

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

ELFTE BANDET.

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1902

INNEHÅLL.

	Sid.
MONTELIUS, OSCAR. Ett i Sverige funnet fornitaliskt bronskärl. Bidrag till vår kunskap om handelsförbindelserna mellan Skandinavi- en och länderna söder härom före vår tideräknings början. Med 104 fig.	1.
BUGGE, SOPHIUS, Runeinskriften paa en Guldmedaljon funden i Svarteborgs sogn, Bohuslen. Med 1 fig.	109.
BUGGE, SOPHIUS, En nyfunnen Gotlandsk Runesten. Med 1 fig.	114.
ALMGREN, OSCAR, Nyfunda brandgropar från la-Tène-tiden i Vestergötland. Med 4 fig.	125.
SCHÜCK, HENRIK Till Lodbroks-sagan. Med 4 fig.	131.
AMBROSIANI, SUNE. Trefaldighetskyrkan i Upsala. Undersökt och uppmätt af K. A. Berlin och Sune Ambrosiani; rit- ningarne af K. A. Berlin. Med 20 fig.	141.
ALMGREN, OSCAR. Om fynden af romerska silfvermynt i Norden. Med 1 fig.	187.
LÄFFLER, L. FR., Runinskriften på den gotländska Roes-stenen. Med 1 fig.	197.
MESTORF, J., En svensk värfest	206.
WIGSTRÖM, EVA, (AVE), Två blad nr vårt folks kulturhistoria. I. Vanhederligt» arbete. II. Lefvande folketro	215.
SVENSSON, AUGUST, Sammansmältning af äldre och nyare guds- begrepp i vår folkföreställning. En kulturhistorisk studie	227.
NORLANDER, JOHAN, Gunnil Snälla, den äldsta kända norr- ländskan	232.
LÄFFLER, L. FR., Mansnamnet Sigadur	244.
HAMMARSTEDT, EDVARD, Om en fornnordisk årstredelning. Kan något spår af en forngermansk treskedesindelning af året skönjas i våra folkliga s. k. bemärkelsedagar?	246.
Svenska Fornminnesföreningens tionde allmänna möte i Vadstena den 19—21 augusti 1901. Med 6 fig.	255.
MONTELIUS, OSCAR, Huru vi kunna veta något om Sverige på Moses tid	302.
JANSE, OTTO, Om forna takkonstruktioner i några Östgotakyrkor. Med 5 fig.	313.
ARNE, TURE J:SON, Huru gammal är ristningen å Häggeby- stenen? Med 9 fig.	321.
NORLANDER, JOHAN, Några notiser om »Jemtelandz Lappe- märk	327.
DJURKLOU, G., Hvem var Staffan stalle-dräng? Med 3 fig.	335.

Ett i Sverige funnet fornitaliskt bronskärl.

Bidrag till vår kunskap om handelsförbindelserna mellan Skandinavien och länderna söder härom före vår tideräknings början.

Af

Oscar Montelius.

I Norden, — då jag med Norden eller det nordiska området menar de tre skandinaviska länderna jemte norra Tyskland, — äro många fornitaliska bronsarbeten funna, hvilka höra till tider långt äldre än den, då en romersk legion för första gången inträngde i Germanien.

Jemföra vi dessa bronser med den stora massan af de här i Norden funna arbeten, som förskrifva sig från samma tid, märka vi en stor skillnad, hvilken får sin naturliga förklaring däraf, att de senare äro inhemska och de förra främmande. De inhemska bronserna äro gjorda i ett stycke och gjutna; deras sirater äro vanligen gjutna på samma gång som föremålet sjelft eller punsade, ej drifna. De främmande bestå ej sällan af två eller flera stycken, som äro hamrade och vanligen genom nitar förenade med hvarandra; siraterna äro ofta drifna. Både föremålets och ornamentens form äro dessutom alldeles olika.

Att dessa främmande bronser, åtminstone till en stor del, härstamma från Italien, framgår däraf, att de, såsom vi af det följande närmare få se, både i form, teknik och ornering fullkomligt öfverensstämma med dem, som talrikt förekomma i norra och mellersta Italien.

En af de märkligaste bland dessa italienska bronser är det stora, präktiga och ovanligt väl bevarade kärl, som år 1886 upptogs under torfskärning i den numera torrlagda Bjersjöholms sjö invid

Bjersjöholm i Bjersjö socken, Herrestads härad, helt nära Ystad.¹ Bronskärlet, som här är afbildadt i en fjerdedel af verkliga storleken (fig. 1), anträffades på ett par fots djup, endast omkring 400 fot från den äldre slottsbyggnaden vid Bjersjöholm. Intet i arkeologiskt afseende anmärkningsvärdt iaktogs uti eller vid kärlet.

Detta är förfärdigadt af två stycken tunn, hamrad brons, hvilka äro hopnitade på det vidaste stället (a). Nitarna sluta på yttre

Fig. 1. Bjersjöholm, Skåne. ¹/₄.

sidan i lågt koniska hufvud med afrundad topp; på insidan hafva de flata hufvud. Den inåt kupiga bottenen (b) bildas af samma

¹ Kärlet tillhör Statens Historiska Museum i Stockholm (n:o 7993). — Redan några år efter det fyndet anträffats, gjordes det af mig till föremål för en uppsats, som under titeln *Ett bronskärl funnet vid Bjersjöholm i Skåne* är införd i *K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad* för 1889, sid. 125—140. Sedan har jag på tyska redogjort för fyndet och dess betydelse i en artikel,

stykke som kärlets nedre del, hvilken är slät, utan andra sirater än två parallela rader af små drifna punkter rundt om kärlet, omedelbart under nitarna. Den öfre delen är betäckt med drifna sirater, dels af större bueklor, dels af mindre punkter. Den förnämsta af dessa sirater är ett stort hjul med 8 ekrar; öfver hjulet ligger en båge af ett bredt band, som i hvardera ändan slutar med en uppåt och bakåt böjd fogelhals. En sådan hjulformig sirat med fogelhalsar finnes på hvardera sidan af kärlet, mellan de två breda handtagen (*c*), som äro gjutna och prydda med fem upphöjda, parallela, längsgående ränder, af hvilka den mellersta har pillik afslutning åt båda ändar. Handtagen äro fästa med tre nitar i hvardera ändan; de nedre nitarna hafva flata, de öfre koniska hufvud. Mynningens utvikta kant har varit böjd omkring en tjock, trind bronsten, som ämn finnes kvar, ehuru lossnad.

Kärlet, som nu saknar och aldrig haft fot, mäter 28 centimeter i höjd och 34,1 cm. i yttre diameter på vidaste stället. Hvardera handtagets bredd är 5,2 cm.

Fyndet från Bjersjöholm skulle hafva varit af vikt för vår kunskap om den aflägsna tid, från hvilken det förskrifver sig, i fall det varit det enda i sitt slag, som vi känt från det nordiska området. Men dess betydelse blefve naturligtvis vida större, i fall det ej stode enstaka, utan jemte andra dylika vittnade om, att förbindelsen mellan våra nejder och Södern redan då varit lifligare, än vi äro vana att föreställa oss.

Vi få af det följande se, att man verkligen från norra, lika väl som från mellersta Europa känner ett förvånande stort antal bronsarbeten, som förfärdigats i Italien eller andra sydliga trakter långt före vår tideräknings begynnelse.

Härvid få vi för öfrigt ej förgäta, att hvad man nu har i behåll från en tid, som ligger vida mer än 2000 år bakom vår, af lätt

Ein in Schweden gefundenes Bronzegefäss altitalischer Arbeit, intagen i *Strena Helbigiana* (Leipzig 1900), den festskrift, som nyligen egnats professor Helbig. I nu föreliggande uppsats har jag dels behandlat den viktiga frågan mycket utförligare än i *Månadsbladet*, dels kunnat taga hänsyn till de undersökningar om kronologien för Italiens förklassiga tid, med hvilka jag de senaste åren varit sysselsatt. Jag har föreställt mig, att en sålunda med åtskilligt nytt tillökad bearbetning af nyssnämnda tyska afhandling, kunde vara af intresse för Svenska Fornminnesföreningens ledamöter.

insedda skäl måste vara blott en ringa del af det som en gång funnits.¹ Ehuru således mängden af de norr om Alperna uppgrädda fornitaliska arbeten, som redan kommit till vår kännedom, är så öfverraskande stor, som den visar sig vara, blir intrycket dock ännu mäktigare, om vi besinna, att det som under nu i fråga varande tid verkligen har utförts från Italien till mellersta och norra Europa, varit många gånger större än det som vi för närvarande känna.

Då jag nu söker lemna en öfversikt af hithörande fynd, vill jag blott förutskicka den anmärkningen, att det ej är fråga om en fullständig förteckning. Jag har endast medtagit det viktigaste.

*
*
*

Ett bronskär, som både till form, storlek och sirater öfverensstämmer med det nu beskrifna, uppgräddes sommaren 1862 ur en torfmosse vid Lavindsgård i Rönninge socken, Odense amt, på Fyen.² Detta kär (fig. 2), som är omkring 34 em. högt, stod 2 fot djupt och var täckt med ett lock, som troligen var af lera, men som föll sönder. Bronskäret innehöll 11 präktiga *guldskålar*, hvar och en med ett handtag, som slutar i ett djurhufvud. Guldskålarna äro prydda med större och mindre koncentriska kretsar samt punkter och andra sirater, allt af drifvet arbete.

¹ Montelius, *Om lifvet i Sverige under hednatiden* (Stockholm 1873), sid. 4.

² Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 20386). — Madsen, *Afbildninger af danske oldsager og mindesmærker, Broncealderen*, II (»Samlede fund»), pl. 25—27. — Egendommeligt nog låter Lindenschmit i sitt stora och förtjenstfulla verk *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit* (III: 1, Beilage, sid. 10) fyndet vara gjordt i det med Tyskland införlifvade Slesvig, ehuru han omtalar, att Rönninge ligger i Odense amt, och ehuru han citerar Madsens arbete, där fyndorten naturligtvis är rätt angifven. Äfven det här nedan omtalade Siem förlägger han (anf. arb., sid. 9) till Slesvig, oaktadt han riktigt uppgifver det vara beläget i Ålborgs amt. Orätt är också, att han säger båda fynden vara gjorda i grafhögar. Dessa misstag hafva sedermera upprepats både af Lindenschmit själf och af andra tyska författare, t. ex. i *Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde* (i det följande betecknade: *Meklenb. Jahrb.*), del 47, sid. 290.

Ur en torfmosse i Rörbæks socken, Ålborgs amt, Nörre-Jylland, har man för tio år sedan upptagit ett 30,5 em. högt brons-

Fig. 2. Lavindsgård, Fyen. $\frac{1}{3}$ s.

kärl (fig. 3) med fot och två på sidorna fastnidade handtag.¹ Liksom de båda redan omtalade kärlen är det sammansatt af två styc-

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn. — Müller, *Ordning af Danmarks oldsager, Bronzealderen* (Kjöbenhavn 1891), fig. 362 b.

Fig. 3. Rörbæk, Jylland. 15.

Fig. 4. Prenzlauitz, West-Preussen. 14.

ken hamrad brons, hvilka genom en rad nitar, med nästan halfklotformiga hufvnd, äro förbundna med hvarandra; foten är gjord af ett tredje stycke. Siraterna äro drifna: tre och tre koncentriska kretsar, inramade ntaf smärre bucklor, samt dessutom rader af större och smärre bucklor.

Fig. 5. *Unia, Posen.* ¹ 4.

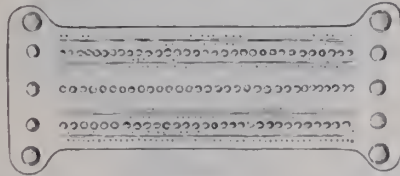

Fig. 5 a. *Ett af handtagen på kärlet fig. 5.* ¹ 2.

Vid Prenzlawitz, på högra stranden af Ossa, i kretsen Grandenz, West-Preussen, anträffades år 1896 ett 33 cm. högt bronskär (fig. 4) jemte tre horn af brons.¹ Det har ungefär samma

¹ Museet i Danzig. — Conwentz, *XVII. Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archäologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1896* (Danzig 1897), sid. 38.

form som fig. 1, men är försedd med en fot. De drifna siraterna äro koncentriska kretsar, fogelhalsar och hela foglar.

Vid Unia i Posen plöjde man år 1882 upp ett bronskärl (fig. 5), som i form och storlek mycket liknar dem från Bjersjöholm och Lavindsgård. Det är icke prydt med sådana hjul och fogelhalsar

Fig. 6. *Elbe-Teinitz, Böhmen.* ¹ 4.

Fig. 7. *Hallstatt, Ober-Oesterreich.* ¹ 6.

som på fig. 1, utan med koncentriska kretsar som på fig. 3; fyra och fyra sådana kretsar äro inramade af smärre drifna bucklor. Handtagen äro mycket lika dem å Bjersjöholmskärl. Kärlet från Unia innehöll endast små brända benbitar, blandade med jord.¹

¹ Köhler, i *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 1883, sid. 164 (jfr sid. 127).

Vid Elbe-Teinitz i Böhmen, sydost om Prag, fann man år 1878 ett bronskärl af nu i fråga varande slag (fig. 6); det stod upp- och nedvändt, tomt i sanden, och något annat anmärkningsvärdt iaktogs ej på platsen.¹ Kärlet, 23 cm. högt och prydt med drifna sirater, består af två stycken, som på det vidaste stället äro fästade vid hvarandra genom en rad nitar med lågt koniska hufvuden. Kanten är omböjd öfver en jernten. Två pånitade hand-

Fig. 8. *Siem, Jylland.* ¹4.

tag. Vid botten ses fyra fastnitade, små, nu afbrutna bronskennor, tydligen lemningar af en fot.

I en af grafvarna på det stora graffältet vid Hallstatt i Ober-Oesterreich stod ett bronskärl (fig. 7) af ungefär samma form som det från Prenzlawitz, men utan drifna sirater.² Ur samma graf

¹ Museet i Prag.

² v. Sacken. *Das Grabfeld von Hallstatt in Ober-Oesterreich und dessen Alterthümer* (Wien 1868), pl. XXIII fig. 1, sid. 23, 100, 101. Grafven, som utan tvifvel var en qvinnas, har n:o 505; bättet är afbildadt pl. X fig. 6 (se sid. 49).

upptogs tre andra bronskäril, ett rikt orneradt bälte af brons med hake af jern, ett präktigt bronsspänne med hängande kedjor, ett guldspänne, flera andra guldprydnader, bernstensperlor m. m.

* * *

Samma sirater som på bronskärilen från Bjersjöholm och Lavindsgård — ett hjnl och två därifrån utgående fogelhalsar — ses på några stora bronskäril af annan form, hvilka hittats i Danmark och

Fig. 9. *Granzin, Meklenburg.* ¹ 4.

norra Tyskland, hvarjemte man i dessa länder funnit flera andra bronskäril, som likaledes äro prydda med drifna sirater, antingen fogelhalsar, koncentriska kretsar, eller större och mindre bucklor.

Två af dessa käril uppräfdes år 1862 ur en torfmosse vid Siem i Ålborgs amt, Jylland; de stodo endast en aln från hvarandra. Intet annat af arkeologiskt intresse fanns på samma ställe. ¹ Det ena kärilet är afbildadt fig. 8; det är drygt 30 em. högt.

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 20419). — Madsen, anf. arb., II, pl. 24.

Två bronskärl af alldeles samma form och med liknande sirater upptogs år 1876 ur en mosse vid Granzin i Meklenburg (fig. 9); ej heller här iaktogs något annat anmärkningsvärdt på fyndstället.¹

Ett bronskärl, som mycket liknar det från Granzin (en del af de drifna siraterna ses fig. 10), är funnet i en grafhög vid Unter-Glanheim, nära Augsburg, i Bayern, tillsammans med två nästan halfklotformiga bronskärl — det ena har haft en, det andra (fig. 49) två grepar, rörliga i öglor med sådana korsformiga beslag som fig. 46 — jemte två *guldskålar*, prydda med större och mindre koncentriska kretsar samt punkter m. m. i drifvet arbete.² Guldskålarna hafva ej handtag.

Ett bronskärl (fig. 11), likt dem från Granzin och Unter-Glanheim, påträffades år 1858 under jernvägsarbete vid Hajdú-Böszörmény i Ungern tillsammans med andra kärl, samt några svärd och en hjälm, allt af brons.³

Fig. 10. Unter-Glanheim, Bayern.^{1 4}

¹ Museet i Schwerin. — Beltz, i *Meklenb. Jahrb.*, del 47, sid. 288 och pl. VI fig. 11.

² Museet i Augsburg. — Lindenschmit, *anf. arb.*, band IV, pl. 19.

³ Nationalmuseet i Budapest. — Seidl-Kenner, *Fund-Chronik*, i *Archiv für Kunde osterreich. Geschichtsquellen*, XXIV, sid. 372 och följ., med fig. — Hampel, *Antiquités préhistoriques de la Hongrie*, pl. XI fig. 3—9 och pl. XII fig. 1, 3—7. — Hampel, *Catalogue de l'exposition préhistorique à Budapest 1876*, sid. (99 och) 103. — Hampel, i *Compte rendu du Congrès de Budapest 1876*, del 2, sid. 74. — Hampel, *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn* (Budapest 1887), pl. XX fig. 2 och 9 (svärd), pl. XXIII

Två af de andra kärnen (fig. 46) likna de nyss omtalade från Unter-Glauheim: de äro nästan halfklotformiga och hafva hvardera två grepar, rörliga i öglor med korsformiga beslag. Ett annat är en skål, afbildad fig. 24; den har ett pånitadt handtag och är prydd med vågräta ränder af drifna, större och mindre bucklor. Några af svärderna hafva fästen, slutande i sådana stora, runda, skålformiga knappar, som äro karakteristiska för de ungerska

Fig. 11. Hajdu-Böszörmény, Ungern. ¹s.

svärderna från slutet af bronsåldern.¹ Hjelmen är lik en, som upp-tagits ur en af de äldsta grafvarna vid Corneto, ej långt från Rom.²

* * *

Flera andra bronskärl med drifna sirater äro dessutom kända från det nordiska området.

fig. 1, 4 och 5 (svärd), pl. XXIV fig. 3 och 5 (svärd), pl. XXXIII fig. 2 (hjelmen), pl. LXIV fig. 1 (kär), pl. LXV fig. 1, 3 och 4 (kär).

¹ Ett i Ungern funnet bronssvärd af denna typ är afbildadt i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 3, sid. 345, fig. 54.

² *Notizie degli Scavi di Antichità comunicate alla R. Accademia dei Lincei*, 1881 (Rom 1881), pl. V fig. 23.

I en grafhög i Östermarie socken på Bornholm lågo bredvid lemningarna af ett obrändt lik bitar af ett tunnt bronskärl med rader af stora drifna runda punkter, med eller utan ring omkring, mellan drifna släta ränder, och med ett handtag i form af en ring, rörlig i en ögla.¹ Ur samma graf upptogos en vriden armring af guld, en dolk, ett par knifvar, ett spänne m. m. af brons, hvilka visa, att grafven tillhör den äldre delen af den nordiska bronsålderns 3:dje period.²

Bitar af tunn brons, troligen ett kärl, med rader af drifna runda,

Fig. 12. *Grevenkrug, Holstein.* ¹ s.

Fig. 12 a. *Öfre delen af handtaget på kärlet fig. 12.* ¹ s.

stora punkter eller bucklor mellan drifna släta ränder, uppgräfdes nr en mosse vid Voldtofte på Fyen tillsammans med ett hängkärl och andra nordiska arbeten af brons från den 5:te perioden af bronsåldern.³

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:is B. 342—8).

² Montelius, *Om tidsbestämning inom bronsåldern, med särskildt afseende på Skandinavien*, i *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens handlingar*, 30:de delen (Stoekholm 1885); jfr *De förhistoriska perioderna i Skandinavien*, i *Månadsbladet*, 1893.

³ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:is B. 827—40).

Ur en grafhög vid Grevenkrug i Bordesholms socken, Holstein, upptogs för flera år sedan det lilla, fig. 12 afbildade bronskärlet; det var omgifvet med några stenar och hade stått i ett träkärl, af hvilket dock intet mer fanns kvar än den harts, hvarmed fogarna varit tätade.¹ En temligen stor jeruknif med rak rygg stod lutad mot bronskärlet. Detta har ett böjdt handtag och är prydt med drifna sirater: koncentriska kretsar, punkter och ränder. Rundtom vidaste stället ses en rad koniska hufvud af de

Fig. 13. *Meklenburg*. Omkr. 1 s.

nitar, som sammanhålla de två stycken, hvaraf kärlet är hopfogadt. Handtagets öfversta del liknar två krokiga horn (fig. 12 a).

I Meklenburg, okänt hvar, hittades i början af 1800-talet ett i många små bitar sönderslaget, omkring 14 cm. högt kärl af mycket tunn brons (fig. 13).² Det har varit hopsatt af tre styce-

¹ Museet i Kiel. — J. Mestorf, *Ueber hölzerne Grabgefasse und einige in Holstein gefundene Bronzegefasse*, i *Schriften d. Naturwissenschaftl. Vereins f. Schleswig-Holstein*, II: 2, sid. 1, 73. — Mestorf, *Vorgeschichtl. Alterthümer aus Schleswig-Holstein* (Hamburg 1885), fig. 348.

² Museet i Schwerin. — Fr. Lisch, *Friderico-Franciscum*, sid. 122, pl. XII fig. 2. — Fig. 13 här ofvan är utförd efter en af doktor Salin gjord teckning. Kärlets form kan nu svårligen bestämmas; troligen har det varit vidare. Någon anledning att, med förf. af *Friderico-Franciscum*, antaga två handtag finnes icke.

ken, af hvilka de två på vidaste stället voro förenade med hvar andra genom nitar med koniska hufvuden. Det tredje, som ej är fastnitadt, bildar mynningen; dennas öfverkant är böjd om en bronssten. Ett pånitadt handtag har funnits, men dess form kan numera ej närmare bestämmas. Kärlet är prydt med vågräta ränder samt rader af större och smärre bucklor och koncentriska kretsar, allt i drifvet arbete.

Vid Waren i sydöstra delen af Meklenburg-Schwerin hittades för omkring 40 år sedan ett liknande kärl och en håleelt, båda af brons.¹ De upptogos af fiskare från botten af den lilla Faistneeksjön, nära en i sjöns midt belägen holme. Kärlet, med ett pånitadt handtag, erinrar i formen om det sistnämnda, men är uthamradt ur ett enda stycke mycket tunn brons med undantag af mynningen, som bildas af ett särskildt stycke, fästadt med handtagets två öfre nitar. Öfre delen af kärlet är prydt med vågräta ränder samt rader af bucklor och korta tvärränder omvexlande med bucklor, allt i drifvet arbete. Hela höjden är 9,5 cm.

Vid Kemnitz nära Pritzwalk i nordvestra delen af provinsen Brandenburg faun man år 1853 i en stor grafhög en liten kvadratisk kista af kullersten. I kistan stod ett söndertryekt lerkärl, som innehöll ett kärl af mycket tunn brons. I eller bredvid stenkistan lågo en armring af tunnt guldbleck samt en armring och ett svärd af brons.² Tyvärr var bronskärlet alldeles sönderfallet, så att formen och storleken ej kunna bestämmas. Man kan dock se, att kärlet på vidaste stället varit prydt med en rad drifna bucklor.

Det fig. 14 afbildade bronskärlet är funnet vid Rossin, ej långt från Anelam i Vor-Pommern.³ Liksom originalen till fig. 44 och 50 har det två par korsformiga beslag med ringar för två rörliga grepar, som dock nu saknas; i form påminner det ock om fig. 54, men är tydligen något äldre. Det är prydt med drifna sirater: fogelhalsar, koncentriska kretsar samt större och mindre bucklor.

Vid Spatzenhäusen i södra Bayern har man i en grafhög jemte lemningarna af ett obrändt lik funnit det fig. 15 afbildade bronskärlet, en bronskål (fig. 34), sex lerkärl och ett stort jern-

¹ Museet i Schwerin. — *Meklenb. Jahrb.*, XXXVI, sid. 136.

² *Meklenb. Jahrb.*, XIX, sid. 306.

³ Museet i Stettin. — Lindenschmit, *anf. arb.*, III: 7, pl. 3 fig. 2. — *Photographisches Album der prähistorischen und anthropologischen Ausstellung zu Berlin 1880*, III, pl. 17.

svärd af den för Hallstatt-perioden karakteristiska typen.¹ Det förstnämnda, med drifna, större och mindre bucklor prydda bronskärlet består af tre stycken: två större, som äro med kanterna stuekna i hvarandra på det vidaste stället, men icke fästade med nitar, samt ett mindre, på samma sätt insatt stycke, som bildar

Fig. 14. *Rossin, Pommern.* ¹ a.

Fig. 14 a. *Del af kärlet fig. 14.* ¹ s.

myningen; ett upptill fritt och utåtböjdt handtag är fastnitadt nära botten.

Ett bronskärl (fig. 16) af ungefär samma form som det från Grevenkrug och liksom detta med en rad koniska nithufvud rundt-

¹ J. Naue, *Die Hügelgräber zwischen Ammer- und Staffelsee* (Stuttgart 1887), sid. 52, pl. VI fig. 3 och 4 (grafven), pl. XXXVI fig. 3 och 4 (bronskärlen), pl. X fig. 4 (svärdet).

om det vidaste stället är funnet i en af Hallstatt-grafvarna.¹ Dess handtag är böjdt nästan på samma egendomliga sätt som handtaget å det från Holstein och slutar upptill i ett djurhufvud med två krokiga horn, således äfven i detta afseende liknande det holsteiuska kärlet. Originalen till fig. 16 är visserligen också prydt med drifna sirater, men dessa äro djurbilder, följaktligen olika dem, som ses å fig. 12.

Vid Hallstatt har man därjemte uppgrävt ett par andra bronskär, hvilka i afseende dels på formen, dels på handtaget likna de nu senast beskrifna.²

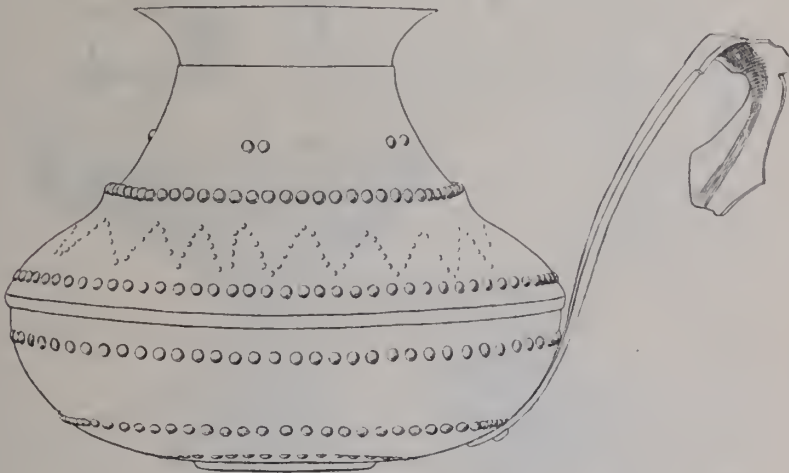

Fig. 15. Spatzhausen, Bayern. 2 s.

Utom de nu omtalade har man inom de österrikiska länderna, liksom i Syd-Tyskland, funnit flera andra bronskär med drifna sirater, men emedan kär af samma former ej, så vidt jag vet, äro kända från Norden, och då en redogörelse för dem skulle föra oss för långt, dröja vi ej nu vid dem.³

* * *

¹ v. Sacken, anf. arb., pl. XXIII fig. 3, sid. 100.

² v. Sacken, anf. arb., pl. XXV fig. 5 och pl. XXIII fig. 2.

³ Se t. ex. Naue, *Prähistorische Blätter*, 1893, pl. IV fig. 1 (Baden); v. Sacken, anf. arb., pl. XXII och XXIV (Hallstatt).

I sammanhang med de ofvan omtalade bronskärlden böra vi betrakta dem, som burits af de i olika trakter af norra Europa funna små vagnarna af brons.¹ Tre sådana inom det nordiska området funna hafva till våra dagar blifvit bevarade, och i Böhmen har en dylik anträffats.

Den första upptogs ut en år 1843 undersökt stor grafhög vid Peccatel i Meklenburg, ej långt från Schwerin.² Kärlet, som ses fig. 17,³ är prydt med flera rader små drifna bueklor, men har ej

Fig. 15 a. Bottnen af kärlet fig. 15.

Fig. 16. Hallstatt, Ober-Oesterreich. 1/3.

¹ Se om dessa vagnar bl. a. *Verhandl. der Berl. Anthropol. Ges.*, 1873, sid. 198; 1876, sid. 238; 1882, sid. 43. — Utom de här omtalade bronsvagnarna har man i mellersta och södra Europa funnit flera små vagnar af brons, hvilka visserligen bära eller burit kärl, men hvilka mer eller mindre skilja sig från de i det nordiska området funna (om dem från Italien, se här nedan). — Nyss anf. *Verhandl.*, 1873, sid. 199. — Undset, *Antike Wagen-Gebilde*, i *Zeitschrift für Ethnologie*, 1890, sid. 49 följ. — Från Cypern och vstra Asien äro också vagnar som burit kärl kända; några hafva varit stora, andra mindre. — A. Furtwängler, *Ueber ein auf Cypern gefundenes Bronzegerät. Ein Beitrag zur Erklärung der Kultgeräte des Salomonischen Tempels*. I *Sitzungsberichte der philol.-philol. und der histor. Classe der k. bayer. Akad. d. Wiss.*, 1899, band II, häft. 3. — Om likheten mellan sådana bronsvagnar som den från Ystad och dem i Salomos tempel se dessutom *Månadsbladet*, 1873, sid. 55.

² Museet i Schwerin. — Lisch, i *Meklenb. Jahrb.*, 9, sid. 369 följ.

³ Den nedre, skuggade delen är tecknad efter den vid Ystad funna vagnen; motsvarande del af vagnen från Peccatel är alldeles liknande. Det å den sistnämnda stående kärlet är i kontur teckadt fig. 17.

haft andra sirater. I samma graf som vagnen fann man äfven en guldarmring, samt ett svärd, två knifvar och andra föremål af brons, hvilka förskrifva sig från den tredje perioden af den nordiska bronsåldern. Inga lemningar af liket observerades. Man vet således ej, om det varit brändt eller obrändt. Under den tredje perioden blefvo, som bekant, många döda jordade obrända samtidigt med att andra brändes.

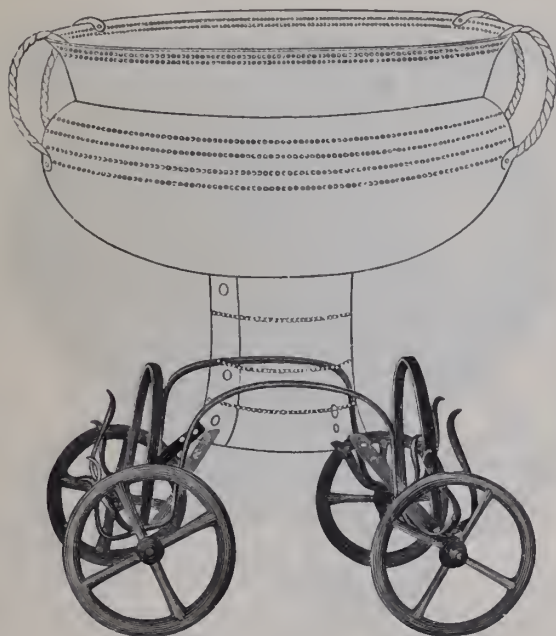

Fig. 17. Nära Ystad. $\frac{1}{5}$.

Den andra anträffades år 1855 i en torfmosse nära Ystad i Skåne.¹ Vagnen (fig. 17) är alldeles lik den från Peccatel, men kärlet hade vid torfskärning blifvit förstördt, innan vagnen upptäcktes. Intet annat anmärkningsvärdt iaktogs på det ställe, där fyndet gjordes.

¹ Statens Historiska Museum (n:o 2791). — Montelius, *Svenska forn-saker*, fig. 255, och i *Månadsbladet*, 1873, sid. 4 följ.

Den tredje (fig. 18) upptäcktes i en år 1895 undersökt grafhög vid Skallerup på Sjælland.¹ Vagnen stod i en af stenar omgifven ekkista, och det af vagnen burna bronskärlet innehöll brända människoben. Kärlet, som har en annan form än det från Peccatel, är liksom detta prydt med vågräta rader af små drifna bneklar. Jemte vagnen fann man i grafven en guldarmring samt ett svärd och två knifvar af brons, alla af typer, karakteristiska för den tredje perioden af bronsåldern.

Fig. 18. Skallerup, Sjælland. ¹ 5.

Den böhmiska vagnen (fig. 19) uppgräfdes ur en grafhög vid Milaveč jemte ett svärd och andra föremål af brons, hvilka äro ungefär samtida med den tredje nordiska bronsåldersperioden.² Äfven det af denna vagn burna kärlet är prydt med rader af fina

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn. — Chr. Blinkenberg, *Etrurisk Kedelvogn, funden ved Skallerup*, i *Årbøger for nordisk oldkyndighed*, 1895, sid. 360 följ.

² H. Richlý, *Die Bronzezeit in Böhmen* (Wien 1894), sp. 190, 196, pl. LI fig. 14.

drifna bueklar; tyvärr är det så skadadt, att dess form, särskildt hvad nedre delen beträffar, ej med säkerhet kan bestämmas.

I sammanhang med de nu beskrifna vagnarna böra några andra i norra Tyskland funna små bronsvagnar från bronsåldern omtalas, ehuru de icke bära eller burit några kärl, och ehuru de flesta af dem sannolikt icke äro införda söderifrån, utan torde vara förfärdigade inom det nordiska området.

Ett vid Pennewitt nära Warin i Meklenburg funnet lerkärl lär hafva innehållit »en liten vagn af metall, med fyra hjul och två hästar; på vagnen stod en liten figur». ¹ Tyvärr blef detta märkliga

Fig. 19. Milavec, Böhmen. ¹ o.

fynd ej tillvarataget. Man kan således hvarken kontrollera, huruvida beskrifningen är riktig, eller afgöra, hvar arbetet är utfördt.

Inhemska arbeten äro däremot sannolikt följande bronsvagnar af samma slag som fig. 20 och 21.

En, som är originalet till fig. 21, hittades år 1848 mellan Frankfurt an der Oder och Drossen. ²

¹ *Meklenb. Jahrb.*, 15, sid. 276; jfr *Verhandl. der Berl. Anthropol. Ges.*, 1873, sid. 199.

² Samlingen i Neu-Ruppins Gymnasium. — *Meklenb. Jahrb.*, 16, sid. 261, med afbildning. — *Verhandl. der Berl. Anthropol. Ges.*, 1873, sid. 199.

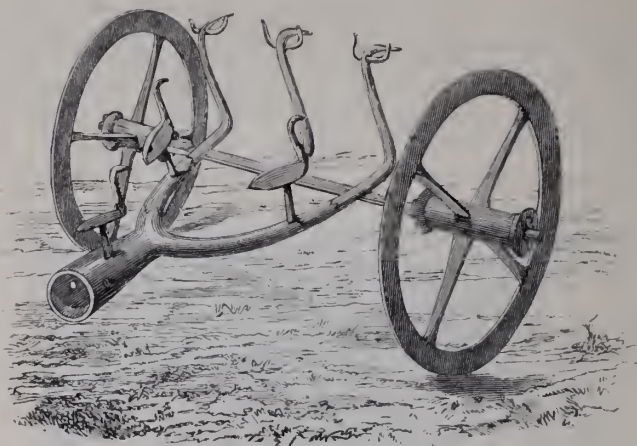

Fig. 20. Burg, Spreewald, södra Brandenburg. $\frac{1}{3}$ s.

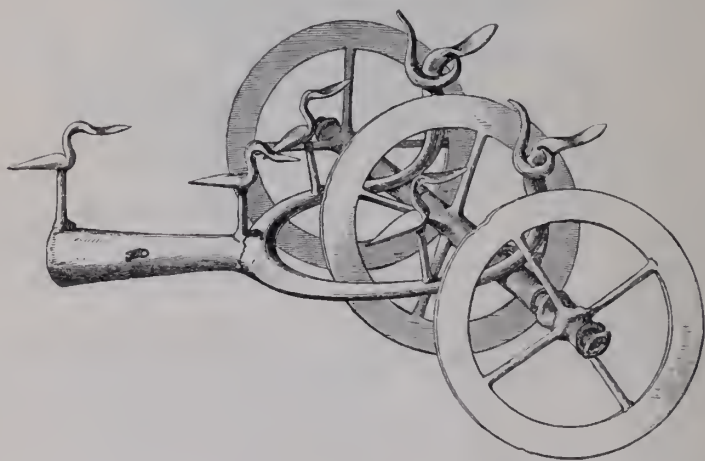

Fig. 21. Nära Frankfurt an der Oder. $\frac{3}{10}$.

En annan är funnen på en åker vid Burg an der Spree, i Spreewald, S. O. om Berlin (fig. 20); den räddades år 1865, just som den skulle förstöras.¹

En tredje hittades någon tid därefter också vid Burg, i en myr, ej långt från den åker, där den nyssnämnda anträffats.²

En fjärde blef för många år sedan upplöjd vid Ober-Kehle i trakten af Trebnitz, Schlesien.³

Alla dessa fyra vagnar äro hvarandra mycket lika. De hafva endast en axel och en från denna framåt utgående, gaffelformig stång, eller rättare holk för stången, som sannolikt varit af trä. Den först omtalade vagnen från Burg har två hjul, hvar och en af de tre andra har tre hjul, alla sittande, så som fig 21 visar, på samma axel. Axel och stång äro prydda med foglar och hornbärande djurhufvud, hvilka mycket likna dem, som förekomma på otvifvelaktigt nordtyska arbeten från bronsåldern.

Dessutom har man inom det nordiska området funnit några bronsdjul, som i storlek och utseende likna dem på ofvan omtalade vagnar. Det är dock svårt, om ej omöjligt, att afgöra, huruvida dessa djul hört till vagnar eller ej.

Ett sådant litet bronsdjul, med fyra ekrar, låg i en urna, som uppgräfdes ur en grafhögd vid Lyngbygård i Sorö amt på Sjælland.⁴

Ett annat litet bronsdjul är funnet på Rügen.⁵

På ett berg vid Friesack, N. V. om Berlin, nära Havel, fann man 1846 två små djul jemte en knif, en armring och nålen till ett spänne, allt af brons.⁶ Hjulen, som hafva fyra ekrar, öfver-

¹ Geheimeråd Virehows samling i Berlin. — *Compte rendu du Congrès de Paris*, 1867, sid. 254, fig. 51. — *Verhandl. der Berl. Anthrop. Ges.*, 1873, sid. 199.

² Museum für Völkerkunde i Berlin (n:o II 10482). — Undset, *Jernalderens begyndelse i Nord-Europa* (Kristiania 1881), sid. 175, pl. XX fig. 8.

³ Museet i Breslau. — *Verhandl. der Berl. Anthrop. Ges.*, 1873, sid. 200, pl. XVIII fig. 1. — *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift*, 27. Bericht (Breslau 1875), pl. 2 fig. 28.

⁴ Nationalmuseet i Kjöbenhavn (n:o 13232). — Undset, *anf. arb.*, sid. 316, not.

⁵ Museet i Greifswald. — Undset, *anf. arb.*, sid. 212.

⁶ *Meklenb. Jahrb.*, 12, sid. 414, och 16, sid. 265, med afbildningar af det eua hjulet.

ensstämma både i storlek och utseende med dem på vagnen från Peeceatel.

Redan år 1740 hade man funnit två små bronsdjul i en urna nära Frankfurt an der Oder.¹

Af helt annat slag äro de små hjulliknande, med en ögla försedd bronsprydnader, som hittats i Norden,² liksom i andra delar af Europa. De hafva burits som symboler af solguden, på samma sätt som de små silfverhammare,³ hvilka under vikingatiden af våra Torsdyrkande förfäder buros som symboler.

* * *

Särskild nppmärksamhet förtjenar ett stort antal inom södra delen af det nordiska området funna bronskålar af samma slag som

Fig. 22. Ögemose vid Kirkendrup, Fyen. ¹ 2.

fig. 22; de äro, liksom de förnt omtalade kärnen, prydda med större och mindre drifna bucklor samt försedda hvar och en med ett pånitadt handtag.

Originalen till fig. 22 äro upptaget ur en torfmosse, Ögemose, vid Kirkendrup på Fyen tillsammans med fyra alldeles dylika skålar, samt två hängkärl och åtskilliga andra saker, allt af brons.⁴ Med undantag af de fem förstnämnda skålarna äro alla de andra

¹ Undset, *auf. arb.*, sid. 175.

² Ett sådant hänge i form af ett hjul med åtta ekrar är afbildadt i *Årböger f. nord. oldkynd.*, 1876, sid. 294, fig. 45.

³ Montelius, *Sol gudens yxa och Tors hammare*, i *Se. Fornm. förening: s tidskr.*, 10:de bandet, sid. 277 följ.

⁴ Nationalmuseet i Köbenhavn. — Madsen, *auf. arb.*, II, pl. 21 och 22.

bronserna inhemska arbeten, af typer karakteristiska för den 4:de perioden af den nordiska bronsåldern. På samma ställe hittades två spiralarmsringar af brons, hvilkas mellersta hvarf äro breda, flata och prydda med zigzaglinier, nuder det att de yttre hvarfven vid hvardera ändan äro smala, trinda och släta.

Sex dylika bronskålar, likaledes prydda med drifna bucklor, voro nedgrädda en aln under jordytan i en långdös vid Lunden på ön Als; de voro ställda i hvarandra.¹

Ur en torfmosse vid Basedow, nära Malehin, i Meklenburg-Schwerin, upptogos år 1870 sex dylika bronskålar, af hvilka fyra eller fem äro prydda med drifna bucklor; en är alldeles slät.²

Fig. 23. Dahmen, Meklenburg. ¹ 2.

Vid Kl. Lukow, ej långt från Malehiner See, hade år 1847, likaledes i en torfmosse, påträffats tre dylika, med drifna bucklor prydda bronskålar.³

Ur en annan torfmosse, vid Dahmen, ej långt från Basedow, hade man några år därförut, på 6 fots djup, uppgrävt en dylik bronskål, afbildad fig. 23, i hvilken skål två par spiralarmsringar af brons lågo, det ena paret något större än det andra.⁴ Dessa

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 17260). — *Årbøger for nordisk oldkyndighed*, 1886, sid. 236, not. — Museet i Hamburg eger en dylik bronskål, enligt en sannolikt oriktig uppgift funnen tillsammans med en bronsyxka lik fig. 130 i mina *Svenska fornsaker*, men utan sirater. Jag vet inte, om denna skål kan höra till det i texten omtalade fyndet.

² Museet i Schwerin. — Lisch, i *Meklenb. Jahrb.*, 36, sid. 135.

³ Museet i Schwerin. — Lisch, i *Meklenb. Jahrb.*, 13, sid. 376.

⁴ Museet i Schwerin. — Lisch, i *Meklenb. Jahrb.*, 10, sid. 283, med afbildningar af skålen och en spiralarmsring.

spiraler äro alldeles lika dem från Ögemose: de mellersta hvarfven breda, flata och prydda med zigzaglinier, de yttersta hvarfven smala, trinda och släta.

Det är anmärkningsvärdt, att alla dessa tre sist nämnda fyndorter ligga helt nära, endast ungefär en half svensk mil från hvarandra.

Tre skålar af samma form som fig. 23 äro funna vid Klewe i kretsen Asehersleben af provinsen Saehsen, jemte 6 halsringar och 6 stora, runda kupiga prydnader. Alla sakerna äro af brons och lära hafva legat tillsammans, samt varit betäckta med stenar.¹ En af skålarna är prydd med horisontala släta ränder, och mellan dem med stora drifna bucklor; de två andra sakna sådana bucklor.

Äfven ur en grafhög i skogen vid Brandenburg an der Havel upptogs för många år sedan en dylik bronsskål med en vågrät rad stora och två rader små drifna bucklor.²

En brandgraf vid Krielow, nära Brandenburg, innehöll också en liknande bronsskål.³ Huruvida äfven denna är prydd med drifna bucklor, kan man dock ej se af beskrifningen.

I Schlesien är ett märkligt fynd af sådana bronsskålar gjordt. Vid Seifenan i närheten af Hirschberg, VSV. om Breslau, faun man ett stort kärl, som innehöll en mängd saker, allt af brons. En del af fyndet blef räddadt: tre bronsskålar med rader af drifna större och mindre bucklor, det bredt ovala midtstycket af ett spänne, flera ringar, håleelter m. m.⁴ Det stora bronskärl, i hvilket

¹ *Photographisches Album der prähistorischen und anthropologischen Ausstellung zu Berlin 1880*, VI, pl. 13 (se katalogen öfver utställningen, sid. 527). — Voss, i *Verhandl. der Berl. Anthropol. Ges.*, 1881, sid. 113. — Fem af de vid Klewe funna halsringarna hafva tillbakarullade ändar och äro af en form, som förekommer redan under den första perioden af bronsåldern (Montelius, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, i *Archiv für Anthropologie*, XXV, sid. 481, fig. 94), men åtminstone en af de vid Klewe funna är prydd med inristade snedstreck, som tydligen skola gifva den ett slags utseende af att vara vriden, under det att halsringarna från den första perioden äro släta. Den sjetta halsringen i fyndet från Klewe är af annan typ.

² Museum für Völkerkunde i Berlin (n:o II 5569). — Voss, i *Verhandl. der Berl. Anthropol. Ges.*, 1881, sid. 112.

³ I enskild ego. — Voss, *anf. st.*, sid. 113.

⁴ Museet i Breslau. — Mertins, *Deputjunde der Bronzezeit in Schlesien*, i *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift*, VI, sid. 356; en af skålarna är jemte spännet m. m. afbildad sid. 358, fig. 10. — *Pho-*

de andra sakerna voro nedlagda, beskrifves som »kittelförmigt»; öfver detsamma voro »ett par tjocka grepar af metall spända». Tyvärr synes detta kärl, som uppenbarligen också varit af främmande arbete, icke numera finnas i behåll.

Vid Rzezuszina, norr om Krakau, har man funnit två skålar, en rund plåt med drifna ornament, en spjutspets, tre hålecler, tre skäror, 6 armband och en vriden halsring, allt af brons. Skålarna äro liksom fig. 22 prydda med rader af drifna bucklor och punkter, samt försedda med ett pånitadt öra hvardera.¹

En bronskål af detta slag (fig. 24), med större och mindre drifna bucklor,² hör till det redan ett par gånger omtalade fyndet från Hajdú-Böszörmény i Ungern.

Fig. 24. Hajdú-Böszörmény, Ungern. ¹ 5.

En liknande bronskål är, jemte flera armringar af brons, funnen vid Breznóbánya i Ungern.³

* * *

De flesta nu omtalade bronskålarna äro af ungefär samma form som den fig. 22 afbildade samt hafva liksom denna ett pånitadt

tograph. Album, IV, pl. 5. — En i *Schlesiens Vorzeit*, 27. Ber., pl. 2 fig. 31 afbildad bronskål med bucklor, hvilkens fyndort uppgifves vara Hirschberg, hör troligen till detta fynd, emedan det heter, att flera skålar kommo till en privatperson i Hirschberg och en till en herre i Goldberg. Antalet skålar i fyndet har således varit större än tre. Jfr Undset, *Jernallevens begyndelse i Nord-Europa*, sid. 58.

¹ Jagelloniska museet i Krakau. — Kenner, *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1859–1861)*, i *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, XXIX, sid. 273. — Undset, *anf. arb.*, sid. 98. — En af bronskålarna är afbildad i J. N. von Sadowski's *Die Handelsstrassen der Griechen und Römer durch das Flussgebiet der Oder, Weichsel, des Dniepr und Niemen an die Gestade des Baltischen Meeres* (öfvers. af A. Kohn, Jena 1877), pl. V fig. 74.

² Hampel, *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn*, pl. LXV fig. 1.

³ Hampel, *anf. arb.*, pl. LXIV fig. 2. — Se äfven *Képatlasz az archaologiai Közlemények. II. Kötetchez* (Pest 1861), V, pl. VIII fig. 36.

handtag och vågräta rader af större och mindre bucklor; vanligen bestå ett par rader af ganska stora bucklor.

Andra skålar af tunn, hamrad brons äro visserligen också prydda med drifna sirater, men både kärlets form och siraterna äro

Fig. 25. Badelunds-ås, nära Vesterås. ² s.

olika. Några af dessa skålar hafva ett pånitadt handtag, som också är olikt det å fig. 22; andra sakna handtag.

Många bronskålar från nu i fråga varande tid likna de nu nämnda i teknik och mer eller mindre i form, men äro släta, utan några drifna punkter eller andra sirater.

Två tunna bronskålar med drifna sirater blefvo år 1875, jemte en halsring och fyra spiralringar af brons från den 5:te perioden af bronsåldern, uppgräfvda under jernvägsarbete å Badelunds-ås, nära Vesterås.¹ Den ena är afbildad fig. 25; siraterna äro drifna bucklor (alla af samma storlek), åtta koncentriska kretsar och lika många, radialt ntlöpande, raka ränder. Den andra (fig. 26), som är mycket tunn och nn ofullständig, är också prydd med radialt

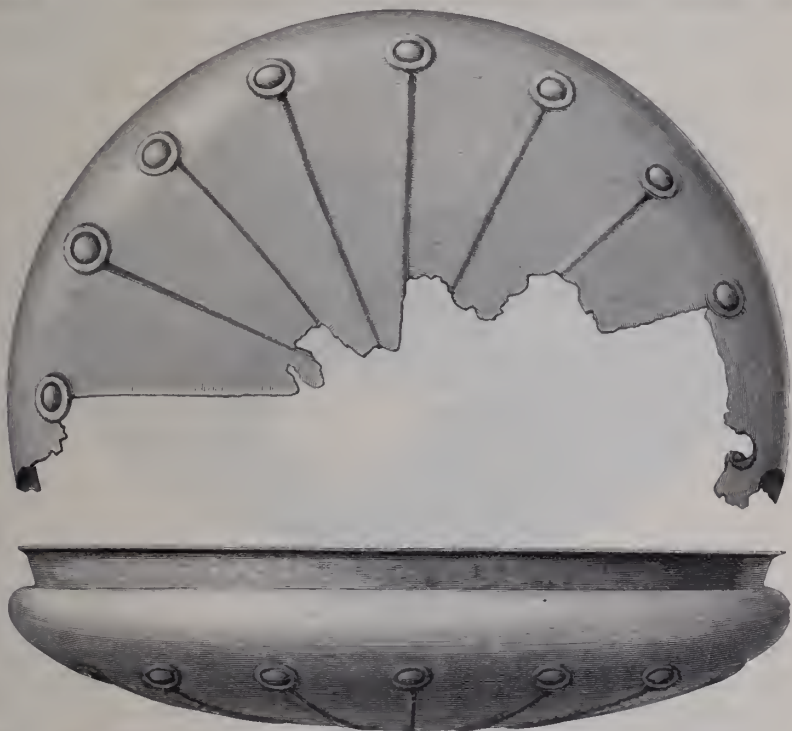

Fig. 26. Badelunds-ås, nära Vesterås. $\frac{2}{3}$.

ntlöpande ränder, som sluta i bucklor, alla af samma storlek, samt hvar och omgifven af en krets; allt i drifvet arbete. Ingendera skålen har haft handtag.

¹ Statens Historiska Museum (n:o 5534). — Helt nära det ställe, där detta fynd gjordes, fann man samtidigt en stor halsring och två stora, ihåliga armringar af brons, från den 6:te perioden af bronsåldern. Samma museum (n:o 5533). — Undset, anf. arb., sid. 318 (då hade man ej lagt märke till, att det var två fynd).

I en åker vid Eskelhems Prestgård på Gotland fann man år 1886 bitar af två tunna, hamrade bronskålar, åtminstone den ena med pånitadt handtag (fig. 27 och 28), jemte ett nordiskt hängkärl, två betsel, tolf runda bucklor (för selyget) m. m., allt af brons, utom det ena betslets munbett, som är af jern.¹ Fyndet förskrifver sig från den 6:te perioden af bronsåldern. Den ena skålen (fig. 27) har haft en utåt omböjd, rund kant och där nedanför en med kanten parallel, drifven, slät rand, upphöjd på utsidan och fördjupad på insidan. Den andra skålen har haft tunn, ej

Fig. 27. Eskelhem, Gotland. ¹ 2.

Fig. 28. Eskelhem, Gotland. ¹ 2.

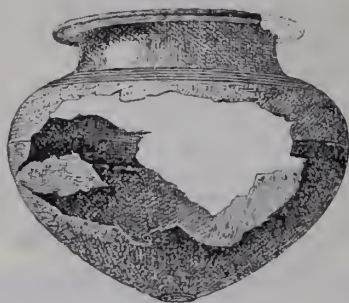

Fig. 29. Voldtofte, Fyen. ¹ 2.

¹ Montelius, *Ett fynd från Eskelhems prestgård på Gotland*, i *Månadsbladet*, 1887, sid. 145—179. — De 12 runda bronsbucklorna hafva tydligen hört till de två hästarnas selyg. Detsamma har högst sannolikt varit fallet äfven med de liknande bucklor, som förekomma i andra nordiska fynd, ehuru några betsel ej hittats på samma ställe; betslen kunna hafva varit antingen af trä och horn (auf. st., sid. 164, fig. 88), eller af brons, men ej lagts ned jemte bucklorna. Anmärkningsvärdt är, att antalet till ett fynd hörande bucklor ej endast i det från Eskelhem, är 12. Samma antal träffades också t. ex. i en torfmosse vid Nörre Hyllinge på Sjælland (*Antiquariske Annaler*, IV, sid. 510) och vid Biesenbrow (sid. 48). — En med Eskelhems-betslen ungefär samtidig afbildning (*Månadsbl.* 1887, sid. 166, fig. 90) visar, att tygeln pryddes med 3 bucklor på vardera sidan om hästens hals. Hvarje häst hade således 6 bucklor och två hästar 12.

omböjd kant och ett litet handtag af ett bronsband (fig. 28), hvars öfre och nedre delar varit fastnitade vid kärlet med två små, simpla, platta nitar vid hvardera ändan.

I nordvestra Skåne har man funnit stycken af en bronskål, som varit lik fig. 30. Nu äro endast handtaget (med tre rader drifna punkter), samt större delen af skålens kant och botten (med en stor, rund upphöjning i midten) i behåll.¹

Ett i Præstö amt på Sjælland anträffadt graffynd från bronsåldern innehöll en liten tunn bronskål.²

Vid Voldtofte, nära Assens på Fyen, har man i en grafhög, uti en 3 fot lång stenkista, funnit 3 små tunna, främmande bronskå-

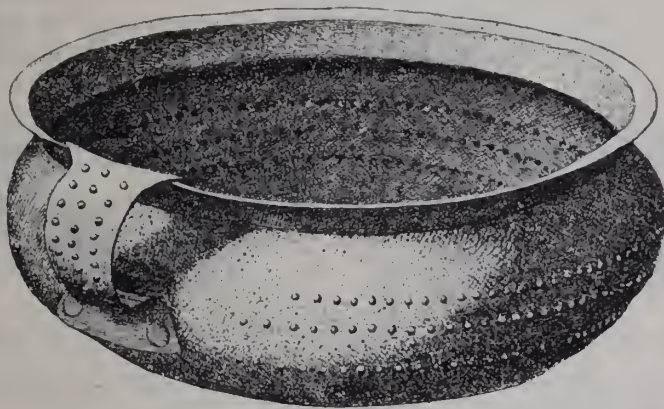

Fig. 30. *Simons mose, Jylland.* $\frac{1}{2}$.

lar, af hvilka en är afbildad fig. 29.³ De lågo i ett stort, likaledes söderifrån infördt bronskärl (fig. 52), som dessutom innehöll brända ben, en guldarmring, andra prydnader af guld och brons, samt två bronsknifvar. Bredvid det stora bronskärlet låg en hålcelt af brons med lemningar af träskaffet. De nordiska arbetena äro af typer karakteristiska för den 5:te perioden af bronsåldern.

¹ Statens Historiska Museum (n:o 8970,176; förut i hofjägmästaren C. F. Follins samling på Pålshö, nära Helsingborg).

² Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o B 444). — Undset, *anf. arb.*, sid. 318.

³ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:is 20080—84 och 26430—36). — *Årböcker f. nord. oldkynd.*, 1868, sid. 114.

Originalen till fig. 30 är jemte nio andra, större och smärre kärl och en armrings, allt af brons, för nära 60 år sedan funnet vid torfgrävning i Simons mose på Falslev hede i Randers amt, Jylland.¹ De flesta kärlen äro skålar af samma form som fig. 30 och 31; några hafva drifna punkter både på handtag och skål, andra endast på handtaget, andra äro alldeles släta. En skål, afbildad fig. 32, är af annan form; den är slät. Ett kärl har ungefär samma form som fig. 30, men är större och har två handtag (olika den å nämnda figur). Armringens ändar bilda stora, bredvid hvarandra liggande spiralskifvor. Ringar af denna typ förekomma ej sällan i nordligaste Tyskland, särskildt i Meklenburg, mot slutet af den 2:a och under den 3:dje perioden af bronsåldern.

En tunn bronsskål upptogs ur en grafhög i Viborg amt, Jylland.² Skålen låg jemte brända ben samt ett svärd och en dolk

Fig. 31. Simons mose, Jylland. 1 s.

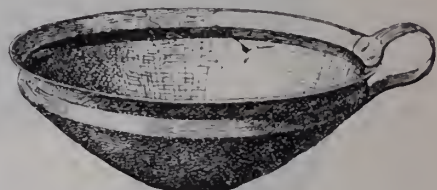

Fig. 32. Simons mose, Jylland. 1 s.

af brons »mellan stenar». Vapnen äro af typer, som förekomma under den 3:dje perioden.

I en annan grafhög i samma amt fann man en dylik bronsskål, med fastnitadt handtag, ett bronssvärd, en armrings af guld jemte lemningar af ett obrändt lik m. m. från nyssnämnda tid.³

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:is 8814—8822). — (Dansk) *Antiquarisk tidsskrift*, 1843—45, sid. 231 (de nitat af röd koppar, med hvilka handtagen äro fästa, ansågos i början vara af jern). — Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 282 (vår fig. 32). — Madsen, *Bronzealderen, Switter*, pl. 37 fig. 7 (vår fig. 30). — Müller, *Ordning af Danmarks oldsager, Bronzealderen*, fig. 100 (vår fig. 31). — Armringen är afbildad af Worsaae, *anf. arb.*, fig. 262.

² Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 16052). — *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1891, sid. 204. — Undset, *anf. arb.*, sid. 318.

³ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o B. 3850). — *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1891, sid. 204.

Museet i Kiel eger två små handtag af brons, som varit fastnitade på bronskålar. De äro utan tvifvel från Slesvig-Holstein, ehuru den närmare fyndorten är okänd.¹

En tunn, slät bronskål med pånitadt handtag är funnen vid det på Elbes vestra strand i den östligaste delen af Hannover belägna Hitzacker.²

Vid Roitseh, i närheten af det vid Elbe belägna Torgau, således i provinsen Sachsen, fann man 1830 i en stor grafhög en bronskål jemte brända ben och ett par lerkärl.³ Bronsskålen, som är mycket tunn och har ett bredt, tunnt handtag, prydes af ett par rader drifna, temligen små bucklor, alla af samma storlek.

En bronskål, som icke prydes af drifna bucklor, är funnen vid Mansfeld.⁴ Den har ett bredt, tunnt öra, prydt med enkla, långsgående linier och fäst med två nitar vid hvardera ändan.

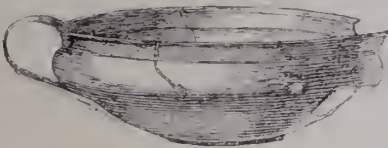

Fig. 33. Mainz. 1. s.

Fig. 33 a. Handtaget till skålen
fig. 33.

Vid Niederwörthe har man, »jemte urnor» (af lera), funnit en bronskål af nu ifrågavarande slag.⁵

En sådan bronskål, hvars fyndort icke är känd, förvaras i museet i Gotha.⁶

¹ Undset, anf. arb., sid. 266.

² Undset, anf. arb., sid. 243.

³ Museum für Völkerkunde i Berlin (n:o II. 1908). — *Bericht vom Jahre 1831 an die Mitglieder der Deutschen Gesellschaft zur Erforschung vaterländischer Sprache und Alterthümer in Leipzig* (Leipzig 1831), sid. 9, pl. I fig. 2. — L. v. Ledebur, *Das Königliche Museum vaterländischer Alterthümer im Schlosse Monbijou zu Berlin* (Berlin 1838), sid. 145. — Voss, i *Verhandl. der Berl. Anthropol. Ges.*, 1881, sid. 112.

⁴ Museet i Halle. — Undset, anf. arb., sid. 198.

⁵ Museet i Dresden. — S. Müller, i *Ärböger f. nord. oldkynd.*, 1876, sid. 188, not.

⁶ Müller, anf. st.

Den fig. 33 afbildade, släta, med bredt, pånitadt handtag försedda bronskålen är funnen vid Mainz.¹

Originalen till fig. 34 är funnet vid Spatzenhäusen i södra Bayern, uti samma graf som det fig. 15 afbildade bronskärl.

En stor, för 80 år sedan undersökt grafhög vid Rnehow, mellan Sternberg och Güstrow, således midt i Meklenburg-Schwerin, innehöll flera grafvar. Ur en af dessa upptogs en mycket tunn bronskål, med pånitadt handtag, samt två fingerringar af dubbel, i spiral lagd, smal guldtråd, en rund, gjuten dosa med plant lock af nordiskt arbete, samt en knif, armringar m. m. af brons och ett lerkärl.² Bronsskålen liknar till form och arbete den från Friedrichsruhe (fig. 35), men handtaget är fästadt med endast en nit; inga sirater. De nordiska bronserna förskrifva sig från den 3:dje perioden af bronsåldern.

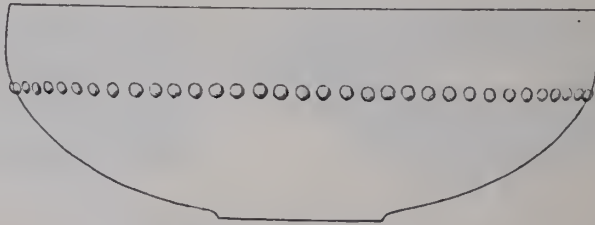

Fig. 34. Spatzenhäusen, Bayern. ²/_s.

En grafhög, »der Glockenberg», vid Friedrichsruhe, mellan Crivitz och Parchim i Meklenburg-Schwerin, innehöll också flera grafvar.³ Ur en af dessa, i hvilken ett obrändt lik hade legat, upptogs den fig. 35 afbildade bronskålen, en armrिंग af guld (ändarna upprullade i spiral), ett svärd m. m. af brons, samt ett lerkärl. Bronsskålen, som liknar fig. 30, men endast har *en* rad drifua punkter på handtaget och för öfrigt är slät, innehöll, i likhet med lerkärl, »sand och aska». Svärdet, af nordiskt arbete

¹ Museet i Mainz. — Lindenschmit, *anf. arb.*, II: 3, pl. 5 fig. 3.

² Lisch, *Friderico-Franciscum*, sid. 45. — *Jahresbericht des Vereins f. meklenb. Gesch. und Alterthumskunde*, 5, sid. 33; jfr *Meklenb. Jahrb.*, 47, sid. 273. — Bronsdosan, som har två uppstående öron och rikt prydd botten, är lik fig. 64 å pl. 3 i min *Tidsbestämning inom bronsåldern*.

³ R. Beltz, i *Meklenb. Jahrb.*, 47, sid. 271 och följ.

och med fäste af brons, är af en typ karakteristisk för den förra hälften af den 3:dje perioden.¹

Af annan form är den fig. 36 afbildade skålen, prydd med drifna ornament: små bucklor och koncentriska kretsar, i vågräta, med hvarandra omvexlande rader. Handtaget är icke fäst med nitar, utan med smala bronsribbor. Denna skål hör till ett år 1890 vid Brook, nära Lübz i södra Meklenburg, anträffadt markfynd, som dessutom innehöll två hängkärl och flera andra nordiska arbeten af brons från den 5:te perioden.²

I en grafhög vid Weisin, likaledes nära Lübz, fann man för mer än 50 år sedan ett lerkärl med brända ben, två bronskärl

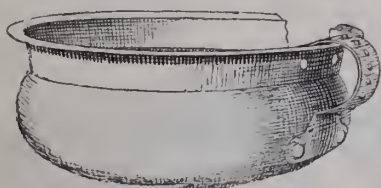

Fig. 35. Friedrichsruhe, Meklenburg. $\frac{1}{3}$.

Fig. 36. Brook, Meklenburg. Omkr. $\frac{1}{2}$.

och en skära af jern; huruvida allt hörde till samma graf, vet man ej, men skäran lär hafva varit »betäckt med små benbitar».³ Båda bronskärlen äro af mycket tunn brons, »föga tjockare än skrifpapper». Det ena var en nästan halfklotformig skål, som nedanför kanten pryddes med drifna, parallela, korta snedstreck; intet handtag. Det andra hade »hög hals och ett litet handtag, prydt med en graverad (eller kanske rättare punsad) zigzaglinie».

¹ Det liknar närmast fig. 49 å pl. 3 i *Tidsbest. inom bronsåld.*

² Beltz, *Neue Funde aus der jüngeren Bronzezeit in Meklenburg*, i *Meklenb. Jahrb.*, 61, sid. 228.

³ *Meklenb. Jahrb.*, 11, sid. 383.

Ur en grafhög vid Weitgensdorf, nära Putlitz i Ost-Prignitz, således i nordvestra delen af Brandenburg, har man upptagit stycken af en »nitad bronskål» jemte ett svärd, två »diademliknande halsprydnader och andra nordiska arbeten af brons.¹ De närmare fyndförhållandena äro ej kända, men ehuru en grafhög från bronsåldern ej sällan innehåller flera grafvar, är det sannolikt, att skålen och svärdet eller åtminstone det ena »diademet» legat i samma graf. Svärdet är af en för den 3:dje perioden karakteristisk typ; till samma tid eller slutet af den andra perioden höra »diademen».

Vid Staaken, helt nära Spandau, fann man på 1840-talet tre skålar af hamrad brons, hvar och en med ett fastnitadt handtag (fig. 37); en af nitarna har koniskt hufvud på insidan, de andra hufvudena äro platta.² Skålarna äro alla af ungefär samma form,

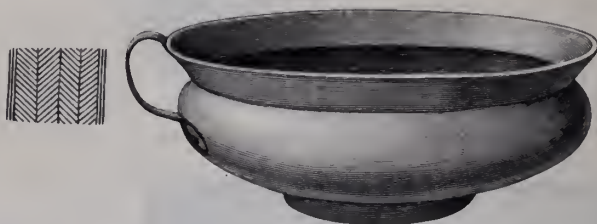

Fig. 37. Staaken, nära Spandau, Brandenburg. ¹ 2.

men olika storlek. De sakna andra ornament, än några enkla på handtagen graverade linesirater.

Till det här nedan (vid fig. 54) omtalade fyndet från Biesebrow, i trakten af Angermünde, höra två mycket tunna, skålförmiga, med drifna punkter och ränder prydda bronser (fig. 38).

Ett mossfynd från Mandelkow, nära Bernstein, ej långt från gränsen mellan Hinter-Pommern och Brandenburg, innehöll ett par

¹ Märkisches Museum i Berlin. — *Verhandl. der Berl. Anthrop. Ges.*, 1878, sid. 436. — På samma ställe (sid. 437) omtalas en vid Wolfshagen, nära Putlitz, i en af hög täckt stenkista funnen tunn, »nedtill i en spets utlöpaude bronskål med drifna ornament»; den kallas af Undset, *anf. arb.*, sid. 172, »ett märkligt, skålformadt lock med drifna ornament». Närmare upplysningar om detta likaledes i nyssnämnda museum förvarade föremål kunna f. n. ej erhållas, emedan museets samlingar äro nedpackade i anledning af dess flyttning.

² *Verhandl. der Berl. Anthrop. Ges.*, 1875, sid. 45.

handtag, som varit nitade på tunna bronskålar, samt en mängd nordiska arbeten från den 5:te perioden.¹

År 1875 anträffades vid Floth, nära Radolin, i trakten af Bromberg, norra delen af Posen, ett stort depotfynd, innehållande en skål, ett stort spänne, ett med drifna bueklor och graverade ornament prydt, stort, rhombiskt bältebeslag, spiralarmringar lika den från Ögemose, m. fl. föremål, alla af brons.² Skålen (fig. 39), som har ett bredt, tunnt, pånitadt handtag, är upptill prydd med en rad graverade fina, streekfyllda trianglar.

På graffältet vid Kazmierz, i kretsen Samter, Posen, har man funnit bitar af en liten tunn bronskål.³

På en åker vid Höckeriecht, i kretsen Ohlau, Schlesien, fann man för 70 år sedan en slät skål af tunn brons, utan handtag.⁴

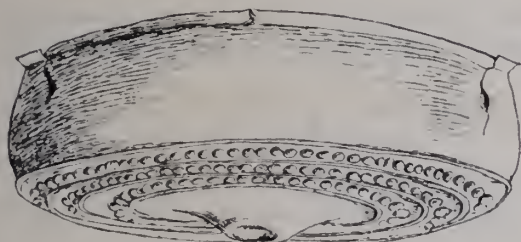

Fig. 38. Biesenbrow, norra Brandenburg. $\frac{1}{2}$.

Fig. 39. Floth, Posen. $\frac{1}{4}$.

Ett vid Krendorf i Böhmen år 1881 anträffadt stort depotfynd innehöll tre skålar, tre yxor (»skafteelter med skaftlappar upptill»), ett betsel, en bjellra (med tre bronskolor), tre skärnor, en mängd ringar m. m., allt af brons, vägrande tillsammans nära 10,5

¹ *Photographisches Album der Ausstellung zu Berlin 1880*, III, pl. 7.

— *Baltische Studien*, XVIII, sid. 54.

² Museum für Völkerkunde i Berlin (skålen har u:o II. 10769). — *Verhandl. der Berl. Anthrop. Ges.*, 1876, sid. 125 följ. och 222, pl. XVII och pl. XXV fig. 8. Till fyndet hör utom den i texten omtalade skålen ett rundt, skålförmigt föremål af brons, med flat botten och en uppstående knapp i dennas midt; diametern är lika stor som skålens mynning. — Spännet är afbildadt i Undset's *Etudes sur l'âge de bronze de la Hongrie* (Christiania 1880), pl. VI och VII.

³ Undset, *auf. arb.*, sid. 76.

⁴ Museum für Völkerkunde i Berlin (u:o II. 325). — von Ledebur, *Das Königl. Museum f. vaterländ. Alterth. zu Berlin*, sid. 48, pl. IV.

kilogram.¹ Den ena skålen, som saknar sirater, har ett pånitadt handtag. Den andra har intet handtag; den är upptill prydd med en vågrät rad små graverade trianglar, ställda med spetsen nedåt och fyllda med streek, som äro parallela med den ena sidan (ej med basen). Den tredje skålen, — som anses vara loek till den andra, emedan den enas mynning passar in i den andras, — saknar också handtag; den är prydd med vågräta ränder och mellan dessa med rader af stora bucklor, allt i drifvet arbete. Sju till fyndet hörande spiralarmsringar äro lika de ofvan omtalade från Ögemosse. Skafteelterna äro af den form, som i mellersta Europa tillhöra en mycket sen del af bronsåldern.

I Böhmen äro dessutom, såsom redan nämnts, bitar af en tunn bronskål med pånitadt handtag funna, jemte den fig. 19 afbildade bronsvagnen.

Vid Aszód i Ungern, ej långt från Budapest, har man funnit en bronskål med pånitadt handtag och ett par rader drifna bucklor, alla af samma storlek.²

I de schweiziska påbyggbaderna äro några hamrade bronskålar funna.

Ett par af dem äro prydda med vågräta rader af drifna bucklor, liksom den fig. 22 afbildade; en har rader af omvexlande stora och små bucklor.

Sistnämnda skål,³ af ungefär samma form som fig. 23, är upptagen bland lemningarna efter påbyggbaderna vid Coreelettes, på stranden af Neuchâtel-sjön, hvilka förskrifva sig från den sista perioden af Schweiz' rena bronsålder, och där man funnit ett nordiskt hängkärl och ett glasögonformigt spänne af brons, båda från den 5:te perioden af bronsåldern här i Norden.⁴ Denna skål, som har ett pånitadt handtag, är prydd endast med en rad drifna bucklor.

En annan bronskål, som (åtminstone nu) saknar handtag, har två rader stora bucklor och mellan dem en likaledes drifven, slät

¹ J. P. Woldrich, i *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, XIII (Wien 1883), sid. 27, pl. III—VIII. — Richly, *Die Bronzezeit in Böhmen*, sp. 80 följ., pl. X—XII.

² Hampel, *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn*, pl. LXV fig. 2.

³ V. Gross, *Station de Corcelettes* (Neuveville 1882), pl. IV fig. 14, och *Les protohelvètes* (Berlin 1883), sid. 89, pl. XXII fig. 6.

⁴ Montelius, *Två nordiska bronsålderssaker funna i Schweiz*, i *Månadsbladet*, 1879, sid. 141.

rand.¹ Den är upptagen bland lemmingarna efter påbyggnaderna vid Cortailod, också på stranden af Neuchâtel-sjön, hvilka likaledes härstamma från den sista perioden af den rena bronsåldern i Schweiz.

Andra bronskålar från de schweiziska påbyggnaderna äro släta, utan drifna eller graverade ornament.

En sådan skål, med pånitadt handtag, är funnen vid Mörigen,² på stranden af Bieler-sjön, där påbyggnaderna voro bebodda ännu under öfvergångstiden till järnåldern.

Ett depotfynd från Méjean, nära Saint-Chély-du-Tarn i departementet Lozère, södra Frankrike, innehöll sex hamrade skålar jemte åtskilliga andra arbeten af brons från den sista delen af

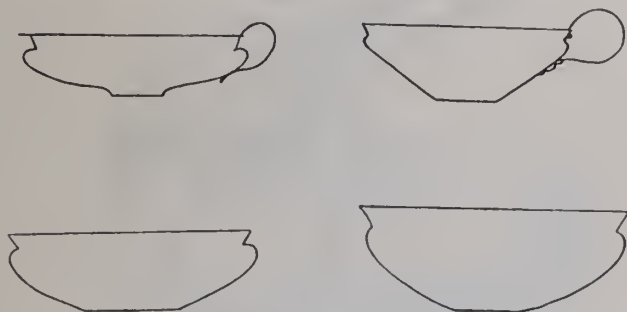

Fig. 40—43. Méjean, dep. Lozère, Frankrike.

bronsåldern.³ Tre skålar hafva hvar sitt pånitade handtag; de tre andra hafva intet handtag. Formerna visas af fig. 40—43.

* * *

Det fig. 14 afbildade, med drifna sirater prydda bronskärlet från Rossin i Pommern har på hvardera sidan två korsformade beslag för greparnas öglor.

Inom det nordiska området och i de söder därom belägna delar af Europa, med hvilka Norden under nu i fråga varande tid

¹ Gross, anf. arb., sid. 89, pl. XXII fig. 8.

² Gross, anf. arb., sid. 89, pl. XXII fig. 7. — Jfr Desor *Le bel âge du bronze*, pl. 1 fig. 8, och Keller, *Pfahlbauten, 7:ter Bericht*, pl. IX fig. 15. — Andra släta bronskålar från Schweiz äro afbildade af Gross, anf. arb., pl. XXII fig. 1 och 5.

³ Museet i Mende. — *Matériaux pour l'histoire de l'homme*, X (1875), sid. 364.

stod i liflig beröring, äro flera andra med dylika beslag försedda bronskärl funna, hvilka icke hafva några drifna sirater. Några af dessa kärl äro nedtill rundade, nästan halfklotformiga; andra, som äro djupare, hafva annan form och äro icke afrundade mot den flata botten.

I Danmark äro tre bronskärl af det förra slaget kända.

Vid Svensmark på Möen, äro de fig. 44 afbildade lemningarna af ett sådant kärl funna.¹ Så vidt man vet, påträffades intet

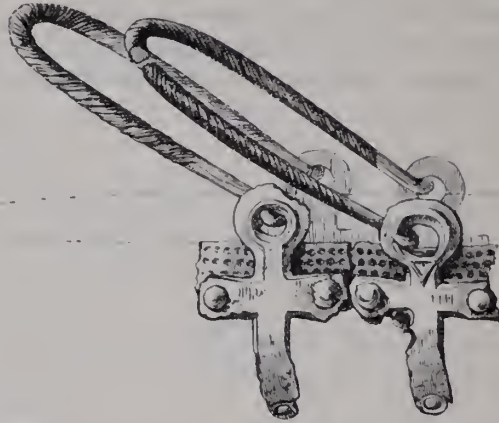

Fig. 44 Svensmark, Möen. ¹a.

annmärkningsvärdt tillsammans med detta kärl. Greparna äro vridna, eller snarare snedrefflade.

I en grafhög vid Vester-Skjerninge, mellan Svendborg och Fåborg på sydöstra kusten af Fyen, fann man »mellan stenar» brända ben och bitar af ett bronskärl af alldeles samma form (men med två släta, trinda grepar), jemte ett svärd, ett par knifvar och knappar m. fl. saker af brons, några af dem guldbelagda, samt en

¹ Nationalmuseet i Kjöbenhavn (n:o B. 414). — *Arbøger f. nord. oldkynd.*, 1875, sid. 6; 1876, sid. 189, fig. 2.

liten massiv fång af guld; de nordiska arbetena äro af typer karakteristiska för den fjerde perioden af bronsåldern.¹

Ur en mosse vid det också i närheten af Fåborg belägna Hvedholm upptogos bitar af ett alldeles dylikt kärl, med två släta, trinda grepar, samt en halsring och 7 armringar, allt af brons;² halsringen, lik fig. 233 i *Sv. forns.*, är af en för den fjerde perioden af bronsåldern karakteristisk typ. De två korsformiga beslag, som höra till hvardera sidan af detta kärl, äro hopvuxna med hvarandra, ej längre fria, som på fig. 44.

Vid Hennickendorf, ett par mil öster om Berlin, har man funnit det fig. 45 afbildade bronskärlet; intet anmärkningsvärdt an-

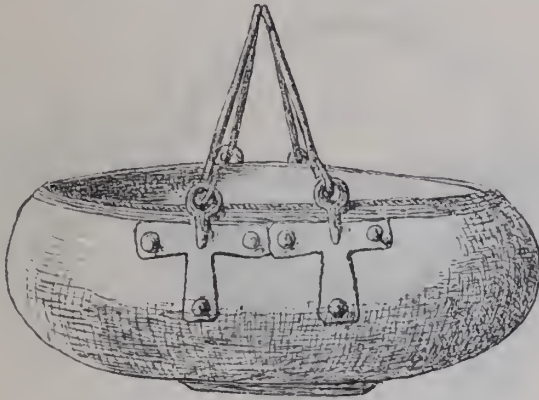

Fig. 45. Hennickendorf, Brandenburg. ¹4.

träffades på samma ställe, under sådana omständigheter, att det kunde bevisas vara samtidigt med kärlet.³

Ur en grafhög vid Paezik i Galizien, nära Sans utlopp i Weichseln, har man upptagit några halfsmälta bitar af ett dylikt bronskärl, hvilket innehöll lemningar af korn.⁴

Uti Byciskala-grottan vid Blansko i Mähren fann man ett dylikt bronskärl jemte en mängd andra märkliga föremål, hvilka

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 17244). — *Årbøger*, 1875, sid. 7; 1891, sid. 226.

² Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o B. 1473).

³ Märkisches Museum i Berlin. — *Verhandl. der Berl. Anthropol. Ges.*, 1887, sid. 534, fig. 1.

⁴ Undset, *Jernalderens begyndelse*, sid. 97, pl. XIII fig. 10.

utau tvifvel stå i samband med offer, förrättade i grottan.¹ Äfven på detta kärl äro beslagen parvis sammanvuxna.

Att fyndet vid Hajdú-Böszörmény innehöll två bronskärl af denna typ, hafva vi redan sett. Det ena (fig. 46) har två vridna grepar; de korsformiga beslagen äro parvis sammanvuxna. Det andra har två släta grepar; äfven på detta kärl äro beslagen parvis sammanvuxna.²

På en boplats vid Somlyó i Ungern har man funnit ett bronskärl af nu i fråga varande typ med korsformiga, ej hopväxta beslag och vridna grepar.³ Detta kärl är upptill prydt med fyra rader streckfyllda trianglar.

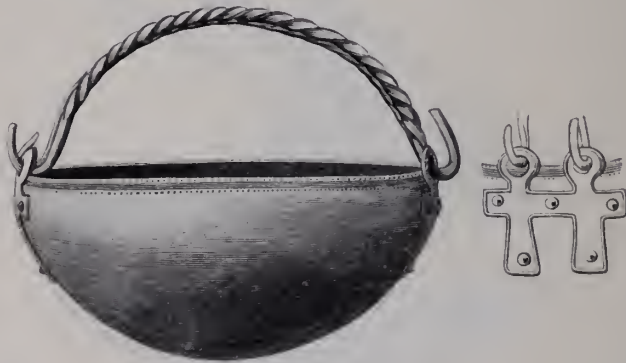

Fig. 46. Hajdú-Böszörmény, Ungern. $\frac{1}{5}$.

Vid Bardoez, i kretsen Szekely-Udvarhely, östra Siebenbürgen, fann man 1858 »i en skog» två bronskärl af nu i fråga varande typ tillsammans med två hålelter, två skäror och ett stycke af en svärds klinga, allt af brons, samt 25 smärre guldringar.⁴

¹ H. Wankel, *Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit* (Wien 1882), sid. 409. — M. Mueh, *Kunsthistorischer Atlas* (Wien 1889), pl. LXXV fig. 9.

² Hampel, *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn*, pl. LXV fig. 4 (originalet till vår fig. 46) och pl. LXIV fig. 1.

³ Hampel, *anf. arb.*, pl. LXVII fig. 1.

⁴ Kenner, *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde*, i *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, XXIV (Wien 1860), sid. 388; ett af bronskärlen är afbildadt sid. 390, fig. 79.

I en grafhög vid Purgstall i Steiermark har man funnit ett bronskärl af nu i fråga varande slag, med två vridna grepar.¹ Kärlet, som utmed öfverkanten är prydt med ett mæander-ornament af graverade linier, låg jemte brända ben oeh några fibulor af italienska typer m. m. i ett lerkärl. Fibulorna förskrifva sig från en tidig del af Italiens jernalder.

Två af grafvarna vid Hallstatt i Ober-Oesterreich innehöllo bronskärl af denna typ.

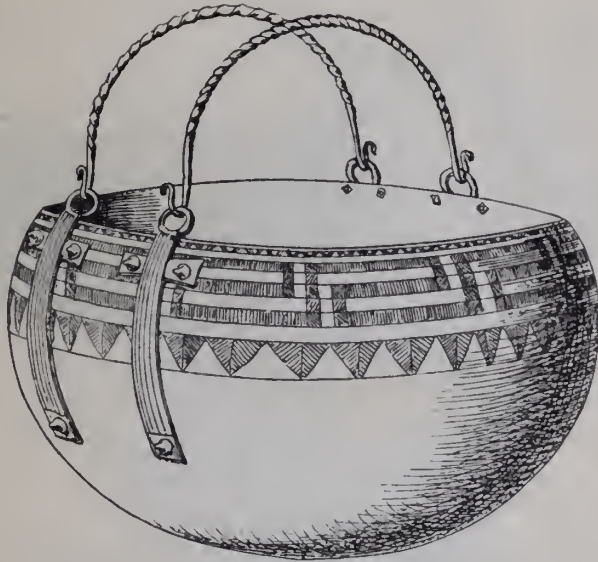

Fig. 47. Hallstatt, Ober-Oesterreich. ¹ s.

Det ena kärlet (fig. 47) prydes af graverade sirater (mæander m. m.): beslagen, ej hopväxta med hvarandra, äro fästa med nitar, som hafva koniska nithufvnd.²

Å det andra äro beslagen parvis hopvuxna (fig. 48). Det är upptaget ur en graf, som jemte brända ben tillika innehöll en

¹ W. Radimský och J. Szombathy, i *Mittheilungen der Anthropol. Gesellschaft.*, band XV (Wien 1885), sid. 139, fig. 48, och pl. XII fig. 12. — Much, *anf. arb.*, pl. XLIV fig. 15.

² v. Sacken, *Das Grabfeld von Hallstatt*, pl. XXIII fig. 7.

bronsstula, hvilkens loek är prydt med drifna djurbilder (etruskiskt arbete), en jerndolk, hvilkens fäste och jernslida äro belagda med guldbleck, samt prydnader af guld och brons.¹

Att ett kärl af detta slag (fig. 49) är funnet vid Unter-Glauheim i närheten af Augsburg, hafva vi redan sett.²

Vid Ibringen, nära Alt-Breisach, i Baden, har man i en graf jemte lemningarna af ett obrändt lik funnit stycken af ett brons-

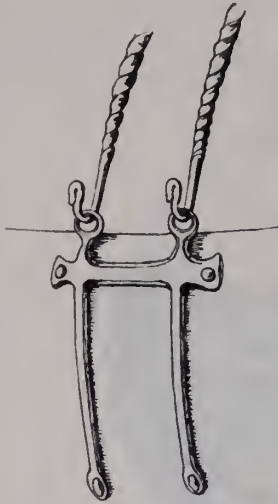

Fig. 48. Hallstatt, Ober-Oesterreich. ¹/₃.

Fig. 49. Unter-Glauheim, Bayern. ¹/₅.

kärl, som haft två grepar, fästa i öglor med korsformiga beslag.³ Kärlet synes hafva varit nedtill rundadt.

* * *

¹ v. Sachen, *auf. arb.*, pl. XXIII fig. 8, sid. 102 och 34. Situlan och dess loek äro afbildade pl. XX fig. 4 och pl. XXI fig. 1; dolken pl. VI fig. 6.

² I Augsburgs Museum förvaras också ett söndrigt bronskärl, som synes hafva hört till nu i fråga varande grupp, men som endast haft en grepe; fyndorten är okänd.

³ E. Wagner, *Hügelgräber und Urnen-Friedhöfe in Baden* (Karlsruhe 1885), sid. 20, pl. VI fig. 1. Huruvida de bronser, som uppgifvas vara funna tillsammans med kärlet, verkligen alla legat i samma graf, torde vara osäkert.

Yngre än de nu omtalade, nedtill afrundade kärlen äro de bronskärl med korsformade beslag för greparna, hvilka hafva samma form som fig. 50—55.

Originalen till fig. 50 är uppgräfdt ur en torfmosse i Hjernarps socken, Bjäre härad, Skåne, jemte två nordiska hängkärl, lika fig. 248 i *Sv. forns.*, således från den 5:te perioden.¹

I en torfmosse vid Birkendegård i Holbæk amt på Sjælland fann man för flera år sedan det fig. 51 afbildade bronskärlet

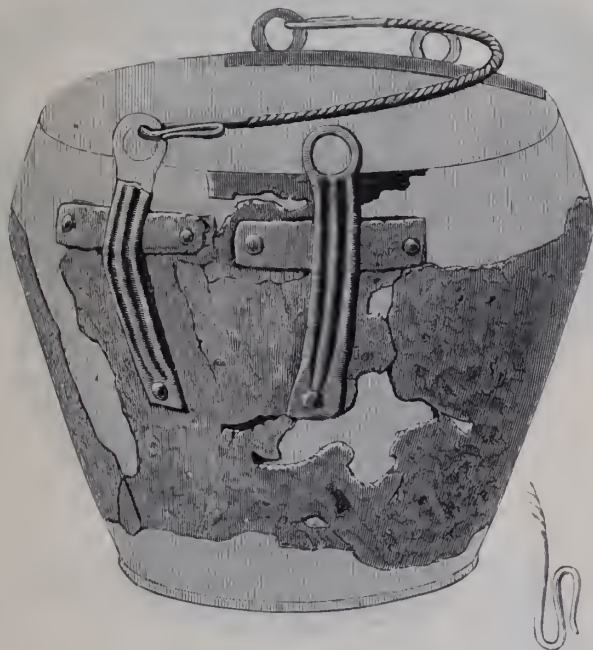

Fig. 50. Hjernarp, Skåne.

jemte sex bronsbucklor af en form, som likaledes tillhör den 5:te perioden.²

Vid Voldtofte nära Assens på Fyen har man, såsom vi redan sett, i en grafhög funnit ett bronskärl af denna typ (fig.

¹ Lunds museum; förut i professor Nilssons samling. — Montelius, *Om tidsbestämning inom bronsåldern*, sid. 168.

² Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o B. 293). — Om bronsbucklor af samma form som de från Birkendegård, se Montelius, *anf. arb.*, sid. 168, not 2; samt här ofvan sid. 30, not 1.

52) prydt med fina graverade sirater.¹ Det hade haft ett lock af brons, var omsvept med ylletyg och en djurhud samt innehöll brända ben. I grafven lågo äfven tre små, likaledes från Södern införda bronskärl (fig. 29), samt flera prydnader och andra föremål af typer karakteristiska för den 5:te perioden.

Fig. 51. Birkendegård, Sjælland. 1. s.

År 1719 upplöjdes vid Neilingen, öster om Salzwedel, således ej långt vester om Elbe, i nordligaste delen af provinsen Sachsen, ett bronskärl af samma typ (fig. 53), hvilket innehöll bland annat två nordiska hängkärl från den 5:te perioden (det ena likt fig. 248 i *Sv. forns.*, och det andra dylikt, men med inböjd, genom-

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 20080).

Fig. 52. *Voldtofte, Fyen.* $\frac{1}{4}$.

Fig. 53. *Neilingen, prov Sachsen.*

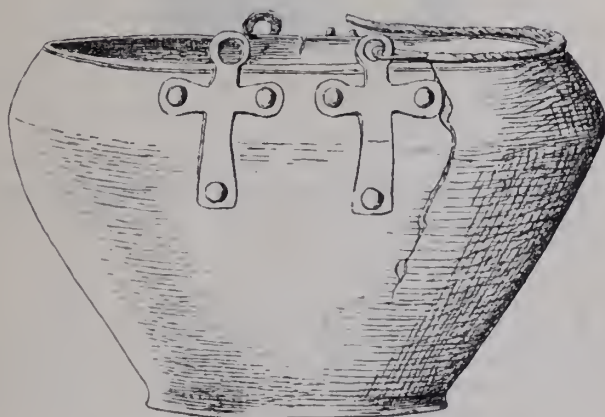

Fig. 54. *Biesenbrow, Brandenburg.* $\frac{1}{4}$.

bruten kant), samt nio bronsbucklor af samma slag som de från Birkendegård.¹

Vid Biesenbrow ej långt från Angermünde och Oder, i norra delen af provinsen Brandenburg, upplöjdes för ett par år sedan det fig. 54 afbildade bronskärlet, som innehöll de två redan omtalade, mycket tunna, skålformiga, med drifna ränder och punkter prydda bronserna (fig. 38), ett nordiskt hängkärl likt fig. 248 i *Sc. forns.*, två glasögonformiga spännen, åtta halsringar, sex arm-

Fig. 55. Frögg-Velden, Kärnthen. Nära ¹4.

ringar och tolf bucklor lika dem från Birkendegård, alla af brons och af typer karakteristiska för en tidig del af den 5:te perioden.²

¹ Keysler, *Antiquitates selectæ septentrionales et celticæ* (Hannover 1720), sid. 511 och följ., med en pl. — Undset, *Jernalderens begynnelse*, sid. 198, pl. XXIII fig. 1.

² Märkisches Museum i Berlin. — Buchholz, i *Verhandl. der Berl. Anthropol. Ges.*, 1898, sid. 473, fig. 5. — Om antalet 12 bucklor se här ofvan sid. 30 not. 1.

Ur en grafhög vid Frögg-Velden, nära Wörther-See i Kärnten, upptogs 1884 det fig. 55 afbildade bronskärlet jemte en knif och andra föremål af jern, samt lerkärl och brända ben.¹

* * *

I Nord-Tyskland har man funnit flera bronskärl af det slag, som de italienska fornforskarne kalla »eiste a cordoni». De äro af två slag,² i det de antingen hafva rörliga grepar, fästa vid öfverkanten (fig. 56), eller fasta handtag, fästa på sidan (fig. 58).

Af det förra slaget äro följande kända från norra Tyskland.

Ur grafhögar vid Luttnum, i amt Verden, Hannover, upptogs år 1817 tre sådana eistor, hvilka innehöllo brända ben; en eista stod i hvarje hög. I en fjerde hög på samma ställe, hvilken förut blifvit skadad genom gräfning, träffades bitar af en dylik eista. De tre förstnämnda kärnen hafva haft loek af bränd lera och två grepar af jern; kanten, åtminstone på det ena kärlet, är böjd om en trind ring af trä. Af de två bäst bevarade har det ena 7 upphöjda band (»cordoni»), och det andra 8. I en af dessa eistor låg en nål af jern.³

I en grafhög nära Nienburg, vid Weser, fann man likaledes år 1817 en dylik bronsista, som också hade loek af bränd lera och

¹ *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, 1884, sid. CCII, fig. 5. — Much, *Kunsthistorischer Atlas*, pl. I, fig. 14. — R. Munro, *The prehistoric Cemetery of Frögg, at Rosegg, Carinthia*, i *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, XXIII (Edinburgh 1889), sid. 241 följ., pl. IV.

² År 1885 i *Tidsbestämning inom bronsåldern*, sid. 153, riktade jag uppmärksamheten därpå. Sedan har Marchesetti, *Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino* (i *Bollettino della Società Adriatica di Scienze naturali in Trieste*, band XV, Trieste 1893), sid. 189, betonat denna olikhet. — Om »eiste a cordoni» se för öfrigt bl. a. A. Bertrand, *Seaux ou cistes en bronze à côtes*, i *Revue archéologique*, 1873: 2, sid. 361 följ., pl. XII och XIII; och J. Gozzadini, *Intorno agli. . . scavi Arnoaldi Veli presso Bologna* (Bologna 1877), sid. 38 följ.

³ Einfeld, *Ueber einige, im Königreich Hannover gefundene, römische Bronzearbeiten in der Sammlung des historischen Vereins*, i *Zeitschrift d. histor. Vereins für Niedersachsen*, 1854, sid. 31—38 och fig. 5; Lindenschmit, *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*, II: 3, pl. 5 fig. 8.

två grepar af jern; öfverkanten är böjd om en trind träring och bandens antal 9. I samma hög påträffades 50 lerkärl, omkring 60 samlingar af brända ben jämte nålar af brons och jern, m. m. Cistan, som endast innehöll brända ben, stod en fot djupare än ett af lerkärlen.¹

År 1845 uppgräfdes en väl bevarad cista (fig. 56) ur en liten grafhög vid Pansdorf helt nära Lübeck.² Den stod i en af flata stenar bildad kista och innehöll brända ben, bland hvilka en jernknif låg. Denna cista har två rörliga grepar af brons och 12 band, utom öfverkanten, hvilken är böjd om en jerten. Knifven är af samma form som några i Norden funna bronsknifvar från slutet af bronsåldern.

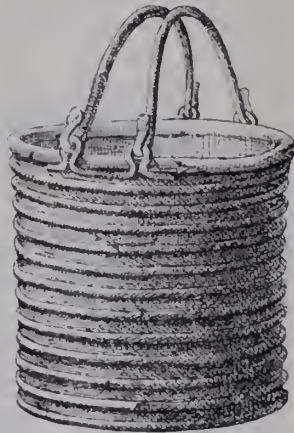

Fig. 56. Pansdorf, nära Lübeck. ¹/₇.

Från en grafhög vid Schabernaek, nära Meyenburg i nordvestra Brandenburg, ej långt från Meklenburgs gräns, har man ock ett stycke af ett dylikt bronskärl.³ Stycket är dock så litet, att man ej kan se, om äfven denna cista haft två rörliga grepar.

¹ Einfeld, anf. afl., sid. 38—41.

² Museet i Lübeck. — *Mecklenb. Jahrb.*, XXXV, sid. 121; *Photograph. Album der Ausstellung zu Berlin 1880*, V, pl. 4. — Mestorf, *Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein*, fig. 346 (knifven är afbildad fig. 346 c). — Det beror på ett misstag, då man antagit, att de streck, som ses vid öfre kanten af cistan, skulle vara etruskisk skrift.

³ Virchow, i *Verhandl. d. Berl. Anthropol. Ges.*, 1874, sid. 162, och 1875, sid. 198 (analys: 12,93 % tenn, 0,16 % bly; ingen zink).

På ett ställe, kalladt der Gorwal, vid Primentdorf, helt nära Zaborowo, i Posen, fann man år 1874 en bronsista (fig. 57), som stod 2 fot djupt i sand; någon grafhög lär ej hafva funnits på platsen. Cistan, hvilken uppgifves hafva varit täckt med ett lock af jern, innehöll inga ben, men åtskilliga metallsaker: en stor halsring, 2 spiralarmsringar, 4 andra armringar och 2 nålar, allt af brons,

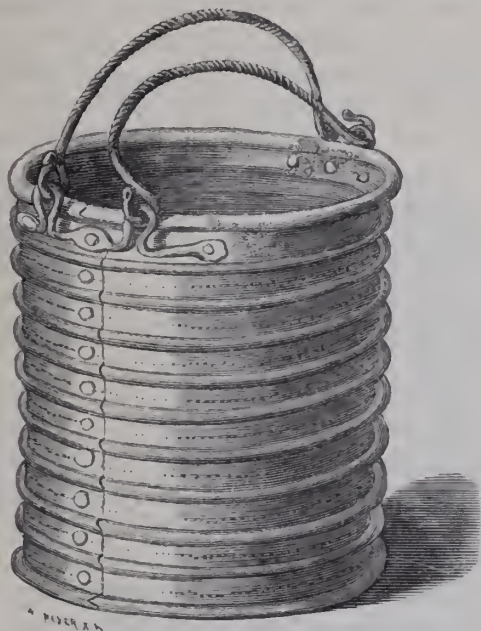

Fig. 57. Primentdorf, Posen. ¹ 4.

samt en liten yxa af jern.¹ Antalet band på cistan, som har två rörliga grepar af brons, är 10, utom öfverkanten, hvilken är böjd om en jernten. Både halsringen och nålarna äro af typer karakteristiska för den 6:te perioden af bronsåldern, således för öfvergångstiden till jernåldern.

På en till Kluzewo hörande åker, i kretsen Samter, således nästan midt i provinsen Posen, fann man 1886 en cista och en stor

¹ Geheimeråd Virchows samling i Berlin. — Virchow, *Verhandl. d. Berl. Anthrop. Ges.*, 1874, sid. 141, och 1875, sid. 198 (analys: 11,25 % tenn jemte spår af bly, men troligen ej af zink); densamme, *Sur une ciste en bronze trouvée à Primentdorf*, i *Compte rendu du Congrès de Stockholm 1874*, sid. 522.

bronsring.¹ Cistans kant har varit böjd om en jernten; hälften af en rörlig grepe finnes i behåll.

På en till Lorzendorf hörande åker, i kretsen Namslau, öster om Breslau i Schlesien, stötte man hösten 1896 under plöjning på krnkbitar och människoben. Vid gräfning fann man då följande saker liggande tillsammans: tre eistor, två betsel, två egendomliga kedjor, tre stora, ihåliga ringar m. m., allt af brons.² Hvarje eista har, eller har haft, två rörliga grepar. De öfriga bronserna höra till öfvergångstiden mellan bronsåldern och jernåldern.

Många dylika bronsceistor med två rörliga grepar äro kända från Syd-Tyskland och de nuvarande österrikiskt-ungerska länderna, nämligen: 1 funnen vid Mainz, 2 i Würtemberg, 1 i södra Bayern, 1 vid Strakonitz i Böhmen, 5 i den ofvan omtalade Byeiskalagrottan i Mähren, 14 i Ungern (alla funna tillsammans i en stor situla af brons vid Kurd i komitatet Tolna), 5 vid Hallstatt i Ober-Oesterreich, 1 vid Frögg i Kärnthén, 1 vid Watsch i Krain, samt 21 i det till Österrike hörande italienska kustlandet vid Adriatiska hafvet.³

I vestra Europa äro bronskärl af detta slag mycket sällsynta. Jag känner endast följande två:

En 1871 upptäckt graf vid Eygenbilsen i Belgien innehöll en bronsceista med två rörliga grepar, en etruskisk kanna (oenoehoe) af brons, en präktig genombruten guldprydnad m. m. Cistan innehöll »aska och ben».⁴

I en grafhög vid Renilly, nära Loire, öster om Orléaus, fann man 1885 en dylik eista med två rörliga grepar. Detta kärl, som haft ett slags loek af björknäfver, prydt med enkla sirater, innehöll brända ben, insvepta i tyg; på benen lågo en spjutspets och två ringar, alla af jern.⁵

¹ I herr v. Jażdzewski's samling i Posen. — v. Jażdzewski och Erzepki, *Posener Archwologische Mittheilungen*, I (Posen 1887), sid. 19, pl. IV.

² Museum i Breslau. — W. Grempler, i *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift*, VII, sid. 195 följ.

³ Marchesetti, anf. arb., sid. 192.

⁴ H. Schuermans, *Objets étrusques découverts en Belgique* (separat-aftryck ur *Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie*, XI, Bruxelles 1872), sid. 239 följ.

⁵ *Revue archéologique*, 1887: 2, sid. 256, pl. XV och XVI.

Bronseistor med fasta handtag på sidorna äro norr om Alperna sällsyntare än de med rörliga grepar.

Från det nordiska området känner jag endast en cista med fasta handtag. Den är funnen nära Kalisch, således ej långt från gränsen mellan provinsen Posen och Polen. Upp till och ned till prydes den af foglar, fyrfota djur och solliknande figurer, allt i drifvet arbete.¹

Äfven i södra Tyskland och i de österrikiska länderna äro bronsistor med fasta handtag mycket sällsyntare än de med rörliga grepar. Af det förra slaget är endast 1 känd från Würtemberg,

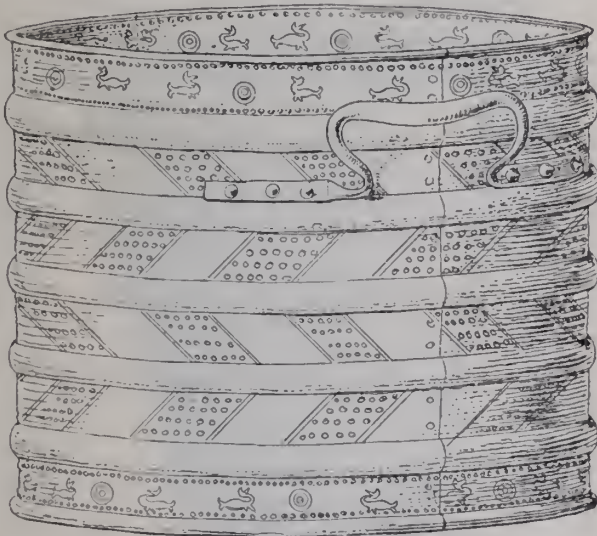

Fig. 58. Hallstatt, Ober-Oesterreich. $\frac{1}{4}$.

1 från Bayern, 1 från Mähren, 1 från Ober-Oesterreich (Hallstatt) och 1 från Krain (Watsch); ingen från Ungern.² Den från Hallstatt är afbildad fig. 58.³

¹ I en polsk privatsamling. Af denna cista har jag endast (år 1876) sett en fotografi i en annan privatsamling i Warschau. De i texten omtalade ornamenten likna närmast dem å fig. 58.

² Marchesetti, anf. arb., sid. 194. — I Bayern har man dessutom funnit stycken af en dylik cista; samma sida, not 3.

³ v. Sacken, anf. arb., pl. XXII fig. 2.

Från Schweiz känner man 1 och från Frankrike likaledes 1 eista af detta slag.¹

Den sistnämnda är upptagen ur en grafhög, kallad »Monceau-Lanrent», vid Magny-Lambert i departementet Côte-d'Or; eistan stod bredvid ett skelett, som vid sin högra sida hade ett jernsvärd af den för den äldsta jernåldern (Hallstatt-perioden) karakteristiska typen.²

* * *

De ofvan omtalade bronskärnen från Siem och Granzin (fig. 8 och 9) likna dem, som de italienska fornforskarna kalla »situle».

Fig. 59. Ullstrup, Sjælland. ¹ 4.

De flesta situlor äro dock yngre och af en märkbart, om ock ej mycket, afvikande form.³

¹ Marchesetti, *anf. arb.*, sid. 194.

² Al. Bertrand, *Archéologie celtique et gauloise* (2:a uppl., Paris 1889), sid. 270.

³ Vi kunna ej nu sysselsätta oss med de från de italienska något afvikande, med två rörliga ringformiga handtag försedda bronskärl af situla-liknande form, som förekomma i Irland. — Wilde, *A descriptive Catalogue of the antiquities of animal materials and bronze in the Museum of the Royal Irish Academy* (Dublin 1861), sid. 531, fig. 409.

En situla (fig. 59) af den i Italien vanliga formen är funnen vid Ullstrup nära Slagelse på Sjælland; den skall hafva innehållit brända ben.¹ Intet annat anmärkningsvärdt fanns på samma ställe. Kärlet bildas af ett hopböjdt stycke brons, hvars kanter äro förenade genom en lodrät rad nitar med flata hufvud; öfverkanten är böjd om en rund jernten, och derinvid äro öglorna för en grepe fastnitade.

En alldeles dylik brons-situla är funnen vid Reichenau uti den i sydöstligaste delen af provinsen Brandenburg, nära Sleslesiens gräns, belägna kretsen Sorau.²

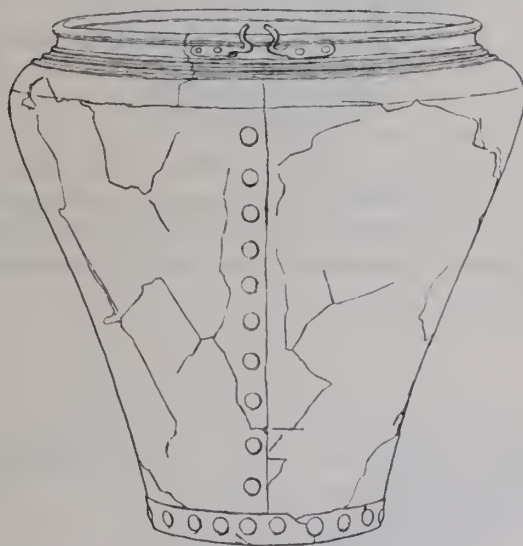

Fig. 60. Bayern. ¹/₅.

En tredje, likaledes alldeles dylik situla är också känd från det nordiska området. Den är funnen vid Alt-Grabau i kretsen Berent, West-Preussen.³ Den innehöll, liksom den danska, brända

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 16367). — Engelhardt, i *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1875, sid. 9, fig. 7.

² Märkisches Museum i Berlin (n:o II, 8902). — Undset, *anf. arb.*, sid. 171. — Där omtalas också, att ett annat alldeles liknande bronskärl skulle vara funnet i samma trakt; möjligen är det dock samma kärl.

³ Museet i Danzig. — A. Lissauer, *Alterthümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreussen und den angrenzenden Gebieten* (Danzig 1891), sid. 17, pl. VIII fig. 1.

ben och påträffades i en »stenhög», troligen lemningarna af en grafhög; intet annat anmärkningsvärdt fanns i grafven.

Tre brons-situler af samma form, alla innehållande brända ben, äro funna i mellersta Europa, en i Bretagne,¹ en annan i Holland,² och den tredje i södra Tyskland.³

I Bayern har man dessutom funnit en situla (fig. 60) nästan alldeles lik fig. 59, men bredare upptill, som påträffades (stående upp- och nedvänd) i en grafhög; den innehöll ej brända ben.⁴

Äfven i Böhmen har man funnit stycken af en situla.⁵

Vid Hallstatt och annorstädes i södra Österrike äro många situler af nu ifrågavarande form funna.⁶

I Schweiz är ett intressant fynd af nu ifrågavarande art gjordt. Vid Russikon, öster om Zürich, påträffade man 1837, vid borttagandet af ett träd, ett skelett som var omgifvet af och betäckt med stenar.⁷ Ur denna graf upptogs en situla lik fig. 59, ett bredt, rikt orneradt bältebeslag, tre fibulor, samt åtskilliga ringar och nålar, allt af brons. Såväl bältet, som fibulorna och ringarna äro af typer karakteristiska för »Hallstatt-tiden», den äldsta delen af jernaldern i mellersta Europa, flera mansåldrar före det sista förkristna årtusendets midt.

* * *

Utom de i det föregående omtalade äro flera andra söderifrån införda bronskärl funna här i Norden, hvilka likaledes förskrifva sig från tiden före Kristi födelse.

Vid Kostræde i Kjöge landsförsamling på Sjælland fann man 1866 det fig. 61 afbildade bronskärlet, som innehöll ett nordiskt hängkärl, ett glasögonformigt spänne och två runda prydnader af

¹ L. Galles, *Découverte de sépultures de l'époque du bronze au Rocher, en Ploujounneleu* (Vannes 1873).

² Undset, *anf. arb.*, sid. 255.

³ Engelhardt, *anf. st.*, sid 9, not 2. — *Verhandlungen des Vereins für Ulm, 9. und 10. Bericht*, 1855. — Det i samma not af Engelhardt omtalade bronskärlet från Södermanland är af annan typ.

⁴ Naue, *Hügelgräber*, sid. 61, pl. XXXV fig. 1.

⁵ Undset, *anf. arb.*, sid. 39.

⁶ Marchesetti, *anf. arb.*, sid. 197.

⁷ Keller, i *Mittheilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich*, band 1, häft. 3, sid. 33, pl. 2 fig. 2—7.

brons.¹ I hängkärlet lågo två spiralfingerringar af dubbel guldtråd. Fyndet anträffades i en grnsgraf, 3 fot djupt under ytan af en af naturen bildad »banke». Det stora bronskärlet har silformigt genom-

Fig. 61. *Kostråde, Sjælland.* $\frac{1}{4}$.

bruten botten, hvilken, såsom ännu bevarade lemningar visa, både in- och utvändigt varit belagd med harts, så att det trots silhålerna kunnat som ett vanligt kärl innehålla vatten eller andra vätskor. Ett fastnitadt handtag finnes ännu kvar, och midt emot det ses nitar, som fasthållit ett andra handtag. Fyndet förskrifver sig från slutet af den nordiska bronsålderns 4:de period.

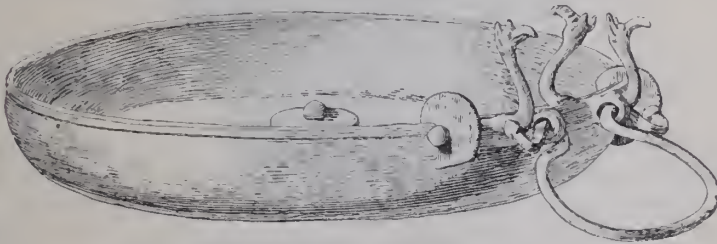

Fig. 62. *Trakten af Lüneburg.* $\frac{1}{4}$.

Ur en grafhög i trakten af Lüneburg, således ej långt vester om Elbes nedersta lopp, har man gräft upp den fig. 62 afbildade bronsskålen, som vid det rörliga handtaget är prydd med tre grip-hufvud på höga, böjda halsar.²

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o B. 31—35). — Madsen, *Bronzealdern*, 2, pl. 33.

² Germanisches Museum i Nürnberg. — Lindenschmit, *anf. arb.*, II: 3 pl. 5 fig. 1.

På sluttningen af Billingen, strax ofvanför Sköfde, i Västergötland, anträffades 1884 under plöjning det fig. 63 afbildade bronskärlet.¹ Det var omgifvet af fyra flata stenar, öfver hvilka var lagd en häll, som vid plöjningen uppkastades. Kärlet, som icke är gjutet utan hamradt, innehöll brända ben, men inga andra anmärkningsvärda föremål träffades. På kärlets hals hafva grofva beslag af jern varit fastnitade, på hvilka de öglor suttit, som hållit grepen. Denna är tjoek och icke vriden, såsom fallet med bronsgreparna ofta är; ändarna äro afbrutna.

Fig. 63. Billingen, Västergötland. $\frac{1}{5}$.

Ett hamradt bronskärl af ungefär samma form som det från Billingen (fig. 63), men utan jernbeslag, är funnet på botten af en genom plöjning nästan utjennad hög på Isberga Södergårds egor i Heda socken, Östergötland, jemte ett jernspänne från tiden omkring Kr. föd.²

¹ Statens Historiska Museum (n:o 7523). — Montelius, i *Svenska Fornn. för:s tidskr.*, 6:te bandet, sid. 80, fig. 9.

² Linköpings Museum. — Montelius, *anf. st.*, sid. 79.

I en grafhög vid Bargfeld, amt Bodenteich, i östra delen af Hannover, är för många år sedan ett dylikt bronskärl (fig. 64) funnet; vid kanten är fastnitadt ett jernbeslag med öglor för grepen.¹

En af grafvarna vid Rondsens, i kretsen Graudenz, West-Preussen, hvilka förskrifva sig från tiden före och omkring vår tideräknings början, innehöll ett stort, söderifrån infördt bronskärl med rörlig grepe.² De öglor, i hvilka grepen är inträdd, sitta på beslag af egendomlig form. Dylika beslag äro funna äfven annorstädes inom det nordiska området.

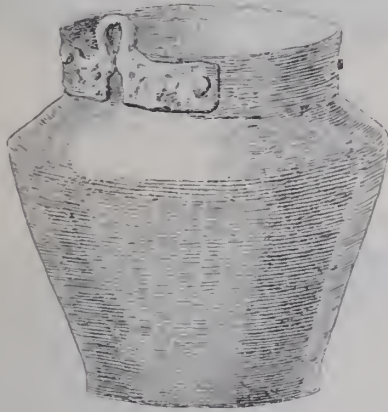

Fig. 64. Bargfeld, Hannover. ¹ 4

En annan graf på samma graffält innehöll ett bronsfat på fot, alldeles likt fig. 65.³

Originalen till fig. 65 är funnet i en graf vid Lilla Sojvide i Sjonhems socken på Gotland jemte ett bronsspänne, en spjutspets af jern, bitar af ett lerkärl m. m.⁴ Spännet är af en typ karakteristisk för sista århundradet före Kr. föd.

¹ Museet i Hannover. — Lindenschmit, *anf. arb.*, II: 3, pl. 5 fig. 9.

² J. Bohm, *Das Gräberfeld von Rondsens bei Graudenz*, i *Verhandl. d. Berl. Anthrop. Ges.*, 1885, sid. 1, pl. II fig. 47. — S. Anger, *Das Gräberfeld zu Rondsens im Kreise Graudenz* (Graudenz 1890), sid. 10, pl. 23.

³ Anger, *anf. arb.*, sid. 19, pl. 22.

⁴ Statens Historiska Museum (n:o 4539). — Montelius, i *Sv. Fornm. förs tidskr.*, 9:de bandet, sid. 187, fig. 19. — Jfr *Sv. forn.*, fig. 378, 379, och Montelius, *Sveriges (illustrerade) historia*, 1, sid. 182, fig. 244.

Andra bronsfat af samma typ, men med palmetter under handtagens beslag, äro funna i Danmark tillsammans med arbeten från det 1:sta århundradet efter Kr. fød.¹

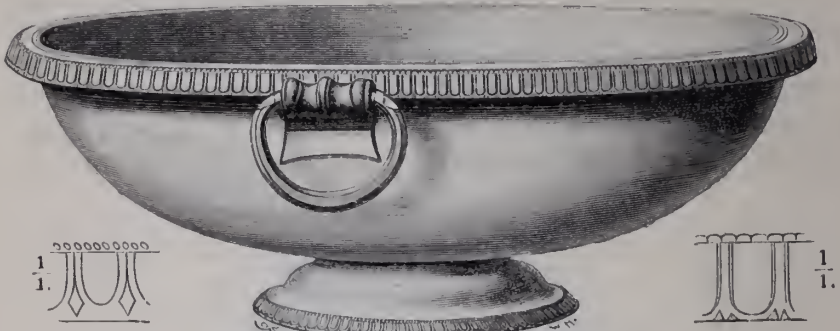

Fig. 65. Lilla Sojvide, Gotland. ¹ 4.

Fig. 66. Kjeldby, Mœn. ¹ 3.

Äldre än de fig. 63—65 afbildade kärlen äro ett par i Danmark upprädda etruskiska bronskärl (fig. 66 och 67).

¹ Montelius, anf. st.

Originalen till fig. 66 är funnet under plöjning vid Kjeldby på Möen.¹

Ett alldeles dylikt bronskärl är, jemte stora guldringar, samt en kanna och andra arbeten af brons, funnet i en graf vid Wald-Algesheim, nära Bingen och Nahe's utlopp i Rhen.²

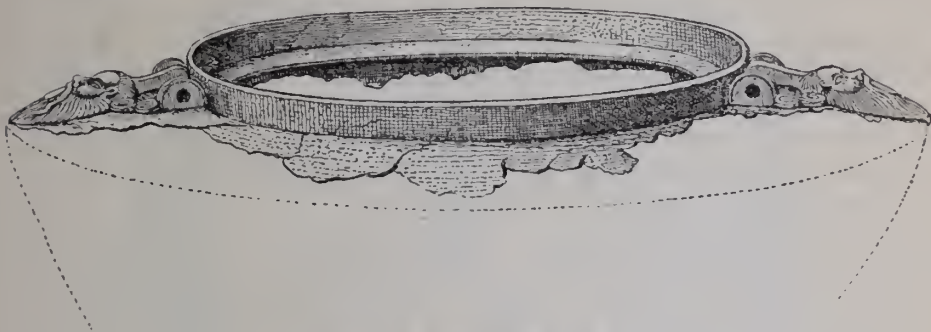

Fig. 67. Langå, Fyen. ¹ 4.

Fig. 67 a. Detalj af kärlet fig. 67.

I en graf vid Langå nära Broholm på Fyen fann man 1886 ett söndertryckt bronskärl (fig. 67) jemte brända ben, ett eneggadt svärd och en knif af jern, samt bitar af två lerkärl.³ Enligt etatsrådet L. Müllers och andra klassiska arkeologers åsigt är bronskärlet ett alster af »gammal grekisk-italiensk (etruskisk) konst från tiden omkring 400 år före Kr. fød.» Svärdet är af en typ, som

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o MCDLXXI). — Undset, *anf. arb.*, sid. 378, fig. 137. — Jfr Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 296 (nedre delen, som nu saknas, är restaurerad i teckningen).

² E. aus'm Weerth, *Der Grabfund von Wald-Algesheim* (Bonn 1870).

³ Nationalmuseet i Köbenhavn. — H. Petersen, *Vognfundene i Dejbjerg Præstegaardsmose ved Ringkjöbing 1881 og 1883* (Kjöbenhavn 1888), sid. 42 och 45.

tillhör en yngre tid; det kan ej gerna vara äldre än från senare hälften af det 2:dra århundradet före vår tideräknings början.

*
*
*

Hittills hafva vi endast betraktat de söderifrån införda *kärl* af brons, som anträffats i det nordiska området. Man har emellertid här funnit äfven en mängd andra från samma håll komma föremål från tiden före Kr. Att redogöra för *alla* sådana fynd skulle föra mig för vida. Jag skall därför inskränka mig till att omnämna några bronsarbeten, hvilka i tekniskt afseende och genom sina ornament påminna om de nu beskrifna kärnen.

Särskild uppmärksamhet förtjena då ett par i Sverige och Danmark funna bronsköldar, hvilka liksom kärnen äro hamrade och prydda med drifna ornament. Äfven genom sin form hafva dessa ornament, såsom vi skola få se, en så stor likhet med dem på nyssnämnda kärn, att något tvifvel om deras härkomst från samma trakt ej kan råda.

En sådan sköld (fig. 68) upptäcktes år 1865 under torfgräfning i en mosse å Näckhülle egor i Spannarps socken, Halland.¹ Den låg 6 fot under jordytan; något annat anmärkningsvärdt iaktogs icke på platsen. Bronsen är ej mer än 1 millimeter tjock. Kanten är omböjd till ett rör, för att skölden skulle bli stadigare, men ej vikt öfver någon ten. Då det sätt, hvarpå handtaget är fäst (*Se. forns.*, fig. 179 b) visar, att ingen beklädnad af trä, läder eller dylikt funnits på baksidan, har skölden således endast kunnat bjuda ett svagt skydd mot hugg och stöt. Handtaget, som är så litet, att det endast lemnar plats för två fingrar, är fastnitadt midt på baksidan, tvärs för den ovala bucklan. Skölden är rikt prydd med drifna sirater: ränder, större och smärre runda bucklor, dels enstaka eller ordnade i rader, dels bildande fögelfigurer, samt koneytriska kretsar.

Vid en af nuvarande professor Cronquist utförd analys har det visat sig, att bronsen i denna sköld består af: 87,31 % koppar, 7,66 % zink (!), 1,76 % ten och 1,21 % bly, jemte starkt spår af jern och svagt spår af arsenik. Bronsen är således, genom den ringa

¹ Statens Historiska Museum (n:o 3420). — V. Boye, i *Hallands Fornminnes-förenings årsskrift*, sid. 6 (jfr sid. 69). — *Se. forns.*, fig. 179.

mängden tenn och stora mängden zink, alldeles olik den här i Norden under bronsåldern vanliga.

Fig. 68. Nackhålle, Halland. $\frac{1}{8}$.

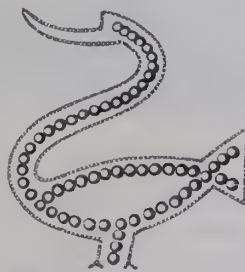

Fig. 68 a. Ornament på skolden fig. 68. $\frac{1}{2}$.

I Danmark är för länge sedan den fig. 69 afbildade brons-skölden funnen.¹ Visserligen är fyndorten ej känd, men bronsens

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 8113). — Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 203. — Madsen, *Bronzealderen, Suiter*, pl. 15.

färg och ännu på baksidan synliga spår af torf visa, att äfven denna sköld är upptagen ur en mosse. Den är prydd med drifna sirater (fig. 69 a), hvilka så likna dem å kärnen från Bjersjöholm, Lavindsgård och Siem (fig. 1, 2 och 8), att skölden både måste hafva samma ursprung och tillhöra samma tid som dessa. Kanten är böjd om en bronsten. Handtaget, fastnitadt under den runda bucklan i midten, är så stort, att det kan fattas af hela handen.

Ett par andra i Danmark funna bronsköldar äro olika. Åtminstone en af dem är kommen ej söderifrån, utan från vestra Europa, från de Brittiska öarna.¹

Fig. 69 a. Ornament
på skölden fig. 69.

Fig. 69. Danmark. ¹, 8.

Däremot har man i Tyskland funnit ett par bronsköldar, som i likhet med originalen till fig. 68 och 69 kommit söderifrån.

De två fig. 70 afbildade bronsköldarna äro nämligen uppgrädda i trakten af Magdeburg.² Båda likna ganska mycket den vid Naekhälle funna skölden: liksom denna hafva de en oval buckla i

¹ Montelius, i *Sv. Fornn.-förs tidskr.*, 7:de bandet, sid. 132.

² Museet i Halle. — Lindenschmit, *anf. arb.*, III: 7, pl. 2 fig. 1 och 2. — *Photograph. Album der Ausstellung zu Berlin 1880*, VI, pl. 8.

midten och rundtom denna tre drifna ränder, den ena utanför den andra; liksom på den halländska skölden äro på de tyska dessa ränder afbrutna på ett ställe; hvar oeh en af de yttersta ränderna har där en inåtböjd båge,¹ drifven på samma sätt som sjelfva

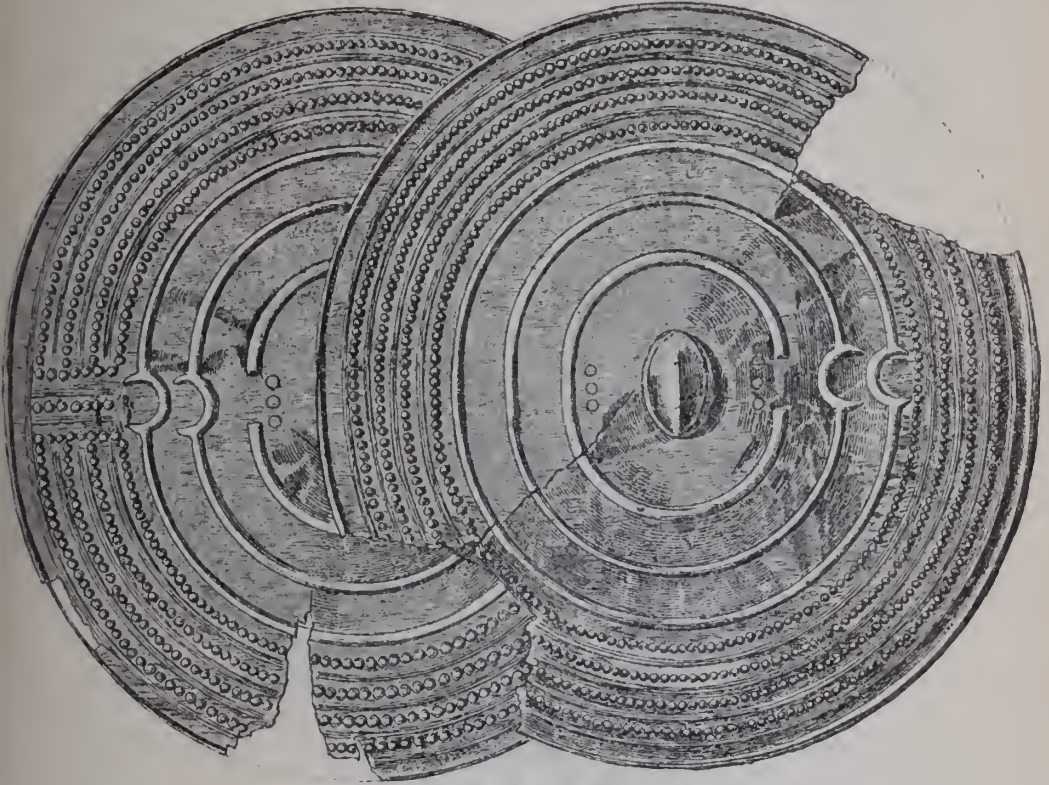

Fig. 70. *Trakten af Magdeburg* ¹⁷.

randen; ² en af de tyska sköldarna har till och med, i likhet med den halländska, utanför dessa bågar ett af drifna bucklor begrän-

¹ Dylika bågar finnas också på en af de ofvan omtalade i Danmark funna bronssköldarna. Worsaae, *Nordiske oldsager*, fig. 204.

² Liknande afbrott i de med hvarandra och sköldens midtbekla koncentrisk, upphöjda ränderna ses på en bronssköld från Cypern; skillnaden är, i detta afseende, endast att den sistnämnda skölden har två rätliniga viuklar i stället för två rundade bågar. — Perrot och Chipiez. *Histoire de l'art dans l'antiquité*, III (Paris 1885), sid. 869, fig. 636. — Jfr Undset, i *Zeitschrift f. Ethnologie*, 23 (1891), sid. 240.

sadt afbrott i de yttersta ornamentkretsarna. De tyska äro ej prydda med några foglar eller dylika ornament.

I sammanhang härmed bör ett i en grafhög vid Klein-Glein i Steiermark anträffadt fynd omtalas.¹ Uti en liten grafkaumare i denna hög fann man för 40 år sedan tre små, runda sköldar eller sköldliknande prydnader, samt två votivhänder och två bälten, allt af tunnt bronsbleek och prydt med drifna sirater. Två af sköldarna äro hvarandra lika (fig. 71) samt prydda med en krets 6-ekriga

Fig. 71. Klein-Glein, Steiermark. ¹ 4.

hjul och en krets egendomliga figurer, hvilka måhända skola föreställa båtar med höga stäfvor; båda stäfvorna äro lika hvarandra och sluta i fogelnyfnd, allt bildadt af drifna, större och smärre

¹ Weinhold, i *Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark*, 10, sid. 265—296 och pl. I—III. — Much, *Kunsthistorischer Atlas*, pl. XLII. — En af de två lika sköldarna är äfven afbildad i Lindenschmits *anf. arb.*, III: 7, pl. 3 fig. 1.

bucklor eller punkter. Den tredje skölden har andra sirater. På de två bältena ses människor och fyrfota djur m. m., likaledes af drifna, större och smärre punkter.

* * *

Inom det nordiska området har man också funnit flera bältebeslag och dylika föremål af tunna, hamrade bronsband med drifna ornament.

Ett sådant bronsband (fig. 72) upptogs 1859 ur en liten torfmosse vid Långbro i Vårdinge socken, Södermanland, tillsammans med glasögonformiga spännen, halsringar och andra nordiska arbeten från

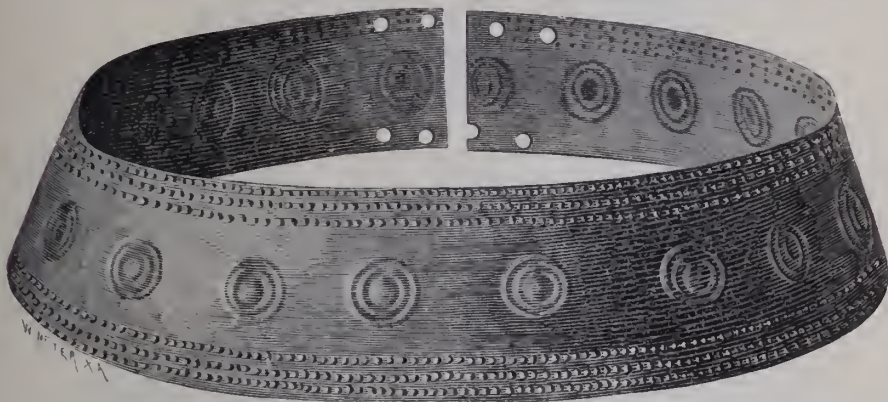

Fig. 72. Långbro, Södermanland. ³ 4.

slutet af bronsålderns 5:te period.¹ Detta band, som har fyra runda hål i hvardera ändan, är prydt med drifna sirater: rader af smärre bucklor och deremellan en rad koncetriska kretsar.

Ett dylikt bronsband (fig. 73) med drifna sirater — större och smärre bucklor, bildande dels långsgående rader, dels mellan dessa en stor zigzaglinie, — uppräfdes ur en torfmosse i Årby socken på Sjælland jemte två nordiska hängkärl från den 5:te perioden af bronsåldern.² Ändarna på detta band äro raka.

¹ Statens Historiska Museum (n:o 2674). — Montelius, i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, 3, sid 258. — *Sv. forns.*, fig. 237. — Till fyndet hörde äfven en stor *tenning*.

² Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o 11663). — Madsen, *Bronzealdren, Smiter*, pl. 32 fig. 10. — Neergaard, i *Nordiske fortidsminder*, h. 3, sid. 101, fig. 19. — Undset, *anf. arb.*, sid. 318, pl. XXIX, fig. 5. — För hängkärlet se Montelius, *Om tidsbestämning inom bronsåldern*, sid 252.

Ett annat danskt depot-fynd, från gången till en gånggrift vid Gjedesby på Falster, innehöll ett dylikt bronsband, likaledes med zigzaglinier och drifna punkter, jemte hängkärl, glasögonformiga spännen och andra nordiska arbeten af typer karakteristiska för den 5:te bronsåldersperioden.¹ På detta band är hvardera ändan hoprullad till ett rör.

Äfven ett par andra dylika bronsband äro kända från Danmark.²

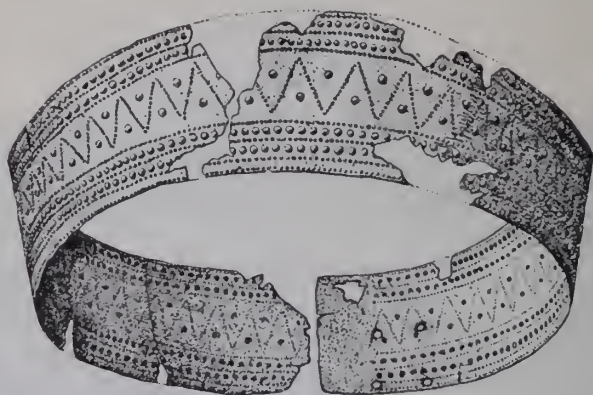

Fig. 73. Årby, Sjælland. ¹ 2.

Vid Roga i Meklenburg-Strelitz gjordes för 60 år sedan ett mossfynd, som innehöll ett tunnt bronsband med drifna sirater (fig. 74) jemte ett stort hängkärl och andra nordiska bronsarbeten från den 5:te perioden.³ På detta band ses figurer liknande fogelhalsar eller ormar, samt koncentriska kretsar, m. m. Detta band hade också båda ändarna hoprullade till rör; enligt uppgift skulle ändarna, när fyndet gjordes, hafva varit sammanhållna med en jerntråd, omgifven af ett »tygliknande ämne».

Från norra Tyskland äro dessutom ett par andra tunna bronsband af nu i fråga varande slag kända.⁴

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn (n:o B. 890—918). — Neergaard, anf. st., fig. 20.

² Neergaard, anf. st.

³ Lisch, i *Meklenb. Jahrb., Jahresbericht*, 7, sid. 37. — Till fyndet hör också en prydnad af bernsten.

⁴ Undset, anf. arb., sid. 58, 197, 212 och 229.

Vid Blankenburg nära Preuzlan i Uckermark, norra delen af provinsen Brandenburg, har man funnit det fig. 75 afbildade bältet

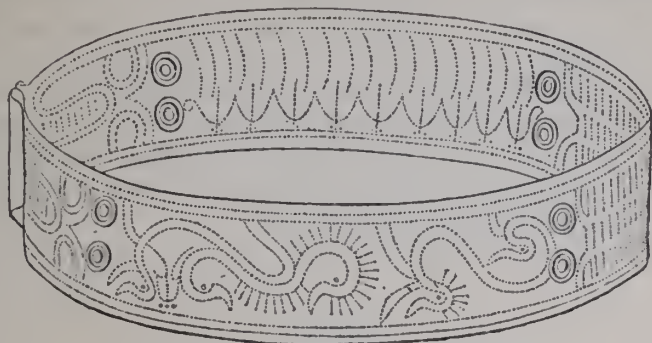

Fig. 74. Roga, Meklenburg. Nära ¹2.

Fig. 75. Blankenburg, Brandenburg. ¹6.

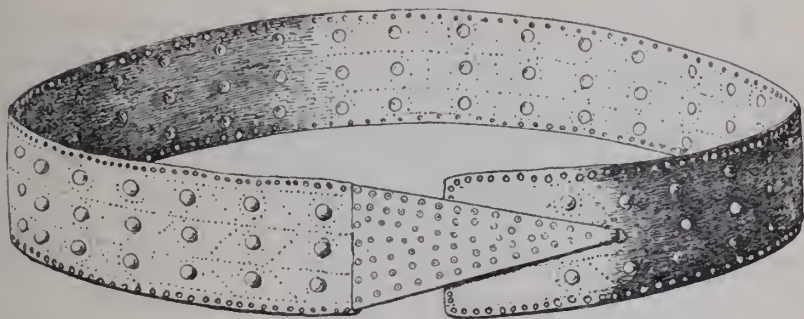

Fig. 76. Hallstatt, Ober-Oesterreich. ¹4.

af tunn brons med drifna sirater: fyrekriga hjul m. m. af större och smärre punkter.¹ Bältets ena ända slutar i en krok; i den

¹ Museet i Stettin. — Lindenschmit, anf. arb., II: 2, pl. 3 fig. 1. — Undset, anf. arb., sid. 173. — Fyndet är gjordt under anläggandet af en jernväg. Uppgiften, att en diademliknande halsprydnad från den 2:dra perioden skulle hafva hittats tillsammans med bältet, kan så mycket mindre auses tillförlitlig, som jag vid granskning af fyndet iakttagit, att dessa båda bronsers erg är alldeles olika.

andra finnas tre hål för denna krok, hvarigenom bältet kan spännas vidare eller trängre.

Liknande bälten och andra band af tunn brons med drifna sirater förekomma ofta i södra Tyskland och i de österrikiska länderna. De tillhöra där den tid, då jernet först uppträdde.

I grafvarna vid Hallstatt äro många sådana bälten funna, dels med ornament (fig. 76), som mycket likna de i Norden funna, dels med andra ornament.¹ Flera hafva tydligen haft ett underlag af läder eller bast; man ser ännu små hål utmed kanten, hvilka tjenat till att fästa bronzen på detta underlag.

* * *

Det är anmärkningsvärdt, att flera af de här ofvan omtalade bronskärlen höra till depottfynd.² De hafva afsiktligt blifvit, ensamma eller tillsammans med andra föremål, nedlagda i jorden eller i vattnet; i senare fallet har vanligen torf bildat sig på platsen och bidragit till att förvara kärnen så godt som oskadade ända till våra dagar.

Många af de nu i fråga varande kärnen voro uppenbarligen mycket kostbara, ej endast emedan man troligen dyrt köpt dem från främmande land, utan också emedan de redan genom sin storlek och sitt präktiga arbete egde högt värde. Det är då sannolikare, att åtminstone flera af dem en gång haft sin plats i nordiska tempel, än att de varit afsedda för privat, profant bruk. Två fynd, de vid Lavindsgård i Danmark och Unter-Glanheim i Syd-Tyskland, innehöllo också jemte stora söderifrån införda bronskärl dyrbara

¹ v. Sacken, *auf. arb.*, sid. 47, pl. IX—XI.

² Jag kan emellertid ej dela den åsigt, som uttalats bl. a. i *Årböcker f. nord. oldkynd.*, 1876, sid. 276, att de från främmande land införda arbetena så ofta förekomma i mark- och mossfynd just därför, att de såsom främmande voro dyrbara. Många dyrbara och präktiga bronser af obestriddigen inhemskt ursprung, och det ej blott från den äldre bronsåldern, förekomma i sådana fynd; detta är t. ex. fallet med de rikt ornerade hängkärnen, hvilka ju nästan aldrig träffas i grafvarna. Så godt som alla i Norden funna guldkärl från bronsåldern hafva också anträffats i markfynd; att de flesta af dem, enligt min åsigt, äro nordiska arbeten, få vi af det följande se.

skålar af *guld*. Äfven andra fynd tala för, att sådana guldsålar varit tempelkärl.¹

En annan fråga är, om nordborna fäst någon religiös betydelse vid de ornament, som pryda bronskärlen.

Säkert är, att några af dessa ornament — bland andra just de, som ses på Bjersjöholmskärl, — *ursprungligen* haft en sådan betydelse. Det hjulformiga ornament med två fogelhalsar, som ses såväl på nyssnämnda kärl som på flera andra, är nämligen, såsom jag och andra för många år sedan visat,² en barbarisk efterbildning eller ombildning af ett välbekant egyptiskt, af den phoenieiska konsten upptaget motiv (fig. 77): den af två Uræus-ormar omgifna eller på en båt farande solskifvan.

Fig. 77. Phoenicien.

Samtidigt fäste jag också uppmärksamheten därpå, att sammanställningen af kretsar och foglar, såsom denna visar sig t. ex. på fig. 68, måste tillskrifvas en inverkan af egyptiska förebilder. I den egyptiska konungatiteln betecknades ju, såsom bekant, genom en rundel (solskifvan) och en fogel (en gås), att konungen var Ra's, solgudens, son.

Då äfven här i Norden, redan långt före den tid, till hvilken dessa bronskärl höra, hjulet var en symbol af solen,³ anser jag det

¹ Montelius, *Les temps préhistoriques en Suède* (Stockholm 1895), sid. 120.

² Montelius, i *Månadsbladet*, 1889 (tryckt 1890), sid. 135. Då hade jag inte märkt, att Undset i *Annali dell' Instituto*, 1885, sid. 78, delvis hade i korthet uttalat samma åsigt, att detta ornament står i samband med den af Uræusormar omgifna solskifvan. Sedermera behandlade han denna fråga utförligare i *Zeitschrift für Ethnologie*, 1891, sid. 243.

³ Montelius, i *Archiv für Anthropologie*, band XXVI (Braunschweig 1899), sid. 35.

vara sannolikt, att verkligen de på bronskärlden förekommande ornamenten, åtminstone några af dem, också af nordborna betraktats som heliga symboler.

* * *

Visserligen ånses de nyss omtalade guldsålar af de flesta forskare vara införda hit till Norden söderifrån,¹ men, då detta förefaller mig mycket tvifvelaktigt, vill jag ej nu dröja vid en redogörelse för dem.

Att man betraktat guldsålar som främmande arbeten, beror väl dels därpå, att de liksom de här ofvan beskrifna bronskärlden äro hamrade och prydda med drifna ornament, dels därpå att guldsålar arbetade på samma sätt förekomma äfven i mellersta Europa.

Hvad det förre skälet beträffar, vill jag dock fästa uppmärksamheten på, huru mycket lättare och naturligare det är att med hammaren behandla guldet än bronzen. Man kan därför utan svårighet förstå, att ett folk, som är vant att gjuta kärl af brons och pryda dem med inpusade sirater, kan med hammaren forma en skål af guld och pryda den med drifna ornament. Att nordborna under bronsåldern verkligen varit förtrogna med konsten att bearbeta guldet på detta sätt, det visas också af sådana arbeten, om hvilkas nordiska ursprung någon tvekan ej kan finnas.² Materialet är främmande, men arbetet nordiskt. Detsamma gäller ju också om *alla* nordiska bronsarbeten från samma tid, emedan all i Norden under bronsåldern använd metall måste vara införd hit från andra länder, koppars så väl som tennet.

Och granska vi det senare skälet litet närmare, så finna vi, att det ej väger tungt. Det visar sig nämligen, att man ännu aldrig i mellersta eller vstra Europa funnit någon guldsål af *samma typ*, som de i Norden vanliga.

Några få af de i Norden funna guldsålar likna väl i formen mer eller mindre ett par utom det nordiska området anträffade kärl,

¹ *Verhandl. d. Berl. Anthropol. Ges.*, 1890, sid. 291.

² Såsom t. ex. den beläggning af tunn, rikt ornerad guldplåt på en bronsköld, som är funnen i en graf från den äldre bronsåldern vid Jægersborg nära Kjöbenhavn. *Årbøger f. nord. oldkynd.*, 1868, sid. 110, fig. 9.

men det stora flertalet af de nordiska skålarna är af former, som icke likna några från andra trakter kända guldkärl. Och då antalet nu från Skandinavien och norra Tyskland kända guldsålar är så högt som öfver 40 — och vida högre än antalet från mellersta och vestra Europa kända guldkärl, som höra till samma tid — så synes man mig böra i flertalet af de här funna guldsålarerna se nordiska arbeten, åtminstone till dess guldkärl af *samma* typ anträffats i andra länder.

Fig. 78. Rivoli, norra Italien. 14.

Vi hafva sett, huru de kärl och andra föremål af tunn, hamrad brons, hvilka i det föregående omtalats, så skilja sig från de i Norden förfärdigade bronserna, att de uppenbarligen icke kunna vara nordiska arbeten, utan måste hafva införts hit från annat håll. Deras allmänna förekomst i mellersta och södra Tyskland samt i de österrikiska länderna visar också, att de på denna väg kommit

till Norden; en mängd fynd i det nuvarande Italien och i de trakter, som fordom hört till det italienska området och under nu i fråga varande tid stodo under starkt inflytande af den italienska kulturen, gör det otvifvelaktigt, att man där måste söka deras hemland.

Såsom prof på italienska bronskärl af samma form som de i Norden funna, eller med liknande ornament, kunna följande anföras.

Det fig. 78 afbildade bronskärl uppgräfdes för flera år sedan vid Rivoli i trakten af Verona¹. Det stod upprätt och »fyllt med jord jämte aska och kol» i en graf, som tillika innehöll två mindre bronskärl, ett svärd, en spjutspets och två spännen (fibulor) af brons. Det stora bronskärl, hvilket har samma form som fig. 8,

Fig. 79. Rivoli, norra Italien. ¹ 3.

är prydt med drifna sirater, dels koncentriska kretsar, dels stora kretsar och räta rader af större och smärre punkter; på ömse sidor om den största kretsen ser man något, som tydligen är ett minne af sådana fogelhalsar som på fig. 1 och 8.

Ett af de mindre bronskärlen är äfven prydt med sirater af drifna punkter. Det andra (fig. 79) är en *eista a eordoni*, men med bredare, färre och längre från hvarandra sittande vågräta band (*eordoni*) än å de vanliga kärlen af detta slag. Då sådana *eistor* tydligen äro efterbildningar i brons efter träåmbaren med träband af samma slag som de, hvilka ännu äro i bruk, och då

¹ Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, I (Stockholm 1895), pl. 48.

banden å dessa träämbar äro jemförelsevis breda och få samt följaktligen sitta glest, är det klart, att bronseistor lika den från Rivoli typologiskt äro äldre än de med flera, tätare, upphöjda band försedda vanliga bronseistorna (fig. 95).

Svärdet från Rivoli har visserligen klingan af jern, men fästet, hvilket är af brons, har en form som visar, att detta vapen tillhör en så tidig del af jernåldern, att den bör kallas en öfvergångstid från bronsålderu. Spjutet, af jern, med flera tvärgående bronsband

Fig. 80. Trezzo, norra Italien. Omkr. ¹ 4.

på den långa holken, motsäger ej heller detta; och fibulorna göra det otvifvelaktigt, att grafven verkligen förskrifver sig från nyssnämnda, mycket tidiga del af norra Italiens jernålder.

Vid Trezzo i norra Italien, på högra stranden af Adda, har man funnit ett med lock och två grepar försedt bronskärl (situla; fig. 80), som prydes af drifna sirater, dels koneentriska kretsar, dels fyrfota djur, bildade af större och smärre punkter. ¹ Det inne-

¹ Anf. arb., pl. 46 fig. 15—20.

höll ett par smärre bronskärl, en dubbeleggad jernyxa, några bronsfibulor m. m. Fyndet tillhör jernålderns första tid i denna trakt

Fig. 80 a. Locket till kärlet fig. 80.

Fig. 81. Sesto Calende, norra Italien. 1 s.

Vid Sesto Calende, beläget på stranden af Ticino, nära denna flods utlopp ur Lago Maggiore, har man i en graf, jemte ett lerkärl innehållande brända ben, funnit ett bronskärl (situla), en hjälm och ett par benskenor af brons, ett kort jernsvärd med brons-

Fig. 81 a. Fogel å kärlet fig. 81. 14.

Fig. 82. Benacci vid Bologna. 13.

slida, en spjutspets och en pilspets samt betsel, beslag till hjul m. m. af jern.¹ Bronskärlet (fig. 81) är prydt med menniskor, fyrfota djur och foglar, bildade af drifna, större och smärre punkter; foglarna (fig. 81 a) och deras halsar äro dock ganska olika dem å fig. 4 och 68. Jernsvärdet, hvars fäste upptill slutar i två korta, uppåtböjda armar med runda ändknappar, är af en för den äldsta jernåldern hos de keltiska folken karakteristisk typ.

Fig. 83. *San Francesco i Bologna.* ¹/_s.

I en af de äldsta grafvarna vid Bologna lågo jemte fibulor m. m. två stora bälteprydnader af brons, något olika hvarandra.² Den ena, afbildad fig. 82, är prydd med bilder af drifna, större och smärre punkter: vid midten ses ett stort hjul, med fyra ekrar, från hvilket utgå två par orm- eller fogelhals-liknande sirater; å ömse sidor om detta hjul ses ett mindre med två dylika sirater.

Till det stora, vid kyrkan San Francesco i Bologna år 1877 anträffade depottfyndet från en mycket tidig del af jernåldern hör det fig. 83 afbildade fragmentet af tunn brons med rader af drifna, större och smärre punkter³.

Vid Bologna och på andra ställen i norra Italien har man dessutom funnit en mängd andra arbeten af tunn, hamrad brons med ornament af drifna punkter, antingen alla af samma storlek eller några större och andra smärre⁴, med drifna koncentriska kretsar⁵ och med sirater i form af ett hjul eller en stor rundel och från denna utgående ett eller två par fogelhalsliknande figurer.⁶

¹ Anf. arb., pl. 62.

² Anf. arb., pl. 74 fig. 3 och 4.

³ Anf. arb., pl. 71 fig. 13.

⁴ Anf. arb., pl. 8 fig. 11 (armband; Peschiera), pl. 45 fig. 19 (cista a cordoni), pl. 46 fig. 2 och 6 (runda skifvor), pl. 47 fig. 10 (hjulm lik fig. 87), pl. 49 fig. 16 (hufvudprydnad?), pl. 76 fig. 35 och pl. 86 fig. 5—7 (skålar på fot) m. fl.

⁵ Anf. arb., pl. 81 fig. 5, 6 och 8, pl. 96 fig. 7.

⁶ Anf. arb., pl. 71 och 74.

Äfven från mellersta Italien, från det gamla Etrurien och närgränsande områden, äro många sådana bronsr kända.

Så är originalet till fig. 84 funnet vid Corneto, det gamla Tarquinii, ej långt från Civitá Vecchia; det stod i en graf från öfvergångstiden mellan bronsålder och jernålder¹. Detta kärl är af ungefär samma form som de från Prenzlauitz och Hallstatt (fig. 4 och 7) och har, i likhet med dessa, två fastnitade, rätvinkligt böjda handtag. Liksom det nyssnämnda kärlet från Hallstatt har det en rad nitar med koniska hufvud; och liksom kärlet från Prenzlauitz är det prydt med drifna bucklor. Ett par andra ur samma graf vid Corneto upptagna bronskärl äro, liksom originalet till fig. 4, prydda med drifna koncentriska kretsar.

Fig. 84. Corneto, Etrurien. ¹/₈.

Bronskärl af samma typ och med dylika handtag äro också kända från andra ställen i mellersta och norra Italien².

¹ *Monumenti dell' Instituto di Corrispondenza archeologica*, band XI, pl. LIX fig. 1; jfr. Undset, i *Annali dell' Instituto*, 1885, sid. 102. — Äfven afbildad af Martha, *L'art étrusque* (Paris 1889), sid. 69, fig. 63.

² Narce, cj långt från Rom: Barnabei, i *Monumenti antichi*, IV, sid. 215, fig. 97, och sid. 220, fig. 99 b. — Vulci, i Etrurien: Gsell, *Fouilles dans la nécropole de Vulci* (Paris 1891), sid. 86, graf XXXVI, och sid. 205, graf XCVII. — Vetulonia, äfven i Etrurien: Falchi, *Vetulonia e la sua necropoli antichissima* (Firenze 1891), pl. XVIII fig. 15. — Ett annat i Etrurien funnet bronskärl af denna typ är afbildadt i *Museo etrusco al Vaticano*, pl. LIV fig. 5. — Bologna: Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, pl. 76 fig. 32. — Dessutom har man i Italien funnit åtskilliga bronskärl af ungefär samma form och prydda på samma sätt, men med två rörliga grepar. *Monumenti dell' Instituto*, bd. XI, pl. LX fig. 5.

En annan graf vid Corneto, från samma tid som den nyssnämnda, innehöll originalet till fig. 85¹. Liksom fig. 10 är det prydt med fogelhalsar inom en ram af drifna, större och smärre punkter eller bucklor.

Fig. 85. *Corneto*. Nära ¹₄.

En tredje graf vid Corneto, något äldre än de två nu omtalade, innehöll en bronskål (fig. 86) med rader af drifna, större och smärre bucklor, samt ett pånitadt öra². I samma graf lågo en hjälm af brons (fig. 87), också prydd med rader af drifna, större och smärre bucklor, samt ett bronssvärd, hvars fäste upptill slutar i två mot hvarandra böjda spiraler.

I en fjerdte graf vid Corneto fann man det fig. 88 afbildade bronskärlet, jemte ett bronsbälte af samma slag som fig. 82 och i likhet med detta prydt med stora rundlar, från hvilka fogelhalsar utgå³. De spännen, som lågo i samma graf, visa, att denna förskrifver sig från den äldre jernålderns 1:sta period⁴.

Nära det likaledes i trakten af Cività vecchia belägna Tolfa träffade man år 1880 på ett lerkärl, som innehöll en mängd arbeten af brons: två skålar, prydda med vågräta rader af drifna, större och smärre punkter, samt försedda med handtag, som sluta

¹ *Monumenti dell' Instituto*, bd. XI, pl. LX fig. 16.

² *Notizie degli Scavi di Antichità*, 1882, sid. 162, pl. XIII fig. 17 (skålen) och 8 (hjelmen), pl. XII fig. 1 (svärdet).

³ *Notizie degli Scavi*, 1882, sid. 152, pl. XII fig. 14 (originalet till vår fig. 88), pl. XIII fig. 19 (bältet), 2, 4, 12, 16 och 18 (spännen). — Undset, i *Zeitschrift für Ethnologie*, 1891, sid. 244, fig. 10.

⁴ Montelius, *Pre-Classical Chronology in Greece and Italy*, 1897, sid. 261. — Den nu i fråga varande perioden kallar jag »den första proto-etruskiska», emedan den omfattar tiden omedelbart efter etruskernas invandring till mellersta Italien.

i ett högt uppstående tjnrhmfvud (fig. 89), en dylik skål, utan sådant handtag, flera fibulor och andra föremål, som visa, att fyndet hör till den rena bronsåldern, således till en tid, då jernet ännu inte var i bruk nti mellersta Italien ¹.

Fig. 86. *Corneto*. ¹/₅.

Ett bronskärl (fig. 90) af nästan samma form som det på vagnen från Skallerup (fig. 18) stod uti en graf vid Naree i faliskernas gamla område norr om Rom ². Grafven förskrifver sig från början af jernåldern. Originalet till fig. 90 är dock icke blott be-

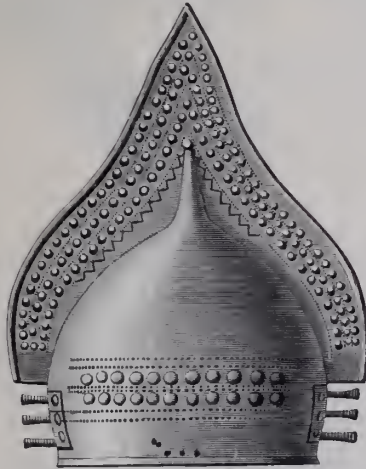

Fig. 87. *Corneto*. ¹/₅.

tydligt mindre än Skallerup-kärlet, utan måste också vara yngre än detta. Det är prydt så väl med drifna, större och smärre punkter som med rader af drifna snedlinier, under det att man på kärlet från Skallerup endast ser drifna punkter, alla af samma storlek. Öronen äro ock olika på båda kärlen.

¹ *Notizie degli Scavi di Antichità*, 1880, sid. 125.

² *Monumenti antichi*, IV, sp. 212, fig. 95, sp. 423, och *Atlante*, pl. VIII fig. 9.

I mellersta Italien har man funnit den fig. 91 afbildade brons-hjelman, af ungefär samma form som fig. 87 och liksom denna prydd med drifna, större och smärre punkter; men här ser man äfven dels fogelhalsar, bildade af sådana punkter, dels drifna koncentriska kretsar ¹.

Fig. 88. *Corneto.* ¹ c.

I samma trakt af Italien är ock originalet till fig. 92, ett slags rund flaska af brons, funnet ². Prydnaderna äro äfven här drifna: dels punkter och koncentriska kretsar, dels djur, men dessa bildas ej af drifna punkter, utan hvar och ett af en enda upphöjd yta.

En sköld med dylika drifna sirater — större och smärre punkter, koncentriska kretsar och djur, bildade hvar och ett af en enda upphöjd yta, — är upptagen ur en graf i närheten af Spoleto i Umbrien, tillsammans med bronsfibulor m. m., som visa, att grafven förskrifver sig från början af järnåldern ³.

¹ *Annali dell' Instituto*, 1883, sid. 292, pl. R fig. 1.

² *Museo etrusco al Vaticano*, pl. LX.

³ Orsi, *Di un scudo palcoetrusco*, i D. Comparetti's *Museo italiano di antichità classica*, II (Firenze 1896), sp. 97, följ.

Många andra arbeten af tunn, hamrad brons, liknande dem i mellersta och norra Europa, äro dessutom funna i mellersta Italien. Några äro gjorda af två eller flera stycken, förenade genom nitlar med koniska hufvud. Andra äro prydda med drifna punkter eller koncentriska kretsar.

Fig. 89. Tolfä, Etrurien. $\frac{1}{3}$.

Fig. 90. Narce, N. om Rom. $\frac{1}{3}$.

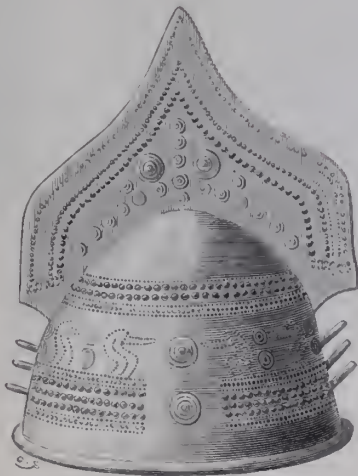

Fig. 91. Italien.

Utom de nu omtalade bronskärlen med sirater af drifna punkter träffas i Italien äfven andra, hvilka äro af samma typer som de norr om Alperna funna.

Så har man ur en af grafvarna vid Bologna upptagit det fig. 93 afbildade bronskärlet,¹ hvilket är af samma form som fig. 50—55 och i likhet med dessa har två par korsformade beslag för greparna. Grafven innehöll dessutom flera andra bronskäril, två knifvar, öfre delen af en hålcelt, 9 fibulor, alla af brons, ett stycke af en jernyxa, några lerkäril, m. m. I ett af bronskärilen lågo brända ben. Ett annat var den fig. 94 afbildade situlan, och tre voro eiste a cordoni; af de sistnämnda hade två fasta sidohandtag, men den tredje, som var söndrig, hade två rörliga grepar.

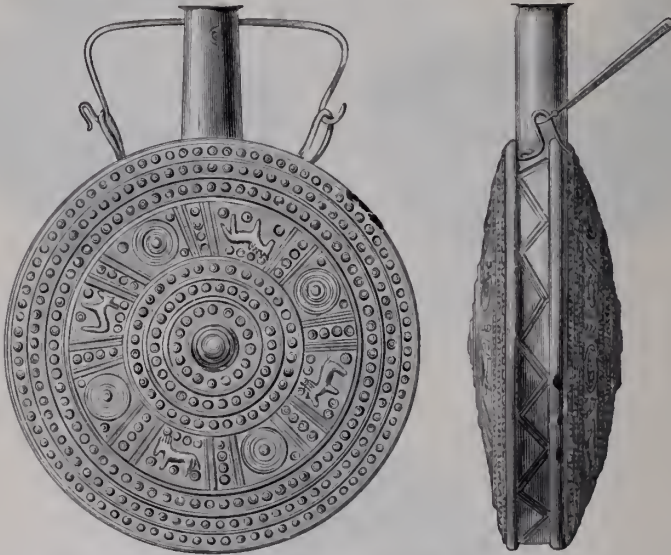

Fig. 92. Italien. $\frac{1}{4}$.

I Italien har man också funnit dels många situlor (fig. 94) af samma slag som fig. 59², dels många eiste a cordoni. Af sådana cistor med två rörliga grepar (fig. 95) känner man för närvarande från Italien tillsammans 17 (däri inberäknade de redan omtalade), under det att 50 eistor med fasta sidohandtag (fig. 96) äro kända från det nuvarande Italien, deraf icke mindre än 47 från Bologna³.

¹ Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, pl. 81 fig. 7.

² G. Ghirardini, *La situla italica primitiva studiata specialmente in Este*, i *Monumenti antichi pubblicati per cura della Reale Accademia dei Lincei*, II och VII (Milano 1894 och 1897).

³ Marchesetti, *Scavi nella necropoli di S. Lucia*, sid. 190.

De allra flesta italienska cistor, af det ena såväl som af det andra slaget, äro funna norr om Apenninerna, endast några få i de södra och östra delarna af halfön. I hög grad anmärkningsvärdt är, att *ingen* cista a cordoni är känd från Etrurien.

Små vagnar, som bära kärl, äro visserligen kända från Italien, men hittills åtminstone har man inte i sistnämnda land funnit någon af samma typ som de inom det nordiska området anträffade ¹.

Fig. 93. Benacci vid Bologna. ¹ 4.

De söderifrån till Norden införda bronskärl, som vi nu lärt känna, höra till vidt skilda tider.

Betrakta vi först dem, som äro prydda med drifna sirater, så kunna vi iakttaga ganska väsentliga olikheter i afseende på dessa

¹ Undset, i *Zeitschrift für Ethnologie*, 1890, sid. 49 följ.

sirater. Några kärl äro endast prydda med jemförelsevis små bucklor eller punkter, alla af samma storlek och ordnade i rader (fig. 17 och 18). På andra se vi rader af större och smärre bucklor; vanligen äro de förra betydligt större än de senare (fig. 22 och 23). Andra åter äro rikt prydda med foglar, hjul och andra figurer af större och smärre bucklor; foglarna äro ej sällan bildade på det sätt, att konturen teeknats med små drifna punkter, innanför hvilka de större bucklorna ses (fig. 68 a). Samtidiga med vissa af dessa sistnämnda ornament äro de drifna koncentriska kretsar, som förekomma på många kärl och andra arbeten af brons.

Fig. 94. Benacci vid Bologna. 14

Då de nu i fråga varande ornamenten med skäl kunna antagas hafva småningom nytvecklat sig från enkla till mera fulländade, hafva vi redan häri en anledning att anse de förstnämnda siraterna, af endast små, jemnstora punkter, vara äldst och de sist omtalade ornamenten, foglar och koncentriska kretsar, vara yngst.

De inom det nordiska området anträffade fynd, i hvilka dessa arbeten förekomma, bekräfta också riktigheten af en sådan ordningsföljd.

Bronskärl med sirater af endast små, jemnstora punkter äro nämligen upprepade gånger funna tillsammans med nordiska ar-

beten från bronsålderns 3:dje period. Detta är fallet med vagnarna från Peccatel och Skallerup (fig. 17 och 18) samt skålarna från

Fig. 95. *Castelletto Ticino, norra Italien.* $\frac{1}{5}$.

Fig. 96. *Certosa vid Bologna.* $\frac{1}{6}$.

Simonsmose och Friedrichsruhe (fig. 30 och 35). Äfven den böhmiska vagnen (fig. 19) har anträffats under förhållanden, som visa, att den är samtidig med den nordiska bronsålderns 3:dje period.

Deremot känner jag ej från den 3:dje perioden några bronser, prydda med rader af större och smärre bneklar.

De med ornament af sistnämnda slag prydda bronskålarna (fig. 22) äro från början af den 4:de perioden, såsom fyndet från Ögemose visar.

Vid Hajdú-Böszörmény fann man en bronskål af samma slag (fig. 24) tillsammans med bronskärlet fig. 11. Dessa båda typer hafva således förekommit samtidigt, om än skålen kan vara något äldre än det stora kärlet. Detta senare måste i sin ordning vara samtidigt med de alldeles dylika kärlen från Unter-Glanheim, Granzin och Siem. Då ornamenten på dylika kärl fullkomligt likna dem på kärlen från Bjersjöholm och Lavindsgård, måste de sistnämnda också förskriva sig från samma tid och följaktligen vara samtida med den 4:de perioden af vår bronsålder.

Att de verkligen förskrifva sig från den 4:de perioden, och sannolikt snarare från dennas senare än förra del, bevisas också af ett par fynd från den tiden, hvilka innehålla sådana halfklotformiga bronskärl med korsformiga grepbeslag som fig. 44. Sådana fynd äro de från Vester-Skjerninge och Hvedholm. Att dessa kärl äro samtida med dem från Bjersjöholm, Lavindsgård och Siem, visas af fynden från Unter-Glanheim och Hajdú-Böszörmény.

Något yngre än kärlen från Bjersjöholm och Lavindsgård antar jag dem från Prenzlawitz, Unia och Rörbæk vara, dels emedan formen är något olika och mera utvecklade (på fig. 3 och 4 ses en fot, under det att fig. 1 icke har någon sådan), dels emedan de senare äro prydda med drifna koncentriska kretsar, ett ornament som icke finnes å de förra, men som under den följande tiden ofta förekommer.

På det stora kärlet från Unter-Glanheim ses visserligen koncentriska kretsar (fig. 10), men de skilja sig i ett viktigt afseende från dem, som nu äro i fråga. De koncentriska kretsarna på fig. 10 äro nämligen, i likhet med de stora hjulen på fig. 1, 2 och 8, bildade af *punkter*, ej såsom på fig. 4 och 14 af hela linier; i båda fallen hafva vi visserligen drifna ornament, men de göra ett väsentligen olika intryck genom det olika sätt, hvarpå de utförts.

Bronskärlet från Rossin (fig. 14) har alldeles sådana sirater som det från Prenzlawitz, med koncentriska kretsar, men kärlet från Rossin visar sig just genom sin form höra till öfvergångstiden mellan den, då halfklotformiga kärl som fig. 45, och den, då

sådana djupare kärl som fig. 50 begagnades; alla hafva de parvis sittande, korsformiga grepbeslag.

Sådana kärl som fig. 50 äro samtida med den nordiska bronsålderns 5:te period. Detta framgår af icke mindre än fem fynd: af dem från Hjernarp, Birkendegård, Voldtofte, Neilingen och Biesenbrow. Det på sistnämnda ställe upprädda kärlet (fig. 54) står genom sin form nära det från Rossin; det förra skiljer sig från det senare endast derigenom, att det är djupare och, liksom fallet är med alla de andra af samma typ, *saknar drifna sirater*. Det förtjenar då uppmärksamhet, att de vid Biesenbrow nedlagda sakerna visa sig höra till en mycket tidig del af den 5:te perioden.

Sirater af drifna bueklor eller punkter förekomma emellertid äfven fortfarande, ehuru de ej användas på bronskärl lika fig. 50. Detta visas bland annat af de vid Biesenbrow funna bronserna lika fig. 38 och af bronskärlet från Grevenkrug (fig. 12), mot hvilket en jernknif stod lutad, och hvilket troligen förskrifver sig från bronsålderns 5:te period; andra fynd vittna om, att jernet redan då började blifva känt i norra Tyskland.

Att arbeten af tunn, hamrad brons med drifna sirater (koncentriska kretsar m. m.) under sistnämnda period ej voro sällsynta här i Norden, framgår för öfrigt af de ofvan omtalade bältena (fig. 72—75) och andra liknande föremål af brons.

De inom det nordiska området funna eiste a cordoni (fig. 56 och 57) hörde till den tid, då jernet började komma i allmännare bruk. Den från Primentdorf visade sig vara samtida med den 6:te perioden af vår bronsålder, således med öfvergångstiden till jernåldern; och den från Pansdorf innehöll en jernknif af en för den tiden karakteristisk form. Vi hafva äfven sett, att jern anträffats tillsammans med de hannoveranska eistorna af detta slag.

Fynd från Hallstatt och andra ställen i mellersta Europa och norra Italien göra det sannolikt, att de i Norden funna situlorna (fig. 59) äro ungefär samtida med de nyssnämnda eistorna. På originalet till fig. 59 är, såsom redan omtalats, kanten böjd om en jernten.

De fig. 63—65 afbildade kärlen äro yngre och höra samtliga antingen till den del af jernåldern här i Norden, som faller före vår tideräknings början, eller till tiden omkring Kristi födelse.

Det präktiga kärlet fig. 66 tillhör tiden omkring år 400 före Kr. föd., och kärlet fig. 67 förskrifver sig från ungefär samma tid.

* * *

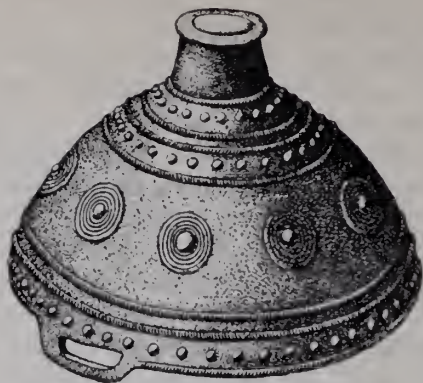

Fig. 97. *Langeland.* $\frac{1}{2}$.

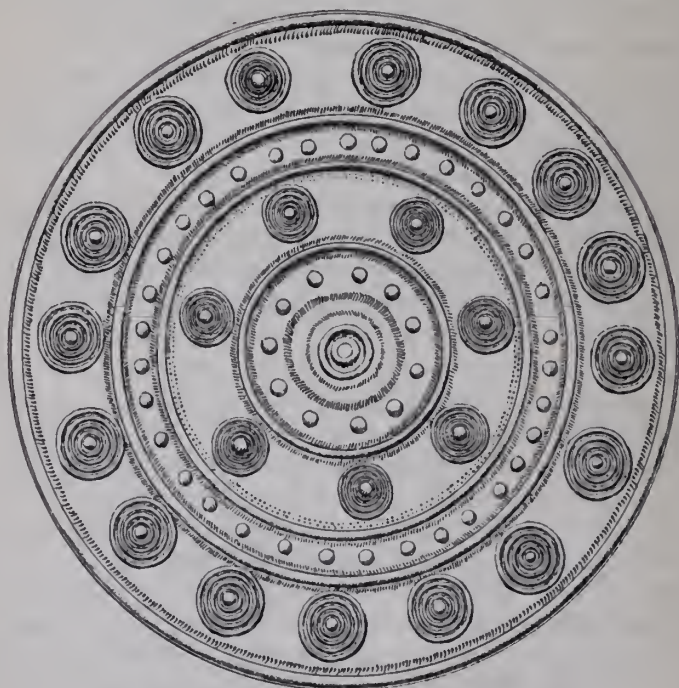

Fig. 98. *Botten af ett hängkärl. Sjælland.* $\frac{1}{2}$.

Att kärl och andra arbeten af brons med drifna sirater af det slag som på fig. 12 — rader af koncentriska kretsar och bucklor mellan släta ränder — verkligen äro samtida med den nordiska bronsålderns 5:te period, de äldsta måhända redan med slutet af den 4:de, visas äfven deraf, att man här i Norden under den tiden har *efterbildat* dessa ornament. Då man ej var förtrogen med konsten att hamra bronzen, utan endast plögade gjuta den, har man framställt de nämnda ornamenten genom att gjuta dem på samma gång som sjelfva föremålet. Derför är baksidan slät, under det att den på de från södern införda originalen visar fördjupningar, som svara mot de på framsidan upphöjda ornamenten.

Flera hängkärl med detta slags sirater (fig. 98) äro funna i Danmark och norra Tyskland¹. Äfven på de troligen som bälteprydnader använda »bucklorna» (fig. 97)² och på glasögonformiga bronsspännen (fig. 99)³ från den 5:te perioden ses dylika sirater.

Många af de i Norden funna guldsålar från bronsåldern äro också prydda med koncentriska kretsar, hvilka emellertid, liksom öfriga ornament på dessa sålar, äro drifna.

* * *

Tack vare de många orientalska och grekiska arbeten af känd ålder, som anträffats i Italien, — der ju den historiska tiden börjar redan omkring 500 år före Kr. föd., — har det blifvit möjligt att

¹ Nationalmuseet i Köbenhavn, n:is CXXVIII (Egetslev-magle på Sjælland; Madsen, *Bronzealderen, Suiter*, pl. 36 fig. 2; vår fig. 98), 7337 (Siber mose på Sjælland) och B. 158 (Tårup mose på Fyen). — Museet i Kiel (Winterslagen i Holstein; Mestorf, *Vogeschichtl. Alterth.*, fig. 351; Lindenschmit, *anf. arb.*, II: 9, pl. 1 fig. 4. På den senare fig. ses två rader stora upphöjda punkter, som ej finnas å den förra). — Museet i Schwerin (Basedow i Meklenburg-Schwerin; *Mekl. Jahrb.*, XIV, sid. 320; Lindenschmit, *anf. arb.*, II: 9, pl. 1 fig. 3). — Se äfven *Photograph. Album der Ausstellung zu Berlin 1880*, II, pl. 16 (Schönebeck i Pommern; olik de föregående).

² Madsen, *anf. arb.*, pl. 39 fig. 7.

³ *Sv. forns.*, fig. 223. — Madsen, *anf. arb.*, pl. 30 fig. 11. — Originalt till vår fig. 99 är, jemte det fig. 104 afbildade bronsvärdet, funnet under en stor sten vid Noppari i Kumo socken, Åbo län, således i det sydvästligaste Finland. A. Hackman, *Die Bronzezeit Finnlands*, i *Finska Fornminnesföreningens tidskrift*, XVII, sid. 386.

i afseende på de flesta af de nu i fråga varande bronsarbetena besvara frågan om den absoluta kronologien, om åldern uttryckt i århundraden före vår tideräknings början.

Några bronskärl alldeles lika dem, som här i Norden förekomma i fynd från den 3:dje perioden af bronsåldern, känner man visserligen inte nu. Men ornament af drifna, i rader ordnade punkter, alla af samma storlek, ses på smärre föremål af brons, som höra till tiden omkring 1400 år före Kr. föd. Äfven under de derpå följande århundradena förekomma, såsom vi kunna vänta, dylika sirater.

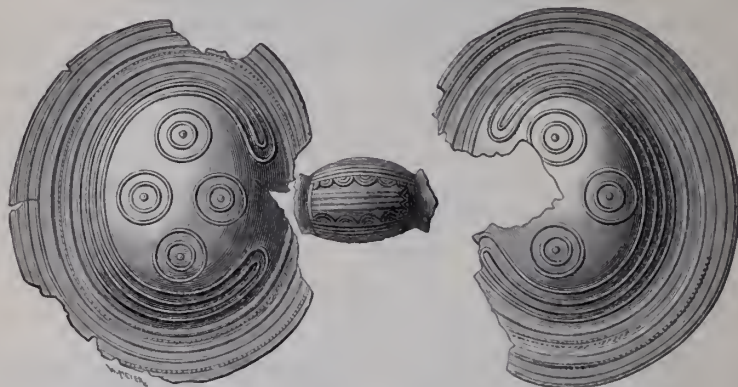

Fig. 99. *Noppari, Åbo län.* $\frac{1}{3}$.

Bronsskålar prydda med drifna, större och smärre punkter träffas tidigt i Italien. Originalen till fig. 86, som är alldeles likt skålarna från Ögemose i Danmark (fig. 22), är funnet vid Corneto under förhållanden, som visa, att det tillhör tiden omkring år 1100 före Kr. föd. Skålen från Tolfa (fig. 89) är ännu äldre.

Ögemose-fyndet, som är från den 4:de perioden af Nordens bronsålder, skulle således förskrifva sig från tiden omkring år 1100, eller senast det 11:te århundradet. Detta bekräftas också af allt, hvad vi för öfrigt veta.

Från den nordiska bronsålderns 4:de period härstammar nämligen äfven, såsom vi sett, kärlen från Bjersjöholm och Lavindsgård. Något *bronskärl* af alldeles samma form som dessa båda känner man ej ännu från Italien, men *lerkärl* af denna form (fig. 100) förekomma i norditalienska grafvar, som förskrifva sig från det

12:te århundradet¹. Och då bronskärnen vanligen äro något yngre än lerkärnen af samma form, är det således äfven af detta skäl mycket sannolikt, att bronskärnen från Bjersjöholm och Lavindsgård äro förfärdigade *senast* under det 11:te århundradet. Detta bekräftas ytterligare deraf, att kärlet från Prenzlawitz, hvilket vi funnit vara något yngre än de två nyssnämnda, har stor likhet med sådana italienska bronskärn som fig. 84; men äfven dessa tillhöra det 11:te århundradet, om än möjligen först dess senare del.

De redan ett par gånger omtalade ornament, som pryda kärnen från Bjersjöholm och Lavindsgård, liksom dem från Siem och Granzin, — hjul och fogelhalsar af drifna, större och mindre punkter, — och som vi också återfunnit i Italien, visa sig i detta land förekomma endast under en jmförelsevis kort period. Vi träffa dem på kärn och bälten (fig. 88 och 82), delvis också på hjälm (fig. 91), hvilka måste hänföras till det 11:te århundradet.

Fig. 100. Lerkärn. Bismantova, norra Italien. ¹/₆.

En bekräftelse på riktigheten af den nu meddelade tidsbestämelsen för kärn sådana som de från Bjersjöholm och Siem erhålla vi slutligen äfven af den oövan omtalade grafven vid Rivoli. Det stora bronskärlet (fig. 78), som upptogs ur denna graf, är nämligen icke allenast af samma form som de från Siem och Granzin, utan också prydt på samma sätt, om än ornamenten på Rivoli-kärlet måste anses vara yngre än de på de andra. Men grafven från Rivoli kan ej vara yngre än från tiden omkring år 1000 före Kr. föd., eller senast från det 10:de århundradet.

¹ Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, pl. 41 fig. 17.

Allt talar således sammanstämmande för, att kärlden från Bjer-sjöholm, Lavindsgård, Siem och Granzin förfärdigats under det 11:te århundradet före Kr. föd.

Bronskärl af samma typ som det från Hjernarp (fig. 50) äro, såsom vi sett, samtidiga med den nordiska bronsålderns 5:te period. Ett kärl af samma form (fig. 93) stod i en graf vid Bologna, som ej kan vara yngre än det 9:de århundradet, men väl något äldre. Då det sistnämnda kärlet torde vara från en något senare tid än det vid Biesenbrow funna (fig. 54), synes det mig ej vara osannolikt, att detta kan vara tillverkad under det 10:de århundradet. Fyndet från Biesenbrow tillhör emellertid en mycket tidig del af den 5:te perioden, hvilken således ej kan hafva börjat senare än under det 9:de århundradet före Kr. föd., men väl något tidigare.

I den nyss omtalade grafven vid Bologna stodo också en situla af brons (fig. 94), samt ett par eiste a cordoni, hvilka visserligen inte äro alldeles lika de i Norden funna (fig. 56 och 59), men likna dem mycket. Brons-eistan är en jmförelsevis enkel typ, hvilken således kan hafva lefvat ganska länge, men allt hvad jag känner om dessa tider talar för, att de i Norden funna eistorna förskrifva sig från det 7:de, eller senast det 6:te århundradet före Kr. Kistan från Primentdorf (fig. 57) innehöll dels bronsprydnader af former karakteristiska för den nordiska bronsålderns 6:te period, det vill säga öfvergångstiden till jernåldern, dels en yxa af jern. Äfven vid Pansdorf har man jemte en dylik eista (fig. 56) funnit jern. Vi se således, att jernet redan före midten af det sista förkristna årtusendet var känt i norra Tyskland. Detta bekräftas också af fyndet från Grevenkrug i Holstein, der en jernknif stod bredvid det fig. 12 afbildade bronskärlet, hvilket efter all sannolikhet är mycket äldre än nyssnämnda årtusendes midt.

* * *

När de till Norden införda bronskärlden äro *tillverkade*, hafva vi nu sett. Men, är man benägen att invända, det är *stor* skillnad mellan den tid, då de förfärdigades, och den då de kommo hit. Ja, en sådan stor tidsskillnad vore möjlig, till oeh med sannolik, i fall fråga vore om tider, då ingen regelbunden handelsförbindelse ännu fanns mellan Norden och de söder härom liggande länderna.

Stod deremot Norden redan i liflig förbindelse med dessa länder, blir förhållandet ett annat. Då har man ingen anledning att säga så, som man stundom säger: de italienska arbetena behöfva mans-åldrar eller århundraden för att komma till Skandinavien.

Frågan är därför, om Skandinavien tusen år före vår tideräk- nings början stod i regelbunden handelsförbindelse med länderna i mellersta Enropa, och dessa i dylik förbindelse med Italien. Svaret på den frågan blir jakande.

Att samfärdseln redan då var liflig mellan den södra delen af Skandinavien och norra Tyskland, bevisas af den stora likhet, som finnes mellan de inom hela det nordiska området inhemska typerna från den yngre bronsåldern, som jüst motsvarar den förra hälften af årtusendet närmast före Kr. föd. En mängd typer, hvilka så talrikt förekomma i norra Tyskland, att de måste vara tillverkade der, likna så mycket dem, som äro inhemska i Danmark och södra Sverige, att i vissa fall knappt *någon* olikhet kan upptäckas, och i andra fall skillnaden endast är föga i ögonen fallande. Men den lilla olikhet som finnes blir, då den ej är tillfällig, utan visar sig vara beständig, en bekräftelse på, att den ena typen är inhemsk i norra Tyskland och den andra i Skandinavien.

Andra i norra Tyskland talrikt förekommande och der sannolikt inhemska former likna mycket dem, som äro allmänna i södra Tyskland och de nuvarande österrikiska länderna. Dessa vittna således om, att det ena området stod i liflig förbindelse med det andra. Och det bekräftas dels af de söderifrån införda arbeten, som i ganska stort antal träffas inom det nordiska området, — i det föregående äro talrika exempel derpå anförda, — dels af det alltför litet beaktade förhållandet, att *all* inom det sistnämnda området använd brons måste vara bit införd från annat håll.

Bronsen består, såsom vi veta, af koppar och tenn. På några ställen i norra delen af Götaland och i det öfre Sverige, liksom i Norge, finnas visserligen kopparmalmer, men allt hvad vi veta talar för, att då koppargrufvorna i Sverige och Norge började bearbetas, mer än tusen år förflutit efter bronsålderns *slut*. I de södra delarna af Skandinavien, hvilka under bronsåldern voro de förnämsta, finnes lika litet som i nordligaste Tyskland någon kopparmalm. Och tennmalm träffas ingenstädes inom det nordiska området. Då således all här använd brons, såsom råmaterial betraktad, det vill säga all koppar och allt tenn, måste vara införd annorstädes ifrån,

och då det årliga behovet af brons, som genom handeln måste fyllas, under bronsåldern naturligtvis var stort, är det klart, att handeln mellan Norden och de delar af Europa, från hvilka behovet hufvudsakligen fylldes, varit vida lifligare, än man vanligen föreställer sig.

Nästa fråga blir då: Hvarifrån fingo de nordiska folken under bronsåldern sin koppar och sitt tenn?

Norrifrån, från de mellersta och norra delarna af den Skandinaviska halfön, kom ingen koppar, emedan koppargrufvorna der ännu ej voro öppnade. Och något tenn fanns ej der.

Österifrån kom ej heller någon brons, emedan de förbindelser, som sedermera blefvo så lifliga mellan de Skandinaviska länderna och det nuvarande Ryssland, ännu icke voro af den art, att någon import af metaller från det sistnämnda landet till det nordiska området kunde ifrågakomma.

Återstå således länderna i vester och söder härifrån.

Att Norden under bronsåldern, liksom än tidigare, stod i förbindelse med vestra Europa, har jag vid föregående tillfällen uppvisat; och från vester kom bevisligen både brons och guld under den tid, som nu är i fråga¹.

Allt hvad vi om den tiden nu känna visar emellertid, att det hufvudsakligen var söderifrån, som de nordiska folken då fingo sitt behof af brons fylldt.

Bronsen sjelf vittnar härom. Den är visserligen i allmänhet bildad genom att endast koppar och tenn blandats samman, men en noggrann analys visar, att den ej innehåller blott dessa metaller, utan äfven många andra ämnen, om än vanligen i ringa mängd.

Dessa andra ämnen äro i de allra flesta fall ej med afsikt tillsatta, utan föroreningar, som man ej kunnat aflägsna vid malmernas smältning. Och då tennet dels ingår uti bronsen i jemförelsevis liten kvantitet, dels vid smältning ur sin malm erhålles ganska rent, är det klart, att dessa föroreningar egentligen äro att skriva på koppars räkning.

¹ Montelius, *Förbindelse mellan Skandinavien och vestra Europa före Kristi födelse*, i *Sv. forn.-för:s tidskr.*, 7:de bandet, sid. 124 följ. — Densamme, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, i *Archiv für Anthropologie*, XXVI, sid. 469.

En metall, som ej sällan träffas såsom sådan oafsiktlig inblandning i de nordiska bronserna, ej blott i dem från den yngre bronsåldern, utan äfven i dem, som förskrifva sig från denna periods äldsta tid, är nickel; och det har visat sig å ena sidan, att nickel alldeles icke, eller endast uti mycket mindre kvantitet, förekommer i den engelska kopparn, under det att å den andra sidan den österrikiska kopparn ofta innehåller nickel just i samma mängd som de nordiska bronserna. Häruti hafva vi således ett märkligt vittnesbörd om, att mycket af den koppar, som användes i Norden under bronsåldern, införts hit söderifrån.¹

Men om all i Norden under bronsåldern använd brons, — jag tänker härvid städse på råmaterialet, ej på arbetet, — är införd från andra länder, och om det mesta af denna brons kommit hit från länderna i söder härifrån, så måste den lifliga förbindelsen mellan våra trakter och dessa länder hafva börjat redan före den tid, med hvilken vi nu mest sysselsatt oss, det vill säga mer än 1000 år före Kr. föd. Talrika fynd vitna också om, att detta verkligen varit förhållandet.

En af de förnämsta anledningar till, att handeln så tidigt ledade sig väg hit till Norden, var att *bernsten* här fanns, och detta dyrbara ämne träffas tidigt i de sydliga ländernas fynd. De rika grafvar, som Schliemann upptäckt inom borgen uti det i Grekland, på Peloponnesos, belägna Mykenæ, innehöllo hundratals stora perlor af bernsten, och den kemiska undersökningen af några bland dessa perlor har ådagalagt, att de innehöllo just så mycket bernstens-syra, som är karakteristiskt för bernsten här ifrån Norden, under det att en sådan kvantitet bernstens-syra ej förekommer i något annat fossilt hartz. Detta bevisar, att de mykeniska perlorna äro gjorda af nordisk bernsten, men de grafvar, ur hvilka de upptagits, förskrifva sig från tiden omkring 1500 före Kr. föd. Redan vid den tiden förde således handeln bernsten från Nordsjöns eller Östersjöns kuster till Grekland².

Andra fynd vitna om, att handeln mellan Norden och södra Europa börjat ännu mycket tidigare. Då jag emellertid på ett

¹ Sist anf. afhandl., XXVI, sid. 470.

² Montelius, *Die Bronzezeit im Orient und in Griechenland*, i *Archiv. f. Anthrop.*, XXI, sid. 27.

annat ställe nyligen utförligt redogjort härför¹, kan det nu vara nog att endast påminna om ett förhållande, som bevisar tillvaron af en handel mellan Italien och det nordiska området redan under förra hälften af det *andra* förkristna årtusendet. I Meklenburg har man nämligen funnit den fig. 101 afbildade dolken med bred, »triangulär» klinga och fäste af brons. I form och ornering öfverensstämmer den så fullkomligt med dolkar, som anträffats på olika

Fig. 101. Meklenburg. ¹s.

Fig. 102. Norra Italien. ¹s.

ställen i Italien (fig. 102), att intet tvifvel kan råda om dess italienska härkomst. Sådana italienska bronsdolkar med »triangulär»

¹ *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien.*

klunga äro också kända från många trakter i mellersta Europa¹. Då de tillhöra en tid, hvilken ligger nästan lika långt *före* Kr. föd., som vi nu lefva efter vår tideräknings början, gifva de således märkliga vitnesbörd om betydelsen af handelsförbindelserna mellan Italien och länderna norr om Alpena redan under nämnda aflägsna period.

* * *

Vi, som äro vana vid vår tids samfärdsmedel, hafva visserligen svårt att föreställa oss, huru handeln mellan olika länder gick till fordomdags, i de tider, då inga jernvägar, inga ångbåtar funnos, då man inte ens hade några vägar, på hvilka en vagn kunde ta sig fram, då ej en bro, knappt en spång, ledde öfver det djupa, brusande vattendrag, man måste komma öfver, då man hvarken hade telegraf eller telefon eller post för att med en handlande på annan ort göra upp en affär.

Och doek har, såsom vi af det föregående sett, handelsmannen i årtusenden, innan den första landsvägen anlades i Sverige, förstått att på mer eller mindre obanade stigar leta sig fram genom Europa, i det han sjelf bar sina varor på ryggen eller klöfjade dem på en häst, då han ej kunde begagna sig af en båt.

På den tiden följde han, då sådant var möjligt, de vägar naturen sjelf anvisade. Han passade på, när hafvet eller sjön var lugn, och rodde då utmed kusten; endast ogerna lemnade han denna ur sigte, för att våga sig öfver till en motsatt strand, och han var glad, om det på vägen låg en ö, som afkortade färden öfver villande haf, en färd vida vågsammare än i våra dagar, emedan man då hvarken hade kompass eller kartor eller fyrar, mycket mindre alla de andra hjälpmedel, som nu stå sjömannen till buds. Och måste en forntida handlande försöka att tränga fram öfver land, såg han till, om det i hans väg fanns en flod, utför hvilken han kunde låta sin bräckliga båt långsamt glida. Om forsar och fall gjorde det omöjligt att i båt färdas på en flod, var det doek mycket lättare att utmed stranden följa den väg floden brutit, än att taga sig fram genom den stiglösa skogen.

¹ Sist anf. afhandl., XXVI, sid. 484.

Så har européen i våra dagar gjort i de trakter af världen, der forntidens förhållanden ännu råda. I Afrika har han följt Kongo's och dess tillflödens floddalar, då han velat tränga in i hjertat af «de svartas verldsdel».

Handeln här i Europa under de aflägsna tider, med hvilka vi nu sysselsätta oss, har väsentligen underlättats deraf, att vår verldsdel i olika riktningar genomskäres af så många floder. Bland dem som flyta åt norr, ut i Nordsjön och Östersjön, har särskildt Elbe med sina bifloder varit af stor vikt, hvilket icke endast beror på detta vattensystems betydelse, utan också derpå, att Elbe mynnar ut vid basen af den Jutska halfön, som i dessa äldsta tider var det egentliga bernstenslandet¹. Härtill kommer, att Elbes biflod Moldau i sitt öfre lopp genomflyter en trakt, som endast ligger ett par mil från Donau, och som ej genom några höga berg skiljes från denna flods område.

En af de viktigaste vägar, som handeln mellan norra Italien och Skandinavien i dessa gamla tider följt, var den som utmed Adige, eller Etsch som tyskarna säga, och dennas biflod Eisack genom Tyrolen ledde upp på alppasset vid Brenner, hvilket ännu i dag, som bekant, är af mycket stor betydelse för samfärdseln mellan Italien och Europa norr om Alperna. Från Brenner steg man sedan ned först utefter Sill, en af Inn's tillflöden, och derefter utmed Inn till Donau; sedan följde man utför denna väldiga flod ungefär till det ställe, der Linz nu ligger. Härifrån gick man öfver till Moldaus öfre lopp och kom så utmed Moldau och Elbe till Nordsjöns kust. Äfven de andra norrut rinnande floderna, Weichsel, Oder och Weser, äfvensom Rhen, hafva naturligtvis redan tidigt varit af mycket stor betydelse för handeln, men Elbe-vägen synes under den nu i fråga varande tiden hafva varit den viktigaste för det nordiska området.

Brennerpasset bildar, ehuru det ligger 4 500 fot (1 362 meter) högt öfver hafvet, den bästa öfvergången öfver Alpernas hufvudkedja och är det alp-pass, öfver hvilket den första körvägen anlades. Men det skedde ej förr än år 1772. Förut hade man färdats deröfver, gående eller möjligen ridande, på samma sätt som öfver Stora Sankt Bernhard och många andra pass än i dag. Sedan 1867 far man på jernväg öfver Brenner, och den, som nu på några timmar

¹ Sist anf. afhandl., XXVI, sid. 32.

i en bekväm jernvägsvagn åker öfver Alperna, har svårt att göra sig en föreställning om, huru mödosamt det för forntidens handlande var att klättra öfver denna väldiga skiljemur mellan södra och mellersta Europa.

Att Brennerpasset, liksom andra öfvergångar öfver Alperna, mycket tidigt begagnats af handeln, visas emellertid icke endast af den mängd italienska arbeten från aflägsna tider, som anträffats norr om Alperna, utan ock direkt af några intressanta fynd.

Så fann man i ett af passen mellan Italien och Tyrolen en stor dolkklinga af brons från en tidig del af bronsåldern¹. Och vid den ej mindre än 2 500 meter, således öfver 8 000 fot, högt belägna »Vilda Sjön» på bergsryggen mellan Valserdalen och Seugsdalen i Tyrolen, söder om Brenner-passet, och ej långt från detta, har man funnit en bronsyxka af italiensk typ².

Ännu intressantare för den nu föreliggande frågan är ett fynd, som gjorts på norra slutningen af Alperna, på vägen från Brenner-passet ned till Donaudalen. År 1867 fann man nämligen invid Brenner-banan, »lodriätt öfver Mülthaler-tunneln, 15 fot under jordytan», en bronsdolk med bronsfäste af den italienska typ, som vi redan lärt känna (fig. 102)³. Den nära en kilometer långa Mülthaler-tunneln, den längsta som Brenner-banan löper igenom, ligger på vägen från Brenner till Innsbruck, mellan Matrei och nämnda stad. Den från Italien komma dolken hade således redan passerat passet, innan den af någon anledning, som vi naturligtvis ej nu kunna känna, kom ned i jorden. Men dolkar af detta slag höra, som vi sett, till förra hälften af det 2:dra årtusendet före Kr. föd.!

Flera fynd från bronsåldern äro för öfrigt gjorda utmed de vägar, som föra öfver alp-passen i Schweiz, både utmed den, hvilken leder öfver Stora Sankt Bernhard, och andra⁴.

* * *

¹ Museet i Belluno. Enligt välvilligt meddelande af doktor Salin.

² *Zeitschrift des Ferdinandeums*, 3:te Folge, h. 36 (Innsbruck 1892), sid. 577, pl. VI fig. 2. Yxan är en »skaftcecl med skaftlappar» från slutet af bronsåldern.

³ Montelius, i *Archiv für Anthropologie*, XXVI, sid. 484.

⁴ J. Heierli och W. Oechsl, *Urgeschichte des Wallis (Mittheilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zurich*, band XXIV, h. 3, Zurich 1896), sid. 105.

En vigtig fråga är nu följande: Huru lång tid behöfde de italienska arbetena under dessa aflägsna perioder för att komma från trakten af det nuvarande Verona vid Adiges nedre lopp, eller något annat ställe i norra Italien, till det nordiska området? Mången föreställer sig, att svaret måste bli: En *mycket* lång tid, troligen flera mansåldrar. Så är det dock icke.

Vi hafva nämligen sett, att vägen från Italien till Norden redan var öppnad och handeln vida lifligare än man kunuat föreställa sig, den handel, som förde den nordiska bernstenen till Södern och i utbyte förde brons, oarbetad eller arbetad, samt guld och andra kostbara saker till Norden. Äfven om vi, såsom sig bör, taga i betraktande, att här ej är fråga om någon direkt handel mellan dessa då så långt från hvarandra liggande delar af Europa, utan om en indirekt, så att en handlande bragte Italiens alster kanske till Donau-dalen, en annan till Moldau-dalen eller trakten kring öfra Elbe, en tredje till norra Tyskland och en fjerde eller femte till Danmark och Sverige, så kunna vi dock lätt inse, att den tid, som *behöfdes* för att varorna skulle komma från norra Italien till Östersjöns sydkust, borde kunna räknas i månader, och att en tid af två eller tre år måste hafva varit mer än tillräcklig för att beqvämt forsla en laddning varor öfver Alporna till norra Tyskland. Afståndet från stranden af det Adriatiska hafvets nordligaste vikar till Elbes mynning är, fogelvägen räknadt, ej längre än från Ystad till Umeå.

Erfarenheten från andra trakter af jorden, på den tid, då dessa trakter ännu voro oberörda af den moderna europeiska kulturen, talar också för, att en sådan sträcka, då vägen var öppnad för handel och hufvudsakligen ledde utmed floder och deras dalar, *kunnat* tillryggaläggas på några månader, högst ett år.

Detta bekräftas af de berättelser, man har om handelsfärderna i forntidens Europa. Dessa berättelser hafva visserligen mycket att förtälja om de svårigheter och faror, som då mötte handelsmännen, hvarför dessa ofta färdades flera tillsammans, såsom i nutidens karavaner, både för att lättare kunna försvara sig mot röfvare och för att kunna bistå hvarandra på de ställen, der det var svårare än vanligt att komma fram. Men vi se också af sådana berättelser, att den tid, som fordrades för jemförelsevis långa färder, räknades i veckor eller månader, ej i år. Och vi få härvid ej föreställa oss, att samfärdsförhållandena här i Europa voro *så* väsent-

ligen olika tusen år före Kr. föd. mot hvad de voro vid vår tide-räknings början eller tusen år derefter, att den färd, för hvilken under vikingatiden en månad var nog, skulle under vår yngre bronsålder hafva kräft många månader.

En af de åsyftade berättelserna rör just Sverige under vikingatiden. Mäster Adam af Bremen har nämligen att förtälja¹, att, om man far landvägen från Skåne genom Götaland öfver Skara, Telge och Birka, så kommer man efter en månad till Sigtuna. Men den färden, hvilken på långa sträckor gick genom vilda skogar, är fullt hälften så lång som afståndet från Verona till Hamburg.

En annan sådan berättelse är den man har om tennhandeln mellan England och Medelhafvet genom Frankrike, innan romarne hunnit anlägga sina präktiga vägar genom detta land. Diodorus, som lefde på Cæsars tid, omtalar nämligen, huru tennet i skinnbåtar fördes öfver Kanalen och sedan klöfjades på hästar ntefter floddalarna ned till Medelhafvets kust. En sådan färd från Kanalen, längs Seine, Loire och Rhône till Massilia, eller någon annan af Rhône's mynningar, kräfde 30 dagar, således en månad². Men afståndet från Marseille till Håvre är ej mycket kortare än afståndet från Verona till Hamburg, allt fogelvägen räknadt; skilnaden är ej som 2 till 3, snarare som 3 till 4. Om man kunnat färdas lika fort på den senare vägen som på den förra, — och förhållandena voro väl ej väsentligen olika, så snart man kommit öfver Alperna, — så skulle det, äfven om vi taga färden öfver Alperna och krokvägarne med i beräkningen, knappt hafva fordrats mer än två månader för att hinna från Adriatiska hafvets till Nordsjöns kust. Taga vi då sex gånger så lång tid, eller ett helt år, så bör det vara nog. Och anser man ej ens detta förslå, utan tror, att två eller tre år behöfts, blir det likväl en så kort tid, att den i förhållande till de årtusenden, som skilja oss från den dag, då Bjersjöholmskärlet blef förfärdigadt, kan kallas försvinnande kort. Vi äro då fullt berättigade att säga: de italienska och andra söderifrån hit införda bronsarbeten, som vi nu lärt känna, kunde begagnas *samtidigt* i Norden och i de söder derom belägna länder, hvarifrån de kommit.

¹ Adam af Bremen, *Om menigheden i Norden*, öfvers. af P. W. Christensen (Kjöbenhavn 1862), sid. 197.

² Diodorus Siculus, V c. 22.

Med det nu anförda har jag naturligtvis endast velat visa, att varor ej *behöfde* lång tid för att komma från Italien, men jag har icke velat påstå, att *alla* här funna sydliga arbeten forslats hit på så kort tid.

Sjelfklart är äfven, att här blott är fråga om den tid, ett i Södern förfärdigadt arbete kräft för att hinna hit, men icke om den tid, som åtgått, innan ett från Södern utgående kulturinflytande af ena eller andra slaget gjort sig gällande här¹.

Att en typ eller en grupp af typer verkligen samtidigt förekommit här och i länderna söder härom, bevisas också af märkliga, i dessa länder och i Norden gjorda fynd. Jag skall anförda ett par sådana.

I Frankrike, Schweiz och södra Tyskland äro bronsvärd lika fig. 104 inhemska; man har i Bayern funnit en gjutform för svärdfästen af denna typ (fig. 103)². Den tillhör sista perioden af bronsåldern i dessa trakter, en tid, då bronzen ännu var i allmänt bruk, jernet deremot nytt och mycket sällsynt. Bästa beviset på det senare är, att ett par svärd af denna och närstående typer, med såväl klinga som fäste af brons, hafva fästet prydd med inläggningar af jern; någon gång äfven klinga af jern³. Bland andra fynd, som vitna om, att typen verkligen hör till nämnda period af bronsål-

¹ Direktör Sophus Müller lägger i sitt utmärkta arbete *For oldtid* (sid. 357) med rätta stor vikt på skillnaden mellan »kulturmeddelelse» och »import». Men det är ett misstag, då han (se t. ex. sid. 361) tror, att dessa »kategorier» äro nya och af honom införda i vår vetenskap. Andra forskare hafva länge haft ögonen öppna för betydelsen af denna skillnad och iakttagit den vid sina undersökningar. För öfrigt är jag å ena sidan af den åsigt, att *allt* sådant kulturinflytande — såsom jag plägar kalla det — icke kräft så lång tid, som han antager, och å den andra sidan ville jag draga en ännu skarpare gräns mellan import och kulturinflytande än Müller synes göra (se sid. 357). Allt *efterbildande* af importerade föremål anser jag höra till kategorien kulturinflytande, ej till importen.

² Montelius, *Sur les poignées des épées et des poignards en bronze, i Compte rendu du Congrès de Stockholm, 1874*, sid. 904 följ., och *Tidsbestämning inom bronsåldern*, sid. 123.

³ Sist anf. arb., sid. 125. — Ut i museet i Frankfurt am Main såg jag för några år sedan ett bronsvärd af nu i fråga varande typ, hvars ovala knapp upptill var prydd med en inläggning af jern i form af en månguddig stjerna.

dem, kan jag anföra det från Vaudrevanges, nära Mosels biflod Saar: här anträffades ett bronssvärd likt fig. 104 tillsammans med skafteelter och hålelter af brons samt andra arbeten karakteristiska för bronsålderns sista period i denna trakt.¹

Äfven här i Norden äro några dylika svärd funna, införda hit söderifrån; och märkvärdigt nog visa de sig vara samtidiga med den sista perioden af den egentliga bronsåldern också här i Norden. Under denna period, den 5:te, var bronzen i allmänt bruk och jernet sällsynt. Vid två särskilda tillfällen hafva svärd lika fig. 104 här anträffats tillsammans med arbeten karakteristiska för den 5:te perioden.

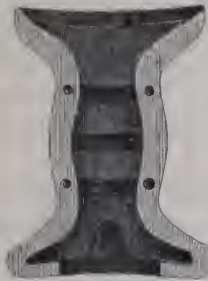

Fig. 103. Gjutform af brons. Bayern.

Så fann man år 1846 vid Rud i By socken, nära Venern i södra Vermland, två svärd af denna typ jemte bitar af bronskärl, »glasögonformiga» spännen och andra nordiska bronser från nämnda period; fyndstället var en sank äng².

Många år derefter, under byggandet af jernvägen mellan Tammerfors och Björneborg, anträffades vid Noppari i Knmo socken, sydvestra Finland, originalet till fig. 104 och det fig. 99 afbildade »glasögonformiga» spännet, som är ett nordiskt arbete från den

Fig. 104. Noppari. Åbo län. 1 s.

¹ Sist anf. arb., sid. 124.

² Montelius, *Bronsåldern i norra och mellersta Sverige*, i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 3, sid. 374.

5:te perioden; båda bronserna lågo under en stor sten, som sprängdes¹.

Å andra sidan har man vid två olika tillfällen i mellersta Europa funnit nordiska arbeten från den 5:te perioden under förhållanden, som visa, att de varit samtidiga med den sista perioden af bronsåldern der.

Bland lemningarna af påbyggnaderna vid Coreclettes på stranden af Neufehâtelsjön upptogos för flera år sedan jemte en mängd inhemska arbeten från nämnda period ett hängkärl och hälften af ett »glasögonformigt» spänne, båda af nordiska typer från den 5:te perioden af bronsåldern här².

År 1884 gjordes under plöjning vid Petit-Villatte i departementet Cher, således midt i Frankrike, ett märkligt fynd, som är af ännu större vikt för den nu föreliggande frågan³. Bland en stor mängd hela och sönderbrutna svärd, spjutspetsar, skafteelter, håleelter, ringar m. m. af brons, vägande tillsammans ej mindre än 22 kilogram, lågo här ett par bitar af två nordiska hängkärl af brons, från vår 5:te period. De franska bronserna i detta depotfynd höra till den ofvan omtalade sista perioden af den egentliga bronsåldern i mellersta Europa.

Fyndet från Petit-Villatte har, såsom jag på ett annat ställe redan anmärkt,⁴ ännu större bevisningskraft för den nu föreliggande frågan än det från Coreclettes, emedan det är uppenbart, att *alla* till det förra fyndet hörande föremål nedlagts på en och samma gång. Om några af dessa föremål voro nygjorda, när de nedlades, var det *icke* de två hängkärlen. De hafva hunnit vandra den långa vägen från norra Tyskland, om inte från Skandinavien, de hafva varit så länge i bruk, att de gått sönder, och några bitar af dem hafva lagts ned i jorden tillsammans med en mängd franska bronser från den tid, då bronsåldern ännu blomstrade i Frankrike.

¹ Hackman, *Die Bronzezeit Finnlands*, i *Finska Fornminnesföreningens tidskrift*, XVII, sid. 386.

² Montelius, *Två nordiska bronsålderssaker funna i Schweiz*, i *Manusbladet*, 1879, sid. 141, och *Tidsbestämning inom bronsåldern*, sid. 163.

³ P. de Goy, *La cachette de fondeur du Petit-Villatte*, i *Les Mémoires de la Société des Antiquaires du Centre* (Bourges 1885). — *Matériaux pour l'histoire primitive de l'homme*, 1885, sid. 273. — Montelius, sist anf. arb., sid. 327.

⁴ Sist anf. arb., sid. 327.

Men de båda hängkärlen äro förfärdigade under den nordiska bronsålderns 5:te period, den sista af vår egentliga bronsålder, hvilken period således visar sig vara samtida med den sista delen af den egentliga bronsåldern i Frankrike.

Om så lång tid, som man vanligen antager, kräfts för arbetena från sydligare länder att komma hit till Norden, så skulle å ena sidan central-europeiska bronser från en viss period af mellersta Europas bronsålder ej hafva hunnit hit under den 5:te perioden af vår bronsålder, å den andra sidan nordiska bronser från samma 5:te period ej hafva hunnit till Schweiz och mellersta Frankrike under nämnda period af mellersta Europas bronsålder.

Nu få vi af dessa fynd bekräftelse på, att den tid som *behöfts* för samfärdseln mellan Norden och sydligare länder verkligen varit, så som jag ofvan visat, mycket kort, så kort, att vi äro berättigade att tala om samtidighet, då det är fråga om en typs förekomst i det ena och det andra området.

*
*
*

Alltför lätt förleades man till den tron, att något *icke* tilldragit sig eller funnits till, blott därför att man ej sjelf sett det eller hört något derom genom ett åsyna vitne eller en skriftlig berättelse. Sanningen häraf har äfven visat sig i afseende på den nu föreliggande frågan. Man vill ej gerna föreställa sig tillvaron af en handel mellan vidt skilda delar af Europa under den aflägsna tid vi nu betraktat, då ju ingen forntida författare har något att derom förtälja. Men denna slutsats är lika oriktig som den, med hvilken en lärd för ej länge sedan förvånade världen. Han sade: romerska legioner stodo under lång tid i trakten af Schaffhausen vid Rhen, men ingen romersk författare talar om det stora Rhenfallet vid Schaffhansen, således fanns icke detta numera så berömda vattenfall på romarnes tid!

Ingen forntida författare har något att berätta om en handel mellan Sverige och södra Europa tusen år före Kristi födelse. Men otaliga fynd, af hvilka vi nu lärt känna några, bevisa icke blott, att en sådan handel då funnits, utan ock att den börjat långt före nyss nämnda tid, samt att den varit af en betydelse, som man först i våra dagar börjat ana.

Det har synts mig vara så mycket mera lämpligt, att just Svenska Fornminnesföreningens tidskrift gaf ett bidrag till vår kunskap om denna handel, som en af de första medarbetarne i denna tidskrift gjort sig — i utlandet kanske mer än i hemlandet — berömd genom att tidigt rikta uppmärksamheten på den viktiga frågan. Lektor Carl Fredrik Wiberg i Gefle har i talrika skrifter på svenska och tyska, af hvilka den äldsta utkom för 40 år sedan, lemnat värderika bidrag till kännedomen om handelsförbindelserna i forntiden mellan Norden och Södern. Jag har ej velat nedlägga pennan, innan jag erinrat Wibergs landsmän, och särskildt Svenska Fornminnesföreningens ledamöter, om de stora förtjenster han, trots alla svårigheter, på detta område inlagt.

Runeindskriften paa en Guldmedaljon funden i Svarte-
borgs Sogn, Bohuslen.¹

Af

Sophus Bugge.

Paa Medaljonen gaar foran det paa denne fremstillede Hoved
nedenfra opad en Indskrift, bestaaende af 8 af den længere Rækkes
Runer, som er vendte mod venstre og maa læses fra höire. Disse
Runer er, naar de vendes om mod höire: **SSIXFMNY**

Guldmedaljon fra Svarteborgs Sogn, Bohuslen. 1, 1.

De maa transskriberes: **ssigadur.**

¹ Om denna medaljong, som helt nyligen förvärfvats för Statens Historiska Museum, kunde den förre egaren endast lemna den upplysning, att den »för flera år sedan hittades i en hög i Svarteborgs socken. Guldsmcket låg jemte brända ben i en lerurna». — Då föreningens hedersledamot, professor Sophus Bugge i Kristiania haft godheten om denna runinskift, samt om den likaledes nyfunna runinskiften på stenen från Roes lemna en utförlig redogörelse, har det ansetts lämpligast att författarens bidrag trycktes på originalspråket. *Red.*

Runnerne har i det hele de sædvanlige Former. Om de enkelte bemærkes følgende.

s er her begge Gange nedentil mere afrundet og mindre kantet end sædvanlig i den længere Rækkes Skrift.

Rune 8 **Y R**. Höire Kvist berører Toppen af Rune 7.

Hvorfor **s** her er skrevet to Gange i Indskriftens Begyndelse, ved jeg ikke. Det synes ikke at have nogen sproglig Betydning, men at være en ornamental Fordobling.

sigaduR opfatter jeg som et Mandsnavn i Nominativ, af en **-u**-Stamme med bevaret **u** foran Nominativmærket **-R**. Tilsvarende Nominativformer er **waruR** paa Tomstad-Stenen (Norg. Indskr. I 206 f.) og **haukoþuR** paa Vånga-Stenen i Vestergötland (Stephens III 28); jfr. *lagor* i en irsk Optegnelse af norske Runer (Stephens III 11) = oldn. *lqgr*.

Navneformen **sigaduR** er efter min Mening opstaaet af ***sighaduR**, og denne igjen af ***SigihaduR** (med kort Vokal i alle 4 Stavelser). Samme Navn er det frankiske *Sichad*, som Förstemann anfører fra 833.

Förste Led i dette sammensatte Mandsnavn er *sigi-*, som har betydet 'Seier', 'Overmagt i Kamp'. Dette har været Forled i mange gammelgermanske Navne, f. Eks. oldn. *Sigmundr*, *Sigurðr* o. s. v., ags. *Sigemund*, *Sigebeald*, o. s. v., oldt. *Sigimunt*, *Sigipalt* o. s. v. Det forekommer allerede i første Aarhundred i $\Sigma\gamma\mu\tilde{\nu}\rho\omicron\varsigma$ hos Strabon, *Segimerus* hos Tacitus.

Andet Led i **sigaduR** ***SigihaduR**, nemlig **-hadu-**, har i oprindeligere Form lydt *hapu-* og betydet 'Kamp'. Det forekommer som Forled i følgende urnordiske Navneformer: **hAþuwulafR** Istaby, **hAþuwolafR** Stentofta, **hAþuwolafa** Gommor, **hadulaikaR** Strand; jfr. Norg. Indskr. I 275. Det forekommer som Efterled i mange gammelgermanske Mandsnavne. Saaledes i oldtysk *Anthad*, *Liuthad*, *Reginhad*, *Rihhad* o. s. v. Allerede i $\Theta\epsilon\upsilon\delta\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma$, Navn paa en gotisk Konge i 6:te Aarhundred hos Prokop. Tidlig blev hos forskjellige germanske Folk *h* trængt ud i mange Navne, der indeholdt denne Stamme som Efterled, ligesom i **sigaduR**. Saaledes i vestgot. *Villicudus* (latinsk Form) i 7:de Aarh., oldtysk *Williad* Aar 830. Oldn. *Størkøðr*, *Starkaðr*, Gen. *Starkaðar*, af ***Starkhøðr**; *Niðuðr*, Gen. af ***Niðhøðr** = oldtysk *Nidhad*, *onduðr* Gen. *Andaðar*, af ***And-høðr** = oldtysk *Anthad*.

Overgangen fra *þ* til *d* i **sigaduR** **Sigihadur* af urgermansk **Sigihafur* forklarer jeg som indtraadt for den særlige germanske Betonning ifølge Verners Lov; idet *a* var svagt betonet, medens Hovedtonen laa paa første Led. Jeg holder det for mindre sandsynligt, at *d*, d. e. *ð*, i **sigaduR** istedenfor *þ* skal forklares saa, at Indskriften er fra en Tid, da den stemmeløse Spirant *þ* i Indlyd i Nordisk i alle Ord mellem to Vokaler var gaaet over til den stemte Spirant *ð*.

I **sigaduR** af **Sigihadur* er andet *i* af *sigi-* trængt ud. Kluge har anført flere Eksempler paa germanske Sammensætninger med en *i*-Stamme som Forled, i hvilke *i* tidlig er forsvundet ogsaa efter kort Stavelse, f. Eks. ags. *hoppáda* Overklæde ved Siden af *hype* Hoft af Stamme *hupi-*; ags. *rugern*, Betegnelse for en Maaned, af *ryge* Rug. I Personnavne synes en saadan Elision af *i* lettere at kunne indtræde. I ags. findes *sigbeacn* for *sigi-* blandt Epinal-Glosserne (fra Begynd. af 8:de Aarh.); *Sigbald*, *Sigberct*, *Sigburg* og flere ensartede Navneformer i Liber Vitae fra e. 800, medens dog Navne paa *Sige-* findes længe efter denne Tid. I frankiske Kilder paa Latin fra 8:de Aarh. skrives *Sic-*.

I Modsætning til **sigaduR** (hvor andet *i* af *sigi-* er trængt ud) af **Sigihadur* staar **saligastiR** med bevaret *i* paa Berga-Stenen. Jeg formoder, at *sigi-* med bevaret *i* brugtes som Forled i andre Ord samtidig med **sigaduR**. Ved denne Stamme er Synkope i Nordisk tidligere ikke paavist for end i *Sichfrith* i Ulster-Annalerne ved Aar 889, *Sitruice* ved Aar 875. Jfr. derimod en Danske *Sigifridus* hos Einhard 892, mulig ved Indflydelse af frankisk Sprogform (Bugge, Bidrag til den ældste Skaldedigtningens Historie S. 13).

Formen **sigaduR** af **Sigihadur* beviser, at *h* mellem to Vokaler en god Stund for den her behandlede Indskrifts Tid blev ndtalt som Aandedyd og ikke som den tonløse Spirant *ch* eller *ç*. Jfr. **u|ArAbAspa** paa Björketorp-Stenen af *-spahu*.

Efter det foregaaende har den etymologiske Betydning af Navnet **sigaduR** **Sigihadur* været 'den seiersæle (i Kamp overnægtige) Kriger'. Men hvis jeg har Ret i den Formodning (Helgedigtene S. 157—159), at *Storkoðr* af **Starkhoðr* engang har været opfattet som 'den stærke Hadubarde (kriegerske Barde)', saa kan **sigaduR** **Sigihadur* ogsaa have været opfattet som 'den seiersæle Hadubarde (kriegerske Barde)'.

Navnet **sigaduR** er ellers ikke paavist som nordisk, medens jeg i det foregaaende har paavist et tilsvarende frankisk Navn.¹ Om mange andre i urnordiske Indskrifter forekommende Personnavne gjælder det, at de ikke kan paavises i Norden i den historiske Tid, medens tilsvarende Navne findes hos de gamle Vestgermaner eller Goter. Jeg har ofte fremhævet, at det nordiske Særpræg, som allerede i den førhistoriske Tid kan spores, først fra Vikingetiden af i Personnavne som i mangfoldige andre Forhold træder os stærkt iøjnefaldende imøde.

Ligesom Navnet **sigaduR** hidtil ikke er fundet i nogen anden urnordisk Indskrift, saaledes forekommer ogsaa de fleste andre urnordiske Personnavne kun en eneste Gang. Det er klart, at der i den førhistoriske Tid var flere Personnavne i Forhold til Tallet af Personer end i den historiske Tid. Ethvert Navn i den førhistoriske Tid blev baaret af færre Personer end de senere brugelige Navne.

Naar der paa Medaljonen er skrevet med Runer et Mandsnavn i Nominativ uden Tillæg, kan dette sammenlignes med, at der paa ikke faa Brakteater er med Runer skrevet et Mandsnavn i Nominativ uden Tillæg; f. Eks. **niuwila, frohila**, jfr. Norg. Indskr. I 192. Navnet **sigaduR** er vistnok ikke Navnet paa den Mand, hvis Billede er fremstillet paa Medaljonen, men Navnet enten paa den Mand, som har eiet Medaljonen, eller paa den, som har forfærdiget den. Paa Aagedal-Brakteaten (Norg. Indskr. I 200) angives med Runer baade Eierens og Kunstnerens Navn. Indskriften paa Brakteaten Nr. 55 Steph. **ho·RAIhekþa(?)t** nævner kun Eierens Navn.

Efter Runeformer og Sprogformer kan Indskriften paa Medaljonen ikke nøiagtig bestemmes med Hensyn til Tid. Da Indskriften har den længere Rækkes Runer og en dermed overensstemmende Sprogform, tør den med Tryghed sættes forud for e. 750. Naar jeg tager Hensyn til, at den har den ældste Rune for **a** og den ældste Form af Runen **R** samt Runen **d** som Tegn for **ð** i Indlyd, og naar jeg paa den anden Side tager Hensyn til det, at Navneformen **sigaduR** er opstaaet af **SigihaduR*, saa tror jeg

¹ Forskjelligt er derimod det i flere svenske Indskrifter med de yngre Runer forekommende Mandsnavn **sihatr**, Akkus. **sihat, sikat**; jfr. Runverser S. 119.

at der fra Sprogformernes og Skriftformernes Side neppe er noget til Hinder for at henføre Medaljon-Indskriftens Tid til e. 600—650, men Fastsættelsen af Medaljonens Tid maa dog overlades til Arkæologerne, som sætter den længere tilbage. Hovedet paa hver af dens to Sider synes att være Efterligning af en Keisers Brystbillede paa en romersk Mynt fra 4:de Aarhundred.

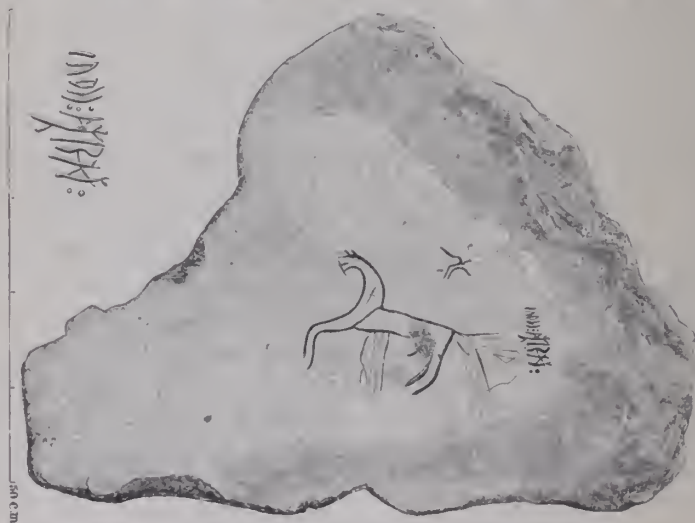
En nyfunden Gotlandsk Runesten.

Af

Sophus Bugge.

Hosstaaende Tegning fremstiller en Sten, som er funden paa Gaarden Roes i Grötlingbo Sogn paa Gotland og som nu er i Nationalmuseet i Stockholm. Om Fundet skriver Statsgeolog Fil. Dr *Gerhard Holm* i Brev af 8° 1899 til Riksantikvarien H. Hildebrand:

”Häromdagen påträffade jag i en gård i Grötlingbo soeken på Gotland en sandstensplatta med en inristad häst, ett par andra

Roes-Stenen fra Gotland.

otydliga figurer samt en runliknande ristning. Stenplattan är till omkretsen oregelbunden, trekantig, samt utgör möjligen ett fragment af en större platta, ehuru samtliga de nyssnämnda figurerna

äro fullständiga och befinna sig ett stycke innanför kanten eller vid plattans midt. Hästens ristning är mycket skarp.

Plattans storlek i medeltal omkring 0,5 m. tvärsöfver. Den hade tillvaratagits af bonden vid en nyodling långt från någon nutida gård samt var funnen enligt uppgift under rötterna af en hasselbuske.¹

Jeg har ikke seet Stenen, men kjender den fra Fotografier og fra et Papiraftryk af Indskriften.

Hesten er paa Stenen fremstillet i fuldt Löb. Dens Hale er tegnet ved 5 nedadgaående Streger, og desuden synes andre mere uregelrette Streger, som skraaner mindre nedad og gaar længere ud mod höire tæt hen til Indskriften, at höre til Halen, saa at denne synes at være fremstillet som meget bred og busket.

Fra Hestens Bryst til det nederste af dens Nakke gaar en fin horizontal ret Streg. Denne krydses af en anden fin Streg, som fra et Punkt længere oppe paa Nakken gaar skraat nedad mod venstre. Den sidste Streg ender lidt ovenfor det Sted, hvor venstre Forben begynder. Den horizontale Streg synes at skulle forestille Hestens Brystrem. Skraastregen muligens en Tömme.

Fra Hestens Bug gaar, som navnlig Prof. Löffler har fremhævet for mig, fire tildels næsten lodrette Streger ned til omtrent i Linje med Hestens Bagben. Disse Streger er saa svage, at deres Betydning synes mig aldeles usikker.

Et Stykke ovenfor Hestens Bagdel og adskilt fra denne er ridset en meget ufuldkomment tegnet Figur, om hvilken det ikke er let at sige, hvad den skal fremstille. Jeg formoder, at den skal betegne en Fugl vendt i saame Retning som Hesten. Fuglens brede Hale er mest fuldstændig. Til venstre derfor er to Ben nedentil antydede og oventil Fuglens Hals. Men et Hoved er ikke antydet.

Til höire for Hesten er indridset en Runeindskrift, som maa læses fra venstre. Denne er anbragt saaledes, at Runernes Basis vender mod Hestens Bagdel. De til Hestehalen hörende Streger, som strækker sig længst mod höire, berører sidste Rune.

Runeindskriften er ikke omgivet af Rammelinjer.

Runerne bliver höiere mod höire. Runc 1 er lavest af alle Runerne.

¹ På stenens andra sida äro en cirkel m. m. inristade, som ej torde vara samtida med runinskriften.

De første 5 Runer, som er til venstre for de første 3 Prikker, synes at maatte læses

𐌺𐌺𐌺 𐌺𐌺.

Paa Rune 3 **þ** gaar den krumme Sidestav oventil ud fra den rette Stavs Top og gaar ned til dennes Basis. Væsentlig samme Form af **þ** findes ofte paa Rök-Stenen (fra e. 900). Den forekommer ogsaa paa Gursten-Stenen i Tjnst, som har Indskrift af samme Type som Rök-Stenens. I Indskrifter, som er skrevne med en senere Form af den længere Rækkes Runer, forekommer ligeledes en lignende Form af **þ** af og til. Saaledes i Myklebostad-Indskriften B (Norg. Indskr. I 330). En liden Amnlet-Sten fra Valby ved Kjøbenhavn (Wimmer, Runenskrift S. 77) har **þ** med kantet Sidestav, som gaar fra den lodrette Stavs Top til dens Basis. Denne Indskrift synes at være fra 8:de Aarh. Paa Reistad-Stenen (Norg. Indskr. I 217 f.) gaar den kantede Sidestav paa **þ** ud fra den lodrette Stavs Top og naar næsten ned til dennes Basis.

Rune 4 og 5, hvis Stave er krummede, er allerede af Lektor Brate læst som **𐌺 in**. Tværstregen strækker sig helt fra Rune 4 og, om end lidt svagere, til den överste af de 3 Prikker (dog ikke paa Tegningen). Dette taler mere for her at læse **in** som to Runer end **h** som én Rune. Sproglige Grunde taler endnu mere for **in** og imod **h**.

I den ældre Runeskrift skraaner Tværstregen paa **n**-Runen ofte nedad mod Indskriftens Begyndelse; se Wimmer, Runenskrift S. 106 Anm.; Norg. Indskr. I 7. Denne Runeform forekommer endnu i sene Indskrifter, saaledes paa Stenene fra Björketorp og Stentofta i Bleking. Men i den yngre Runeskrift bruges ikke længere denne Runeform.

Til höire for de 3 Prikker er en af 3 Runer sammensat Binde-rune (Rune 6). Den af disse 3 Runer, der staar paa samme Basis som Indskriftens övrige Runer, er en for den længere Runerække eiendommelig Rune: **𐌺 d**.¹ Ganske samme noprindelige Form af **d** (i hvilken Tværstregene ikke paa langt nær naar til de lodrette Staves Top og Basis) findes blandt den længere Rækkes Runer 3 Gange paa Rök-Stenen. I angelsaksisk Runeskrift er denne Form af **d** sædvanlig. Rök-Indskriften er den yngste af alle nu kjendte nordiske Indskrifter, som udtrykker virkelige Ord ved Runer af den længere Række. Den nævnte Overensstemmelse i **d**-Runens Form

¹ Her kan ikke læses **e**, da **e** aldrig har denne Form.

mellem Rök-Indskriften og Roes-Indskriften synes altsaa at godtgjøre, at den sidste ligeledes er en af de alleryngste Indskrifter med de ældre Runer. Sammenlign hermed Bemærkningerne om Formen af **þ**-Runen i det foregaaende. En anden Bestanddel af Rune 6 er skreven under **d**, idet denne Runes höire Stav er forlænget nedad, og ud fra denne Forlængelse gaar til höire en nedad skraanende krum Stav. Jeg læser her helst (under **d**) **Ń u**, uagtet Krumstaven ikke naar saa langt ned som den lodrette Stav.¹

Vi synes altsaa her at have en Binderune, hvori **u** er skrevet under **d**. Hermed kan man sammenligne, at den sene norske Törviken-Indskrift B med de ældre Runer (c. 725) har en Binderune for **ru**, hvori Krumstaven af **u** gaar ud fra den nederste Del af den lodrette Stav af **r** og strækker sig ned under **r** (Norg. Indskr. I 285, 288). Derfor taler ogsaa denne Skrivemaade paa Roes-Stenen for, at dens Indskrift er en af de seneste med de ældre Runer.

Den överst skrevne Bestanddel af Rune 6 er den for den længere Rækkes Skrift eiendommelige Runeform **Ÿ R**, hvis Stav her er en Forlængelse opad af höire Stav af **d**. Höire Kvist af **Ÿ** strækker sig lige hertil Toppen af den lodrette Stav af Rune 7. Ligesom **R** her er skrevet sammen med den foregaaende Rune, saaledes er paa Kragehul-Spydskaffet **Λ R** skrevet sammen med et forudgaaende **ƒ a**, saa at de har Stav tilfælles (Wimmer, Runenschrift S. 168). I Törviken-Indskriften B er **þƒΛ þaR** skrevet som Binderune med en eneste Stav (Norg. Indskr. I 285, 288).

Rune 7 læser jeg **R r**.

Oventil slutter Sidestaven af **r** ikke tydelig helt indtil den lodrette Stav. Men jeg tror dog, at her skal læses **r** og ikke **to** Runer **is**, thi **s** har ellers ikke ganske samme Form som Krumstaven paa Rune 7 i Roes-Indskriften. Og man kan sammenligne, at den store Krumstav af Runen **þ** paa Myklebostad-Stenen B (Norg. Indskr. I 337) ikke slutter helt ind til den rette Hovedstav.

Rune 8 har en uregelret Form, som gör Læsningen vanskelig og mindre sikker. Jeg læser Runen som **Ń d**.²

¹ Den nederste Bestanddel af Rune 6 synes mig ikke at kunne læses **Ń l**, thi dertil er Sidestaven for krum og for lang. Heller ikke kan jeg sikkert paavise en **k**-Rune af denne Form.

² Runen kan ikke være en Binderune, hvis ene Bestanddel er **e**. Thi herimod taler den Omstændighed, at begge de opretstaaende Stave strækker sig opad langt ovenfor Skraastregerne.

Skraastregernes Krydsningspunkt er her ikke, som i Rune 6, midt imellem de to opretstaaende Stave, men tæt indved venstre Stav. Begge Skraastreger er fortsatte et godt Stykke til venstre for venstre opretstaaende Stav, og den til høire opadgaaende Skraastreg er fortsat lidt til høire for høire Stav. Med Hensyn til Skraastregernes Krydsningspunkt kan sammenlignes Forholdet paa Rök-Stenen. Her har **d**-Runen 3 Gauge sin regelrette Form, medens Skraastregernes Krydsningspunkt paa anden **d**-Rune er tæt indved høire Stav.¹

Ogsaa ellers kan det stundom hænde, at en Skraastreg uregelret fortsættes udenfor de lodrette Stave; saaledes er Skraastregen paa **h** uregelret fortsat udenfor begge de lodrette Stave i Indskriften paa Torsbjærg-Skjoldbulen (Wimmer, Runenskrift S. 138 Anm.).

Endelig kan mærkes, at der paa Rune 8 tæt nedenfor høire Stavs Top er en meget kort, men skarpt og dybt ridset, til høire opadgaaende Kvist. Denne synes mig betydningsløs.

Indskriften afsluttes med to Prikker, den ene over den anden. Over den øvre synes der endnu at være en svag og usikker Prik. Begge Linjer i Indskriften paa Slangebilledet fra Lindholm-Mose (Stephens III 33) ender med :

Den hele Indskrift læser jeg altsaa:

Y
 INDI : R R :
 N
 R
 iu pin : drd :
 u

Da en *Hest* er afbildet paa Stenen, ligger det nær, i Indskriftens to første Runer **iu** at formode en til oldn. *jó*², Akkus. Ental af *jór* 'Hest', svarende Form.

Til de oldnorske Lydforbindelser *já*, *jó* i Ord som *djápr*, *bjóða* svarer gutnisk *iau* i Gatalag (f. Eks. *diaupr*, *biauða*) og i Kalenderen fra 1328 (*fiauratíhi*). Ved Siden heraf har Gutnisk *fiurtan*, *tiugu*. Ingen af disse Former er med Hensyn til Lydens Oprindelse ensartet med **iu** paa Roes-Stenen, men Tjängvide-Indskriften (Runverser Nr. 162) har **iurulf** af *ebur*.

¹ Lektor Brate har her ligeledes sammenlignet **d**-Runen paa Rök-Stenen.

² Ogsaa Prof. Noreen og Prof. Torp har bemærket dette.

Hermed stemmer Skrivemaaden **iu** paa Roes-Stenen overens. Her er **iu** ikke opstaaet af den fællesgermanske Tvelyd *eu*.

Hvis denne Forklaring af **iu** som 'Hest' er rigtig, saa er Indskriftens Tid og sproglige Karakter derved tilnærmelsesvis bestemt. Oldn. *jór* forudsætter nemlig urnord. **chwar*. Denne Form synes gjennem Mellemlidene **chur* (jfr. *karur* paa Rök-Stenen), **euk* at være bleven til *jór*. (Om Akkus. *jó* er opstaaet af en ældre Form **chu* eller, som Prof. Löffler mener, er en sen Analogidannelse efter Nomin. *jór*, mangler vi, som det synes, Midler til at afgjøre.)

Hvis dette er rigtigt, synes en Akkusativform **iu** ikke at kunne være opstaaet før omkring Midten af 8:de Aarhundred. Dette støttes fra en anden Side. Runen **e M** hed paa Angelsaksisk *eh*, *eah* d. e. Hest. Vi tør derefter formode, at Runen i Urnordisk har havt samme Navn, men i Formen **chwar*, **chur*.¹ Hvis nu Runen i Nordisk ikke har skiftet Navn (hvilket ei synes rimeligt), saa kan Navneformen **iu** ei være bleven brugt, förend efterat Runen **M e** var opgivet. Men dette kan ikke have fundet Sted för e. 750. Roes-Indskriften synes altsaa at være en ikke för e. 750 indridset Overgangs-Indskrift, som har Eiendommeligheder tilfelles dels med den ældre, dels med den yngre Runeskrift.

Efter **iu** følger **þin**: Allerede den Omstændighed, at dette Ord ikke er adskilt fra **iu** 'Hest' ved noget Skilletegn, tyder snarest hen paa, at det logisk hörer nöie sammen dermed. Naar der ved en Tegning anbringes en Indskrift, som skal angive, hvad Tegningen forestiller, saa bruges demonstrativt Pronomen; f. Eks. paa Aakirkeby-Döbefonten: *þita in santi gabrel*. Derfor venter man, at **iu þin** skal betyde 'denne Hest', d. e. den her afbildede Hest. Og denne

¹ Det oprindelig gotiske Navn i Salzburger-Haandskriftet *eyz* er af de fleste blevet opfattet som en Form af *ehws* 'Hest', men af v. Grienberg (i Sievers Beitr. XXI 204) som et af **chwaz* afledet **e(h)-wīs*, *e-īs* 'Rytter'. Atten af Navnene i Salzburger-Haandskriftet er tydelig identiske eller væsentlig identiske med de angelsaksiske Navne paa 18 Runer. Af disse 18 Runer er kun 12 bevarede i den nordiske kortere Række; disses Navne stemmer ligeledes overens med Navnene i Salzburger-Haandskriftet. Dets Navneformer har gaaet gjennem flere skriftlige Mellemlid. Efter dette synes det mig lidet rimeligt, at Navneformerne *eyz* samt *aza* og *chozma* skulde gaa tilbage til Navne, som var væsentlig forskjellige fra de angelsaksiske og, for de to sidste Vedkommende, tillige fra de nordiske. Jeg holder disse Navneformer for forvanskede.

Oversættelse er fra Formens Side vel mulig. At der engang i Nordisk har været brugt i Akkus. Ental Hankjøen **þinn* 'denne', fremgaar af forskjellige Former, hvori dette foreligger, forsynet med et enklitisk Tillæg. Saaledes gutnisk *þinna* (*þinn-a*). Fremdeles *þinsi* i Indskrifter med den kortere Rækkes Runer, f. Eks. Lilj. 868. Desuden *þinuu*, som jeg har læst, skrevet med ældre Runer, to Gange i Odemotland-Indskriften (Norg. Indskr. I 257).¹

Efter *iþin* følger : En anden af Gotlands ældste Runeindskrifter, den paa Tjängvide-Stenen, bruger ikke Ordadskillelse, men afslutter et Afsnit med :

Da Roes-Indskriftens sidste Ord indeholder Verbet, maa det tredje Ord, det som følger efter de tre Prikker, være Sætningens Subjekt. Og da sidste Ord, som vi skal se, vistnok betyder 'indred', synes tredje Ord at maatte give i Nominativ Navnet paa den Mand, som indred den her afbildede Hest.

R

Det ligger efter Trækkene nærmest at læse ^R*d* som *duR*, saa at ^U

man begynder Binderunens Læsning med *d*. Thi *d* staar paa samme Basis som de øvrige Runer og saavel Krumstaven af *N u* som Kvistene af *Y R* er anbragt paa Forlængelsen af anden (ikke første) Stav af *Ø d*. Men et nordisk Mandsnavn *duR* kan jeg ikke ellers paa vise og heller ikke paa anden Maade tilstrækkelig støtte.² Derfor vækkes naturlig det Spørgsmaal, om Læsningen *duR* er sikker. Da den Bestanddel af Runen, som er överst, sikkert skal læses sidst, saa synes det muligt, at den Bestanddel, som er nederst, skal læses først. Holder vi os til denne Mulighed, saa faar vi her *udR*. Dette kan udtrykke Udtalen *Uddr* og være det velkjendte Mandsnavn oldn. *Oddr*. Det forekommer ellers paa Gotland: Lilj. 1594 *utr*. *Uddr* er opstaaet af ældre **Uddur*, fællesgerm. **uzdaz*. Om min Læsning og Tolkning er den rette, har vi her det ældste nu kjendte Eksempel paa nord. *dd* af fællesgerm. *zd*. Ingen Runeform er be-

¹ Derimod kan oldn. *þiníg* 'did' være opstaaet af det ensbetydende *hiníg* ved Indflydelse af *þanníg*.

² Et velkjendt nordisk Mandsnavn er *Dýri*. Jeg vilde have Betænknelighed ved at antage enten, at *duR* betegnede Udtalen **DjRR* af **deurir* (jfr. *barutr* Björketorp og *hoar* Rök) og var Adjektivet 'dyr' brugt som Navn, eller at *duR* betegnede Udtalen **DiúRR* og svarede til det ags. poet. Mandsnavn *Déor*, kent. Mandsnavn *Diar*.

varet, som kan vise os, om der mellem **uzdaz* og **uddak* ligger en Form **undak*.

udR *UddR* er en forholdsvis sen Form for **Uddak*. Andre Former, hvori Stammens ndlydende *-a-* er faldt bort foran Nominativmærket *-R* i Indskrifter med den længere Rækkes Runer, er f. Eks. **hAjuwolafr** Istaby, **hAjuwolafr** og **hAriwolafr** Stentofta.

Hvis Læsningen **udR rd**: er rigtig, saa viser Forbindelsen af de 4 sidste Runer, at **rd** maa være forkortet skrevet. Jeg udfylder **rd** til **r(ai)d**, Præteritum '*red*'. Denne Tolkning skylder jeg Prof. *Löffler*, der dog holder sidste Rune for en Samstaverune af * **A**, **I** og en Form af **d**.

Baade i den ældre og i den yngre Runeskrift forekommer det af og til, at en Vokal ikke er ndtrykt mellem to Konsonanter. Saaledes **eign** paa Krogsta-Stenen i Upland (Norg. Indskr. I 129); **þn** paa Upsala-Øksen (I 177); **uhn** og **fþi** Ödemotland (I 254); **fþa** Hammeren (I 378). Om Udeldelse af Tegn for Vokal i yngre Runeskrift, se Wimmer, Runenschr. S. 329 f. og Runverser Register under 'Risting. Förkortad'.

At der ikke er sat Skilletegn efter **udR**, kan ikke med Styrke anføres imod min Tolkning, thi Brugen af Skilletegn er i mange Indskrifter med de ældre Runer inkonsekvent og sporadisk. Jfr. Wimmer, Runenschrift S. 164.

Oldnordisk *riða* har været forbundet med Dativ af det Ord, der betegner Hesten, paa hvilken man rider. *riða hest* (Akkus.) betyder derimod 'at indride en Hest'; f. Eks. Yngl. S. Kap. 20 (F. J.): *þat var siðvenju þeira, at riða hesta, temja bæði við gang ok við hlaup*.

Ordstillingen **iu þin udR r(ai)d**, ikke **iu þin raid udR** stemmer ikke overens med den sædvanlige prosaiske Ordstilling i historisk Nordisk. At Verbet er stillet til Slutning, findes dog ikke blot flere Gange i prosaiske Indskrifter med den længere Rækkes Runer; f. Eks. **harabanar (wi)t iah ek erilar runor waritu** paa Varnum-Stenen.

Men ogsaa senere findes i Prosa saadan Ordstilling; f. Eks. paa Gursten-Stenen i Tjust: *æftR Odd, Smiðs sun, uR Hakuð-á Skæggi fáði Vífriðar sun* (Arkiv XIV 342, jfr. Runverser 164).¹ Ligesaa i Vers; f. Eks. Hym. 1:

¹ Falk og Torp Dansk-Norskens Syntaks, S. 285 f., anfører af sen Dansk Eksempler paa en Ordstilling som 'i hans timæ Keto oc Wigo . . . slowe Athislum i hiel', ikke 'slowæ Keto' o. s. v.

*Ár valtívar
veidur námu.*

Efter det foregaaende tolker jeg Roes-Indskriften snarest saaledes:

iu þin : udR r(ai)d :

Udtalt:

iú þinn Uddr raið.

Oversat:

'Denne Hest indred Udd'. D. e. 'Dette er den Hest, som Udd indred'.¹

Jeg har i det foregaaende søgt at vise, at Roes-Indskriften ikke kan være ældre end e. 750. For at den paa den anden Side ikke er synderlig yngre end e. 750, taler Brugen af Runeformen **Y**, med Kvistene opad (i en Binderne). Denne Form er tidligere ikke kjendt fra nogen Indskrift, som kan ansees for at være saa sen som Roes-Indskriften. De seneste Indskrifter, i hvilke man hidtil havde fundet Formen **Y** for **R**, er Indskrifterne fra Istaby og Björketorp i Bleking.

For Indskriftens Ælde taler ogsaa Brugen af Ordet **iu** for 'Hest'. Dette Ord er tidlig blevet forældet i de germanske Sprog. I Angelsaksisk er det nsammensatte *coh* kun bevaret i Digte og som Runenavn; i Prosa i Sammensætningen *éored*. I Oldsaksisk kjendes *ehu* som Appellativ kun fra et Digt. I Oldnorsk bruges *jór* usammensat kun i Digtersproget; i Prosa er det bevaret i *jórcykr* og i Navne. I Svensk er Ordet kun bevaret som første Led af Navne. Den danske versificerede Indskrift (fra 1:ste Halvd. af 10:de Aarh.?) paa Skabersjö-Spænden har maaské *iur* 'Hest'.

Roes-Indskriften er den ældste hidtil kjendte Sten-Indskrift fra Gotland. Af Indskrifter med den længere Rækkes Runer kjendes

¹ Jeg har tidligere tænkt paa en forskjellig Læsning og Tolkning **iu** (**u**)**þin** : **duR** **r(ai)d** : udtalt: *iú Óðinn djRR raið* 'paa Hesten Odin den herlige red'. Paa gotlandske Billedstene har man flere Gange Odins 8-fodede Hest fremstillet, og andensteds er Odins Hest i Folkesagnet firfodet. Men jeg har nu opgivet denne Tolkning, 1) fordi Udtrykket 'Hesten' ved Siden af Billedet af en Hest synes mindre naturligt end 'denne Hest'; 2) fordi man ved den sidst nævnte Tolkning skulde vente fremstillet en Mand paa Hesten; 3) fordi Skilletegnene taler derimod; 4) fordi man skulde vente Lyden *ó* betegnet ved **o**; 5) fordi Sprogformerne **iu** (Dat.), **uþin**, udtalt *Óðinn*, og **duR**, udtalt *djRR*, vilde være for sene ved Siden af **Y R** og af egen Rune for **d**.

der fra Gotland ellers foruden nogle ganske korte Brakteat-Indskrifter kun Indskriften paa Spænden fra Etelhem eller Aitelaim. Jeg har (Norg. Indskr. I 148 ff.) søgt at gjøre det sandsynligt, at en Sprogform i denne Indskrift, som er ældre end Roes-Indskriften og som af Montelius sættes til 5:te Aarh. eller senest 500, stemmer overens med Gotisk og afviger fra nordisk Sprog. Sproget i Roes-Indskriften er derimod afgjort nordisk og ikke gotisk.

Da Roes-Indskriften, som er anbragt ved Siden af en Hest, udsiger 'Denne Hest Udd indred' (d. e. Dette er den Hest, som Udd har indredet) og da Stenen er funden langt fra nogen Nutids-Gaard, tænker jeg mig som en Mulighed, at denne Sten er bleven lagt af en Gotlending ved Navn Udd over det Sted, hvor hans døde Hest blev gravet ned.¹

Roes-Indskriften fra Gotland stemmer overens med Rök-Indskriften fra Östergötland ved følgende Punkter:

1) I Formen af Runen **d**. En lignende Form forekommer i Ingelstad-Indskriften i Östergötland, der tilhører samme Type som Rök-Indskriften. Denne Overensstemmelse fortjener Opmærksomhed, da denne Form ellers ikke forekommer i Norden.

2) Roes-Indskriften og Rök-Indskriften stemmer overens i Formen af **p**. Samme Form findes i Gursten-Indskriften i Tjust, der tilhører samme Type som Rök-Indskriften.

3) Roes-Indskriften og Rök-Indskriften hører begge til de yngste Indskrifter med den længere Rækkes Runer. Af de to Indskrifter er den gotlandske den ældste.

I Forbindelse hermed bör det fremhæves, at den Type af den yngre Runeskrift, som forekommer paa Rök-Stenen, er væsentlig den

¹ Jeg vover ikke at bringe de høist nfuldkomment udførte indridsede Billeder paa Roes-Stenen, Fremstillingen af en Hest og mulig af en Fugl, i Forbindelse med en Kunst, som fremtræder i ældre svenske Billeder paa Stene. Som bekjendt har Møjebro-Stenen i Upland (se bl. a. Stephens I 180) ikke blot en Minde-Indskrift med ældre Runer, men ogsaa Fremstillingen af en Rytter. Denne er langt dygtigere udført end Billederne paa Roes-Stenen.

Paa Gotland er der fra den Periode, da man brugte den kortere Rækkes Runer, fundet ikke faa Billedstene, dels med dels uden Runeskrift. Disse har Fremstillinger i lav Relief, blandt hvilke Heste eller en Rytter paa en Hest oftere forekommer. Men til at forstaa disse Billed-Stenes Udviklingshistorie, hvorom jeg en anden Gang haaber at kunne gjøre nogle Bemærkninger, giver Roes-Stenen, naagt den er ældre, intet sikkert Bidrag.

samme Type som den, der findes paa Gotland i Tjängvide-Indskriften (Runverser 162) og i Pilgård-Indskriften (Runverser 161).

Endelig er der i Rök-Indskriften enkelte Sprogformer, som mulig særlig stemmer overens med gotlandsk Sprog. Navnlig gjælder dette *þiaurikk* Rök b 1, som er Navnet paa Theodorik, der i Oldn. heder *þjóðrekr*. Her stemmer *iau* overens med gotlandsk Sprogform; i Gutalag skrives *þiauf* = oldn. *þjóð*. Men om Udtalen har været den samme, er uvist; jfr. min Tolkning af Rök-Indskr. I S. 41, II S. 17.

Disse Overensstemmelser mellem Rök-Indskriften og gotlandske Runeindskrifter kunde maaske tyde paa, at den Mand, som har indridset Rök-Indskriften, har staaet i Forbindelse med Gotland og i enkelte Henseender har efterlignet gotlandske Indskrifter.

Til Slutning bringer jeg min bedste Tak til Professorerne *Löffler*, *Montelius*, *Noreen* og Lektor *Brate*, som har givet mig Oplysninger om Roes-Stenen.

1. Marts 1900.

Nyfunna brandgropar från la-Tène-tiden i Vestergötland.

Af

Oscar Almgren.

Från Sverige känner man hittills ej särdeles många graffynd från järnålderns äldsta, s. k. förromerska del, som omfattar århundradena närmast före Kristi födelse.¹ Endast på Öland och Gotland äro sådana fynd anträffade i något större antal. Bland de få man känner från fastlandet äro kanske de märkligast de, som för omkring 20 år sedan upptäcktes vid Södra Lund i Flistads socken nära Linköping.² Där fann man nämligen för första gången i Sverige till tiden fullt bestämbara grafvar af den egendomliga art, som i Danmark kallas »Brandpletter», i Tyskland »Brandgruben». Det lämpligaste svenska namnet torde vara *brandgropar*. Dessa grafvar bestå nämligen af runda gropar i marken, i hvilka man nedstjälpt rester af likbålet: de brända benbitarna, kol och aska samt ofta en och annan fornsak, som är mer eller mindre skadad af bålet's eld. Groparna äro ej särdeles stora; $\frac{1}{2}$ meters diameter torde kunna betecknas som det genomsnittliga, och djupet är mindre än vidden. Stundom täckas de af en liten stenhäll, som dock numera sällan torde vara synlig ofvan jord; och andra märken ofvan jordytan förekomma aldrig på dessa grafvar. De äro därför icke lätta att anträffa, ehuru de alltid synas förekomma samlade i större grupper till verkliga graffält.

¹ Se Montelii afhandling *Den nordiska järnålderns kronologi*, i nionde bandet af denna tidskrift.

² Se Montelius, *Månadsbladet* 1882, s. 181.

I vissa trakter af Nordenropa har man funnit sådana gräffält af brandgropar i mycket stort antal. Särskildt äro de ju bekanta från Bornholm genom amtmand Vedels storartade undersökningar,¹ men de förekomma äfven allmänt på Fyen samt i vissa delar af Nordtyskland, särskildt i Pommern och Westpreussen. På dessa områden finnas brandgropar från hela den äldre järnåldern, så väl från dess förromerska som dess af ett starkt romerskt inflytande präglade del.

Inom Sverige hafva de ofvannämnda brandgroparna från Södra Lund i Linköpingstrakten hittills varit de enda, som innehållit fullt daterbara fornsaker.² Där hittades nämligen dels ett järnspänne på samma utvecklingsstadium som det här i fig. 1 afbildade, dels

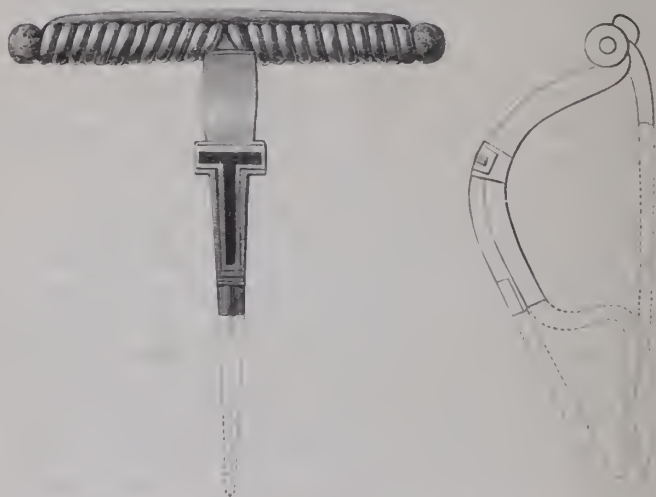

Fig. 1. Bronsspänne. Klefra Gunsegården, Västergötland. ¹ 1.

några rektangulära bältebeslag, bestående af järnplåtar belagda med tunna bronsbleek, i hvilka ornament äro utpressade; de likna således fig. 2 och 3 här, men äro större. Dessa föremål äro karakteristiska för Montelii andra järnåldersperiod,³ hvilken omfattar unge-

¹ Vedel, *Bornholms Oldtidsminner og Oldsager*, Köbenhavn 1886, s. 59 ff.

² Om andra fynd af hithörande art se *Månadsbladet* 1880, s. 65 och 95.

³ Se Montelii *De förhistoriska perioderna i Skandinavien* (Bihang till

färligen midten af den förromerska järnåldern i Norden (ca 300—ca 150 f. Kr.) och utgör den äldre delen af det kulturskede, som karakteriseras genom starkt inflytande från den mellaneuropeiska, keltiska kultur, hvilken efter en schweizisk fyndort brukar kallas la-Tène-kulturen.

I augusti 1899 påträffades i Vestergötland några brandgropar, som också visade sig tillhöra la-Tène-tiden. De upptäcktes genom en ren tillfällighet af förf. och fil. stud. N. Gärde, då vi undersökte några smärre högar från vikingatiden på ett litet graffält, beläget vid Klefva Gumsegården (eller Hjörpagården) straxt intill Kinne-Klefva kyrka på Kinnekulles sydöstra sluttning. Högarna innehöll fämligen stora brandlager med kol, aska, brända benbitar i riklig mängd af både människor och djur samt en och annan förnsak, af vikingatidsform. Men i två af högarna påträffade vi dessutom till

Fig. 2 och 3. Två bältebeslag af järn med bronsbeläggning.
Klefva Gumsegården, Vestergötland. ¹ 1.

vår stora öfverraskning *under* eller intill de yngre brandlagren, karakteristiska *brandgropar*, hvilka visade sig vara omkring 1000 år äldre.¹ En af dessa gropar innehöll nämligen åtskilliga förnsaker, hvilka, såsom redan blifvit antydt, visa den närmaste öfverensstämmelse med de i brandgroparna vid Södra Lund hittade. De viktigaste af dessa saker äro:

sönderbrända bitar af två likadana *bronsspännen*, hvilkas form med någon komplettering är återgifven i *fig. 1*; den T-formiga fördjupningen på bågens öfversida visar rester af grön emaljinnläggning;

åtskilliga rektangulära *bältebeslag* af järn och brons; de 2 bäst bevarade äro afbildade *fig. 2* och *3*; det senare är af särskildt in-

Månadsbladet 1893), planseh 14, där just två af beslagen från Södra Lund äro afbildade i *fig. 4* och *5*.

¹ Under den ena högen träffade vi 2 brandgropar, under den andra 1 säker och 1 osäker.

tresse genom det s. k. triskele-ornamentet, som är mycket karaktéristiskt för la-Tène-tiden;

en *finger링* af brons, bandformig, med ändarna upprullade till små spiralskifvor.

Dessutom hittades ytterst förmultnade bitar af ett lerkärl, som tydligen hade omslutit åtminstone en del af brandgropens innehåll, hvilket för öfrigt utgjordes af fin askartad mylla, något kol samt rätt mycket brända benbitar. Dessa hade tydligen före nedläggningen blifvit rengjorda, såsom brukar vara fallet i brandgrafvarna från bronsåldern och den äldsta järnåldern. Det hela täcktes af en liten firsidig stenhäll.

Under en annan hög, som i sitt senare brandlager bl. a. innehöll en vaeker bronsnyckel från vikingatiden, träffades en brandgrop med alldeles samma anordning som den nyssnämnda, ehuru utan täckhäll. Här var mera kvar af lerkärlet, som varit af simpel form och groft, tjockt gods. Dessutom hittades bitar af ett annat ytterst litet lerkärl af finare gods. Eljest inga fornsaker.

Under samma hög låg ännu en brandgrop, men af en annan inrättning. Här fanns intet lerkärl, utan gropen var fylld af kolsvart jord, inneslutande en tät samling likaledes kolsvarta benbitar, men inga fornsaker. Gropen täcktes af en liten nästan regelbundet feusidig häll.

En brandgrop af samma slag som denna sista anträffades slutligen på en annan punkt af det lilla grafältet. Detta bestod ej blott af högar, utan ock af några ringformiga stensättningar med slät mark inom. Vid försöksgräfning i en af dessa anträffades en del obrända människoben utan någon ordning; det var tydligen en rubbad skelettgraf. En af denna grafs kantstenar ådrog sig uppmärksamheten därigenom, att den ej som de öfriga var knllrig eller spetsig, utan utgjordes af en flat häll, nu till största delen öfverväxt af grästorfven. Då denna häll, som var rätt stor (80×70 cm.), upptogs, fanns därunder en brandgrop, fylld af svart jord och svarta benbitar, och här hittades också en fornsak af stor vikt, nämligen det i *fig. 4* afbildade järnspännet. Detta är af en senare typ än *fig. 1* och tillhör slutet af la-Tène-tiden, Montelii period 3.

Huruvida den skillnad i anordningen, som förefinnes mellan de två genom fornsaksfynd daterade af de här funna brandgroparna, beror på en tillfällighet eller varit karaktéristisk för de två olika

perioderna, kan naturligtvis först genom vidare fynd afgöras.¹ Troligen finnas på platsen ännu åtskilliga brandgropar; genom fortsatta undersökningar torde alltså kunna erhållas många flere upplysningar om Västergötlands kultur för omkring 2000 år sedan.

Ett litet bidrag af speciellt intresse till kännedomen om denna kultur återstår ännu att nämna bland resultatet af fjolårets undersökningar. Då vi genomletade den först beskrifna brandgropen, den innehållsrikaste af alla, uppmärksammade hr Gärde en liten kolsmula af egen form, som vid närmare påseende befanns vara ett förkolnadt *sädeskorn*. Detta korn har sedermera den framstående specialisten på detta område, assistenten vid det danska Nationalmuseet G. Saranw godhetsfullt undersökt. Han har förklaradt det tillhöra den varietet af sädeslaget korn, som kallas »naket», hvilket numera föga eller alls icke odlas i Norden, medan det ofta förekommer här i förhistoriska fynd. Så t. ex. är det funnet i Kungshögarna vid Gamla Upsala.

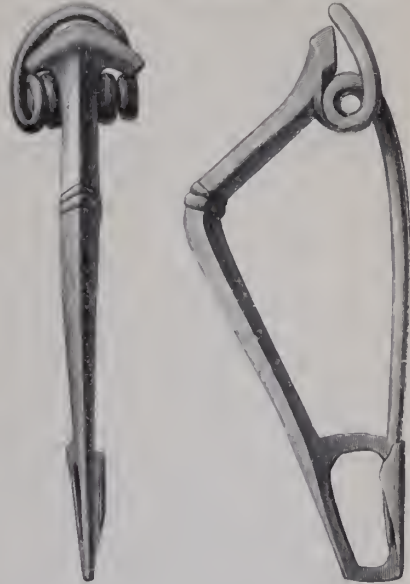

Fig. 4. Järnspänne. Klefva Gumsegården Västergötland. $\frac{1}{1}$.

Det torde knappast vara en tillfällighet, att båda de daterbara grafvält af brandgropar vi nu känna från Sverige, härröra från la-Tène-tiden. Ty om denna grafvält i vårt land varit använd under en lika lång tid som t. ex. på Bornholm, skulle vi säkerligen känna minst lika talrika exempel därpå från Sverige som från den sist-

¹ Att denna skillnad icke är tillfällig, därför talar i hög grad förhållandet på Bornholm, där enligt Vedel, o. a. st. sid. 115, endast i de äldsta brandgroparna förekommer ett lerkärl omslutande grafvältet.

nämnda lilla ön. Men om brandgropar anlagts hos oss endast under la-Tène-tiden, så vore lätt förklarligt, att de hittills så sällan uppmärksammas. Ty just den äldsta järnålderns grafvar brukas här i Norden i allmänhet vara fattiga på fornsaker; på Bornholm t. ex. äro denna periods brandgropar betydligt fattigare än de senare.¹

Brandgroparna, som ju ej äro utmärkta ofvan jord, åtminstone ej på något i ögonen fallande sätt, kunna naturligtvis endast genom en tillfällighet anträffas. Och den tillfälligheten lär ej ofta kunna bli af det slag, som här ofvan skildrats; utan i regeln göras naturligtvis dylika fynd vid arbeten för jordens uppodling. Och då må den ej sakkunnige hittaren vara ursäktad, om han ej fäster någon vidare vikt vid dessa torftigt utseende fornlämningar, som i regeln innehålla endast kol och benbitar, stundom grofva krukskärfvor och i bästa fall några mer eller mindre skadade metallsaker af här beskrifna slag, hvilka ju ej för vanliga ögon te sig så synnerligen märkvärdiga.

Men för den svenska fornforskningen hafva fynd af detta slag just genom sin stora sällsynthet det allra största intresse. Därför har det oek ansetts lämpligt att genom en kortfattad beskrifning af de nu funna brandgroparna i denna tidskrift fästa svenska fornminnesvänners uppmärksamhet på denna art af fornlämningar, för den händelse dylika skulle påträffas inom deras räckhåll. Här är ett af de många fall, där fackarkeologerna icke kunna komma långt utan kraftig medverkan af den för våra fornminnen intresserade allmänheten.²

¹ Vedel o. a. st. sid. 64.

² Anmälan om fynd af brandgropsliknande fornlämningar mottagas med största tacksamhet af Svenska fornminnesföreningens sekreterare.

Till Lodbroks-sagan.

Af

Henrik Schück.

I Vitterhets- Historie- och Antiquitetsakademiens Handlingar Band XI Ny Följd har Victor Rydberg offentliggjort en uppsats: Om Hjaltesagan på Rökstenen. Inskriften å stenen börjar som bekant med orden: »Efter Vamud stånda dessa runor. Och Varin teeknade dem, fadern, till minne af dödsutkorad son.» »Inskriften» — fortsätter Rydberg — »vill således göra troligt, att den, som låtit resa stenen, hetat Varin. Det är af Bugge redan framhållet och måste falla hvarje läsare i ögonen, att de i inskriften omtalade händelserna, åtminstone i den form de där meddelas, tillhöra dikten, icke värligheten.»

Af detta faktum har emellertid ej Bugge dragit någon annan slutsats, än att dessa fantastiska uppgifter ej handlat om Vamud eller Varin, men man har ej betviflat, att det nyktra tillkännagifvande, hvarmed inskriften börjar, varit en värlig grafskrift, ristad af en fader till minne af en son. Rydberg anser däremot, att både Vamud och Varin tillhöra dikten. Efter denna utgångspunkt fortsätter Rydberg med att undersöka, *hvilken* den saga är, som där meddelas, och han begagnar därvid den metod, han äfven annorstädes använder. Varin förekommer i Olof Tryggvasons saga såsom namn på en i förbigående omtalad sagokonung, och denne identifieras nu af Rydberg med Rökstenens Varin. Olofsagens Varin berättas hafva i strid slagit en konung Ogvald, och denne åter omtalas i Fornmanna Sögur II 26, men där säges han hafva fallit för Hekling Viking. Hekling identifieras därför med Varin eller — rättare — »hekling» betraktas såsom ett epitet åt denne. Men i Ragnar Lodbroks saga erhålla äfven Lodbrokssönerna epitetet Hæklings megir,

och resultatet af dessa kombinationer blir således identiteten mellan Varin och Lodbrok.

Tron på värdet af denna identifieringsmetod torde, åtminstone inom vetenskapliga kretsar, vara så individuell för Viktor Rydberg, att jag här ej skulle hafva redogjort för denna bevisföring, så vida Rydberg ej i själfva inskriften trots sig finna ett nytt stöd för den.

Den isländska romanen om Ragnar Lodbrok — säger han — försäkrar, att sedan konung Ella fått veta, hvem den i ormgården omkomne stridsmannen var, gjorde han allt för att blidka och försöna Ragnars söner. Därtill hörde i främsta rummet en ärande högsättning.

Rådde öfver
Reidhafvets stränder
Thiaurik, sjökämpars
käcke förare.
Rustad å gångaru
Gote nu sitter
gördlad med skölden
hjältarnes höfding.

Vannud kallas här Thiaurik(r) Enär runristaren, såsom man vet, begagnat sig äfven af chifferskrift, ligger möjligheten nära, att han gjort det också här, och att Thiaurik(r) är ett chiffernamn Vid sidan af en regelbunden kortskrifning finner man chiffer, som kräfver olika nycklar. En af de använda chifferskrifterna grundar sig på den runräcka, som uppstår, då man börjar med ätten Tyrs runor, fortsätter med Fröjs och slutar med Hagals. Denna skrift kan påkalla två nycklar. Den ene, med hvars tillhjälp Bugge löst ett par af stenens chiffergätor, låter runans betydelse bestämmas af hennes ställning inom ätten; den andra af hennes ställning i runräckan som en helhet. Den senare nyckeln har följande utseende:

f=t	i=o
u=b	a=r
th=l	s=k
o=m	t=h
r=r finale	b=n
k=f	l=i
h=u	m=a
u=th	r finale=s.

Om vi nu på namnet Thianrik(r) lägga denna ehifferskrift, få vi således Lorbrok, hvilket kommer Lodbrok (Loðbrók) så nära, som det med begagnandet af en ehiffernyckel är möjligt oeh i hvarje fall tillräckligt nära för att hänvisa ehifferletaren på den, som menas.»

Får man, såsom här, fritt välja hvilken ehiffernyckel som helst, bör man tydligen, om lyekau ej är allt för ogünstig, kunna få fram ett ord, som har åtskilliga bokstäfver gemensamma med det ord, som åstundas. Resultatet är således långt ifrån öfverraskande. Men den bokstafskomplex, som uppstår med den här föreslagna ehifferläsningen af inskriftens Thianrik, är icke *Lorbrok*, utan, som hvar oeh en kan finna, *Lorbros*, en förbindelse, som blott har fyra bokstäfver af åtta (50 %) gemensamma med Lodbrok. För att få fram *Lorbrok*, som ju dock ej är detsamma som *Lodbrok*, nödgas Rydberg först alldeles ignorera nominativmärket -R i Thianrik, vidare måste han identifiera r oeh R (r finale), oeh för det tredje måste han läsa en af bokstäfverna (k) på det vanliga sättet, men ändock återstår en bokstaf, som ej är lika. Vore denna del af inskriften på prosa, kunde man emellertid icke *bevisa*, att Rydberg misstagit sig; man kunde på sin höjd påstå, att han ej förebringat några skäl för sin åsikt, men nu är inskriften på vers, oeh det ord, som skall rimma med þurmodi *måste* således börja med þ. Detta gör *þiaurik*, men ej *Loðbrók* (*Lorbrok* eller *Lorbros*), oeh Rydbergs åsikt är således ej blott obevisad, utan äfven bevisligen oriktig.

Emellertid är det en punkt i denna afhandling, jag tror vara riktig eller tangerad det riktiga. Rydberg anser nämligen, att Lodbrokssagan icke är en enhetlig saga, utan att det funnits en ursprunglig Lodbrokssaga, som sedermera förbundits med Ragnarssönernas, Ivars oeh Björn Järnsidas äfventyr.¹ Denna idé är visserligen ej originell för Rydberg, utan har redan förut uttalats af Storm oeh andra, oeh Rydberg gör heller intet försök att skilja sagans yngre beståndsdelar från dess äldre; de antydningar i denna riktning, som förekomma, synas mig i hvarje fall förfelade. Men tanken är tvefvelsutan riktig, oeh jag har därför gjort ett försök att lösa problemet.

¹ Från Rydbergs ståndpunkt är ett dylikt antagande nödvändigt. Rökstenen är senast från år 900, oeh den historiske Ragnar lefde ännu på 800-talet. Endast ett par decennier senare kan tydligen ej en fantastisk folksaga om hans söner hafva varit färdigbildad.

Vi känna Lodbrokssagan i såväl dansk som isländsk-norsk form. I dansk gestalt föreligger sagan i Saxos bekanta arbete,¹ i isländsk i Ragnars Saga Loðbrókar ok sona hans (Fornald. Sög. I 235—299), Ragnarssona þátr (Fornald. Sög. I 343—360), samt i Krakumál.² Den utförliga Ragnarssagan härrör från senare hälften af 1200-talet, men torde vara en bearbetning af en äldre saga. Þátr är från tiden omkring 1300, men är väsentligen ett utdrag ur den äldre, nu förlorade Skioldungasagan. Krakumál förlägges af Finnur Jónsson till perioden 1100—1200.

Undersöka vi nu versionen i Ragnarssaga, finna vi, att rent estetiskt sedt sönderfaller den i tre bestämdt skilda hufvudafdelningar, hvilka här betecknas med romerska siffror:

I. Herruðr jarl i Gautland hade en dotter þóra, hvilken bodde i en särskild, kringgårdad stuga och därför kallades borgarhiortr. Jarlen skänkte henne en liten orm, som härbergerades i en ask, och under asken lades guld. Emellertid började ormen växa, så att den till slut blef ett jätteodjur, som ringlade sig kring borgen; samtidigt växte också guldet. Jarlen utlofvade nu sin dotter åt den, som dödade ormen. Detta sporde Sigurds son Ragnar. Han lät göra sig en särskild dräkt, ludna byxor (loðbrókar) och en luden kappa, hvilka inkokades i beek för att motstå ormens etter. Sedermera dräper han odjuret och äktar þóra, hvilken föder honom sönerna Agnar och Eirekr. Slutligen sjuknar þóra och dör.

II. Den andra delen innehåller den bekanta Krakasagan. Vid ett härnadståg till Norge får Ragnar höra talas om en klok och skön fiskarflicka, Kraka, som han befäller att komma till skeppet, hvarken klädd eller oklädd, hvarken mätt eller fastande, hvarken ensam eller med någon människa i sällskap. Kraka kommer klädd i ett fisknät, efter att hafva förtärt en lök och åtföljd af sin hund. Hon blir sedermera Ragnars maka och föder honom sönerna Ivar, Björn, Hvitserkr och Rögnvaldr.

III. Denna afdelning, som företrädesvis handlar om Ragnars söner, sönderfaller i en mängd episoder, af hvilka de följande äro de viktigaste:

¹ Dessutom omnämnas såväl Ragnar Lodbrok som hans söner i flera danska krönikor, men för själfva Lodbrokssagan hafva dessa korta notiser ingen betydelse.

² Från den isländska versionen torde några färöiska, norska och danska ballader stamma.

1. Sönerna eröfra Hvitabøer i Slesvig, hvarvid Rögnvaldr faller.

2. Ragnar skall gifta sig med den svenske konung Eysteinn's dotter och vill förskjuta Kråka, men får veta, att hon är Sigurd Fafnesbanes dotter och slår då det svenska giftermålet ur hågen. Krig med Eysteinn. Erik och Agnar falla, men hämnas af bröderna.

3. Sönernas vikingatåg till södern.

4. Ragnars tåg till England. Han besegras af konung Ella och kastas i ormgropen.

5. Ivar drar till England och köper af Ella ett så stort stycke jord, som han kan täcka med en oxhud. Han skär denna i smala remmar och får så ett område, på hvilket han bygger staden London. Sedan hämnas sönerna faderns död.

6. En kortfattad redogörelse för sönerns följande öden.

De tre hufvudafdelningar, af hvilka sagan består, hänga, som man lätt finner, ganska litet samman. Det är ej *ett äfventyr*, som berättas, utan snarare en krönika, sammanarbetad af flera episoder, hvilka endast hafva personens enhet och knappast ens den. Till sin karaktär äro de tre delarna ganska olika. Den första är en heroisk (eller mytisk) saga, den andra liknar en folksaga (Märehen), och den tredje synes bero på en förvirrad historisk tradition. Den första af dessa är enligt min mening den heroiska Lodbrokssagan, den tredje är den historiska Ragnarssagan, och dessa hafva en gång säkerligen existerat oberoende af hvarandra, liksom heroen Lodbrok och vikingahöfdingen Ragnar ursprungligen varit olika personer.

Vi vända oss först till afdelning III. I det stora hela berättas händelserna i påtr såsom i Ragnars saga, och i Kråknål anspeglas såväl på dessa härnadståg som på andra, som Ragnar utfört. Hos Saxo är framställningen däremot icke så litet afvikande. De händelser, som där berättas äro: 1. Ett tåg mot jutar och skåningar. 2. Ett tåg till England, där Regnerus dräper Hlamo, Hellas (= Ellas) fader. 3. Ett nytt tåg mot den danske konung Haraldus. 4. Krigståg mot Sverige för att få sönerns arfsrätt erkänd. Kamp mellan å ena sidan Regnerus och hans tre söner samt å den andra kampen Searchdhus och hans sju söner. Regnerus segrar, och hans son Biörnus blir konung i Sverige. 5. Krigståg till Hellesponton och strid med konungarna Dian och Daxon. Regnerus' son With-

serens blir konung i Scithia. 6. Regnerus' son Ubbo gör i Danmark uppror mot sin fader, men blir besegrad af denne. 7. Withserens' död. Regnerus hämnas honom. 8. Nya krigståg till Sverige, Norge, Skottland, England, Irland och Medelhafvet. 9. Regnerus besegras af Ella och kastas i ormgropen. 10. Ivar köper af Ella så mycket jord, som han kan täcka med en hästhud, och grundar en borg. Regnerus' söner hämnas på Ella.

Såsom Steenstrup (Normannerne I 91 ff.) påpekat återfinnes denne Regnerus i utländska annaler, där han omtalas vid 800-talets midt (omkr. 845—omkr. 860), och Steenstrup visar, att flera af Saxos berättelser om Regnerus återgå till verkliga händelser i den historiske vikingahöfdingens lif. Flera andra episoder hafva däremot med all sannolikhet ingen motsvarighet i den verkliga Ragnars historia, men de hafva dock nästan alla det gemensamt, att de äro vikingaäfventyr, och vi kunna därför lätt förstå, att de knutits till den ryktbare höfdingens person. Här hafva vi således att göra med en förvirrad historisk tradition från vikingatiden.

Afdelningen II, Kråkasagan, har ej denna karaktär, och att denna episod ursprungligen ej tillhört Ragnar Lodbroks saga synes mig framgå däraf, att — för det första — den blott förekommer i en enda version af sagan (den finnes ej hos Saxo, ej i påttr, och det anspelas ej på den i Kråkmål) samt — för det andra — att den uppträder såsom själfständig saga. Den återfinnes ju som bekant i ett annat sammanhang i Messenius' Disa, hvilket drama, såsom Bygdén visat, stöder sig på en svensk, till Wenngarn lokaliserad sägen. Den finnes äfven såsom vanlig folksaga, nämligen hos Grimm: Die kluge Bauerntochter, Asbjörnsen: Ikke kjørende og ikke ridende (Norske Folkeeventyr, ny saml. nr. 68) m. fl. samlingar.

Denna folksaga har tydligen blott inkorporerats i Ragnar Lodbroks saga, hvarmed den från början ej kan hafva haft något att skaffa. Att Kråka-Aslaug är Sigurd Fafnesbanes dotter samt att denna dotter blir gift med den ryktbare Ragnar Lodbrok är visserligen ej folksaga, men en sen nydiktning till den gamla Volungasagan, ett försök att genealogiskt sammanföra denna med Ragnar Lodbroks saga, och denna nydiktning, som är okänd för den tyska Sigurdssagan, står i bestämd strid med den skildring, som äfven den isländska dikten ger af förhållandet mellan Sigurd och Brynhild. Något ursprungligt sagodrag hafva vi således ej rätt att se i denna genealogi, som tydligen uppfunnits först på en

tid, då de norska höfdingarne sökte leda sina anor upp till sagans alla heroer, till Sigurd Fafnesbane såväl som till Ragnar Lodbrok.

Den första afdelningen, den egentliga Lodbrokssagan, som tydligen icke har *något* historiskt underlag och som således ej kan referera sig på den historiske Regnerus, berättas i påttr ungefär på samma sätt som i Ragnarssagan, och om samma episod handlar första strofen i Kråkumål. På Island tyckes således den ursprungliga Lodbrokssagan blott hafva innehållit Thora Borgarhjordsepisoden. Hos Saxo är däremot sagan rikare. Berättelsen börjar där med en annan episod. Den svenske konung Frö ville nödga Norges alla kvinnor att blifva skökor, och Regnerus kommer dem då till hjälp. Därvid gör han bekantskap med sköldmön Lathgertha och friar till henne. Hon ber honom då att besöka henne i jungfruburen, och till dennas skydd ställer hon en björn och en hund. Regnerus kommer, nedlägger de farliga djuren och blir Lathgerthas make. Saxo berättar vidare, att han slutligen försköt henne, och därefter anför han episoden om Thora. I det hela berättas denna på samma sätt som i Ragnarssagan. Thoras fader säges här dock vara konung i Sverige, och ormarna äro två.

Jag vågar ej afgöra, om Lathgertha-episoden ursprungligen hört till Lodbrokssagan. Den berättas blott hos Saxo och förefaller såsom en dubbling af den egentliga Lodbrokssagan (Thora-episoden). Å den andra sidan kan ju tänkas, att denna episod i den ursprungliga sagan haft till syfte att förklara, *huru* Lodbrok — genom att nedlägga björnen och taga hans hud — förvärfvat sig sin egendomliga dräkt (jämf. sagan om Herakles lejonhud).

Thora-episoden åter behandlar ett vida spriddt heroiskt-mytiskt motiv: hjälten befriar jungfrun från ett farligt odjur samt får henne — samt vanligen äfven en af odjuret vaktad skatt — såsom segerlön, och detta motiv torde mer eller mindre varieradt återfinnas hos de flesta folk. Under antiken möter det oss under mångfaldiga variationer i sagorna om Jason, Persens m. fl.; inom den germanska litteraturen återfinna vi det i sagorna om Sigurd Fafnesbane, Wolfdietrich m. fl. sagohjältar. Hos Saxo förekommer det också i sagan om Frode, som, skyddad af tjurhudar, kämpar emot en drake (dock utan att därjämte befria någon jungfru), och i sagan om Alf och Alvilda. Alvilda, dotter till goternas konung Syvardus instänges af sin fader, och tvänne ormar sättas till hennes vaktare. Alf kläder sig i en blodig djurhud och nedlägger dem.

Det, som är särskildt karaktäristiskt för Lodbrokssagan, synes mig vara, att hjälten för att skydda sig ikläder sig ludna byxor, och det var denna egendomliga utrustning, som gaf honom namnet Lodbrok. Men om den verkliga anledningen till anläggandet af denna kostym får man knappast någon upplysning. I sagan, både den isländska och den danska, säges han för öfrigt hafva icke blott benen, utan äfven öfverkroppen skyddad genom en luden djurlud, och den omständigheten, att hans fiende är en orm, kan näppeligen motivera denna rustning, ty sagans väldiga jätteormar tänktes ju, såsom afbildningar visa, i stånd att anfälla såväl den kämpandes öfverkropp som hans ben. Hade han emellertid i den ursprungliga sagoverionen varit helt och hållet klädd i djurlud — såsom t. ex. Frode och Alf —, kan man ej förstå, hvarför just han skulle erhålla namnet »ludenbyxa». Detta namn synes mig därför alludera på någon på Saxos och Ragnarssagens tid förglömd episod.¹ Måhända har sagan i sin äldre form äfven i en annan punkt skilt sig från de nu bevarade versionerna. Det odjur, mot hvilket en hjälte af denna art kämpar, är antingen en orm eller en drake, någon gång också ett annat mer eller mindre fabulöst vidunder, och en ändring af odjurets zoologiska bestämningar kan därför åtminstone ganska lätt tänkas, utan att detta innebär någon förändring af sagans karaktär.

Jag vill nu fästa uppmärksamheten på en bild, som, åtminstone sannolikt, återger centralepisoden i sagan. På Öland anträffades 1870 fyra bronsplåtar, hvilka nu förvaras i Statens Historiska Museum. De å dem förekommande bilderna återgifvas här såsom nr. 1—4 (se Månadsbladet 1872 nr. 6.). Alla fyra, åtminstone 1, 2 och 3, synas mig afgjordt återgifva episoder nr forntidens heroiska saga och skildra strider med fantastiska odjur. Särskildt egendomlig är nr. 1. Vi se här ett dylikt fantasidjur, som om halsen bär en kedja, i hvilken en med yxa beväpnad man fattat tag. Men det egendomliga ligger i mannens klädsel. På lmfvudet har han möjligen en hjälm, ehuru den primitive konstnären äfven kan tänkas blott hafva velat återgifva själfva ansiktet. Öfverkroppen

¹ Såsom en — naturligen fullkomligt lös — gissning kan ju tänkas, att hjälten var osårbar utom på någon punkt af benen, hvilka således behöfde skyddas. Ett dylikt motiv återfinnes ju hos Sigurd Fafnesbane, hvars enda sårbara punkt var ett ställe mellan axlarna, och hos Achilleus, hvars sårbara punkt var hälen.

är bar, och på benen bär han tydligen ludna byxor. Men denna kostym är just den, som är karaktäristisk för Lodbrok, och karaktäristisk ensamt för honom. För min del kan jag därför icke annat än i denna bild se ett försök att återgifva en af Lodbroks-sagens episoder. Förmodligen böra vi tänka oss situationen på följande sätt: hjälten är inbegripen i strid med ett sagovidunder och söker att från odjuret röfva en dyrbar kedja — inom sagan ju ofta symbolen för den stora skatten.

1.

2.

3.

4.

Denna episod är nu visserligen ej alldeles lika den, som skildras hos Saxo och i den isländska sagan. Där är odjuret en orm, och denna ligger väl på guld, men om någon kedja talas icke. Denna

olikhet bör likväl icke förväna oss, ty dels har den för själfva sagan mindre att betyda, dels ligger det flera århundraden mellan sagomppteekningarna och bilden. Saxos krönika nedskrefs omkr. 1200, de isländska versionerna omkr. 100 år senare. De öländska bronsplåtarna förskrifva sig från 600-talet, således från en tid, som ligger fem à sex hundra år före Saxo, och nuder denna tidrymd bör naturligen en saga hafva undergått åtskilliga förändringar. Därtill kommer att sagan antagligen var svensk, ehuru den numera blott föreligger i dansk och isländsk uppteekning. En antydan härom förekommer redan hos Saxo och isländarne. Hos Saxo är Herotus, Thoras fader, »rex Sueonum», i Ragnars Saga och i påttr är han jarl »i Gautlandis», och äfven i Kränmål tilldrager sig händelsen å Gautlandis. Ölandsbilden visar, att sagan långt före denna tid varit bekant i Sverige, och den omständigheten, att plåten — såsom artisten Sörling förmodar — säkerligen är en modellplåt, efter hvilken sköld- och hjämbilder o. s. v. utförts, häntyder onekligen på, att det motiv, på hvilket här alluderas, varit i Sverige vida känt och populärt.

Skulle den tolkning, jag gifvit af bilden, vara riktigt, skulle vi således här hafva återfunnit ett fragment af en fornsvensk saga, liggande före vikingatågens tid. Att denna sedermera inkorporerats i Ragnarssagan, är i full enlighet med hela den germanska hjältesagans komposition; i t. ex. Volsungasagan ingå ju en mängd ursprungligen heterogena element, lånade dels från folksagan, dels från historien. Och äfven i Ragnarssagan finnes, såsom Steenstrup visat, en episod, som från början ej haft något med Ragnar att skaffa, utan antagligen varit en svensk saga, nämligen episoden om Hvitserk, som enligt Steenstrup återger en förvirrad tradition från Ruriks svenska varjagertåg till Ryssland.

Är denna tolkning riktigt, visar den vidare, att Lodbrokssagan existerat redan före den historiske vikingahöfdingen Ragnars tid. Möjligen var den äldst vida rikare än den Lodbrokssaga, som vi nu känna, och tänkbart är alltid, att de öfriga Ölandsbilderna återgifvit andra episoder ur samma saga. Men därom veta vi intet.

Trefaldighetskyrkan i Upsala.

Undersökt och uppmätt af *K. A. Berlin* och *Sune Ambrosiani*;
ritningarne af *K. A. Berlin*; den byggnadshistoriska redogörelsen

af

Sune Ambrosiani.

Den heliga Trefaldighetskyrkan, eller som den vanligen kallas Boudkyrkan, inom Ulleråkers härad, Upsala län, är sockenkyrka för landsförsamlingen vester om Upsala. Nu för tiden har sjelfva kyrkan kommit att ligga inom stadens område, hvilket beror på, att kyrkan är den ursprungliga anläggningen och samhället, som småningom vuxit upp, omsider sträckt sig rundt omkring den gamla landskyrkan.

De senaste, af doc. Sernander företagna undersökningarne öfver Upsala geologiska beskaffenhet ha lemnat viktiga bidrag till bedömandet af hithörande frågor. Han har nemligen kommit till det resultat, att under yngre jernaldern en stor del af Upsala nuvarande område legat under vatten. Endast två smärre öar hafva höjt sig öfver vattenytan öster om Fyrisåns nuvarande lopp. Strandlinien vester om ån följde sandåsen nedom det nuvarande slottet och gick från Stoekholms nations n. v. byggnad till Sankt Eriks gränd. Allt efter som vattnet drog sig tillbaka, bebyggdes platsen, i synnerhet därför att ån här upphörde att vara segelbar. Orten blef sålunda den naturliga lastageplatsen för den kringliggande slättbyggnaden. Det samhälle, som här växte upp, kallades under den äldre medeltiden Östra Aros, och härstädes hade konungarne jemväl ett fast hus, efter dåtidens bruk anlagdt på en af öarne.

Då kristendomen började få en fastare organisation äfven i öfre Sverige, skred man till uppförande af sockenkyrkor. Dessa fingo inom rätt stora områden ganska likartadt utseende. En sådan kyrka kom då helt naturligt att för nejden vester om Fyrisån anläggas *i närheten af häradets tingsställe*¹ i den lifligaste orten i trakten. Platsen för byggnaden valdes på en af sandåsens terrasser, och det material, som kom till användning, var det närmast för handen varande: trä och gråsten.

På grund af Östra Aros' betydelse bragte handelsförbindelserna med Södra Östersjöområdet ganska snart efter *teglens* uppträdande der kunskap om detta byggnadsmaterial till denna på lätthandterliga byggnadsämnen fattiga nejd. Tegel tas också snart i anspråk för om- och tillbyggnader på Bondkyrkan. I dennas byggnadshistoria är det därför lämpligt att särskilja tvenne hufvudperioder, som vi kunna kalla gråstensperioden och tegelperioden. En undersökning af byggnaden visar vidare, att de af tegel uppförda partierna ej kommit till på en gång utan vid flera olika tillfällen. För öfverskådlighetens skull må meddelas ett sehem a öfver tidsföljden mellan de olika med tegel murade partierna:

- a) äldst förses gråstenskyrkan med höga gafvelrösten af tegel;
- b) hufvudförändringen: midtskepp uppföres af tegel inuti gråstenskyrkan, de tre sålunda uppkomna skeppen täckas med krysshvalf, sakristia uppföres på södra sidan och torn (= nedre delen af det nuvarande) på kyrkans vestra sida;
- c) tornet bygges på till sin nuvarande höjd;
- d) ett kapell sammanbygges med sakristian, hvilka båda läggas under samma yttertak, ett motsvarande kapell uppföres på kyrkans norra sida, och samtidigt, eller tidigare, vapenhuset.

Vi gå nu att närmare studera dessa olika byggnadspartier i den följd ofvanstående kronologiska sehem a anvisar.

1. Den äldsta af gråsten uppförda byggnaden.

Den ursprungliga byggnaden, som å planen, pl. I, teeknats helsvart, är inom murarne 27 m. lång och 14 m. bred. För att vara uppförd till kyrkligt ändamål är den ovanligt enkel, endast ett enda stort rektangulärt rum, som saknar hvarje antydning om kor.

¹ Styffe: Skandinavien under unionstiden, 2 uppl. sid 287.

Denna kyrka visar sig derigenom tillhöra den vanliga gruppen i dessa trakter. Visserligen förekomma också i Mälardalen byggnader

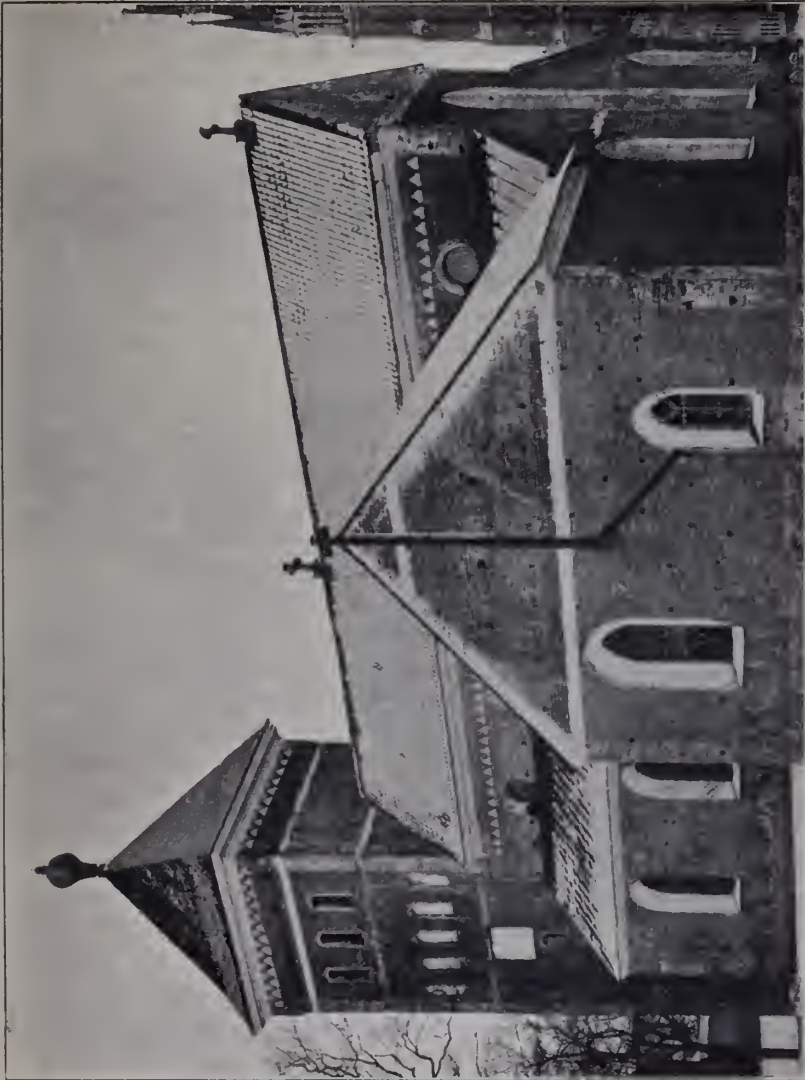

Fig. 1. Bondkyrkan, sedd från sydost.

af den som allmänt vesterländsk uppställda typen: ett rektangulärt församlingshus med i öster ett smalare, likaledes rektangulärt kor

med eller utan apsis, (för att nämna ett par exempel Funbo, öster om Upsala, och Balingsta, vester om Upsala, nu ruin) och torn i vester (t. ex. Hillersjö); der förekomma också några af en denna vesterländska närstående typ, der tornet är bygd på koret, äfvensom några rundkyrkor, men det stora flertalet kyrkor hafva samma enkla grundform som ofvan omtalats. Denna synes vara karakteristisk för Mälardalens län och vestra delen af Finland, der ju den svenska kyrkliga kulturen tidigt gjort sig gällande.

Några förebilder till en i sig sjelf så enkel kyrkotyp behöfver man för visso icke göra sig besvär att leta efter, utan man kan väl autaga, att, när behovet af kyrkor uppstod, använde man de inhemska större samlingssalarne eller uppförde nya af samma utseende. Dessa voro väl att börja med af trä, det närmast för handen varande materialet, och sedan man af främlingarne lärt sig göra murbruk, af sten.

Med grunden till dessa gamla byggnader gjorde man sig märkvärdigt litet besvär; ofta var man så föga nogräknad, att det rent af väcker förvåning att byggnaden ännu kan stå. På många ställen har också ras inträffat, som beröfvat oss kunskap om flera af de äldsta och märkligaste monumenten. Bondkyrkan är emellertid lagd på sandåsen, således hade man här prima byggnadsgrund.

Men ej blott grunden är ofta nog dålig, väggarnes konstruktion är ej heller af bästa beskaffenhet. Man brukade nemligen ej göra fast mur allt igenom, utan tog sin tillflykt till att göra två skalmurar af bättre material och fyllde sedan rummet mellan dessa med småsten och murbruk. Här i Bondkyrkan kom rullstensåsen naturligen att få släppa till detta fyllnadsämne. Skalmurarne äro uppförda af rå och klufven granit. De stora blocken ligga i rikligt bruk och smärre steuar äro kilade mellan desamma. Hörnen och andra partier, som kräfvat större noggrannhet i uppförandet, äro visserligen omsorgsfullt byggda, men man har dock icke här — såsom det ofta annorstädes skett — användt finhuggna kvadrar, utan det vanliga materialet. Någon soekel finnes ej och är ej heller vanlig på traktens gamla kyrkobyggnader. Förmodligen har ej muren avslutats med någon taklist. Den nuvarande, af tegel, är mycket yngre än gråstensbyggnaden.

Sjelfva byggandet af en så vidlyftig byggnad har — särskildt om man betänker de primitiva hjälpmedel, som på den tiden stodo till buds — kräft en ganska lång tid, ehuru det nu skulle föga

löna sig att söka bestämman densamma. Vid uppförandet af väggarne har man emellertid betjenat sig af ställningar. Spåren efter dessa, bomhålen, förekomma talrikt. Tyvärr är det dock nu så, att dessa äldsta delar af kyrkan blifvit öfverputsade i senare tider, och dervid har man satt igen dessa hål. Dock synas de ännu särskildt bra i den del af kyrkväggen, som vetter in mot tornrummen.

De ställningar, som här användts, ha säkerligen *ej* haft samma konstruktion som i våra dagar. Några bilder från slutet af medeltiden, där murandet af torn åskådliggöras, gifva nemligen vid handen, att det å de nr muren utstickande bommarne endast finnas ett par plankor i bredd för arbetarne att gå på. Stenen forslades medelst ett mycket primitivt hissverk direkt upp på muren, och allteftersom muren stiger i höjden flyttas bommarne med sina bräder efter, och någon stående ställning kring byggnaden finnes *ej*. Dessa bilder äro dock, som sagdt, från 1400-talet och ega således *ej* beviskraft för förhållandena under den äldre medeltiden. Bomhålen i Bondkyrkans gråstensväggar äro också så grunda, att denna den senare medeltidens anordning *ej* här kunnat ha haft användning. Man måste ovilkorligen här ha haft stående spiror som yttre stöd för bommarne.

Murverket, sådant det nu är i Bondkyrkans gråstenspartier, företer den största likhet med sådant i andra kyrkor i dessa trakter. Då, som nämnt, Bondkyrkan nu till största delen är putsad, kan jag lättast ge en föreställning om dess beskaffenhet genom att här meddela bilden af en icke öfverputsad byggnad. Dertill har jag valt Lillkyrkan på Näs kyrkogård (se fig. 2).¹

¹ Denna lilla byggnad ligger $\frac{3}{4}$ mil från Upsala på Näs kyrkogård invid den nuvarande kyrkan, som också är uppförd af gråsten och har gafvelrösten af tegel.

Lillkyrkan, som ännu af församlingen underhålles, är alltigenom af gråsten; endast kring öppningarne i muren finnes något tegel, som emellertid rätt väl kan ha kommit dit vid någon reparation. Ett litet fönster finnes mot öster och dörr i södra väggen. Om — såsom namnet antyder — denna blifvit uppförd till gudstjenstlokal, ha vi här helt visst socknens första kyrka. Därför erbjuda ju också dess granitväggar godt jämförelsematerial till Bondkyrkans.

Det förtjenar nämnas, att denna lilla kyrka *ej* är ett unicum. En sådan Lillkyrka (numer sammanbyggd med den rymliga gråstenskyrkan) finnes vid Torsund i Södermanland. Antagligen tillhörde en af äldre topografer omtalad byggnad på Jomkils kyrkogård (liksom Näs i Ulleråkers härad) samma typ.

Det här använda sättet att uppföra murarne — rå och klufven granit i rikligt murbruk — är icke blott det vanliga i kyrkobyggnader från den tidigare medeltiden i Mälardalen, utan också i andra områden, der gråstenen utgör det lättast tillgängliga materialet, såsom på Själland och de andra danska öarne. Emellertid har i ett stort område i Norden, Jylland, graniten behandlats med långt större omsorg. Der är väggen ofta — churu ej alltid¹ — uppförd af noggrant tillhuggna qvadrar, som lagts fog vid fog nästan utan allt murbruk. De författare, som behandlat dessa kyrkor, hafva

Fig. 2. *Lillkyrkan på Näs kyrkogård, Upland.*

emellertid ej framhållit någon skilnad i ålder mellan dessa båda olika behandlingssätt af materialet.

Det är naturligtvis möjligt, att en sådan åldersskilnad ej heller finnes. Detta skulle dock då vara i olikhet med hvad som är fallet i områden, der lätthanterligare naturlig sten är byggnadsmaterial. I Parkers handbok betonas det sålunda med anspråk på att vara en regel utan undantag, att den mest i ögonen fallande skilnaden mellan »early» och »late Norman work», mellan 1000- och 1100-talens

¹ Kyrkor af rå och klufven gråsten förekomma också i Jylland. Jfr Uldalls uppsatser i Aarbøger 1894 och 1895.

byggnader är detta, att stenen under den äldre tiden ligger i mycket rikligt murbruk, senare så godt som icke i något alls.¹

I den skandinaviska nordén har på sista tiden påpekats åtminstone en kyrka, der samma skillnad i materialets behandling och i ålder mellan två olika delar af samma byggnad förefinnes, nemligen Husaby kyrka i Vestergötland, hvars torn har stenen i rikligt bruk och der den egentliga kyrkan är uppförd af omsorgsfullt sammanfogade qvadrar.² — Från Elmelunde kyrka på Möén har prof. I. B. Löffler³ afbildat ett murparti af det äldre slaget, på det yngre finnas naturligen talrika exempel. För öfrigt ha dessa förhållanden hittills varit föga uppmärksammade här i Norden, så man torde nu ej med bestämdhet kunna yttra sig om hvilka slutsatser man kan hafva rätt att draga.

*
*
*

Den ursprungliga Bondkyrkans gråstensväggar ha varit genombrutna af åtminstone en dörröppning. Om dess läge kan man vara af olika mening, eftersom ingen af de båda dörröppningar (den norra innanför vapenhuset, den vestra till tornet), mellan hvilka man kan välja, i sitt nuvarande skick är ursprunglig. Båda äro nemligen utvidgade både på höjd och bredd och ha fått tegelfärfattning. Det är för öfrigt samma öde, som drabbat de flesta sådana från kyrkornas första uppförande. Får jag antaga, att dörröppningen här liknat de få ursprungliga i gråstenskyrkor från samma tid som Bondkyrkan jag haft tillfälle att se,⁴ då har den varit synnerligen enkel. Utifrån sedd är den endast en ganska hög

¹ Parker: Introduction to the study of Gothic Architecture 11 uppl. London 1895 sid. 49 och fig. 29. »The joints between the stones in the old work are wide, filled with a great thickness of mortar; in the new work they are comparatively fine, often leaving room for scarcely more than to pass a knife; the one is called »wide-jointed masonry», the other »fine-jointed masonry» and this is the best and safest distinction between early and late Norman work or generally between the eleventh and twelfth centuries; the rule is almost of universal application.» Den del af Winchesterkatedralen, som är i yngre stil, uppfördes 1115—1139.

² E. Ekhoff: Husaby kyrka i Vestergötland, denna tidskrift h. 31 s. 331 med fig.

³ I. B. Löffler: Udsigt over Danmarks kirkebygninger etc. fig. 8 s. 16.

⁴ T. ex. S. Olof i Sigtuna, St. Rytterne, ruin i Vestmanland, och Tore-sund, Södermanland.

öppning med rundbågig afslutning, uppförd med omsorgsfullt huggna karmstenar. För öfrigt saknar den all profilering, och en plan af en sådan blir därför föga invecklad.

En annan, mer svårlöst fråga är den om några fönster funnits i själfva väggen. Nu finnes intet spår af några ursprungliga sådana, ty de nuvarande fönstren ha naturligtvis ingenting med den ursprungliga byggnaden gemensamt. Ej heller förekomma — så långt min kännedom sträcker sig — fönster på några få undantag när i Mälardalens gråstenskyrkor. Ty i olikhet mot hvad som är vanligt i södra Östersjöområdet, saknas dessa små, högt uppe på väggen sittande, med starkt skrånande sidor försedda ljusöppningar här alldeles.¹ Att det stora rummet icke varit mörkt, kan man väl anse själfklart, och ljus har man naturligtvis kunnat få in genom takkonstruktionen — det beror alldeles på hur man tänker sig denna.

Om vissa af den äldre medeltidens takkonstruktioner är det gifvetvis mycket svårt att få en tillförlitlig kunskap, eftersom de voro af ett relativt föga hållbart material, trä, hvilket endast under särdeles gynsamma omständigheter kunnat trotsa tidens tand. Svårigheterna ökas också derigenom, att man inom stora områden af Sverige ersatt den äldre konstruktionen — hur den nu kan hafva sett ut — genom tegelhalf. Dessa visa vanligen redan vid första anblicken, att de äro inbyggda i den gamla kyrkan, och genom sin form från hvilken tid de härstamma. I Bondkyrkan möter oss också ett sådant förhållande. För den gamla kyrkan ha vi därför endast att förslagsvis framställa en förmodan, hur kyrkan först varit betäckt.

I den vetenskapliga litteraturen är det egentligen endast två meningar i fråga om medeltida takkonstruktioner, som ställts emot hvarandra och debatterats. Den ena, framställd af dr S. Müller,² antar, att takresningen varit synlig inifrån och således ytter- och innertaket varit ett och detsamma; den andra,³ att ett flatt inner-

¹ Om jag undantar S. Per och S. Olof i Sigtuna, är Vaxala den enda mig bekanta kyrka i dessa trakter, der man kan följa konturerna till de ursprungliga, karakteristiskt romanska fönstren.

² Om en aaben tagstol i vore romanske smaakirker. Aarbøger 1887.

³ Storek: Om den buede tagform i nogle jydsk landsbykirker, Aarbøger 1890. Med en redogörelse för några innertak styrker V. Koch Storeks åsigt om romanska sådana i en uppsats Trækonstruktioner i danske kirker fra Middelalderen, Aarb. 1899, utan att dock vilja bestrida öppen takkonstruktions förekomst under romansk tid.

tak på bjelkar funnits. Att den senare åsigten för en mer framskriden period af medeltiden är oomtvistlig för en stor del danska byggnader, kan litet hvar öfvertyga sig om på ännu stående monument. Deremot finnes åtskilligt som talar för den förra åsigten, när det gäller en äldre tid. Dels ha vi talrika gamla normandiska och engelska kyrkor äfvensom de norska stafkyrkorna med synlig takresning,¹ dels bestyrkes detsamma äfven af hvad vi tro oss veta om privatbostaden i Norden under äldre tider; och — såsom jag ofvan förmodat — ha vi ju i denna att se prototypen till de kyrkbyggnader här närmast är fråga om.²

Hvad de danske forskarne diskuterat, ha emellertid rört enskeppiga kyrkor, der afståndet mellan ytterväggarne ej är större, än att en lätt anskaffbar bjelke når tvärs öfver, och der till takresningen trots det höga spetsiga röstet ej behöft användas alltför groft virke. I Bondkyrkan skulle man emellertid ha behöft 15 m. långa bjelkar och minst lika långa sparrar, om man förutsätter att kyrkan varit täckt af obrutet sadeltak. Detta torde vara för väldiga dimensioner för att vara sannolika, och jag nödgas därför efter moget öfvervägande antaga, att den ursprungliga Bondkyrkan liksom den nuvarande varit treskeppig, och dervid får man väl tro, att högkyrkan och takresningen burits af väldiga stolpar. Högkyrkans väggar voro naturligtvis af trä, och i dessa har man lätt och beqvämt kunnat anbringa behöfliga ljusöppningar.

Huru kyrkans resning i öfrigt tett sig, har man inga paralleler till bevarade inom Sverige, deremot torde de norska treskeppiga stafkyrkorna vara mycket upplysande härutinnan, äfven om man bör framhålla sannolikheten af, att lokala, östskandinaviska konstruktionsformer kunna hafva funnits. Högkyrkans utseende och takresningen ega emellertid för oss ett särskildt intresse. Det finnes nemligen inom den nuvarande kyrkan dels ofvan hvalfven på norra sidoskeppet, dels i tornet gammalt virke, angående hvilket det ligger närmast till hands att antaga att det förekommit inom kyrkan själf,

¹ Viollet-le-Duc: Dictionnaire de l'Architecture etc. bd III s. 3. Il est certain que dès le XIe siècle ils (les Normands) construisirent de vastes édifices entièrement convertis de grandes charpentes apparentes.

² Vapenhuset i Ytter-Enhörna kyrka, som tidigt kommit att afstängas och användas till materialbod, har öppen takkonstruktion. Om dennas utseende har jag tyvärr inga vidare upplysningar att lemua.

och bland hvilket åtskilliga bitar ha förarbetats så, att man torde vara i sin rätt att tro, att det suttit i en högkyrka.

Utän att ämna ingå på några försök att konstruera upp virkets användning och plats i takkonstruktionen, vill jag här lemna en beskrifning af de olika bjelkarnes hufvudtyper. Åtskilliga bjelkar på norra sidoskeppet, hvilka hvila på yttermuren och i hål i tegelmuren och således ligga ofvan hvalfven, bära spår af att de förarbetats för användning på en annan plats. De äro olika långa, den längsta nu omkr. 5 m., och flera äro tvärt afskurna i båda ändarne. I allmänhet synes deras groflek vara omkring $16,5 \times 14$ cm., hvilket är dimensionerna på den här afbildade. Bjelkarnes ena sida är enkelt profilerad, den motstående sidan bär grunda men breda in-

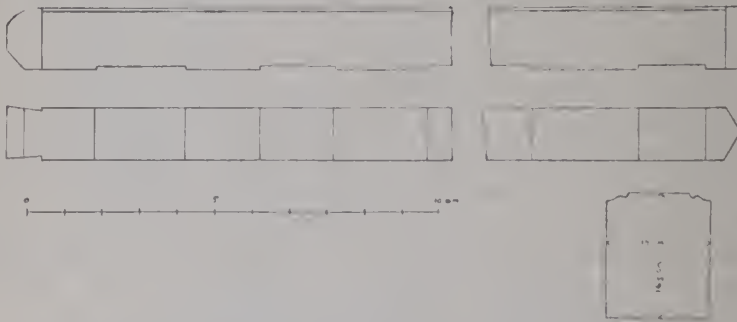

Fig. 3. Bjelke, nu ofran hvalfven på norra sidoskeppet. Bondkyrkan.

huggningar. Den förra är då väl afsedd att synas, den senare att bära en beklädnad af bräder. På en af hjelkarne var också den gamla änden i behåll. Fig. 3 visar dess utseende.

Fig. 4. Genomsnitt af en bjelke i tornet. Bondkyrkan.

Dels i den påbyggda delen af tornet och dels i den resning, som byggts för klockorna, och till hvilken otvifvelaktigt material delvis hemtats från den nämnda torndelens virke, finnes minst 7 långa, grofva bjelkar med en mindre fals i två motstående sidor (fig. 4); på båda ligger falsen nära den släthuggna sidan. Ätminstone två af dessa bjelkar äro kvar i det läge, de fingo, då de här vid tornets byggande inlades. Hvarken dessa eller än mindre de öfriga hafva på sin nuvarande plats bruk för falsarne. Bjelkarnes ändar äro oåtkomliga. — På en sådan bjelke, som nu ligger mellan tornets

murkrön i öster-vester, finnas i de falsförsedda sidorna två genomgående rektangulära hål. Dessa hål ligga 1 m. från hvarandra och ungefär lika långt från bjelkens midt. — Utom bjelkar af nämndt slag finnes ytterligare en i bjelklaget för klockorna, äfven denna af ungefär samma groflek, som de andra. Denna afslutas i ena

Fig. 5. Bondkyrkans vestra fasad, sedan tornet borttagits.

änden med en tapp, 1 meter från denna vidtager på tre sidor (den fjerde oåtkomlig) en 0,07 m. bred och 0,09 m. djup fals. Denna fortsätter dock endast 1,20 m., och nära intill är bjelken tvärt afskuren. — Fullständig klarhet öfver det här antydda virkets ursprungliga uppgift kan emellertid ej erhållas, utan att man får det bättre tillgängligt, åtminstone så mycket att man utan lifsfara kan studera detsamma.

Detta trävirke må ha hvilken betydelse som helst, men genom antagandet, att granitkyrkan ursprungligen haft en högkyrka af trä, förklaras i hvarje fall på ett tillfredsställande sätt formen på kyrkans östra och västra granitväggar. Som fig. 5 visar, äro dessa på midten högre än långväggarna, och från detta midtparti skrånar muren sakta nedåt till dem. Dessa sluttande sidor antyda då lutningen af de gamla sidoskeppens halftak, och på midtpartiet har sannolikt varit en trögafvel af samma form som den tegelgafvel, hvilken en gång ersatt den samma och som ännu är synlig från tornet.¹

*
*
*

Af hvad som kan anses hafva tillhört den ursprungliga kyrkans inventarium finnes, så vidt vi kunnat finna, endast ett föremål i behåll, nemligen hällen till det gamla altarbordet.² Med icke ovanlig pietet har denna häll vid en senare reparation lagts ned i korgolfvet, så att den nu för tiden stieker fram under den moderna altarringen. Dess längd kan mätas och är 2,13 m. Som så ofta äro hörnen korsmärkta. På de båda hörn, som äro synliga, äro dessa kors hvarandra lika och se ut som närliggande fig. 6 visar. Korsens centra ligga 20,5 cm. från stenens ytterkanter. Huru de båda andra hörnen se ut, och om — såsom man kan förutsätta — en relikgömma finnes i närheten af hällens midt, kan man först, sedan stenen helt blottats, säkert erfara.

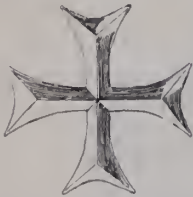

Fig. 6. Kors, inhugget i det gamla altarbordet. Bondkyrkan.

¹ I Finland finnes enligt Nervander: Den kyrkliga konsten etc. Hfors 1887, s. 31 ff. gråstenskyrkor af samma slag som de uppländska. Deras gafvelrösten kunna vara uppförda af samma material som kyrkan, d. v. s. gråsten, af tegel — och visa då en med den uppländska befyndad ornamentik — samt af trävirke; och gafflar af alla tre slagen *existera ännu*. Nervander anser jemväl, att gafflar af trä oftare förkommit och sedan ersatts af tegel. Nervanders lilla häfte kom mig först tillhanda sedan min uppsats var utarbetad. Då vi oberoende af hvarandra kommit till samma resultat, synes det ju tala för riktigheten af iakttagelsen.

² Enligt benäget meddelande af fil. kand. J. Gunnar Andersson är denna häll af gotländsk kalksten.

II. Teglets första uppträdande i Mälardalen. Bondkyrkans äldsta tillbyggnad af tegel.

I hela Norden var under kristendomens första tider trä och naturlig sten i bruk till kyrkobyggnader. Inom stora områden var det emellertid mycket ondt om lätthandterligt material, och man sökte därför, då man ville uppföra varaktigare byggnader af sten, ofta långväga ifrån skaffa sig lämpligt byggnadsmaterial. För sådana trakter blef naturligtvis kännedomen af teglet af oerhörd betydelse, och man kan också se, att i områden med brist på godt byggnadsmaterial teglet snabbt fyllde alla behof af sådant, så att naturlig sten endast kom till användning i finare detaljer. Så skedde det i södra Östersjöområdet och i Mälardalen.

Hvar teglets hemland är och hur dess spridning förmedlats till södra Östersjöområdet, äro frågor, hvarom man ännu icke enats.

För vårt ändamål torde det dock vara tillräckligt, om vi kunna påvisa våra monuments förhållande till detta områdes, och således lemna vi här de mer aflägsna frågorna å sido.

I Danmark har den äldre tegelarkitekturen sedan länge systematiskt undersökts af prof. I. B. Löffler, och han har icke blott uppställt en relativ kronologi för de viktigaste af de äldre byggnaderna, utan också begränsat deras plats inom den absoluta kronologien till 1100-talets senare hälft.¹ Befinnes då tegelarkitekturen i Mälardalen till sina äldsta delar vara konstruktivt och dekorativt öfverensstämmande med en viss typ i södra Östersjöområdet, så torde vi deraf få en viktig utgångspunkt för den äldsta uppsvenska tegelarkitekturens datering.

Emellertid, innan jag öfvergår till att göra en dylik sammanställning, måste jag redogöra för en del termer, som jag ännar använda, eftersom en viss vacklan med afseende på deras användande i allmänhet råder.² Först skiljer jag då mellan medeltidsförband och renässans- eller modernt förband. Vid det förra förekomma både löpare och bindare i alla skift, vid det senare är

¹ Aldersbestemmelser i vor romanske Teglstensarkitektur. Aarbøger 1898, särskildt sidd. 12 ff.

² Wrangel: Tegelarkitekturen i norra Europa och Uppsala Domkyrka. S. 27 ff. och 136.

hvertannat skift uteslutande löpare, hvertannat uteslutande bindare. Om man frånser den första tiden, då teglet började komma i bruk, då mycken vacklan rådde i förhållandet mellan löpares och bindares antal i medeltidsskiftet, och ett och annat tillfälle, då slarf hos muraren kunnat medföra en rubbning i förbandets murning, förekomma under medeltiden två slags förband, som i allmänhet kunna gifva anvisning för monumentets datering. Det äldre med två löpare och en bindare efter hvarandra och derefter åter två löpare och en bindare kallar jag *munkförband*, det yngre, der löpare och bindare vexla samt skiften äro lagda så, att bindare ligger midt öfver löpare i undre skiftet och således hvertannat skift blir fullt lika, *vendiskt förband*. Den tidpunkt, då detta senare började blifva vanligt, torde vara omkring år 1400, och fortsatte man att använda det samma långt in på 1500-talet, så att först hertig Karls byggnader började uppföras i renässansförband.¹ För öfrigt är i Mälardalen ända till våra dagar stort format å tegelstenen i bruk, så att man ej här som i Skåne och Danmark blott i stenens storlek har en beqväm utgångspunkt för dateringen.

*
*
*

Då landsbygdens behof af kyrkor i Mälardalen af allt att döma fyllts under en byggnadsperiod, då teglet ännu icke var känt i dessa trakter, har man att söka det nya materialet dels i städerna, der sträfvandena att utvidga de gamla kyrkorna hade tillräckliga medel till sitt förfogande, dels der nya byggnader på grund af nya korporationers framträdande voro af behofvet påkallade, samt i snärre omändringar och tillbyggnader på soekenkyrkorna. Äldst förekommer teglet som byggnadsmaterial i stiftsstäderna och i dessas närhet. Då det först uppträder i landskyrkor, är det emellertid knappast i denna egenskap, utan som *prydnadsmedel*.² På flera ställen se vi nemligen i gråstensmuren en dekoration infattad i tegel uppträda. Så t. ex. på vestra gafveln af Jomkil är ett ytterst enkelt latinskt kors. Korset är för öfrigt af samma enkla beskaffenhet som det, hvilket pryder vestra väggen af tornet på midtkvadraten

¹ Muntligt medd. af intendenten G. Upmark.

² Att tegel användts som prydnadsmedel tillsammans med billigare, mer lätt åtkomligt material äfven i Danmark se Koeh: Kridstensformationens stenarter i danske kirker. Aarbøger 1899 s. 182—183.

i stiftets dåvarande metropolitankyrka, nuvarande Gamla Upsala, ehuru tegel der saknas. — På Kärnbo ruin vid Mariefred i Södermanland finnes jemväl ett latinskt tegelkors, ehuru här något prydligare, i det hvarje arm löper ut i en rund fördjupning.¹

Samma uppgift har teglet öfvervägande, då man — såsom på Sorunda kyrkas torn — gör murens skalmurar en våning eller så af tegel. Dervid kommer tegelmuren att te sig som ett band, hvilket behagligt afbryter den gråa granitmurens enformighet. På nämnda ställe är denna tegelmur för öfrigt redan prydd med ett af den tidens tegelarkitekturs vanligaste och närmast till hands liggande ornament, trappornamentet kauske man skulle kunna kalla detsamma (se t. ex. fig. 8). Men man lärde snart äfven på landsbygden, att teglet icke blott var verkningsfullt som dekorationsmedel i den gråa muren, utan att det också, var ett synnerligen praktiskt byggnadsmaterial. Hvad som, när tillgången på tegel blifvit rikligare, närmast kom i fråga att uppföra på de gamla kyrkorna, voro gafvelröstena. Vi se också, att man ganska samtidigt inom ett vidsträckt område tagit itu med desammas uppförande af tegel, och hade man förut fått nöja sig med en tarflig korsformig fördjupning i granitmuren, kunde man nu utveckla en rikare dekoration på gaffarne. Därför kan Upland nu också uppvisa en likartad tidig tegeldekoration på en stor mängd kyrkor.

De *byggnadshistoriskt* mest upplysande monumenten från teglets första uppträdande i Mälardalen ligga som nämnt i och vid städerna, och när vi nu gå att jemställa vår äldsta tegelarkitektur och den äldsta danska för att få en utgångspunkt till datering af våra monument, måste vi framför allt taga hänsyn till följande byggnader: Strengnäs och Vesterås domkyrkor, Sigtuna Mariakyrka och Vårfruberga klosterkyrka. Ingen af dessa är emellertid i litteraturen på ett tillfredsställande sätt ur byggnadshistorisk synpunkt behandlad. Hvad som i synnerhet verkat menligt vid framställningen af deras byggnadshistoria, har varit de respektive författarnes försök att intvinga kyrkans olika partier inom ramen för de upplysningar, som *bevarade* urkunder tillfälligtvis haft att lemna. Här nedan skall i stället uppmärksamheten hufvudsakligen fästas vid byggnadernas konstruktiva och dekorativa former, och resultaten blifva därför icke blott andra, utan äfven, som jag hoppas, säkrare. Tillika

¹ Samma form på korset möter oss jemväl i gafvelrösten af tegel till gråstenskyrkor, t. ex. Rimbo, Upl.

må erinras om, att på grund af ändamålet med närvarande uppsats lathörande frågor endast antydningssvis kunna beröras, och att bristen på goda, lättåtkomliga publikationer att hänvisa till i hög grad försvårar behandlingen.¹

Alla torde vara eniga om, att den äldsta delen af Strengnäs domkyrka utgöres af de fyra par arkadbågar, som i den n. v. byggnaden ligga närmast vester om det under senare medeltiden byggda stora koret. Midtskeppet har här ursprungligen ej täckts af hvalf utan af en träkonstruktion. Sidoskeppen deremot ha allt från början varit hvalfda, och de hvalf,² som här förekomma äro de

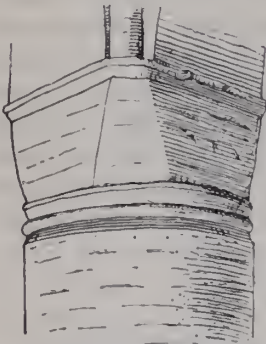

Fig. 7. Kapital på rundpelaren i den äldsta delen af Strengnäs domkyrka.

synnerligen ålderdomliga *ribblösa* hvalfven på kvadratisk grundplan. Sådana voro hvalfven också, i Sorö klosterkyrka, då den anlades. De ribblösa hvalfven förekomma vidare t. ex. i Bjernede och Vor frue, Kalundborg. I Strengnäs finnes vidare öfver hvarje arkadbåge ett enda högt och smalt romanskt fönster, alldeles som i Sorö och andra samtida kyrkor. Detta är också vanligt inom de större kyrkorna af naturlig sten, under det att yngre tegelkyrkor först få två fönster bredvid hvarandra i hvarje travé och ännu yngre t. ex. 3 fönster med det mellersta högre.

Arkadpelarne ha såväl i den danska som svenska romanska arkitekturen en enkel rektangulär grundform utan knektar. Rundpelare äro sällsynta. Doek i nämnda del af Strengnäs domkyrka förekommer en sådan i hvardera arkadräckan. Dessa hafva synnerligen karakteristiska trapezkapitäl. Omkring halsen ligger en rundstaf i en hålkäl, sedan följer det 5 skift höga kapitälet med affasade hörn, och deröfver en enkelt profilerad abacus. Alldeles samma slags kapitäl, utom det att rundstafven ej ligger i hålkäl.

¹ Om Strengnäs se Wahlisk i Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria h. 3 och Fr. Lilljekvist: Strengnäs och dess domkyrka 1291-1891. Om Vesterås lär finnas Agi Lindegren: Vesterås Domkyrka. Denna bok har ej kunnat erhållas hvarken på biblioteken i Upsala eller Stockholm, så förf. har ej haft någon hjälp af denna publikation.

² Detta slags hvalf äro kvar åtminstone i södra sidoskeppet.

förekomma på t. ex. de fyra rundpelarne i Bjernede,¹ hvilka i denna rundkyrkas nedre rum uppbära midtpartiet. Dessa 4 pelare äro som bekant till större delen uppförda af kvadrar af naturlig sten, först de sista skiften under kapitälerna, som dock äro af kalksten, och hvad som är ofvanför dessa, är af tegel. Teglet anses därför i Bjernede ha uppträdt midt under det kyrkan stod under uppförande.

Denna frappanta likhet i formen mellan två så aflägsna monument kan endast förklaras som utslag af en och samma smakriktning inom tiden, och kulturbäraren har i detta fall helt säkert varit eistereiserorden. Bjernede ligger ju alldeles i närheten af Sorö, det nya materialets hufvudort på Själland, och i grannskapet till Strengnäs låg Vårfruberga, ett af Mälardalens betydligaste kloster, hvarst man ännu har tyvärr föga upplysande ruiner kvar, men där man dock i anläggningen af klosterkyrkan kan skönja stor likhet med kyrkan vid Sorö.

I den äldsta delen af Strengnäs prydes takgesimsen af en fris med *enkla* rundbågar (Lilljekvist *anf. arb. fig. 9*). Detta ornament är eljest mycket sällsynt i den uppsvenska arkitekturen, oftare förekommer det i den sydsandinaviska tegelarkitekturen och är i synnerhet vanligt i detta områdes kyrkor af huggen sten.

En smula, om ej så mycket yngre än den del af Strengnäs domkyrka vi hittills behandlat, är partiet vester därom till tornet. Pelarnes form är rektangulär, i hörnen är emellertid en rundstaf inlagd, något, som *ej* är främmande för andra senromanska monument, t. ex. Ratzeburg domkyrka (söder om Lybeck) och Lygum klosterkyrka i Sönder-Jylland. Taklisten i denna del utgöres af en fris af hvarandra skärande rundbågar (Lilljekvist *anf. arb. fig. 10*) — enligt Dohme² det för den nedertyska senromanska tegelarkitekturen mest karakteristiska ornamentet, som naturligen också förekommer flerstädes i Danmark och i Mälardalen t. ex. på Sorunda, Södmild, och Giresta, Uppl.

Under nästa skede af Strengnäs byggnadshistoria öfvertäcktes midtskeppet af hvalf. Dessa ha ribbor, men att upptaga trycket medelst sträfpelare har man icke försökt. För att dock i någon mån fördela detsamma, d. v. s. för att söka rikta kraftresultanten

¹ I. B. Löffler: Sorö Akademis landsbykirker. Kbhvn 1896. Bjernede sid. 1. Obs. sid. 5.

² Deutsche Kunst-Geschichte: Die Baukunst.

mera nedåt, påbyggdes midtskeppets murar icke så litet. Denna påbyggnad bär det redan från Sorunda omtalade trappornamentet nära murkrönet. Detta ornament förekommer i öfrigt bl. a. i Kalundborg; i Mälardalen är det synnerligen vanligt t. ex. längs högkyrkans och sidoskeppens murkrön i Vesterås, på koret till den genom urkund daterbara Sigtuna Mariakyrkan,¹ på olika partier af Bondkyrkan (fig. 8) och mycket ofta på de gafvelrösten, som gråstenskyrkorna tidigt nog försågos med, men också på byggnads-partier, som måste anses uppförda in på 1300-talet.

På nyssnämnda gafvelrösten finnas för öfrigt riktiga profkartor af tegelstensdekoration (se fig. 9), kors af vexlande typer, nischer

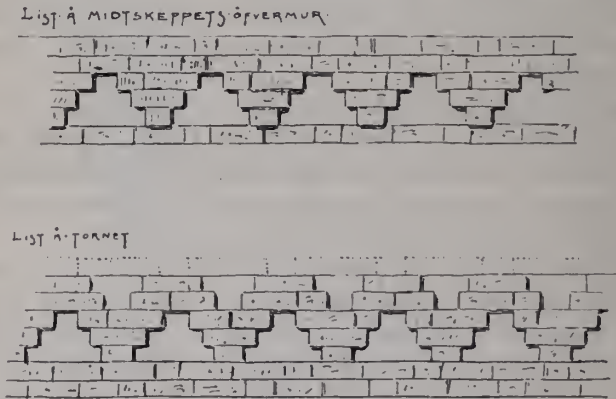

Fig. 8. Trappornament a midtskepp och torn. Bondkyrkan.

och andra olikformade iudragningar i muren. Af dessa senare torde de långa, ett par tre skift höga, bandartade, förtjena nämnas, eftersom de förekomma jemväl på Bondkyrkans torn.

Bland dessa ornament är ett annat synnerligen vanligt på ett flertal kyrkor såsom på *äldsta* delen af Strengnäs domkyrkas *östra* fasad, Sigtuna Mariakyrka, Skoklosters kyrka, Nysätra i närheten

¹ Brevet Sv. Diplom. I nr 205 af 11/1 1221 rör den ännu bevarade kyrkan. En för denna karakteristisk detalj förtjenar här påpekas, emedan den i Norden finnes på en annan kyrka, som samtidigt stod under byggnad, nämligen Roeskilde domkyrka. Denna detalj består deruti, att sidoskeppen ej haft halftak, utan i stället gafvel med sadeltak för hvar och ett af sidoskeppens hvalf.

af Orsundsbro, Vaxala strax öster om Upsala, nemligen en mindre rundbåge öfver en några få centimeter djup indragning af muren,

Fig. 9. Vaxala kyrka, Upland; norra utbyggnadens gafvel.

oftast med putsad botten, och dessa rundbågar trappformigt fördelade efter gafvelröstet.¹

¹ Denna dekoration åtminstone på vestgafveln af Skovkloster kyrka (n. v. Herlufsholm) på Själland.

Vidare torde särskildt böra framhållas bland dessa dekorativa element de vanligen runda indragningarne i muren, hvilkas botten är sirad med tegelband, slingrande i mycket egendomliga krumelurer (t. ex.: vid Sorunda det Bååtska grafkoret och i Ratzeburg tillbyggnaden norr om tornet. Afb. Dohme: Die Baukunst). På sina ställen är den indragna ytan försedd med stafverk af huggen sten, som bilda trepass, fempass o. s. v., alltjämt doek af fullt romansk karakter.¹ Dessa pass visa alltför stor frändskap med Bondkyrkans rundfönster i vestväggen, för att man ej skulle våga hysa den tron, att dessa inläggningar afse att erinra om och i dekorationen ersätta verkliga rundfönster.

Ett annat likaledes på de äldsta tegelmonumenten förekommande ornament är det, som bildas, när teglen ställas på hörn: »standsnitt». Äfven på sådant sätt ställda tegel pläga grupperas, så att en mångfald figurer ernås. Talrika exempel på sådana kunna nämnas. Vi inskränka oss doek till: Ängsö, Vestm.; Jomkils vapenhus, som är påbörjad i gråsten och afslutadt med tegel; Öfver Selaö, tornets högsta, ofvanpå gråstensbyggnaden uppförda våning och till slut vapenhuset vid Bondkyrkan (om hvilket tillkomsttid jag doek ej har någon bestämd mening).

Äfven mönstermurverk förekommer någon gång. Som exempel må anföras Ängsö södra gafvel och den högst märkliga sakristian vid Jomkil (se fig. 10).²

*
*
*

Den del af Bondkyrkan i dess nuvarande skiek, som visar sig vara den af tegel tidigast uppförda, är den vestra gafveln (se fig. 5). Den har ersatt — såsom jag redan en gång nämnt — en trägafvel af samma form; och det ligger ju i och för sig intet orimligt uti att gafvelrösten på Bondkyrkan, i likhet med hvad som skedde på så många andra kyrkor, redan tidigt uppfördes af tegel.³ Huru det skett med östra röstet kunna vi nu ej veta något om, ty detta, sådant det nu är bevaradt, är i förband med högkyrkans väggar och således uppfördt samtidigt med dessa. Att *vestra*

¹ En ovanligt pryddig och karakteristiskt sirad fasad erbjöd Paradiset vid Domkyrkan i Lybeck före dess nybyggnad i våra dagar.

² Jfr Löffler: Udsigt over Danmarks kirkebygninger sid. 169 ff. och der meddelade afbildningarna.

³ Jfr not 1 sid. 152 ofvan.

gafvelröstet¹ är äldre än det nuvarande östra och väggarne, framgår af, att man för de med de senare samtida hvalfven brutit bort öfre delen af det prydliga rundfönstrets inre smyg, och detta har ganska säkert ej skett, om fönster och hvalf planlagts samtidigt. Desslikes svarar ej den gamla vestra gafveln mot den nuvarande östra, utan är högre.

Fig. 10. Sakristian vid Jomkils kyrka, Upland.

Detta vestra gafvelröste uppfördes i flykt med gråstensväggens ytterlif. Det första tegelskiftet ställdes på högkant, »rullskift», för att jemna ut ojämheterna på dennas öfveryta. För öfrigt är tegelväggen byggd i munkförband och efter samma princip som gråstens-

¹ Om förbandsförhållandena här kan intet upplysas, ty östra väggen af tornets högsta och yugsta del har byggts innanför vestra tegelgafveln och täcker således för mötespunkterna mellan denna och högkyrkans väggar. Gränsen mellan tornmuren och röstet synes på planen af tornets 4:de våning, planseh 3.

väggen med skalmurar och fyllning af rullsten och murbruk (se den söndertrasade delen ofvan nischerna, där kärnan träder i dagen, plansch 3).

Omedelbart ofvan gråstensmuren anlades det enkla, men icke dess mindre mycket karakteristiska rundfönstret. Från ytterlifvet skrånar smygen utan all profilering starkt in mot stafverket, som bildar ett sexpass. Dettas material är en sorts täljsten, hvars fyndort — enligt hvad prof. Högbom godhetsfullt meddelat — dock ej nu kunnat återfinnas. Stafverket är bildadt af sex fullständigt likadana bitar, vanligen med skarfven längst inne i de olika cirkelsegmentens bottnar. Öppningen har efter all sannolikhet varit täckt med glas, ty alla kanter inåt ha fals och här och där finnas hålen för stiften kvar. I öfrigt lemnar plansch 2 upplysning om fönstrets karakter. På denna äro de delar, som fallit bort, prickade, men så mycket är kvar, att någon tvekan om dess utseende ej kan råda. Att vi ha denna sällsynta, men karakteristiska detalj så ursprungligt bevarad, beror på den tillfälligheten, att man kort efter att fönstret blifvit färdigt, företog grundliga förändringar med kyrkan. Därvid måste fönstret för hvalfvens skull sättas för. Sedan dess har det lyckligtvis stått i en vägg, som man af praktiska skäl ej haft anledning att sysselsätta sig med, och i så grundlig skymundan, att ingen af dem, som behandlat kyrkan i skrift, observerat det-samma.¹

Ofvan rundfönstret prydes väggen, som i sin öfre del endast är 60 em. tjock, af tre grunda nischer, af hvilka den mellersta går högre upp än de andra. Förmodligen härleder sig den dörr, som går igenom denna, från Bondkyrkans nästa byggnadsperiod. Till denna hör väl också de båda genomgående bjelkhålen, om hvilkas ändamål vi framdeles få tillfälle att närmare yttra oss.

¹ Under korrekturläsningen har dr Ekhoff fäst min uppmärksamhet på att det vid skiftet närmast ofvan rundfönstret ser ut som om ett nytt skede i röstets byggande inträdt. Är denna iakttagelse som det synes riktig, betyder detta nya skede enligt min mening ingenting annat, än att på grund af nu okänd anledning (t. ex. materialbrist) en paus i arbetet med röstet inträdt. Min bestämda åsigt är fortfarande den, att röstet i sin helhet (det må vara uppfördt i en eller två perioder) är färdigt, innan högkyrkan tas under arbete, ty midtskeppets vestligaste hvalfkappa hvilar på en med denna samtidig båge, för hvilken öfre delen af rundfönstrets inre smyg blifvit bortbruten.

En liknande anordning af en vestfasad med rundfönster under trenne rätt stora niseher, känner jag f. n. endast från en kyrka till i Upland, nemligen från Tuna kyrka, belägen några mil nordost om Upsala (se fig. 11).¹ Denna kyrka stod synbarligen under byggnad då teglet blef känt som byggnadsmaterial, ty nedre hälften af kyrkan (således mer, än att man skulle kunna kalla det för grund) är af

Fig. 11. Tuna kyrka, sedd från vester.

gråsten och den öfre af tegel. I östra väggen har kyrkan tre höga smala fönster, bland hvilka det mellersta är en smula högre, sammanförda i en grupp, en fönstergruppering, som ej är ovanlig under

¹ Nu har Tuna kyrka rundfönstret emellan de båda yttre nischernas nederdelar, och den mellersta nischens underkant är belägen högre upp än de andras. Ursprungligen satt det ej så högt — men har flyttats högre upp i muren af praktiska skäl under en restauration för några år sedan. — Till kyrkans byggnadshistoria kan dessutom nämnas, att ett kor invändigt är antydt genom en trinnufåge. Kyrkor, helt af tegel, såsom Tensta och Danmark, ha smalare kor med *polygonal* afslutning i öster.

den sista delen af romanska perioden och som återfinnes t. ex. i koret på den 1220 färdiga klosterkyrkan i Sigtuna.

Utom i Tuna förekomma rundfönster inom den tidigare tegelarkitekturen på flere håll; dock torde intet af de nedan nämnda exemplaren i ålder gå upp mot Bondkyrkans hittills nämnda fönster. Att de dock nämnas, beror på, att de — jemte de ofvan nämnda dekorativa efterhärmingarne — i någon mån visa, att detta slags fönster ej äro tegelarkitekturen i dessa trakter främmande. I Upland finnes det sålunda i Tensta, en alltigenom om en mer framskriden byggnadsperiod vittnande kyrka, i vestra gafveln¹ ett rundfönster af enkel beskaffenhet med stafverk af trä. I Vesterås domkyrka sitter ofvan södra portalen ett sådant med, efter fotografi att döma, senromansk profilering. Stafverket i detta ser ej ut att vara det gamla och kan ju mycket väl ha blifvit insatt vid någon restaurering.²

* * *

I det föregående hafva vi redogjort för Bondkyrkans äldsta tillbyggnad i tegel, sökt visa dennas plats inom tegelarkitekturen, samt framhållit antydningvis, att denna arkitekturs former i Mälardalen stämma väl öfverens med tidiga sådana inom södra Östersjöområdet. Då teglet uppträdt der åtminstone kort efter 1150, torde man ej för Mälardalen behöfva datera teglets framträdande mer än på sin höjd ett eller annat årtionde senare. Den i Bondkyrkans vestra gafvel mest karakteristiska detaljen, rundfönstret med sitt sexpass, anger för sin del, att det väl kan tillhöra tiden före 1200, ehuru det väl måste erkännas, att det är förenadt med viss risk att dra för långtgående slutsatser af en så liten murbit, som vi här ha haft att syssla med. I hvarje fall har denna gafvel naturligtvis ej kunnat byggas senare än några år in på 1200-talet.

¹ Afb. Wrangel: Tegelarkitekturen s. 83 fig. 34.

² Särskildt må framhäfvas, att i ett område, der den kristna kulturen började blomstra samtidigt med teglets framträdande i södra Östersjöområdet och således först vid denna tid kyrkobyggnader derstädes uppfördes, nemligen *Lijland*, rundfönster synnerligen ofta förekomma. Se planschverket *Alt-Lijland* af R. Gulecke, Leipzig 1896. Dessa slags fönster sitta ofta på vestfasaden. På domkyrkan i Riga användas de emellertid såsom i Bondkyrkans ombyggnad att släppa in ljuset genom högkyrkans väggar. Dessa två kyrkors tornbyggnader förete jemväl förvånansvärd likhet i decorationen.

III. Hufvudförändringarne med kyrkan: midtskepp och sakristia uppföras af tegel.

Förmodligen helt kort efter gafvelns fullbordande skred man till att fullständigt förnya kyrkans öfverdelar och tak. Som vi erinra oss, var kyrkan redan förut treskeppig, med fönster i högkyrkans väggar, och materialet trä. Nu hade man dock det synnerligen lätthandterliga och långt varaktigare teglet att tillgå för att verkställa ombyggnaden med. Hvad som då byggdes, ha vi ännu för våra ögon bevaradt, utan att några väsentliga reparationer eller ombyggnader beröfvat murarna deras gamla utseende. Invändigt ha de emellertid upprepade gånger blifvit öfverputsade och hvitmenade, så att vi, som ej fingo trasa sönder putsen på väggarne, endast kunnat studera detaljerna i byggnaden, sådana de nu — öfverputsade — taga sig ut. Dock torde härigenom ingenting för kyrkans byggnadshistoria väsentligt undandragit sig vår uppmärksamhet.

*
*
*

Det nya midtskeppet fick en bredd af 4,75 meter, dess omfattningsmurar omkring 1 m. och sidoskeppen något mer än 3 m.; dessa senare äro för öfrigt ej lika breda, utan det norra något mer än 1 dm. bredare än det södra. Höjden i midtskeppet från det ursprungliga golfväret, som legat något högre än det nuvarande, till slutstenen i hvalfven omkring 11,60 m.; samma mått i sidoskeppen omkring 6 m. Midtskeppets väggar hvila på 4 pelare i hvarje rad och sålunda uppstodo 5 arkadbågar på hvar sida. Afståndet från pelare till pelare i samma ränna är omkring 4 m., deremot från de yttersta pelarne till gråstensväggen omkring 1 m. mera. Dessutom förefinnas smärre oregelbundenheter i pelarnes lägen, som sakna betydelse och som vi här därför ej behöfva uppehålla oss vid.

Alla de 8 pelarne äro hvarandra till form och utseende lika. Kärnan är nästan kvadratisk; på hvar oeh en af de fyra sidorna finnes en knekt bestående af en half grof rundstaf omgifven af två grofva kvartstafvar för att mottaga hvalfribborna och arkadbågarne (fig. 12). På de mot midtskeppet vettande sidorna går emellertid

endast den halfva rundstafven upp till hvalfanfangen. Pelarne sakna baser, något som icke är enastående i den nordiska tegelarkitekturen på denna tid. Så t. ex. också i Romfartuna, Vestmld, en kyrka, hvars byggnadshistoria synes förete stor likhet med Bondkyrkans. Ett midtskepp af tegel är så t. ex. uppfördt innti den gamla gråstenskyrkan under senromansk tid.¹ Pelarne i Bondkyrkan ha kapitäl och dessa äro af den enkla form detaljritningen fig. 13 visar. De knektar, som möta hvalfven i midt- och sidoskepp, ha andra kapitäl, men dessa äro af gips och kunna sålunda ej vara ursprungliga. De ha tillkommit vid någon modern restauration. Hvad gipsen döljer, visar sig först, när dessa kapitäl vid nästa restauration helt säkert aflägsnas.

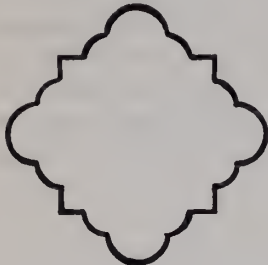

Fig. 12. Genomskäring af en pelare.
Bondkyrkan.

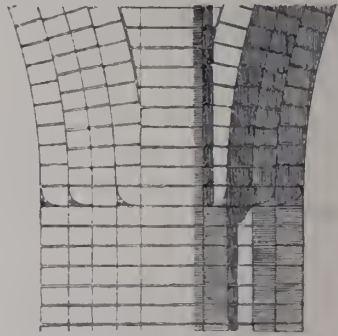

Fig. 13. Kapitäl från en pelare.
Bondkyrkan.

Arkadbågarne äro svagt spetsiga och profilerade medelst tre rätvinkliga språng på hvar sida fig. 14. Dessa motsvara — såsom fig. 13 visar — pelarnes ledfogning och gå ned på hvar sitt kapitäl. I gråstensväggarne gå arkadbågarne oförmedladt och på ett föga prydligt sätt in.

Genom de 8 pelarne uppdelas kyrkans rum i 15 rektanglar, som alla äro täckta med samma slags krysshvalf. Hvalfven och högkyrkans väggar äro samtida, och de förra hvila på indragningar af tegelväggarne. I gråstensmurarne äro de inbyggna, så att ej heller mot dessa förekomma sköldbågar (longitudinalbågar).

¹ Jfr Brunius: *Konstanteckningar under en resa* s. 341 ff. och fotografier i Antiqv. topograf. arkivet.

Öfvergången mellan vägg och hvalf förmedlas icke på något sätt i sidoskeppen och endast af en rundstaf i midskeppet (se genomskärningen pl. 2). Gördel-(transversal-)bågarne äro ovanligt spensliga. De äro ej tjockare än krysshvalfvens ribbor. Förmodligen är samma slags formsten använd till båda. Det synes dock, som om gröfre sten vore använd i midskeppet, men detta kan lätt bero på miss-tag i vår uppfattning, eftersom vi ej äro i tillfälle kontrollera putsens tjocklek i hvalfven derstädes. Genomskärningen af en hvalfri-bba visar fig. 15. Såväl ribborna som gördelbågarne gå ned på de redan nämnda gipskapitälerna eller på konsoler af samma material.¹

Fig. 14. Genomskärning af en arkadbåge. Bondkyrkan.

Fig. 15. Genomskärning af en hvalfri-bba. Bondkyrkan.

Fig. 16. Skizz af en af midskeppets konsoler på vestra gafvelväggen. Bondkyrkan.

På ett par ställen äro emellertid lyckligtvis konsolerna ej täckta af nämnda senare gipsprydnader. I kyrkans nordvästra hörn uppbäres hvalfri-bban i sidoskeppet af ett ytterst enkelt, ej arbetadt stycke täljsten af samma slag, som tidigare användts till rosverket i vest-gafvelns rundfönster. På vestra väggen äro midskeppets konsoler bevarade. Fig. 16 visar en sådans utseende. De sitta så högt uppe och äro hvitmenade, så att man ej kan upplysa något om deras material. Ej heller på dessa förmedlas ribbornas avslutning af några dekorativa anordningar.

Sjelfva hvalfven äro enkla krysshvalf bestående af fyra kappor, som bäras af lika många ribbor. Slutstenarne, f. u. af gips, och

¹ Kapitälerna i midskeppet ligga ej i samma nivå, utan de på södra väggen 3 dm. högre.

de spetsiga gördel- och sköldbågarnes midtpunkter ligga på i det närmaste samma höjd. Hvalfvens tryck på väggarne upptages icke af sträfpelare, utan motverkas endast af murens tjocklek. Likaledes har man i Bondkyrkan — såsom i det föregående omnämnts från Strengnäs domkyrkas tredje byggnadsperiod — för att få hvalftrycket att riktas nedåt byggt på muren, här icke mindre än $1\frac{1}{2}$ meter (se plansch 2). Detta visar, att detta parti af kyrkan byggts, innan det gotiska sträfsystemet var känt i Norden. Att hvalfven i Bondkyrkan i förhållande till andra sådana i romanska byggnader i Norden te sig så luftiga, ha en sådan smidighet och elegans i formerna beror på, att de här slogos samtidigt med väggarnes uppförande och sålunda ingingo i byggnadsplanen. I Strengnäs, Vesterås och annorstädes äro de deremot senare än högkyrkans väggar, och de svårigheter, man därför skulle öfvervinna, voro så stora, att det ej kunde ske annat än på skönhetens bekostnad.

Att man likväl icke, hvad Bondkyrkans hvalf angår, behöfver dra sig för att kalla dem romanska, beror på den omhvälfning af uppfattningen af hvalfvets utvecklingshistoria, som de senaste forskningarna på området gjort gällande, sammanställd med den väl allmänt erkända principen, att, om byggnadskonsten under denna tid gjort viktiga konstruktiva framsteg och dessa blifvit bekanta på en trakt, en återgång till äldre — mindre praktiska — icke får antagas.

De nämnda forskningarna ha skett i gotikens hemland och undersökningarna ha omfattadt ett rikhaltigt material. Deras resultat torde vara af det intresse för dateringen af det byggnadsparti af Bondkyrkan vi här behandla, att de må i korthet antydast¹.

Hvalf af flere slag — tunnvalf, kupolhvalf och krysshvalf för att nämna de viktigaste — äro ingalunda ovanliga i 1000-talets byggnadskonst. Den begynnande omhvälfningen i deras konstruktion inträder i och med det att man i krysshvalfven börjar att använda hvalfribbor för att uppbära hvalfkapporna. Breda, klumpigt huggna sådana ribbor äro påvisade på flere platser före år 1100. Under de första 25 åren af följande århundrade experimenterar man

¹ E. Lefèvre-Pontalis: *L'Architecture religieuse dans l'ancien diocèse de Soissons au XI et XII siècles*. I, Paris 1894 kap. VII. Referat af Max Hasak: *Die Kirchen Gross S. Martin und S. Aposteln in Köln*. (Die Baukunst 11.)

med problemet oeh kort efter 1125 är krysshvalfvet med ribbor, slaget öfver rektangulär eller kvadratisk yta, konstrueradt. Ribborna äro antingen runda eller kvadratiske, mer utveklade former förekomma också. Dessa hvalf förekomma emellertid icke hvar som helst inom kyrkorna, utan endast i tvärskepp oeh sidoskepp; oftast äro de numera kvar endast i midtqvadraten, alldenstund de andra partierna äro under tidernas lopp förändrade. Till följd af hvalfvens konstruktion förändras omgifningsbågarna oeh arkadbågarna från rund- till spetsbågar.

Under senare delen af 1100-talet fortgår utvecklingen af formerna. Hvalfven börja också att slås i midtskeppen. Ribborna bli smalare oeh elegantare. De vanligaste slagen af dessa äro en rundstaf, (icke sällan mandelformig), eller tre rundstafvar tillsammans. Under denna omgestaltning i de konstruktiva delarne fortfarande kyrkorna att i det yttre, i fönster, dörrar, triforiebågar o. s. v. bibehålla rundbågen. Först något in på 1200-talet är rundbågen fullständigt ersatt i dekorationen af spetsbågen. Vid samma tidpunkt har emellertid det sexdelade hvalfvet öfver två travéer redan börjat uppträda.

Emellertid blefvo kyrkor med det för 1100-talets senare hälft karakteristiska utseendet af ett gotiskt inre oeh ett romanskt yttre ofta uppförda i Burgund oeh af eistereenserorden fördes de derifrån sedermera ut öfver Europa. Denna orden har som bekant mer än allt annat varit kulturbringaren till våra trakter under 1100-talets senare del, oeh det torde icke behöfva anses vara en öföfvägen gissning att se inflytande från denna munkordens byggnadsverksamhet i byggnaden af Bondkyrkans inre, som i de konstruktiva delarne visar så många nyheter oeh i de dekorativa är så enkel oeh konservativ.

* * *

De hvalf, som nu slogos i midtskeppet skadade den inre smygen på rundfönstret i kyrkans vestgafvel. Det ser visserligen ut som om man sökt tillgodogöra sig ljuset från detsamma oeh under hvalfvet lemnat en öppning. När tornet uppfördes till sin n. v. höjd, blef ljusställgången så liten, att det alldeles sattes igen.

Ljus in i den nya byggnaden fick man i stället säkerligen från ett eller flera fönster i östra väggen, som förstörts af de nu-

varande moderna, och genom rundfönsterna i högkyrkans väggar. Att man kan anta det förra, beror på tillvaron af fragment af stafverk (fig. 17) till icke runda fönster, som anträffats på olika ställen inom kyrkan. Då de båda fragmenten vidare äro af olika slags sten, ligger det nära att tro, att det funnits flere fönster i östra väggen, den enda, der sådana kunna väntas hafva suttit.

I högkyrkans väggar sitter ett rundfönster, o. 1,5 m. i diameter, öfver hvarje arkadbåge. Af deras gamla stafverk ha vi ingenting anträffat. En liknande användning af rundfönster eller såsom »Oberlichter» i en högkyrka är inom den något äldre och med

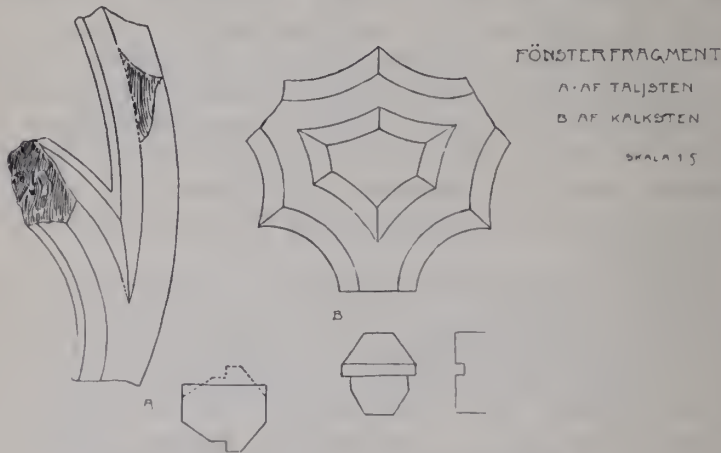

Fig. 17. Fragment af stafverk, funna i Bondkyrkan.

Bondkyrkan samtida arkitekturen icke ovanlig. Inom huggstensarkitekturen kan jag på grund af otillräcklig kännedom om densamma endast i detta sammanhang erinra om Gross S. Martin i Köln, der rundfönstren dock förekomma högt npe i sidoskeppens väggar. I Adlers arbete »Die Backsteinsbauten des preussischen Staates» afbildas från tegelarkitekturen icke så få kyrkor med en dylik anordning och bör med afseende på dessa särskildt framhållas, att den förekommer i flere *romanska klosterkyrkor*¹. Än en gång kan också här med skäl erinras om domkyrkan i Riga, om hvilken redan ofvan talats.

¹ T. ex. S. Lorenz i Salzwedel, S. Nicolaus i Brandenburg, klosterkyrkorna i Krewesee, Arendsee och Diesdorf.

Såsom nu betäcktes midtskeppet förr med ett sadeltak och sidoskeppen af hvar sitt halftak. De senare äro vid senare ombyggnader förändrade, så att de fått större lutning. Märken der det ursprungliga taket begynt, finnas längs yttersidorna af högkyrkans murar 2 dm. under rundfönsterna. In till vindarne ofvan sidoskeppens hvalf leda två öppningar genom hvardera af högkyrkans väggar. Dessa sitta midt emot hvarandra på ungefär samma höjd i den mellersta och i den östligaste travéen. De äro synnerligen enkla omkring 1 m. höga och täckta af ett flatt hvalf. Inåt vinden omges öppningen af ett 17 cm. bredt språng, afsedt för en lueka, som skulle utstänga drag. Invid murlifvet inåt kyrkan ligger en tröskel af en tegelstens höjd och bredd.

Ofvan sidoskeppens halftak ha vi först rundfönsterna och strax ofvan dem längs hela kyrkans sträckmurar ett trappornament. Dess form ses fig. 8. Om dess vanlighet i tegelarkitekturen är redan tidigare taladt. Derofvan finnes nu för tiden en kluisig taklist. Denna är dock modern. Under äldre tider har emellertid otvifvelaktigt kring alla kyrkans fyra väggar löpt ett af bjelkar buret galleri. Hur det kan hafva tagit sig ut är nu svårt att veta, eftersom spåren efter detsamma — så tydligt de än visa, att ett galleri funnits — dock här som på andra ställen endast bestå af de tvärs genom muren gående hålen efter bjelkarne. Hål af detta slag skiljas här snabbt från de vauliga bombålen, derigenom att de äro två tegelskift höga.

I det yttre synas de för närvarande endast på östra gafveln. Af dennas fyra hål ha två emellertid blifvit öfverskylda af hufvudena på de ankarjern, hvarmed kyrkan och tornet nyligen skrufvats ihop. På några årtionden gamla fotografier äro också alla fyra hålen synliga. Ankarjernen löpa sedan längs efter och tätt intill sträckmurnarne och just i dessas underkant förekomma på lagom afstånd från hvarandra två skift höga hål efter bjelkar. Då som nämndt hvalf och väggar här äro samtida, kunna dessa bjelkar, hvilka — eftersom hvalfkuporna gå så högt upp — legat under hvalfkappornas nivå, således ej ha gått tvärs öfver vinden som bärbjelkar till golf o. d., utan måste man anse, eluru nu utvändigt ingenting upplysande kan ses, att deras funktion varit att bära en yttre gång. Genomgående hål efter bjelkar i vestra gafveln omnämndes, då vi behandlade denna, och dessa ligga ungefär i jemnhöjd med dem i högkyrkans murar. Från kyrkans vind ledde två öppningar, en i hvar-

dera gafveln, ut till väktargången. De äro ytterst enkla utan alla detaljer och täckta af flata hvalf.

Många författare ha i allmänhet sagt, att den eller den kyrkan eller den traktens kyrkor varit befästa. Förtjensten af att ha påvisat de anordningar, hvarigenom gudstjenstlokalerna utrustats för att tjena som skyddsort för församlingen, tillkommer dr Ekhoff i uppsatsen »Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk» Aarbøger 1899. Den största delen af denna undersökning egnas tornens försvarsanstalter af det skäl, att dessa äro i allmänhet bäst bevarade. Dock är icke blott den viktiga principen: att det är otänkbart att anta endast tornet befäst utan motsvarande anstalter på de öfriga partierna af en kyrka, uttalad, utan äfven exempel såväl ur litteraturen som från bestående monument på långhus- och korförsvarsanordningar anförda. Af dessa senare exempel vill jag här endast åter nämna Källa kyrka på Öland och Upsala Domkyrka och till dem foga ytterligare några andra.

Bland dessa exempel, som tillfälligtvis här sammanplockas, må först katedralen i Reims anföras.¹ Ur Adlers anförda arbete kunna domkyrkan i Brandenburg, som har bröstningsmur på norra korsarmen, sockenkyrkan S. Maria i Stendahl med tinnkrans kring korkapellens murkrön och kyrkan i Preuzlau anföras. Äfvenledes Mariakyrkan i Danzig har enligt afbildningar i en nyligen om densamma utkommen monografi tinnar längs murkrönet. För öfrigt äro taken på dessa kyrkor ombyggda, så att tinnarne i deras nuvarande skick förlorat karakteren af att vara der för försvarsändamål. Som dekorativ afslutning å muren framträda tinnarne (såväl å sidoskeppens som midtskeppets och tornets murkrön) afgjort i t. ex. Forthering Church, Northamptonshire, der de stora gotiska fönsterna förhindra hvarje tanke på, att det skulle vara en försvarskyrka.² Sådana kyrkor visa blott, hvilka traditioner byggmästarne följt vid valet af motiv för dekoreringen.

¹ *Die Kathedrale von Reims* af K. Schæfer (Die Baukunst h. 9) sid. 3. Förf. har ingen uppfattning af, att verkligen denna kyrka med afsigt försetts med väktargång och tinnkrans kring murarne och uttrycker sig följaktligen utan förstående. På en meddelad afbildning ur Villard de Honnecourts (1200-talet) skizzbok, framställande ett korkapell i Reims, avslutas murkrönet med tinnar.

² Afb. hos S. R. Gardiner: *A student's history of England* v. 1 s. 311; från tiden efter 1434.

Till dessa exempel från England och kontinenten vill jag lägga ännu ett och detta ett inhemskt: Vesterås domkyrka, hvilken vi redan så ofta haft anledning anföra i sammanhang med Bondkyrkans byggnadshistoria. Om de utländska kyrkorna i de anförda fallen tillfälligtvis fått ha kvar tinnarne på murkrönet, som af nutiden oförstådda minnen efter äldre anordningar, har Vesterås domkyrka liksom Upsala endast de mycket lättare förbisedda bjelk-hålen efter väktargången kring kor och midtskepp kvar.

Hvad vi med denna axploekning velat konstatera, är då, att en yttre gång kring högkyrkans väggar, hvaraf vi finna spår i Bondkyrkan, är en anordning, som har talrika förebilder utomlands, och äfven inom landet förekommer, ehuru man ännu ej på grund af brist på observationer kan säga i hvilken utsträckning.

* * *

I samband med den nu omtalade ombyggnaden inuti kyrkan uppfördes på kyrkans *södra* sida en mindre tillbyggnad, nu använd som sakristia. Det må här påpekas, att såvidt jag vet, alla sakristior i dessa trakter annars äro uppförda på kyrkans norra sida. Det är då märkligt, att den vid Bondkyrkan anlagts så som skett, utan att jag kan förstå anledningen till denna omkastning.

Den del af den södra väggens gråstensmur, utanför hvilken sakristian skulle uppföras, refs — som det synes — ned till grunden och den så erhållna stenen användes till grund för tillbyggnaden. Sedan uppfördes murbiten igen af tegel och en liten, enkel, kanske senare också utvidgad dörr förbinder kyrkan med sakristian. Men hvarför denna nedrifning och detta återuppbyggande af muren? Det är en gåta.

Sakristian täckes af ett krysshvalf af samma slag, som kyrkans hvalf och med ribbor, som ha samma profil som de i kyrkan. Sakristians gavvelröste (inbyggdt i den n. v. södra utbyggnadens) är genombrutet af en manshög rundbågig dörröppning, som senare blifvit igensatt. Det kan förtjena anmärkas att så vidt vi kunnat se är det här det enda ställe, der en ordentlig rundbåge förekommer i Bondkyrkan. Ingen ytdekoration applifvar röstets yttermur.

IV. Hufvudförändringarne med kyrkan (forts.): den äldre delen af tornet.

Då ingen förbindelse genom hvalfven förefinnes mellan kyrkans inre och vinden ofvanpå midtskeppet, och man således endast kunde komma dit upp genom de ofvan nämnda dörröppningarne i kyrkans gafvelrösten, kan man ej tänka sig, att passagen utanpå muren från väktargången till marken någon längre tid saknat betäckning. Äfven annat talar för att tornets äldre, nedre del planlagts i samband med omändringen af kyrkans inre. Å andra sidan äro tornets och midtskeppets murar icke i förband med hvarandra, och sträckmurarne med sitt ornament gå fram till och med det gamla vestra gafvelröstets ytterlif, så att dessa sträckmurar otvifvelaktigt äro äldre — om oek obetydligt — än tornets väggar (se pl. 4, norra och södra sidorna).

Tornet är byggt invid kyrkans vestra vägg och har sannolikt ursprungligen saknat dörr utifrån in i nedersta tornrummet. Mellan kyrkan och detta har naturligtvis varit en genomgång. Kanske har ingången till kyrkan, innan tornet byggdes, varit här. Huru härmed än kan hafva varit, så är den n. v. dörröppningen modern och lemnar ingen upplysning om den äldre. I södra tornväggen är och en liten numera sedan länge igensatt fönsteröppning (se pl. 3 och 4). I norra väggen är ingången till den delvis i en särskild liten utbyggnad gående spiraltrappan. Det nedersta tornrummet är täckt af ett krysshvalf af samma slag som kyrkans. Detta hvilar på indragning i tornväggarne och på en för hvalfvet slagen båge framför kyrkans granitvägg. Ribbornas profilering är densamma som i kyrkan och konsolerna här likaledes af gips.

Till tornets 2:dra våning (pl. 1 och 3) kommer man genom en trappa i muren från spiraltrappan, hvilken sjelf fortsätter till den närmast högre våningen. Rummet har utom den flatbågiga ingången till trappan ännu tvenne dörröppningar, men intet fönster. Dörren i södra väggen alldeles nära östra väggen har kommit till för att sätta tornet i förbindelse med södra sidoskeppets vind, hvarför man också samtidigt brutit en dörr igenom kyrkans vestra granitgafvel. Mellan dessa båda dörrar ledde en träbro, efter hvilket bärbjelkar hålen ännu synas strax nedom torndörren.

På samma höjd, som dessa dörrar ligga, är en motsvarande förbindelse anordnad mellan norra sidoskeppets vind och tornet. Dörren här leder genom trappornas utbyggnadens vägg in till spiraltrappan. Denna förbindelse mellan tornet och sidoskeppen har gifvetvis haft strategiskt syfte, och man får kanske antaga, att de delar af passagerna, som lågo utom murarne, förr varit öfverbyggda.

Tornets andra våning har i vestra väggen också en dörr, bredare och högre än de senast omtalade. På utsidan bildar muren ett språng för dörren att falla in uti. En sådan öppning i andra våningen, eller om ej så högt dock en bit uppe på tornväggen, är mycket vanlig på torn i försvarskyrkor. Den behöfdes i händelse af ofred, sedan utgångarne från kyrkan barrikaderats, för att försvararne af byggnaden dock skulle ha någon väg att sätta sig i samband med den yttre världen.

Golfvet i detta rum är nu täckt af ett tjockt lager jord, hvori under tidernas lopp en del bråte hamnat. Att man afsigtligt här företagit påfyllningen för att få ojämheterna af hvalfvets öfveryta att försvinna, är ganska naturligt i ett rum med så många ingångar.

Spiraltrappan fortsätter förbi trappan till andra våningen och dörren mot norr ännu ett stycke. Därefter går den plötsligt rätt in i väggen och några steg — af hvilka det första är högt och brant — föra inuti tornmuren upp till tornets tredje våning. Detta plötsliga afbrott på spiraltrappan anger väl, att man först ämnat föra trappan ännu en våning, men sedan afstått från detsamma. Man synes mycket hafva tvekat, om man skulle fortsätta med en stentrappa i muren till nästa våning eller ej. I sjelfva hörnet midtför dörren i nivå med tredje våningens golf ses nemligen ett par steg till en trappa, som heller aldrig fullföljdes.

Den tredje våningen hvilar på hjelkar, som gå mellan norra och södra väggarne. En ljusöppning finnes i vardera af dessa väggar. Då deras planer finnas å pl. 2 och 3, och då deras utseende angifves på planseherna öfver tornfasaderna, behöfver jag ej ingå på detaljbeskrifning af desamma. I vestra väggen finnes en hög och bred dörr, rätt öfver den likuande i våningen inunder. Den funktion denna haft att fylla, har jag f. u. ingen åsigt om. — Utanpå södra väggen sitter en med väggen samtidig solvisare.

Till den fjerde och högsta våningen i det gamla tornet kom man på en inre trappa eller på stegar. Dess golf hvilade på i norr

—söder gående bjelkar, öfver dessa och förmodligen öfver golfplan-korna låg längs hvardera af norra och södra väggarna en grof stoek. Murkrönet i denna våning afslutades med fem tegelskift höga *tinnar*, mellan dessa finnas tre öppningar i hvardera af norra och södra väggen och två i den smalare vestra väggen. Om detaljerna hänvisas till innerfasaderna och planen till våningen. Denna öfversta våning täcktes väl af ett skyddstak.

En afslutning med tinnar på tornen är inom den profana byggnadskonsten under olika perioder af medeltiden synnerligen vanlig. Då tornen vid och på kyrkorna skulle tjena samma sak, som profanbyggnadernas fästningstorn, tillämpade man vid de förras byggande de erfarenheter man vunnit vid de senare. Som vi ofvan sett, afslutades också murkrönen i vissa kyrkors långhus och kor på samma sätt eller med tinnar. Doek kunde — såsom vi framdeles komma att närmare beröra — äfven flera andra sätt komma till användning på tornen. Vi inskränka oss här att nämna, att tinnar äro observerade på flere andra kyrktorn i Norden t. ex.: S. Ibbs kyrka, Aakirkeby, Vår Frue i Kalundborg¹, Bunge kyrka på Gotland (enligt fotografi), samt att rekonstruktörer icke dragit sig för att med sådana afsluta kyrktorn, såsom d:r Ekhoff med S. Per i Sigtuna, Adler med Domen i Frankfurt an der Oder och Seesselberg flerstädes², hvilken senare doek icke är öfverdrifvet noggrann med placeringen af tinnarne (exempelvis Kalundborg).

Med uppförandet af det äldre tornet afslutas en period i kyrkans byggnadshistoria. Då borde alltså frågan under hvilken tid detta skett, här närmast upptagas till behandling, men vi uppskjuta tills vidare dermed, för att i ett sammanhang få redogöra för hela tornet.

V. Tornets påbyggnad.

Hvar påbyggnaden af tornet, som möjligen verkställdes snart nog efter det äldre tornets fullbordande, begynner, antydes utvändigt medels de grunda niseher som förekomma på tornets tre fria sidor. De mellersta nisehernas bottnar sammanfalla med det äldre tornets murkrön. De stå nemligen i de gamla tinnöppningarna.

¹ D:r Ekhoffs ofvan citerade uppsats.

² Die frühmittelalterliche Kunst der germanischen Völker, Berlin, 1897.

De båda yttersta nischerna å hvarje vägg utgöra deremot ingen antydan om äldre anordningar.

Den nya muren, som byggdes i flykt med den gamlas ytterlif, är betydligt tunnare, än denna. Då den gamlas norra och södra väggar äro 1,25 m. tjocka och vestväggen 1,5 m., är den nya på alla sidor endast omkring 0,8 m. tjock. Invändigt synes följaktligen den gamla murens afslutning ganska väl och skulle göra det ändå bättre, om ej en i nyare tid inlagd bjelkresning för ringklockorna, skadat densamma. Denna konstruktion för klockorna har naturligtvis grundligt förändrat det inre af det nyare tornet, och vi taga ingen hänsyn till densamma, när vi nu fortsätta med vår redogörelse.¹

Den närmaste påbyggnaden ofvan timmarne erbjöd inga större svårigheter. Det enda hindret var den gamla vestgafveln, som fick stå kvar i tornets östra vägg.² I tornets nedifrån räknadt femte våning äro väggarna genombrutna af manshöga öppningar o. 0,5 m. breda och 1,75 höga, täckta af flata tunnhvalf. Två sådana öppningar förekomma i hvardera af kortväggarne och tre sådana i hvardera af långväggarne. Af dessa äro nu östra väggens igensatta med en tunn mur, de andra få göra tjänst som ljudöppningar för klockorna. Dessa öppningar äro dock äldre än klockorna, eftersom intet spår af upprifningar förekommer i deras omfattningsmurar. Utgångar till en yttre väktargång få de ej heller antagas ha varit, eftersom de vanliga spåren efter en dylik på denna tornnivå i den godt bevarade muren saknas. Kanske äro de bara tillkomna i dekorativt syfte, ty det märkliga eger rum, att några spår af samma slag som i de andra våningarna efter bärbjelkar till ett golf i denna helt och hållet saknas. Att de grofva bjelkhålen saknas, tvingar dock ej med nödvändighet till att antaga, att golf ej funnits. Det har ju då som nu kunnat ligga på bockar, som stödt sig på de gamla tinnkrönen.

¹ Angående planen af tornets fjerde våning erinras om, att påbyggnaden af tornet i öster hvilar på kyrkans vestra gavel i dess hela tjocklek. Linien i norr—söder genom denna anger skilnaden mellan det gamla vestra röstet och den yngre tornbyggnaden.

² Hvad som synes från midtskeppets vind utaf vestra väggen härstammar från två byggnadsskeden. Den nedre delen af väggen är i förband med högkyrkans norra och södra murar och hvilar på den hvalfbåge, som slogs för att uppbära den vestligaste hvalfkappan i högkyrkan. Den öfre delen af väggen är det påbyggda tornets östra mur.

Den egentliga försvarsvåningen är den nästa, tornets sjette och högsta. Att golfvet här skulle bära tung belastning — såväl försvararne som deras attiralj — ser man redan derpå att det gamla golfvet hvilat på dubbla lag af grofva bjelkar. Tre väldiga sådana gingo i öster—vester. Af dessa ligga ännu två kvar på den plats, de tingo, då tornet byggdes. Den tredje måste undanrödjas för klockorna. Dessa bjelkar bära falsar i två motstående sidor och hafva omnämnts redan i ett annat sammanhang. Det öfre laget bjelkar är alldeles borta, endast de ovanligt stora hålen äro kvar. Strax ofvan dessa finnas myningarne till de kanaler, deri väktargångens likaledes ovanligt grofva bjelkar legat. Dessa kanalers antal — så vidt de nu äro kvar — och lägen visar planen af våningen pl. 2 och deras ntscende planscherna med fasaderna. Fördenskull ingår jag ej här på en detaljbeskrifning af dem. Bjelkhålen mynna märkligt nog ut i den prydliga korniselformade utdragningen af norra och södra väggarne (en motsvarande saknas på de andra väggarne). — På östra väggens insida har en långsgående bjelke legat i kanalernas mderkant.

Bjelkhål saknas ett stycke på midten af norra väggen. Det beror på, att man här en gång för att kunna taga in klockorna i tornet rifvit upp väggen. Sedan mnrade man igen väggen och detta i modernt förband. Detta visar att klockorna först kommit sent in i tornet. På den icke så ovanliga uppfattningen, att våra äldre kyrktorn skulle hafva varit klocktorn, är här icke värdt att vidare spilla många ord. Se härom den anförda uppsatsen i *Aarbøger!* Sjelf har jag dessutom vid resor i Mälarlandskapen funnit flere kyrkor, som ha både torn och klockstaplar ännu i våra dagar, och andra, der klockornas insättande i tornen i mannaminne eller nyligen skett.

Att upprifningen af muren skedde här på norra väggen i Bondkyrkans torn, berodde troligen på, att den gamla utgången mellan tornrummet och väktargången varit här. Ingen annan än denna har heller funnits ty de öfriga väggarne äro i orubbadt skick. Tornets fyra väggar äro ursprungliga ända till det rundtom lika höga krönet. De öfversta skiften äro starkt svärtade, minne från någon tornbrand. Utvändigt äro väggarne prydda af ett trappornament, dock af något annan form än på högkyrkans väggar.

Huru tornet upptill afslutats då det var färdigt, kan man nu endast uttala förmodan om. Sannolikt synes mig vara, att tornets

öfversta rum och väktargången varit täckta af ett gemensamt valmtak. Ett torn af denna typ är här afbildadt efter Violet-le-Duc och den ofta citerade uppsatsen Om befästa kyrkor. Den tornspira, som finnes omtalad och afbildad hos 1600- och 1700-talens författare, kan icke vara äldre än från tiden efter år 1643, då den gamla spiran blåste af Bondkyrkans torn.¹

Försvarstorn med anordningar af det slag, som Bondkyrkans påbyggda torn äro vanliga inom den nordiska medeltida byggnadskonsten. Jemte detta slags torn der hordaget ligger öfver den våning, der tornmuren är genombruten af flere stora öppningar, förekomma andra, der väktargången är lagd utomkring denna våning. De äro förmodligen att betrakta som varieteter af samma art och någon skilnad i ålder mellan dessa båda anordningar, så att de skulle efterträdt hvarandra inom byggnadskonsten, förefaller mig ej kunna påvisas. Snarare talar den omständigheten för motsatsen, att vid gråstenstorn, hvilka — såsom det i många fall händt i Mälardalen — blifvit förhöjda i tegel för att kunna erhålla hithörande försvarsanordningar, hordage anbragts antingen nära murkrönet eller utomkring en i så fall helt ny våning af tegel. Exempel på det förra erbjuda bl. a. Vaxala och Hillersjö kyrkors torn och på det senare Öfver Selaö kyrkas torn.² Förutom på dessa nyss nämnda landskyrkor ha väktargångar förekommit på alla tre domkyrkornas

Fig. 18. Torn i Dugny, Frankrike. Efter Violet-le-Duc.

¹ Denna uppgift finnes utom hos åtskilliga författare, hvilka kanske endast skrifvit af hvarandra, i en samtida anteckning, på hvilken min uppmärksamhet fästs af bibliotekarien L. Bygdén, i ett samlingsband på Upsala bibliotek med titel: Anteckningar utur almanackor 1642—59. Anteckningarne äro gjorda af ett par studenter i Upsala, D. Helicius och St. Meurer. I sin helhet lyder anteckningen om Bondkyrkan: then 23 martij wartet sådant stormwäder i Upsala så at Bondkyrkiotornet blåste aff. I tornet förvaras några medeltida taktegel. Dessa kunna ha tillhört det gamla tornets taktäckning, men lika väl hvilken byggnadsdel som helst.

² Vaxala beläget strax öster om Upsala, Hillersjö på Mälaren Svartsjölandet, Ö. Selaö på den stora ön i Mälaren med samma namn.

— Strengnäs, Vesterås och Upsala — torn och på åtminstone de båda sistnämnda ställena ha flere dylika funnits öfver hvarandra på samma torn.

*
*
*

Vi ha vid redogörelsen af kyrkans byggnadshistoria haft upprepade tillfällen att söka förklara byggnadspartiets beskaffenhet ur dess uppgift att vara till skydd för fientliga anfall mot kyrkan. För att öka kyrkans försvarsduglighet har säkert också den höga gråstensmuren rundt kyrkogården här som annorstädes tillkommit. Den synes enligt Peringskiölds afbildning ha gått ut i flykt med tornets vestra vägg. På den hos honom synliga delen förekommer ej mindre än tre kyrkogårdsportar. Afbildningen ser dock ej så tillförlitlig ut, att man tror, att de sett så ut i verkligheten. Kyrkogårdsportar äro bevarade vid många kyrkogårdar i Sverige, äfven i Upland t. ex. vid Färentuna och Stafby. De äro gifvetvis uppförda i syfte att bättre kunna förhindra tillträdet till kyrkogården. I Bondkyrkans kyrkogårdsmur låg också den tiondelada af tegel i mnkskifte af fatburstyp, som ännu står kvar. Allt det öfriga refs ned, sedan Karl XIV Johan enligt Brunius gifvit en vacker summa för detsamma.

Dessa försvarsanordningar i och omkring Bondkyrkan, till hvilka vi ofta kunnat erinra om eller påpeka analogier på ännu stående monument, måste vi betrakta såsom uppförda i praktiskt syfte och alldeles ej -- hvilket man ju möjligen kunde vilja sätta i fråga — som dekorativa former anbragta här, därför att kyrkor annorstädes utstyrdes med dessa. Jemte af annat framgår detta också af blotta tillvaron af torn. Då flertalet uppländska kyrkor, som ligga inne i landet, icke hafva tornbyggnader, men väl många sådana som ligga vid kusten eller Mälaren och vid de segelbara vattendragen, är detta alldeles tydligt icke beroende på en slump. Visserligen finnes ej i bevarade skriftliga uppteckningar något om strider kring och anfall mot kyrkobyggnader i dessa trakter. Dock äro anteckningar från dessa tider och trakter så få, att ingenting kan slutas deraf, om något är omnämndt eller ej i den fragmentariska litteraturen, då vi å andra sidan ha ett så påtagligt vittnesbörd om systematisk belägring af en kyrka, som mingsången i S. Per, Sigtuna.¹

¹ Ekhoff a. a. o. s. 35 fig. 3.

I de historiska skildringarne från Norge under motsvarande tid se vi också att striden mycket ofta koncentreras kring stadens kyrkor och de dem omgifvande kyrkogårdarne vid de ofta skildrade anfall, som det ena partiet gör mot en stad, som det andra innehar. Naturligtvis finnes ingen anledning att antaga, att de inbördes fejderna i Sverige på den tiden skulle varit mindre talrika eller att de tagit mycket afvikande former.

VI. Mindre tillbyggnader till Bondkyrkan.

Som så ofta vid Mälardalens kyrkor finnes också här ett vapenhus. Det ligger emellertid i olikhet mot hvad som annars är bruket på kyrkans norra sida. Denna omkastning är lika oförklarlig som den ofvan nämnda af sakristian; båda måste bero på tillfälligheter af lokal natur. Vapenhuset är uppfördt af tegel i munkförband och saknar förband med kyrkans vägg. Dess krysshvalf hvilar på en framför granitväggen slagen båge och på indragningar af ytterväggarne. Rummet iuvändigt är nästan kvadratisk $4,75 \times 4,85$ m. och har en enkel nisch i östra väggen. Att här som i större vapenhus funnits ett altare framför denna, är föga sannolikt. Krysshvalfvet går på långt när icke upp i jevnhöjd med sidoväggarne, utan en vind med manshöga väggar finnes ofvan hvalfvet. Dörrarne såväl ut som in till kyrkan äro synnerligen enkla; åtminstone den senare är vidgad i modern tid. Gafvelröset är rätt högt och försedt med rik ytdekoration (tandsnitt).

På norra väggen finnes öster om vapenhuset jemväl ett kapell utbyggdt. Detta är synbarligen samtidigt med det midt emot på kyrkans södra sida liggande, hvilka tillsammans troligen afsetts att bilda ett slags tvärskepp till kyrkan. De ligga midtför kyrkans andra travé från öster räknadt. Vi beskrifva nu närmast det norra kapellet. Väggarna i den gamla kyrkan refs ned framför det samma, och öppningen mellan kapell och kyrka betäcktes af en spetsig hvalfbåge. Gråstenen från väggen användes till grund för kapellet, som i öfrigt är i munkförband. I norra väggen är ett stort fönster. På hvar sida om detta är en sköldformig dekoration¹

¹ En dylik finnes på korets östra gafvel i Gamla Upsala, på Upsala domkyrkas södra torn före »restorationen» och på den från Vaxala kyrka ofvan afbildade gafveln.

uti väggen och ofvanom fönstret ett kors. Invändigt är kapellet ungefär lika högt som sidoskeppen och täckes af ett enda kryss-

Fig. 19. *Bondkyrkan, sedd från nordost.*

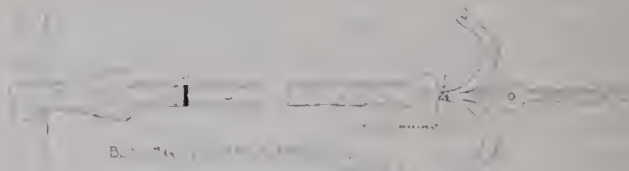

Fig. 20. *Bestag å kapelhusets ytterdörr.*

hvalf med fyrkantiga otympliga hvalfribbor. Det södra kapellet¹ är det norra likt. Då detta kom att ligga omedelbart intill den

¹ Det södra kapellet har under den sista delen af medeltiden försetts med hvalfmålningar, af hvilka ett parti blottades hösten 1898. De befunnos då vara i så dåligt skick, att de knappast äro värda att re-

äldre sakristian, lät man dem få ett gemensamt gavvelröste, i hvilket dock gränsen mellan sakristians gamla röste och det nya ännu är fullt tydlig. Utvändigt har röstet endast ett stort föga pryddigt kors som ytdekoration. I höjd med korsets underkant finnas tre genomgående kauer till mycket grofva bjelkar. Kanske har här funnits en balkong hvilande på dessa bjelkar ty hålen äro för grofva att vara efter ställningsbommar. Dessa båda kapell, som sist omnämmts, äro gifvetvis de yugsta utvidgningarne af kyrkan.

VII. Kyrkans omnämmande i den äldre litteraturen.

Hittills har vår uppgift varit att söka läsa af Bondkyrkans olika byggnadspartier hvad de upplysa rörande sin egen historia, och att söka visa den plats, de intaga i den nordiska byggnadsverksamhetens utveckling. Då Bondkyrkan ligger såsom den gör i närheten af det äldsta svea stiftets, sedermera ärkestiftets säte, har den kommit att omtalas i för svenska förhållanden mycket tidiga litterära alster och urkunder. Vi skola nu söka framställa vår åsigt om, huru dessa källor rättast böra förstås. En källa, hvilken med anspråk på trovärdighet omtalar Bondkyrkan som existerande på en bestämd tidpunkt, är utan tvifvel Vita S. Eriei. Det bekanta stället i denna skrift innehåller, att Erik den helige mottagit underrättelsen om fiendernas snara framryckande, då han var närvarande vid gudstjensten i den heliga Trefaldighetskyrkan som låg på det berg, som kallades Herrens, och hvarest metropolitankyrkan var anlagd, då skriften författades.¹ Som detta sistnämnda med allra största sannolikhet skedde i samband med Erik den heliges skrinläggning,² hafva vi i denna notis fått dels en uppgift om att en kyrka existerade här på Erik den heliges tid och dels ett meddelande om, att denna kyrka vid den tid, då denna vita skrefs, kallades ecclesia S. Trinitatis. Jag skiljer och betonar dessa två saker, derför att bibliotekarien Annerstedt anført detta ställe

staureras. Andra partier af kyrkan ha enl. Peringskiöld jemväl haft målningar, men dessa äro täckta af så tjockt puts, att för närvarande ingenting är bekant om deras värde.

¹ *Scriptores rerum suecicarum*, II s. 276.

² K. Stjerna: Erik den helige s. 10.

som bevis för oaktheten af den punkt i *Annotationes ex scriptis Karoli Episcopi Arosiensis excerptæ*, som rör Bondkyrkan och till hvilken vi återkomma. Stället innehåller således enligt min mening icke nödvändigt mer än att den kyrka, hvori Erik den helige bevistade gudstjensten, på 1270-talet var helgad Treenigheten. Då uppgifterna om året för Erik den heliges död något variera, omskrifva vi meddelandet så, att en kyrka fanns här på midten af 1100-talet och som af den arkeologiska redogörelsen ofvan torde hafva framgått, kan i denna kyrka *tegel* icke eller högst osannolikt hafva förekommit, utan den kyrka här omtalas, var otvifvelaktigt den kyrka af gråsten och trä, från hvilken vi ännu i dag ha omfattningsmurnarne kvar.

Den nästa uppgift, som också nämner kyrkan på ett visst bestämdt år, ingår i de nyss nämnda mycket omstridda *Annotationes ex scriptis Karoli Episcopi Arosiensis excerptæ*¹ och lyder: *MCCX templum ad Eistraaröos et Ullrök extructum a Suerhero II SS. trinit. consecrata*, som torde kunna öfversättas: 1210 invigdes det af Sverker II vid Ulleråker och Östra Aros byggda templet åt den heliga Trefaldigheten. Då jag nu här kan hänvisa till, att Bondkyrkau i senromansk tid (1175—1225) undergått så väsentliga förändringar, att enligt den romerska kyrkans skick en ny invigning måste företagas, i det midtskeppets väggar och hvalfven, det äldre tornet och sakristian då uppförts, innebär denna anteckning ingenting, som behöfver strida mot faktiska förhållanden. Efter min mening behöfver man ej heller låta misstankar mot anteckningens äkthet uppkomma på grund af årtalet 1210, under hvilket år Sverker föll vid Gestilren efter att ha varit i landsflykt en längre tid i Danmark.² Notisen synes nemligen ej innebära mer än att kyrkan uppförts o: vidlyftigt om- och tillbyggt af Sverker, och att invigningen skett först efter det denne konung fått gå i landsflykt.

¹ Aftryckta hos Annerstedt: *Schefferus och Verelius* sid 25. Denna författare utdömer dem alldeles. Deri synes han mig gå för långt. Man torde nemligen kunna betrakta dem som af en 1600-talets latinare gjorda anteckningar ur en medeltida handskrift, som väsentligen rör Vesterås, men hvori några uppgifter om Upsala förekomma, och då det just är dessa, som voro af betydelse för Verelius, meddelades de honom och i den form, som vi ha dem.

² *Script. rer. suce. III Annales Sigtunenses* sid. 2.

Sedan domkapitel efter 1248 npprättats i Upsala, inrättades flere kanonikat under senare delen af 1200-talet. Bland de trenne, som arehidiakonen sedermera erkebiskop Fuleo, den svenska kyrkans mest energiske och betydande personlighet på denna tid, af sina egna tillgångar npprättade, är också S. Trinitatis eller det sjette. Det är uppkalladt efter trefaldighetskyrkan och inkomsterna från denna jemte åtskilligt annat var anslaget åt dess innehafvare. I registrum eeclesie upsaliensis finnas under årens lopp dessa kaniker allt ifrån början till mot medeltidens allra sista år införda.¹ Denna namnserie har egentligen för oss sitt största intresse deri, att den visar, att Bondkyrkan hela medeltiden igenom var prebendeförsamling till en af kanikerna, och att det således är en myt från senare tid, att Bondkyrkan skulle varit ens någon tid använd till domkyrka.

I de latinska urkunderna benämnes kyrkan regelbundet ecclesia S. Trinitatis. När framdeles svenska språket blir vanligare i de offentliga handlingarne, möter oss också snart dess ännu mest vanliga svenska namn: så i ett dombref af 1409, så i Olaus Petri krönika, och 1600-tals författarne med sitt nyklassiska latin försumma ej heller att anföra detta kyrkans då vanliga svenska namn. Det är således på gammal häfd vi stödt oss, då vi fortfarande talat om *Bondkyrkan* i Upsala.²

* . *

Uppslaget till föreliggande arbete gafs hösten 1898 genom upptäckten af, att Bondkyrkan egde ett torn, som en gång afslutats med ett tinnkrön. Denna observation kom lyekligtvis att meddelas prof. *Axel Erdmann*, hvilken allt ifrån den dagen med aldrig svikande välvilja och intresse befordrat den då af honom uppkastade planen att få Upsala äldsta kyrka på ett vetenskapligt sätt publicerad. För detta önskar jag här att å arkitekt Berlins och egna vägnar till honom framföra vårt taek.

¹ Svenskt Diplomatarium, V. sid. 312.

² De planscher till hvilka i denna uppsats hänvisas, återfinnas i h. 8 af *Svenska konstninen från medeltiden och renässansen*, utgifna af Sv. Foruminesföreningen.

Vidare är det mig en kär plikt att här få uttrycka min tacksamhet till dem, som genom att ställa sina samlingar af goda fotografier till min disposition, underlättat, ja i många fall möjliggjort mitt arbete. Det är nemligen i många fall så, att jag endast genom deras mellankomst fått kännedom om flere viktiga monument, i andra kunnat stödja mina personliga hågkomster från korta besök på deras afbildningar. Jag önskar då här få framföra mina tacksägelser till doc. Almgren, amanuens O. Janse, juris stud. Elis och Karl Sidenblad, Upsala, och museumsassistenterna I. Hertzprung och Chr. A. Jensen, Köpenhamn.

Om fynden af romerska silfvermynt i Norden.

Af

Oscar Almgren.

Att romerska silfvermynt, s. k. *denarer*, hufvudsakligen från 1 och 2 århundradena eft. Kr. i stort antal hittas ända häruppe i de skandinaviska länderna, är ett faktum som sedan gammalt ådragit sig uppmärksamhet. Vår tids systematiska fornforskning har egnat denna företeelse ett närmare studium, i första rummet genom att upprätta fullständig statistik öfver fynden. Professor Montelius beskref i sin 1869 utgifna gradualafhandling *Från järnåldern alla då kända denarfynd från Danmark, Sverige och Norge. I Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1894* har museumsinspektör P. Hauberg i Köpenhamn fullföljt denna fyndförteckning t. o. m. år 1893¹. Man har således en fast grund för en diskussion om den egentliga innebörden af denna intressanta företeelse: när och på hvilket sätt ha mynten kommit hit? Denna fråga är nemligen ej så enkel, som man skulle tro; det svar, som förefaller naturligast, har visat sig stå i strid med en del märkliga förhållanden, som komma i dagen vid ett närmare studium af dessa fynd. Då frågan hör till de mera allmänt intressanta inom vår förhistoria och ej på länge varit behandlad i den svenska litteraturen, torde en redogörelse för densamma i denna tidskrift vara på sin plats.

Först då till statistiken! 1893 kände man från de tre skandinaviska länderna 5537 denarer ur 115 olika fynd. Sedan dess

¹ Ett redan hos Hauberg upptaget större fynd, som 1893 anträffades vid Robbedale på Bornholm, är nu utförligt beskrifvet i *Aarbøger 1900*, s. 92.

har åtminstone ett större fynd kommit i dagen; 367 denarer hittades nemligen 1896 vid Robbenarfve i Garda socken på Gotland.¹

På motstående sida meddelas Haubergs tabell öfver de år 1893 kända mynten och derbredvid en förteckning öfver Robbenarfvefyndet.² I summeringskolumnen ha vissa sammanslagningar företagits för att underlätta tidsöfversigten.

Sin rätta innebörd gifva oss dessa siffror likväl först då, när vi dividera myntsumman för hvarje tidsperiod med periodens åranatal; de sålunda vunna medeltalen pr år äro anförda i den sista kolumnen.

En granskning af denna tabell visar, att den oafbrutna raden af kejsare, hvilkas mynt äro representerade i fynden, börjar först med Nero, äfven han dock endast svagt företrädd. Under återstoden af första århundradet ha vi för flere kejsare 8—10 mynt pr år, för Domitianus dock egendomligt nog endast 2,5. Årssiffran för hela tiden 54—98 blir därför blott 4.

Hufvudmassan af mynten tillhör det andra århundradets kejsare. Från oeh med Trajanus ökas medelsiffran jämnt, tills den når sin kulmen under Marcus Aurelius med 87, hvarefter den åter hastigt sjunker, så att den vid århundradets slut, under Septimius Severus, är blott 2 pr år. Följande kejsare till oeh med Gordianus, som dog 244, äro endast representerade med enstaka mynt. Derefter upphör silfvermyntströmmen fullständigt,³ under det i stället ett oeh annat guldmynt börjar uppträda, förebådande den rika guldström, som inbryter öfver Norden under 400-talet.⁴

¹ Fyndet är närmare beskrifvet i *Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad* 1896. — Af ett annat gotländskt fynd på 78 mynt, som 1898 anträffades vid Ejmunds i Mästerby socken, inkommo till statssamlingarne tyvärr endast 14 (5 Antoninus Pius, 3 Faustina d. ä., 1 Marens Aurelius, 5 Commodus; inv. 10704); den hittare, som behållit de öfriga 64, har ej kunnat uppsåras. — För öfrigt ha endast några enstaka funna denarer på de sista åren inkommit till de svenska statssamlingarne, alla från Gotland oeh Öland.

² Obestämbara mynt oeh barbariska efterbildningar äro utlemnade i dessa förteckningar.

³ Blott från Constantin den store finnas 3 denarer.

⁴ Från tiden före 250 äro endast 6 romerska guldmynt funna i Skandinavien. Detta stämmer på ett intressant sätt med Taciti nedan anförda yttrande, att germanerna på hans tid föredrogo silfvermynt framför guldmynt.

<i>Denarer funna i Skandinavien.</i>	Kända 1893.	Robben- arvfe- fyndet.	Summa.	Medeltal pr år.
Republiken	2	—	2	—
Augustus	2	—	2	—
Nero, 54—68 e. Kr.	12	—	12	1
Galba, 68—69	3	—	10	10
Otho, 69	2	—		
Vitellius, 69	4	1	102	8,5
Vespasianus, 69—79	78	12		
Titus, 79—81.	12		3	38
Domitianus, 81—96.	35	—	19	9,5
Nerva, 96—98	19			
Trajanus, 98—117	451	42	493	26
Hadrianus, 117—138	611	50	725	34,5
Sabina, hans gemål	41	5		
Aelius Cæsar, hans adoptivson	16	2	1553	67,5
Antoninus Pius, 138—161	1061	69		
Faustina d. ä., hans gemål	389	34	1651	87
Marcus Aurelius, 161—180	1013	66		
Faustina d. y., hans gemål	341	27	468	39
Lucius Verus, medregent	103	10		
Lucilla, hans gemål	85	6	13	13
Commodus, 180—192	388	33		
Crispina, hans gemål	43	4	36	2
Pertinax, 193	11	1		
Manlia Scantilla, g. m. Didius Julia- nus († 193).	1	—		
Clodius Albinus, 193—197.	2	—		
Septimius Severus, 193—211	31	1		
Julia Domna, hans gemål.	2	—		
Caracalla, 211—217	1	—	13	0,4
Diaduminianus, † 218	1	—		
Macrinus, 217—218	2	—		
Heliogabalus, 218—222	1	—		
Julia Sæmias, hans mor	1	—		
Julia Mæsa, hans mormor	1	—		
Alexander Severus, 222—235	3	—		
Gordianus, 238—244	3	—		
Constantin den store, 306—337	3	—	3	—

Den förklaring af dessa fakta, som ligger närmast tillhands och förr varit den vanliga, uppehålls ännu af Hauberg och uttryckes af honom sålunda (s. 366): »Den store Udbredelse, Denarerne fandt udover Mellemeuropa, hvorfra de førtes videre til de nordtydske Lande og Skandinavien, maa antages hovedsaglig at have været begrundet i fredeligt Handelssamkvem mellem Romerriget og dets nordlige Nabolande. Myntudførselen viser sig just at have været stærkest under de store Keisere Trajan, Hadrian, Antoninus Pius og Marcus Aurelius, i Romerrigets lykkelige Fredstider.» — (S. 367): »Den Omstændighed, at Nedgangen i Denartilførselen viser sig, efterat Krigen med Mareomannerne er udbrudt under Mare. Aurelius, og at Tilførselen derpaa lidt efter lidt aftager, indtil den helt dør hen under det vedvarende krigeriske Forhold mellem Romerriget og de germanske Folk, gjør det sandsynligt, at det er disse Begivenheder, som have medført Standsningen ved at verke ødelæggende paa det tidligere blomstrende Handelsforhold mellem Romerne og Germanerne». ¹

Denna förklaring vore fullt tillfredsställande, om man blott såge på statistiken för hela massan af de funna mynten. Men två omständigheter nödga oss att söka en annan tydning af företeelsen. ²

Den ena af dessa omständigheter är *de större myntfyndens sammansättning*. Ett typiskt exempel härpå lennar oss det nya, i vår tabell förtecknade Robbenarfvefyndet. Vi se, att detta icke

¹ I en annan passus på samma sida synes Hauberg dock närma sig den förklaring, som i det följande skall framställas: »En ikke uvæsentlig Betydning for Denarernes Udbredelse i Mellemtyskland have utvivlsomt de store Summer havt, som sendes de romerske Legioner til Lønning under de senere langvarige Kampe mod Germanerne».

² Denna nyare förklaring har först i förbigående antydts af riksantikvarien Hildebrand i hans afhandling om den yngre importen af romerska guldmynt till Norden i *Från äldre tider* (Sthlm 1882), s. 64. Tydligt oberoende af honom framställes samma förklaring med utförlig motivering af O. Tisehler i *Schriften der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg XXIX* (1888), Sitzungsberichte s. 18 f., dock närmast för Ostpreussens vidkommande. Att samma fakta, som fört Tisehler till denna åsigt, emellertid gälla för hela det nordeuropeiska kulturområdet, har jag sökt visa i min afhandling *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte* (Sthlm 1897), s. 81 ff, hvartill hänvisas för den mera detaljerade bevisföringen. Af vissa hithörande frågor har jag dock nu en något annan uppfattning, än den som der kommer till synes.

omfattar mynt från endast en kortare tidsrymd, utan att så godt som *alla* de kejsare, hvilkas mynt något allmännare pläga förekomma i Norden, äro representerade äfven i det enskilda fyndet och det i ungefär samma proportion som i totalsumman. Och så är förhållandet med alla de större fynden.

Af särskildt intresse för frågan är att ta i betraktande det yngsta myntet i hvarje fynd. Äfven om man går så långt ned som till fynd med blott 5 bestämbara mynt, så finner man att intet enda slutar med Hadrianus, Trajanus eller någon ännu tidigare kejsare och endast *ett* af de allra minsta (Hauberg n:r 48: 5 mynt) med Antoninus Pius, som doek i hela myntsumman är representerad med en så väldig siffra. Deremot sluta ej mindre än 13 fynd med Marcus Aurelius (Hauberg 2, 19, 50, 51, 53—58, 63, 64, 114), lika många med Commodus (H. 29, 30, 65—74 samt det nya fyndet från Ejmunds), 1 med Manlia Seautilla (H. 75) och 11 med Septimius Severus eller Clodius Albinus (H. 3, 22, 31, 32, 76—81 samt Robbenarfvefyndet). Slutligen ha vi fem fynd, der det yngsta myntet är ett af de sällsynta från 200-talet; 2 af dessa fynd sluta med Maerinus (H. 4, 5), 1 med Heliogabalus (H. 21) och 2 med Alexander Severus (H. 39, 82).

Inom de sydligare delarne af det gamla fria Germanien, der dylika denarfynd i stor mängd förekomma i Elbe- Oder- och Weichselområdena, är förhållandet uppenbarligen alldeles likartadt. Visserligen ha vi ingen fullständig statistik för denarfynden från dessa trakter, men alla tillgängliga uppgifter peka i denna riktning. Frånsedt ett fynd, som i hela sin sammansättning intar en särställning, och till hvilket vi nedan återkomma, så slutar äfven här ett enda fynd (föröfrigt ofullständigt känt) med Antoninus Pius, alla andra med senare kejsare. Dessa förhållanden betyda naturligtvis, att de stora massorna af denarer icke kommit i jorden på germanskt område förrän *under och efter M. Aurelii tid*. Man kan då ha full rätt att fråga sig: hafva mynten ens kommit *in* på germanskt område före denna tid?

Denna fråga blir, synes det mig, på ett afgörande sätt besvarad genom en undersökning af de fynd från det germanska området (mest graffynd), der romerska mynt,¹ vanligen enstaka, förekomma *tillsammans med andra fornsaker*. Sådana fornsakstyper, som måste

¹ Ofta äfven bronsmynt, särskildt i Ostpreussen.

hänföras till den första och tidigare delen af det andra århundradet, hittas nämligen i regeln aldrig tillsammans med mynt.¹ De få undantagen endast bekräfta regeln. Då ett par spänneformer, som sannolikt härröra från en tidig del af andra århundradet, i två grafvar vid Elbing äro funna med mynt, så visa sig dessa vara präglade, det ena just för Marcus Aurelius, det andra för hans företrädares gemål, Faustina d. ä. Dessa fynd betyda således endast, att ett par äldre spänneexemplar varit kvar i bruk ännu på den tid, när mynten allmänt uppträda.²

Talrikt uppträda deremot mynten i sällskap med en hel del nya fornsaksformer, som icke kunna härledas ur de förnt förekommande, utan tydligen införts genom en ny kulturström. Och man har funnit, att denna kulturström har utgått från de germaner, hvilka på denna tid bosatt sig vid det romerska rikets nordostgräns, i södra Ryssland, Ungern o. s. v. Men äfven myntströmmen har synbarligen kommit från sydost, utbredande sig norrut utefter de tre stora nordtyska floderna. Att den haft denna riktning och icke kommit t. ex. från Rhentrakten, framgår särskildt af den utbredning mynten fått i Skandinavien. Ojmförligt talrika äro de på Gotland. Af de 117 fynd med i det närmaste 6000 denarer, som ofvan omtalats, härröra ej mindre än 65 med nära 4200 mynt, således öfver $\frac{2}{3}$ af hela myntantalet, från denna ö. De öfriga äro hufvudsakligen fördelade på Öland, Bornholm, Skåne och de vstdanska öarne. Slesvig har ett par större denarskatter (i de bekanta stora mossfynden från Thorsbjerg och Nydam), det n. v. danska Jylland har deremot blott ett enda mynt att uppvisa. Nästa lika fattigt är vestra Sverige (1 litet fynd från Halland, 1 enstaka mynt från Vestergötland), äfvenså Norge (några få mynt från sydöstra

¹ Detta har för Danmarks vidkommande påpekats af museumdirektör d:r Sophus Müller redan i *Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1874*, s. 373.

² Det finns också ett undantag af annan art, som ställer regeln i en ännu bjertare belysning. Vid Biboro i Mecklenburg fann man i en brandgraf åtta romerska kopparmynt, hvaraf de tre bestämbara visade sig vara präglade i Lyon under Augustus. Men denna graf skiljer sig i hela sin utrustning fullkomligt från allt hvad man eljest känner på germansk botten och öfverensstämmer i stället alldeles med de grafvar, som förekomma i de romerska provinserna. Den innehöll nemligen en liten glasflaska, en lampa och ett par lerkärl af romerskt arbete. Det är således utan tvifvel en resande romares graf. Jfr Beltz, *Die Vorgeschichte von Mecklenburg*, Berlin 1899, s. 117.

delen af landet). Något mera finnes från Uppland och Vestmanland, dit mynten väl kommit öfver från Gotland.

Efter allt att döma har sålunda myntströmmen inbrutit öfver det nordgermanska området samtidigt med och på ungefär samma vägar som de nya fornsaksformer, hvilka härstamma från sydostgermanerna. Och enligt denarskatternas vittnesbörd skulle detta ha skett under Marcens Anrelins. Detta arkeologiska resultat stämmer nu förträffligt med historiska fakta. Ty under nämnde kejsare inträffade ju de bekanta Markomannerkrigen (166—181), som man brukar kalla folkvandringarnes förspel, då Markomannerna och Qvaderne i Böhmen och Mähren gjorde häftiga anfall mot det romerska riket. Det vore ju mycket naturligt, om dessa krig bragt nordgermanerna i närmare beröring med dem af deras stamförvandter, som något tidigare dragit åt söder, trädt i fredliga förbindelser med romarne och under romerska inflytelser utbildat en egen kultur, som nordgermanerna nu skyudade att tillägna sig. Hvad särskildt denarskatterna beträffar, torde de kanske snarast få betraktas såsom krigsbyte från Markomannerkrigen, som sedan väl hufvudsakligen på handelsvägar spridt sig öfver Nordeuropa.

Är denna förklaring riktig, så skulle de nordeuropeiska denarfynden till sin hufvudmassa¹ utgöra en exponent på sammansättningen af den myntstock, som cirkulerade i de romerska Donanprovinserna på M. Aurelii tid. Och denna sammansättning är just sådan, som man kunde vänta. Den regerande kejsarens mynt äro talrikast, dernäst hans närmaste företrädares, och de föregående kejsarnes äro fåtaligare, ju längre tid före M. Aurelius de lefvat. Kanske är det ej heller en tillfällighet, att mynt från tiden före Nero så godt som saknas. Under Neros tid började man nemligen att genom legering med koppar försämra silfvermyntets halt.² Det vore ju då helt förklarligt, om de äldre, bättre mynten på M. Aurelii tid hunnit nästan försvinna ur rörelsen för att omsmältas.

Den tydning af de vanliga norduropeiska denarfynden, som vi här sökt vinna ur de vittnesbörd de sjelfva afgifva, understödjes också kraftigt genom det enda verkliga mndantag från regeln, som man känner. Det är ett fynd från Niemeck i sydvestligaste delen

¹ Om de mynt, som äro yngre än Marcus Aurelius, skall sedan talas.

² Mommsen, *Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin 1860, s. 756 ff.

af Mark Brandenburg, således inom Elbeområdet. Ehnru det yngsta myntet i detta fynd är prägladt för Hadrianns år 128, och fyndet sålunda icke kommit till Nordtyskland mer än allra högst 50 år tidigare än de vanliga fynden, så afviker det dock till sin sammansättning fullständigt från dessa. Af de 74 mynt det innehåller, härröra nemligen ej mindre än 50 från republikens dagar, de äldsta äro t. o. m. från tiden omkring 200 f. Kr. På Hadriani tid ha således de gamla goda mynten ännu talrikt varit i omlopp.

Och *detta* fynd är som en ren illustration till hvad Tacitus i sin Germania (kap. 5) säger om den ställning germanerna intogo till de romerska mynten på hans tid, omkr. 100 efr. Kr. Han yttrar sig på tal om germanernas hjälpkällor sålunda:

»Silfver och guld hafva gudarne förnekat dem, om af nåd eller vrede vill jag lemna osagdt. Dock vill jag ej påstå, att i Germanien icke alstras någon åder af silfver eller guld; ty hvem har forskat derefter? Ägandet och nyttjandet af dessa metaller ha emellertid för germanerna ej samma värde som för andra människor. Man kan hos dem få se silfverkärl, hvilka deras sändebud och furstar fått som gåfvor, behandlas med samma ringaktning som lerkärl. Dock ha de germaner, som bo oss närmast, på grund af handelsförbindelserna lärt sig skatta guld och silfver, och de igenkänna och söka ut vissa af våra myntsorter; de längre in boende bruka det enklare och äldre sättet: bytreshandeln. De myntsorter de gilla äro de gamla välkända, de »taggiga» (serrati) och de med tvåspann (bigati). Föröfrigt föredraga de silfver framför guld, icke af något slags inre böjelse, utan emedan silfvermyntens större antal gör dem lämpligare att begagna vid handeln med vanliga billiga varor.»

Just sådana »gamla välkända» mynt var det ju, som utgjorde hufvudmassan i Niemeck-fyndet; der finnos t. o. m. bland republikens mynt såväl några med taggiga kanter som några med bilden af ett tvåspann på fransidan, alldeles efter Taciti recept. Enligt hans uttalande skulle vi förnämligast vänta fynd af denna art i trakterna närmast utanför den gamla romerska gränsen. Dessa trakter ha emellertid, märkvärdigt nog, hittills visat sig så godt som tomma på fornyfynd af hvad slag som helst från denna tid. Att Niemeck-fyndet står fullkomligt ensamt i sin art i de eljest så fyndrika trakterna i norra Tyskland, är emellertid i fullkomlig öfverensstämmelse med Taciti vittnesbörd: de längre in boende

germanerna brydde sig på hans tid i allmänhet ej om mynt, utan höllo sig till byteshandeln, som de af gammalt voro vana vid.¹

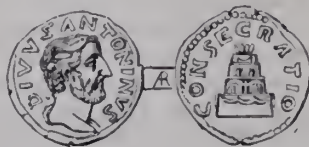
Den stora förändring i detta afseende, som inträdde med den kolossala myntinförseln under Marcus Aurelius, blef af en temligen öfvergående art. Myntströmmen aftager nemligen nästan lika hastigt som den inbrutit. Endast M. Aurelii närmaste efterträdare, Commodus, är i mera betydande grad representerad i fynden. Redan för Septimius Severus är medelsiffran pr år lägre än för de fleste kejsarne från första århundradets senare hälft.

Detta plötsliga afstannande af myntinförseln under Septimii Severi tid synes, såsom ofta blifvit framhållet, stå i bestämdt sammanhang med den ytterligare, betydliga försämring af silfvermyntets halt, som denne kejsare företog omkring år 198. Den förkärlek för det gamla goda myntet, som Tacitus iakttagit hos sin

¹ Då sålunda en mängd olika skäl samstämmigt tala för, att den egentliga införseln af romerska silfvermynt till Nordeuropa börjat först under Marcus Aurelius, så kan jag ej känna mig öfvertygad af de invändningar emot denna åsigt, som för ett par år sedan framställts af direktören för Museum schlesischer Alterthümer i Breslau, d:r H. Seger, i hans uppsats *Der Fund von Wichulla i Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift VII*, s. 431 f. Han framhåller, att den Tisellerska åsigten är oförenlig med de många litterära vittnesbörderna om lifliga handelsförbindelser mellan romare och germaner redan under de två första århundradena, och att de sena mynt, som regelbundet förekomma i denarskattna, icke behöfva betyda annat, än att nödvändigheten att gräfva ned dessa skatter icke inträdt förrän under de oroliga tider, som började med Markomannerkrigen. Denna förklaring vore naturligtvis tänkbar, om frågan endast hängde på de stora skatternas vittnesbörd. Men d:r Seger lemnar alldeles ur räkningen den andra viktiga omständigheten, att äfven i gruffynden mynten uppträda först på en tid, som tydligen motsvarar slutet af andra århundradet. Att lifliga handelsförbindelser med romarne ägt rum redan långt före denna tid, derom vittna äfven de arkeologiska källorna noggsamt. Redan under det första århundradet uppträda romerska importartiklar, hufvudsakligen bronskärl, talrikt på det germanska området. Att mynten felas bland dessa vittnesbörd om en betydlig handel, kan förstås vår tid, men bestyrkes och förklaras, såsom vi sett, af Tacitus. Såvidt jag kan finna, stå i denna fråga de litterära och de arkeologiska källorna i den bästa öfverensstämmelse. D:r Seger har föröfrigt förbisett det för saken högst väsentliga förhållandet, att de största myntmassorna härröra från Marcus Aurelius; han säger nemligen, att Trajanus, Hadrianus och Antoninus Pius äro talrikast representerade, och att sedan ett jemnt aftagande eger rum.

tids germaner, tyckes sålunda ha gått igen hos deras efterkommande hundra år senare. För att bestämdare kunna afgöra, i hvad mån denna myntförsämring verkligen förorsakat afstannandet af importen till Nordeuropa, vore det af intresse att veta, om de flesta mynt vi ha i de nordnordiska fynden från Septimii Severi tid härröra från början af hans regering (före 198). Så är åtminstone fallet med mynten i Robbedale- och Robbenarfvefynden. Märkligt är, att enligt Tischlers uppgift äfven de i Ostpreussen talrika bronsmynten blifva sällsynta från och med Sept. Severus. Deras aftagande kan ju icke sammanhånga med silfvermyntens försämring annat än så till vida, att all myntimport öfverhufvud afstannat, då silfvermynten ej längre voro begärliga. Kanske ha dock äfven andra omständigheter här medverkat, såsom ett allmänt afbrott i förbindelserna mellan nord- och sydgermanerna.

En del af de stora myntskatter, som sålunda inkommo till Nordeuropa under sista tredjedelen af andra århundradet, ha tydligen sedan varit ganska länge i omlopp, innan de hamnat i jordens sköte. Icke blott de enstaka mynt, som inkommo under förra delen af tredje århundradet, ha hunnit sälla sig till dem. Det är flere myntfynd, som kommit i jorden först i sällskap med guldmynt och guldrakteater från 400-talet (så Hanberg n:r 51, 52, 68, 72, alla från Gotland). Någon gång har man t. o. m. anträffat enstaka denarer i vikingatidens silfvermyntfynd (II. 47, jfr oek 112); ja nyligen har en denar hittats bland medeltidsmynt under golfvet i Björke kyrka på Gotland. I dessa sistnämnda fall ha väl dock denarerna icke varit i oafbrutet omlopp under alla dessa århundraden; utan troligen ha de redan en gång förut blifvit gömda i jorden under äldre jernaldern, men upphittats under vikingatiden eller medeltiden och då någon tid fått cirkulera bland andra silfvermynt, tills de i sällskap med dessa för andra gången blifvit nedlagda.

Silfvermynt (denar), prägladt för kejsar Antoninus Pius.

Runinskriften på den gotländska Roes-stenen.

Af

L. Fr. Läftef.

Mot professor Bugges i förra häftet af denna tidskrift intagna läsning och tolkning af den urnordiska runinskriften på den nyfunna stenen från gården Roes å Gotland synas mig tvänne anmärkningar af vikt kunna göras, den första af formel, den andra af materiel art.

Den första anmärkningen rör Bugges läsning af den samstafva rungruppen — omedelbart efter det af tre punkter bestående skiljeteeknet — såsom **udR**, d. ä. *uddr*.

Det synes mig nämligen, som om, i fall det varit runristarens mening, att runan för **u** skulle afläsas först, han hade bort sätta den för **u** karakteristiska kvisten icke vid den andra, högra stafven af **✠**, utan vid den första, vänstra stafven. Såsom det nu står, är det ju uppenbart, att runan för **d**, d. v. s. **✠**, kommer närmast i ordning att afläsas efter det föregående **iupin**.

Man kan säga, att tre af de fyra raka streek, genom hvilkas sammanställning runan är bildad, stå före **u**, och det fjärde streeket för **✠** står i förhållande till **h** så, att det är det naturliga att läsa **u** närmast efter **d**.

Det kan erinras om att, medan eljest alltid, då **H**, **M**, **✠** eller **✠** bilda samstafva runa med en följande, denna senares kvist eller kvistar stå satta till föregående runas andra, högra staf, åter å Järsbergs-stenen, där **N** bildar samstafva runa med ett föregående **f**, detta senares två kvistar äro satta å den första, vänstra stafven

af **N** — på grund af **N**-runans form vända åt motsatt håll mot vanligt — tydligen till angifvande af att **a** skall afläsas före **h**.¹

Den omständigheten, att runan för **u** är skriven nedanför inskriftens tänkta fotlinie, talar, efter min mening, också emot att den sålunda oregelbundet skrifna runan skulle börja ett ord vid afläsningen.

Jag anser af anförda skäl, att **d** bör tagas före **u**, och läser här antingen **dur** eller med fyrdubbel runa **diur** eller **duri** eller med femdubbel runa **diuri**.

Att afläsningen af den samstafva runan sålunda företagits både uppifrån nedåt: $\begin{smallmatrix} d \\ u \end{smallmatrix}$, och nedifrån uppåt: $\begin{smallmatrix} R \\ u \end{smallmatrix}$, är intet bevis emot läsningens riktighet. Ty båda sätten att anordna samstafva runa finnas i andra urnordiska inskrifter, det ena sättet i ett, det andra i annat fall. Medan t. ex. Kragehul-spjutet och Järsbergs-stenen hafva **ar** att afläsas uppifrån nedåt, har den skånska brakteaten Stephens n:r 19 (Montelius, Atlas, n:r 460) två gånger **ka** (i orden **laukar** och **gaukar**, såsom jag läser det sistnämnda ordet med första runan tredubbel — i det att undre delen af **X** äfven får gälla som **Λ** — för att få ett bekant ord, här ett mansnamn, i st. f. ett obekant: **gakar**, såsom man förut läst), att afläsas nedifrån uppåt. Det bör då kunna vara tillåtet att en gång använda båda sätten, då flere än två samstafva runor skola angifvas.

Professor Bugge har själf medgifvit, att det ligger efter Trækene nærmest att läsa **dur**, »saa att man begynder Binderunens Læsning med **d**.» Han låter emellertid denna läsning falla, emedan han icke kan nöjaktigt förklara det sålunda uppkomna **dur** här. Därom längre fram i denna uppsats.

Den andra anmärkningen gäller det innehåll af inskriften, som Bugges läsning gifver: »Denna häst inred Udd», d. v. s. »detta är den häst, som Udd inred.» Här sakna säkerligen de allra flesta läsare något mycket väsentligt, nämligen *hästens namn*. Professor Bugge tänker sig ju som en möjlighet, att stenen blifvit af en forn-

¹ Af nu anförda skäl kan jag icke tro på riktigheten af Bugges läsning **urte** i Ödemotland-inskriftens linie *a*, där **te** skulle vara skrifvet med **M** samt med *t*-runans högerkvist(ar) satt(a) på högra stafven af **M**, men **M** likafullt skulle uppfattas som äfven hörande till följande ord. (Norges Indskr. I, 248).

tida gotlänning vid namn Udd lagd öfver den plats, där hans döda häst blifvit nedgräfd. Till erinring om denna häst, säkerligen sin egares älsklingsdjur, har hästens bild blifvit inhuggen å stenen och likaså en inskrift därå blifvit gjord. Med kändedom om hurusom de forna nordborna plägade i sång och saga bevara berömda hästars *namn* väntar man i detta fall ovilkorligen att i inskriften finna den hästs namn angifvet, hvars bild återgifvits å stenen och hvars minne hans egare tydligen velat bevara åt eftervärlden. Det vore ju klenk bestådt med detta minnes bevarande, om man icke, då i alla fall en inskrift gjordes, i denna insatte hästens namn.

Att äfven i Sverige i forntiden samma sed som i Norge och på Island fanns att i saga och sång bevara hästars namn, därom vittnar bland annat den så kallade Kalfsvisan i Snorre-Eddan, hvilken dikts andra strofs senare hälft lyder så:

Áli Hrafn, (er) til iss riðu,
enn annarr austr und Aðilsi
Grár hvarfaði geiri undaðr.

(Ále [red] Hrafn, när de redo till isen, men en annan i öster under Adils lopp, Grålle, sårad af spjut). Åt eftervärlden bevaras här namnen på två Upsalakonungars ryktbara hästar, eller i alla händelser — om man icke gillar min uppfattning af *Grár* som nomen proprium och namn på Adils häst — namnet på konung Áles häst Hrafn. Om konung Ále själf veta vi ej synnerligen mycket, men namnet på den häst, han red i det i forntiden ryktbara slaget på Vänerns is, det är i saga och sång bevaradt sedan 1400 år tillbaka (jfr Fahlbeek i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige* 8: 2: 61 f.), och det finnes intet skäl att antaga, att traditionen därom, som äfven bevarats i Ynglingasagan (där en kung Adils' häst Slöngvir oek nämnes) är osann.

Jag öfvergår nu till att med ledning af det ofvan sagda framställa ett nytt tolkningsförsök af inskriften å Roes-stenen. De före det första skiljeteeknet stående 5 runorna läser jag som ett ord *iupin* och ser däri, såsom jag allt från mina första försök att tolka inskriften gjort, hästens namn (ehuru i början läst annorlunda; jfr Bugges uppsats s. 116 samt den delvis misslyekade förstorade afbildningen af runinskriften s. 114 i förra häftet).

iupin, som står för äldre **iupina*, hvarom längre fram, förmodar jag vara en diminutivbildning på *-ina* af ett urnordiskt ord

eupa, motsvarande det fornmorska välbekanta ordet **iōð**, foster, barn, hvilket i fno. nyttjas om både människor och djur, i poetiskt språk ofta om de senare (*jōð arnar, gyldis*). Af detta ord är fört en affledning **iupingar** som personnamn känt från Reistad-stenen, hvarom se Bugge, Norges Indskrifter I, 219, särskildt not 3, där det visas, att *eupa-*, ej *eudā-* är den urgermanska stammen till grundordet. Sammansatta med *iōð* såsom första sammansättningsled förekomma i uppländska runinskrifter personnamnen *Iofgilp* och *Iofbiarn*. I en majuskelskrift från Halla å Gotland förekommer qvinnonamnet *Iudvi* (se G. Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid, II, 81). Då ordet sålunda finnes vara nyttjadt i personnamn, bör det äfven ha kunnat användas i hästnamn. Det förekom t. o. m. i forntiden ej sällan, att hästar buro verkliga personnamn. Så hette gjukungen Gunnars häst *Gote*, som äfven är ett mansnamn; hertig Skule berättas ha haft en häst vid namn *Gautstafr*, som är vårt namn Gustaf; och i Kalfsvisan är *Vacker* (*Vakr*) ett hästnamn, medan samma namn förekommer som mansnamn (*Wakrak*) i en fornmorsk inskrift med urnordiska runor — samma inskrift, däri nyss nämnda mansnamn *iupingar* förekommer.

Diminutivändelsen **-īna** lägges i flere germanspråk till stamord betecknande dels människor, dels i synnerhet djur (»in benennungen für das tierjunge»; se Kluge, Nominale Stammbildungslehre der altgerm. dialekte 2, s. 29), t. ex. i got. *gumein*, liten man, *qinein*, liten kvinna, *gaitein*, liten get; i fhty. *magatin*, ags. *mægden*, liten flieka, fhty. *kizzin*, *chizzi*, litet kid, fhty. *zikkin*, ags. *ticcōn*, liten get, fhty. *fuli(n)*, liten fåle, *fuhsin*, liten räf, m. fl. (alla neutra). Denna diminutivändelse synes eljes icke förekomma i nordiska språk som bildande substantiv — det urgamla *svin* af *su-īna* undantaget —, hvadan dess förekomst i urgutniskan skulle kunna läggas till de af Bugge, Norges Indskr. I, 154 f., anförda fallen af likhet mellan urgutniskan och gotiskan. Rörande formen *iupin* för väntadt *iudin*, om suffixet, såsom Kluge (a. a. s. 95) antar, har hnfvadton, kan jämföras got. *gulpeins*, *airpeins*, där *p* kanske öfverförts från stamordet. — Det är af dylika adjektiv på **-ino**, som de neutrala substantiva diminutiven äro substantiverade.

Att ordet ***iupa** redan i och för sig har så att säga en diminutiv betydelse, är intet hinder för att det kunnat få en diminutiv-affledning sig vidfogad. »Allting är relativt». Det kan finnas större och mindre »små barn». Och ju st ord betydande ungar af djur få

ofta denna diminutivändelse *-in*, t. ex. de ofvan anförda *kizzin*, litet kid (jfr i svenska *killing* med annan diminutiv-ändelse), *fulin*, litet föl (jfr i svenska *förlunge*), *jungin*.

Rörande *iupin* för äldre **eupina* genom öfvergång af *eu* till *iu* framför följande *i* se Bugge, Norges Indskr. I, 219. Urnordiskt *eu* (*iu*) motsvarar i den historiska forngotländskan af *iau*, doek ieke framför omljud verkande *i* (fg. *dyr*, *lyþir*, *lysa*, *myr*, *þyft*), där öfvergången till *y* naturligtvis skett utan något mellanstadium *iau*. (Formuleringen af regeln § 59: 11 hos Noreen, Altsehved. Gramm., är därför ej lycklig). Det är således på sin plats att här finna *iu*, ej *iau*, hvilken triftongisering för öfrigt sannolikt ej gjort sig gällande på Roes-stenens tid.

Formen *iupin* står, som nämnt, för äldre *iupina* med bortfall af det slutljudande tematiska *a*. Den företer en yngre ståndpunkt än Bleking-stenarnas språk, där temavokalen utfallit framför *R*, men kvarstår slutljudande (jfr Norges Indskr. I, 338). Professor Bugges tolkning *iu* af äldre **ehwa* förutsätter likaledes bortfall af slutljudande *a*. Denna samma språkliga ståndpunkt föreligger enligt Bugges tolkningar i inskrifterna på Fonnaas-spännets och Ödemotland-benstycket (Norges Indskr. I, 69, 262).

Jag förmodar nu, att den å stenen afbildade hästen som nyfödd föl fått smeknamnet *iupina* »barnungen», hvilket den sedermera fått behålla som verkligt namn. Mången engelsk häst torde lystra till namnet *Baby*.

I uppfattningen af *iupin* stämmer jag i det väsentliga öfverens med lektor Brate, som skriftligen meddelat mig sina tankar därom — han uppfattar dock ordet grammatiskt formelt på annat sätt än jag. Till den etymologiska förklaringen af ordet har jag kommit oberoende af lektor B., hvilket torde i sin mån tala för dess sannolikhet.

Jag öfvergår nu till den samstafva rungruppen. Som redan nämnt, äro ej mindre än fyra läsningar möjliga från min utgångspunkt: att *d* börjar ordet, nämligen: *dur*; *diur*; *duri*; *diuri*. I sistnämnda fallet skulle runan *l* tagas tvänne gånger, hvilket ej innebär någon orimlighet. Jag förklarar alla dessa former på likartadt sätt, med vederbörlig hänsyn till formolikheten, nämligen såsom starka eller svaga former af en germansk nominalstam (*déusa*->) *deuzá*-, hvilken förekommer använd som personnamn i anglosaxiskan och i nordiska språk, men eljest är välbekant som appellativ i ordet

djur, got. *dius*, fno. *dýr*, fsve. *diur*, fårö-gotländska *djaur*, som egentligen är substantiverad form af nämnda adjektiv, betydande vildt (se Kluge, Etymologisches Wörterbuch⁵, s. 376—7). Därpå har i anglosaxiskan bildats ett poetiskt personnamn *Déor*, betydande »vild», »djärf», som omnämnes af Bugge, s. 120, n. 2, ehuru han där, af icke angifna och för mig obegripliga skäl, säger sig »have Betænkelighed» mot att sammanställa detta namn med den här föreliggande runformen. I nordiska språk har den svaga formen af denna ursprungliga adjektiv användts som personnamn, nämligen fno. *Dýri*, nynorska *Dyre*, fda. *Dyri*, fsve. i runinskrifter (jfr Brate-Bugge, Runverser s. 39, n. 2), **tiuri**, nom., **tiura**, obl. (L. 265), [**tiura**, obl. (L. 1154), **tiori** (L. 1103)], i vanlig skrift en gång *Dyre* (se Lundgren, Personnamn s. 47). Formerna med **R** af dessa namn hänvisa ju tydligen på samband med fsv. *diur*, etc. och ej med adjektivet *dyr*, hvarmed väl hittills i allmänhet fno. *Dýri* sammanställts.

De nordiska formerna af namnet äro alla svaga. Sannolikheten talar därför för en svag form äfven i inskriften, således **diuri** eller **duri**. Den senare formen skulle ange ett uttal *dyri* och förutsätta, att *R*-omljudet redan inträdt. Vi veta intet om när denna ljudlag inträdde i norden; samnordisk är den ju och något bestämdt hinder för antagandet att den gjort sig gällande på Roes-stenens tid lärer väl ej finnas. Som emellertid det appellativa ordet *djur* såväl i den vanliga fsv. som i gotländskan genom analogibildning förlorat *R*-omljudet och de äldsta runformerna af personnamnet likaledes antagligen äro oomljudna (**tiuri**), och då *i*-omljudet ej ännu gjort sig gällande i fall som **iupin**, så synes det rimligast att här i inskriften äfven antaga en oomljuden form, således **diuri**. Denna form med sitt slutande **i** förutsätter antingen, att runan för **e M** uppgifvits på Roes-stenens tid, hvilket antagande just göres af Bugge (s. 119) för att motivera förekomsten af en form **iu** för äldre ***e(h)u**, eller också att öfvergången *e > i* efter föregående omljud verkande **R** inträdt, hvilket ju ej kan anses vara ett orinligt antagande.

En stark form **diur** (mindre troligt **dur**), som skulle stå för äldre ***deurak** med utfallen temavokal — jfr Bugges antagande af en form **iu**, som förutsätter en nominativ ***eur** < ***ehur** < ***ehwar** — och öfverensstämma med ags. *Déor*, kan emellertid ej heller anses omöjlig. Bugge har flerstädes påpekat (senast denna tidskrifts förra häfte s. 112), att de urnordiska namnen mer likna andra

germanspråks än de i historisk tid kända fornuordiska. Därför kunde här, till likhet med ags. *Déor*, stå *diur*. Emellertid får väl *diuri*, som sagdt, anses för den sannolikaste formen.¹ Jag fattar detta namn *Diuri* som namn på hästens egare, närmast såsom den som »inred» honom. Ty »inred» är just den betydelse, jag från början funnit för det ord, som nu följer efter *diuri*. Jag har, såsom Bugge redan nämnt (s. 121), läst detta som *raïd*, med den speciella betydelsen »inred», emedan det styr aekusativ (*iupin*), ej dativ (då det betyder »red»).

Läsningen *raïd* förutsätter till en början, att det, som följer närmast efter de samstafva runorna oeh som vid första påseendet ser ut som tvänne runor, nämligen I och ʒ², får uppfattas som en runa R, hvilken sålunda skulle ha upptill öppen form. Jfr därom Bugge, s. 117. En sådan variant af R-runan är ju i oeh för sig väl tänkbar. Det kan erinras om att i gotiska alfabetet R fått upptill öppen form.

¹ Jag vill här i förbigående nämna, att vid sidan af den läsning *dur* eller *diur* för denna rungrupp, som från början så godt som erbjöd sig af sig själf, jag vid mina tolkningsförsök en tid med förkärlek fäste mig vid ett helt annat läsningsförsök. Jag tänkte mig nämligen möjligheten af att den under raden ristade runan skulle kunna vara afsedd att vara en form af k-runan, kanske närmast motsvarande den form denna har på Thames-knifven (k) en form som ju väl kunde tänkas ha funnits i Norden vid sidan af det senare vanliga Y, då ju i Norden både Y oeh A finnas som k-former. I så fall skulle det stå *dkr*, som jag förmodade stå för d[a]kr af äldre **dakkar*, motsvarande ett *dakkr*, som jag uppfattade som ett personnamn eller samma namn, som under formen *Dacker* förekommer som namn på en forntida gotländsk nationalhjälte i Strelows Guthilandske Cronica, s. 131. — Detta tolkningsförsök har jag dock numera öfvergifvit, dels emedan den förmodade k-runans form är obestyrt i Norden — prof. Bugge har dock med anledning af nämnda tolkningsförsök skriftligen för mig påpekat, att denna form af k-runan möjligen förekommer på en kam från Vest-Torp i Skåne (Stephens, I, 222, 241) —, dels emedan Bugges hänvisning till det ags. namnet *Déor* gaf mig uppslag till en, efter min mening, sannolikare tolkning.

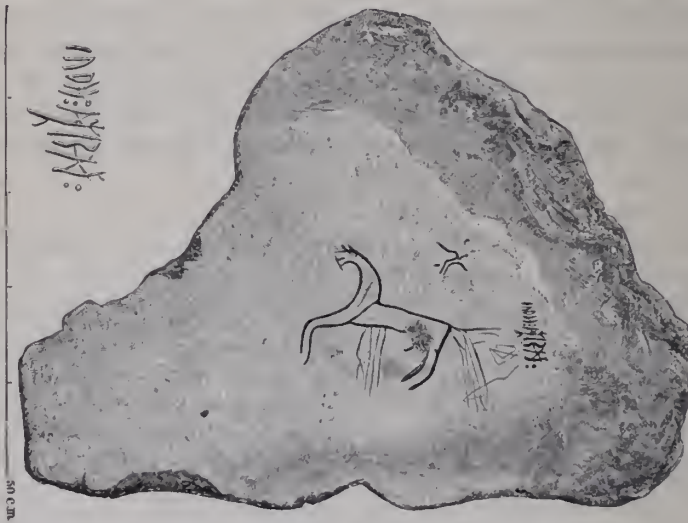
² Skulle gifva läsningen: *iupin diur is said*, det är: *Iupin diur is saidd*; på svenska: Djuret Iudhin är förhäxadt. *Saidd* (af **saiþida*), till fuo. *seida*, med antagen transitiv betydelse, skulle vara t-löst neutralt particip. Men i st. f. »djuret» väntar man ett ord för häst, så framt ej ordet djur skulle få anses vara valdt med hänsyn till att hästen ännu var vild, ej inkörd.

I den följande oregelbundna runformen ser jag en otymplig samstafva runa af ett * i betydelsen a, l i oeh ett snedt \mathfrak{M} , d, sådant Rökstenens inskrift med äldre runor har att uppvisa sist i undre raden.

Hela den nu behandlade inskriften skulle efter min läsning oeh tolkning lyda sålunda:

iufin : diuri raïd :

Iufin Diuri raid, d. ä. Diure inred Judhin.

Runsten från Roes på Gotland.

Emellertid måste det framhållas, att ännu ett skarpt inlugget teeken finnes i inskriften, nämligen den upptill å högra stafven af det sneda \mathfrak{M} satta, ett stycke nedanför stafvens topp utgående, uppåt riktade kvist, som erinrar om t-formen på den gotländska Tjängvide-stenen, liksom på Björkö-stenen oeh Forsa-ringen (se Bugges första afhandl. om Rök-stenen s. 108). Man kunde därför ett ögonblick känna sig frestad att antaga, att denna t-form utveeklats redan inom äldre runraden oeh att här således borde läsas ett med \mathfrak{M} samstafva t, som tillsamman med ett ur \mathfrak{M} äfven uttaget l, i, kunde bilda ett ord it (det, syftande på att hästens namn var neutrum). Men denna

utveckling af ↑ runan förutsätter, att äfven några andra runformer särskildt † (†) fått ensidiga kvistar (†) i st. f. dubbelsidiga. Nu har emellertid Roes-stenen †, n. hvilket bestämdt strider mot en t-form af ifrågasatta slag här, liksom oek Roes-stenens R-form starkt talar däremot. Det återstår därför näppeligen annat, än att anse ifrågavarande streck uppkommet genom felhuggning (Bugge, s. 118, anser kvisten, ehuru »skarpt og dybt ristet», vara »betydningslös»).

Jag vill nu till sist redogöra för den uppfattning, jag förslagsvis bildat mig af betydelsen af figurerna på stenen sammanställda med inskriften.

En ung, af sin egare mycket onttyckt fölunge, kallad »barnungen», har skolat inridas, men har därvid råkat att bli vild och sökt kasta sig öfver ett plankstaket, på hvilket han dock blifvit hängande med plankorna inkörda i bröstet; och har han därpå fått sin bane. Möjligen tjänar den råa figuren öfver hästen att angifva, att ryttaren afkastats och äfven omkommit. Plankorna äro de lodräta linjerna under hästens bröst, hvilka synas å planschen och omnämnas af Bugge s. 114. Linjerna synas mig bestämdt höra tillsammans med den ursprungliga afbildningen.

En svensk vårfest.

Af

*J. Mestorf.*¹

Redan länge hade jag egt kännedom om många vid årsfester förekommande gammalsvenska seder och bruk, hvilka ännu, fastän de härstamma från hedendomen, fortleva med nästan oförminskad styrka i nutidens folklif, men gökfesten, som så vidt jag vet, endast förekommer inom gamla Götalands provinser, kände jag endast genom beskrifning. Det glädde mig därför, att ett pingstbesök i Ostergötland gaf mig tillfälle att deltaga i en sådan fest, och jag hoppas ej misstaga mig i min förmodan, att en kort skildring af denna skulle vara af intresse för myt forskarne.

»Göken är kommen» rapporterade en dag inspektoren för gods-egaren, under hvars gästfria tak jag uppehöll mig. »Ungdomen tänker hålla gökotta i natt.»

»Han är välkommen», svarade husbonden, »björkarne äro ju gröna. Då göken gal från grön qvist bli logar och lador fulla. Larsson får bara tillse att allt vid festen tillgår som sig bör, så att inga moderna dumheter förekomma.»

Inspektorn, som var lika gammal på gården som husbonden, nickade samtyckande och gick sin väg. I allmänhet tycker folket

¹ Med författarinnans tillstånd öfversatt från hennes i den tyska tidsskriften »Das Ausland» år 1869 intagna skildring »Eine schwedische Lenzfeier». — Emedan inga ändringar eller tillägg äro gjorda, visar nu föreliggande öfversättning, hvilka underrättelser den frejdade, med svenska förhållanden väl förtrogna författarinnan för mer än 30 år sedan erhållit om gökottan.

ej om, när herrskapet deltar i deras fester. Men min vän A., som höll på gamla seder, lät ej afhålla sig från att vara med om dem och var en gärna sedd gäst vid alla folkfester. Då vi skildes åt för natten, erhöilo vi order att infinna oss varmt klädda och punktligt vid den öfverenskomna tiden.

Kl. 2 på morgonen voro alla gästerna samlade på gården. Då jag inträdde i samlingsrummet räckte hushållerskan mig ett litet glas vin såsom »dårklunk» och en liten bit bröd såsom »dårbit». Det är nämligen farligt att höra göken fastande, ty då kan man bli så dårad af honom, att man förlorar all arbetsförmåga för hela året.

»Så ståtlig inspektoren ser ut i sin röda väst», anmärkte jag till godsegaren. »Det är inte för ro skull han tagit den på», svarade denne. »Se bara på hönsgumman, gamla Maja. Jag följde hans anvisning och såg då en liten gumma klädd i en roseuröd bomullsklädnng, rödt förkläde och röd halsduk. Förr i världen kunde ingen vara med på gökotta utan röda kläder», fortsatte min vän A., under det han drog fram en röd sidennäsduk och torkade sig i ansigtet (Larsson åsåg denna manöver med ett gillande småleende), »och i Småland följa de gamla denna sed ännu i dag. Nu observerade jag verkligen många röda förkläden och halsdukar i folkgruppen och skulle just meddela min vän denna iakttagelse, då Larsson bjöd tystnad och med hög röst ropade:

»Ha alla ätit? Alla svarade ja. »Har också herrskapet tagit något till bästa», frågade han i lägre ton, i det han bockade sig för sin husbonde. Äfven vi jakade.

»Har hvar och en något stål eller en slaut i fickan?», frågade han vidare. Åter allmänt ja.

Den lilla brödbiten före utfärden anses nödvändig ej endast för gökens skull. Ingen svensk bonde vågade sig förr i världen ut i det fria före soluppgången utan att hafva förtärt något, vore det också endast ett glas vatten, ty eljest kunde alla nattens gastar få makt öfver honom.

Sedan Larsson öfvertygat sig om att alla försigtighetsmått blifvit regelrätt iakttagna, gaf han tecken till uppbrott. Ungdomen gick i spetsen par om par, hvarje gosse med sin flicka under armen. Vi följde efter med de öfriga. Det var en härlig majnatt. Dagen lag på de gröna sädesfälten, en högtidlig stillhet herrskade i hela naturen, alla rörde sig sakta, alla hviskade för att ej skrämna

göken, om han till äfventyrs befunde sig i närheten. Vid kanten af en med björk blandad furuskog låg ett berg, vid hvars fot en liten blomstrand äng utbredde sin matta. Där slog vi läger.

Gummorna och flickorna packade upp förrådskorgarna, pojkarne samlade torra grenar och gjorde upp en eld. Om någon af flickorna fnissade eller pratade för högt eller om de råkade skramla med koppar och tallrikar, blef inspektoren rasande. »Skrämma ni göken, ha vi ju gjort allt detta förgäfvets, och gal han innan vi fått den egentliga »dårbiten» i magen, så få ni svara för följderna», bannade han. En af flickorna märkte nog på hans hårda grepp om hennes arm, att han gjorde denna förebråelse på fullt allvar.

Kaffet blef snart färdigt och smakade förträffligt efter den tidiga promenaden, och korgen med de färska hveteskorporerna kunde ej fyllas fort nog. Men allt detta gick utan buller, och samtalet fördes endast genom teeken och hviskningar. — Larsson höll ntkik åt alla håll . . . »St! der är han.» — Vi lyssnade med återhållen andedrägt. Kuku! gol han på något afstånd. — »Från vester», hviskade godsägaren, och »Gud vare tack» tillade Larsson. Bokhållaren slog nu skyndsamt i det bruna mjödet och lät bågaren gå laget rundt såsom tackoffer, ty

Vestergök är bästegök,
Östergök är tröstegök.
Norrgök är sorggök,
Södergök är dödergök.

På några trakter heter det visserligen: Sörgök är smörgök d. v. s. förkunnar ett godt år för smörtillverkningen, men vester gök är bäste gök. Nu hade han »gukat från vester och därför gick bågaren flitigt laget rundt. Ännu tordes man dock ej gifva glädjen fritt spelrum, ty man hade så mycket att fråga göken om. Larsson höjde sitt glas och började:

Gök, gök, på qvist
Säg mig visst,
Huru många år
Jag lefva får?

Kuku! gol göken, sedan teg han. Den gamle satte bort sitt glas orördt och vände sig bort, för att lägga ännu ett par risqvistar på den nedbrunna elden. Han tyktes ej höra de närvarandes försäkningar att göken ej alltid spår sannt.

Bokhållaren sade till den bredvid honom sittande flickan, göken är nu snål, fråga honom du, huru länge det dröjer, innan du blir gift.» — Hon ser småleende på honom, men hinner knappast göra sin fråga, innan göken börjar: ett, två, tre, fyra . . . ända till tolf hade hon redan räknat och ser helt nedstämd på sin vän, då godsägaren ropar till henne: »Trösta dig, Lisa, göken sitter på galeu kvist och då slår ej hans spådom in.» — På detta skämt följde ett allmänt skratt, och Lisa gömde sitt rodnande ansigte i förklädet.

Samtalet blir nu lifligare. De äldre resonerade om huruvida det är saga eller sanning att göken efter midsommar förvandlas till hök eller falk. Trädgårdsmästaren svär att han ännu i september sett en gök, som mycket liknade en hök, och kusken påstår bestämdt att han på senhösten sett en hök, som »guckade».

Nere på ängen började ungdomen sina lekar. Först »kappas om runnet», så öfvergiök man till enkleken eller sista paret ut och hök och dufva o. s. v. Jag iakttog lekarnas förlopp med stort intresse, då min vän A. visade mig på ett par flickor, hvilka hemligen smugit sig bort och nu ilade uteder skogskanten. Tänk på Per Persson», ropade han efter dem, men de hörde honom ej. — »Hvad är det med Per Persson», frågade jag. Då skrattade gubben och sade, »de skola gå och önska sig något af göken och jag ville påminna dem om en gammal anekdot.» Om man lyckas att slå armarna om gökträdet d. v. s. det träd, hvori göken sitter, och hinner uttala tre önskningar, under det att han gal, så får man dessa uppfyllda. Det var en flicka, som var hemligt förälskad och ville önska sig Per Persson, en liten gosse och 12 kor, men rädslan att göken skulle sluta gala, innan hon hunnit uttala sina önskningar förvirrade henne så, att hon önskade sig Per Persson, 12 pojkar och en liten ko. Och denna hennes önskan gick i fullbordan till hela familjens bedröfvelse. För öfrigt blir den flicka, som ensam uppsöker göken, utsatt för allehanda stiekord, ty göken har rykte om sig att vara en lättsinnig skälm. — »Se där är trädet», sade inspektoren, som åhört vårt samtal och visade på en björk temligen långt bort. »De där flicktossorna ha sanneligen funnit reda på det sjelfva. Verlden blir allt klokare för hvarje dag, förr kunde ingen finna trädet utan Larssons hjälp; — nu behöfs han ej mer. Göken har rätt: jag kan gerna dö . . . »Ohoj minna vänner, är det ingen, som har lust att gå och bedja göken om något afbröt han sina vemodiga betraktelser. — Ingen svarade, men många förstulna

blickar visade att en och annan gerna hade gått, om han ej varit rädd för de öfrigas hån. Om det lyckas någon att taga om trädet, hvori göken sitter, och läsa ett fader vår» medan göken gal, så får han en undergörande läkande kraft. Alla sjuka, men isynnerhet sjuka qvinnor, kan han bota, genom att lägga sina händer på dem (eller knyta sitt strumpeband om dem.)

Nere på ängen tar trädgårdsmästaren fram sin fiol och spelar upp till dans. Nu börjas en ringpolska, i hvilken till och med gamla Maja och vi, som förut blott varit åskådare, deltaga. Ringpolskan förvandlades snart till långpolska och denna upplöstes i den vanliga slängpolskan, då Larsson bad alla vara tysta. »Solen går upp», sade han, visande mot öster. Vi tågade nu upp på berget med spelmannen i spetsen, och alla sågo mot öster, hvarest den glänsande solskifvan just nu höjde sig öfver horisonten. En högtidlig tystnad rädde öfver allt, en stum bön. Sedan nära tvåtusen år tillbaka hade deras förfäder, generation efter generation betraktat solen från samma plats och med samma andaktsfulla bäfvan. En hednisk isländare svarade en gång, då man frågade honom om hans religiösa tro. »Jag tillber solen, emedan hon är det högsta, det härligaste och mest välsignelserika mitt öga kan se och min själ tänka sig!» — Hvem kan motsäga honom.

Min vän A. bröt tystnaden. »Prisad vare Herren för sol och välsignelse d. v. s. för den välsignelse solen bringar», sade han, »och så barn — låt oss få ännu en får varmt». Gummorna skyndade att värma kaffet, och under tiden svärmade de unga genom äng och skog för att ploeka vårblommor. Ännu fanns ej det egentliga gökblomstret, som göken utväljer till mat åt sig. Vid midsommar ploekar man en bukett af denna blomma och förvarar den, som lyekobringande för hela året.

Sedan kaffet druckits och mjödflaskorna tömts till ära för »vestangöken» manade Larsson till uppbrott. Det visade sig då, att sällskapet ej var på långt när så talrikt som förut och oaktadt alla rop och signaler återkommo ej flyktingarne. Godsegaren lade ett godt ord för dem hos inspektoren: »det blir i alla fall ej något ordentligt arbete af i dag», men Larsson var svår att blidka. Det finns ej någon tjensteifver hos ungdomen numera», brummade han. »och göken vete hvart detta skall ta vägen.»

Trädgårdsmästaren stämde upp en visa och tåget satte sig i rörelse under gläddig sång. Inblande höjde sig lärkan från sädes-

fälten mot himlen, från hvilken solen sken så varmt, på afstånd hördes orr- och tjäderlek. — äkta majfröjd. Utmarschens förträffliga disciplin tyktes i en betänklig grad försvagad. Än lockade en blomma, än en grönskande buske flietorna att gå nr ledet, och naturligtvis följde gossarne med för att hjälpa till vid plockningen. Respekten för inspektorn var alldeles försvunnen — hvem var skuld till det om ej göken? Det såg ut, som om göken hade förtretat äfven den gamle, ty han var och förblef vresig. Han glömde bort, att han sjelf en gång hade varit nug, och gjort på samma sätt, ty med göken drager våren och kärleken in i land och i hjärtan. Han är sommargudens förebud, liksom bröllopsjudare till gudarnes förmålningsfester, han förkunnar kärlek och glädje, genom umgänget med gudomligheten blir han sjelf förutseende, ja det påstås till och med, att guden ibland lånar hans hamn och uppenbarar sig i gökgestalt. Hvad under då att man egnar göken en gudomlig vördnad, spørjer honom om framtiden, af honom hoppas att han skall uppfylla ens önsknigar och först och främst anropar hans skydd i kärleksangelägenheter.

*
*
*

Den här beskrifna vårfestens mytiska grundval är så tydlig, att vi ej behöfva vidare orda om den saken. De af våra läsare, hvilka ej känna så väl till den vidt utbredda gökkulten och önska att taga kännedom därom, hänvisa vi till Dr Mannhardts afhandling om göken i Wolfs Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde III, s. 209—298; 398—405; 413. — Den röda festdräkten (för kvinnor röda strumpor, klädningar, förkläden och halsdukar, för män röda västar och halsdukar) användes fordom och delvis ännu i dag af den svenska allmogen endast tre gånger om året nämligen på Gökottan, Skärtorsdagen och Kristi Himmelfärdsdag. De sistnämnda voro stora högtider för Torsdyrkare, och att man vid gökfirandet använder samma klädedräkt som vid Torsfesterna ställer gökens sammanhang med Tor utom allt tvifvel. I detta finna vi ännu ett bevis för en af oss förnt uppställd hypotes, nämligen den att de nedersachsiska böndernas röda rockar, västar och förkläden böra betraktas såsom kvarlevor af Torskulten. De förnämna, de ljusa jarlsdöttrarna buro, såsom Odins anhängare, blå dräkter, till och med Odin sjelf visade sig i blå mantel. Men Tors

färg var rödt, vid hans högtider bar man röd kappa. En röd rock ansågs kunna bota alla sjukdomar och annat ondt, som elfvorna, Tors fiender, gjorde memiskorna. Därför bredde man också ett rödt skynke öfver tjernan, då smöret ej ville låta skilja sig från mjölken. Tor ansågs beskydda åkerbruket. Bönderna kommo efter döden ej till Odin utan till Tor. Hvad låg då närmare till hands än att de ansågo Tor såsom den högste och buro hans färger.

I Sverige var Torskulten den rådande ända tills Svionerna invandrade, hvilka införde Odin och Vanerkulten och gjorde sin öfverlägsna bildning gällande inom alla områden. I Götalands sydligaste provinser förblef dock Tor den förnämste guden, der helighålles ännu i dag hans veeko-dag¹ och firas gökottan; vid Stjernarpegger den senare rum på Torsberget.

Tron att göken efter midsommar förvandlas till en hök är mycket allmän. Han dör, då han känner lukten af nyslaget hö eller äter korn och uppstår igen såsom hök eller falk. Fastän de tyska och nordiska sagorna ej ställa göken i sammanhang med Tor och ej låta guden uppträda i fogelgestalt, så är detta intet bevis mot att germanerna en gång haft denna föreställning. Frigga och Freja ägde en falkhamn. Höken bor i verlds- eller gudomsträdets topp, och Odin visar sig i fogelgestalt. Såsom Mannhardt på ett så uttömmande sätt framställt² berättas äfven om Indra, som icke allenast var en åskgud utan i hvarje hänseende står Tor mycket nära, att han visar sig än som gök än som hök. Som hök förföljde han den till dufva förvandlade Agni, hvilken sökte skydd hos Usinara, och vi kommo ovilkorligen att tänka på detta, då vi sågo den svenska ungdomen på gökottan leka hök och dufva. Äfven de andra lekarna äro ej utan betydelse. Kappas om rummet påminner om vinterns och sommarens kamp om herraväldet på jorden, och enkleken ger ett uttryck åt längtan efter en god vän, till hvilken man kärleksfullt kan sluta sig. En annan lek är gökleken, hvars betydelse ännu är oklar till dess man hunnit samla flera varianter deraf. I

¹ Detta firande af Tor består däri att bondhustrun på torsdagseftermiddagen städar rummet, dammar af spinrocken, lägger en hvit duk på bordet och sätter fram brinnande ljus och mat åt Tor och Frigg, hvilka om natten tåga igenom landet och besöka dem, som vörda dem. Att hon därmed bedrifver afguderitänka ej de gudfruktiga menniskorna på.

² Germanische Mythen s. 1—242.

den lockar-göken till sig sina ungar och mättar dem med gökmat. Ännu en annan lek, hvartill texten och musiken finnas antecknade hos Arvidson¹ tycks hafva användts vid gökens affärd. Ringdansen börjar med orden:

Göken sitter på kyrkotak
och orkar så litet gala!
Lyster ungersven (jungfrun) i dansen gå
så ska vi honom (henne) i handen ta,
och rycka honom (henne) af sätet.

Sedan alla de närvarande äro upphemtade dansas en polska och därefter börjar afskedstagandet. Det par, som anför går och ställer sig framför det närmast följande och sjunger:

Och ska vi nu mista
vår ärlige man, Jöns Andersson?
Så faren nu väl, Jöns Andersson,
med pick och med pack.
Så faren nu väl, Jöns Andersson!

På detta sätt taga alla afsked af hvarandra och så slutar leken. I somliga trakter firas gökottan från maj till midsommar, i andra blott en gång. Kanhända var det i början blott en välkomst- och en afskedsfest och då kanske vid den sistnämnda den af Arvidson upptecknade kördansen sjöngs. Gökens ankomst infaller i april eller maj. I grefskapet Mark heter det Wann de kukuk räupt ter rechten tit» (gal i rättan tid) reupt er vërtein Tage vor Sünt Vit (gal han fjorton dagar före St. Veit.) I Sverige kallas den 29 april »gökdagen» och betecknades i runkalendern med en gök. Göken låter vanligen höra sig först i maj och däröfver äro landtbrukarne glada, ty om göken gal från kal gren så förespår han missväxt.

Vi kämma ej till om gökfesten ännu firas i Tyskland. I England tyder Cuckoo-ale² på en sådan fest och äfven i Tyskland finnes spår däraf. Man tyckes hafva »dem Kukuk entgegen gestürmt» och i Harztrakten går ungdomen allmänt till skogen för att rådfråga göken i kärleksangelägenheter. Bonden drar af sig handskarna och lyfter på pelsmössan för honom. Den som hört göken förs äta tätmjök och skära fläsket och först då göken gal bakas de första

¹ Svenska forusånger III.

² Mannhardt a.a. O, s. 213.

hvetelbröden med fläsktärningar uti (Speckwecken). Korteligen göken fördrifver vintern, stjal till sig alla sommarens fröjder och njutningar och om han också oförtjänt anses som en lättsinnig skälm, så är dock hans lif liksom ett heligt väsendes ställdt under lagens skydd och ingen fågel kan berömma sig af att ha gifvit anledning till så många visor, ordspråk och berättelser, som han.

Två blad ur vårt folks kulturhistoria.

AF

Eva Wigström (Ave).

I.

Vanhederligt arbete.

I vårt folkspråk finnes ännu — der detta ej hunnit bli alldeles förderfvadt af förvridna ord ur främmande språk — uttryck och talesätt härledande sig från lagbud, sedvänjor, folkfester, fördomar m. m., hvilka alla kanske sedan flera sekler tillbaka blifvit upphäfdä, afskaffade och förgättna, men de, ur sitt sammanhang lösryckta talesätten, stå kvar likt förvittrade minnesstenar med knappt tydbara inskrifter.

Bland dessa skenbart meningslösa uttryck har i vår tid i synnerhet: *Hederligt yrke, ärliga, hederliga arbetare* varit mycket begagnade samt blifvit starkt — nästan utmanande betonade af personer, som ej haft en aning om, att här funnits en tid, då yrken och handverk voro indelade efter en viss rangordning samt att det, för att få inträde som medlem i väl aktade handverksskrå, kräfdes icke allenast god frejd, utan tillika »ärlig» — äkta — börd.

I vissa delar af Tyskland var, som bekant, icke alla yrken och handverk räknade som ärliga och hederliga; det var der företrädesvis linneväfvare och mjölnare, som gällde för »ärliga»; de erhöilo ej tillträde till andra handverkares föreningar och gilles-

lms, voro ej i besittning af samma privilegier som utöfvarne af »ärliga» yrken innehade, men voro deremot förpligtade till att utföra sådana »vanhederliga» arbeten, som uppföra och reparationer af galgar, när sådant var nödvändigt. I vissa delar af Tyskland lever ännu på folkets läppar följande rim:

Der Leineweber schlachtet alle Jahr zwei Schwein,
Das eine ist gestohlen, das andre nicht sein.

I våra svenska skämtsägner, i rim och gåtor, spåra vi samma misstanke mot skräddarne, som här ofvanför blifvit uttalad mot de tyska linneväfvarne. Skräddaren öppnar i smyg svinstians dörr, galten rusar emellan hans ben, skräddaren skriker: »Se so!» (så) och ordstäfvet: »Se so! sa' skräddaren, när han red på ornen» (fargalten) lever ännu i Skåne. I skämtfrågan: »Hvarför kan hästen ej bli skräddare? — Derför att han äter upp allt *fordret*», röjer sig samma tanke på oärlighet vid yrkets bedrifvande, och i flere af våra skämtsägner förekommer samma drag.

Äfven i Sverige har mjölnareyrket varit illa anskrifvet. I en gammal gåta spörjes: »Hvilken man *kan* ej vara ärlig?» Svaret lyder: »Mjölaren, ty han stjäl mjöl med kläderna», och äfven med houom och hans oärliga »tullande», syssla gamla sägner och historier.

De fördomar, som häftade vid dessa yrken, äro nu utplånade, men ända så långt fram i tiden, som under 1840-talet, förekommo de temligen allmänt bland Skånes landtallmoge, fastän de då ej framträdde alldeles öppet. Detta var deremot förhållandet med ett annat yrke, hvars idkare, utan vidare, både betraktades och bemöttes som ohederliga personer. Vi hafva ju nemligen äfven haft yrkesidkare, hvilka i likhet med Tysklands linneväfvare haft att utföra vissa af de »vanhederliga» arbeten, som kräfdes vid afrättningar. Nattmansyrket, eller som det allmänt kallades, »ackareyrket», ansågs i och för sig vanhederligt och utöfvades i Skåne endast af så kallade »tattare». Nattmannen, vanligen bosatt i stad, hade sina privilegier; lagliga eller sjelftagna vet jag ej, men säkert är, att det ej föll någon in att tvista med honom om rättighet till den tribut han utkräfd. För mitt minne står klart en mycket vacker, ung »nattmanska», som med häst och fläckvagn årligen för omkring i sin födelsebygd och upptog ett slags skatt, bestående af lin, ull, gryu o. s. v. Hon var väl klädd, förde ett käckt språk, uttalade sig djerft om saker, som ej angingo henne; men hon hade

doek ej mod att träda många steg fram från den stugdörr, invid hvilken en stol till henne framsattes; det var en stor lättnad, när hon med åkdon och allt var väl ntom stuga och gård.

Ett af nattmannens »vanhederliga» arbeten, var att aflifva och draga huden af hästar, äfven af hundar och kattor, om så kräfdes — och de egendomliga försiktighetsmått, som i ett hushåll vidtogos, för att ingen af dess medlemmar skulle råka i någon beröring med nattmannen sjelf, hans dräng eller verktyg, anas troligen icke ens af flertalet af de personer, som nu uttala ordet »rackare» helt lättvindigt. Nattmännen fingo ej äta vid samma bord, begagna samma skedar eller knifvar som »hederligt folk», och icke ens en af den tidens trasigaste eller mest försupne tiggare, skulle ha förmått sig till att drieka ur samma kanna eller skål som en af dem.

En sorglustig händelse, som 1847, eller kanske något senare, inträffade i mitt barndomshem, vittnar om den djupa afsky som menig man då hyste, icke endast för nattmansyrket, utan äfven för hvarje beröring med döda hästar. Nattmannen var tillkallad — jag minnes ej om det endast var för att afdagataga och flå samt nedgräfvva en hästkropp, eller han äfven skulle förrätta någon af de operationer på andra husdjur, som han äfven åtog sig; nog af, han och en af hans drängar uppehöll sig en hel förmiddag i stallarne. På bordet i folkstugan stod alltid ett par kannor och krus, fyllda med svagdricka, afsedda för tjenstfolket, eller hvem som eljest hade lust att derur släcka sin törst. En yngre dräng kom på förmiddagen in i folkstugan, tog den ena kannan och drack så begärligt, att det frestade en närvarande tjenstflicka till att spela honom ett spratt, och då han satt ned kannan på bordet, ropade hon: »Oj, Lars! Du drack ju ur samma kanna, som rackaredrängen druckit ur nyss. Han hade sitt blodiga knifblad mellan tänderna, när han kom in i stugan.»

Den unge, starke karlen blef likblek och raglade mot väggen, nära att svimma; pigan störtade förskräckt efter vatten, ropande till drängen, att hon bara narrat honom; han hemtade sig så mycket att han kunde vackla ut ur rummet, men häftiga kräkningar inställde sig genast, då han kom ut på gården.

Den allmänna fördömen mot nattmansyrket sträckte sig äfven till allt hvad som rörde hästslakt. Hade någon hästegare fått ryktet på sig, att sjelf, naturligtvis i hemlighet, ha afdragit huden på en häst, straffades detta med missaktning och något öknamn, som

tydde på nattmansyrket t. ex. Nattiek, flåbuse o. s. v. Firades bröllop i en sådan mans hus, kunde man vänta att hästskallar eller andra delar af hästskelett funnos på bröllopsdagens morgon uppspikade på hans port. En sådan hämnd utöfvades så långt fram i tiden som i slutet af 1840-talet.

Att använda någon del af en slaktad häst till människoföda kunde ej ens sättas i fråga; ieke ens till föda åt höns, hundar eller svin användes det, ty om någon dristat sig till att koka hästkött, skulle det ieke allenast väckt husfolkets vrede, utan äfven gifvit grannar och bekanta stoff till nedsättande historier. Vanligen fördes af nattmannen hästkroppen ut till någon fäladsmark, der kråkor, kajor och korpar floekades omkring den; de hvitnande benen blefvo omsider nedgräfvda, i fall ej någon af den tidens många kringvandrande tiggare idkade benplockning som binäring.

I början af 1850-talet märktes en agitation, i afsigt att hos menig man ntrota fördomen mot förtärande af hästkött; men skulle detta lyekas, blef det nödvändigt att annan person, än nattmannen nedslaktade djuren, samt att någon mera bemärkt landtbrukare tog initiativet till en sådan reform. Detta kunde dock ej ske utan att knot och missnöje uppstod, äfven i hushåll, der tjänstfolket ieke anmodades om att smaka det afskydda hästköttet.

I mitt barndomshem blef vid denna tidpunkt en häst formligen gödd till slakt, och i sinom tid hemtades en i staden bosatt djurläkare, som åtagit sig att slakta och ordentligt stycka det feta kreaturet. På högljus dag och med en viss ostentation förrättade denne ansedde herre det hittills för vanhederligt anseddä arbetet, medan husbonden sjelf biträdde honom. Köttet var på förhand bortskänkt åt olika »stånds personer», och endast en ofantlig massa ister stannade i hemmet, till fasa för tjänstpigorna.

Nu gällde det att få köttet transporteradt till de vänner, som fått löfte derom, men detta måste ske genom personer, hvilka ej ännu fått höra att hästen blifvit slaktad. De vackra stekarne lades, väl omlindade, i förseglade påsar, och under tjänstfolkets skadeglada, hemliga fnitter, drogo de utskiekade på skilda tider ur gården med sina bördor, men kommo tillbaka, ursinniga öfver att ha blifvit narrade att förrätta ett så ohederligt ärende.

Äfven bland tjänstfolket uppstod oro och harm, ty någon hade inbillat dem, att kokerskan fått behålla en fet stek och att denna blifvit för familjens räkning stekt i en af de stora grytor, hvilka

dagligen användes vid den allmänna matlagningen till hela hushållet. De djerfvaste bland den manliga tjänstpersonalen framförde då en begäran, att jerngrytan skulle slås sönder, och det var endast respekten för den stränge, handfaste husbonden, som skyddade såväl den oskyldiga grytan, som den lika oskyldiga kokerskan från handgripligheter.

Ännu återstod en dinst: hästistret skulle skäras, haekas och nedsmältas, för att begagnas till lampolja i det stora hushållet. I ett tråg, hemtadt från ladugården, låg istret öfvertäckt med ett par långa, grofva handdukar; ännu hade ingen kvinnohand berört det afskydda fettet, men bryggghuspigan hade lofvat, att mot extra ersättning samt högtidliga löften att ingen skulle få lof att lägga henne det till last, haeka och nedsmälta istret i bykpannan. Kom så en af husets döttrar från trädgårdsarbete och bad om vatten samt en grof handduk; hon tvättade sig om händerna och i ansiktet, aktade ej på pigans min, utan torkade sig på den framräckta handduken.

Å fy, Karna, det var då både synd och skam! ropade nu på en gång pigans två kamrater.

»Det var den ene af de två handdukar, som legat öfver hästens ister», förklarade de i djupt beklagande ton.

Aptitligt var det ju ej, men derom gällde ej frågan; det var skammen — i fall Karna komme att lida sådan — hvilken nu äfven måste drabba en af familjens egna medlemmar, hvilken kommit i beröring med något, som tillhört den döde hästen. Den unga flickan förstod detta och höll sig käek. fastän hon kände en smula kväljningar, men såväl Karna som hennes kamrater öfverfölls gång på gång af våldsamma kräkningar, innan det olycksaliga istret blifvit förvandladt till olja och tappadt på lämpliga kärl.

Nu var dock den gamla fördomens makt till *en del* bruten, men ännu lång tid derefter omtalades, hur andra husbönder sökt öfvervinna tjänstfolkets afsky för hästkött genom att samtidigt framsätta på bordet häststek eller biff samt någon tarflig, föga välsmakande kost af annat slag.

Nu, sedan nedslaktandet af hästskatur ej längre anses som ett vanhederligt yrke, har motviljan mot förtärandet af hästkött nästan försvunnit och, egendomligt nog, *företrädesvis* bland den samhällsklass, som för ett halft sekel sedan värjde sig mest häftigt för att komma i någon beröring dermed. En handgriplig lemning efter

den gamla fasan för hästkött, förenad med fruktan för att bli ovetande narrad till att förtära dylikt, får man ännu se på våra salntorg, der nämnda födoämne ej får ntbjundas utan att hästens ben, offladt med hof och sko, hänger fast vid det ntbjundna köttstycket. Detta är en vämjelig syn, men tycks dock ej genera kunderna.

Skinn af hund och katt räknades till det »rackartyg», som ingen »ärlig» person tog någon befattning med. I en af de humoristiska byhistorier, som jag i slutet af 1880-talet upptecknade i en af Skånes skogsbygder, berättas om en då nyss död barnmorska, som för att följa med två af socknens friherrinnor skaffade sig en pelskappa, liknande deras. Men för denna barnmorskans lyx fick en hel del af sockenboarnes tama katter släppa till skinnen, och der hviskades om, att frun stal djuren och mannen flådde och beredde dem i största hemlighet. Nu bar det sig ej bättre, än att en af friherrinnorna önskade se sin kusk klädd i »björnskinnskrage», när han körde för henne och hon förhörde sig försiktigt hos honom, om han skulle vilja få gamle »Pollo» och sedermera pryda sig med hundens skinn, som ett stycke af hennes »vinterleberi».

Kuskens svar är betecknande för den öfvergångstid, till hvilken historien förlades: »Nog är jag så pass lärd, att jag inte håller det en kristen människas ära för när att bära en hundskinnskrage, men inte gör jag mig till *rackare och hundkrängare*, det är säkert.»

Pollo blef i tysthet dräpt och flådd af barnmorskans man, som, innan han blef befordrad till nämnde värdighet, varit garfvaregesäll, och så uppträda kusken och »frun Nödvändig» samtidigt i komediens sista akt.

Scenen är gästgifvaregården, der vinterbal hålles. De närvarande fruarna ha ute i kapprummet letat fram barnmorskans pels och igenkänt skinnen af sina saknade kissar. Kusken — iklädd sin hundskinnskrage — mntas och börjar, under balgästernas supé, jama af alla krafter ute i kapprummet.

»Jag tror socknens alla försvunna katter äro församlade derute!» anmärker någon, och en del af gästerna låtsar sig vilja ut och se efter.

Barnmorskan förlorar dock ej fattningen; hon hejdar de främste och svarar, att kattorna naturligtvis samlats för att jama och skrika kring friherrinnans kusk, som stod derute med den halfruttne gamle hundens skinn öfver sina axlar. Derpå öppnar hon dörren och ropar: »Sven, du, släng ut det otäcka hundskinet, så här blir fred!»

Svaret är dubbelt djerft, som barnmorskan väl visste, att det vanhederliga i denna sak hufvudsakligen bestod deri, att hund- och kattskinnen blifvit afdragna och beredda i smyg af hennes egen man, hvilken dermed ingripit i nattmannens vanhederliga yrke, men dock skall hon nu ha fått skrattarne på sin sida.

II.

Lefvande folktro.

Man tror så gerna hvad man hoppas. Det är därför icke så underligt att man så ofta får höra den åsigten uttalas, att gammal folktro med sitt stora följande af vidskepelse, nmera i det allra närmaste blifvit tillintetgjord genom vår, under mer än ett halft sekel så energiskt bedrifna folkundervisning.

Hvar och en, som vill gå till grunden, samt tänka närmare på ifrågavarande sak, måste dock snart nog vinna den erfarenhet, att de från förfäderna nedärfda föreställningarne, med tillhörande sägner och lifsåsigheter, hafva långt djupare och starkare rötter, än att de kunna nås af en reglementerad läsning, hvilken sällan, om ens någonsin, kommer i innerligare beröring med någon af folktrons många förgreningar. Men vill man verkligen komma till en, på personlig erfarenhet grundad, kännedom om vårt folks andliga lif samt lära sig förstå de dolda orsaker, som ligga till grund för många af dess handlingar, då måste man älska detta folk, vinna dess förtroende, så att individen vågar lägga å sido alla inlärdas konventionella fraser och talesätt, då hjertats innersta tankar bli uppenbarade.

De personer, som inbilla sig, att den gamla folktron nu är både död och begrafven, begå ett stort misstag; man kunde frestas tillägga: *lyckligtvis*. Ty ntom det att vi ha den ännu lefvande folktron att tacka för, att här under de sista årtiondena kunnat tillvaratas stora samlingar folklore, har denna lifskraftiga tro bevarat flertalet bland vårt folk från den själsförtorkande radikalism och materialism, som från flera håll blifvit predikad. Folktron är icke

allenast en del af folkpoesien, den är äfven innerligt sammanflätad med den stora allmänhetens mystiska uppfattning af religionen samt hakar sig fast vid våra religiösa bruk, vid våra sakrament och vårt presterskap.

Denna sammanflätning är naturligtvis urygammal och kan härledas både från hedendomens och katolicismens dagar; men hvarje tidsperiod har tillfört och tillför fortfarande folktron ny näring från helt olika källor samt friskar upp de uryggriga föreställningarne.

Som bekant, har människors trängtan efter beröring med den öfversinnliga världen ej så sällan iklädt sig en vetenskaplig skrud och kommit starkt på modet bland de mera förfinade folkklasserna. Tidningar och andra skrifter förtälja i våra dagar om de »nya» af vetenskapligt bildade män samt af förnäma damer sanktionerade underbara tilldragelserna; den stora allmänheten hör eller läser där-om, igenkänner det uppförgylda godset som sitt eget urygmla arf och befästes ännu starkare i sin tro samt glädes öfver den länge föraktade och förtryckta lifsåsigtens seger och upphöjelse. Härtill komma äfven många andra källor, ur hvilka den gamla folktron hemtar ny lifskraft, och skall jag här blott nämna några få af dem.

I ett par uppsatser, som varit intagna i denna tidskrift, har jag sökt skildra de bredare folklagrens föreställningar om dödsriket; sedan har jag fått nya bevis på, att dessa föreställningar och denna tro ännu lefva ett kraftigt lif såväl bland befolkningen i våra städer som på landsbygden, äfven i andra provinser än Skåne.

Under sommaren 1899 använde jag några veckor för att på skilda håll i Skåne uppteckna folklore. Utom det att jag fortfarande hyste lifligt intresse för detta mitt mångåriga arbete, drefs jag då äfven af lusten att undersöka, om folktron nu verkligen var så rent utrotad, som man älskade att påstå, emedan man hoppades detsamma. Hvad jag då som *samlare* fann, öfversteg mina djerfvaste förhoppningar; hvad jag erfor, skulle nog kunnat vara i stånd till att slå de starkaste mångläsningssvänner med häpnad.

I mina tre stora samlingar af folkdiktning förekomma ofta sägner om envisa gengångare, om goanissen och annat trollyg, som endast prester kunnat få hngt med. I dylika sägner framträder alltid presten med messboken i handen, och vill gästen ej vika för »läsningen», så tillgriper den andlige mannen ett ännu kraftigare medel, nemligen att dunka gengångaren i hufvudet med den heliga boken.

Under de tjugo år, som jag egnat en del af min tid åt samlingsarbete, har jag mången gång hört beklagas, att kunskap om allmängaguelig svartkonst ej längre ingår bland de lärdomsämnen, som kräfdes för att bli vigd till prest. Man visste dock förfälja att här ännu fanns yngre prester, hvilka frivilligt satt sig så pass in i svartkonst, att de förmådde mana bort efterhängsna gengångare, och man tvekade ingenstädes att öppet och med stort beröm nämna namnen på sådana prester, hvilka då också hedrades med benämningen: »riktiga gudsmän». Då det var af vigt att få veta, om de lifliga skildringarne om dylika, i våra dagar företagna, »maningar» skulle hänföras till ren folkdiktning, eller voro grundade på verkliga fakta, egnade jag en liflig uppmärksamhet åt saken och kom till det resultat, att dessa maningar verkligen egt rum i de angifna hemmen.

Under en af mina samlingsfärder kom till den kyrkoherde, i hvars hus jag för tillfället befann mig, en gammal och anhöll att presten måtte komma och läsa bort hennes affidne man, »som ej ville bli der han skulle vara». Men kyrkoherdens fru, som visste att hennes man alltid plägade afvisa sådana hjälpsökande, förklarade för gammnan, att hennes spökrädsla måste hon, utan prestens tillhjälp, söka öfvervinna. Men så var ej heller denne prest af allmogen ansedd för att vara någon riktig gudsmän.

Så inträffade under loppet af de tre eller fyra sista åren af det nittonde seklet dödsfall med ty åtföljande spökeri i hus, som beboddes af personer med hvilka jag varit bekant under mer än tjugo år, och nu erhöi jag skildringarne ur *första hand* samt af personer, hvilka ej velat motsätta sig skrämde familjemedlemmars begäran om, att en riktig gudsmän måtte tillkallas för att läsa bort gengångarne. Det ligger ej inom ramen för denna uppsats att återgifva något af berättelserna om dessa tilldragelser; det behöfver här blott sägas, att den andlige mannens besök och nattliga vaka dref bort spökerierna från de ifrågavarande hemmen, så att »de olyckliga andar, som ej kunde få ro i grafven, derefter blefvo der de skulle vara».

På sådana orter, hvarest man antingen ej känner till namn på någon prest, som fått rykte för att kunna läsa bort spöken, eller man har allt för lång väg till en sådan andans man, anlitar man fortfarande kloka lekmän, som förstå konsten; dessutom tillgripes en del husmedel för nämnda ändamål. I en bygd nära Kristianstad

fann jag för några år sedan, att folktron tillade frimurarne en dylik förmåga, och jag påträffade der personer, hvilka med gripande öfvertygelse försäkrade, att frimurarnes *förmämsta* uppgift bestod i att mana ned spöken och gastar »så att vårt land ej skulle bli reut förderfvadt af sådant».

När det ej rent af är fråga om att få gengångare nedmanade af någon andlig man, aktar folk sig noga för att låta presterna få kännedom om något, som kan röja ett fasthållande af den gamla tron. Jag var därför alltid beredd på att vid mina besök i presthemmen erhålla en försäkran, att allt som kunde kallas gammal vidskepelse nu var alldeles utrotadt ur *den* församling, hvari jag då befann mig, och att i hvarje fall förekom der ej mera den art deraf, som står i samband med sakramenten, kyrka eller kyrkogård. Det skulle ha varit mig mycket lätt att bevisa motsatsen, men det tillhörde ej mig att angifva en kyrkvaktare eller ringare för det han till någon dödssjuk hustru lånat ut prestens messskjorta, eller varit behjelpig att lägga »elfkors» under altarduken, på det presten måtte tre söndagar å rad »messa» öfver amuletterna.

Det kunde naturligtvis ej heller falla mig in att förråda personer, som skaft malm från de vigda kyrkkloekorna, tagit en bit fönsterbly från kyrkan, sopat till sig sand från kyrkgolfvet, tagit mull och benbitar från grafvar, tvättat sig i regnvatten, samladt i grafstenars fördjupningar, gömt dopvatten o. s. v. Jag har dock påträffat en kyrkoherde, som sjelf blifvit af en församlingsbo ombedd att gifva tillåtelse till en smula malmskrapning från kyrkkloekorna, en anhållan, som dock blifvit strängt afvisad.

Sommaren 1898 gjorde jag bekantskap med en fru, som, för att få bot för en sjukling, tillgripit medlet att »låna» ett ben vid en nyss uppkastad graf. Benet användes enligt föreskrift, men då ett dylikt ben äfven har förmåga att bringa lycka vid vissa industriella företag, stannade benbiten i huset långt efter det den utsatta låneterminen var förliden; därför infann sig naturligtvis den döde och gjorde sitt kraf gällande ända tills benet blef buret tillbaka till den plats på kyrkogården, hvarifrån det blifvit upptaget.

Här må äfven anföras något, som vid de senaste afrättningarne förekommit på de olika afrättsplatserna: Det är ju nemligen en gammal tro, att blodet af halsnnggna brottslingar, skedbladvis på afrättsplatsen intaget som medikament, botar för fallandesot; detta

medel har, vid de flesta afrättningarne, blifvit helt öppet anlitadt, och icke allenast många åsyna vittnen, utan äfven våra tidningar ha förtäljt om detta prof på ännu lefvande folktro.

Äfven andra hemliga ordenssällskap, än frimurarnes, tillföra folktron ny näring, fast ej i så hög grad som detta. Det hände mig, att jag på ett fiskläge blef ovänligt bemött, emedan man der misstänkte mig för att vara en af — Antikrists utskiekade, »som skulle sätta hans teeken i händerna och på pannan på dem som ville tillhöra honom». Saken föreföll mig rent obegriplig tills jag lyekades vinna så mycket förtroende, att man gaf mig en förklaring, af hvilken jag förstod, att här var fråga om några, förmenta eller verkliga teeken, som goodtemplare sades använda sins emellan.

Våra apotek bidraga också i icke ringa mån att nära gammal folktro. I en föregående uppsats har jag bland kärleksmedel nämnt ett par saker, som fås på apotek, och har man kommit i tillfälle att se de »notor», hvilka af våra kloka män och kvinnor utfärdas åt deras kunder, samt tillika lär känna andra mystiska folkbenämningar på apoteksvaror, förstår man lätt, att folktron häri har ett starkt stöd: Flygande drakfrö, Ormjell, Döds-kalle, Djeflaört, Skorpiondroppar, äro blott ett litet prof på benämningar af dylik art, och hvarje apotekare känner en mängd andra af samma natur.

Under sommaren 1899 sammanträffade jag med en medelålders handelsidkerska, som under sin barndom och ungdom lefvat i ett rikt hem, som dag och natt hemsöktes af troll från en närbelägen kulle, och der blef först någorlunda fritt från detta oväsen sedan husmodern strött *svart kummin* i trollens väg. Vid efterfrågan på ett apotek, erhöll jag upplysning att svart kummin var frö af den allbekanta trädgårdsblomman: Fliekan i det gröna (*Nigella damascena*.)

I ett »Reseft till en sass trollrökelse för kreaturs botande», som är intaget i andra samlingen af Folkdiktning, samlad i Skåne, finnes nämnde medel upptaget under benämningen »Svårt Commens», ett par ord, som ända tills jag hörde talas om *svart kummin* varit mig en gåta.

Det är icke allenast på landsbygden — icke ens *företrädesvis* derstädes — som här påpekade källor få lemna näring åt gammal folktro; vi ha troligen ej en enda stad, stor eller liten, der de icke kunna uppletas. Kvaeksalveriet frodas utmärkt just i städerna, ty der kunna ju en mängd af de medel, som behöfvas, genast fås från

apoteket och fördyras ej genom budskickning eller annan transport. Städernas qvacksalvare följa med sin tid, derom vittna deras kostliga beskrifningar på patienters sjukdomar. I nästan hvarje sådan diagnos spela nu *nerverna* hufvudrollen. Äfven de specialister, som »mäta barn för skäfver», ha tagit fasta på ordet nerver och ordinera alltid nervlikör», till utvärtes bruk.

Man begär ett stort misstag om man antager, att det endast är obildade, alldeles okunniga, personer, som samverka till att hålla gammal folktro lefvande; skolgång, examina med »mogenhetsbetyg», ha ingen makt öfver föreställningar, hvilka mer eller mindre medvetet, med eller utan afsigt af farfar och farmor, af morfar och mormor, af far, mor, husets vänner och bekanta inplantas i det uppväxande släktet saut sedermera erhålla ny näring från så många håll.

Hela familjer kunna försäkra — ja till och med verkligen tro — att de äro alldeles frigjorda från »all gammal vidskepelse», men tillstöter obotlig sjukdom, sättes sinnet i stark rörelse af förskräckelse, af sorg, hat eller förrådd kärlek; då bryter ieke sällan någon del af den gamla folktron sig igenom det mer eller mindre tunna bildningslagret och afsätter sig i handlingar, hvilka åter i sin ordning bidraga till att hålla denna tro frisk och lifskraftig.

Sammansmältning af äldre och nyare gudsbegrepp i vår folkföreställning.

En kulturhistorisk studie

af

August Scensson.

Onekligen förefaller det hart när ofattligt, att vår allmoge ännu i dag skulle kunna omfatta religiösa bruk och föreställningar, hvilka höra en svunnen religion till, hvars blomstringstid i nordén ligger hela tusental af år tillbaka, och dock känner enhvar, som är närmare förtrogen med allmogens uppfattning och tänkesätt samt jämför det samma med de fornuordiska gudsföreställningarna, noggsamt till, att detta är förhållandet. Men mången gång har dock det gamla och det nya till den grad sammansmält, att man i en sak kan stå tveksam inför, hvilket som bör hänföras till det ena eller det andra och endast med svårighet förmå påvisa, från hvilketdera af dem, som orsaken till vissa förefintliga seder och bruk är att söka. Ett dylikt förhållande är det onekligen som vi här hafva att syssla med.

Skalden *A. U. Bååth* har nyligen i en artikel, publicerad i åtskilliga tidningar,¹ framhållit, att »af den stora roll, som ovädet spelar i de bruk och föreställningar, som äro fästa vid Kristi himmelfärdsdag, kunna vi draga den slutsatsen, att denna dag, som i England kallas den heliga torsdagen, Holy Thursday, i förkristen tid varit särskildt helgad åt guden *Tor*» (kurs. af oss).

När man läser detta kan man ej annat än fråga sig: har då verkligen i nordén himmelfärdsdagen varit firad före kristendomens

¹ Malmö-Tidningen för den 18 och Öresunds-Posten för den 23 maj 1900 m. fl.

införande, och om detta icke är förhållandet och väl icke *kan* vara förhållandet, emedan himmelsfärdsdagen icke infaller å visst, bestämdt datum, då dess datum bestämmes af *påskterminiens* inträffande, hur skall man då kunna förklara, att denna dag, som *icke existerat* i förkristen tid såsom högtidsdag skulle varit helgad åt guden Tor? Nej, orsakerna till den stora roll, som ovädret spelar i de bråk och föreställningar, hvilka äro fästade vid himmelsfärdsdagen, hafva vi nog snarare att söka i den omständigheten, att denna dags firande infaller en *torsdag*.

Hvad först beträffar benämningen »den heliga torsdagen», så behöfva vi ingalunda gå till England för att söka denna. Den påträffas mer än väl i vårt eget land. Sälunda omnämner t. ex. *Dybeck* i maj-häftet af »Runa» för 1844, att himmelsfärdsdagen benämnes i Dalsland för »helig torsdag», och *Gasslander* i »Svenska allmogens sinpelag, seder etc.», utg. af Westerdahl, berättar att denna dag i Västbo härad af Småland kallas »helge torsdag».

Torsdagen spelar en stor roll i folkföreställningen. Sälunda är det än idag sed på åtskilliga orter af vårt land, att man söker bota s. k. »lappskott», d. v. s. hastigt påkommen sjukdom af svårbestämbar natur, genom att *tre torsdagsaftnar eller tre torsdagsmorgnar å rad*, före soleus uppgång om morgonen eller efter dess nedgång om aftonen, låta skjuta öfver eller under det sjuka stället, hvilket förfarande anses som osvikligt botemedel, därest sjukdomen verkligen är »lappskott», d. v. s. trolltyg.

Ett barn, som är behäftadt med någon åkomma, synnerligast medfödt lyte, har vår allmoge intill senare tid sökt bota därmed, att fadern en *torsdagsnatt* klockan tolf å kyrkogården lånade jord, som sedan användes såsom botemedel för barnet.

Misstänker man, att man fått sitt barn bortbytt af trolleu, så skall man *tre torsdagsaftnar å rad* sopa golvet med »bortbytingen» etc., ty i så fall komma trolleu och byta om barn, påstår allmogen.

Vill en hafvande kvinna undgå barnsängsmärtorna, bör hon en *torsdagsafton* kl. 12 helt naken krypa genom en utspänd fölhanu, så nudgår hon fullständigt dessa smärtor, tros det.

Dessa exempel skulle kunna mångfaldigas, och vi finna nog samt af dem, att *torsdagen måste varit en de gamla religiösa föreställningarnas stora märkesdag*.

Men en annan religion har trädt i den gamlas ställe, och denna nya religion har *sin* stora religiösa märkesdag — *söndagen*.

Det är egendomligt att se, hurusom i folkföreställningen dessa båda märkesdagar kämpat om herraväldet och huru man mången gång nödgats åt dem båda, såsom fullt jämställda inrymma plats.

Sålunda vilja vi endast erinra om den bekanta folkföreställningen, att den som är född en *söndag eller torsdag*, eger icke allenast förmåga att kunna se spöken utan är äfven skyddad mot allt dylikt trolltygs makt. Dock måste födseln för att kunna medföra denna förmåga hafva skett före solens uppgång — ett förhållande, som ju onekligen går igen i de föreställningar, som vi ofvan mött.

Ännu för en mansålder sedan fanns det kvinnor, som helig-höllo *torsdagen* genom att icke spinna denna dag.¹

Det är dock ej blott torsdagen utan äfven »*Tors månad, mars*», som i folkföreställningen ända intill våra dagar spelat en stor roll. Åska under »*torsmånad*», betraktades fordom som ett säkert tecken till en blifvande god gröda. *Torsmåndsölet*, d. v. s. öl, som bryggts under denna månad, förvarades, tills skörden skulle börja, emedan det troddes förläna styrka och uthållighet åt arbetsfolket. Några droppar däraf slogos också på dragarnas foder vid vårarbetets början, på det dragarna likaledes skulle få styrka och uthållighet under vårarbetet.

Utom torsdagen och »*torsmånaden*» är det — såsom också å förra sidan synes — *tre*-talet som i folkföreställningen spelar en stor roll.² Hvad underligt då, om just »*tredje torsdagen i tor*», tredje torsdagen i mars, varit betraktad som en, den gamla religionsföreställningens stora, ja största märkesdag. Ända intill allra senaste tid har denna dag »högtidlighållits», enligt den *gamla* lärans föreställningssätt, och »högtidlighållandet» sker nog ännu, den dag i dag är, här och hvar i någon undangömd del af vårt land. Högtidlighållandet bestod och består däri, att allt bullrande arbete inställes och *all kring-gärning*, såsom t. ex. spinnande, nystande o. d., *bannlyses*. Dessutom *far under inga omständigheter ljus tändas denna afton*, — en sed, som har hållit i sig hos vår allmogé intill allra senaste tid.

Men som vi ofvan nämnt, den gamla lärans föreställningar hafva benägenhet att öfvergå till eller fryeka sin prägel på den nya. Den

¹ Se t. ex. Wigström, Folkdiktning I, sid. 127.

² Så är ock förhållandet med *solen* och *elden* eller i allmänhet *ljuset*.

gamla lärans förnämsta dag, torsdagen, måste dela värdigheten med den nyas, söndagen. Och konsekvensen häraf blef, att denna lärans största högtidsdag, »tredje torsdagen i tor», också måste dela *sin* värdighet med någon af den nyas högtidsdagar. Men hvilken af dessa skulle det blifva? Jo, själfklart en *torsdag*, — om någon sådan fanns, och helst en som med afseende på tidpunkten för dess firande så mycket som möjligt sammanföll med »tredje torsdagen i tor». *Härför hafva också alla de gamla föreställningar, som varit knutna till tredje torsdagen i tor, samtliga öfvergått på skärtorsdagen*, ehuru sjelfva ljuständandet härvidlag ej kommit att träda i förgrunden, emedan allmogen vid den tiden på året sällan tänder ljus under aftonen.

För att emellertid visa, hur man i folkföreställningen i våra dagar jämför den gamla och den nya lärans märkesdagar, tillåta vi oss göra följande korta utdrag ur *Eva Wigströms* »Folkdiktning», delen II.¹

På sidan 375 anföres efter »den kloke gubben» följande:

»Vill man straffa en, som förhexat eller stulit från en annan, så skall man en söndags- eller torsdagsmorgon stiga upp i den ondes namn före solens uppgång (kurs. af oss) etc. —»

Och på sidan 367 i nyss anförda arbete heter det om den bekanta »Kloka-Anna» från Småland:

Hon (d. v. s. *Kloka-Anna*. Anm. af oss) såg genast hur det hängde ihop med saken och sände det besked, att *enkan skulle tre söndags- och tre torsdagskrällor gå till en ström* (kurs. af oss), etc.

Något egendomligare är det att se, när det bekanta *tre talet* skall *delas* mellan dessa båda dagar. Som karakteristiskt därvidlag anföra vi följande, jämväl hämtadt ur nyssnämnda arbete, sid. 275, efter *Fiskarhustruns* berättelse:

Det är också ett både säkert och bepröfvadt medel, att *antingen en söndagsmorgon och två torsdagsmorgnar, eller ock en torsdags- och två söndagsmorgnar å rad* (kurs. af oss) lägga det sjuka barnet etc.²

Om vi sammanhålla alla dessa fakta, skall det nog icke blifva svårt att inse, hvarför Kristi himmelfärdsdag, såsom firad på en

¹ Göteborg 1881.

² Sedan ofvanstående var skrifvet, hafva vi i *Engelholms tidning* för den 3 juni 1899 påträffat en notis, enligt hvilken en »klok gubbe» hade dagarna förut utlämnat följande »recept» till en person, som för något sjukdomsfall hade anlitat honom:

torsdag, kunnit att erhålla en del hedniska sedvänjor fästade vid sig.

Härtill behöfva vi blott lägga, hvad författaren, A. U. Bååth, själf i sin uppsats anför, nämligen, att »i många trakter af Schwaben råder ännu den tron, att den uppgående solen gör på himmelfärdsdagens morgon »tre glädjesprång», och att staden Reutlingens inbyggare fordom vid midnattstid drogo upp till Aebalm för att derifrån åse detta skådespel och med musik hälsa den fröjdefulla solen».

Ja, enligt folkföreställningen var det på de gamla förmordiska och väl äfven forngermanska högtidsdagarne, att solen »dansade», hvilket väl närmast får liktydas med, att hon »snurrade rundt», då ju allt *rundgående* spelar en stor roll i folkföreställningen. Men liksom den nya läran fick erfara söndagens jämställande med »tredje torsdagen i tor», så fick den också se »soldansandet» öfverflyttadt icke allenast på himmelfärdsdagen utan till och med på *påskdagen*, som dock firas en söndag.

På grund af det anförda torde vi alltså med skäl kunna antaga, att den stora roll, som ovärdet spelar i de bruk och föreställningar, som äro fästade vid himmelfärdsdagen, *icke* behöfver härleda sig från, att denna dag »i förkristen tid varit särskildt helgad åt guden Tor», utan sannolikt härleder sig därifrån, *att en del gamla hedniska bruk och sedvänjor efterhand öfverflyttats från den hedniska till den kristna lärans högtidsdagar.*

»För värk å Tanwärik Ta en Kvastastob sätt nio svafvåstaker ij den ska tas Tre Gånjer rätt ock trä Gånjer galit omkrin den siöka när svåvålstäkerna bråna 2 torsa å Eua sonda åller tvårt om».

Ordrätta öfversättningen är denna: (som botemedel) för värk och tandvärk: tag en stubbig kvast, sätt nio svafvelstickor uti den, den skall tagas tre gånger rätt och tre gånger afvigjt omkring den sjuka, när svafvelstiekorna brinna, (och detta skall företagas) två torsdagar och en söndag eller tvårt om.

Den »kloke» hade emellertid jämte »receptet» lämnat en något mera fullständig *mutlig* ordination, hvilken tidningen meddelar, och som är af följande lydelse:

Nio tändstickor sättas i en stubbig kvast och tändas på en gång af den sjuka, hvarpå en person af motsatt kön bär denna fackla tre gånger rätt och tre gånger afvigjt omkring den sjukas säng *två torsdagar och en söndag eller tvårtom* (kurs. af oss).

Gunnil Snälla,

den äldsta kända norrländskan.

Af

Johan Nordlander.

Om i allmänhet Sveriges medeltida litteratur är fattig, så gäller detta, om man bortser från Jämtland, i all synnerhet om den norrländska. Beträffande det nordligaste Norrland är detta ej egendomligt, då ju denna trakt först på 1300-talet på allvar började koloniseras; men med tanken på Jämtlands rikedom på pergamentsbref skulle man för de sydligare landskapen i Norrland hafva väntat en större tillgång på sådana, än hvad fallet nu i verkligheten är. Emellertid får man vara glad öfver det lilla, som verkligen finnes i behåll, och söka draga största möjliga nytta däraf.

Här skola vi sysselsätta oss med den första, utom i runskrift, till namnet bekanta norrländingen. Vi få då gå tämligen långt tillbaka i tiden. Vi fästa oss ej vid de på Gustaf Vasas tid upprättade jordeböckerna, i hvilka bönder nämnas i oändlighet och äfven emellanåt en egarinna af ett hemman, t. ex. en *hustru Ramborg*, en *Gödelig vidua*. Vi uppehålla oss icke heller vid 1400-talets köpebref, men när vi komma till 1300-talets förra hälft, måste vi af skyldig vördnad för ålderdomen och gifmildheten nämna tvenne norrländska hjonalag från den tiden, det ena utan tvifvel bosatt i Sollefteå i Ångermanland, det andra i Umeå socken i Västerbotten. Till själtagagn för sig och sin älskade maka *Rodmi* testamenterade en mäktig rik man v. n. *Gudhlaws Bilder* i den förra socknen år 1337 laxfisken och jord samt penningar till Uppsala domkyrkas byggnad, till kyrkorna i Ångermanland och Medelpad samt till pastorerna vid dessa. Tretton år därefter eller år 1324 hade ett annat par nämligen *Johannes* och hustru *Cecilia* till ärkebiskopen och Uppsala domkyrka skänkt sin lösa och fasta egendom i byn *Kadis* (nu Kåddis) i Umeå socken.

När vi söka den äldsta kända norrländingen, få vi emellertid ej stanna här, utan förflytta oss ännu längre tillbaka i tiden eller till kristendomens första dagar och konung Anund Jakobs tid omkr. år 1030. Då finna vi, den vi söka, och egendomligt nog är denna en kvinna, som såväl i kalfskinnsbref som folksägen uppträder under namnet *Gunnil* med tillnamnet *Snälla* och som i Ångermanland varit lika känd som *Blenda* i Småland.

Vi meddela här de traditioner, som i våra dagar upptecknats om henne, hvarvid vi hembära kontraktsprosten *Frans Blix* i Junsele och skolläraren *O. P. Pettersson* vid Tärna skola i Åsele lappmark skyldig tack för värdefulla meddelanden.

Först några ord om denna märkvärdiga kvinnas

Namn och bostad.

När författaren under uppväxtåren hörde Gunnil omtalas i Sollefteå-trakten, kallades hon *a Gunnelis Nälle*: längre upp i Ångermanälvens floddal talar man om *a Gönneli Snälle*, och slutligen kan (eller kunde) man få höra henne kallas för *drottning Gunilla*. Att de båda första namnen äro en förvrängning af *Gunhild Snälla*, framgår af ett skriftligt minnesmärke, som anföres här längre fram,

Om hennes hemort har sägnen stridiga uppgifter. Af flere omständigheter synes dock framgå, att denna är att söka i Junsele socken, som ligger öfverst i Ångermanland vid Ångermanälven på gränsen emot Lappmarken. Därifrån företager Gunnil sina resor till det nedre landet, och där ägde hon jordlotter. Henne tillhörde enligt sägnen en äng vid namn Bäckinge emellan byarne Mo och Kränged. — En ledning vid sökandet efter hennes bostad har man otvifvelaktigt äfven i det ännu på allmogens läppar lefvande uttrycket *a Gunnelis Nälle under kvarna*. De, som af sina förfäder hafva hört detta talesätt, veta, enligt hvad pastor Blix meddelat oss, alls icke, hvad det innebär; men vi taga för gifvet, att man här, såsom vanligt på landsbygden, har en till det egentliga namnet fogad upplysning om personens boningsort. Prep. *under* begagnades i forna tider ofta i dylika ställningar, och i den isländska Landnama-boken omtalas exempelvis en þorgrimr *undir Felli* (fjället). I angränsande delar af Lappmarken säger man oek ännu i dag: *under forsen, under fjället* i betydelsen nedanför. Visserligen är nu här ej fråga om ett fullt liknande ställe; men till-

varon af en kvarn förutsätter ett fall, om ock ringa, hvarför »under» väl kan hafva varit på sin plats.

I Mo by i samma Junsele socken finnes nu en å, *Kvarnån* kallad, och då synes det oss högst sannolikt, att hon haft sin bostad vid denna och nedanför den kvarn, som gifvit ån namn. Socknens första inbyggare sägas hafva varit finnar vid namn:

Kittel i Vallen,
Labbe i Ruske
och Gunne¹ i Mo.

Den sistnämnde skall hafva varit Gunnils man, men troligen är det blotta namnligheten, som framkallat denna uppgift. Säsom en egendomlighet må antecknas, att sägnen, som haft så mycket att förtälja om Gunnil, knappast talar om hennes man.

Den första bostaden må nu hafva legat hvar som helst, säkert är, att Gunnil, enligt sägnens framställning, flyttade därifrån till byn Märkgård i samma socken och det af en lika obetydlig som ovanlig anledning. När hon en gång kom hem från en af sina vanliga resor till knsten, fann hon, att hennes huggkubbe vid en öfversvämmning hade flutit in i hennes bakugn. Detta var hela orsaken till att hon öfvergaf den bostaden och sökte sig en annan.

Gunnils hemvist förlägges emellertid ätven till en annan del af Ångermanland, nämligen den mellan Jämtland och Lappmarkerna inklade Tåsjö socken eller dess grannsocken i söder, Bodum. Längre fram få vi se, att en skrifven källa förlägger hennes bostad till Sollefteå.

Gunnils styrka.

Vår hjältinna var mycket stark och ovanligt duktig att arbeta. På en af sina resor söderut kom hon till en kloekgjutare, som nyss förut hade fått en kyrkklocka färdig. Hvad skall du hafva för bjällran? frågade hon. Gjutaren hade begärt 4 öre. Gunnil betalade priset, hvarpå hon helt lättvindigt tog »bjällran» i handen och gick sin väg. Hon satte klockan på sin ren, men när kyrka byggdes i Junsele, blef renens pingla upphöjd till kyrkklocka. — En variant låter henne se klockan på Hammarsmarknaden i Ytter

¹ Allmogen har fattat sockennamnet så, att det skulle innehålla detta namn + sel. Rätta härledningen är prep. *i* + *Öden* (nu byn Eden) + *sel*.

Länäs vid Ångermanälffven, omkring 6 mil ofvan Hernösand. Köpmannen kände sig stucken vid hennes fråga om priset för »bjällran» och sade, att hon skulle få den, om hon orkade bära henne. Lätt och ledigt tog hon klockan i sitt förkläde och bar henne till Sänga kyrka några mil högre upp; här var man just i behof af en kyrkklocka, och det blef nu på detta sätt afhjälpt.

Gunnils stora styrka visade sig ock på annat sätt. Såsom nämnt, ägde hon Bäckinge i Junsele, ett änge, som innehåller flere tunnlands vidd och nu lär fylla icke mindre än 34 hölador. Denna utsträckning hindrade dock icke Gunnil att slå ängst på en enda morgonstund.

Gunnils hushållning.

Någon boskap hade Gunnil ej. Den mjölk, som hon behöfde, fick hon nr en stor tall genom att helt enkelt »stampa» knifven i denna. Ännu i dag står trädet kvar i Hoting i Tåsjö socken. Men stor fångstman var hon. Hon hade bäfverfiske i Ruskåu, Körtingsån, Essån och Kultran, fågelfänge i Kipparåsen, Tannflohöjden, Selsjöhöjden m. fl. ställen samt laxfiske i Hols-, Kil- och Nämndforsen.

Med så många och gifvande fångstställen af olika slag fick Gunnil vida mera, än som hon själf behöfde. Med landets produkter plögade hon därför årligen göra fyra resor till Gefle, nämligen vid midsommaren med ägg, om hösten med fågel och om vintern med kött. Hon färdades därvid efter en gällad ren, och på en enda dag tillryggalade hon vägen från Junsele till Gefle. Den handlande i denna stad, med hvilken hon hade affärer, skänkte henne en gång sirater af guld och silfver för att därmed pryda grunman å renen. Men det tyckte hennes man ej om; han fruktade, att hon ej hade fått det på ärligt sätt.

Gunnils älgfångst.

Från Finland» inflyttade en man vid namn *Blåfis* jämte sin hustru och bosatte sig i Gunnils grannskap. Men därmed var hon ej rätt belåten; i all synnerhet ville hon »blifva af med» den hatade funkäringen. Detta lyekades henne äfven, men på ett mycket svekfullt sätt.

Gunnil tog en vacker dag sin grannhustru med sig för att fånga älg på Kipparåsen. hvarest hon hade en älggrop eller älggård, som det gällde att vittja. Men älggen skulle fångas lefvande. Därför gjorde de sig en tralj (länk eller halsbindsle för kor) samt rep af vidjor och gingo så till gropen. I denna hade mycket riktigt en älg gått ned. Det lyckades verkligen att få traljen på djurets hals, hvarefter de med mycket besvär fingo älggen upp ur gropen. Men väl kommen upp på marken, satte han af med full fart. Till grannhustrun, som hon i särskild beräkning hade satt att hålla i repet, ropade nu Gunnil: *Håll om ren!* Hon lydde, och det bar af i firsprång för båda två. Gunnil begaf sig ock i väg efter samt fann af sin granne en bit här och där, men älggen fann hon icke. Hon hade i alla fall nått sitt mål och bragt den hatade grannkvinnan om lifvet.

Gunnils förhållande till kyrkan.

Att Gunnil varit kristen och mån om kyrkan, framgår af flere sägner. Hon hade kyrkrätt i Sånge, säger man, och till denna (eller den i Junsele) skänker hon »bjällran». Hon reser ock långa vägar för att få vara med om julottan. Enligt framställningen i det öfre landet reser hon från Tåsjö eller Junsele vid Lappmarkens gräns eller från Åsele inom Lappmarken till julottan i Sånge eller Sollefteå, under det att man i det nedre landet säger, att hon i samma afsikt för därifrån till Åsele. Men därom äro alla sägner ense, att det gick undan för henne, närhelst hon var stadd på resor, ibland åkande efter en ren, ibland ridande på en sådan. Berättelsen om hennes färder till julottan varieras på flere sätt.

1. Gunnil åkte från Tåsjö till julottan i Sollefteå efter en älg. När hon kom till Ramsele, ringde det första gången i Sollefteå; då hon kom till Helgum, hörde hon den andra ringningen, och när hon kom fram, ringde det just samman. Hvaraf ser man, med hvilken hastighet hon färdades.

2. Mellan samma ställen och äfven då på färd till julottan åkte hon i kapp med en lapp, hon efter en älg och han på skidor, hon efter Faxälven och han efter Ångermanälven. När han kom till Schlsjön i Resele, miste han den skida, som går af sig själf, hvarigenom han kom fram senare än hon och tappade.

3. Samma täflan ägde rum med Junsele som utgångspunkt. Det gick lyckligt för dem, ända tills de voro inom Sollefteå socken. I Remsle-nippan åkte båda ihjäl sig.

4. Gunnil och Blåfinn bodde tillsammans i Getinlöf (Getalöf), en skogstrakt nuder byn Hoting i Tåsjö, där Flåsjöns och Tåsjöns vatten flyta samman. De voro osams om denna skogsmark, men kommo till slut öfverens om att slita tvisten på det sättet, att den af dem, som först komme till kyrkan på julmorgonen, skulle blifva ensam ägare af området. Blåfinn »rände» (åkte) på skidor utför åarna, men Gunnil körde den vanliga vintervägen med sin älg. Den förre rände ned i Kilforsen; Gunnil däremot kom vida längre, nämligen till Hjältaberget i Långsele. När hon befann sig på detta, slog kyrkklockan till med den påföljd, att älgen spræk för henne.

Efter detta blef hon ond på »kyrkväsendet». När man i hennes tid började bygga kyrka i Ramsele, var hon därför föga glad däröfver. Kyrkan var henne för nära, och hon beslöt att förgöra densamma. Till den ändan kastade hon en stor sten emot templet, men han nådde ej fram, utan föll ned på Jansjö-åsen mellan Sunnansjö och Silsjönäset i Fjällsjö socken. Och där finnes stenen ännu i dag, säges det.

Gunnil såsom namngifvare.

Flere ställen, som ligga mellan Junsele och Sollefteå, hafva enligt sägnen fått namn af Gunnil, när hon en gång var stadd på kyrkoresa. Hon bodde i Åsele, och där fanns vid samma tid en man (enligt somliga en lapp), som hade en *själfräntski* (själf-rändskida), d. v. s. en skida, som går af sig själf. Med denne höll Gunnil en gång vad, om hvem som fortast kunde färdas därifrån till Sollefteå (eller Sångå) kyrka på en julmorgon. Hon skulle därvid åka efter sin älg, han åter »ränna» på sina skidor.

De satte af och följde båda älfven. Det gick lyckligt att börja med. Men så brast isen på en sel, lugnvatten, och älgen fastnade i *gåret*, så att hon endast med möda fick honom på land. Stället kallade hon därför *Gårele-selet*, som nu är en by. — Resan fortsattes därpå ett kort stycke till Söderfors, hvarest hon lät älgen

hvila en stund; och efter detta har den byn jämte det egentliga namnet äfven kallats *Älgårdsmon*.

Efter uppbrottet härifrån mötte hon snart ett förargligt hinder: älfven gick öppen till följd af en fors. Förgrymmad häröfver körde hon en omväg omkring stället, men sade: »Det var en *håleus* fors!» Af den anledningen ha forsén och byn fått heta *Håla-*(*Hola-*) *forsén*.

Emedan landskapet under en lång sträcka egentligen var en björklid, kallade hon trakten *Liden*, som nu är ett sockennamn.

Färden fortsattes, och egendomligt nog har sägnen ej att förtälja om något hinder af Nämndforsén. Men längre ned var isén åter igen svag, och aekjan skar ned samt gjorde en djup fåra uti själfva åbottnen. Denna fördjupning, som sträcker sig ett godt stycke nedom Resele prästbol och ungefär till Klocke utjord, ses tydligt ännu och kallas efter själfva roteu och upphofvet *Gunnelskåran*. — Gunnil färdades vidare efter älfven till Bodvill-åu, och emedan hon *red* öfver *selen*, fick socknen namnet Re-sele. I Bodvill vek älgen af någon anledning af inåt strandbacken, och väl kommen på land, tog han ett språng öfver en ganska stor sten, öfver hvilken älfven aekjan gick. I stenen ser man märken efter båda medarna och kallar dem *Gunnels-spåret*. Sedan fortsatte hon åter på älfven, men när hon kom till Gamuelåkeren, första gården i Yttersel, uppifrån räknadt, måste hon för Edsforséns skull lämna älfven och for därför upp genom en dal, *Gunnels-dalen* kallad. Här slutade hennes färd. Älgen var nämligen tröttkörd och stöp.

Ännu sämre gick det för lappen. Med väldig fart åkande på isén, upptäckte han med ens den öppna forsén i sin väg. Det gällde att på ögonblicket vika af från älfven, och han kastade verkligen om den högra skidan, men den vänstra fick han ej fort nog in i den nya riktningen. Den högra gick därför åt ett håll, den vänstra åt ett annat, hvaraf följde, att mannen klöfs i två delar. Den vänstra halfvan flög bums ned i Edsforsén, den högra åter fortsatte färden ända fram till målet. Mannen hade sålunda vunnit vadet, ehuru det kostade honom lifvet. — En variant låter de täflande komma till slätten väster om Sollefteå just i det ögonblick, då det börjar ringa till julottan i kyrkan därstädes. Vid det första klockslaget sprack Gunnils älg och skidlöparen for heune förbi såsom en hvirvelvind.

Gunnils strider med Arne Ille.

Såsom en viktig händelse i Gunnils lif framställer sägnen hennes strid med jämtarne om gränsen mellan Ångermanland och Jämtland. Denna borde gå midt emellan Ångermanälvens och Indalsälvens floddalar, hvarför det gällde att utröna, hvar midten ginge. På samma tid och med samma fart skulle hon och en »finne», som var hennes medhjälpare, bryta upp och gå emot hvarandra, hon från Ångermanälven och han från Indalsälven. Men jämtarne förmådde finnen att gifva sig i väg tidigare, än öfverenskommet var, och Gunnil råkade honom förr, än hon skulle hafva gjort, om allt gått rätt till. Hon slog honom emellertid *blodig och blå* och sänkte ned honom i den efter honom uppkallade *Blåfinn-tjärnen*.

Det är på grund af dessa tvister, som denna kvinna en gång nämnes i ett medeltida dokument, nämligen en handling af år 1273 om rågången mellan Jämtland och Ångermanland. Hade ej slummen fogat det så väl, skulle nog mången i våra dagar betvifla Gunnils verkliga tillvaro en gång i tiden, men nu är detta icke gärna möjligt. Uti en uppsats om »Lapparnes ålder i Södra Norrland» i 10:de bandet af denna tidskrift hafva vi redogjort för innehållet i denna skrift, hvarför vi kunna fatta oss kort. Här få vi veta, att Gunnil lefde i kristendomens första dagar och bodde *a Solatunum*, d. v. s. nuvarande Sollefteå; vidare att hon för gränsens skull låg i delo med *Arne Ille* å Hällesjö i Ragunda i Jämtland, som var »den förste kristne mannen». Gunnil framställes här såsom mindre rättrådig: hon tog »finn sin», som hette *Blåfinn*, och satte honom på Arnes land vid *Blåfinnings tiorn*. Ehuru Arne dränkte honom i den efter finnen uppkallade Blåfinn-tjärnen, lät Gunnil dock ytterligare [sitt folk] fara i Arnes vatteu [för att fiska]. Om denne Arne får man här en annan uppfattning än den, på hvilken hans tillvamn hvilar. Allt synes dock tyda därpå, att Arne är densamme som den bekante jämtländske stigmannen *Arunljot Gelline*, som år 1030 vid Stiklastad infann sig hos konung Olof Haraldsson och för att få deltaga i den förestående striden öfvergick till kristendomen.

»Junsele-gummora».

Om vi ej misstaga oss, hafva vi ännu i det dagliga talet i behåll ett minne af denna märkvärdiga kvinna. Hvarje soeken har i

Ångermanland sitt särskilda öknamn, hvilket på skämt begagnas olika soeknar emellan. Som exempel härå meddela vi från södra ådalen följande delvis rimmade vers, förnt ej offentligjord:

Fjällsjö-buta,¹
 Ramsel-stuta (stutarna),
 Edsle-skirern (skatorna),
 Heljoms-kråkern (kråkorna),
 Långsel-tärma (tarmarna),
 Eds-knärra (troligen = hackspettarna),
 Sålet-kajern (Sollefteå-kajorna)
 och Multrås-morn (myrorna).

På samma sätt talar man om *Junsel-gomora* (gudmodern).

Att dessa benämningar hafva ganska hög ålder, framgår af åtskilliga omständigheter. Redan Johannes Burens, Gustaf II Adolfs lärare, antecknade i sin samling *Sumlen* (se Svenska landsmålen, bih. I. 2. s. 198, 199) några sådana, t. ex. *Gummundrådh kråka* (nu Gummerås-kråkern), *Bote Kampar*, *Secnsjö Garpar* (Sidensjö) och *Anundsjö Lappar*. Att den anförda versen är ännu äldre, synes däraf, att Bodums och Tåsjö soeknar där ej nämnas, hvadan den måste vara från en tid, då dessa soeknar ej funnos till.

Beträffande uppkomsten af dessa benämningar antyder Burens, anf. st., att de äro hämtade från soeknarnes vapen, som visa sig i soekensigillen. Att så emellanåt kan vara fallet, våga vi ej bestrida, men knappast förklarar det uppkomsten af uttrycket »Junsele-gudmodern».

Till dess belysande gå vi tillbaka till riksdrotsen Per Brahes dagar och till hans grefskap samt erinra därom, att han af sina underhafvande »med en blandning af skämtsamt förtrolighet och vördsamt tillgifvenhet» kallades för *Gudfar på Gudsbacka* (= Brahelms). På samma sätt har, enligt Rietz s. 207, *go(d)mor* i Medelpad varit en hedersbenämning till äldre kvinnor». Att detta språkbruk förekommit äfven utom Medelpad, hafva vi all anledning att förmoda. Särskildt lär ordet i denna betydelse hafva användts af

¹ But är enligt Rietz Dialektlexikon, s. 67, en tjock klabb; tjock-but är enl. samma källa ett ångermanländskt uttryck för en tjock karl. Buta är best. pl.

lapparne. När dessa tiggande gå från gård till gård och på något ställe af husmodern fått synnerligen hederligt »i säcken» lär det ej vara ovanligt, att de, i stället för att helt enkelt taeka, med det vänligaste tonfall yttra: *Gud välsigne go(d)mora!* — Vi antaga, att sägnens Gunnil benämmts med denna på samma gång förtroliga och vördnadsfulla benämning och att uttrycket, emedan hon bodde i Junsele, kommit att beteckna Junselebo i allmänhet.¹ Med tanken på henne har sedan socknens sigill graverats.

Prosten Blix i Junsele har om detta meddelat oss, att det föreställer en karl, enligt gammalt bruk klädd i kjortel, och förmodar hvar, att bilden missuppfattats såsom en kvinna, hvaraf anledning gifvits till talet om *Junsele-gomora*.

Detta synes vederlägga vår här uttalade åsikt, men man besinne dock, att en så aflägsen landsända knappast kunnat förfoga öfver någon så synnerligen skieklig gravör. Denne har måhända sökt visa en kvinna, men råkat gifva henne något manliga drag. Författaren häraf har tagit andra soekensigill från trakten i skärskådande och i flere af dem sett en fågel, men denna har varit svår att närmare bestämma; det har lika väl kunnat vara en kråka som en skata.

Hvem var Gunnil?

Sedan vi nu redogjort för hvad sägnen och ett skriftligt medeltida dokument hafva att förtälja om denna märklige kvinna, återstår den lika intressanta som svårlösta frågan, hvem Gunnil Snälla i verkligheten varit.

¹ Annars har man i Ängermanland för en burgen och myndig gumma haft uttrycket *stor-mor*. Mellan en sådan i Näs by i Långele och en annan i Krängeds by i Eds sen göres en jämförelse i ett rim, som tydligen är af yngre datum. Det lyder sålunda:

A stor-mor i Näs,
hon hade int' en sehäs,
men a stor-mor i Kränge,
hon hade båd' hästar och vague.

Till en gumma »som haft något att reda sig med», har man ock smickrande sagt: »Du är som a stor-mor i Kränge.»

Ett par försök till svar härå hafva kommit till vår kännedom. Så har en författare, som under märket *O. H.* i norrländska tidningar behandlar antikvariska ämnen, försökt att identifiera henne. Han menar henne vara drottning Gunhild, som först var gift med konung *Anund Jakob* och sedan såsom änka efter år 1050 blef gift med danske konungen *Sven Estridsson*. Emedan Sven och hon voro nära befreundade, väckte deras äktenskap anstöt hos de audlige, och efter att hafva mottagit en skriftlig varning från påfven måste Sven finna sig nti att skieka Gunhild tillbaka till Sverige. Att hon därvid skulle hafva kommit så långt norrut som till Ångermanland, är doek föga sannolikt; och hade hon uppehållit sig här, borde minnet af henne vara fäst vid Uppsala-öds-gårdarna i landskapet *Stig* i Säbrå vid Hernösand och *Kutuby* (u. v. Kungsgården) i Bjärträ ett godt stycke upp efter Ångermanälven. Men så är icke fallet. Vår Gunnil har bott i Junsele och Sollefteå, d. v. s. i den öfre delen af landskapet. Om den förskjutna drottning Gunhild vet man med visshet, att hon bodde på sina gårdar i Västergötland och där utöfvade sin välgörande verksamhet. När biskop Adalward efter ankomsten till Emund gamle och till följd af det ovänliga mottagandet hos denne vänder åter, fann han skydd hos drottning Gunhild. *O. H.* anser, att det var hos Gunnil Snälla i Ångermanland, men i så fall hade biskopen och hans följe gjort en alltför stor omväg. Naturligare är det väl, att han tagit in hos den i Västergötland boende Gunhild, helst som han därefter besökte Lödöse.

Andra hafva i Gunnil Snälla velat se den kloka, men härsklystna *drottning Gunhild*, gift med Harald Hårfagers son Erik Blodyx; och de hafva varit så mycket säkrare på saken, som denna enligt berättelser (t. ex. hos Snorre Sturlason) en tid vistats i Finnmarken hos »finnar» för att lära sig trolldomskonster. Detta försök kunna vi emellertid ej tillmäta större värde än det förra. Då Gunhild var från Hålogaland, hade hon »finnar» på närmare håll än på denna sidan om Kölen. Vidare och såsom den allra viktigaste invändningen vilja vi påpeka, att Gunnil Snälla ledde och »regerade» omkring år 1030 eller vid tiden för slaget vid Stiklastad, den andra Gunhild åter, kungamodern kallad, hundra år därtörnt.

Frågan, hvem Gunnil var, är ännu obesvarad och lär nog så förblifva. Det enda, som vi hafva att hålla oss till, är sägnens dunkla antydningar. Då hon i denna ömsom kallas lapp, ömsom

finne, och då hon därtill färdas i aekja på lappars vis, skulle man häri vilja se en antydning om hennes lapska börd. Men däremot talar hennes rent svenska namn. Då det vidare i det anförda dokumentet heter, att hon »tog *finn sin*» och satte honom på Arnes land, tyckes detta gifva vid handen, att hon själf var af annan nationalitet. Så mycket torde man kunna säga, att hon varit en svenska, som haft mycket med lapparna att göra. Att hon vidare varit mäktig och klok samt duktig och manhaftig, framgår ock af sängen och af hennes tillnamn. Då hon så emellanåt kallas för »drottning», kunna vi ej finna annat, än att man på goda grunder kan tänka sig henne såsom en mycket dugande gemål till någon obetydlig och därför bortglömd småkonung i den öfre delen af Ångermanland, då ännu delvis befolkad af lappar.¹

¹ Att ordet *bla-finn* betyder »svart-lapp», är alldeles säkert. Ordet »blå» har i en sammansättning i ångermanländskan ännu denna betydelse. »Blå-naglar» kallar man nämligen den svarta framkanten af naglarna å händerna. Mannen i fråga har tydligen varit ovanligt mörkhyad.

Mansnamnet Sigadur.

Af

L. Fr. Löffler.

Det mansnamn, som under formen **sigadur** (skrifvet **ssigadur**) af ett äldre **Sigihadur* förekommer i runskrift från förra hälften af 600-talet på guldmedaljongen från Svarteborgs socken i Bohuslän och som Bugge i denna Tidskrifts näst föregående häfte afhandlat, har funnits kvarlevande på svensk botten i historisk tid mer än 700 år efter det att vi möta det första gången i Norden. Detta är ju af ganska stort intresse att erfaras, då namnet enligt Bugges uppgift (a. st.) — som får modifieras efter här meddelade upplysning — «ellers ikke är paavist som nordisk» och eljest blott är känt från ett en gång i en frankisk urkund af 833 mötande *Siehad* (Bugge a. st.).

Det är blott en enda gång och i en enda urkund, som vi träffa på den fornsvenska formen af namnet.

I ett pergamentsbref af den 4 juli 1374 (Sv. Riksarkivets perg. bref nr 1082) förekommer en *Sighader i Lundby* såsom fasteman vid en af häradshöfdingen i Göstrings härad (i Östergötland) utfärdad fasta på jord i Nærdhavi (nu Mjärdevi — intressant folkety-mologisk ombildning! — i Hogstads socken i Östergötland, belägen helt nära Rök socken). Se Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref från och med år 1351, Stockholm 1866, I, s. 337.

Denna form *Sighader* är naturligtvis närmast att uppfatta — ej som *Sig-hader*, utan — som *Sigh-ader*, liksom namnet *Sighielmus* — skrifvet *Sigielmus* (= *Sig-ielmus*) i en majnskelinskrift från Hemse socken å Gotland (se G. Lindström, Anteckningar från Got-

lands Medeltid, II, s. 83) — i ett pergamentbref från Upsala af år 1367 (a. a. s. 243) är = *Sigh-ielmus*, ej *Sig-hielmus*, ehuru dettas senare sammansättningsled naturligtvis är *hjälm*¹ (urnordiskt **Sigihel-mar*), liksom den i *Sighader* är ett ursprungligt — *hadur*. *Sighader* är nämligen utan allt tvifvel samma namn som guldmedaljungens runskrifna (s)**sigaduR** och sålunda uppkommet af ett **Sigihadur*.

Detta uppdykande af ett så gammalt namn en enstaka gång så pass långt ned i tiden är särdeles lärorikt i språkhistoriskt hänseende. Det visar, hur försiktig man måste vara med att antaga ett personnamn vara utdödt. Det kan såsom detta lefva ett obemärkt lif under ett trefjärdels årtusen på någon enstaka ort inom kanske en eller ett par familjer. Och att det kommer fram i dagen kan bero på den tillfälligheten, att dess bärare råkat bli nämnd i en enda offentlig handling och att denna handling blifvit bevarad åt eftervärlden.

¹ För kuriositetens skull kan här nämnas, att i nyare tid, år 1705, ett adligt tillnamn *Segeghjelm* bildats. (Se Klingspör och Schlegel, Den med sköldebref förlånade men ej å riddarhuset introducerade Svenska Adels Ättartaflor, s. 267).

Om en fornnordisk årstredelning.

Kan något spår af en forngermansk treskedesindelning af året skonjas i våra folkliga s. k. bemärkelsedagar?

AF

Edvard Hammarstedt.

I det tjugusjette kapitlet af sin bok om germanerna faller Tacitus följande yttrande, hvilket, oaktadt det torde få anses såsom allmätkändt, här för erinring inledningsvis må upprepas: »Nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contentunt, ut pomaria conserant et prata separant et hortos rigent. Sola terræ seges imperatur. Unde ammum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hiems et ver et æstas intellectum ac vocabula habent; auctummi perinde nomen ac bona ignorantur.» Såsom ses lämnar den romerske författaren i tydlighet intet att önska. — Germanerna i början af vår tidsräkning, hvilka ej sysslade med annat odlingsarbete än ett enkelt åkerbruk, hade endast begrepp om och benämningar för vinter, vår och sommar. För hösten (auctumnus) saknade de namn, likasom de i romarens ögon ock saknade denna årstids häfvor.

Då nu Tacitus eljest plär anses såsom en den tillförlitligaste sagesmannen beträffande de germanska folkens äldsta kulturhistoria, vore man benägen att vänta, att äfven anförda uppgift skulle utan vidare godkännas; detta så mycket hellre, som den jämförande språkforskningen visar, att endast för vinter, vår och sommar beteckningar finnas, som låta härleda sig från det ursprungliga ariska ordförrådet.¹ Äfven det förhållandet att en årsindelning i

¹ *R. Meringer: Indogermanische Sprachwissenschaft. Leipzig 1897. Sid. 130.*

tre årstider med visshet förekommit hos åtskilliga folk, bör vid bedömandet af denna fråga måhända ej lämnas alldeles å sido. För Tacitus samvetsgrannhet i anförda uppgift talar för öfrigt särskildt det draget, att han först af de germanska årstiderna nämner vintern, ty med eller under denna har det forngermanska året otvifvelaktigt tagit sin början.

Emellertid har i Tyskland den meningen på senare tid allt mer förfäktats, att germanerna aldrig haft ett treskiftes utan endast ett tvåskiftes och i senare samband därmed fyrskiftes år, hvars indelning grundat sig på solstånds- och dagjämningstiderna. Bland förkämparne för denna åsikt är främst att nämna *K. Weinhold*, och vid hans sida ställa sig bland andra *H. Pfannenschmid* och *H. G. Grotefend*. *E. Mogk*, som i första upplagan af sin *Germanische Mythologie* hyllade samma mening, har i andra upplagan af detta sitt arbete anslutit sig till motståndarnes.

Såsom den främste bland häfdarne af ett forngermanskt treskiftesår torde böra ställas *A. Tille*, hvilken i sitt arbete *Die Geschichte der Deutschen Weihnacht*¹ eftertryckligt försvarar den åsikten, att »die germanische Jahreseinteilung war eine völlig andere als die römische und christliche». Enligt Tilles mening hade den forngermanska årsindelningen alls intet att skaffa med solstånd och dagjämning utan var fotad på rent praktiska hänsyn och stod i ett innerligt samband med folkets hufvudnäring, hvilken han anser hafva varit boskapsskötsel.² Utgångspunkterna för årets skeden voro därför den tid, då betesmarkerna begynte grönska; den tid, då gräset nått sin utvecklingsgräns och till följd af högsta sommarhettan började gulna; samt den tid, då den första snön föll.³

Dessa tidpunkter förlägger Tille till omkring den 13 mars, den 10 juli och den 11 november gamla stilen. I samband med de vid vinterns början infallande storslagterna firades då årets förnämsta högtid eller rättare högtider, ty enligt Tille höllos två vinterofferfester med omkring en månads mellanrum, och af dessa blot fortlevver

¹ Leipzig 1893.

² Det är dock att märka, att det är i sin redogörelse för germanernas åkerbruk som Tacitus omtalar deras treskiftesår. För åring och gröda var det ju ock som, enligt Sturluson, de nordiska vinterstorbloten höllos, och äfven sommarblotet hade en gång utan allt tvifvel likartad innebörd.

³ Sid. 6.

minnet i de folkupptåg och ålderdomliga folkbruk, som ännu flerstädes äro förbundna med Martinsdagen, den 11 november, och Nikolausdagen, den 6 december. Hvad beträffar det forngermanska årets ingång anser Tille i likhet med väl de fleste, att den i Tyskland inträffat med vinterns början. Likasom germanerna begynte dygnet med natten, måste de hafva begynt året med vintern. Han finner dock tydliga minnen af detta gamla nyår först i åtskilliga med Andreasdagen, den 30 november, förbundna spådomar och seder, som hafva afseende på det nya årets händelser.¹

Så långt må vi emellertid utan vidare motsägelser följa den tyske forskaren. Något annorlunda ter sig däremot saken, när han kommer in på speciellt skandinaviska förhållanden; och då de skäl och slutsatser, han på detta område anför, synas lida af åtskilliga osannolikheter, dristar jag i det följande gentemot dem framställa några motförslag.

Tille anser, att hos skandinaverna vintern infolge ihres nördlicheren Klimas, ingick den 10 eller 11 oktober; försommaren (Frühsummer) den 10 februari, och sensommaren (Spätsommer) den 9 juni.² Detta påstående förefaller i flere hänseenden egendomligt. Att *vinterhalfåret* kan anses begynna — låtom oss tills vidare säga den 11 oktober — kan ju hafva skäl för sig, men att en *treddjedelsårseinter*, om vi få använda detta uttryck, skulle hafva ansetts börja vid denna tid, synes mig tämligen orimligt, och lika oantagligt förefaller det, när Tille i det följande förlägger inträdet af försommaren (Frühsummer) — utbytes ock detta ord mot det nordiska *vår* — till den 10 februari, en tidpunkt, ungefär vid hvilken väl fördom lika som nu den värsta snöstormstiden inträder, men hvars betydelse för nordborna han, såsom jag ännu söka visa, för öfrigt ej utan orsak särskildt betonar.³

Enligt min mening har Tille begått ett fel, då han fotat *tre-skiftesårets* indelning på en utgångspunkt, som tillhör ett *tvåskiftesår*, och jag vill i det följande tillse, om icke med ledning af ännu inpå senare tid iakttagna folkseder och bemärkelsedagar en mer

¹ Sid. 10. Tille söker här, såsom jag menar, med orätt bortförklara ett inflytande af det kyrkliga året, hvilket vid denna tidpunkt med adventet tager sin början.

² Sid. 8 och 283.

³ Sid. 8 rad 7 nedifrån och följande. Med den 10 februari torde ock enligt Tilles förmenande (sid. 10) det fornnordiska nyåret hafva ingått.

tillfredsställande och följaktligen sannolikare grundval för en rekonstruktion af en fornnordisk treskiftesindelning af året tilläfvventyrs kan ernås.

Att den folkliga årsindelningen hos oss är byggd på flere indelningsgrunder, hvilka äro väl egnade att förvirra ens uppfattning, finner man snart. Så var den i Småland ännu i slutet af 1700-talet iakttagna årsindelningen i fyra reppar eller trettingar (en repp = en period af tretton veekor) med begynnelsedagarna vårfradagen (den 25 mars), midsommardagen (den 24 juni), mikaelidagen (den 29 september) och juldagen (den 25 december),¹ med sin utgång från frälsarens aflelse och sin sista bemärkelsedag vid hans födelse, af fullkomligt katolskt skaplynn; och från katolsk tid härledde sig, såsom redan den vrängda latinska benämningen på märkesdagarna anger, äfven den i Skåne iakttagna årsindelningen efter fyra temperdagar (quatuor tempora),² för hvilken iakttagelser af solståndet och dagjämningarna ligga till grund.

Så aldrig är emellertid denna indelning, att den möter oss redan i Snorri Sturlusons Skaldskaparmål (kap. 63). Troligen betydligt äldre och påtagligen af nordiskt-hedniskt ursprung är den dygnets indelning i dag och natt motsvarande, hos vår allmoge förr vanliga årsindelningen i vinter- och sommarhalfår, det förra begynnande vid Kalixtus, den 14 oktober, det senare vid Tiburtius, den 14 april — alltså båda börjande å dagar, hvilka af kyrkan ej hallstämplat genom några jämförelsevis mer betydande helgonnamn, och båda samtidigt alldeles oberoende af dagjämningstiderna.³

Det är i denna årsindelning man så godt som enhälligt funnit tidsbestämningsgrunden för nordbornas hedniska offerfester sådana vi af de isländska författarne känna dem. Blotet vid vinternätterna, at vetrnóttum, skulle alltså hafva förrättats omkring den 14 oktober; midvinterblotet, at miðjum vetri, den 13 januari, nuvarande tjugonde-dag jul; och sommarblotet, at sumri, den 14 april.⁴ Detta måste

¹ *Hyllón-Cavallins*: Wärend och Wirdarne. D. 1. Stockholm 1864. Sid. 174.

² Jfr *P. G. Vistrand*: Tvänne runstafvar i Nordiska museet. Sid. 16 i Nordiska museets årsberättelse för år 1889.

³ Med Kalixtus ingick tiden för vinterrågsådden (P. v. Möller: Svenska jordbrukets historia. Sid. 147), med Tiburtius begynte vårsåningstiden.

⁴ Så t. ex. *R. Keyser*. Samlede Afhandlingar. Christiania 1868. Sid. 333 o. f. (Nordmændenes Religionsforfatning i Hedendommen).

väl oek, hvad den sista högtiden beträffar, anses såsom öfverensstämmande med rätta förhållandet.

Men det är ej afgjort, att icke äfven så långt tillbaka i fordomtima, lika väl som, såsom vi sett, i senare tid varit fallet, samtidigt någon annan indelning af året förekommit. Det ligger för öfrigt en lång, af starka främmande kulturinflytanden påverkad tid mellan Tacitus och Snorri. Märkligt är, att blotet omkring den 14 oktober, hvilket af flere drag att döma skulle varit rent af det viktigaste,¹ efterlämnat ringa eller inga spår hos vårt folk. Den dualistiska årsdelningen *kan* vara en på en äldre årstredelning direkt baserad ackomodation. Framhållas bör oek, förutsatt att en årstvedelning dessförinnan hos germanerna i allmänhet förefunnits, att denna såsom analog med dygnsindelningen och dessutom diametriskt vridbar till förmån för en romersk-kristen fyrskedesindelning kunde af kristendomen lättare tolereras än en årstredelning, hvilken hängde innerligt tillsammans med en genomgripande hednisk och med kristendomen grundfiendtlig om oek därifrån aldrig helt skild åskådning: *den förögudade växtlighetens (äringens) tillväxt, aftagande och skenbara död.*

Tille och efter hans föredöme Mogk² hafva såsom skäl för fasthållande vid åsikten om en förgermansk tredelning af året anført Snorri Sturlusons uppgifter om de nyssnämnda tre nordiska storbloten. Skulle man följdriktigt draga en slutsats af dessa, måste man emellertid förr komma till det antagandet, att nordborna indelat året i förvinter, eftervinter och sommar än, såsom Tille, i vinter, försommar och eftersommar, och den tyske forskarens försök³ att förklara de tre årsoffrens sammanförande till vintersidan af året så, att ett kristet inflytande åvägabragt denna förskjutning, synes äfven oantagligt. Å ena sidan vore denna rubbning allt för omlivälfvande, å den andra lika fullt ej nog genomgripande. Men det finnes ett slags andra terminer, hvilka torde gifva ett bättre stöd för antagandet af en fornordisk årstredelning.

Att samhällenas ting i hedentid stått i samband med offerhögtiderna, får väl godkännas såsom en oanfäktbar sanning. Nu hafva sen urminnes de lagtima tingen i Norden varit tre, ja t. o. m. bort till Island medtogo de nordiska utvandrarne detta samfundsskick.

¹ Märk t. ex. Ynglingasagan kap. 18.

² Germ. Myth. 2 Aufl. Sid. 161 o. f.

³ Sid. 283.

Tre äro tingstiderna, säger Magnus Erikssons landslag, nämligen den första från tjugonedag jul till septuagesima, den andra från S:t Botolf (den 17 juni) till S:t Olof (den 29 juli), den tredje från S:t Mikael (den 29 september) till adventet, och i hufvuddrag lika stadgar ännu gällande lags rättegångsbalk (Kap. 2 § 1).

Vi finna alltså tre ting fördelade på tre årstider, hvilka hvardera i genomsnitt bilda ett skede af vid pass fyra månader. Att emellertid dessa tingsterminer noga skulle kunna inpassas i forntidens tre årsskeden, är naturligtvis en orimlighet. llär, om någon sin, måste kristendomen med sina religiösa högtider och därmed förbundna tingsfrider hafva verkat rubbade. Dock synes detta hafva skett med rätt stor försynthet gentemot det gamla samhällsskicket.

Erinna vi oss de ingångsdagar för det forngermanska året, som Tille föreslagit, nämligen Martiusdagen och Nikolausdagen, och söka vi med förutsättning, att alla de tre forngermanska årstiderna varit lika långa, d. v. s. fyra månader hvardera, tillämpa dessa dagar såsom utgångspunkter för en nordisk treskiftning af året, finna vi, att ingendera tillfredsställer oss.¹ llvad den senare angår, ger den dock enligt mitt förmenande en viktig vink, hvartill jag i det följande vill återkomma. Men det finnes mellan Nikolaus och jul en bemärkelsedag, hvilken jag i en förut offentliggjord uppsats,² sökt visa vara en från hedendomen nedärfd, af kyrkan endast ytligt präglad högtid med ursprungligen stor betydelse. Denna dag är den 13 december, Lucia. Använda vi nämnda dag, hvilkens föregående natt af vår allmoge i vissa orter kallas modernatten, och hvilken ter drag, som enligt min mening otvetydigt angifva den såsom en gammal nyårsdag, finna vi, att därifrån till vår allmoges kanske viktigaste bemärkelsedag, första sommardagen» den 14 april (Tiburtius), är jämnt ett tredjedels år. Denna period skulle enligt

¹ Ouekligen finnes en annan dag, nämligen alla själars eller alla helgous dag (den 1 november), hvars innebörd gör, att den bör i detta sammanhang beaktas. Men denna inordnar sig under den nuvarande månadsindelningen och är endast första majs höstliga motsvarighet. Alla själars dag och Valborgsmessa äro således endast de från den 14 oktober och den 14 april framflyttade gränsstenarna för den gamla halfårsindelningen.

² *Lussi* i Meddelanden från Nordiska museet 1898. Stockholm 1900. Sid. 1 o. f. — Jag tillåter mig här begagna tillfället att vidkännas ett fel, som jag i nämnda afhandling begått, i det jag sid. 10—11 identifierat lussinatten med Sturlusons lökunött.

min förslagsmening motsvara Tacitus' *hiems*, med midttid fallande på den 10 februari, Skolastikas, åskherskarinnans dag. Fortsätta vi, få vi den andra perioden, som skulle motsvara Tacitus *ver*, från Tiburtius till den 15 augusti, jungfru Marias himmelsfärdsdag, vårfrudag eller mormessa, himmelsdrottningens högtid.¹ Midttiden af detta skede kommer på den 15 juni, Vitusdagen, för ådagaläggande af hvars hedniska betydelse jag för korthetens skull endast torde kunna erinra om den ursprungligen genom kyrkligt inflytande så illa beryktade Veits-, det är Vitus-, dansen. Den tredje perioden, hvilken skulle vara densamma som Tacitus' *æstas*, sträcker sig från vårfrudagen till Luciadagen och har sin middag den 14 oktober, Kalixtus, om hvilken dags betydelse läsaren redan af det föregående eger kännedom.²

Jag vill nu söka anföra några yttre stöd för denna hypotes. Såsom jag redan nämnt, synes mig Nikolausdagen skänka en finger-visning. Om den helige Nikolaus' egenskap att vara en i helgonkåpa omklädd hednisk gud, anser jag mig ej behöfva här utförligare yttra mig. Den saken är längesedan fullt bevisad. Nu inträffar det egendomliga, att t. o. m. detta nya århundrades svenska almanaeka, från hvilken jag, vare det sagdt i förbigående, vid denna undersökning nödgats i de flesta fall bortse, invid Nikolaus har namnet Agaton (den 7 december). Men i regel äro namnen i almanaekan icke tillkomna eller placerade på en slump, åtminstone gäller detta de äldre, och jag förutsätter, att det ej heller är fallet på nämnda ställe.

Jag dristar nu framkomma med det antagandet, att almanaekan här ter en parallelism, och att Agaton, den hulde, egentligen till

¹ Om denna viktiga bemärkelsedag se vidare *Bernhard Olsen*: Stedsevarande kalendere i Lunds kulturhistoriske museum. Afd. 2. Sid 60 o. f. i Kulturhistoriska meddelanden 1895—1896. Lund 1896.

² Se därom vidare *Bernhard Olsen* i anf. uppsats, afd. I sid. 95 o. f. i Kulturhistoriska meddelanden 1894. Lund 1894. Som det kan förefalla osannolikt, att »æstas» skulle kunna räknas till den 13 december, bör jag — förnått nu att Tacitus' *æstas* verkligen är en öfversättning af ett germanskt *sumar* — kanske påpeka möjligheten af, att sistnämnda ords betydelse fordom kunnat vara en annan än nu. Så möter t. ex. i sanskrit *samā* i betydelsen af år (Fick: Vergl. Wörterb. 3 Aufl. VII. Sid 327). Jag hänvisar för öfrigt till sid. 250 i det föregående. — Med Tiburtius ingick *sänningstiden*; med Marias himmelsfärd *skördetiden*, och till Lucia skulle tröskan vara avslutad.

sitt väsen är densamme som Nikolaus. Ser man nu efter, finner man, att Agatadagen, den 5 februari, står i samma tidsföljd till Nikolaus-Agaton som Skolastika till Lucia, en öfverensstämmelse, hvilken förmodligen beror på någon för oss främmande men dock med den nordiska närsläktad germansk årstredelning. Ty likasom Nikolaus', ligger äfven såväl Lucias, ljusbringerskans, som Agatas, den hulda häfvobringerskans, hedniska kynne för öppen dag. Hon är egentligen lifs- och växtlighetsgudinnan,¹ likasom Nikolaus är lifs- och växtlighetsguden, och i Tyskland och Österrike spela vid plöjningens början på våren till Agatafesten bakade bröd samma rol som i Sverige julbröden.

Jag skall nu söka anföra ett annat skäl för min förslagsmening. Såsom Snorri Sturluson förmäler², hölls årets viktigaste blotfest i Uppsala, det s. k. disartinget, i goe, men flyttades efter kristendomens införande till kyndelsmessau, ljusfesten, eller Marias kyrkogång, såsom vår almanaeka nämner denna dag. Då nu distinget var af så stor betydelse, att man dit skulle söka från allt Svea välde, torde man hafva all anledning att förmoda, att detta likaså bra som någon årshögtid varit rotadt i en fornärfd häfd, eller med andra ord att det i själfva verket en gång varit en af de nordiska stora årsfesterna. Jag nödgas på grund af detta sannolikhetskäl samt här i det föregående framställda förutsättningar komma till den slutsatsen, att distinget var midvinterfesten: att tiden för dess hållande före kristendomens införande infallit vid eller omkring den 10 februari, och att det i sammanhang med införande af en kalenderreform flyttades från den gamla göjemånadens till den nya göjemånadens, februaris, ingång. Denna min slutsats synes mig vinna stöd däri, att äfven i Danmark i februari ett stort vinterblot til årbotas egt rum.³

Att midvintern enligt fornnordisk, af våra naturförhållanden för öfrigt mycket gynnad åsikt inträffat vid här nämnda tid, intygas ock från ett mycket oväntadt håll. Såsom bekant hafva lapparne allt sen en aflägsen hednatid från nordborna mottagit inverkan i såväl materiell som andlig odling och sedan i många fall så troget

¹ Se t. ex. Nordisk familjebok: Agata.

² Olof den heliges saga kap. 76.

³ Hervarar Saga anf. i H. Petersen: Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold. Kjöbenhavn 1876. Sid 64.

bevarat dessa gamla intryck, att de nu skänka oss flere viktiga upplysningar om vår forntid, hvilka på annat håll svårligen mer stå att få.

Docenten K. B. Viklund har i Nordiska museets årsberättelse för 1895 och 1896¹ tagit lapparnes årsindelning till föremål för en särdeles intressant undersökning. Af denna framgå följande för vårt ämne viktiga upplysningar. I öfverensstämmelse med nordborna kalla lapparne natten före den 14 april (Tiburtius) sommar-natten (kess idja) och natten före den 14 oktober (Kalixtus) vinter-natten (talv idja), hvarvid de alltså ansluta sig till den i det föregående omtalade tvedelningen af året i vinter- och sommarhalfår, en indelning som enligt Viklund också tillhör finnarne. Men på samma gång som den lappska tidsräkningen visar denna årsdelning, enligt hvilken såsom sagdt midvinterdagen skulle infalla den 13 januari, ter den ett därifrån helt afvikande drag, i det att den förlägger midvintern till tiden mellan den 5 och 11 februari och själfva midvintercentrum (talve quontel = midt i vintern) till den 8 februari.

För så vidt jag kunnat finna, yppar det jag här anfört den enda utvägen att i våra folkliga årsuppfattningar spåra en årstredelning. Därmed vare dock ingalunda påstådt, att de indelningsterminer, jag sökt uppåga, till sina gränser sammanfalla med de trenne årstider, som Tacitus afsett. Tvärtom häntyder den gotiska kalenderns benämning på november, Naubaimbair fruma Jinleis, likasom äfven andra förhållanden på, att hos germanerna under tidernas lopp ett framskjutande af julmånaden och nyåret egt rum.

Jag tvekar mycket, om jag till sist i detta sammanhang bör påpeka, att vedatidens hindner, på samma gång de beräknade året till tolf månader, indelade detsamma i tre årstider, hvilka hvar och en i sin tur itudelades,² samt att de till rägentiden förlade andarnas fritid.³ Då man emellertid ej dragit i betänkande att mot Tacitus' trovärdiga utsaga stöda sig på 1200-talets isländska författare, knude man med suarsagdt lika goda skäl sluta från Tacitus' uppgifter om germanerna till den s. k. ariska enhetstidens tillstånd.

¹ Sid. 3 o. f.

² P. O. Backstrom: Tidsbilder I. 3. Örebro 1871. Sid. 123.

³ E. Hardy: Indische Religionsgeschichte. Leipzig 1898. Sid. 27.

Svenska Fornminnesföreningens
tionde allmänna möte i Vadstena den 19—21
augusti 1901.

I hotell Bellevnes stora sal, där förhandlingarna äfven de följande dagarna höllos, öppnades mötet måndagen den 19 augusti af föreningens v. ordförande, professor O. MONTELIUS, som, då ordföranden var förhindrad att tillstädeskomma, i föreningens namn tackade Vadstena inbyggare, hvilka genom sitt tillmötesgående möjliggjort detta möte. Han vore öfvertygad om, att det ej vore endast fornminnesföreningen, utan till allra största delen den minnesrika och fagra staden, som lockat så många deltagare, dem han alla önskade välkomna.

Härefter valdes, på hans förslag, till mötets ordförande landshöfdingen, greve L. DOUGLAS. Till vice ordförande utsågs professor MONTELIUS och till sekreterare direktör E. A. ZOTTERMAN.

Först lämnades ordet åt professor MONTELIUS, som höll ett föredrag¹ om

Östergötland under hednatiden.

Vid herr ordförandens fråga, om någon ville yttra sig med anledning af det hållna föredraget, anmälde sig ingen.

Därefter höll kontraktsprosten RUD. FJETTERSTRÖM i Vadstena följande föredrag om

¹ Något referat af detta föredrag lämnas ej här, emedan samma ämne kommer att utförligare behandlas i nästa häfte af tidskriften.

Vadstena klosterkyrka.

Då jag mottagit uppdraget att meddela några upplysningar om Vadstena klosterkyrka och särskildt om kyrkans nyligen verkställda restaurering, vill jag först påpeka, att det är mycket, som om denna kyrka, om dess historia, dess minnen och dess byggnadssätt, både borde och kunde sägas, men som den korta stund, som är anslagen åt ett mötesföredrag, icke tillåter. Hvad jag nu kommer att meddela blir därför rätt ofullständigt och aforistiskt, men ändamålet blir dock vunnet, om det lyckas fästa vännernas af vårt lands fornminnen uppmärksamhet vid och väcka deras intresse för denna kyrka, som i mer än ett afseende är enastående i vårt land och äger rika, det fosterländska sinnet tilltalande minnen. För att därför strängt hålla mig vid det angifna ämnet — kyrkan — vill jag icke närmare beröra klostret, Birgittinerordens eller, såsom dess officiella namn var, den hel. Frälsarens ordens en gång här varande moderkloster, och detta så mycket mindre som detta kloster ju blir föremål för ett särskildt föredrag vid detta möte.

Först och främst det förhållandet, att vår kyrka under mer än ett århundrade var centralhärden för en i hela kristenheten känd och högt vördad klosterstiftelse, den enda som utgått från Norden, gifver henne en alldeles särskild betydelse; och vida bekant var hon ock, då de talrika främlingar och vallfärdande, som under den tiden besökte henne och där andaktsfullt förrättade sin gudstjänst, spridde hennes namn ut i allt vidare kretsar. Ett vittnesbörd om det anseende, hon ägde, är ock det namn, hvarmed hon ej sällan i medeltidens handlingar nämnes: *templum cathedrale vazstenense*.

Vid hvad tid kyrkan allraförst blef grundlagd, kan ej med bestämdhet sägas. Diarium vazstenense eller klostrets dagbok har, märkligt nog, intet att härom förmäla; den sysselsätter sig hellre med en del saker, som för oss hafva ganska ringa intresse, såsom då eller då inträdde den eller den syster i reulefnaden, d. v. s. i klostret, den eller den dagen dog brodern N. N. Det vill synas, som hade man först uppfört en del byggnader för klosterfolkets härbärgerande och låtit sig tills vidare nöja med ett provisoriskt träkapell. Detta jämte ett par stenbyggnader i systrarnas kloster brann ned år 1388. Kanske hade man redan före denna olycks-

händelse påbörjat den stora kyrkans byggnad; om så icke var fallet, så är visst att man efter nämnda år med kraft grep sig an med kyrkans uppförande, ty redan 1393 kan diariet omtala, att fyra biskopar i närvaro af klerker och ädelborna män samt en mängd folk af allahanda stånd och från många orter under böner och lofsånger buro skrinet med S. Birgittas relikier in i kyrkan samt uppsatte det öfver högaltaret i brödernas kor. Den västligaste delen af kyrkan, eller brödernas kor, måste således vid den tiden hafva varit uppförd, men fullt färdigt blef detta kor först år 1405, då det började användas till gudstjänst. Arbetet synes hafva bedrifvits med ovanlig kraft, och medel härtill torde oek hafva rikligen stått till buds, så att det ej dröjde längre än till år 1430, att klostret och därmed väl äfven kyrkan i dess helhet kunde invigas, hvilken heliga förrättning i närvaro af konungen och rikets förnämligaste män utfördes af ärkebiskopen i Uppsala Johannes Haqvini, f. d. munk i Wadstena kloster, hvarvid kyrkan helgades åt den heliga jungfrun Maria och S. Birgitta.

Hvem eller hvilka varit kyrkans byggmästare, därom hafva vi oss intet bekant. Klosterdiariet nämner blott några bröder, som deltagit i arbetet eller verkställt en eller annan detalj. Men hvem det var, som varit — om man så vill — den plangifvande arkitekten och gifvit utkastet till byggnaden i dess helhet, det veta vi. Det var den heliga Birgitta. Hon var visserligen sedan flera år tillbaka död, då kyrkans uppförande pågick, och med sina lekamliga ögon såg hon den aldrig, lika litet som något annat af sin storartade klosterstiftelse. Men för hennes inre blick stod denna heliga byggnad klar och åskådlig, långt innan någon grundsten till densamma var lagd, och hon har i sina uppenbarelser gifvit eller, såsom hon förmenade, såsom befallning från Guds son meddelat ganska noggranna och detaljerade föreskrifter för det sätt, hvarpå kyrkan skulle inrättas.

I allmänhet blefvo dessa föreskrifter noggrant följda och det kan vara af intresse att höra, hvad sierskan i detta afscende säger i sina revelationer, och därmed jämföra kyrkan, sådan hon nu står där och visar sig för våra ögon. I 28:de kap. af hennes s. k. revelationes extravagantes heter det: »Guds son talar: kyrkans kor skall vara i väster mot sjön. Och en hög mur skall gånga nordanåt från stenhuset och till ändan af kloekarens gård; och emellan den muren och koret skall vara ett rum 18 alnar vidt, i hvilket talporten skall

byggas; och i den samma talporten måga systrarna och bröderna tala sig emellan om deras nödtoft. Och i samma rummet mellan systrar och bröder skola inga vindögon (fönster) vara, på det att ingen skall af den andra synas. Därnäst skall brödernas kor hafva i sin längd 20 och halfsjunde aln under ett hvalf, gångande från västra väggen och till högaltaret, så att högaltaret är under samma hvalfvet; klerkerna skola stå mellan högaltaret och västra väggen, men hvalfvet skall hafva 20 alnar i vidden. Och den väggen, som är bakom sätena i brödernas kor mot systrarna i norr skall hafva 5 vindögon, genom hvilka systrarna skola göra sitt skriftermål och taga Guds lekamen. Item skall kyrkan hafva 5 hvalf i längden och 3 i vidden, och hvart hvalf skall hafva 20 alnar i vidden och 20 i längden. De 3 hvalfven genast bakom högaltaret, tvärs öfver hela kyrkan löpande, skola fogas intill klerkernas kor. Sex trappor skola vara i nedgången från högaltaret tvärs öfver kyrkan under de samma 3 hvalfven. Och hvar trappa skall hafva uppå sig tre altaren, så att 6 äro uppå högra sidan vid högaltaret och 6 å vänstra. Högaltaret skall hafva 5 alnar i längden och halftredje aln i vidden. Och hvart och ett af de andra tolf altarena skall hafva halftredje aln i längden och halfandra aln i vidden. Östra väggen skall hafva två dörrar under två yttersta hvalfven, men under midthvalfvet skall ingen dörr vara. Och hvar dörren skall vara 6 alnar bred och höjden skall vara upp under systrarnas korgolf. Koren kringom altaret skall hafva 10 alnar i längden och 10 i bredden och skall kringom gärdas med järngaller. En omgång skall vara kringom kyrkan innantill vid väggarna, intäppt med järngaller, hafvande fyra alnar i bredden inom muren och gallren, i hvilken klerkerna må gå, så att de ej komma till folket. Alla hvalfven, både öfver systrarnas kor och öfver all kyrkan, skola vara lika höga. Taket skall hafva sådan höjd, som det kan tarvvas. Ingen kostelig grafning skall vara i dörrarna eller vindögonen, stöden eller väggarna, ntan allt vara af slät gärning, ödmjukt och starkt. Glasvindögonen skola ingen färg hafva ntom hvitt eller gult. Kyrkan skall byggas af uthuggna stenar af stenbergen och i jorden funna och ej af tegel, såsom oek hvalfven».

Dessa och många andra ganska minutiösa bestämmelser med afseende på kyrkans inrättning möta oss flerstädes i revelationerna; och att de blefvo noggrant iakttagna synes nu, efter kyrkans senaste restaurering, bättre än förnt. Planen, som uppgjordes af det

andekraftiga helgonet, var storslagen, och det är i sanning ägnadt att väcka vår förvåning, att ett arbete sådant som detta, så stort och omfattande, så kostbart och kräfvande, kunde utföras på den tid som då var, då landet var upprördt af så många inre oroligheter och ännu kände följderna af digerdödens härjningar, och med de redskap, som då stodo till buds fullbordas på en jämförelsevis så kort tid. Det var tidens offervillighet, visserligen till god del buren af mycken vantro och vidskepelse, som möjliggjorde det storartade verket, en offervillighet, hvilken vi, oaktadt dess skröplighet, icke kunna neka vår beundran. Det var det svenska folket, som byggde denna kyrka. Konungar och stormän gäfvö sitt understöd; höga och låga, rika och fattiga lämnade sina bidrag till det stora verket; *alla* ville de ära det svenska nationalhelgonet; alla ville hafva någon del i förtjänsten af denna Gudi förvisso behagliga gärning. Redan ganska tidigt synes Birgitta hafva tillförsäkrat sig kraftigt bistånd för realiserandet af sin älsklingsplan af dåvarande konungen Magnus Eriksson och hans drottning Blanka. I ett af dem år 1346 uppräntadt testamente förordna de, att till ett tillämnadt kloster i Vadstena skola gifvas flera deras gods och gårdar i Östergötland och till högaltaret samt andra namngifna altaren i den blifvande klosterkyrkan skola skänkas en mängd mycket omständligt uppräknade och beskrifna gåfvor af skrudar, altarkläder, kyrkokärl och relikier, hvaremot de kungliga gifvarena förbehålla sig grafplats i midten af kyrkans kor, en grafplats som likväl icke kom att för dem tagas i anspråk.

Genom många förenade krafter blef sålunda den storslaget tänkta kyrkan bragt till fullbordan och för sitt ändamål invigd. Hon räknades en lång tid framåt såsom en af vårt lands förnämsta prydnader och var vida bekant öfver kristenhetens länder, tack vare det ärade och tillbedda namn, som det svenska helgonet vunnit, och som lockade långväga främlingar till hennes kloster och dess kyrka. Den stil, i hvilken kyrkan är uppförd, är den gotiska, men denna på ett själfständigt sätt använd, en stilart, som sedermera kommit till användning vid flera Birgittinerkyrkor i utlandet. Inga sirater och onödiga prydnader förekomma, inga eljest i medeltidens gotikkyrkor så vanliga symboliseringar, allt är enkelt och realistiskt samt — om man så vill — torftigt, men det hela verkar dock märkligt anslående genom sin väldiga kraft, sin imponanta storlek och sina rena linjer. Det tvifvelsntan vackraste partiet i kyrkans inre

är den väldiga och djärfva hvalfsställningen med sina många från kyrkans pelare utgående strålar, erinrande om palmkronor, hvarför ock denna kyrkan blifvit kallad palmkyrkan i Norden.

Kyrkan, som numera är helt fristående, var ursprungligen sammanbyggd med klostret, hvaraf ännu här och där spår äro synliga i kyrkans ytterväggar. En för denna kyrka säregen anordning äro de fem i revelationerna omnämnda bikteellerna vid koret i byggnadens norra sida, hvilka, alltintill senaste tiden igenmurade, numera äro åter öppnade och befinna sig i sitt sannolikt ursprungliga skick. Det höga anseende kyrkan på sin tid ägde gjorde, att många af landets stormän under medeltiden, och äfven ett stycke in i den nyare tiden, sökte och erhöillo härstädes, säkerligen endast genom rika föräringar, lägerstad för sig och anhöriga. Härom vittna de många grafstenar, som ännu i dag finnas och tälja om namnen på många män från en förgången tid, hvilka djupt ingripit i vårt lands öden. Här erinras vi om en Bo Jonsson Grip, som enligt sägnen fick grafplats fjorton steg inom kyrkdörren för fjorton till klostret skänkta gårdar, en sägen, som dock är vilseledande, enär enligt det samtida klosterdiariet den mäktige mannen jordades »in medio eeclesiae», midt i kyrkan. Här läsa vi namnet på den ädla, svårt pröfvade drottning Filippa, som var inskrifven såsom syster i klostret, på tvenne kon. Karl Knutssons gemåler samt tre barn af den hel. Birgitta. En sten måler om den sorgligt bekanta fogden Jösse Eriksson, hvilken undan de uppretade bönderna sökt tillflykt i klostret, men, där nppsökt, blef ihjälslagen vid Motala. På en annan läsa vi namnet Algot Månsson af Sturesläkten, en för sin tid mycket betydande man. En ganska ståtlig och konstnärligt utförd vård är uppförd öfver en graf, som gömmer stoftet af Magnus, hertig af Östergötland och Dal, Gustaf Wasas tredje son. I en annan graf, den s. k. Gyllenstiernska, ligga Gustaf Olofsson Stenbock, Joakim Brahe m. fl.

Ett ganska intressant och för den hel. Birgitta karakteristiskt minnesmärke hafva vi uti den s. k. »röda stenen», en kalkstenshäll insatt i östra gafvelväggen, å hvilken vi läsa följande inskription: »Filius dei loquitur: ego dietitavi regulam et dotavi indulgentias, quæ sunt in eeclesia S:ti Petri ad vineula in Roma. Tu autem, sponsa mea, si non poteris habere licentias et gratiam papæ super dietis indulgentiis, sufficit tibi benedictio mea. Ego enim approbabo et confirmabo verbum meum, et omnes sancti mihi erunt testes. Mater mea sit tibi sigillum, Pater meus confirmator et Spiritus sanctus

advenientinn ad monasterinn tuum consolator.» I öfversättning låter detta så: »Guds son säger: jag har dikterat regeln och skänkt de nådesförmåner, som tillhöra S:t Petri ad vincula kyrka i Rom. Men du, min brud, om du ej kan få påfvens tillåtelse och nåd till ofvan sagda förmåner, så vare min välsignelse dig nog. Ty jag skall försäkra och bekräfta mitt ord, och alla heliga skola vara mina vittnen. Min moder skall vara dig ett insegel, min fader en löftesman och den hel. Ande en hogsvalare för alla, som komma till ditt kloster.» Bakom dessa ord, som äro icke så litet trotsiga och hvilka innehålla intet mindre än ett formligt aflatsbref, torde man kunna läsa åtskilligt. Måhända hade Birgitta hos den helige fadren begärt att för sin kyrka erhålla samma aflatsrätt, som tillhörde den omnämnda Peterskyrkan i Rom. Men då hon ej lyekades utverka denna förmån, gick hon helt enkelt förbi påfven till den högre instansen, Kristus själf, hvilken ej kunde vägra sin brud hennes bön. Och så *tog* hon själf denna rätt, som hon eljest ej kunnat vinna.

Så stod denna kyrka, vida ärad och berömd, rik och mäktig, intill den tid i 1500-talets början, som medförde så många omstörtningar af förhållandena i vårt land. Reformationen, ytterst ledd af den unge, kraftfulle konungen, afskaffade mycket gammalt, som icke hade rätt och knappast ägde förmåga att längre lefva; men i åtskilliga fall gick den nog härvid mera våldsamt och nedbrytande tillväga, än önskligt och behöfligt var. Särskildt gäller detta landets kyrkor och kloster. Annärkningsvärdt är dock, att mot klostret i Vadstena och dess kyrka visades till en tid mera nndscende, än hvad man eljest plägade. Visserligen tog staten, representerad af konungen, all jordegendom, som klostret ägde, och gång efter annan tillgrepos klostrets penningtillgångar för de allmänna behöfven. Men klostret själf fick dock äga bestånd, fastän med år efter år förminskadt antal systrar, tills det slutligen år 1595 helt och hållet indrogs samt dess byggnader och öfriga egendom behandlades såsom statsegendom.

Så kom då en tid af djup förnedring för den fordom så högt värdade kyrkan, en tid, som räckt ännu in i det tredje decenniet af sist förflytna århundrade. Om kyrkan är för denna tid mycket litet att säga; hon stod där öfvergifven och vanvårdad och blott tidtals tyckes hon hafva varit använd till gudstjänst. För detta senare ändamål vidtoges åtskilliga inre förändringar, som ansågos nödiga, eller med hvilka man ville undanröja spåren af det gamla

gudstjänstsättet, såsom borttagande af de många helgonaltarena, högaltarets förflyttande från kyrkans västra ända till den östra, inredning med kyrkobänkar m. m. Fortfarande förekommo ock ej sällan begrafningar i kyrkan. Änkedrottning Hedvig Eleonora, som såsom lifgeding innehade Vadstena län, var såsom kändt, intresserad för byggnader; och af henne, som tidtals bodde i Vadstena, synes kyrkan hafva blifvit nödortfigt reparerad och sålunda skyddad för total undergång. Det gamla taket i trenne afsatser med den därpå varande takryttaren nedtogs på 1780-talet, hvarefter ett enkelt spånklädt tak pålades, hvilket gaf kyrkan ett ganska tarfligt utseende.

Var nu denna tid en olycka för kyrkan? Ja, visserligen — dock icke i så hög grad som den kunnat vara. Denna försummelse och brist på vård var på sitt sätt en lycka för det ärevärdiga templet, hvilket, under den långa tid det sålunda stod öde, blef förskonadt från dessa ombyggnader och förändringar, som många andra gamla monumentala byggnader undergingo, hvarvid den rådande tidssmaken gjorde sig gällande, och hvarigenom mången dyrbar kvarleva från förgången tid blifvit ohjälpligt fördärfvad.

Så kom ett nytt märkesår i kyrkans historia, året 1825. Vadstena stads och S:t Pers landsförsamlingar hade då funnit sin gemensamma kyrka, den i staden befintliga s. k. rödkyrkan, vara i så förfallett skick, att hon antingen måste helt ombyggas eller underkastas en grundlig och ganska kostbar reparation. För att undvika detta ingingo församlingarna till K. M:t med begäran att få riva sin gamla kyrka och öfvertaga klosterkyrkan för att där framgent hålla sina gudstjänster. Denna begäran blef ock af K. M:t sagda år bifallen, hvarvid församlingarna tillförbundos att kyrkan iständsätta och allt framgent underhålla, samt åt dem beviljades såsom bidrag till den nödiga, ej obetydliga reparationskostnaden ett belopp af 5,000 riksdaler banko, utgörande behållningen af försäljningssumman för kyrkans forna koppartak. Huruvida denna uppgörelse varit till fromma för de båda församlingarna, kan starkt sättas i fråga, då dessa härigenom åtagit sig förbindelser, som varit och komma att blifva rätt betungande, och då kyrkan för deras gudstjänstbehof är genom sin storlek långt utöfver behofvet. Men att kyrkan själf härpå har vunnit, är alldeles visst, då hon härigenom blifvit räddad från en eljest tämligen säker undergång. Så blef kyrkan nödortfigt reparerad och efter tidens smak — 1820-talets smak — uppsnyggad samt från 1829 använd för den söndagliga gudstjänsten.

Doek — allt här i världen är förgängligt, och det kom så en tid, då en mera genomgripande reparation visade sig vara af nöden, helst som arbetet på 1820-talet företrädesvis afsett kyrkans anordnande till gudstjänstlokal. Med denna reparation borde förenas en *restaurering* af kyrkan. Ritningar och förslag härtill blefvo också 1881 uppgjorda af d. v. arkitekten i öfverintendentsämbetet Grundström. Då församlingarna saknade medel att ensam bekosta detta arbete, beräknadt till 137,000 kr., och väl äfven ansågo sig icke vara härtill fullt förpliktade, enär kyrkan fortfarande var en svenska statens egendom, anmälde de förhållandet hos Kongl. Maj:t och anhöllo, att bidrag af statsmedel till arbetets utförande måtte dem beredas. Denna anmälan hade ingen vidare påföljd. Kyrkan stod där nu och blef naturligen under årens lopp icke bättre samt ropade allt högljuddare på den behöfliga reparationen. Inom församlingarna gjorde sig alltmera den tanken gällande, att, då staten syntes icke vilja räcka en hjälpare hand, det kanske vore bäst för dem att helt öfvergifva den gamla kyrkan och låta uppföra en ny, som till storlek och beskaffenhet bättre motsvarade deras behof. Doek — ingen bar på den tanken med glädje, ty hur skulle det väl då gå med den gamla kyrkan? Emellertid gjordes nu förnyad anmälan om saken hos Kongl. Maj:t, och i slutet af denna underdåniga inlaga heter det: »Det är endast med djupaste sorg vi göra denna anhållan och blott med vemod kunna vi tänka oss, att den tid skall komma, då vi icke längre skola samlas i detta härliga tempel, där vi och före oss våra fäder så mången gång hugswalats af lifvets ord och samfäldt höjt lofsånger och tack-sägelsor inför nådetronen, — en tid, då vi måhända skola se dessa murrar, som trotsat sekler, och dessa hvalf, som djärfv lyfta sig i höjden, falla i riner, — en tid, då den gamla kyrkan, som på sin tid var en af de mest berömda i Norden och ännu intager ett högt rum bland vårt lands monumentala byggnader, skall stå där förvittrad och öfvergifven, — en tid, då hon, som en gång var i besittning af egendomar och skatter, större än kanske någon annan af vårt lands kyrkor ägde, skall vara såsom en arm och barnlös änka, som ingen vårdar, ingen vidare frågar efter.»

Denna anmälan hade till följd, att Kongl. Maj:t aflät proposition till 1891 års riksdag om bidrag af statsmedel med 100,000 kr. till Vadstena klosterkyrkas restaurering i enlighet med vederbörligt fastställda ritningar och med villkor, att Vadstena och S:t

Pers församlingar lämnade det utöfver statsbidraget erforderliga beloppet till arbetets fullbordan. Det äskade anslaget blef af riksdagen beviljad, och församlingarna åtog sig det därvid fästade villkoret. Det omfattande arbetet, som kyrkorådet fick i uppdrag att låta verkställa genom antagen kunnig byggmästare, tog så sin början våren 1892. Den uppgift, som nu förelåg kyrkorådet, var ej så lätt att lösa. Det gällde här att, så vidt möjligt var, återföra kyrkan till det utseende hon ursprungligen haft och tillika anordna henne till en lämplig lokal för protestantisk gudstjänst, — att nogast möjligt bevara hennes minnen från en förgången tid och återställa hennes karaktär såsom en Birgittinerkyrka samt på samma gång göra henne bekväm och ändamålsenlig för den gudstjänstfirande menigheten. En annan svårighet, som ej sällan framkallade bekymmer, var att kunna med de anslagna medlen bringa verket till fullbordan, då, såsom naturligt är, under restaureringens fortgång många icke förutsedda arbeten visade sig erforderliga och måste utföras.

Den från början antagna kostnaden befanns också snart nog vara för lågt beräknad, hvadan det gällde att finna utvägar, på det att icke hela verket måtte väsentligt förfelas. För detta ändamål begärdes af församlingarna och beviljades af Kongl. Maj:t efter riksdagens hörande några ändringar och förenklingar i de fastställda ritningarna, hvilka ändringar, utom det att de tjänade till att nedbringa kostnaden, i så måtto voro välbetänkta, att de borttogo en del utsmyckningar, som ursprungligen varit tillämnade och visserligen i sig själfva voro för blicken anslående, men som ej rätt väl stämde öfverens med kyrkans enkla karaktär. En annan utväg, som anlätades, var att på frivillig väg samla bidrag; och på detta sätt erhöles en väl behöfzig summa, hvori ingick ett belopp af 8,000 kr., som Hans Maj:t Konungen med sin kända kärlek till vårt folks fornminnen nådigst skänkte till kyrkoarbetet. En ytterligare gjord ansökan om statsbidrag blef väl icke beviljad, — afslaget sannolikt till stor del framkalladt af principiella skäl. — men riksdagen beslutade ett statslån af 16,000 kr. att räntefritt innehafvas i tio år.

Såsom en omständighet, som i icke ringa mån bidragit till kyrkorestaureringens lyckliga genomförande, bör nämnas, att arbetet under längsta tiden pågått under klok, insiktsfull och sparsam ledning af byggmästaren L. E. Petersson.

Men hvad har då genom denna restaurering blifvit vid kyrkan åtgjordt? Detta må endast i allra största korthet antydas. Till det yttre är den mest i ögonen fallande förändringen den verkställda förhöjningen af taket och den därpå uppförda ansenliga kopparklädda takryttaren. Samtliga fönstren, mycket höga i gotisk stil, äro förfärdigade af nyhuggen sten, men af alldeles samma utseende som de af gammalt ägt. Grunden är här oeh där förstärkt, ny soekel af granit är insatt, samtliga sträfpelarne hafva blifvit nedtagna och ånyo uppmurade oeh hela öfra delen af östra gafveln är nyuppförd. I det inre äro de vidtagna förändringarna ännu mera märkbara. Koret med altaret är återflyttadt till sin ursprungliga plats västerut i kyrkan. Bakom altarbordet, som är hopsatt af i kyrkan anträffade gamla korsteeknade altarskifvor, är sakristian inredd och genom en ornerad vägg af ek skild från kyrkan. Bredvid sakristian är en gammal gång återupptagen oeh de därintill varande fem bikteellerna, som förut varit igenmurade, öppnade oeh återställda. Väggarna oeh hvalfbågarna hafva befriats från den förra kalkrappningen oeh framträda nu med kalkstensens behagliga blågråa färg. De många i kyrkan befintliga grafstenarna, som förut utan all ordning voro förlagda i kyrkans gångar, där knappast någon fanns på sin ursprungliga plats, äro numera någorlunda ordnade efter åldern, lagda i tvenne rader utefter kyrkans väggar, medeltidsstenarna vid den södra oeh de från den nyare tiden vid den norra väggen. Fyra af kyrkans fönster, befintliga i västra gafvelväggarna, äro försedda med glasmålningar, samtliga skänkta till kyrkan. Orgeln, plaerad på en lägre estrad vid östra gafveln, är renoverad oeh försedd med ny fasad i skuren ek. Altarring, predikstol oeh bänkar, samtliga af bonad ek, äro nya.

Ett synnerligt värdefullt, konstnärligt arbetadt altarskåp, som fordome tillhört S:t Pers kyrka, rödkyrkan, är upphängdt på västra väggen. Skada, att tillgångar icke funnits till det ypperliga arbetets restaurering. Ett annat konstverk af icke ringa värde är ett i trä utfördt större krueifix, som numera är plaerad på västra gafvelväggen öfver sakristian. Sällan ser man den korsfästes tåliga lidande så gripande uttryekt som i denna enkla bild. I kyrkans nordöstra hörn hafva inom ett lätt stängsel samlats ett par gamla altarskåp oeh en mängd lösa bilder, de flesta af tiden rätt illa medfarna. Dessa föremål, förut uudankastade i kyrkan oeh på dess

vind, hafva här sammanförts och erbjuda fornminnesvännen ej litet af intresse.

Torde böra äfven nämnas, att det gamla värdefulla, med purpursammet öfverklädda och med en mängd silfverplåtar smyckade relikskrinet, i hvilket S. Birgittas och hennes dotter S. Katarinas ben äro sedan slutet af 1700-talet förvarade, fått ett nytt och värdigare omhölje, en konstnärligt ornerad kista af ek, samt är place-rad i kyrkan i närheten af altaret.

Ändtligen blef det vidlyftiga restaureringsarbetet afslutadt efter att hafva medfört en sammanräknad kostnad af 189,277 kr. 68 öre, och hösten 1898 kunde kyrkan åter öppnas för offentlig gudstjänst, hvilket också med mycken högtidlighet skedde 1:a söndagen i adventet samma år i närvaro af H. M. Konungen och H. K. H. Kron-prinsen samt dessutom medlemmar af konungens råd, länets höf-ding och stiftets biskop m. fl.

Så står hon nu där, denna kyrka, större och ansenligare än flertalet af vårt lands domkyrkor och rikare på minnen än de flesta. Och hvad intryck gör hon då på betraktaren? Är hon *cacker*? Ja, om man så vill. Men detta är kanske icke det rätta uttrycket för den verkan, som hon gör eller vill göra på åskåda-ren. I all sin enkelhet och flärdlöshet verkar hon storslagen och imponerande, dock icke nedtryckande utan upplyftande, så att man alldeles omedelbart får en känsla af något, som icke är af denna världen, af något, som är *ofvanefter*. Skulle jag i korthet gifva en karakteristik af denna kyrka, vet jag intet bättre uttryck än hennes stiftarinneas egna ord: slät gärning, ödnjuk och stark.

Med anledning af detta föredrag begärdes ordet af öfveringe-nören C. A. LINDVALL från Stockholm, som ville framställa en fråga till föredragaren angående tidpunkten för altarets flyttning från västra till östra ändan af kyrkan. Nyaste beskrifning öfver Vadstena uppgifver, att detta skett vid den stora reparationen 1829, men helt visst måste vi gå nära 300 år tillbaka i tiden för denna omflyttning. Broocman säger i »Östergötlands beskrifning», tryckt 1760 angående klosterkyrkan: »År 1550 inreddes hon med bänke-rum och *gjordes brukbar till gudstjänst enligt evangeliskt sätt*, hvarigenom hände att stadsförsamlingen ifrån then tiden drogs efterhanden tit så att thesas egen kyrka kom att stå öde till 1577, då then allmänna gudstjänsten åter flyttades till stadskyrkan

igen.» Helt visst skedde altarflyttningen till öster enligt protestanternas bruk år 1550, och var nog detta kärkommet för kung Gösta såsom tillfälle att utrota allt »papisteri». Då hertig Magnus begrofs vid kyrkans östra ända, hade altaret utan tvifvel där sin plats.

Ehuru ej hörande till kyrkans historia, men väl till Birgittinerordens, ber jag att medan jag har ordet få meddela en berättelse ur de engelska antikvariernas förhandlingar år 1811.

Redan 1406 hade orden vunnit ryktbarhet utomlands, och föranledde engelska konungen Henry V:s skattnästare Henry Fitz-Hugh att besöka klostret sagda år; intagen af förhållandena här, beslöt man anläggning af ett dylikt i England. År 1415 lades grundstenen af konungen till klostret Syon, hvarest 1420 tjugufyra nunnor, fem präster, två diakoner och fyra laybrothers installerades. För den riktiga inrättningen af klostret ditkallades tre munkar, fyra nunnor och tre noviceer från Vadstena, af hvilka några sedan återvände hem, som synes af bref från Vadstena till Syon med tacksägelse för den välvilja, som visats dem. Namnen på alla dessa personer jämte andra upplysningar återfinnas i Vadstena klostrets dagbok. Det hela visar, hur troget de utförde åtagna förbindelser. — Klostret Syons öden äro märkvärdiga; vid dess upplösning under Henry VIII omkring 1530-talet skingrades ej folket såsom å andra ställen, utan flyttade till Nederländerna som kloster. Vid regentombytet återkallades de till Syon, men måste sedan ånyo lämna landet och blefvo till sist inbjudna till Lissabon, hvarest nunnorna (ej munkarna) fortfarit som engelskt kloster till 1810 eller mer än 200 år, då de sista nio nunnorna togo sin tillflykt till England undan krigsolyckorna vid denna tid. Vanliga plundringar under kriget utarmade klostret, som till sist användes som sjukhus för engelska hären. Klostrets sigill och några böcker var allt nunnorna medförde till England.

Kontraktsposten FJETTERSTRÖM ville icke iugå i svaromål på de delar af herr LINDVALS yttrande, som icke hörde till föredraget i fråga. Detta handlade endast om klosterkyrkan, ej om klostret, öfver hvilket särskildt föredrag skulle hållas. Men i fråga om altaret hade han att framhålla, att i alla Birgittinerkyrkor den regeln gör sig gällande, att högaltaret står under triumfbågen i västra delen af kyrkan, då altaret i de flesta protestantiska kyrkor är beläget i öster. Det är då alldeles gifvet att, när man vid reformationen sökte utplåna hvarje spår af katolicismen, man också

förlade altaret från väster till öster. Och då en så pass högt uppsatt person som konungasonen hertig Magnus, som afled år 1595, ligger begravven i östra delen af Vadstena klosterkyrka eller just där, hvarest altaret vid tiden före kyrkans senaste restaurering var beläget, detta tydligt talar för, att det befanns på denna plats vid hertig Magni död, hvilket inledaren också antagit.

Mötet öfvergiök därefter till behandlingen af ett bland de på programmet uppställda diskussionsämnen:

Hvad kan göras för att från vanvård och förstöring rädda minnen från äldre tider i eller vid de kyrkor, där de nu sakna nödig vård.

Diskussionen inleddes af professor MONTELIUS, hvilken framhöll, att det nu ej vore fråga om själfva kyrkorna, som byggnader betraktade, utan om det som fanns i och vid kyrkorna: dopfuntar, altarprydnader, predikstolar, grafvårdar m. m. På många ställen, såsom i Vadstena, sökte man väl med omsorg vårda sådana saker. Men på alltför många ställen vanvårdades icke blott de kyrkliga minnena från den katolska tiden utan äfven de från senare tider; mångenstädes voro de föremål för en behandling, som måste kallas vandalisk. Dock ägde de berättigade anspråk på en bättre behandling. Många hafva nämligen ett högt konstvärde, ännu flera en stor betydelse för konsthistorien och kulturhistorien.

Sedan talaren anfört åtskilliga exempel på den ovärdiga behandling, för hvilken de nu ifrågavarande kyrkliga minnena ännu i våra dagar flerstädes vore utsatta, uttalade han den åsikt, att detta mången gång kunde bero på bristande kämmedom om deras betydelse. I dem, som härstammade från medeltiden, såg man endast kvarlevor från den tid, då Sverige var *katolskt*, och man ville icke vara »afgudadyrkare», såsom en präst uttryckte sig. Man förbisåg, att dessa föremål voro minnen från en *kristen* tid. Man glömde, att förfäderna till den nu levande generationen döpts i dopfunten, att dessa förfäder med andakt blickat på altarskåpet och helgonbilderna, innan de lagts att hvila under grafstenarna.

Lagen söker väl skydda dessa liksom andra minnen från flydda tider. Men lagen blir vanmäktig, om den ej får hjälp af ett upplyst prästerskap och en upplyst menighet. Det är därför Svenska Fornminnesföreningens uppgift att söka verka för spridande af upplysning om de kyrkliga minnenas betydelse och vikten af att de

med omsorg vårdas, helst så många sådana redan blifvit förstörda, att endast jämförelsevis få nu finnas kvar.

Särskildt fästes uppmärksamheten vid det förhållande, att dopfontarna, äfven om de ej hotas af förstöring, mångenstädes ej äro i det skick, som deras ursprungliga — och äfven nuvarande — bestämmeelse borde tillförsäkra dem. Dopfontens mynning är nämligen ofta täckt med ett dopfat af mässing, och häri ligger intet ondt, men lyfter man upp det fatet, märker man ofta till sin förvåning och ledsnad, att dopfonten innehåller alltför mycket skräp och damm. Intet föremål borde väl dock hållas så rent som dopfonten, i hvilken släkte efter släkte mottagit dopets renande bad.

Slutligen framhölls som otillständigt, att mer än en församling till personer ej tillhörande den kristna kyrkan sålt, eller velat sälja, Kristusbilder och andra föremål, som i århundraden haft sin plats i kyrkan.

Kontraktsprosten J. WAHLFISK från Närkes-Kil sade sig ej ha mycket att tillägga till den föregående talarens mörka skildring, som vore sann. Mötena ha stor betydelse för väkande af intresse för våra minnen. Redan vid de för 30 år sedan hållna mötena af vår förening har denna fråga varit på tal. På mötet i Linköping år 1887 behandlades frågan under en liflig diskussion. Hvad talaren nu ville framhålla afsåg icke att blifva för vederbörande kyrkoherdar en vägledning utan endast en antydning, huru dessa minnen skulle få bättre vård. Det finnes redan en kongl. förordning, huru dessa saker skola af Vitterhets Historie och Antikvitets-Akademien vårdas, och på grund däraf vore föreskrifter om kyrkliga fornminnens vård intagna i kyrkolagseditionerna, till efterlefnad af pastorer och kyrkoråd. Men detta gjorde icke tillfyllest. Insikt behöfdes, om verkligt intresse skulle uppstå.

Om nu frågan bör tagas om hand af nämnda akademi eller af Svenska Fornminnesföreningen, det ville han icke afgöra. Men säkraste sättet att väcka intresset för värden af våra kyrkliga minnen vore affattande af lämplig skrift, som framför allt borde tilldelas hvarje pastorsämbete i hela riket, såsom förnt skett med af Kongl. öfverintendentsämbetet utarbetade »Anvisningar rörande kyrkobyggnader». Sålunda möten och skrifter voro enligt talarens uppfattning medel, genom hvilka ändamålet kan efterhand nås. Men i så fall ville han hålla på, att mötena må förekomma oftare än hvad på senare tider varit fallet. I början, för 30 å 35 år sedan, hade

vi sammanträden oftare, och de verkade i detta fall en nationell rörelse till förmån för våra fornminnen. — Så har man i Sörmland räddat från förstörelse en mängd kyrkliga föremål dels genom att väcka uppmärksamhet därpå, dels genom att få dem deponerade, då de ej kunde väl vårdas på platsen, i Strängnäs kyrko-museum, där man har det mycket bättre ordnad än kanske andra provins-museer ha det. I Närke arbetas också af därvarande fornminnes-förening i samma riktning, ehuru där tyvärr numera fåga finnes kvar att tillvarataga.

Professor E. WRANGEL från Lund uttryckte sin tacksamhet för att föreliggande ämne ansetts vara lämpligt att behandlas på detta möte. Beklagade dock, att han icke hunnit få del af programmet förr än vid mötet och således icke kunnat förbereda sig på frågan. Under flera resor i utlandet, särskildt för den Mandelgrenska samlingen, som nu donerats till Lunds universitet, och som talaren fått i uppdrag att handhafva och komplettera, hade han fått en djup inblick i, huru de kyrkliga minnena vanvårdades. Detta gällde icke blott inventarieföremål, utan framför allt de kyrkliga byggnaderna själfva. Flertalet af dem har redan vandaliserats, mestadels genom ombyggnad eller s. k. restaurering. Ville ej ingå på den kinkiga restaureringsfrågan; men trodde att eftervärlden — kanske redan om 50 år — skulle fördöma de allra flesta restaurationer.

Ett medel att förebygga alltför våldsamma sådana vore, om sakkunniga och intresserade underkastade restaureringsförslagen en offentlig och grundlig diskussion; genom pressen kan äfven i detta fall mycket uträttas.

Professor Montelii och prosten Wahlfisks mening att man genom upplysning medelst möten och skrifter skall vinna syftet erkändes. Men det vore ej det enda sättet att rädda våra kyrkliga minnen. Talaren förenade sig också med kontraktsprosten Wahlfisk om upplysning äfven för prästerna. Det borde vid universiteten anordnas kurser i arkeologi för teologie studerande. Och särskildt borde väl konsistorie-notarierna äga kunskap om och intresse för den kristliga arkeologien; de hafva ju bland annat såsom sekreterare vid biskopsvisitationerna rikt tillfälle att verka för de kyrkliga minnenas bevarande.

Talaren meddelade utdrag ur de kongl. förordningarna om minnesmärkens vårdande. Det framgår ur dem bland annat, att kyrkoherde och kyrkoföreståndare skola vid ansvar öfvervaka bevarandet

af kyrkans lösegendom. Men särskildt äro föreskrifter gifna för riksantikvarien att vaka öfver att kyrkorna och dess minnen skyddas, och att för den skull anställa inventering i landets kyrkor. Emellertid har han på andra håll för mycket att göra, så att han ej hinner med den inspektion, som behöfves. Bäst vore då att af riksdagen begära anslag till aflönande af en antikvitets-intendent — man har fordom haft två sådana — eller en inspektör, som hade att hvarje år genomresa olika delar af landet för att inventera och undersöka kyrkor och i allmänhet inspektera fornminnena. Helst borde han såsom biträde hafva med sig en sakkunnig arkitekt. I Tyskland hade man det ordnad på ett synnerligen rationellt sätt med »Provinzialkonservatorer» och konsthistoriskt bildade arkitekter. I Danmark är det också bättre ställt än hos oss: alla ändringar eller restaureringar af kyrkor afgöras genom en kommission, sammansatt af arkeologer och arkitekter.

Församlingarna anse sig nu ej skyldiga att vårda ödekyrkor eller att ens taga vara på de kyrkliga minnesmärkena i de i bruk varande kyrkorna. Genom den af talaren föreslagna inspektionen skulle de kunna erhålla impulser, uppmaningar, upplysningar och råd. Om en arkitekt medföljde som biträde, kunde det blifva synnerligen nyttigt; få kyrkor ha ju råd att hålla egen arkitekt. Genom en antikvitetsinspektör kunde också det efterlängta målet nås, att vi finge ett allmänt *inventarium* på våra historiska minnesmärken och konstskatter. Ett sådant behöfs alltför väl. I de stora kulturländerna har man i detta fall hunnit långt, särskildt i Frankrike. Och i Tyskland har sedan längre tid pågått den mest noggranna inventering af »Geschichts- und Kunst-Denkmaeler» inom hvarje stat eller provins. Finge man ett sådant inventarium hos oss, helst tillgängligt i tryck, skulle vandalisering eller förskingring af fornminnena betydligt försvåras.

Professor MONTELIUS upplyste om att redan i juli genom tidningarna spridts ett program för mötet sådant det då kunde uppgöras, nämligen med uppgift på ämnena för föredrag och diskussioner, så ock på de personer, som skulle hålla föredragen. Det definitiva programmet, med redogörelse för det som skulle behandlas vid hvarje särskildt sammanträde och dylikt, hade naturligtvis först omedelbart före mötet kunnat fastställas.

Talaren förklarade sig ense med professor Wrangel därnti, att många af de restaurationsarbeten, som i senare tid utförts här i

landet med skäl kunde klandras. Det vore alltid en ytterst grunnlaga sak att restaurera en kyrka eller en annan forntida byggnad, en sak som om möjligt borde uudvikas. Men om det visade sig nödvändigt att vidtaga en sådan åtgärd, måste man inse, att »restauration» vore ett återställande till det ursprungliga, ej en nybyggnad för att ernå »stilenlighet». Den fastställda frågan afsåge emellertid mindre kyrkorna än dessas innehåll.

I likhet med professor Wrangel ansåg han det vara önskvärdt, att landets kyrkliga minnen blefve föremål för mera effektiv tillsyn, än riksantikvarien och Vitterhetsakademien's få tjänstemän, med deras mångahanda ämbetsåliggande, nu kunde medhinna. Han fruktade dock, att anställandet af en särskild antikvitetsinspektör jämte en denne åtföljande arkitekt skulle medföra alltför dryga kostnader. Mycket vore dock vunnet, om man hade en tryckt, fullständig redogörelse för allt det märkliga, som i hvarje kyrka finnes. Sedan många år har man varit sysselsatt med förarbeten till en sådan, och i det med Statens Historiska Museum förvarade Antikvariskt-topografiska arkivet finnas förteckningar för de flesta kyrkor jämte talrika fotografier och andra afbildningar. Men tryckningen har ännu ej kunnat börjas.

Folkhögskoleföreståndaren HANS HANSSON från Gamleby framhöll nödvändigheten af att söka intressera folket för saken. Detta kunde ske på det sätt, att populära skrifter affattades och utdelades till folkskollärarne. Förr hade iutet stått i läroböckerna om detta ämne. I talarens barndom hade skolbarnen kastat till måls på kyrkofönsterna. Sådant skulle icke behöfva förekomma, om folkskolebarnen genom sin lärare väcktes till insikt om och intresse för våra minnen.

Doktor G. GEETE från Borås förklarade sig vara förekommen af herr Hansson. Pieteten för våra historiska minnen måste delvis frankallas, delvis bättre än hittills understödjas. Att denna känsla brister, det kommer man mer än väl under fund med vid resor på landsbygderna. Folkskollärarne böra vid seminarierna få nödtorftig undervisning i arkeologi; likaså borde detta ämne förekomma vid folkhögskolorna. Men detta bör ske mindre genom läxor och ntauläsning, mera genom föredrag, som såväl meddelade detaljkunskap som väckte intresse för saken. Om krigiska bedrifter hade hittills nog talats i skolorna. Nu vore det tid på att tala äfven om andra saker. Införande af en sundare historisk under-

visning vore önskvärd i såväl folkskolor som seminarier. Statsanslag borde anvisas för dylika ämnens behandlande och skrifter utgifvande. Hvar och en bör i sin stad bidraga att lämna upplysningar och råd i föreliggande ämne. För ett par år sedan reste talaren i Danmark; och han fann under denna sin resa, att aktningen för de kyrkliga minnena där var vida större än hos oss. I Norrland t. ex. finnas flera minnen än man vanligen vill tro. Men där spörjes föga aktning för och ännu mindre aktsamhet om hvad som ännu finnes kvar. Talaren enade sig med professor Wrangel i hvad denne uttalat om kyrkornas restaurering, men ville att den frågan skulle upptagas såsom särskildt diskussionsämne vid nästa möte.

Kyrkoherden E. M. I. LÄFTMAN från Ramsberg förklarade sig i denna fråga vara af en mera optimistisk uppfattning än de föregående ärade talarne. Genom idel förebråelser och klagomål utträttades intet godt. Man borde gifva sitt erkännande åt det som under senare tider på ifrågavarande område utträttats.

Prästerna kunde näppeligen göras ansvariga för utfallet af kyrkorestaureringar. Öfverintendentsämbetet är ju härvidlag den bestämmande.

I fråga om de lösa föremålen har onekligen en förändring till ett bättre skett. Det se vi bland annat af samlingen här. Folkskolebarnen få också nu en bättre undervisning än förr. De veta att skilja mellan stenåldern, bronsåldern och järnåldern. Om, såsom en talare antydt, sinnet för våra forminnen vore på förfall, skulle det betyda, att det fosterländska sinnet ock vore på förfall. Detta vore dock ej förhållandet, tvärtemot kunde man på många områden skönja en glädjande lyftning af fosterlandskänslan.

Härmed hade dock ej påståtts, att alla vederbörande skött sig så, att inga anmärkningar behöfdes.

Rektor A. V. LUNDBERG från Vadstena ansåg, att man under diskussionen gått illa åt menige man, alltifrån folkskolebarnen intill prästerna. Det finnes två fiender till våra forminnen: vården och vanvården. Att döma af hvad herrar Montelius och Wrangel yttrat om restaureringar, vore vården den farligaste. Det läte som om det vore bäst att i det stycket göra det minsta möjliga; skydd mot väder och vind och rent yttre förstörelse, men heller ingenting mer; ej skieka dem till andra orter, upp till Stockholm, utan behålla dem själfva. Upplysningen bör allt gå högre upp än till ofvan nämnda illa åtgångne. Man kan ej begära mer af ett kyrko-

råd och en kyrkoherde i landsorten äro att de fråga, huru de skola göra. Få de intet svar, torde de böra vara ursäktade.

Antikvitets-inspektören och arkitekten vore lifligt att förorda: dessa knude då uppfostra i första rummet sig själfva och i andra rummet den öfriga menigheten till en insikt i kyrkliga minnesmärkens rätta vård. Instämde med kyrkoherden Låftman i hans uttalanden. Och i motsats till professor Montelins trodde talaren, att det icke vore så omöjligt att få anslag till den föreslagna inspektören och arkitekten, ty den nationella andan vore ej på dekadans.

Jägmästaren E. G. HJÖRT från Kisa trodde, att den föreslagna antikvitets-inspektören skulle kunna uträtta mycket för saken. Men vi ha redan påbud om vården af våra kyrkliga minnesmärken i 1867 års författning. Det fordras blott att dessa påbud verka effektivt. Förordade att en af Fornminnesföreningen bekostad rindskriftelse till rikets prästerskap skulle utfärdas, till påminnelse om denna författning. Ansåg det icke vara bra, att nu nämnda minnesmärken samlades i museer. De väckte större intresse, om de finge stanna i den kyrka de i århundraden tillhört. De finge då tjänstgöra såsom åskådningmateriel vid undervisningen i afsedda ämne. Biskopar och kontraktprostar borde vid kyrkovisitationerna tillse ej blott att de sedvanliga inventarierna utan äfven minnesmärkena vore till finnandes, enligt den förteckning, som författningenslign bör vara upprättad, och att dessa minnesmärken och försaker äfven voro vårdade. En kort lärokurs angående fornminnens betydelse skulle äfven verka nyttigt i folkskolan.

Kontraktprosten WAHLFISK instämde med den siste talaren och framhöll på nytt behovet af undervisning om fornminnena. Såsom medverkande vid bildandet af Strängnäs kyrkomuseum och tillvaratagandet af kyrkliga fornminnen samt som kontraktprost hade han haft tillfälle sammanträffa med många präster, med hvilka han samtalat om vården af de kyrkliga fornminnena. Om också alla lofvat att taga vård om dessa, har dock resultatet i handling utfallit olika. Skall en undervisning i ämnet ske, bör denna ej meddelas endast i folkskolorna och åt prästerna. Däri vore talarens af samma mening som rektor Lundberg.

Hvad själfva minnesmärkena vidkommer vore talaren af deras mening, som icke ville förorda deras hopande i Stockholm eller annorstädes utan att de behållas i orterna, där de behöfdes och vore till bästa gagn.

För sin del hade talaren på det sätt sökt i sin församling väcka intresse för dessa minnen, att han tagit nattvardsbarnen med sig i kyrkan och undervisat dem om därvarande minnesmärken. Vidare ha de haft tillgång till Hofbergs beskrifning öfver Närkes kyrkliga minnen, så ock har därvarande fornminnesförening verkadt framgångsrikt i orten för bevarande af dess minnen af såväl ena som andra slaget. Förteekningar därpå voro utgifna och spridda. I detta fall vore sålunda Uppland icke det enda landskap, som har att uppvisa en slags beskrifning öfver nu omhandlade minnesmärken.

Talaren erinrade om, huru mycket godt Antikvitets-intendenterna, under den korta tid sådana funnos, och bland dem särskildt friherre Djurklon uträttat. Han reste också omkring, icke åtföljd af en arkitekt, utan ensam. Kan därför icke förstå, hvarför den föreslagna antikvitets-inspektören skulle behöfva ha en arkitekt med sig på resorna. Det gällde blott att finna en insiktsfull och intresserad man.

Professor MONTELIUS kunde instämna med rektor Lundberg i fråga om undervisningen. Det klander, som uttalats i afseende på restaureringarna, kunde icke med skäl riktas mot prästerna och kyrkoråden eller församlingarna.

I fråga om de kyrkliga minnenas förvarande, så är jag icke den, som yrkar på, att de alla skola samlas till Stockholm. De förvaras bäst i sina respektive kyrkor. Men om man icke där tager vara på dem, böra de få en annan förvaringsplats. Att många kommit till Nationalmuseum, har varit en nödvändighetsåtgärd för att bevara dem från förstörelse.

Församlingarna äga ju själfva att bestämma, huruvida de skola behålla sina minnen och vårda dem, eller om de skola afstå dem till ett museum genom försäljning, gåfva eller deposition. Ingen kan lyckligtvis taga något från en församling mot dennas vilja.

Professor WRANGEL ville gifva de talare rätt, hvilka framhållit dels att intresset för våra fornminnen är i stigande, dels att kyrkostyrelserna numera göra åtskilligt för fornminnenas bevarande. Medgaf, att minnesmärkena böra ur kultur- och konsthistorisk synpunkt blifva till större gagn, om de kvarblifva på platsen, än om de samlas i museerna.

Försvarede sitt förslag att antikvitets-inspektören borde åtföljas af en arkitekt. En arkitekt som *biträde* åt den förre kunde alldeles bestämdt blifva till stor nytta; redan i fråga om undersök-

ning af minnesmärkena kan hans öfvade öga och tekniska insikter betydligt förkorta och underlätta saken, dessutom kan han ju genom sina praktiska råd blifva församlingarna till ovärderligt gagn.

Det har varit och är hos oss ett stort fel i organisationen, att arkitekter och arkeologer icke samarbeta — i motsats till förhållandet t. ex. i Danmark, såsom jag antydte. Så stå Öfverintendentsämbetet och Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien — ofta — emot hvarandra som två stridiga myndigheter. Det är säkerligen detta fel i organisationen, som orsakat så många olyckliga restaureringar äfven under de senare åren.

Kontraktprosten FJETTERSTRÖM undrade, om icke de uttalade klandren öfver vården af de kyrkliga minnesmärkena träffade ej blott den verkliga vanvården utan äfven den förmenta. Pastorena vore tacksamma för påminnelsen i frågan, men de kunna ej räcka till allt. Enligt lag skall inventering vid kyrkan ske hvar 6:te år, ja till och med oftare, eller vid ombyte af pastorer och vikarier. Men i denna inventering ingår i allmänhet icke förteckning öfver fornlämningarna. Detta vore emellertid högeligen af nöden, och det vore godt, om ett uttalande i den riktningen kunde fattas af detta möte. Af denna anledning framlade talaren följande förslag till resolution:

Mötet anhåller, att erinran måtte göras till samtliga pastorsämbeten, att i de vid hvarje kyrka befintliga inventarieförteckningar särskildt upptages förteckning öfver kyrkans lösa fornlämningar.

Professor MONTELIUS framhöll, att föreningen vid sina föregående sammanträden icke plägat affatta egentliga resolutioner. Hemställde, om det vore skäl att vid detta möte frångå denna princip. Föreslog att diskussionen måtte få utgöra svar på frågan.

Kyrkoherden LÅFTMAN biträdde professor Montelii mening, emedan kontraktprosten Fjetterströms förslag föreföll honom något underligt, eftersom pastor är skyldig att förete inventarieförteckning. Skulle sådan påminnelse som den föreslagna behövas, så stode det sämre till, än hvad här under diskussionen framhållits.

Grefve F. U. WRANGEL från Stockholm instämde med kyrkoherden Låftman. Det vore i många fall äfven svårt att bestämma, hvad som skulle å den särskilda förteckningen upptagas som fornminne eller icke.

Kontraktprosten FJETTERSTRÖM framhöll, att då han framställde sitt förslag, skedde det icke för att klandra ej heller för att hans

mening speciellt skulle få göra sig gällande, utan för att medverka till en påtryckning hos vederbörande. Gärna får för honom diskussionen utgöra svaret.

Härmed var den en och en half timmes långa, intressanta och lifliga diskussionen afslutad.

Herr ORDFÖRANDE sammanfattade diskussionen på följande sätt: Alla i diskussionen deltagande hade enats om behöfligheten af vård för våra kyrkliga lösa förminnen samt att den bästa vården åstadkommes genom upplysning. Denna upplysning kan ske under olika former, såsom genom utgifvande af skrifter, dels populära, dels vetenskapliga; genom offentlig diskussion i tidningarna; genom anordnande af lärokurser i arkeologi vid universiteten, folkskolelärarseminarierna, folkhögskolorna och folkskolorna; genom oftare förekommande möten; genom att kyrkliga förminnen upptagas i kyrkoinventarie-listorna samt genom anställande af en antikvitets-inspektör och en honom åtföljande arkitekt.

Härefter framställdes proposition om diskussionen finge utgöra svar på frågan, hvilken proposition besvarades med enhälligt ja.

Sedan grefve G. M. HAMILTON från Hedensberg härefter föresat en del fornföremål, ett par minnesböcker och några pärmefref. (ett af Bo Jonsson Grip) och

Professor MONTELIUS meddelat, att doktor Nordemans samling af fornsaker vore tillgänglig efter sammanträdets slut, samt att rådmän Randel beredt de besökande tillfälle att åse knyppling af Vadstenaspetsar, förklarade ordföranden dagens möte afslutadt.

Flitigt begagnade man sig därefter af de båda sålunda erbjudna tillfällena att taga kännedom om ett par af stadens sevärdheter.

På eftermiddagen besågs klosterkyrkan och klosterlämningarna samt Vadstena slott.

* * *

Tisdagen den 20 kl. 9,45 f. m. började förhandlingarna med den af professor MONTELIUS lämnade upplysningen, att den Ingelotska spetsknypplingsaffären, som förestås af fru Sjöstrand, boende i Helgeandshuset vid Stora torget, vore att under dagens lopp beses. Så ock det gamla kapellet i detta hus.

Därefter gafs ordet åt

Amanuensen O. JANSE, som talade om

Några minnen från den äldsta kristna tiden i Östergötland.

Talaren erinrade att börja med, det hans anförande icke vore att betrakta såsom ett föredrag, utan ville han blott vara så att säga Fornminnesföreningens andlige ciceron i traktens kyrkor. Framhöll sedan, huru traktens kyrkor, äfven om man enbart fäster sig vid de äldre, förete olika typer.

Så t. ex. kunde Väfversunda, Kumla, Nässja, Fornåsa (före restaureringen 1900—1901) och i viss mån äfven Herrestad och Källstads nu rifna kyrka betraktas såsom tillhörande en grupp. Såsom typ för gruppen togs Väfversunda, den bäst bevarade. Kyrkan saknade ursprungligen torn, vapenhus och sakristia.

Talaren framhöll den harmoniska fördelningen mellan skepp, kor och apsis, dess ornamentala utsmyckningar och dess dörr med de rika präktiga järnbeslagen. Koret hade troligen äfven det haft sin egen ingång med likartad dörr. Längs takkanten gingo ornerade bjälkar och plankor af ek, med spår af röd färg. Ornamenten, som visades i afklappning, förededde en stor rikedom på intressanta former. Det hela tydde på en brytningstid, med en blandning af inhemska och västeuropeiska former.

Saken blef så mycket intressantare därigenom, att Väfversunda ej stode ensam i detta afseende. Från Hagebyhöga fanns en dylik rikt ornerad planka i Statens museum, och i Nässja kyrka finnes en sådan kvar på sin ursprungliga plats. Å Herrestads kyrka finnes ännu såsom i Väfversunda skurna stockar upptill kring absiden. Å bägge ställena äro dock dessa ornament svåra att se, enär de i Herrestad blifvit öfvertjärade och i Väfversunda öfverkalkade (å senare stället dock nu delvis blottade). De funna resterna gjorde antagligt, att träornamentskonsten den ifrågavarande tiden varit allmän i västra Östergötland.

Talaren skizzerade det sannolika ursprungliga utseendet af Väfversunda kyrka. Den mycket lilla kyrkan hade små, högt uppsittande fönster, genom hvilka endast en skym, brokig dager silade in. Predikstol fanns ej. Menigheten kunde endast dunkelt skönja, hvad som försiggick i koret, skildt från skeppet genom trinnfågeln, i hvilken Kristusbilden hängde. I koret försiggick den egentliga gudstjänsthandlingen, och där stod orgeln, om det fanns någon sådan. Om golf fanns, är osäkert. Hvalf funnos ej, utan hade kyrkan troligen allra först öppen takkonstruktion,¹ fick sedan ett platt tak och slutligen det nu varande.

¹ Om den öppna takkonstruktionen i en del östgötakyrkor se en uppsats här nedan i samma häfte.

Till en andra grupp af kyrkor hörde Heda, hvars ursprungliga utseende dock nu genom ombyggnader blifvit väsentligen förändradt. Högeligen intressant har hon emellertid varit. Och hon har sina likar i S:t Perskyrkan i Sigtuna samt gamla Uppsala kyrka.

En tredje grupp utgöres af Örberga och Rogslösa kyrkor, hvilka äro märkliga därför att de visa en större påverkan från eistereiensisk byggnadskonst. Den synnerligen konstrikt järnbeslagna dörren i Rogslösa kyrka beskrifs utförligt af talaren. På densamma framställdes Mikael, världsträdet och den helige Hubertus' jakt m. m. Flera af de motiv, som förekomma å Rogslösadörren, återfinnas å en del järubeslagna kistor från Småland. Af bildningar af dessa såväl som af dörren förevisades. Ej allenast motiven utan äfven tekniken visade nästan tillbaka på samma mästare för samtliga dessa järnbeslagna arbeten.

Enastående i sitt slag i Östergötland är numera Vårdsbergs kyrka. Midtelpartiet utgöres af ett rundt torn, som mera häntydde på en fästning än på en kyrka.

Af samma typ som Vårdsbergs kyrka äro bland andra Munsö, Bromma och Solna kyrkor i närheten af Stockholm. Boruholm är särskildt bekant för sina rundkyrkor.

Kyrkor af liknande typ förekomma också mångenstädes utanför Norden. Så t. ex. är den Heliga grafvens mycket berömda kyrka i Jerusalem en rundkyrka. Öfver Konstantin den stores mor och döttrar uppfördes runda grafkyrkor, liksom en massa dylika grafkyrkor förekomma särskildt talrikt i Böhmen. De s. k. baptisterierna eller dopkyrkorna voro också runda. Man har nu i än den ena och än den andra af de nu nämnda främmande rundkyrkorna sökt nrtypen till våra rundkyrkor, men man har ännu ej enligt föredragarens åsikt lyckats gifva en fullt nöjaktig förklaring till deras uppkomst.

Sist betonade talaren, att Östergötland i kyrkobyggnadsväg har så mycket intressant att bjuda på, att landskapets befolkning äfven ur denna synpunkt kunde med skäl säga sitt bekanta: »Ostgöte gndskelof!»

Kontraktsprosten WAHLFISK begärde härefter ordet och framhöll, att till andra gruppen kunde räknas Närkes-Kils kyrka, som var af likadan typ som S:t Perskyrkan i Sigtuna. Dock divergerade typerna något, emedan den i Närkes-Kil hade tagit inflytande

Fig. 1. Relikgömma af silfver, för en arm af den hel. Birgitta, funnen vid Linköping.

från Norge och England. Kyrkan var en korskyrka, där de utspringande korsarmarna voro försedda med absider. Östra delen hade blifvit förlängd och ägt två hvalf, hvar dan därvarande absid försvunnit. Saknade ursprungligen torn men hade ägt takryttare. Kunde ej vara yngre än från 1100-talets senare hälft. Talaren ärnade snart offentliggöra en beskrifning öfver nämnda märkliga kyrka.

Fil. kand. RYDBECK från Lund framlade intressanta upplysningar från tvemme kyrkor, Furingstad i Östergötland och Näfvelsjö nära Lannaskeda brunn i Småland. Ofvanför korhvalfvet i Furingstads kyrka hade talaren påträffat en furnbjälke, som sträckt sig midt öfver kyrkan, parallellt med långmurarna och ornerad på samma sätt som de i Hagebyhöga. Detta är ej i och för sig ett afgörande bevis för att takstolen här varit öppen, men dessutom gick gafveln mellan långhus och kor obruten upp till åsen, utan den vanliga genomgången. Det kan ju hafva sin orsak i att takstolen varit öppen. Ofvan sakristian funnos rester af den med en rundstaf prydda ekbjälke, som ursprungligen sträckt sig rundt kyrkan ofvanpå yttermurarna.

Att takstolen varit öppen i Näfvelsjö, är alldeles säkert. Här funnos uppe på kyrkvinden tre bjälkbitar af ek, med ungefär liknande skärningar som bjälken i Furing-

stad, hvilkas utseende visade, att de utgjorde delar af den ursprungliga ryggåsbjälken. Dessa sirningar så högt uppe kunna ej gärna förklaras med mindre än att takstolen varit öppen.

Professor MONTELIUS anhöll att få begagna tillfället att berättas om några kyrkliga minnesmärken från Östergötland, ehuru ej stående i sammanhang med det hållna föredraget. Han erinrade därvid först, att det ju diskuterats om, huruvida Birgittarelikerna i Vadstena vore äkta. Det kunde då ha sitt intresse att nämna, att Statens historiska museum äger en Birgittarelik, ett stycke af ett armben, som med all säkerhet är äkta. Reliken var inlagd i en dyrbar relikgömma med en inskrift, som omtalar, att benet varit den hel. Birgittas. Denna relik med dess gömma — i form af en uppåträckt arm (fig. 1) — hittades år 1676 i en åker invid Linköping. Samolikt har den blifvit nedgräfd för att skyddas mot reformatoriskt nit eller härjande fiender. Det är ej troligt, ytrade talaren till sist, att en kyrka i Linköping skulle uöjt sig med annat än en äkta Birgittarelik på en tid, då sådana verkliigen stodo att få. På samma ställe som denna

Fig. 2. Biskopsmossa från Linköping

relikgömma och vid samma tillfälle uppgräfdes en dylik, — äfven i form af en arm, som inneslutit ett ben af den helige Eskil, — samt

Fig. 3. Smycke af guld och äkta stenar, funnet i Molala ström.

en silfverstatyett framställande den heliga Katarina af Alexandria, en monstrans, en kalk, en patén och andra kyrkkärl af silfver.

I Statens historiska museum förvaras äfven en ytterst dyrbar biskopsmössa (mitra) från Linköpings domkyrka. Denna mössa är prydd med äkta pärlor, ädelstenar och emaljerade silfverplåtar af *mycket* högt värde. De sistnämnda, utförda i »email eloisonné», förskrifva sig från tiden omkring år 1100, men mitran är i sitt nuvarande skick gjord vid midten af 1400-talet, under den tid Kettil Karlsson (Vase) var biskop. Hans vapen — svart vase i guldfält — ses nämligen i ändan af det ena nedhängande bandet; å ändan af det andra bandet är kyrkans vapen, två korslagda nycklar, broderadt (fig. 2).

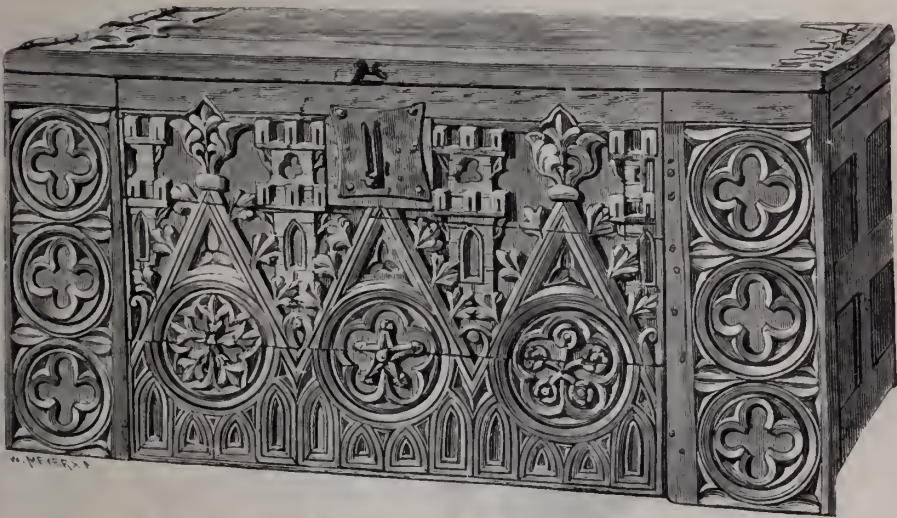

Fig 4. Elkista från Vadstena kloster.

Ett *mycket* högt värde har äfven det ryktbara »Motalaspämnnet», i sitt slag ett af de största och vackraste smycken från hela den europeiska medeltiden: af guld, med en mängd ädla stenar; på baksidan en nål af guld, nu afbruten. Det tillhör Statens historiska museum och förskrifver sig från 1300-talets senare hälft, har säkerligen tillhört en högre andligs ämbetsskrud och hittades 1818 i Motala ström nära Kinastads kyrka af en dräng på det sätt, att en af honom infångad ål snärjt sig fast vid smycket, som var omgifvet af en gyttjeklump, och drog det upp i dagen (fig. 3).

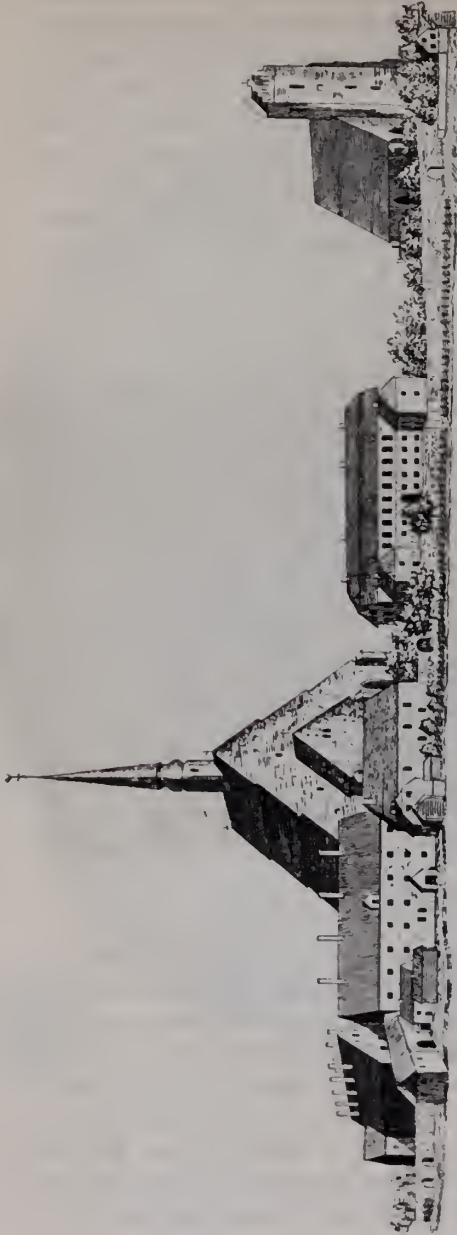

Fig. 5. Vy af Vadstena kloster.

Vidare omtalades två nu i Statens historiska museum förvarade stora skulpterade ekkistor, som en gång tillhört Vadstena kloster. Den ena af dem är afbildad här (fig. 4).

Slutligen fästes uppmärksamheten på ett icke kyrkligt minne, som kunde vara af särskildt intresse för många af de närvarande, nämligen en i Vadstena slotts vallgraf påträffad silfvertallrik, hvilken genom vapen och initialer anger sig ha tillhört konung Erik XIV, det enda vi nu ha kvar af denne konungs silfverservis.

Rektor LUNDBERG erhöll nu ordet och höll ett föredrag om *Vadstena kloster*. Att börja med framhöll talaren, att den svenska bildningen stode i ofantlig skuld till Vadstena kloster. Detta kloster utgjorde på sin tid medelpunkten för hela Skandinavien i fråga om vetande, bildning och handaslöjd. Birgittinersvenskan hade möjligen blifvit riksspråk, om ej reformationen kommit emellan. Här skrefs hvad vi länge visste om den tidens histo-

ria, ej blott om det, som utträttades här på den tiden. Och det var icke litet. Herredagar och rådsmöten förekommo här nästan hvarje år.

Fig. 6. Plan af Vadstena kloster.¹

Trädgårdsodlingen i vårt land står i stor skuld hos Vadstena kloster. Uti Vadstenamunkarne hade man nämligen goda trädgårdsmästare. Vetenskap, filosofi, astronomi, läkarekallet m. m.

¹ Enligt en på kopparsticket meddelad »Beskrifning» utmärka: *A.* Klosterkyrkan. — *B.* Nunneklostret. — *C.* Munkklostret, nybyggt på gamla grunden 1767. — *D.* Stadskyrkan. — *E.* Stadsskolan, nedriven 1809. — *F.* Församlingarnas begravningsplats. — *G.* Stadsgårdar och tomter. — *H.* Munketrädgården. — *I.* Nunneträdgården. — *K.* Kommendantens vid Arbetsinrättningen boställe. — *L.* Munkedammen, nu planerad och fylld. — *M.* Sanctum sanctorum. — *N.* Den s. k. »belätkanmaren», nedriven 1807. — *O.* Mälthus m. m., borttaget 1815. — *P.* St Britas källa. — *Q.* Latrin. — *R.* Borgerskapets bad- och tvätthus, nedrifna 1798. — *S.* Aftäckt ruin, troligen efter det i Diarium Wadstenense omnämnda Domus Begginarum. — *T.* Vagnshus för kongl. 2:a Lifgrenad. Regem:s tross. — *U.* Latringårdar. — *V.* Lusthus. — *X.* Grotta och en runsten.

idkades här. Sveriges lärdaste professor hade varit munk i Vadstena. Urmakaryrket stod här så högt, att då Uppsala domkyrkas tornur, som förfärdigats af en Vadstenamunk, gick sönder, vågade sig ingen annan på med att försöka åter ställa det i ordning än vår store Polhem. Vadstenadiariet omtalar ofta en afliden munk såsom skicklig handverkare.

Smädelser har man hört utslungas mot klosterfolket i Vadstena. Smädelse hade talaren i går förnunnit i kapellet. Men lifvet var nog så godt i detta kloster. Därom vittnar drottning Filippas klara vittnesbörd.

Talaren meddelade sedan en beskrifning öfver klostret, hvilken beskrifning här icke kunnat återgifvas. I stället införes här en vy och en plan af klostret efter ett år 1822 utfördt kopparstiek (fig. 5 och 6).

Hela föredraget vittnade om stor pietet för Vadstena kloster och dess folk. Särskildt framhöll talaren, att till detta klostrens minnen höra sådana kvinnogestalter som Birgitta och hennes dotter Katarina samt drottningarna Margareta och Filippa. »Detta räcker», slutade talaren, »för ett århundrade.»

Öfveringenjör LINDBALL yttrade därefter: Fornminnesföreningen åligger vid dess möte i Vadstena att så vidt möjligt söka vederlägga de beskyllningar för dåligt lefverne inom klostret, som under tre århundraden hopspunnits för att göra katolska läran förhatlig. Egennyttas synes i början hafva varit hufvudmotivet. Konung Kristian I, som stundom lofvade gåfvor till klostret, — hvilka löften sällan infriades, — bemäktigade sig däremot vid andra tillfällen donationer, gifna af företrädare. Slutligen anklagade han klostret hos påfven, kanske i hopp att få det upphäfdt, men försöket misslyckades. Bättre lyckades detta för Vasakonungarne, då äfven i flera andra länder klostren tjänat ut och upphäfdes, men konung Karl IX styrkte rättvisan af den slutliga indragningen, enligt hvad sägnerne uppgifva, genom dikter om brottsligt lefverne i klostret, så t. ex. om det gamla ihåliga päronträdet, som han lät fälla och som befanns innehålla en mängd barnskelett; de nya protestantiska prästerna gifvo honom härvid verksam hjälp. Under adertonhundratalet framkom ett nytt bevis, nämligen ett bref dateradt 1498, skrifvet af en nunna i Vadstena, syster Ingrid Persdotter, till hennes käraste välbördig Sven Axel Nilsson (Pontin tillägger namnet Roos, hvilket ej finnes i originalet); brefvet är långt och romantiskt; hon beklagar sin ställning och tillståndet i klostret, säger

att bröderna och systrarna leka på spel, drieka vin och dansa med hvarandra i trädgården morgon och afton, ja, äfven brottsligt förhållande dem emellan omtalas. Detta bref har in extenso många gånger anförts, t. o. m. af allvarliga historieskrifvare, och dock är språket däri ett tydligt bevis, att det ej är äkta; dessutom är ju orindligt att tillägga ett fruntimmer författandet däraf på fjortonhundraåret, en tidpunkt då högst få personer kunde skriva sitt namn.

Brevet är en dikt från början till slut, skrivet af filosofie magister Carolus M. Brandelius som akademisk afhandling och tryckt i Greifswald år 1789. I ett af de trenne latinska företalen säger han: att om läsaren ej har nöje däraf, det åtminstone ej bör ådraga författaren dess misshag — allt klander af klosterfolket ansågs då såsom en Gudi behagelig gärning.

Brevet finnes i originaltryck i min ägo.

Till slut några ord om den i klostret befintliga s. k. nunnecellen med blott en springa i muren, 30 mm. bred och 80 mm. hög, i stället för fönster. Genom benägen hjälp af en vän har den mörka cellen (efter mötets slut) blifvit noga uppmätt och uppritad, och befinnes, att professor Brunius hade rätt; den har utgjort en gång till förbindelsebro emellan klostret och nunnornas kor på läktaren i kyrkan. Dörröppningen går helt igenom den en meter tjocka yttermuren och är vid ytterkanten igenmurad med en endast fotstjock mur, i hvilken ofvan omtalta springa för ljusläppning anbringats. En siktlinie genom denna springa träffar en igenmurad dörröppning högt upp på kyrkans vägg, hvarest likadana dörrhakar och fäste för klinka finnas som på insidan af klostermuren. Vi äro sålunda befriade från den pinsamma tanken, att de arma nunnorna måst bo i källarliknande celler utan fönster.

På hvilka ställen i Östergötland och angränsande landskap samt hvilka aftnar har man af ålder plägat tända eldar? Så lydde den fråga, hvilken såsom diskussionsämne för dagen stod upptagen på programmet.

Diskussionen inleddes af professor MONTELIUS, som erinrade, hurusom seden att på vissa dagar, eller rättare vissa nätter, tända eldar går långt tillbaka i tiden, mycket längre än till medeltiden. Dessa eldar tändas hufvudsakligen vid vinter- och sommarsolstånd, vår- och höstdagjämningarna. Seden måste alltså hänföras till

en urgammal soldyrkan. Hos oss förekommer denna sed numera på våren — påskaftonen och valborgsmässoaftonen — och vid midsommar; men vi veta, att eldar fordomdags tändts äfven vid jul-tiden. Sedén att tända sådana eldar förekommer äfven i många andra länder. Och den är känd allt ifrån äldre tider.

Talaren uppmanade de närvarande att lämna uppgifter om de trakter, där denna sed ännu bibehålles, samt hvilken dag och på hvilka ställen eldar tändas.

Folkhögskolläraren H. TORNELL från Gamleby hade som barn, för tjugu år sedan, sett valborgsmässoeldar tändas i nejden mellan Motala och Vadstena; numera äro i denna trakt dessa eldar sloeknade. I västra Stenby finnas två högar: »Högarna baeke» (= Högarnas baeke) och Skeppstads stensättning, där man fordom tändt eldar. Om Högarnas baeke hette det, att därinom skulle bo en gubbe, till storleken som en åttaårs pojke. När denne visade sig, skulle det bli svåra år. Vidare nämnde talaren Vallabaeken i Appuna socken samt »Tingsberget» i Krigsbergs socken. På båda dessa ställen har man tändt eldar. På sistnämnda baeke offrade man äfven riskvistar. På Lunds kulle i södra Vi socken tände man mera allmänt valborgsmässoeldar. Och på Griparedausen nära Gamleby tändas äfven tjärtunnor.

Kontraktsposten WAHLFISK upplyste, att valborgsmässoeldar fortfarande tändas i Närke. I skogsbygderna tändas äfven midsommareldar. Och, om inga 1-maj-eldar blifva tända, tändas eldar aftonen före Peregrinus, den 15 maj. Folket säger då, att det offrar åt Peregrinus. Ursprunget till denna märkliga sed hade talaren ej lyckats utforska.

Kyrkoherden A. ALSON från V. Tollstad framhöll, att man i den trakten tänder både majeldar och påskeldar. Eleverna vid skogsskolan på Omberg deltaga flitigt i att tända eldar.

Professor MONTELIUS anhöll, att uppgifter, som ej nu kunde gifvas, måtte skickas till honom skriftligen.

Kyrkoherden LÅFTMAN ville med anledning af professor Montelii uppgift i hans inledningsanförande, att tiden för offereldarnas tändande sammanfölla med solens olika faser, framställa en fråga: Huru kunna maj- eller påskeldarna sammanställas med tiden för vårdagjämningen?

Professor MONTELIUS besvarade denna fråga genom att hänvisa till det nära sambandet mellan påsken och vårdagjämningen, då

ju påskdagen är den första söndagen efter fullmånen efter vårdagjämningen.

Kontraktspresten WAHLFISK ville som svar på frågan säga, att vårdagjämningsseldarna framflyttats till valborgsmässan eller till den tid, då djuren i allmänhet släppas i vall. Och man har i senare tid trött sig med dessa eldar skrämma bort vilddjuren ur närliggande skogar.

* * *

Klockan 2 e. m. afreste mötesmedlemmarne till Alvastra: en del med ångaren Motala Express; de öfriga med extratåg. Alla möttes vid Hästholmen och åtföljdes sedan till Alvastra, vid hvars turisthotell förfriskningar intogos. Klosterruinerna besågos därefter.

Klockan 6 e. m. hölls vid sandgropen nära Alvastra järnvägsstation föredrag af docenten O. ALMGREN om: *De vid Alvastra nyligen funna grafvarna från tiden kort efter Kr. föd.* (med trepanerade hufvudskålar).

För dessa under sommaren 1900 undersökta grafvar är en utförlig redogörelse offentliggjord i Kongl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Månadsblad 1900. Undersökningen af grafväldet hade återupptagits några dagar före mötets början. Härvid hade hittills blottats en skelettgraf och flere brandgrafvar, hvilka i samband med föredraget förevisades. Den förstnämnda grafven innehöll skelettet af en storväxt man, liggande med hufvudet åt NO; vid hans vänstra axel anträffades en hartsring, som utgjort tätning till fogen mellan bottnen och sidan i en träask. I brandgrafvarna voro de brända benen nedlagda antingen i en kittelförmig grop i jorden eller i ett lerkärl eller ock i en träask, hvars hartsring ännu omslöt bensamlingen. Dessa grafvar tillhörde liksom de år 1900 anträffade den äldre järnåldern.

Vid Väfversnnda besågos på hemvägen Berzelii sten och kyrkan.

Såsom något minnesvärdt må antecknas, att då mötesmedlemmarne tågade ned från järnvägen till Berzeliistenen, stod en ovanligt vacker, dubbel regnbåge såsom en triumfbåge öfver vägen till den frejdade vetenskapsmannens minnessten.

* * *

Onsdagen den 21 kl. 9.45 f. m. öppnades åter förhandlingarna.

Doktor B. SALIN höll ett föredrag om *Östergötlands första bebyggande*, hvilket föredrag kommer att tryckas i nästa häfte af tidskriften.

Öfveringenjör LINDVALL begärde med anledning af detta föredrag ordet och framhöll, att han hade antydning om, att de af föredragshållaren förevisade tvenne första slagen af stenverktyg: den slagna och den slipade stenyxan, icke vore att betrakta såsom öfvergångsformer, förfärdigade af samma folkslag, utan att de voro produkter af två olika folkslag.

Såsom deltagare i den Internationella geologiska kongressen i S:t Petersburg 1897 hade talaren därefter åtföljt den exkursion, som tog vägen öfver Kiev för beseendet af märkvärdiga spår efter förhistoriska människor, som där upptäckts. Staden Kiev är belägen vid floden Dniepr som, gående från nord till syd, just där gör en svängning åt öster, och denna svängning orsakar att floden bortskurit marken under långliga tider, lämnande nordsidan som ett lågt land med vattensamlingar, då däremot sydstranden, där staden nu står, är några hundra fot hög. I den branta lerväggen synas stora ras, som ännu då och då förnyas, och är det i dessa ras äfvensom i de stora urgräfningarna för tegelbruken i stadens närhet som spåren i fråga förekomma. Det understa grå lerlagret tillhör tertiärtiden, och däri hittas snäckor äfvensom hjältänder. På gränsen emellan detta lager och ofvanliggande synes ett, stundom tvenne lager af ljnsbrun färg och ca 20 cm. tjocklek. Dessa lager ligga ungefär 10 meter under jordytan och hafva af de lärda fått namnet *couche de culture humaine*, och många fynd hafva i dem gjorts, såsom af träkol, delvis brända trästycken jämte stenar, som varit utsatta för eld, flintspånor samt flintkärnor eller sådana rester af flinta, som blifvit för små att därpå slå ytterligare spånor, äfvensom oarbetade flintor ämnade att bearbetas. I grannskapet af dessa fynd hafva funnits skelettdelar af mammutdjuret. Väldiga bruna våta läggjar af detta djur, delvis fastsittande i lagret, sågos vid vårt besök, och den tvärrandiga tuggytan af en kindtaud tittade just fram ur lerväggen. Betar af detta djur äfvensom fram- och bakfötter hafva tid efter annan utgräfts, och uppgafs att lämningar af åtminstone fem sådana högdjur anträffats och därpå några delar med spår af hugg för att sönderdelas.

Allt detta visar otvetydigt, att människor af paleolitisk ras här lefvat, innan de ofvanliggande mäktiga lerlagren deponerats, d. v. s. människor som ännu ej lärt sig att slipa sina flintverktyg och i utveckling stått nära djuren. Ofvan kulturlagret förekom ett ca 6 meters lager af lera, innehållande här och där grus och stenar till ett hufvuds storlek »från trakten eller nordligare länder», antydande att *lagret tillhör istiden*; i lagren såväl under som öfver detta finnos inga stenar. Ryska geologerna kallade lagret postglacière; säkert är att det afsatts i hafvet och troligt att drifisen dithörfört och rullat stenarna, då Europa delvis stod under vatten och Golfströmmen återvände från Ishafvet medförande den drifis, som orsakade istiden i Norden enligt Lindvalls teori. — Ofvan detta lager andra och till sist öfverst löess eller nyaste bildning (mähända blåst jord).

Men i Kiev har därjämte gjorts fynd från neolitiska eller slipade flintverktygens period, detta vid jordytan i grottor nära ofvan nämnda tegelbruk. Man har funnit jämte slipade flintverktyg delar af råa lerkärl, afskräden från måltider, snäckskal, fiskben och ben af nutida fyrfota djur.

De flesta spår efter förhistoriska människor hafva funnits i grottor under droppstensbäddar eller i flodbäddar, mer eller mindre djupt under ytan; i båda fallen är tidsbestämningen svår, men i detta fall skiljas spåren af de båda folken af 10 meter lager af lera, delvis afsatt i hafvet och med spår efter istiden. Vi kunna då våga den slutsatsen, att paleolitiska människan fanns samtidigt med mammutdjuret vid tertiärtidens slut, stod då nära djurets ståndpunkt, fördrefs eller förgicks vid landets sänkning under hafsytan i Europa, då istiden inträdde, och efter dess slut, då landet ånyo blef beböeligt, efterträddes af neolitiska folket, som invandrade från andra delar af världen medförande, icke endast konsten att slipa verktygen, men äfven andra, såsom att bränna lerkärl m. m., och tydes härigenom den gåta, som gäekat de lärda, att ej finna någon mellanlänk emellan de paleolitiska och neolitiska fynden.

Det stöder äfven den åsikt, hvartill den store naturforskaren sir Joseph Prestwich kom på sin ålderdom, nämligen: att sent i geologisk tid en stor öfersvämning i Europa ägt rum, som jämförelsevis fort kommit och snart gått, d. v. s. efter geologisk måttstock ett och annat årtusende.

Denna förklaring öfver de båda människorasernas uppträdande är talarens egen och har icke förut i tryck meddelats.

Professor MONTELIUS ansåg sig böra fästa uppmärksamheten därpå, att hvad den siste talaren anført ej gäfvé någon upplysning om förhållandena i Östergötland, emedan paleolitiska fynd icke gjorts där. — I anledning af dr Salins föredrag bad han få nämna några ord som svar på en fråga, som kanske många af de närvarande skulle vilja göra: Är det möjligt, att i århundraden före Kr. f. bestämman den tid, från hvilken de olika, nu ontalade yxtyperna förskrifva sig? Svaret blefve, att vi verkligen kunna göra oss en föreställning därom. Flertalet af de vanliga stenyxorna med skafthål — från steuålderns sista del, hällkistornas period, — förskrefve sig från tiden omkring år 2000 före Kr. De båtformiga stenhamrarua, samtidiga med gånggrifterna i Västergötland och Skåne, äro äldre och tillhöra det tredje förkristna årtusendets senare hälft, således tiden mellan 2500 och 2000. Än äldre äro de i Östergötland funna flintyxorna, som hafva tydliga smalsidor och upptill äro breda, men aftunnade. De förfärdigades omkring 3000 år före Kr.

Från det 4:de förkristna årtusendet, således från en tid, som ligger nugefär *sex årtusenden före våra dagar*, förskrifva sig de äldsta i Östergötland uppgrädda flintyxorna, de som hafva spetsoval genomskäring och upptill äro mer eller mindre spetsiga. Det är möjligt, att framtida undersökniugar kunna visa, att dessa tal äro för låga. Säkerligen komma de ej att visa motsatsen.

Professor WRANGEL anhöll att med anledning af en notis i en Smålandstidning för ett par veckor sedan få rikta uppmärksamheten på en gammal kyrka af trä, som man nu ville rifva — dess grund skulle användas till begravningsplatsens utvidgande — men som borde räddas, samt i sammanhang därmed på en annan ödekyrka, hvilken däremot församlingen ville väl bevara. Dessa intressanta *träkyrkor* voro: den förra Bäckaby, belägen i södra delen af Jönköpings län, den senare Granhult, liggande några mil sydligare i Kronobergs län. I den åsyftade notisen ontalades, att Bäckaby kyrka nu i sommar varit utbjuden till salu åt den högstbjudande. En person hade bjudit 355 kr. för kyrkan, men som detta pris ansågs för litet, skall nu auktion ske i oktober. Talaren värdjade till de närvarande; och han uttalade en önskan, att denna kyrka genom en insamling eller på annat sätt kunde inlösas och för framtiden bevaras — helst på sin ursprungliga plats. Talaren

kastade en hastig öfverblick öfver vår kyrkliga träarkitektur. Vi hafva en gång ägt *resvirkeskyrkor*, liknande stafkyrkorna i Norge; en eller annan finnes väl kvar ännu, ehuru af tämligen enkel och konstlös beskaffenhet (rester af intressantare sådana i Nationalmuseum). De flesta af våra träkyrkor äro emellertid konstrerade af *liggande timmer*. Från medeltiden stå några få sådana kvar; två vackra exempel äro Grauhult och Bäckaby, hvilka dock under tidernas lopp undergått åtskilliga förändringar. Talaren, som nyligen besökt dessa kyrkor, lämnade en kort beskrifning af dem i anslutning till några under besöken tagna fotografier.

Professor MONTELIUS fäste — med anledning af föregående talares beskrifning af Grauhult, där en rätt märklig S:t Olofsbild väl bevarats — uppmärksamheten på, huru allmän S:t Olofskulten varit i vårt land. Detta kunde förefalla egendomligt, då S:t Olof är ett norskt helgon, men det stode utan tvifvel i samband därmed, att S:t Olof i slaget vid Stiklarstad blef ihjälslagen med en yxa. Han afbildades därför med en yxa i sin hand. Våra förfäder hade under hednatiden dyrkat Tor, som afbildades med hammaren i handen. Likheten mellan Torsbilden och Olofsbilden var därför så stor, att den dyrkan man sedan uråldriga tider ägnat Tor öfverflyttades på Olof. En intressant belysning af detta förhållande hafva vi i staden Torshällas sigill under medeltiden. Staden, hvars namn egentligen var Torsharg, eller Tors helgedom, hade i sitt sigill en Olofsbild.¹

Kyrkoherden LÅFTMAN hade af professor Wrangels föredrag blifvit uppkallad att yttra sig. Han vore med om att bevara Bäckaby ödekyrka, men ej för ett uttalande, att den skulle bibehållas på sin ursprungliga plats. Ty om församlingen behöfver platsen till kyrkogård, bör detta icke förnekas den.

Doktor SALIN yttrade: Professor Wrangel talade om stafkyrkor. Vi ha ett par kyrkor, som äro af äldre typ än de i Norge. Sälunda egen typ här. Om de i Norge tidigare haft likadan typ som vi, det känner jag icke.

Professor WRANGEL förklarade sig ej hafva sagt, att våra stafkyrkor vore af alldeles samma typ som Norges, utan blott att de liknade de norska stafkyrkorna. Hänvisade till dr Ekhofts undersökningar. Mot kyrkoherden Låftman ville talaren anföra, att

¹ MONTELIUS, *Solgudens yxa och Tors hammare*, i *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, 10:e bandet, sid. 293.

Bäckaby församling byggt sig en ny kyrka af sten på amman plats än den, där ödekyrkan står, samt att man där har tillfälle att förskaffa sig mark, lämplig till kyrkogård, troligen för blott några få hundra kronor.

Professor MONTELIUS höll sedan ett föredrag om

Mariakulten i Sverige under medeltiden.

(Utrymmet i tidskriften medgifver icke att här intaga detta föredrag, som torde komma att vid tillfälle tryckas på annat ställe.)

Intendenten G. J:SON KARLIN från Lund begärde därefter ordet. Han hade önskat att förut hafva vetat, att detta ämne skulle förekomma, i hvilket fall han kanske kunnat lämna några värdefullare bidrag. Nu finge han inskränka sig till några tillfälliga erinringar. Angående den af föredraganden omtalade Mariakloekan, ville talaren framhålla, att i V. Göinge m. fl. trakter af Skåne arbetet alldeles bestämdt upphörde, då Mariakloekan om lördagskvällen ringde. Vesperkloekan och Mariakloekan stodo salunda i ett tydligt sammanhang. Såsom en ytterligare kvarleva af Mariakulten i södra Sverige framhöll talaren, att då tron lästes och man kom till orden: född af jungfrun Maria, nego alla kvinnor. Sista gången talaren iakttagit detta bruks allmänna förekomst var för tio år sedan i Härlunda kyrka i södra Småland. Andra exempel på en kvarlevande Mariakult lämnade de växter, med hvilka Marias namn var förbundet, såsom »Marie ört» och »Jungfrun Marie sänghalm», hvilken senare ört Maria för öfrigt torde hafva fått ärfva efter Freja.

Till professor Montelii uppfattning, att Mariakulten under vår medeltid skulle öfvergått i gudomlig dyrkan och att Maria nästan betraktades som en gudosperson, kunde talaren dock icke ansluta sig. Det bevis prof. M. fann härför i inskriptionen på skeden från 1451: *Hjälp S:ta Maria själf tredje* kunde icke gälla såsom ett sådant. Hvilken af gndomspersonerna skulle man vågat att utsluta för att lämna Maria den lediga platsen? Denna inskription med sin åkallan syftade på någonting helt annat, nämligen helgongenerationen Maria, Anna och Susanna — dotter, mor och mor. Såsom stöd för denna uppfattning anförde talaren bland annat en inskription på den mindre kyrkkloekan i Hvellinge, Skåne, där det heter: *Hjälp Jesus, Maria, Anna och S:ta Susanna.* Där står

Maria som den tredje i generationen, äfven om man icke fränser Sonen, som i fjärde led blir generationens kulmen och avslutning.

Professor MONTELIUS ville härvid nu blott anmärka, att orden »Hjälp Maria, själf tredje!» icke kunna betyda, att Maria vore den tredje i ordningen. Ty på annat ställe heter det: »Hjälp Anna, själf tredje!»

Rektor LUNDBERG påminde om den röda steuen å Vadstena klosterkyrka, därå Birgitta låter Kristus tala så: »Min moder må vara dig insegel, min fader löftesman, och den Helige Ande lugsvalaren för alla dem, som till ditt kloster komma.»

Ordningen personerna emellan kunde ju vara en antydning om, att Birgitta, om än omedvetet, ej hållit så strängt på rangordningen mellan Fadern, Maria och den Hel. Ande.

Komministeren R. PETERSSON från Vadstena bad att, i anledning af professor Montelii yttrande om betydelsen af Evas fall för kvinnans underdånighet i förhållande till mannen, och om Maria-kultens inverkan på kvinnans förbättrade ställning, få framhålla, att flera hedniska folk ställa kvinnan högt.

Professor MONTELIUS ville i afseende på frågan om Eva nämna, att då en för kvinnans förbättrade ställning intresserad person för ej länge sedan hade vändt sig till en herre med anhållan om hjälp uti sitt arbete, hade han fått till svar, att det var bra som det var; det var hennes egen skuld».

Hvilka källor äro eller hafva varit offerkällor i Östergötland och angränsande landskap? Denna fråga togs nu under behandling och inleddes af doktor SALIN. Talaren erinrade om det ännu hos allmogen förekommande bruket att vid vissa högtider, t. ex. trefaldighetsafton eller midsommarafton, samlas vid vissa källor för att »driicka hälsa», hvarvid offer nedlades i källan, och ungdomen gärna förlustade sig med hvarjehanda lekar och danser. Bland dylika källor nämndes den genom August Blanches skildringar allbekanta, strax utanför Stockholm vid Uggleviken belägna.

Men hvilken kunde anledningen vara till denna bland allmogen så utbredda sed? Förlustelserna kunde visserligen i sin mån hafva bidragit till denna seds bibehållande, men orsaken till den voro de säkerligen ej, emedan de ingalunda gifva oss någon förklaring på offerandet. Hvarje offerhandling visar med nödvändighet

hän mot religion, och när offerandet ingår som en så väsentlig handling vid dessa sammankomster vid källorna, framgår däraf med oafvislig följdriktighet, att man ursprungligen samlats vid källan af någon religiös anledning.

Enhvar måste för sig själf medgifva, att detta offraude i källan ej kan ha sitt ursprung inom den kristna religionen, och vi finna äfven, huru under vidt skilda tider den kristna kyrkans representanter uppträdt emot denna sed. Så skref ärkebiskop Laurentius Petri en gång till biskopen i Strängnäs, att han borde ifrå mot offerandet i källor, hvilket vore ett papistiskt otyg. Att han kunde anse det för sådant, kom sig otvifvelaktigt däraf, att en mängd offerkällor baro katolska helgons namn såsom S:t Olofskällan, S:t Sigfridskällan m. fl., men att den katolska kyrkan likväl ej gifvit upphof till denna kult, ehuru den sökt gifva den en kristen färg genom att viga källorna åt vissa helgon, framgår bland annat däraf, att man t. ex. från Frankrike känner flera under 500—800-talet utfärdade förbud mot offerandet i källor. Vi ledas härigenom in på den åsikten, att källkulten har sin rot i hedendomen, och mer än en omständighet — vi kunna af brist på utrymme ej närmare ingå härpå — talar för att vi måste förlägga källkultens egentliga utbildningstid så långt tillbaka som till steåldern.

Åt hvilka hednagudar voro då källorna ägnade? Ännu hafva undersökningarna inom detta område ej hunnit så långt, att vi med bestämdhet kunna uppgifva detta. Mycket talar likväl för att de under hedendomens senare skeden kunde viga åt hvilken gud som helst. Då många omständigheter häntyda på att Tor var den förnämste guden i Sverige och då alla forskare, som sysselsatt sig med frågor rörande denna sak, äro därom ense, att S:t Olof ej är något annat än en kristnad Tor, framgår af detta, att vi sannolikt öfver allt, där det nu finnes en S:t Olofskälla, har att under hedendomen tänka oss en Tors källa. Underståndom har Tor själf blifvit kanouiserad, t. ex. Helge Tors källa i Småland, och samma historia ligger väl bakom benämningen S:t Tores källa invid Södertälje. — Vid ett sådant namn som »Onsbackakällan» (källan vid Odins baeke) är gudanamnet visserligen ej direkt knutet vid källan, men under förutsättning att namnet är gammalt, är det högst sannolikt, att det offerande som än i dag sker till källan är en fortsättning af dylika offerhandlingar, som på ett eller annat sätt stodo i förbindelse med Odenskulten.

Om dessa offer och sammankomster vid källorna hafva religiöst ursprung, så är det nog ej utan sin betydelse att de äga rum antingen vid vårens inbrott eller festen för sommaren. Ställa vi detta i förbindelse med att så många källor voro ägnade åt Tor, som enligt nyare forskningar äfven var en fruktbarhetsgud, så framgår det häraf, att källkulten med all sannolikhet i många fall kan sättas i samband med dyrkan af fruktbarhetsgudar i och för årsväxtens befrämjande. — Många och mycket utvisar för oss, att Tor var en fruktbarhetsgud, men framför allt vill jag i detta samband erinra därom, att bocken, hvilket djur var helgadt åt Tor, spelar en mycket framstående roll vid skördefester och andra med skörden förknippade förhållanden, och nyter om Tors bockar kunde slaktas och ätas, men följande dag åter vara lifslevande och krya, om man blott iakttog att kasta benen till baka i lundarna, är ju en vaeker poetisk omskrifning för landtmannens arbete, som skördar sädesfälten och lifnärer sig däraf men kastar en del tillbaka i jorden, hvarefter det åter spirar upp och mognar till en ny skörd.

Att man »driicker hälsa» vid dessa källor har för visso intet att göra med vattnets beskaffenhet, om än en eller annan mineralkälla äfven blifvit en bekant offerkälla, utan torde detta snarare stå i samband med källans egenskap att vara under fruktbarhetsgudens hägn, ty liksom denne gaf kraft åt årsväxten, så att den spirade upp och frodades, så blef människan genom driekandet ur källan delaktig af denna kraft, så att hon »trifdes», växte sig sund och stark.

Liksom alla andra seder och bruk från fordomtina nu hålla på att dö ut, så är det ock med källkulten. Det vore därför redan nu måhända i allra sista ögonblicket, som något af det, som vid den förekommit, kunde räddas åt kommande släkten, men för att lyckas i detta vore det också nödvändigt att så många som möjligt intresserade sig för saken och hvar och en i sin hembygd toge reda på allt, som vore möjligt att få veta om offerkällor, och ville talaren för sin del påpeka följande punkter, som det låge särskild vikt uppå att uppmärksamma, nämligen: dagen och tiden på dagen då källan besöktes, om därvid någon utsmyckning af källan anordnades, om tvagning skedde i källan eller i vatten hämtadt ur denna, om det offerades i eller vid källan, om träd funnos i närheten, och om i så fall offergåfvor, såsom linnelappar eller dylikt, i dessa upphängdes, om väderstrecket, i hvilket källan rinner, om den

ligger nära kyrkan och slutligen källans namn, om den är känd under ett eller flera namn o. s. v. Af offerkällor inom Östergötland nämnde talaren den vid Odenfors, som ännu på trefaldighetsaftonen var talrikt besökt.

Professor MONTELIUS bad att man skriftligen eller muntligen måtte meddela honom underrättelser om offerkällor i Östergötland och angränsande landskap.

Intendenten KARLIN var visserligen något tveksam, om man kunde räkna Skåne till angränsande landskap till Östergötland, då Småland ju låg emellan dem båda. Han ville dock lämna några upplysningar om skånska offerkällor. Vid Ramlösa hälsobrunn offrade man för icke länge sedan för återvunnen hälsa — icke penningar, men de synliga minnena af den öfverståndna sjukdomen. Man kunde få se upphängda i träden kring denna hälsobrunn de kryckor, trasor, aftagna bandager och annat, som den sjuke burit. Äfven penningoffer förekommo. Det var naturligt, att källan i sådant fall blef samvetsgrant vittjad. Vid Sandviks och Bosebo kyrkor i Småland, där offerkällor funnos, på det senare stället den berömda Cisselås källa, hade kyrkorna sina förnämsta inkomster af dessa offer. Olofskällan vid S:t Olof nära Simrishamn är att räkna till de mest berömda offerkällorna i vårt land. De från när och fjärran kommande sjuklingarne ströko sig först i kyrkan med den helige Olofs silfveryxa och gingo därpå ned till källan för att offra. Driekandet satte man här icke mycket värde på. Ännu »söktes S:t Ola ganska flitigt, fast mest af främlingar. En i gamla tider märkvärdig offerkälla var Kilhults (Killehult) källa med 7 ådror. När kyrkan för ett fyrtiotal år sedan flyttades, torde denna källa också hafva spelat sin tysta roll vid bestämmandet af platsen.

Folkhögskolläraren TORNELL nämnde flera offerkällor. Vid Hagebytorp i Hagebyhöga socken finns en källa, dit ungdomen samlas midsommarafton. Långerydsvärmslan i samma socken ansågs ha läkande verkan, om man kastade dit det verktyg, med hvilket man skadat sig. S:t Britas källa i V. Stenby socken besökte man också gärna. Om denna källa berättas det, att S:ta Birgitta, på vandring mellan Ulfåsa och Vadstena, skulle hafva satt sig vid vägen att hvila, samt därvid utropat: »O, hvad jag är törstig!», och strax rann denna källa upp. Grepstadkällan i samma socken besökes också midsommarafton, och där offras än i dag. Hälsogifvande kraft har offer i denna källa, om det sker en tors-

dagsmorgon före solens uppgång och den offerande hvarken tilltalar eller svarar någon, som han möjligen kan möta eller träffa på. Mellan Skeninge och Lagmansberga i Allhelgona socken finnes äfven en offerkälla. Till Erkestorps källa i Flisby socken reser folk ända till ett tiotal mil för att ur densamma dricka hälsa.

I sammanhang med talet om offerkällorna vill talaren framhålla »Aska hög», i Fifvelstads socken. Alla åboarna i Aska by hafva del i denna hög. Hvarje midsommarafton reses där midsommarstång. Försummas detta, sker under året olyckor med djuren.

Intendenten KARLIN ville, då han icke kunnat närvara vid behandlingen af frågan om vården af de kyrkliga minnena, till mötet öfverlämna såsom gåfva från Kulturhistoriska föreningen 100 ex. af sin uppsats *Huru vi skydda våra kyrkliga minnesmärken*. Han hade i sitt där uppställda reformprogram framhållit följande medel för att komma ut ur det rådande oeffterättighetstillståndet: *Det första*, hvilket gäller hvad lagen kallar *rörigt gods, som tjänar att beröra minnet af förtidens bruk och konstfärdighet* etc., skulle vara en ändring i § 10 af kungl. förordningen om förutida minnesmärken, hvarigenom dess senare del i stället för det gamla: *utan att förut hafva varit Kungl. Maj:ts och kronan hembjudna* etc. »erhölle följande lydelse: *utan Kungl. Maj:ts medgifvande*.

Det andra vore, att prästkandidaterna, på hvilka, när de en gång komma ut i församlingarna, det största ansvaret hvilar, vid universitetet erhölle behöflig undervisning i kyrklig konst och konstsymbolik; ty sådant förhållandet nu är, är det omöjligt att i allmänhet hos den förutsätta vare sig något större intresse för eller begrepp om värdet af de kyrkor och kyrkliga mobilier, till hvilkas närmaste väktare de äro satta.

Det tredje och viktigaste vore kyrkokassornas indragande till staten eller sammansläende till stiftsbyggnadskassor under vård af domkapitel och stiftsdelegerade samt kyrkotiondens ingående i dessa, med undantag för hvad som erfordrades för kyrkornas löpande utgifter.

Det fjärde vore, att det, då det är omöjligt att fordra, att riksantikvarien med sin omfattande ämbetsverksamhet skall kunna förena en verkligt effektiv kyrkoinspektion i ett land så vidsträckt som vårt, anställdes stiftsintendenter på stiftskassornas bekostnad, hvilka hade att noga vaka öfver vården af kyrkorna och deras in-

ventarier samt däröfver inkomma med årliga berättelser till stiftsstyrelsen samt Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Utom dessa direkta medel skulle den yttersta sparsamhet från riksdagens sida, när det gäller anslag för s. k. kyrkorestaureringar, väsentligen bidraga att skydda våra ännu icke bortrestaurerade större helgedomar.

Förhandlingarna voro nu afslutade, men innan ordföranden upplöste mötet, anhöll professor MONTELIUS att å Svenska Fornminnesföreningens vägnar uttala ett hjärtligt tack till alla dem, som här på platsen medverkat till att detta möte blifvit så angenämt, som förhållandet varit. I första rummet tackade han Lokalkommittén, bestående af stadsfullmäktiges ordförande, öfverstelöjtnanten K. von Wernstedt, borgmästaren J. E. Nylander, kontraktsprosten Rud. Fjetterström, rektor A. V. Lundberg, doktor F. A. Nordeman, direktör E. A. Zotterman och handlanden L. J. Sjunnesson. Särskildt uttalade han sitt tack till herr Zotterman såsom ledaren af anordningarna vid mötet och till herr Nordeman såsom den, hvilken varit orsak till att detta möte hållits i Vadstena. Vidare tackade talaren stadsfullmäktige för lokalers anplåtande, spritbolaget såsom angenäm värd på hotellet, de hem, som mottagit gäster, trafikchefen Asplund, som den 20 anordnat extratåget; kapten Lindberg på Motala Express, som fört deltagarne till Hästholmen; ägarne till de åkdon, med hvilka vi i dag skola färdas till Nässja, samt andra som i ett eller annat fall bidragit till mötets framgång.

Sedan herr ORDFÖRANDE uttalat som sin öfvertygelse, att detta möte skulle lämna efter sig synnerligen angenäma minnen, förklarade han mötets förhandlingar afslutade.

Professor MONTELIUS hembar ordföranden mötets tack för det utmärkta sätt, på hvilket han ledt förhandlingarna, och för det stora intresse, han visat föreningens verksamhet. Det var icke första gången Svenska Fornminnesföreningen stod ansikte mot ansikte med honom. I lifligt minne stode ännu mötet i Linköping år 1887 och den stora gästfrihet han utöfvade under Föreningens besök vid Stjärnorps på kvällen i riksbelysning strålande min. I allmänhet anses det väl icke som en lycka att öka sina skulder; men i detta fall är Föreningen glad öfver, att den fått tillfälle att öka sin taesamhetskund till greve Douglas.

Kl. 3 e. m. företogo mötets medlemmar en utfärd i ett tjungtal ekipager till förminnena vid Nässja, som äro belägna ungefär en mil väster om Vadstena. Bortresan gjordes förbi Arneberga gård oeh Nässja kyrka, hvilkens vackra takmålningar beundrades. Vid framkomsten till Nässja besågos stensättningarna oeh domarringen, som väckte synnerlig uppmärksamhet.

Professor MONTELIUS höll från en af stenarna i domarringen ett kort föredrag om sådana förminnens betydelse. De stodo i sammanhang med våra förfäders offerfester. En helig källa fanns ofta i närheten af en sådan plats. Då folket var samladt till offerfest, skipades också lag.

Förfriskningar intogos i en bredvid liggande björklund. Sönger sjöngos oeh tal höllos. Kontraktsposten WAHLFISK från Närkes-Kil talade om behofvet af att sätta nytt lif i Östergötlands förminnesförening. Han uppförde Lokalkommittén, särskildt herrar Zotterman, Nordeman oeh Lundberg, att taga sig an denna sak.

Rektor Lundberg bad i ett med allmänt bifall hälsadt tal landshöfding Douglas ställa sig i spetsen härför.

Landshöfdingen lofvade att göra hvad han kunde för denna viktiga sak.

Kl. 7 var man åter i Vadstena. Mötet var slut.

Plåten till det kopparstick, från hvilket fig. 5 och 6 här ofvan äro tagna, tillhör fru Brita Ekdahl, som haft godheten tillåta dess begagnande för mötesberättelsen.

Huru vi kunna veta något om Sverige på Moses tid.

Af

Oscar Montelius.

I en af Götalands större städer höll jag för några år sedan en föreläsning om lifvet i Sverige på den tid, då Mose lefde, eller med andra ord på en tid, hvilken ligger ungefär lika långt *före* som Luther lefde *efter* Kristi födelse. Innan föreläsningen började, frågade mig en af stadens främsta män, huruvida man verkligen kunde veta något om Sverige så långt tillbaka i tiden. Samma oeh liknande frågor hafva äfven många andra gjort mig; än flera hafva tydligen tviflat på möjligheten oeh velat fråga något dylikt, ehuru de ej kommit sig för. Mer än en har, — då jag ej varit tillstädes, — kategoriskt förklaradt, att man inte *kan* hafva någon kännedom om förhållandena i vårt land under så aflägsna tider.

Dessa frågor oeh dessa tvifvel äro mycket naturliga. Vi veta ju, att nära ett årtusende förflutit efter vår tideräkningens början, innan på vikingatidens dagar historiens ljus faller öfver våra aflägsna bygder, då vi, såsom vanligt, härmed mena *den* historia, som endast öser ur skriftliga källor. För de århundraden, som ligga närmast bakom vikingatidens begynnelse, träffar man visserligen hos utländska författare en oeh annan spridd uppgift om Sverige, oeh några korta runinskrifter gifva oss en föreställning om språket oeh om enstaka förhållanden här vid den tiden. Men hvad vi på det viset lära känna är ej mycket, oeh den tid, som på det sättet sparsamt belyses, går ej långt tillbaka. Runorna,

Då denna uppsats, hvilken förnt varit tryckt i *Vintergatan* (Stockholm, 1901), ansetts kunna särskildt intressera Svenska Fornminnesföreningens ledamöter, intages den här, sedan *Vintergatans* förläggare därtill välvilligt lämnat sitt bifall.

Nordens äldsta skrift, blefvo ej kända här förr än ett par århundraden efter Kr. föd., och för tiden därförut hafva nordiska skrifter *intet* att förtälja om vårt land. Äfven hos de klassiska auktorerna söka vi förgäfvos andra upplysningar om Skandinavien än de få meddelanden, som någon resande från södra Europa kunnat lämna, och dessa röra endast tiden kort före Kristus.

Under sådana förhållanden är det inte underligt, ifall man anser det vara omöjligt att veta något om vårt land under ännu mera aflägsna tider. Och dock är sådant möjligt. Det har blifvit möjligt genom det rastlösa arbete, som under det sist förflutna seklet utförts på den förhistoriska fornforskningens fält.

Redan under 1800-talets första hälft fick man klart för sig, att, innan järnet blef känt i våra bygder, bronzen varit i dess ställe använd här, samt att Sverige varit befolkadt äfven långt före bronsålderns början. De som då bodde här kände inga metaller, utau gjorde sina vapen och verktyg af sten, i likhet med många folk, som europeiska sjöfarande under senare tider påträffat i mer eller mindre aflägsna trakter af jorden.

När man så för några årtionden sedan kom underfund med, att järnet varit känt här redan före Kr. föd., är det klart, att vi kunna veta *något* om förhållandena i vårt land äfven under den länge sedan förflutna tid, som ligger bakom järnets första uppträdande i Norden.

Men kunna vi veta, om bronsåldern ännu varade eller om järnåldern börjat här i Sverige vid den tid, 500 år före Kristus, då konungarne fördrefvos ur Rom och den romerska republiken grundlades? Kunna vi göra oss någon föreställning om förhållandena i Sverige vid den tid, 1000 år före Kristus, då konung David lefde? Eller vid den tid, omkring 1500 år före Kristus, då Mose lefde?

Svaret på alla dessa frågor blir *ja*.

Men då man hör det svaret, är man berättigad att framställa en annan fråga: *Huru* är detta möjligt?

Vi inse, att saken ej vore omöjlig, om man från den tiden kände några fynd, som jämte svenska arbeten innehölle utländska mynt, ty det är i allmänhet ej svårt att bestämma åldern af sådana mynt. Men ingenstädes i världen präglades några mynt förr än ungefär 700 år före Kr. föd., och de allra äldsta mynt, som hittills anträffats här i Norden, äro knappt äldre än från vår tideräkning

början. De äro för öfrigt mycket få och ej funna tillsammans med nordiska saker.

Mynten kunna således ej hjälpa oss, då vi vilja hafva reda på åldern af de svenska fynd, som härstamma från tiden före Kr. föd. Men den upplysning om ett sådant fynds ålder, som vi skulle hafva kunnat få af mynt, kunna vi få af hvilket annat främmande arbete som helst, om vi blott känna detta arbetes ålder.

Är den åldern bekant, ger ett mynt ej bättre ledning vid tidsbestämmelsen än ett kärl af brons eller glas, eller något annat dylikt föremål, som är vida lättare förstördt än ett mynt. Ett enstaka mynt kan till och med under vissa förhållanden vara missvisande, om man endast förlitar sig på det. Ett sådant silfvermynt som de romerska denarerna från den äldre kejsartiden *kan* hafva begagnats under århundraden; det *kan* efter lång tids hvila i jorden hafva hittats och ånyo användts, liksom ett annat stycke silfver; ett sådant mynt *kan* följaktligen träffas tillsammans med saker som äro mycket yngre. Man har också verkligen mer än en gång i Sverige funnit enstaka romerska mynt från det 2:dra århundradet efter Kr. föd. i silfverskatter, som anförtrotts åt jorden under vikingatiden, omkring 800 år efter det år, då myntet präglades. Ett mynt kan således föra mycket vilse, om man litar på det som vägledande vid bestämmelsen af ett fynds ålder.

Med andra, bräckligare saker behöfver man ej frukta att föras så vilse. De kunna ej så lätt trotsa tiden, och de kunna ej gärna åter användas, om de tillfälligtvis hittats.

Och det är ofta mycket lätt att veta, huru gamla de främmande föremål äro, som anträffats i vår jord. Följande exempel kan bevisa detta.

Om det som uppgräfts ur Pompejis ruiner veta vi ju, att det legat begravet där sedan år 79 efter Kr. föd. Alla saker af sådana typer, som *allmänt* förekomma i Pompeji, måste vara förfärdigade omkring midten af det första århundradet efter Kristus. Om nu en sak af samma typ anträffas i ett nordiskt fynd jämte inhemska arbeten, så ger den oss en säkrare upplysning om dessa arbetens ålder, än ett romerskt mynt från midten af nämnda århundrade skulle hafva gifvit. Och sådana fynd äro många gånger gjorda här. Så har man i Sverige och andra nordiska länder funnit flera bronskärl af alldeles samma typer som de i Pompeji vanliga. Emedan några af dessa kärl dessutom bära samma fabrikanterers namn

som de i Pompeji funna, kan ej minsta tvifvel råda om, att de verkligen förskrifva sig från midten af det första århundradet af vår tidräkning. Ett bronskärl af detta slag, med ett från Pompeji välbekant fabrikantnamn, är funnet i Helsingland, vid Kungsgården i Högs socken, och ger oss således en viktig upplysning om åldern af den graf, i hvilken det låg.

Romerska mynt och romerska bronskärl från tiden efter Kr. föd. äro emellertid inte de äldsta utländska arbeten som man anträffat här i Norden. Man har här funnit en stor mängd långt därförnt från mellersta och södra Europa införda saker, af hvilka många hittats tillsammans med nordiska arbeten.

Huru gamla dessa söderifrån införda saker äro, kan i de flesta fall numera med säkerhet afgöras, om man endast vet, hvilket århundrade före Kr. föd. hvarje sydeuropeisk typ tillhör. Åldern af de saker, som kommit hit från mellersta Europa, bestämmes nämligen genom de många där gjorda fynd, som jämte föremål af samma typer innehållit arbeten från södra Europa. Men hvar och en inser, att det är jämförelsevis lätt att bestämma åldern af de italienska och grekiska typer, som förskrifva sig från det 1:sta och senare hälften af det 2:dra årtusendet före Kr. föd. Den senare hälften af det förstnämnda årtusendet är ju i dessa båda länder historisk tid, och under de närmast där bakom liggande tio århundradena stod såväl Italien som Grekland i liflig förbindelse med de länder i Orienten, där den historiska tiden långt därförnt börjat.

Nyligen hafva storartade gräfningar i Athen gifvit oss noggrann kunskap om det, som är karakteristiskt för de första åren af det 5:te seklet före Kr. föd. En undersökning af de under tidernas lopp på Akropolis hopade jordmassorna har nämligen visat oss, hvad som kom ned i jorden, då borgen år 480 förstördes af perserna. Härigenom hafva vi erhållit en säker utgångspunkt för det kronologiska bestämmandet af de typer, som tillhöra tiden före det första förkristna årtusendets midt. Detta är för den nu föreliggande frågan så mycket viktigare, som samma typer förekomma mycket allmänt äfven i italienska fynd.

En annan säker utgångspunkt för den kronologiska forskningen hafva vi fått genom Schliemanns epokgörande upptäckter. Hans af sällspord lycka följda gräfningar i Troas och på Peloponnesos hafva lärt oss närmare känna den period af Greklands historia, som omfattar det trojanska krigets tid och århundradena däromkring.

Efter det af Homeros besjungna »guldrika Mykenæ», Agamemmons stad, plägar denna period kallas »Mykenæ-tiden».

Vi kunna numera icke blott urskilja flera på hvarandra följande delar af Mykenæ-tiden, utan äfven afgöra, hvilket eller hvilka århundraden före Kr. fød. hvar och en af dessa olika delar motsvarar. Detta har blifvit möjligt genom den lifliga förbindelse, i hvilken Grekland redan då stod med Egypten och västra Asien. Ty i de länderna går, såsom vi veta, den historiska tiden mycket långt tillbaka.

På samma sätt som vi i Europa tala om »Gamla tiden», »Medeltiden» och »Nya tiden», delas det gamla Egyptens historia i »Gamla rikets tid», »Mellersta rikets tid» och »Nya rikets tid». Likheten går ända därhän, att den »Nya tiden» i Egypten liksom i Europa börjar halftannat årtusende från Kristi födelse räknadt. Men här är likheten slut. I Europa börjar den nya tiden 1500 år efter Kr. fød., men i Egypten 1500 år före Kr. fød.

Om den egyptiska kronologien under gamla och mellersta rikets tid äro väl åsikterna ännu mycket delade. Men från och med det nya rikets början kunna vi sägas vara på fast historisk mark. Den meningsskiljaktighet, som ännu råder om kronologien under denna långa period af Egyptens historia, är ej så stor, att den har något inflytande på den fråga, med hvilken vi nu sysselsätta oss. Skulle någon af det nya rikets konungar hafva tillträdtt regeringen tio år förr eller senare, — och nämnvärdt större är i allmänhet ej meningsskiljaktigheten i fråga om denna tid, — är det af försvinnande betydelse för oss.

En till det nya rikets första tid hörande konung, hvars namn läses på flera föremål, funna jämte grekiska arbeten från Mykenæ-tiden, är Amenhotep III. Äfven hans gemål, drottning Ti, samt hans son och efterträdare Amenhotep IV äro af stor vikt för den grekiska kronologien. Man har nämligen ej blott i Grekland vid olika tillfällen funnit föremål med Amenhotep III:s och Tis namn i förbindelse med en viss grupp af den mykeniska tidens minnen, utan äfven i Egypten har man på flera ställen jämte lerkärl hörande till *samma* mykeniska grupp funnit egyptiska arbeten från *samma* konungs tid.

Af allra största betydelse för den nu föreliggande frågan är, att man i de nyligen uppgrädda ruinerna af det vid Tell-el-Amarna, på Nilens östra strand, belägna palats, som bebotts af Amenhotep

III och hans son, funnit en mängd lerkärl börande just till nyss nämnda mykeniska grupp. Detta är så mycket viktigare, som palatset vid Tell-el-Amarna blef förstördt kort efter Amenhotep IV:s död. Då dessa båda konungar regerade omkring år 1400 och under de första årtiondena af det 14:de århundradet, är det således tydligt, att den nu i fråga varande mykeniska gruppen tillhör samma tid.

Härmed har det emellertid också blifvit oss möjligt att bestämma åldern af de italienska arbeten, som genom talrika fynd visat sig vara samtida med denna mykeniska grupp.

I Grekland och Italien kunna vi äfven utan svårighet afgöra, hvilka arbeten höra till den tid, som är ett par mansåldrar äldre än den senast omtalade, och som således ligger omkring 1500 år före Kr. föd.

Då man känner, å ena sidan, hvad som i Grekland och Italien hör till tiden omkring år 500 före Kr. föd., och å den andra sidan hvad som i samma länder hör till tiden omkring år 1400 före Kr. föd., så måste det vara möjligt att genom ett omsorgsfullt studium af de på hvarandra följande perioder af dessa länders kulturhistoria, som utfylla de nio århundradena mellan Amenhotep IV och perserkrigen, bestämma hvad som hör till hvar och ett af dessa århundraden. För några år sedan visade jag också, att detta är möjligt.

Men då vi således kunna afgöra, till hvilket århundrade de särskilda italienska arbeten höra, som förskrifva sig från tiden mellan det andra förkristna årtusendets midt och vår tideräknings början, så är det klart, att de italienska arbeten från denna tid, som i mellersta och norra Europa träffats tillsammans med där inhemska föremål, i sin ordning kunna gifva oss upplysning om de sistnämnda föremålen ålder. Med andra ord: vi kunna förstå, huru det är möjligt att bestämma åldern af de svenska och andra nordiska arbeten, som höra icke blott till det sista årtusendet före Kr. föd., utan ock till det andra förkristna årtusendets senare hälft och midt. Men det andra förkristna årtusendets midt är just hvad vi, såsom i början nämndes, mena med Moses tid.

Vi kunna för öfrigt gå ännu längre. Sehliemanns gräfningar i Troas hafva för en förvånad värld blottat de märkliga minnen från en aflägsen forntid, som ända till våra dagar legat dolda i Hissarlicks väldiga ruinkulle.

Sedan den stad, som först byggdes på detta ställe, blifvit förstörd, uppfördes på dess ruiner en andra stad. På dennas ruiner bosatte sig en tredje stads invånare, och så vidare. Den sjette staden — allt nedifrån räknadt — har visat sig vara det homeriska Troja, den stad som var samtidigt med Mykenæs blomstringsperiod, således med det andra förkristna årtusendets midt.

Bakom år 1500 före Kr. föd. måste således de städers tid, som vi benämna den femte, den fjärde och den tredje, falla. Den andra staden har följaktligen upphört att finnas till så långt före år 1500, att man nu är ense därom, att denna andra stad förstördes omkring 2000 år före Kr. föd. Men då man kan urskilja tre långa perioder af denna andra stads byggnadshistoria, är det tydligt, att staden måste hafva ägt bestånd under många århundraden. Den har sannolikt grundats snarare före än efter år 2500. Men ännu äldre är den första, den äldsta staden.

Emedan många anknytningspunkter finnas mellan det man uppgrävt ur dessa båda äldsta städer vid Hissarlik och det som anträffats i södra, mellersta och norra Europa, så kunna vi här af inse, att det ej längre ligger utom möjlighetens gräns att bestämma, hvad som här i Norden hör till tiden omkring 2000 år före Kr. föd.

För hvar och en som känner den strängt vetenskapliga metod, hvilken de nordiska fornforskarna använda, är det uppenbart, att vi vid alla de kronologiska undersökningar jag i det föregående antydt ej bygga något på ett enstaka fynd. Utan att *flera* fynd sammanstämman, utan att *allt*, hvad vi känna om den i fråga varande tiden, talar därför, yttrar jag aldrig en åsikt om åldern af ett forntida föremål.

Af personer, som ej äro förtrogna med vår metod, hör man ofta den invändning göras, att ett i Norden uppgräfdt italienskt arbete visserligen kan vara så gammalt som det uppgifves, men att de nordiska saker, som träffats tillsammans med det, kunna vara *mycket* yngre, emedan dessa inhemska arbeten kunna hafva tillfälligtvis kommit samman med det italienska, utan att de i själfva verket äro samtida. Detta, fortfar man, är så mycket sannolikare, som ju en lång tid kräfdes för att föra ett italienskt arbete till Norden.

Den invändningen kan vara berättigad, om man endast känner *ett* fynd af detta slag. Då *kan* det införda föremålet vara mycket äldre än det inhemska. Men om man två eller tre gånger finner

samma nordiska typ i förbindelse med italienska saker, och om alla dessa italienska saker höra till samma tid som i det första fyndet, då blir sannolikheten för att alla dessa saker verkligen äro samtida mycket stor. Och sannolikheten växer med hvarje nytt fynd af samma slag, till dess den slutligen blir så stor, att den kan kallas visshet, när man härmed menar den grad af visshet, som vid empirisk forskning är möjlig. Det vore ej tänkbart, att dessa saker så ofta skulle hafva träffats samman, om de ej verkligen varit samtida.

Föreställningen, att en mycket lång tid, kanske ett eller två århundraden, behöfts för att under dessa aflägsna tider föra italienska arbeten från deras hemland till Norden, är för öfrigt alldeles ogrundad.

Afståndet mellan norra Italien och Nordsjöns eller Östersjöns kuster är ej större, än att man vandrande kan tillryggalägga den på några månader. Emedan nästan hela vägen följer först de floder, som från Alperna flyta till Donau, och därefter Elbe, Oder eller någon annan af de stora floder, som utmynna på Tysklands norra kust; emedan dessa floder till större delen äro segelbara, åtminstone för små farkoster, och emedan man således på mycket långa sträckor kan begagna sig af en båt, som följer med strömmen; så blir den tid, som *kräfras* för att föra varor från Italien till Norden, ännu kortare och färden vida bekvämare, än om man hela tiden måste vandra till fots.

Hvad jag nu sagt gäller dock endast under den förutsättningen, att dessa flodvägar voro kända och öppnade för handeln på den tid, som nu är i fråga. Och en betydande handel, som följde dessa vägar, förband redan då Europas olika delar med hvarandra. Redan en ytlig bekantskap med de otaliga fynd, som under de sista hundra åren gjorts i olika delar af Europa, är tillräcklig att visa, å ena sidan att Sverige och öfriga delar af Norden mycket långt före vår tideräknings början stått i handelsförbindelse med mellersta Europas länder och dessa länder i sådan förbindelse med Italien, samt å den andra sidan att de nyss nämnda flodvägarna tvärt öfver kontinenten redan då voro kända. Man har nämligen just utefter de ifrågavarande flodernas lopp funnit ett stort antal från Italien och andra sydligare trakter införda arbeten.

Direkta uppgifter från de delar af det forntida Europa, om hvilka historien har något att förtälja, gifva också vid handen, att

sådana afstånd som det mellan norra Italien och Skandinavien sydgräns kunnat tillryggaläggas på ett par månader. Och erfarenheten från andra trakter af jorden på en tid, då dessa trakter ännu voro oberörda af den moderna europeiska kulturen, talar afgjordt för, att en sådan sträcka, då vägen var öppnad för handel och hufvudsakligen ledde utmed floder och deras dalar, kunnat befaras på så kort tid, som nu sagts.

Samfärdselns medel voro också midgetär desamma tusen år före Kr. föd. som under medeltiden. Båtar hade man redan då och, när man ej kunde begagna båt, klöfjades varorna på hästryggen på samma sätt som ännu i dag i vissa trakter af vår världsdel och annorstädes. Men för en häst, som bär varorna på ryggen, behöfves ej någon chaussée: han tar sig fram på en gångstig.

För öfrigt, om man, hvilket jag ej gör, skulle ause några månader vara en alltför kort tid för att hinna från Alperna till Östersjön, och om man föreställer sig, att den dubbla eller tredubbla tiden — således ett halft år, kanske ett år — vore nödvändig, så blir dock äfven denna tid så kort, att den kan kallas försvinnande vid betraktande af det stora afstånd, hvarpå vi befinna oss från den tid, som är i fråga. Om ett bronskärl förfärdigades i Italien år 980 före Kr. föd., exporterades år 975 och först år 974 eller 970 skulle hafva hunnit fram till Sverige, så är den tidsskillnaden så obetydlig, att de nordiska arbeten, tillsammans med hvilka det begagnades, med full rätt kunna sägas forskrifva sig från samma tid som kärlet.

Med det nu anförda har jag naturligtvis endast velat visa, att någon lång tid ej var *nödvändig* för att föra varor hit från Italien, men jag har icke velat påstå, att alla här funna sydliga arbeten forslats hit på så kort tid.

Vi behöfva emellertid ej endast tala om möjligheter. Vi känna nämligen flera i hög grad märkliga fynd, som direkt bevisa, att saker verkligen hafva förts från södra till mellersta Europa och från mellersta Europa till Norden, eller i motsatt riktning, på en så kort tid, att talet om samtidighet i den mening, som vi nu hört, är fullt berättigadt.

Jag skall blott anföra ett exempel.

Flera bronsvärd hörande till en mycket sen period af mellersta Europas bronsålder hafva anträffats här i Norden. Vid två sär-

skilda tillfällen — ena gången i södra Värmland, nära Venerns kust, andra gången i sydvästra Finland — har man funnit sådana svärd tillsammans med nordiska bronser från den femte af de sex perioder, i hvilka jag indelat den nordiska bronsåldern.¹ Men å den andra sidan har man vid två tillfällen — ena gången i Schweiz, andra gången midt i Frankrike — träffat nordiska bronser från samma femte period i fynd från den sena period af mellersta Europas bronsålder, som nyss nämndes.²

Ett kraftigare bevis för att de båda perioderna, den central-europeiska och den nordiska, verkligen äro samtidiga kan man ej begära. Ty om, såsom man är böjd att antaga, de ifrågavarande svärderna behöft ett århundrade, kanske längre tid, för att komma till Norden, så borde ju också de nordiska bronserna hafva behöft lika lång tid för att komma till mellersta Europa. Om svärderna lämnat sin hembygd mot slutet af det 9:de århundradet före Kr. föd., skulle de således, enligt det vanliga antagandet, ej hafva kommit till Norden förr än vid slutet af det 8:de århundradet. De nordiska saker från vår femte period, tillsammans med hvilka de här anträffats, borde då förskrifva sig från det 8:de århundradet. Och de nordiska bronser af samma typer, som träffats i mellersta Europa, måste då äfven vara förfärdigade under samma århundrade. Emedan de, enligt nyss nämnda antagande, i sin ordning skulle hafva behöft minst hundra år för att komma till Schweiz och Frankrike, hade de ej kunnat komma dit förr än under det 7:de århundradet. Men nu hafva de där hittats tillsammans med saker ej från det 7:de utan det 9:de århundradet. Således visar sig den tid, som verkligen kräfts för att försäla varor från midten af Europa till Norden och i motsatt riktning, hafva varit kort, och icke lång.

Hvarje period i Sveriges äldre kulturhistoria, som är samtidig med en af historien känd period i Södern, bör kunna till sin ålder bestämmas, om det funnits förbindelse mellan Norden och Södern på den tiden, och om vi känna ett tillräckligt antal säkra fynd, som gifva oss upplysning om hvad som är samtidigt här och där. Men nu hafva vi kunskap om en stor mängd sådana fynd, och deras antal ökas för hvarje år. Vi veta dessutom, att Norden

¹ Svenska Förminnesföreningens tidskrift, 11:te bandet, sid. 105.

² Anf. st., sid. 106.

redan årtusenden före Kr. föd. stod i en, om än ej omedelbar, förbindelse med Söderns länder. Vi kunna då förstå, huru det är möjligt att veta, hvad af det i Sveriges jord funna det är, som tillhör tiden omkring 1000 och 1500 år före Kr. föd., hvad som är samtidigt med David och Mose, ja vi kunna redan se, hvad som tillhör tiden omkring 2000 och 2500 år före Kr. föd.

Om forna takkonstruktioner i några Östgötakyrkor.

Af

Otto Janson.

Då författaren till dessa rader i sept. 1900 som hastigast besökte Kumla lilla romanska kyrka ej långt från sjön Tåkern i Östergötland, fann han å kyrkans vind en planka, försedd med en längs med gående, vinkelrätt från plankans midt utstående ornerad kant, hvilken på lika afstånd var afbruten genom ända ned i själfva plankan gående hak (fig. 1). Utmed kanterna på de härigenom uppkomna bågarna löpte tvenne parallella svagt insänkta ränder.

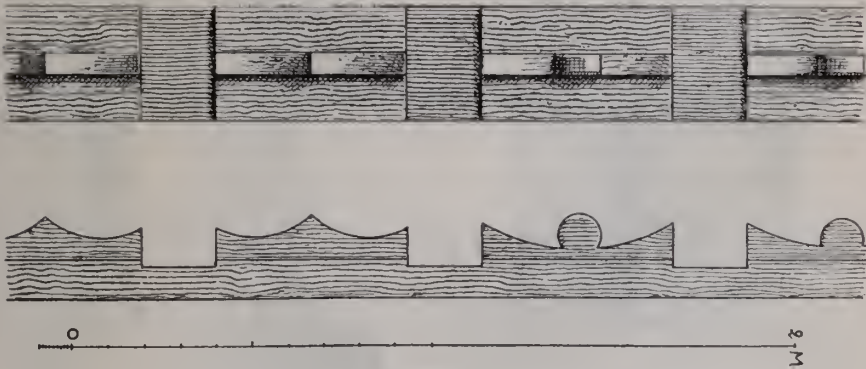

Fig. 1.

Plankan som med dess uppstående, ornerade kam var gjord ur en enda stor stöck, höll i längd 7,5 meter, bredd 0,33 meter. Plankan — jag kallar det hela så — väckte min särskilda uppmärksamhet därför, att jag å ena sidan ej förstod hvartill den tjänat, men å andra sidan måste antaga, att den, på grund af sina dimen-

sioner och den svårighet en försling i senare tid till den nuvarande platsen skulle hafva medfört, befunnit sig å takvinden alltsedan taket byggdes och därför en gång väl borde hafva utgjort någon del af takkonstruktionen.

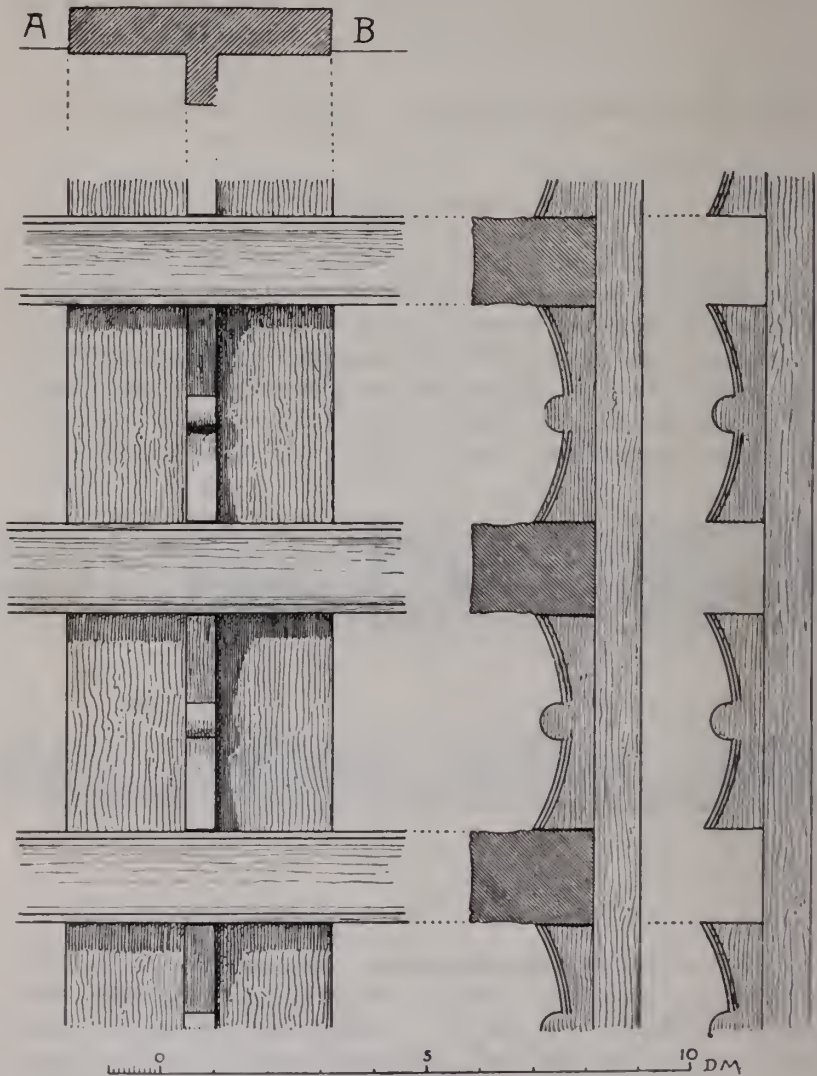

Fig. 2 a.

Då jag ett par dagar efter besöket i Kumla kom till den närbelägna Hagebyhöga kyrka, fann jag där, såsom jag tror, gätans lösning.

Tvärs öfver de takbjälkar, som horisontalt gå från långhusets ena sida till dess andra, låg nämligen här, såsom det syntes, i sitt ursprungliga läge en planka af alldeles samma konstruktion och med i det allra närmaste äfven samma detaljer som den nyssnämnda plankan i Kumla kyrka. Men ej nog med att en planka af samma typ som fig. 1 här låg i sitt ursprungliga läge, utan angåfvo tvenne

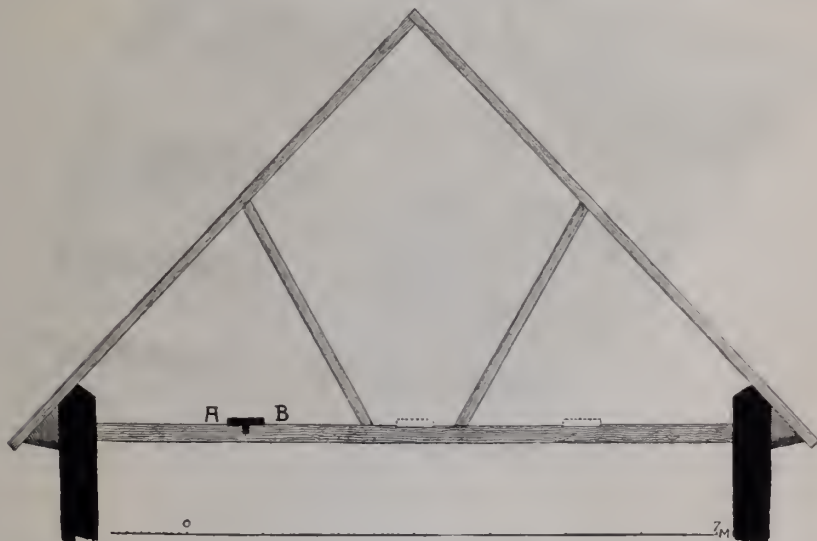

Fig. 2 b.

rader grunda urtagningar, placerade midt framför hvarandra i tvärbjälkarna, att dessa senare varit belagda med ytterligare tvenne sträckor sådana plankor och detta på så sätt att bjälkarna genom dem, så att säga, blefvo afdelade i fyra ungefär lika stora delar (fig. 2 a och b).

Fråga blifver då hvilken betydelse hafva dessa plankor haft för takkonstruktionerna i de nu nämnda och andra på lika sätt inredda kyrkor.¹

¹ I Furingstads kyrka på Vikbolandet, cirka 1 mil från Norrköping, har jag också sett en liknande plankor.

Af stor vikt för besvarandet af denna fråga är naturligtvis de rester eller spår af andra takkonstruktioner, som möjligen kunna finnas i de nämnda kyrkorna samt dessas förhållande till plankorna i fråga. Hvad först plankan i Hagebyhöga själf beträffar, så framgår ju med önskvärd tydlighet af dess ornering¹ (se fig.), att den haft en ornamental betydelse, om också dess hak möjligen skulle kunna

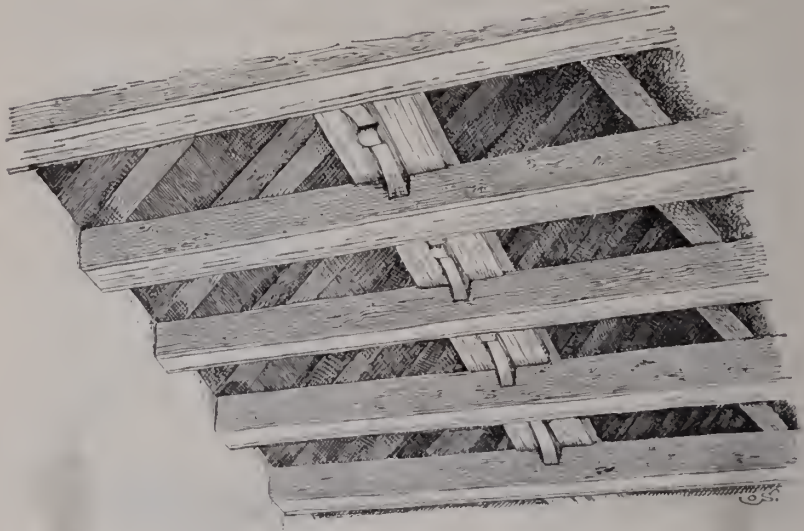

Fig 3

tyda på ett konstruktivt och praktiskt ändamål. Då jag emellertid ej har kunnat finna några spår af något som helst på bjälkarna liggande brädtak, så har jag måst antaga, att Hagebyhöga kyrka under en viss tid haft en öppen takkonstruktion, där de tvärs öfver liggande tre raderna ornerade plankor skingrat takbjälkarnas enformighet² (jfr fig. 3).

¹ De å fig. synliga parallella strecken uteder bågarne's kanter äro åstadkomna genom svaga insänkningar.

² Annärkas bör ock, till hvad beviskraft det hafva kan, att plankornas nedskjutande ornerade delar (kammrar) i afscende på djupet väl harmonierar med en plankas bredd, men skulle verka allt för svagt på en större del af ett tak.

Ehuru den takkonstruktion, på hvilken de nuvarande förhållandena i Hagebyhöga kyrka visa tillbaka, med allt skäl bör kallas en öppen takkonstruktion, så kan den dock genom sin ornering i

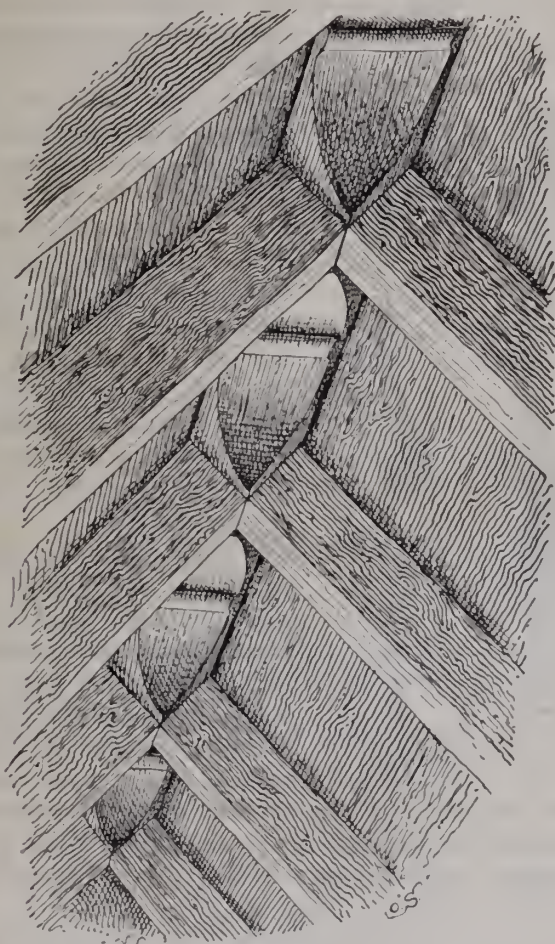

Fig. 4 a.

viss mån sägas vara begränsad till ett platt tak. Naturligtvis är det emellertid tänkbart, att andra nu ej däri påvisbara detaljer i takkonstruktionen har kunnat finnas.

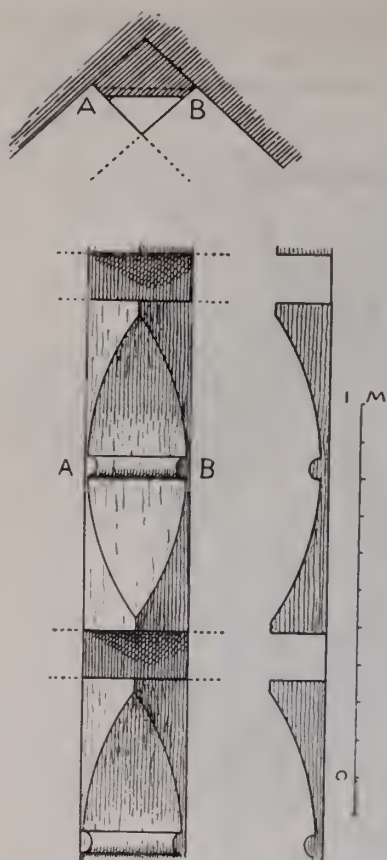

Fig. 4 b.

alltså bägge dessa detaljer af takkonstruktionen förskrifva sig från ungefär samma tid och väl då utgöra skilda delar af antingen tvenne likadana takstolar eller också, hvilket synes mig mera

I Herrestads endast några få mil från Hagebyhöga belägna kyrka, har jag också funnit ett annat kraftigt bevis på att äfven här en gång i tiden varit en öppen takkonstruktion. I Herrestadskyrka, som liksom Kumla kyrka ej ligger synnerligen långt från stranden af den nu delvis urtappade Tåkern, fanns nämligen i kyrkans långhus, såsom det syntes, äfven här på sin ursprungliga plats en ornerad takåsbjälke. Denna, hvaraf nu endast ett stycke fanns kvar, hade hvarje parti emellan tvenne närliggande sparrar på lika sätt ornerade¹ (fig. 4 a och b). Äfven i Fornåsa kyrka i närheten af Hagebyhöga har åtminstone i koret funnits en dylik takås, fastän här något enklare (fig. 5).²

Ehuru jag i Herrestad ej kunnat finna några spår af samma slags ornerade plankor som de i Hagebyhöga och Kumla, synes mig dock orneringen i takåsen i Herrestad röja samma känsla som orneringen å plankorna i de nyssnämnda tvenne kyrkorna, och böra

¹ Amannensen O. Rydbeck, som under sina resor innevarande sommar uppmärksammat nu berörda fråga, har funnit ett fragment af en till samma typ som fig. 4 hörande takåsbjälke i Näfvelsjö kyrka i Småland (jfr sid. 280).

² Fig. är tecknad efter en fotografi, som bland annat visar ett stycke af nämnda bjälke, hvilken jag fann bland en massa nedrifna byggnadsdelar vid Fornåsa kyrkas reparation 1900—1901.

sannolikt, af tvenne visserligen till tiden ungefär samtida, men till konstruktionen varierande öppna takstolar.

Hvad tiden för de nu beskrifna detaljerna från de öppna takstolarna beträffar, vågar jag för närvarande ej med visshet yttra mig, men bör dock anmärkas, att så väl plankan i Hagebyhöga som takåsarna i Herrestad och Fornåsa förekommo i, åtminstone till sin grundform, romanska takkonstruktioner.¹

Till samma tid som de öppna takstolarna höra troligen också i både Hagebyhöga och Herrestad kyrkornas gamla ännu tjänstgörande horisontala takbjälkar. I den förra kyrkan, där det endast är något öfver 40 em. emellan hvarje sådan bjälke (17 × 23 em.), äro dessa i kanten och på sidorna svagt kälade (fig. 2 a). I Herrestad åter, där dessa bjälkars djup är mera än deras dubbla bredd (42 × 20), bära de spår af målning. Tråkigt nog äro dessa spår nu så fragmentariska och otydliga, att någon föreställning om målningarnas utseende och ålder af dem ej kunnat erhållas. Afståndet emellan hvarje bjälke är här endast 32 em. Att dessa ornerade bjälkar varit afsedda att ses nedifrån är tydligt.

Fig 5

¹ Jfr V. Kocks uppsats i Trækonstruktioner i danske kirker fra middelalderen (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1899). Frågan om öppna takkonstruktioner hafva i Danmark på senaste tiden behandlats förutom i nyssnämnda uppsats äfven af museidirektören dr SOPHUS MÜLLER: Om en aaben tagstol i vore romanske småkirker (Aarbøger 1887 samt af professor H. STORER: »Om den buede tagform i nogle jydsk landsbykirker (Aarbøger 1890).

De i Danmark påvisade öppna takkonstruktionerna äro dock på ett helt annat sätt ornerade än de här ofvan behandlade från Östergötland. Af samma eller liknande form som de af Müller omtalade kunna emellertid påvisas äfven i Sverige.

Så har docenten Almgren öfver de nuvarande medeltida hvalfven i Sala landsförsamlings kyrka funnit spår af en gammal takstol med runda innerbågar. Tvifvelaktigt torde dock vara, om denna takkonstruktion någonsin varit öppen, enär spikhål å bågarnas innersida angifva att brädbeklädnad åtminstone en gång i tiden funnits.

I detta sammanhang kan här erinras om takkonstruktionen i Råda kyrka i Värmland. Taket, som här är prydt med en massa målningar från 1300-talet, visar i tvärgenomskärning ett trepass. Ett liknande tak synes (att döma af en teekning i Kongl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens topografisk-antikvariska arkiv) hafva funnits i Estuna kyrka i Uppland o. s. v.

Andra faser i takkonstruktionernas historia i de bägge nämnda kyrkorna hafva dock, äfven med frånräknande af de nuvarande tegelhvalfvén, otvifvelaktigt funnits.

Några kvarsittande spikar med mycket stora hufvuden jämte en mängd spikhål på korta afstrånd ifrån hvarandra — allt å de nämnda ornerade hjulkarnas *undersida*, visa med nödvändighet tillbaka på ett platt, underifrån påspikadt brädtak.

Då man allmänt synes hafva tänkt sig, och det ju på goda skäl, att våra kyrkor under den tidigare medeltiden varit ntrustade med platt brädtak, bör här betonas att de platta taken i Hagebyhöga och Herrestad at flera skäl att döma måste vara yngre än de ornerade stockarnas takkonstruktion. De bägge sistnämnda kyrkorna hafva nu hvalf. Då dessa, åtminstone i Herrestad, nå högre upp än det gamla platta brädtaket är naturligtvis hvalfvéns ålder afgörande för bestämmandet af det nämnda takets åldersgräns framåt i tiden. Dessvärre vågar jag ej nu med bestämdhet yttra mig om hvalfvéns ålder, då jag för närvarande ej äger annat material för denna frågas besvarande äro ett par dåliga fotografier öfver kyrkornas inre. Intet synes mig dock hindra, att hvalfvén i bägge kyrkorna äro slagna under medeltiden.

Ehuru troligen alltså först en grundlig undersökning å ort och ställe skall kunna lämna full visshet i åtskilliga af mig här antingen endast flyktigt och sväfvande eller ej alls berörda detaljer af frågan, har jag dock härmed velat fästa uppmärksamheten vid saktförhållandet; detta särskildt med tanke på, huru mycket af det gamla, som i all synnerhet i vår restaureringstid för hvarje år försvinner och huru framför allt minnen af ifrågavarande art, hvilka ofta kanske endast bestå af en dammig, knappast synlig takåsbjälke eller dylikt, löpa den största fara att spårlöst förstöras vid ombyggnader och reparationer.

Då härtill kommer, att det för närvarande kända studiematerialet till frågans klargörande är så ytterst ringa, vågar författaren till föreliggande lilla uppsats ställa en vördsam anhållan till alla dem, som kunna bidraga till frågans ytterligare belysning, att därom meddela.¹

De i texten förekommande figurerna äro utförda af artisten O. Sörling.

¹ Bref härom kunna lämpligen adresseras till Kongl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien i Stockholm.

Huru gammal är ristningen å Hägebysten?

Af

Ture J:son Arne.

I en af salarna i Statens historiska museum finnes uppställd en större med bilder försedd sandstensplatta, hvilken för en del år sedan flyttades dit från kyrkan i Hägeby socken, Uppland. Redan tidigt väckte den på sin gamla plats fornforskarens uppmärksamhet. Den med ett skepp ristade sidan, som länge var den enda tillgängliga, aftecknades först af Buræus och förekommer sedan hos Peringsköld. Genom baron H. von Essens försorg blef stenen upprest ur sitt liggande läge, och man fick då se, att äfven på baksidan fanns en ristning, föreställande två mot hvarandra vända djur samt bakom hvardera af dessa en mansfigur. George Stephens framkastade den förmodan, att vi här hade afbildad en hingststrid, en sport, som omtalas i de isländska sagorna. Detta kan ju vara möjligt, ehuru det icke är mycket, som tyder på, att vi framför oss ha ett par hästar, och ännu mindre hingstar.

I fråga om ristningens ålder anmärker Stephens i »The old-northern runic monuments I, sid. 190: »Hela ristningen är märkvärdigt barbarisk och tillhör tydligen den hjälplösa figurristning, som fortfor långt in i den äldre järnåldern. Och längre ned säger han: »Den råa stilen å båda sidor pekar med bestämdhet på i det närmaste slutet af den äldre järnåldern, t. ex. det femte århundradet.» Till samma resultat kommer han genom att jämföra det å stenen ristade skeppet med det i Nydams mosse funna, hvilket dock är något äldre. Det tycks emellertid vara mest på grund af ett allmänt intryck utan några angifna bevis, som Stephens för stenen till ungefär 5:e århundradet e. Kr. Enligt min tanke har han likväl gissat ganska rätt.

Dybeck anser stenen vara samtidig med våra yngre runstenar. På tal om Häggebystenen i folionupplagan af »Runa» 1865, sid. 57 säger han: »— — — — kan jag dock, ifråga om förevarande ristningars ålder icke neka mig att anmärka den ostridiga likheten i det ytterst ovanliga ristsättet, som förefinnes mellan desse och ristningen på en af Sigtunastenarna (Sveriges Runrkunder II, 189), en likhet, hvilken äfven för kunna spåras å den thyvärr mycket förnötta Enhörnastenen, äfven en bildsten (Svenska Runrkunder I,

Fig. 1. *Häggebystenen.*

30). Jag dristar tro, att detta ristsätt, mycket olika såväl hållristningarnas som de urnordiska runstenarnes och beskrifvet i Runrkunder II, sid. 21 icke är urgammalt. Vill man nu veta, hvori detta egendomliga ristsätt består, får man den ganska magra upplysningen, att ristningen icke är inhuggen utan utförd på annat sätt, en del punkter t. ex. genom borrar. För öfrigt erbjuda de af Dybeck citerade runstenarna föga likhet med Häggebystenen. Sigtunastenen är en vanlig runsten med slinga och kors. Runslingan återfinnes äfven hos Enhörnastenen, hvilken dock därjämte

har en mansfigur, som sätter en yxa i hufvudet på ett typiskt fyrfota runstensdjur. Dybecks åsikt om åldern tyckes därför sväfvä tåmligen fritt i luften. Vi äga för öfrigt flera runstenar från vikingatiden och senare, försedda med hästfigurer (t. ex. Dybeck i Sveriges Runrkunder I, 137 från Balingstads sn och 78 från Arnö sn samt å Sigurds-ristningen på Ramsnudsberget), men dessa figurer erbjuda ej någon likhet med Håggebystenens djur. Vanligen ha de låren upprullade i en kort spiral. Öfriga fyrfotadjur å runstenar, de må nu förestålla hvad som helst, äro starkt stiliserade, ha spiralformade lår, nacketopp, tillbakarullad svans etc., allt kännetecken, som äro

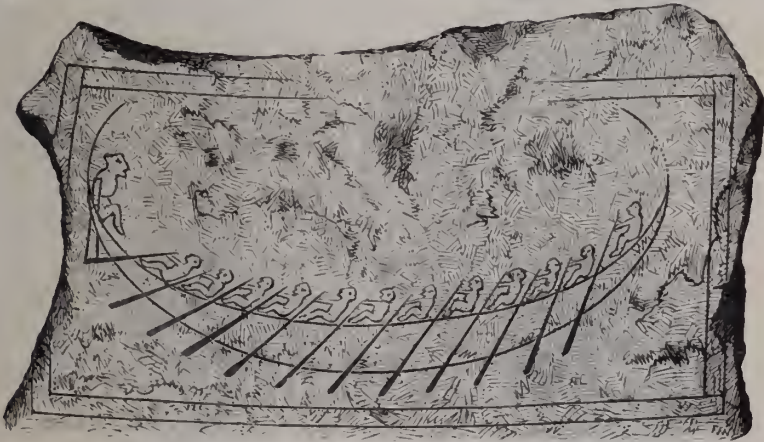

Fig 2 Håggebysten.

utnårkande för en stil, helt annan ån Håggebystenens. Att man, om man ville, åfven kunde återge ett djur rätt naturalistiskt, visar håsten å Skokloster-stenen (Dybeck, Sveriges Runrkunder I, 34).

I ristningen å Håggebysten torde vi ha att göra, ej med ett klumpigt försök att åbilda naturliga föremål,¹ utan med en jämförelsevis utvecklad stil, som eljes användes inom trä- och metalltekniken.

¹ Huru ett sådant försök utföll under denna tid, visar håstfiguren å den med åldre runskrift försedda stenen från Måjebro i Uppland. Denna är jämförelsevis väl utförd, och ingen skulle råka i tvifvelsmål om, att figuren verkligen föreståller en håst, åfven om rytteren saknades. Enligt doc. O. von Friesen lågger språket i runskriften åttet hinder i vågen för att datera denna sten till tiden omkring år 500 e. Kr.

Fig. 3. Måjebrostenen.
(Midtpartiet.)

Visserligen sakna vi föremål af trä, ristade med liknande djurfigurer, men vi äga desto flera framställningar af denna art å metallföremål, nämligen å guldbrakteaterna. Mig förefaller det, som om djuret å den stora grupp af brakteater, som Salin kallar människohufvud öfver ett fyrfotadjur,¹ skulle ha öfvat ett ganska starkt inflytande vid bildernas formgifning å här ifrågavarande sten. Nu är det sant, att brakteater af denna grupp hittills ej hittats i Uppland, men de äga ett mycket vidsträckt utbredningsområde och äro funna så långt norr ut som i Östergötland, Södermanland och Värmland, hvarför de ej torde ha varit obekanta för en uppländsk ristare.

Hvari bestå då likheterna mellan Håggebystenens djurfigurer och brakteaternas?

Fig. 4. Gotland.

Fig. 5. Skåne(?)

Se vi till en början på hufvudet, så är dettas form nästan identiskt lika å stenen och å brakteaterna. Samma skarpt markerade mun med mer eller mindre öppna käftar och samma gränslinje mot halsen. Ur munnen på åtskilliga brakteatdjur hänger tungan långt ut liksom på dessa »hästar», fastän den ej är upprullad i spiral, hvartill ansatser likvisst ej saknas. Att beakta är framför allt öronens form. De bilda såväl på denna sten som å brakteaterna en sammanhängande halfmåne, här med utdragna spetsar, å brak-

¹ B. Salin, De nordiska guldbrakteaterna, i *Antiquarisk Tidskrift för Sverige* XIV: 2.

teaterna ofta med ansvällningar ytterst. Å brakteaterna uppfattas dessa öron merendels som horu.

Den framskjutande bringan, kräftstinuheten, som Dybeek kallar det, förekommer äfven å brakteatdjur.

De klufna fötterna äro likaledes synnerligen vanliga å brakteaterna.

Fig. 6. Fyen(?)

Fig. 7. Skåne.

Lären äro här tecknade på ett sätt, som ej är det vanliga å brakteaterna, men likväl förekommer.

Den breda hästsvansen, hvilken tillsammans med hornen kom Japetus Steenstrup att tolka brakteatdjuren som yak-oxar, förekommer äfven på Häggebystenen.

Äfven mansfigurerna å denna sten erbjuda vissa likheter med

Fig. 8. Norge.

Fig. 9. Själland.

brakteaternas. De dubbla streeken öfver midjan, hvilka tyckas liksom klyfva mannen i två delar, men som tydligen skola föreställa ett bälte, ses äfven på brakteater. Å en dylik (fig. 8) synes en ridande mansfigur med bälte oeh tjocka vador. Med denna figur kan äfven jämföras ryttaren å Möjebrostenen (fig. 3), som också har det karakteristiska bältet, här dock med 3 tvärstreek, liksom

brakteaternas bälten stundom ha 3 punkter (fig. 9). Redan George Stephens har i fråga om bältet påpekat likheten mellan Höggebystenen och Krogstadstenen i Uppland, den senare med äldre runor. Att märka är slutligen, hursom kroppen, såväl å Höggebystenen som å brakteaternas »springande man», framställes en face, med hufvud och ben i profil.

Med anledning af det nu sagda anser jag det ganska antagligt, att ristaren af Höggebystenen lefvat under brakteattiden och vid sin bildframställning varit i rätt hög grad bunden af de former för återgifvande af djur och människor, som då voro gängse, särskildt inom brakteatfabrikationen. Guldbrakeaternas dateras såväl af Montelius som Salin till 400- och 500-talen. Gruppen »människohufvud öfver ett fyrfotadjur», hvilken här i främsta rummet framdragits till jämförelse, hör enligt Salins undersökningar hvarken till de äldre eller de yngsta formerna. Den torde därför inta en mellanställning och kunna dateras till omkring år 500. Det är då antagligt, att äfven Höggebystenens ristning förskrifver sig från samma tid.

Fig. 4 och 7 äro återgifna efter fig. 55 och 62 i Salin: De nordiska guldbrakeaternas: fig. 5, 6, 8 och 9 efter figurer i Atlas for nordisk oldkyndighed, Kpln 1857.

Några notiser om "Jemptelandz Lappemark."

Af

Johan Nordlander.

Uti 10:de bandet af denna tidskrift offentliggjorde förf. häraf för åtskilliga år sedan en liten uppsats om »Lapparnes ålder i södra Norrland». Denna var framkallad af några forskares åsikt, att lapparne helt sent skulle hafva framträngt till dessa trakter, ja, först i en tid, som icke vore många århundraden aflägsen från vår». Man har ansett det möjligt, att lapparne på 1500-talet ännu ej skulle hafva utbredt sig hit, och t. o. m. satt i fråga, om en »Jämtlands lappmark» omtalats förrän omkring år 1746. — Till vederläggning häraf kunde vi uppvisa, hurusom i räkenskaperna för Norrland på Erik XIV:s tid lappar vid flera tillfällen uttryckligen omtalas såsom uppehållande sig i Jämtland. När den fogde, som redovisade för 1566 års inkomster af detta landskap, erhöll anmärkning på sin räkenskap af det innehåll, att han a:o 66 hade 5 af-radsmårdar mindre än a:o 65, så finnes till förklaring däraf antecknad, dels att lapparne, som utgjorde dessa skinn, voro dragna till birkarlarne i Norrbotten, dels att de voro rymda till Norge och då voro våra värsta fiender». Vidare kunde vi hänvisa på en utgifts-post å 6 daler, som »lappfogden öfver *Jämpte-lapparne*» hade utgifvit till deras förtärning. Ändtligen hade vi från 1569 funnit en anteckning, enligt hvilken från *Jemphelandz lappemark* två lappar framkommit och gjort skatt, nämligen *Oluff Joensson* med 4 sina söner och *Nils Amnderson* med 2 sina bröder.

Senare hafva vi i Kammararkivet ytterligare funnit några korta underrättelser om dessa tvenne lappmän, hvilka torde vara af ett visst intresse, då man eljest vet så litet om detta folks sydligaste utposter

på denna tid. Vår källa är Clemet Månssons och Hendrich Nilssons räkenskaper för Jemptelandz och Ångermannelandz Lappe Mark¹ pro anno 1568.»

Här finna vi under rubriken »Till minnes först en utgift, som lifligt erinrar om en sed, som ännu lefver kvar hos våra dagars lappar. I skildringar från Lappland plägar det nämligen uppgifvas såsom en regel, hvarifrån man ej får afvika, att köpmannen vid marknader och dylika tillfällen först skall rikligen undfägna lappen med starka drycker, och när så skett, kunna affärer göras, men ej förr. Detta synes vara en gammal vana, som äfven iakttagits vid skatters indrifning, hvilken däraf troligen underlättats. Nämnda år hade de båda fogdarne af sitt eget ntlagt litet, för det de hålla lapparne förtäring, den tid de med dem köpslagade och uppbruo skatten». De lappar, som Henrik Nilsson hade förpläгат, voro tydligen från Ångermanland. Till antalet voro de 14 förutom deras hustrur och barn. Ut i deras förtäring vid nämnda tillfälle uti två dygn hade han bekostat: 16 \bar{a} ² bröd, 3 tr öl, 1¹/₂ \bar{a} smör, 2¹/₂ \bar{a} kött och fläsk samt 1 \bar{a} lax. — Clemet Månsson, som hade förpläгат de jämtländska lapparne, specificerar ej sin utgift, utan talar blott om, hvad kalaset kostat i penningar, nämligen 12 mark. Men i stället få vi här veta, att det varade uti två nätter, och att det stod hos länsmanen i Hammerdals gåll, som hette Miehel Persson i Breda gård. Till honom hade fogden utgifvit den nämnda summan, för det att mannen »höllt lapparne kost» den nämnda tiden. De voro 7 personer förutom kvinnor, barn och annat folk». De ångermanländska lapparne voro således jämt dubbla antalet.³

¹ Singularen har här ingen betydelse. När samma män skriftligen intyga, att denna räkenskap är i alle måtto oförfalskad, säga de sig vara lappfogdar uti Jämtlands och Ångermanlands lappemarken.

² \bar{a} är på denna tid liktydigt med L \bar{a} .

³ År 1569 kommo i Jämtland »neder af fjället» 13 personer med hustrur och barn och härbergerades i tre nätter. Ännu så sent som år 1594 forfforo Umå- och Ångermannelapparna att vid skattens leverering komma ned» med hustrur och barn. Deras förplägning var nu vida rikligare, åtminstone hvad rätternas antal beträffar. De undfägnaades t. ex. icke blott med strömming, gädda, abborre och kraupsill, utan ock med sik, lax och färsk fisk. Brännvin jämte svenneöl saknades ej heller. Kalaset synes hafva börjat, så snart de kommit till bebyggd ort inom landskapet. Det heter nämligen samma år: »År uppspisadt till samma lappar i Grundom, det är den första by, som de komma till i Umå socken. 1² ta injöl och

Vid det här nämnda mötet med lapparne köpslog fogden med dem, hvilket han sätter i främsta rummet, hvaremot uppbörden af skatten kommer i det andra. Under rubriken *Villvaror* omtalas, att fogden af 2 lappar uti Jämtlands Lappemark för $10\frac{1}{2}$ spann mjöl och 4 æ smör till K. Maj:ts behof köpt: 4 mård-, 6 björn-, 3 bäfver-, 2 niter- och 1 järfskinn. Dessutom hade fogden för $15\frac{1}{2}$ spann mjöl af samma två lappar köpt: 1 stor älgshud och 9 unga d:o (en hud värd 1 spann mjöl) och 6 älgkalfskinn (2 kalfskinn värda 1 spann mjöl), 5 något stora och 1 litet renkalfskinn.

Hvad som i nämnda räkenskap vidare rör oss, förekommer under öfverskriften: *Jemtelandz lappemark*. »Är vetandes», heter det, att uti för:ne lappemark äre icke flere än 2 lapper, som hafva kommit fram och gjort skatt anno 68; och utgöra hvardera årligen, såsom härefter följer, det ock deras bekännelse¹ utvisar.»

Först upptages äfven år 1568 *Oluff Jonson* (med 4 sina söner), om hvilken det heter: »Hafver utgjort, såsom han ock årligen plägar göra i skatt uti Jämtland, löper mårdskinn 4 st. Af samme man uppbars vidare 4 mårdskinn pro anno 68, hvilket lappfogten uti *Pitha* plägade tillförende af honom uppbära uppå Kongl. Maj:ts vägna, för det han plägar bruka *Harchava fiellet*, som skjuter in uppå Ångermanneland. Desslikes var af honom i tionde uppburet 1 st. mårdskinn. Sammaledes är ock uppburet af för:ne *Oluff Jonson*, som han stod tillbaka (resterade) med pro anno 66 och 67 mårdskinn 8 str.» — Den andre förut namngifne lappen var *Nils Andersson* (med 2 sina bröder). Denne skattar äfven år 1568 tillika med 2 sine ogifte bröder». Om honom heter det nu, att han hafver utgjort, såsom han ock tillförende hafver varit van att utgöra i Jämtland, mårdskinn 4 str.» I kanten af räkenskapen står vidare anteckadt: »Pro anno 66 och 67 hafver *Jonas Jönsson*, fongte uti Jämtland, uppburit skattskinnen af denne lapp.» — Vidare hade af denne lapp uppburits 1 st. mårdskinn, »hvilket lappfogten uti *Pitha* uppå Kongl. Maj:ts vägna tillförene plägade af honom uppbära, därföre att han brukar *Harchava fiell* eller lappemark, som sig skjuter in uppå Ångermanland. — Af dessa båda lappar hade

15 mark smör». Denna byn kan ej vara någon annan än *Granön* i Degerfors socken vid Ume älf, hvilken är första byn nedom Lappmarkens gräns. År 1575 uppgifves, att Ångermanlands lappar erhöillo denna traktering *jul* och *påska*.

¹ Denna hafva vi ej lyckats finna igen.

fogden således detta år i skatt uppburit 22 st. mårdskin, utgörande dels restantier pro anno 66 och 67, dels oek årsens uppbörd.

Tack vare dessa räkenskaper, sprides rätt mycket ljus öfver lapparnes ställning i Jämtland på denna tid. Vi fästa oss först vid uttrycket *Jämtlands lappmark*, som man ej velat tilldela högre ålder, än som redan är nämndt. I vår anförda uppsats voro vi i tillfälle att påpeka dess förekomst år 1569. Om dess användning då möjligen kunde hafva tänkts vara en enstaka företeelse, visar sig ett sådant betraktelsesätt ej hålla streek inför det förhållandet, att namnet här, ett annat år, åter användes dels såsom rubrik, dels flera gånger i löpande text. Den frågan, i hvilken trakt af Jämtland denna lappmark är att söka, finna vi oek här fullt nöjaktigt förklarad. Då det var länsmanen i Bredgård af Hammerdals gäll, som vid det nämnda tillfället förplögade lapparne eller »höll dem kost», och denna by ligger invid kyrkan i Ströms socken i nordvästra Jämtland, ger detta tydligen vid handen, att lapparne uppehölo sig i nordligaste delen af samma socken. Detta bekräftas äfven af en annan omständighet. I uppsatsen *Lapparnes ålder o. s. v.* finnes omnämndt, att år 1565 i Jämtland upptages en man v. n. *Nils Andersson Lap*,¹ af hvilken fogden hade uppburit 4 skattemårdar. Att denne är identisk med den här år 1568 omtalade *Nils Andersson*, framgår därutaf, att om honom uppgifves, att han år 68 utgjort just 4 mårdskin; och ännu vissare blir detta af tillägget: »såsom han oek tillförende hafver varit van att utgöra i Jämtland.» Men hvar hade då denne *Nils Andersson Lap* sitt hemvist i landskapet? — Jo, just i den nämnda socknen Ström.

Ger man vidare akt på de underrättelser, som lämnas om de båda lapparnes skatt, finner man några intressanta upplysningar. Vi få först och främst veta, att det 1568 ej var första gången, som dessa skattade i detta landskap. Om den ene heter det, att han årligen plägar göra skatt i Jämtland, och om den andre säges det, att han utgör skatt, »såsom han oek tillförende hafver varit van att utgöra i Jämtland.»

Att samma två lappar *någon tid bortåt* haft sitt tillhåll i detta landskap, är tydligt. Men det framgår äfven af fogdens ord, att de förr lydt under fogden i Piteå lappmark. Denne hade nämligen

¹ *Lap* är ej att betrakta som namn, utan anger nationaliteten.

tillförende» pläгат af Oluf Jonsson uppbära 4 st. mårdskinn för bruket af *Harchara-fjället*, och af Nils Andersson hade han likaledes »tillförende» pläгат uppbära 1 mårdskinn för samma sak. Detta kan ej tydas på annat sätt, än att de båda lapparne förut tillhört Piteå lappmark och därifrån vandrat söderut till Jämtlands.¹ Vi hafva därför genomgått några års förteckningar å lappar i Piteå lappmark och funnit vår förmodan till fullo bekräftad. Ut i Jöns Nilssons räkenskap för Pithe lappemark anno d[omi]nj 1569 nämnas sist i byn *Laijs* följande lappar:

Oloff Jonsson,	Jon Olsson,
Morten Olsson,	Clemet Person,
Torkil Ni[]sson,	Nils Olson,
Nils Andersson.	

Om dessa heter det, att de ære dragne till Jæmptelandh. Likväl antecknas i kanten om Torkil Nilsson och Clemet Person — om samma anmärkning gäller äfven Jon Olsson, är otydligt — att de finnas intet uti Jämtlands lappemark.

Går man ett år tillbaka eller till K: M: Skatz Register aff Pita Lappemark pro anno 68, finna vi i samma by, nu kallad *Lais sijtt*, följande anteckningar:

Ol Jonsson	} suarar Clemet Mansonn til
Morten Olson	
Jon Olson	
— — — — —	
Clemet Person	fattas.
— — — — —	
Nils Olson	suarar Clemet Mansonn.
— — — — —	
Nils Andersson	suarar Clemet Mansonn.
Torkil Nilsson	fattas

Några år längre tillbaka finna vi också alla dessa lappar skrifna i samma lappemark och skattande såsom fjällappar. Så åren 1565, 64 och 63. Efter Ol Jonsson följa år 1565 omedelbart: Morten Olsson, Jon Olsson och Nils Olsson, hvilka tydligen äro Ol Jonssons söner. När dessa år 1568 sägas vara 4, har väl under mellantiden den fjärde blifvit vuxen. Torkil Nilsson och Clemet Persson förekomma i samma by som dessa, men skilda både från dem och från hvarandra. Ingenting tyder nu på någon flyttning, utan alla erlade

¹ Egendomligt och svårförklarligt är emellertid, att de för bruk af ett till Ångermanland stötande fjäll skattat till Piteå lappfogde och ej till fogden öfver Umeå lappmark.

i skatt 1 mård, såsom fallet var med alla fjällappar i denna lappmark, under det att bland graulapparne två tillhopa utgjorde 1 mård. Clemet Persson utgör dock detta år och flere andra äfven 2 gäddor.

Att de lappar, som på 1560-talets senare del funnos i Jämtlands fjälltrakter, voro från Piteå lappmark, lärer härmed vara till fullo bevisadt. Om det sätt, hvarpå de »dragit» till Jämtland, får man en vink, då det i Piteå lappmarks räkenskap för år 1569 talas om 2 resterande mårdar, som belöpte sig på »2 lapper som Rymde äre». Att rymning äfven aunars kunde förekomma, ses af samma lappmarks räkenskap för år 1573, då för lappen Tomas Nielsson i Semisierff finnes anteeknad det *Rymptt*. I de nordligare lappmarkerna förstodo på det 7-åriga krigets tid souliga lappar att genom val af vistelseort undandra sig skatten till svenska kronan.

Då de nämnda jämtländska lappfamiljerna voro från Piteå lappmark, hafva vi sett efter, om de senare kommo dit igen. Så skedde ock. I räkenskapen för denna lappmark för år 1571 förekommer under Laijs by och sist i denna följande rubrik:

The som haffua varitt borthē I någre år ere nu Igen komne
mz sin skat för 70 oc 71:

2 mårdar	Oloff Jonsson.
2 »	Morthen Olsson
2 »	Jon Olsson.
2 »	Nils Olsson.
	För 71
1 mård	Nils Andersson.

För året därpå skatta dessa män en mård hvar såsom andra fjällappar.

* * *

Dessa äro de underrättelser, som vi lyckats förskaffa oss om Jämtlands lappmark på 1560-talets senare hälft. Hufvudsumman är, att vi se lappar flytta in i landskapet, men äfven draga därifrån. I den nämnda uppsatsen om lapparnes ålder i södra Norrland sökte vi leda i bevis, att lappar funnits i dessa trakter ända från hedenhös. Denna åsikt kan synas vederlagd genom de här på-

pekade förhållandena. Vi tro dock ej, att så är fallet. Med skäl kan man väl betvifla, att namnet »Jämtlands lappmark» skulle hafva uppstått, om de därmed åsyftade trakterna hade varit befolkade af endast *trene* lappfamiljer och det till på köpet endast under några få år. Då synes det oss vida sannolikare, att lappar funnits där redan före den här omtalade invandringen och att i följd däraf namnet har högre ålder, än som framgår af våra fogderäkeuskaper. Under fortgången af det 7-åriga kriget, då Jämtland för en tid förändrades med Sverige, hafva dessa norska lappar tydligen dragit västernt till de norska fjällen. På det viset får en i Lapparnes ålder eiterad anteckning i Jämtlands räkeuskap för år 1566 sin naturliga förklaring. Där meddelas, enligt uppgift af fogden, att lapparne *Ere Rymde til Nörie och ere våre werste fiender*. Att det skulle varit några lappar från Ångermanlands, Umeå eller Piteå lappmark, som på detta sätt burit afvog skuld mot fäderneslandet, det har man ingen rimlig anledning att antaga. Men väl synes det naturligt, att, efter de norska lapparnes flykt från Jämtlands fjälltrakter, de svenska lapparne tagit tillfället i akt och satt sig i besittning af de sålunda herrelösa betesmarkerna.

Sedan Jämtland år 1570 genom freden i Stettin åter kommit under Norge, upphöra helt naturligt våra fogderäkeuskaper att tala om lapparne i Jämtland. Från 1600-talets början ha vi dock funnit en kort anteckning om dem uti en troligen år 1602 upprättad förteckning öfver *Umå* och *Ångermanne lappors* vistelseort, fiskevatten, antal renar m. m. Här talas bland annat om ett träsk (d. v. s. insjö) v. n. *Arck tresk*, som tydligen är identiskt med Stor Arksjön i Dorotea s:n i Åsele lappmark och möjligen sammanhänger med det i det föregående nämnda *Harchara-fjället*. Sedan det omtalats, att detta träsk är 4 mil, heter det: Därifrån och till *Jemtlapperne* är 2 mil, men af något rå emellan Jemtland och Ångermanne lappar veta de intet seja. Här af ser man, att lappar fortfarande funnos i Jämtland, ehuru, såsom vi sett, de från Piteå lappmark efter freden hade återvändt till sitt land.

I samma handling förekommer vidare en uppgift, som visserligen ej rör Jämtlands lappar, men dock är af intresse. Där omtalas ett stort träsk, *Kulther* benämndt, hvilket utan allt tvifvel är Kultsjön i Villhelmina s:n i samma lappmark. Afståndet mellan detta träsk och Junsele s:n i Ångermanland uppgifves vara 48 mil.

Samma träsk och land, heter det vidare, brukas Pithå Lapperne och *Nories* lappar. Man gjorde sålunda skillnad emellan Jämtlands och Norges lappar. Med de senare menades antagligen sådana, som bodde i den gamla norska lappbygden i jämnhöjd med Jämtlands nordligaste spets, Jadnem.

Se vi slutligen efter, huru förbållandena gestaltade sig efter Brömsebro-freden, så finna vi i landsböckerna för 1646 och 1647 lappar upptagna i Hammerdals, Offerdals och Kalls snar. *Lapperne på Hammerdals Fjälle* voro:

Lars Torkelsson,
Tomas Larsson,
Torkil Andersson.

Jon Clemetsson
Anders Nilsson och
Olof Nilsson

De i Offerdal voro:

Olof Andersson i Stentjell.
Olof Siulsson.
Måns Siulsson,
Jons Siulsson.
Marten Siulsson.

Joen Andersson.
Olof Tomnesson.
Mats Torkelsson.
Clemet Nilsson och
Olof Torkelsson

I Kall funnos endast Märten Jönsson, som skattade för *Särf* och *Sult fjäll*, och Tomas Jönsson, hvilken erlade skatt för *Drundris* och *Hattoms fjäll*. Oviksfjällen voro tydligen då ännu icke befolkade af några lappar.

Tillägg vid korrekturet Den ofvan s. 331 upptagna lappen *Morten Olsson* ha vi funnit omnämnd äfven i ett bref af Ludvig Munck, befallningsman öfver Trondhjems lan, dateradt Thrundhien d 30 juli 1571. Genom detta fick *Morten Olafsson* befallning »ofuer saa mange finner, som vnder hanss selskaff er». Dessa skulle vara M O hörige och lydige i allt, hvad han på den danske konungens vagnar bjöde och befallde. M O och det sällskap, hvarmed han nu i fjället umgicks, men ej flera, skulle fa vara »her vdj Norigis» Greensser, saa vitt som her till Thrundhien» Leen: ndj Bare fiede», där de finge skjuta och ringa björnar, älg och ren till deras underhållning. »Finnarne» a sin sida skulle vara Danmarks och Norges konung hulle och tro samt ärligen till *Staffens* gifva honom all den skatt, som de förut gifvit till Sverige och Jämtland. — Lappen i fråga återvände emellertid, sasom vi sett, till Piteå lappmark. På förbindelse emellan denna och Jämtland tyder det ock, då vi i Lais by år 1592 finna en lapp, som heter Clemet Andersson med tillnamnet *Jempt*.

Hvem var "Staffan stalleträug"?

Ett bidrag till lösningen af denna fråga¹

af

G. Djurklou.

Det s. k. Staffanssjungandet under natten till annandag jul har visserligen så ofta i skrift behandlats både i äldre och nyare tider, att det ännu borde kunna anses alldeles uttömdt. Särskildt hafva SVEN GRUNDTVIG och med ledning af hans forskningar RICHARD BERGSTRÖM i den nya upplagan af *Geijers och Afzelii folkvisor* lämnat ganska omfattande utredningar, som — åtminstone den sistnämndes — torde kunna antagas vara allmänt kända. Men detta oaktadt är det samma förhållande med denna fråga som med nästan alla, hvilka afse samband emellan äldre och nyare tider, att huru mycket än därom skrives, något alltid återstår, som fortfarande är dunkelt och därför förtjänar en närmare belysning. Af den gamla visan om Staffan stalleträug med de fem fålarne får man ingen förklaring öfver dennes förhållande till Herodes, med hvilken han såsom själfva hufvudpersonen uppträder uti julupptåget. Och anledning härtill sökes äfven förgäfvat i det nya testamentets urkunder. Någon traditionel orsak måste dock hafva funnits, och att om möjligt uppsöka denna är afsikten med närvarande uppsats.

¹ Ett försök att besvara denna fråga har förut lämnats uti en af Södermanlands och Nerikes nation i Upsala år 1897 utgifven festskrift, närmast afsedd för en mera begränsad läsekrets. Sedan dess hafva några nya fakta tillkommit och framkallat en uppmaning att i denna för folklorister lättare tillgängliga tidskrift åter upptaga frågan; men då en knappt tillräcklig tid icke medgifvit en fullständig omarbetning, framträder uppsatsen här i det närmaste oförändrad endast med de tillägg, som en fortsatt forskning betingat.

Om Staffanssjungandet såsom en urgammal folksed är man allmänt ense. Likaså råder ej heller någon meningsskiljaktighet därom, att detta julupptågs halft dramatiska form utsprungit ur de gamla mysteriespelen i kyrkans äldre dagar, då det icke ansågs tillräckligt att blott i ord framställa den heliga historien, utan denna äfven måste i bilder åskådliggöras för menigheten. Till förklarande af Kristi födelses mysterium uppställdes under julen i kyrkorna en krabba, och vid denna framställdes på juldagen herdarnes tillbedjan samt på trettondagen de heliga konungarnes, hvartill för att visa anledningen till det Bethlehemitiska barnamordet sedermera tillkommo Herodes tjänare, ja äfven Herodes själf såsom ännu i dag i folkupptåget.

I dessa förevisningar, som utgjorde en del af den kyrkliga kulten, uppträdde i början prästerna själfva såsom skådespelare, men då anspråken på större tydlighet och mera lif i framställningen växte, öfvergingo dessa taflor af lefvande bilder under tidernas lopp småningom till föreställningar af mera dramatisk art. De handlande personernas antal ökades och blef slutligen så stort, att kyrkorna åt dem och den sceniska apparaten, så enkel denna än var, icke kunde bereda tillräckligt utrymme. Följden häraf blef att de förvisades därifrån och mer och mer råkade uti profana händer. Det heliga allvaret fick jämka med sig för inrymmandet af mera komiska element, och detta gick så långt, att hela skådespelet icke sällan öfvergick till den vildaste fars, hufvudsakligen afsedd att reta skrattlusten hos åskådarne, men föga tilltalande deras religiösa känslor. Denna förändring hade till och med inträdt före skådespelens förvisande ur kyrkorna, och var väl också en af de kraftigaste anledningarna därtill. Redan under senare hälften af 1100-talet klagar den vördnadsvärda och lärda abbedissan HERROD VON LANDSBERG i S:t Odilias kloster eller Hohenburg uti sitt rikt illustrerade arbete *Hortus Deliciarum* att vid sådana föreställningar som hurn stjärnan visade de tre heliga konungarne vägen till Kristusbarnet — således just det skådespel, hvaraf vi i Staffansfirandet äga förvirrade rester — det gröfsta oskiek varit rådande. »Det var icke längre» — säger hon — »en religiös ceremoni, intet uttryck af from vördnad, utan de vildaste utsväfningar drefvos därvid med ungdomsdristigt själfsvåld. Prästerna uppträdde såsom krigsknektar och skiekade sig som sådana, lärde och lekte i förning vanhelgade Guds hus genom ätande och driekande, narr-

aktigt och ohöfviskt skämt, öppet spel, vapenbuller, världslig fåfänglighet och ordningar af alla slag, hvilka icke sällan lyktade med vilda slagsmål». När nu sådant kunde förekomma i själfva kyrkorna, kan man vara förvissad att det icke blef bättre, sedan festspelen därifrån förflyttats till rent profana områden. Att de halft andeliga gillen, de handverksskrån och särskilda brödrskap, som sedermera togo de dramatiska föreställningarna om hand, icke alltid åsidosatt allvaret för åskådarnes större åstundan efter putslnstiga figurer och grofkornigt skämt får man väl antaga, men hvad särskildt jultidens mysterier angår, kan det icke förnekas att i södern miunen från de gamla Saturnalierna och i nordn från midvintersoffren därå öfvat en stark inverkan.

Redan under medeltiden voro skoldjäknarne härvid anlitade och ända in på slutet af 1600-talet, ja ännu långt senare, så länge socknegången fortfor, var det här hos oss vanligtvis dessa halfklärda ungdomar, som i anordnandet af snarlika, visserligen mera anspråklösa dramatiska upptåg sökte sig en inkomstkälla icke så mycket till fortsättning af sina studier som icke fast mera till anställandet af gemensamma festligheter.

Så är det ju också ännu i dag. När ungdomen någorstädes på landsbygden beslutar sig för ett gemensamt uppträdande med den ljusa stjärnan, är syftemålet hufvudsakligast att vinna medel till ett gladt julgille. Till Herodes med hans tjänare Staffan och den mordiske knekten, som skall mottaga befallningen om barnamordet sällar sig därför alltid en »Judas med pungen» för tillvaratagande af de bidrag i penningar eller varor, helst sådana i flytande form, som under vandringen från by till by, från gård till gård kunna uppsamlas ur gifvilda händer. Herodes och Staffan, den senare numera hufvudpersonen, äro de, som närmast sköta spelet, och detta börjas vanligen af Staffan med uppläsandet af ett långt tal, hvilket han åberopar såsom »laga pass» för honom och hans följe. För detta har funnits och torde väl ännu mångenstädes finnas handskrifna föreläsningar, något växlande till innehållet men alltid tillräckligt rymliga för att lämna fritt spel åt den individuella fyndigheten. Bland egenheter, som återfinnas i flera af dessa, för hvilkas fullständiga innehåll här icke kan redogöras, må nämnas att Staffan vanligen uppgifver sig vara född »långt i nord bakom solen i ett förlegadt (= förborgadt) land», hvarifrån han farit vida omkring och därunder skådat många förunderliga ting, såsom att myggor

ihjälstängt tjurar, råttor slaktat katter m. m. Under sina färder har han besökt kyrkor, där klockorna varit stöpta af hafrevälling och där präster af ister och fläsk från predikstolar af rotmos predikat så värdeliga, att kvinnorna slagit karlarne i backen och mera dylikt grofkornigt skämt. Han är dock alltid Herodes tjänare eller stallmästare, och är det rätt högtidligt, håller han sitt tal ridande på sin apelgrå häst, bestående af tvänne under ett grått täcke dolda ungdomar, sammanbundna med en rem under midjan och framåt lutande vända åt motsatt håll samt gående icke blott på benen utan äfven på armarne, hvilka förlängas med korta käppar eller kryekor. Den på detta sätt sammankopplade hästen får således åtta ben, och denna sällsynta utrustning förklaras också såsom vittnesbörd om hans otroliga snabbhet, ehuru hans rörelser visa rena motsatsen, och han vanligen rüjer en sådan istadighet, att antingen ryttaren kastas till marken eller hästen själf störter — allt till åskådarnes stora förlustelse. I sitt tal berättar Staffan om de strider och täflingar, han haft med »julbocken», hvilken under stundom är med i festtåget. Till detta sluter sig ock på några ställen utom åtskilliga andra, mera tillfälliga bipersoner en narraktig figur kallad »Soppe», i hvilken man, osagdt på hvad grund, trott sig spåra Josef, med hvilken folkhumorn i så fall handskats alltför hårdhänt.

Hvad som i detta, med psalmer och dels allvarliga, dels skämtsamma sånger blandade tiggeri och narrspel är nrgammalt, och hvad under tidernas lopp efter hand tillkommit, är ej lätt att bestämma. I uppgiften att Staffan är född längst i nord bakom solen, äfvensom i den åttafotade hästen torde måhända grannsynte forskare kunna spåra rester af äldre hedniska föreställningar, men *hvem* är Staffan stalleddräng? Det är frågan.

Då intet af den romerska kyrkans mer eller mindre förnämliga helgon med detta namn, hvarken den förste martyren, den ungerske konungen, den romerske påfven eller någon af de två heliga abboterna med fog kunde antagas såsom hästarnas speciella skyddshelgon, uppletade redan IURE en Helsingarnes apostel Staffan; och så antogo hans eftersägare, däribland SCHRÖDER och på hans auktoritet GELJER och AFZELIUS, denne såsom föremålet för Staffansfirandet. Att denne helsingepostel varit någon hästkarl har dock icke kunnat styrkas, och hvad värre är, hans tillvaro är så oviss, att de svaga stöd, man här trott sig finna, vid närmare granskning

torde reduceras till lokalpatrioters lösa gissningar. Men äfven om en helig man Staffan varit kristendomens förste förkuunare i Helsingland, hvilket ju kan vara möjligt, kommer man därmed icke ens en hårsmån närmare förklaringen af hans förhållande till hästarna och ännu mindre till Herodes.

Sången om mannen med de fålarne fem, seden att rida om julenatten, att då vattna hästarna i främmande vatten, kappkörningen på juldagen, då den, som först hinner hem, först får sin gröda inbergad m. m., voro välbekante redan för OLAUS MAGNI, som omtalar dem såsom företrädesvis öfvade i Öster- och Västergötland — således icke företrädesvis i Helsingland. »Svenskarne», säger han, »hålla fast vid gamla seder, äfven när de ej känna deras upphof eller något skäl för deras iakttagande, hvarför de också kommit att rasta sina hästar (agitare equos suos) på en dag helgad åt St. Stephanus.» Att Olaus Magni här icke afsett något annat helgon än den förste martyren är alldeles ostridigt, likasom ock att han ansett själfva seden äldre än svenskarnes bekantskap med denne.

Samma föreställningar om julen såsom en tid, då en särskild omvårdnad och vissa tydor beträffande hästarna borde iakttagas, förekomma i hela den nordgermaniska världen företrädesvis — utom i Sverige — i England, Danmark och Nordtyskland; och då hästarna voro helgade åt guden *Frej*, och julen ensamt i Skandinavien fått behålla sitt förkristna namn, hafva senare forskare allmänt antagit att här föreligger »et skalkeskjul», och att under den helige Staffans namn döljer sig ingen mer och ingen mindre än denne hedniske gud. Redan af Olaf Magni här ofvan anförda ord kan man draga den slutsatsen, att äfven han haft en aning om ett sådant ursprung. Den gamla seden blef i förevarande fall de kristna lärarne öfvermäktig, och de tillgrepo därför den vanliga utvägen att kristna den. Frej döptes om till Sankt Staffan, och så försvann det anstötliga i den forna hedniska festen.

Härom hafva våra forskare varit tämligen ense, men i stället för Frej har VIKTOR RYDBERG i sina Undersökningar i forngermanisk mytologi velat påvisa, att det är *Balder* (Merseburg-trollformelns *Phuol*), som omgestaltats till Staffan på så sätt, att han först identifierats med den helige franske abboten St. Stephanus och sedan genom nannförväxling smugits in under protomartyrens kåpa. Att här återgifva Rydbergs långa och intressanta samman-

ställningar och därpå grundade bevisning är icke af nöden, då han icke bestrider, att en hednagud och hedniska bruk gå igen i sagan om St: Staffan och Staffansfirandet. Ty äfven om det skulle kunna anses för ostridigt hvad Rydberg visat, att berättelsen i Acta sanctorum om den franske abbotens död och alla lefvande varelsers sorg därvid röjer en viss öfverensstämmelse med våra myter om Balder, så torde det dock icke vara lätt att med någon grad af viss-het afgöra, genom hvilka labyrinth våra förfäders idéassociationer irrat i förna dagar. För oss kan det för öfrigt här vara alldeles likgiltigt, om det är Balder eller Frej, som kristnats till Staffan; men det måste fasthållas, att då Staffansfirandet förlagts till protomartyrens dag och ej till den helige abbotens, för hvilken intet rum beredts bland våra svenska helgonadagar, och som här synes hafva varit föga känd, det just måste hafva varit denne och ingen annan, som antagits till hästarnas patronus.

För att nu om möjligt få något samband emellan honom och den Staffan, som uppträder såsom Herodes tjänare, torde det vara skäl att undersöka, om ej traditioner fortlefvat intill våra dagar, som härom kunna lämna några upplysningar.

Den enda berättelse om St. Stephani födelse och lefnad före den tid han uppträder i Apostlagärningarna, som här i Sverige i uppteckning bevarats från medeltiden, är en öfversättning af en latinsk legend, verkställd af Vadstenamunknen JOHANNES MATHÆI, hvilken intogs i klostret 1470 och där afled 1524. Denna berättelse, först offentliggjord af RIETZ och sedan af STEPHENS i hans förnsvenska Legendarium (Del II, sid. 291), är så full af anakronismer och vidunderligheter, att den knappast kan tillmätas någon betydelse. Där förmåles, att *St. Stephanus* blifvit född i Antiochia, att hans fader, en friboren och betydande man hetat *Simon* och modern *Perpetua*. Båda lefde efter Mose lag och hade varit gifta i 46 år utan att få barn, intill dess ängelen Gabriel en dag förkunnade, att en son vore dem beskärd, och skulle han kallas *Stephanus* (*»thz ær swa myket som kronu oppa gresko oc oppa hebresko tydher thz swa mykty som j regla eller martirum reglo»). Likasom Abel varit den första martyren i det gamla testamentet, så skulle denne blifva den första i det nya. När nu löftet gick i fullbordan kom djäfvulen, stal bort barnet och lade i stället ett stenbeläte (»eth affgudh aff steen i piltzens liknise) i vaggan. Djäfvulen ville sänka sitt rof i hafvet, men Gud tillstodde det icke, utan*

nödgade honom att bära pilten till Trajani rike och där lägga honom utanför den grekiske biskopen Juliani dörr. Biskopen upptog pilten, kallade honom Nathanael (*thz ær Gudz hws*) och undervisade honom i Mose lag. När han så vuxit till, uppenbarade sig en ängel för honom, omtalade huru han blifvit bortförd och bjöd honom vända åter till sina föräldrar. Biskopen gaf sitt bifall, och Stephanus hinner knappast inträda i föräldrahemmet och gifva sig tillkänna, förr än den i stenbelätet inneslutna onde anden börjar ropa och bedja om förskoning, frestande Stephanus med fagra löften om bistånd emot alla fiender. Detta beveker ej Stephanus. Han låter upptända en eld och i denna kastas »*affgudhet*», som under den däri inneslutna audens klagan, att denna eld var honom långt svårare än afgrundslågorna, förbrännes till aska. Stephanus blifver därefter lärjunge hos »Doktor Gamaliel», där han får Paulus till kamrat, men öfverträffar snart både denne och själfva mästaren i konst och visdom. Genom bekantskap med Filippus blifver han Kristi lärjunge, predikar efter Kristi uppståndelse »i Asia, Cilicia och Alexandria samt uppväcker en död i »Asia stadh», hvarför apostlarna göra honom till diakon. Berättelsen slutar med en uppmaning, att den, som »*mera vil aff honom wetha, tha ganghe til Apostlabokenna*».

Denna besynnerliga väfnad af erinringar från berättelserna om Zakarias och Elisabeth, och om huru Jesus frestades af Satan samt från gamla sagor om bortbytingar kan icke tillmätas någon synnerligt hög ålder, och att i dessa fria fantasier af en barnafrom, men dock mäktig okunnig auktor något kan grunda sig på äldre sägner om denne Stephanus, är ej sannolikt. Sagan, sådan hon af Johannes Mathæi meddelats, förskrifver sig sannolikt från Italien, där nti den åt S:t Stephanus helgade domen i Prato finnas fresomålningar af FILIPPO LIPPI, hvilka antagas hafva tillkommit emellan åren 1452 och 1464, och bland andra taflor ur detta helgons lif framställa hans födelse och borttröfvande af djävulen äfvensom hans återkomst till hemmet. Eljest synes denna del af S:t Stephanuslegenden ingenstädes bland de många framställningar af hans lif, som bevarats från medeltiden nästan öfverallt i Europa. Alla dessa hålla sig tämligen troget inom Apostlagärningarnas ram, och däraf kan man också sluta, att sagan om S:t Stephani ungdom hvarken kan äga någon högre ålder ej heller tillerkänts full trovärdighet.

Återstår således att undersöka, om icke äldre mera profana sagor kunna uppletas, och ur dessa något om hans tjänsteförhållande till Herodes uppvisas.

Från *Färöarna*, där gamla traditioner i bunden form bibehållit sig längre än annorstädes i nordén, hafva vi ett gammalt kväde »*Rudisar visu*», meddeladt af HAMMERSHALMB och senast tryckt i *Färoisk Anthologie*, utgifven 1886 af det danska litteraturhistoriska samfundet. Till denna finnes en motsvarande engelsk visa, bevarad i handskrift från 1300- eller 1400-talet och utgifven i RITZAUS *Ancient Songs* samt i SANDYS *Christmas Carols*, på båda ställena kallad »*A Carol for St Stephens day*». Äfven i Danmark känner man en folkvisa om »Jesusbarnet, Stefan och Herodes», hvilken i vissa delar öfverensstämmer med dessa. Såväl den engelska som danska visan finnes hos GRUNDTVIG, *Danmarks Gamle folkeviser* Del 2 N:o 96.

Då det är af vikt att kunna jämföra alla dessa, meddelas här de två första fullständigt samt af den tredje hvad som berör St Stefan och Herodes, men då de färöiska och fornengelska språken torde förefalla mången något svårfattliga, har detta framtvingit det vanskliga försöket att framställa dem, omklädda i svensk dräkt.

Den färöiska visan, hvilken, sådan den i uppteckning bevarats, tyckes, att sluta af den första versen, vara blott en del af ett ännu längre kväde, börjar sålunda:

Ut kommer Staffan, på himmelen var —
 Det vill jag Eder förklara —
 I öster upprunnen en stjärna så klar,
 Med hela Guds helgons skara.

In kommer Staffan, han säger alltså:
 »Jag ser sol och en stjärna på himmelen blå

Jag ser sol och en stjärna på himmelen stå,
 Stor makt har den konung, som föddes i gård

Stor makt har den konung, till oss kommen är
 Vid solen står stjärnan så klar och så skär.»

Herodes han kallar på svennerna två:
 »I bedjen Staffan här in för mig gå

I binden honom till fot och till hand;
Då spörjs om den kunnigen lossar hans band.

I stingen ut hans ögon två,
Då spörjes hvad hjälp af den kungen, han får.»

De bundo Staffan till fot och till hand;
Den kungen var mäktig att lösa hans band.

De stungo ut Staffans ögon två;
Som dagen så klar såg han natten ändå.

I trettio stycken var hanen skuren,
Så blef han in till Herodes buren.

«Nu skall jag för visso tro Staffans tal,
Om upp stiger hanen och ljudeligt gal.»

Och hanen flög upp på rödan gullstol,
Han slog sina vingar, och fagert han gol.

Han slog sina vingar och fagert han gol;
Vid hvarje messa han sjunger i kor.

Herodes han kallar på svennerna två:
«I läggen gullsadel på gångare grå

I sadlen åt mig den bästa af dem
Mig lyster att rida till Bethlehem.

Mig lyster att rida till Bethlehem
Och där att skåda den muge sven.»

Herodes han hade en hvitsvansad häst,
Till Bethlehem red han, som han kunde bäst.

Och när som han kom till Bethlehems gård,
Ute för honom Maria själf står.

«Välkommen Herodes hit till mig,
Mjöd och vin det bjuder jag dig.» —

«Slikt kan du, Maria, ej fågna mig med,
Jag vill hafva din son att nagla på trä

Med slikt kan, Maria, du ej fåna oss,
Jag vill hafva din son att uagla på kors. —

»Vill du käralskade sonen min hafva,
Upp till himmelen måste du fara.»

Herodes till himmeln på väg sig heger,
Men tolf Guds änglar de stöerte honom ned.

De stöerte honom mot jorden med hast,
Hans vänstra sida i stycken hrast.

Hans vänstra sida i stycken brast —
Det vill jag Eder förklara —
Den utskjutne själf tog nu honom fast, —
Med alla Guds helgous skara.

Följer nu den *engelska* visan, hvars nära frändskap med denna
är omisskännelig:

Sankt Stefan var en tjänstesven
i Kung Herodes bröd,
För kost och lön han gjorde allt,
hvad kungen honom bjöd.

Från köket in i kungens sal
han svinets hufvud bar,
Då såg han öfver Bèthlehem
en sijärna ljus och klar.

Han satte svinets hufvud ned
och had en ödmjuk bön
Till konungen att orlof få
från tjänst och kost och lön.

»Säg Stefan hvad, som felas dig,
hvi för du sådant tal
Säg felas mat, säg felas dryck
i kung Herodes sal?» —

»Ej felas mat, ej felas dryck,
men herre gör mig fri;
I Bèthlehem ett barn är födt
som bättre är än vi.» —

»Säg Stefan fritt hvad felas dig,
och hvad din önskan är;
Är det väl gods, är det väl guld,
som du af mig begär?»

»Ej är det gods, ej är det guld,
som jag af dig begär;
I Bethlehem ett barn är födt,
som oss allt godt beskär.» —

»Om detta barnet vill så visst
jag tro uppå ditt tal,
Som att den hanen här på disk
nu stiger upp och gal.

Och upp flög hanen, fjäderklädd,
och sina vingar svang;
Han ropte »Christus natus est»,
så det i salen klang.

»Upp mina bödlar» — kungen skrek,
»hör hvad min vilja är:
För Stefan utom stadens port
och stenen honom där.»

Så helge Stefan stenad blef,
Herodes till behag,
Och därför är hans högtidskväll
på Kristi egen dag.

Öfverensstämmelsen emellan båda dessa visor är ju alldeles påtaglig, och hvad episoden om den stekta tuppen angår, så förekommer den äfven i en annan engelsk julvisa, som ännu för 40 å 50 år sedan trycktes och omtrycktes såsom flygblad. I denna är det dock icke St. Stefan utan en af de vise männen, som omtalar stjärnan och dess betydelse, hvarpå följa dessa versar:

»Är detta sant» — Herodes sad',
»så skall du ock få se,
Den stekta hanen flyga upp
och gala gånger tre.»

Och fjäderklädd flög hanen upp
 på kungens gyllne stol.
 Han flaxade med vingarne
 och gånger tre han gol.

Hvad nu den *danska visan* beträffar, så offentliggjordes den första gången år 1776 af ERIK PONTOPPIDAN i hans *Erericulum fermenti veteris seu residuae i Danico orbe eum paganismi tum papismi reliquia* etc., och att till denna, som han säger sig hafva upptecknat efter muntligt föredrag af en gammal kvinna (*ex citamini vetulae egentioris, ante januam meam canentis*) funnits en variant, kan man se af eu i PEDER SYVS samling därifrån hämtad vers.

I den *danska visan* skildras först Mariæ bebådelse, där hon kallas »Himmeriges Keiserinde» och beskrifves hennes fågring sålunda:

Hendes Hals vor hvid som Hermelin,
 hendes Kinder saa roselig røde,
 Og for hun var saadan en Jomfru fin,
 skulde hun vor Herre føde.

Staffan uppträder först i visans sjätte vers men där ledande fålar till vatten, hvarigenom öfvergången till hans egenskap af »stalledräng» i den svenska visan förmedlas:

Sankt Staffan han leder de foler i Vand
 alt ved den ljuse Stjerne.
 For vist er nu Profeten fød,
 som frølse skal al Verden.

Kong Herodes han svarede saa dertil:
 »Jeg tror ikke denne tale
 foruden den Hane, paa Bordet staar stegt,
 slaaer ud sine Vinger at gale.»

Den Hane slog ud sine Vinger og gol
 Vor Herre hans fødsels time,
 Herodes faldt af sin kongelig Stol,
 Af Sorrig begyndte at svime.

Kong Herodes bad sadle den Gangeren graa,
 til Bethlehem lyster han at ride,
 Han vilde der dræbe det lille Barn,
 som agted med honnem at stride.

Maria tog Barnet ndi hendes Arm
 og Josef tog Asnet tillige,
 saa rejste de gennem det jødiske Land
 til Egypten, som Gud demnem viste.

Vel fjortentusiude Barn saa smaa,
 deres Blod lod han utgyde,
 Men Jesus var tredive Mile derfra
 for Solen den gik til Hvile.

Till dessa visor från England, Färöarne och Danmark kunna vi nu lägga en närbesläktad svensk, hämtad ur en beskrifning på Staffansfirandet i Upland uti tidningen Nya Dagligt Allehandas Veckoblad nr 51 för den 21 December 1901, och då uppsatsen undertecknats E. G., hvilken signatur angifver den förtjänstfulle folk-lifsforskaren Doktor ELIAS GRIP, äro de däri lämnade uppgifterna fullkomligt pålitliga. Bland de julekväden, som där meddelas, är ett, hvars första verser må här anföras.

Utaf Sagnet Staffan en stjärna upprann
 i Kristi födelsetimma;
 nu är profeten oss födder försann,
 som världen skall frälsa och döma.

Herodes han slog sina handskar ihop,
 han ville ej tro deras talan
 »På denne profeten jag skall icke tro
 för'n denna hauen på bordet stekt star
 står upp, slår ut sina vingar och galar.»

Och hauen på bordet steg upp
 och gol och slog ut sina vingar
 Herodes han föll från sin konungsliga tron,
 så illa månde han sig bekomma.
 »Jag kan ej trifvas på denna jord
 för'n jag detta barnet får pina.»

Och Herren han talte till Josef alltså
 i Kristi födelsetimma:
 »Gack ut och sadla din åsninna grå,
 tag barnet och dess moder och sätt daruppå,
 far in i det egyptiska landet.»

Och Josef han gjorde, som Herren då bjöd
 i Kristi födelsetimma
 Gick ut och sadlade sin åsninna grå
 tog barnet och dess moder och satte däruppå,
 for in i det egyptiska landet.¹

Att denna uppteckning icke lämnar oss visan i dess ursprungliga form utan att denna i följd af svikande minne hos muntliga meddelare blifvit mer och mer sammanträngd, är påtagligt, äfvenså synes den nuvarande första versen här såsom i den färöiska visan angifva tillvaron af en eller annan föregående, som gått förlorad; men i alla fall har denna visa utan tvifvel likasom de förut anförda utsprungit ur en nordisk helgonsaga om St. Stephanus, som skulle kunna rekonstrueras ungefär sålunda:

Konung Herodes hade en tjänare Staffan, som, då han den natt då Kristus föddes, varnade den strålande stjärnan af gudomlig ingivelse för sin herre förkunnade att nu vore den judakonung född, som skulle frälsa all världen. Herodes vill ej tro detta, om ej den stekta hanen, som står framför honom på bordet, stiger upp, flaxar med sina vingar och gal. Men undret sker. Hanens styckade lemmar sluta sig samman, lifvet återvänder, och i full fjäderskrud flyger han upp på konungens gyllene stol, ljudeligen ropande: «Christus natus est!» Konungen blifver ntom sig af skräck och i vredesmod befaller han enligt den färöiska uppteckningen sina tjänare att basta och binda Staffan samt ntstinga hans ögon, men då den nyfödde Judakonungen låter banden brista och den bländade Staffan ser natten lika klar som dagen, föres han på konungens befallning utom stadsporten att där stenas.

Om nu, såsom vi vågat antaga, en sådan helgonsaga varit känd i Norden, är det väl också sannolikt att bland bevarade rester af

¹ De följande verserna, som icke mer sysselsätta sig med Staffan, äro dock i ett annat afseende ganska märkliga, då däri under heliga familjens flykt till Egypten omtalas mötet med säningsmannen, som till följd af ett underverk omedelbart fick skörda sitt utsädda korn och genom sin uppgift om skörden lyekades förmå de utsända förföljarne att vända åter. Denna episod öfverensstämmer fullkomligt med kataloniska och franska romanser från 1200-talet. (Jfr. WOLF: Proben Portugiesischer und Catalanischer Volksromanzen, Wien 1856 s. 136 och REINSCH: Die Pseudoevangelien von Jesu und Marie Kindheit, Halle 1879 s. 67), men på hvilka omvägar den kunnat intränga i vår folkdiktning torde ännu icke kunna förklaras.

medeltidens konst en eller annan framställning däraf bör kunna uppletas. Så är äfven förhållandet.

I Nationalmuseum förvaras från den lilla oansenliga kyrkan i *Broddetorp* i Västergötland ett högst märkeligt minne af den äldre medeltidens konstfärdighet, och detta, ett *antemensale*, visar i drifven koppar åtskilliga bilder ur Kristi barndom och lidande. Efter 4 taflo, skildrande bebådelsen, födelsen, de tre konungarne på vandring samt Maria sittande med barnet, färdig att emottaga dem, följer en femte, som för vårt antagande är afgörande. Man skådar där en konung i full skrud, sittande till bords med knif i handen, färdig

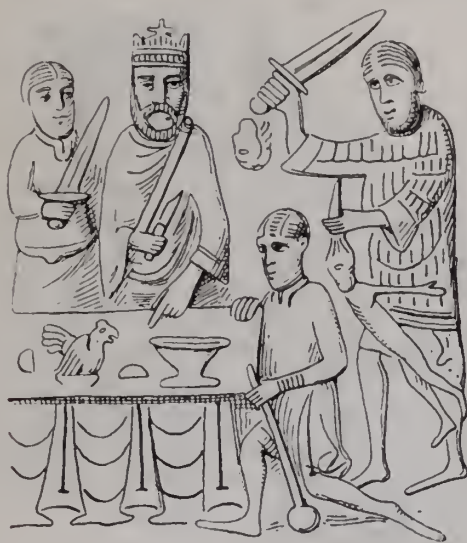

Fig. 1. *Antemensale* från *Broddetorps kyrka*, Västergötland.

att angripa en tupp, som i full fjäderklädnad med kam och vingar likasom nutidens festligt smyckade fasaner står framför honom på bordet. Till höger om konungen synes en krigsknekt med draget svärd, och vid bordsändan knäböjer en man med en staf(?) i handen. Längst till vänster framträder en annan krigsknekt, som med ena handen håller vid håret ett barn och i den andra har det dragna svärdet lyftadt till hugg. Det är tydligt, att denna tafla, likasom så många andra dylika, framställer icke en ntan tvenne i samband med hvarandra följande handlingar. I den till bords sittande ko-

nungen med den framför honom stående aurättningen återfinna vi Herodes med den till lif återuppväckta tuppen, och den knäböjande mannen är påtagligen ingen annan än Staffan, som redan fattat vandringsstafven och begär orlof af tjänsten för att uppsöka den nyfödde Judakonungen. Bödelsknekten åter på sidan om denna grupp betecknar den af Staffans meddelande och det skedda undret i ångest försatte konungens mordiska beslut samt det blodbad, som på grund däraf anställdes. Vi styrkas i denna förmodan äfven där-af, att den närmaste tafau visar Josef och Maria med barnet på flykten till Egypten.

Fig 2. Huggen sten i Skara domkyrka.

Då det under medeltiden var en skyldighet för prästerna att för sina socknebor klargöra betydelsen af de bildliga framställningar, dessa skulle ägna sin tro och sin dyrkan, så följer häraf, att sagan om Herodes, hans tjänare Staffan och underverket med den sekta tuppen varit känd uti Västergötland; och på goda grunder har doktor BERNHARD SALIN uti sin afhandling om *Altarprydnaden i Broddetorp* visat, att denna icke kan vara yngre än från slutet af 1100-talet.

Ett annat med detta jämförligt bevis kan häntas från Skara Domkyrka. Vid dess restauration anträffades trenne skilderier i huggen sten, hvilka riksantikvarien HILDEBRAND ansett förskrifva sig från den kyrka, som närmast föregått den nuvarande, och sålunda tillkommit under tiden emellan 1126 och 1175. Af dessa, som insatts uti norra korsarmens östra mur, är den, som här afbildats, för oss af intresse.

Vi hafva här framför oss en sittande man, som att döma af den bakom stående drabanten troligtvis skall föreställa en konung. Med vredgad uppsyn drager han sitt svärd och utsträcker det ena benet till en kraftig spark, påtagligen ämnad den kalk eller bägare, som skönjes framför foten. Ofvanför kalken är en fågel, hvars framdel och hufvud afbrutits, men som att sluta af hvad som blifvit oskadadt måste hafva varit, hvad den vid restaurationen också blifvit — en tupp. Det kan väl icke synas förnämligt att här se konung Herodes med den till lif uppväckta tuppen och att således denna episod ur Staffanssagan här åsyftas.

Hvad nu antemensalets härkomst angår, om det kan vara ett inhemskt arbete — hvilket icke möter ööfvärdiga svårigheter — eller från främmande land hit inkommet, så kan därom råda skilda meningar, men ostridigt torde väl vara att skilderiet i Skara Domkyrka, hugget i västgötisk kalksten är ett svenskt arbete. Olaus Magni har således haft goda skäl för sitt påstående, att Staffansfirandet företrädesvis förekommit i Västergötland, och för Staffanssagens tillvaro i vårt land har nu vunnits äldre hemul än som kan tillmätas de anförda visorna, af hvilka doek den engelska kan spåras in på 1300-talet.

Äfven utom Sveriges landamären har sagan, åtininstone i hvad som rör Herodes och tuppen, varit föremål för bildlig framställning. Uti det danska Nationalmuseet finnes enligt benäget meddelande af filosofie kandidaten fröken SIGRID LELJONHUFVUD ett måladt och förgyllt antemensale i träskulptur, hvars midtfält i nedre raden till vänster visar en krönt skägglös bild med tuppen i en skål framför sig. Vid sidan af denne synes en skäggig man — äfven denne med krona — som pekar på tuppen, och midt emot honom en tredje figur, som påtagligen är en kvinna. Detta antemensale förskrifver sig från Lögums klosterkyrka i Slesvig och tiden omkring 1300. Kunde man nu antaga att äfven den skägglösa krönte bilden, hvars egenskap af manlig synes af här meddelade afteekning något

tvifvelaktig, skall framvisa en konung, så skulle denna framställning tyda på en annan form af sagan. Den ene konungen skulle då här såsom i den ena engelska julvisan föreställa en af de vise männen, som spørjer om tiden då stjärnan syntes, samt kvinnans närvaro gifva stöd för en uppgifven dansk version af sagan, där en kvinna och ej Staffan varit den, som fått sin förklaring om den nyfödde Judakonungen bekräftad genom tuppens uppvaknande till lif. Men, då det möter svårigheter att utan vidare antaga den skägglösa bilden

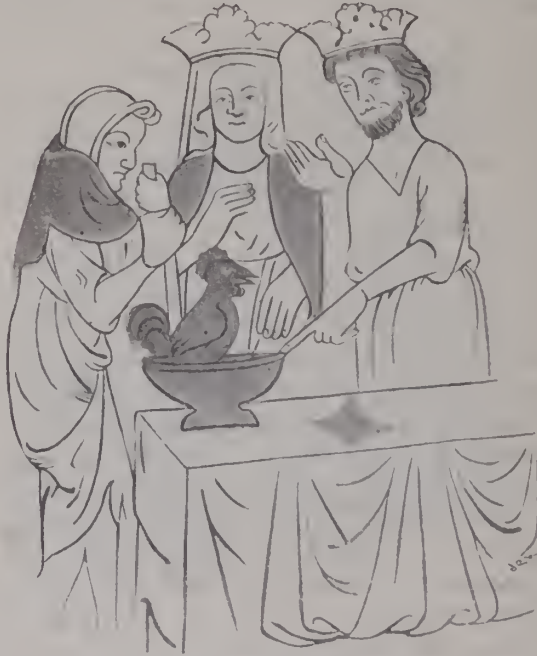

Fig. 3 Antemensale från Lögums klosterkyrka i Slesvig.

för manlig, torde denna snarare föreställa Herodes' gemål. I allt fall, då vår hufvudperson Staffan här saknas, innebär denna framställning icke något direkt stöd för vår form af Staffänsagan; men då Herodes och tuppen finnas här, tyder detta dock på ett gemensamt ursprung. Emellan bilderna i Broddetorp och de i Lögum ligger en mellantid af omkring 200 år, och, med kännedom om de under medeltiden ständigt fortgående omarbetningarna af

sagorna om Kristi barndom, kan det icke väcka förvåning om äfven med bibehållandet af episoden om Herodes oeh tuppen den helige Staffan där undanskjutits af den ontröttliga folkfantasiens nya gestalter.

Att Staffan hos oss i mysteriespelen oeh i dessas kvarlevda Staffanssjungandet blifvit Herodes stalldräng är endast en närmare bestämning af ett förnt oklart tjänsteförhållande, oeh som antagligen tillkommit för att genom honom få ett kristet skimmer öfver vissa på juldagen öfvade hedniska bruk, som man icke förmådde afskaffa. Men huruvida det nu i denna väfnad af nytt oeh gammalt, af hedendom oeh kristendom är Frej eller Balder, som hugnats med Staffans helgongloria, därom må de lärde gärna tvista.

Härmed torde den angifna uppgiften vara förd så nära sin lösning, som med tillgängliga källor varit möjligt; men ett återstår dock i denna saga, som ej med tystnad bör alldeles förbigås. Det är den till lif återuppväckta tuppen. Samma eller snarlika under omtalas i flera medeltidssagor från de mest skilda länder, men knappast någon af dessa torde kunna tillerkännas så hög ålder, som man på grund af altarprydnaden i Broddetorp kan tillmäta berättelsen om Staffan. Att tuppen, som väckte Petri slumrande samvete, då denne förnekat sin herre oeh mästare, oeh som ännu alljämt bådardagens gryning oeh väcker ur sömnens dvala, städse varit en vaksamhetens symbol, är ju allmänt känt, oeh likasom han, afbildad på äldre grafstenar vittnar om den nya dag, som en gång skall randas för de döda, så anses han oek, då han tronar på kyrkornas spiror, symbolisera den nya dag oeh det nya ljus, som med Kristus uppgått öfver mänskligheten. Ganska tidigt har han oek fått denna upphöjda plats, oeh omöjligt synes det icke, att just det vittnesbörd om en ny dag oeh en ny tid, han enligt sagan afgifvit inför konung Herodes, kunnat vara ett af skälen till hans upphöjelse. I den engelska visan förkunnar han märkligt nog Kristi födelse på prästernas oeh kyrkans eget språk, latinet, oeh detta är kanske icke alldeles betydelselöst. Ropet »Christus natus est» kan nämligen med en viss accentuering lätt återgifva en tupps galande. Läger man nu härtill, att på våra äldsta kyrkor utan torn tuppens plats oftast varit på gafvelröset antingen emellan kyrkan oeh det lägre koret eller emellan detta oeh det halfrunda utsprånget samt den färöiska visans uppgift i hvörjari messu singlar han i kor, så förminskar detta åtminstone icke sannolikheten af ett sådant an-

tagande. I saknad af tid och källor för en närmare utredning här-
af, måste detta lämnas åt framtida undersökningar, men säkert är
dock i allt fall, att för dem, som trott på denna sagas sanning,
tuppen, såsom den där först vittnat om Kristus, borde hafva varit
den lämpligaste symbol att härom erinra en i syndens dvala slum-
rande värld.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens styrelse
den 27 febr. 1900.

Af Föreningens tidskrift utkom år 1899 två häften, det 30:e och 31:a, med hvilket senare det tionde bandet är afslutadt. Det 32:a häftet är nu under arbete. Med detta häfte följa titelblad och innehållsförteckning för det 10:e bandet.

Styrelsen hoppas att snart kunna utgifva ett nytt häfte af »Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen». Det skulle behandla en af mellersta Sveriges äldsta kyrkor, märklig både genom sitt läge och sina arkitektoniska detaljer. Förberedande arbeten för häftet äro redan utförda, och, om Kongl. Maj:t beviljar samma understöd för detta som för föregående häften, torde det kunna föreligga färdigt vid Föreningens nästa årsmöte.

Föreningen beslöt vid senaste årsmötet med stöd af § 16 i stadgarna, att något sammarmöte ej heller under 1899 skulle hållas i landsorten.

Däremot har Föreningen under sistförflutna år samlats fyra gånger här i Stockholm, nämligen vid årsmötet, samt den 12 april, den 25 oktober och den 6 december. Dessa sammanträden, som genom välvilligt tillmötesgående af Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens sekreterare kunnat hållas uti Nationalmuseum, i Akademiens lokal, hafva varit talrikt besökta och säkerligen kraftigt verkat till främjande af Föreningens ändamål.

Följande föredrag hafva vid dessa sammanträden hållits:

Vid årsmötet, den 25 febr., af:
intendenten Upmark: »Svenska minnesvårdar från Vasatiden»; och
professor Montelius: »Grufdrift i äldsta tid».

Den 12 april af:

professor Montelius: »Solens hjul och det kristna korset;» hvarefter han föरेvisade en vid Dune på Gotland anträffad skatt från Valdemar Atterdags tid.

Den 25 oktober af:

professor Montelius: »Handelsförbindelserna mellan Sverige och andra land i det 19:de århundradet före Kristi födelse;»
doktor Ekhoﬀ redogjorde för de pågående arbetena för konserve-
randet af Visby stadsmur.

Den 6 december af:

doktor Salin »Våra förfäders religiösa föreställningar under hedna-
tiden;»

professor Montelius: »Metalltekniken under bronsåldern här i
Sverige;»

amanuensen Upmark redogjorde för nyupptäckta väggmålningar
i Gripsholms slott, hvilka förskrifva sig från hertig Carls tid.

Vid sistnämnda sammanträde öfverlemnades af Föreningen en
af Styrelsens ledamot herr Agi Lindegren pryddigt textad adress
till professor Montelius med anledning deraf, att han i 25 år varit
Föreningens sekreterare.

Styrelsen ämnar äfven under innevarande år anordna sådana
sammanträden, så ofta det låter sig göra.

Sedan senaste årsmötet har Föreningen genom döden förlorat
en af sina stiftare, artisten Nils Månsson Mandelgren, en af sina
hedersledamöter, professor Oluf Rygh i Kristiania, samt nu senast
bibliotekarien Elof Tegnér, under hvars vård det rika museet i Lund
många år stått.

GUSTAF UPMARK.

Oscar Montelius.

Revisionsberättelse för år 1899.

Undertecknade, af Svenska Fornminnesföreningen utsedde att
granska 1899 års räkenskaper och förvaltning, få efter verkställt
uppdrag afgifva följande revisionsberättelse.

Räkenskaperna utvisa:

Debet.

Behållning från år 1898, hel och hällen tillhörande Fasta
fonden 2,705: —

Inkomster:

323 årsafgifter	1,615: —	
Försålda häften af tidskriften och Svenska konstminnen	65: 05	
Ersättning för »Typologi»	75: —	140: 05
Kapitalrabatt å inköpta obliga- tioner	7: —	
Räntor	86: 34	93: 34
		1,848: 39
		Kronor 4,553: 39

Kredit.

Utgifter:

Tidskriftens 29:e häfte	657: 25	
» 30:e »	66: 08	723: 33
Annat tryck:		
Årsberättelse, afgifven år 1898	27: 50	
Kallelsebref	60: 50	
»Typologi»	88: 50	
Stadgar m. m.	29: —	205: 50
Distribution och arvoden		582: 16
Diverse		38: 11
		1,549: 10
Återbetaldt förskott af kassaförvaltaren under år 1898		130: 46
Behållning till år 1900:		
Fasta fonden: Allmänna Hypoteksbankens 4 % obliga- tioner	2,700: —	
Annan räkning	5: —	2,705: —
Öfrig behållning		168: 83
		2,873: 83
		Kronor 4,553: 39

Då räkenskaperna blifvit förda med synnerlig ordning och noggrannhet samt inkomster och utgifter öfverensstämma med verifikationerna, få vi tillstyrka full ansvarfrihet åt styrelsen och kassaförvaltaren för år 1899.

Stockholm den 26 febr. 1900.

Erik G. Foleker.

E. W. Berggrén.

Vid Föreningens allmänna möte den 27 februari 1900 valdes

till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O., kapten,
EKHOFF, E., amanuens,
LILLJEKVIST, F., slottsarkitekt,
LINDEGREN, AGI, slottsarkitekt,
MONTELIUS, O., professor,
NORDSTRÖM, S., kanslisekreterare,
SALIN, B., amanuens,
SIDENBLADH, K., förste aktuarie, och
UPMARK, G., intendent,

till *Suppleanter:*

VON EHRENDEIM, E., kammarherre,
LEIJER, A., kapten och
KRUSE, J., amanuens,

till *Revisorer:*

FÖLCKER, E. G., amanuens, och
BLOMBERG, A., amanuens,

till *Revisors-Suppleant:*

BERGGREN, E. W., byggmästare.

Vid Styrelsens sammanträde samma dag återvaldes till *Föreningens*

Ordförande: intendenten UPMARK,

Vice Ordförande: förste aktuarien SIDENBLADH.

Sekreterare: professor MONTELIUS,

Kassaförrätare: förste aktuarien SIDENBLADH.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens styrelse
den 26 februari 1901.

Af Föreningens tidskrift utkom år 1900 ett häfte, det 32:a, med hvilket det elfte bandet börjats. Det 33:e häftet är nu under arbete och torde om några veckor föreligga färdigt.

Sedan Kongl. Maj:t på underdånig ansökan af Föreningens Styrelse den 31 sistlidne december täckts bevilja Föreningen ett anslag af 800 kronor som bidrag till utgifvande af ett nytt häfte af Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen, kommer det 8:e häftet af detta verk, hvilket sedan länge varit förberedt, att inom kort utgifvas. De flesta illustrationerna äro redan utförda. I detta häfte behandlas den i många afseenden märkliga Trefaldighetskyrkan i Upsala. En utförlig redogörelse för kyrkans byggnadshistoria och för dess arkitektoniska detaljer meddelas i det under pressen liggande häftet af Föreningens tidskrift.

I enlighet med Föreningens beslut har något sommarmöte under år 1900 ej hållits i landsorten. Styrelsen hoppas emellertid, att Föreningens ledamöter snart måtte kunna på sådant sätt samlas, emedan fråga väckts om hållande af ett sommarmöte uti en af landets äldsta och på minnen från forntiden rikaste bygder. Detta vore så mycket mera önskvärdt, som erfarenheten från föregående möten af detta slag visat, att de icke blott varit lärorika och angenäma för deltagarne utan ock kraftigt bidragit till att väcka och stärka intresset för Föreningens fosterländska verksamhet.

Under sist förflutna år samlades Föreningen två gånger här i Stockholm, nämligen vid årsmötet den 27 februari och den 19 november. Dessa sammanträden, hvilka genom välvilligt tillmötes-

gående af K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens sekreterare kunnat, liksom de under föregående år, hållas uti Nationalmuseum, i Akademiens lokal, hafva varit talrikt besökta.

Följande föredrag hafva vid dessa sammanträden hållits:

Vid årsmötet, den 27 februari, af:

Professor Montelius: Handel mellan Norden och Italien under sista artusendet före Kristi födelse.

Docenten Almgren: Romerska silfvermynt funna i Norden.

Den 19 november, af:

Doktor Salin: Den äldsta bygdens utsträckning i Sverige.

Professor Montelius: Några nya fynd från bronsåldern i Sverige.

Styrelsen, som redan anordnat ett sådant sammanträde i år, den 17 januari, hoppas kunna äfven under återstående del af innevarande år bereda Föreningens ledamöter flera tillfällen att på detta sätt mötas.

Bland de förluster, som Föreningen sedan senaste årsmötet lidit, böra två särskildt nämnas: Intendenten Gustaf Upmark och f. d. Kanslirådet Nils Fredr. Sander hafva kort efter hvarandra ryckts bort af döden. I Intendenten Upmark förlorade Svenska Formminnesföreningen sin ordförande, hvilken i flera år med aldrig minskadt intresse verkat för Föreningen, och vårt land förlorade i honom en man, hvars betydelse för det fält, där han i lång tid verkat, säkerligen kommer att af framtiden skattas ännu högre än af samtiden. Kanslirådet Sanders onttröttliga, för inga uppoffringar skyggande arbete på ett af de områden, som är Svenska Formminnesföreningens, bör ock i tacksamt minne bevaras.

KARL SIDENBLADH.

Oscar Montelius.

Revisionsberättelse för år 1900.

Undertecknade, af Svenska Formminnesföreningen utsedde att granska 1900 års förvaltning och räkenskaper, få efter verkställt uppdrag afgifva följande revisionsberättelse.

Räkenskaperna utvisa:

Debet.

Behållning från år 1899:

Fasta fonden	2,705: —	
Öfrig behållning	168: 83	2,873: 83

Inkomster:

1 ständig ledamotsavgift	100: —	
310 årsavgifter	1,550: —	
Försålda häften af tidskriften och Svenska konstminnen	119: 80	
Räntor å obligationer	98: 89	1,868: 69
Skuld till fasta fonden enligt Föreningens beslut	1,500: —	
	<u>Summa kronor</u>	<u>6,242: 52</u>

Kredit.

Utgifter:

Tidskriftens 30:e häfte	781: 57	
31:a »	727: —	
32:a »	1,086: —	2,594: 57
Annat tryck: årsberättelser, afgifna åren 1899 och 1900	55: —	
Distributioner och arvoden	563: 90	
Diverse	91: 29	3,304: 76

Behållning till år 1901:

Fasta fonden: ofvanstående för- dran	1,500: —	
Allmänna Hypoteksbankens 4- obligationer af år 1880	1,200: —	
Annau räkning	105: —	2,805: —
Öfrig behållning	132: 76	2,937: 76
	<u>Summa kronor</u>	<u>6,242: 52</u>

Räkenskaperna äro förda med omsorg och noggrannhet, inkomster och utgifter verifierade samt behållningen öfverensstämmande med räkenskaperna, hvadan vi tillstyrka, att Föreningen må bevilja styrelsen och kassaförvaltaren full ansvarsfrihet för år 1900.

Stockholm den 26 februari 1901.

Erik G. Folcker.

Anton Blomberg.

Vid Föreningens allmänna möte den 26 februari 1901 valdes

till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O., kapten,
EKHOFF, E., amannens,
LEIJER, A., kapten,
LILLJEKVIST, F., slottsarkitekt,
LINDEGREN, AGI, slottsarkitekt,
MONTELIUS, O., professor,
NORDSTRÖM, S., kanslisekreterare,
SALIN, B., amannens, och
SIDENBLADH, K., förste aktuarie,

till *Suppleanter:*

VON EHRENHEIM, E., kammarherre,
KRUSE, J., amannens, och
LYTTKENS, A., landtbruksinspektör,

till *Revisorer:*

FOLCKER, E. G., amannens, och
BLOMBERG, A., amannens,

till *Revisors-Suppleant:*

BERGGREN, E. W., byggnästare.

Vid Styrelsens sammanträde samma dag valdes till *Föreningens*

Ordförande: förste aktuarien SIDENBLADH,

Vice Ordförande: professor MONTELIUS.

Sekreterare: professor MONTELIUS,

Kassaförraltare: förste aktuarien SIDENBLADH.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens styrelse
den 27 februari 1902.

Alltsedan Svenska Fornminnesföreningen år 1893 var samlad i Lund, har den ej haft något sommarmöte. Orsakerna härtill hafva varit många. Genom en vänlig inbjudning från Vadstena förmnades det ändtligen Styrelsen att kunna sammankalla Föreningens ledamöter och andra för hennes sträfvanden intresserade personer till ett möte där den 19—21 augusti 1901.

Vadstena herrliga och centrala läge samt de minnen, hvarpå stad och omnejd äro rika, lockade ett ovanligt stort antal deltagare till detta möte, hvilket tack vare lokalkommiténs särdeles lyckade anordningar blef lika behagligt som det genom besök på minnesrika platser, genom föredrag och diskussioner blef lärorikt.

Styrelsen begagnar detta tillfälle att offentligen uttala sitt och hela Föreningens tack till alla dem, som hafva förtjensten af att detta möte i Vadstena blef sådant, att det sent skall glömmas. Främst riktas detta tack till medlemmarna af lokalkommitén, men det riktas äfven till de många andra bland stadens och traktens inbyggare, som genom sin storartade gästfrihet och på många sätt dessutom lade sin välvilja mot Föreningen och mötesdeltagarna i dagen.

En redogörelse för mötets förhandlingar kommer att offentliggöras i det under pressen liggande 34:de häftet af Föreningens tidskrift, med hvilket det elfte bandet afslutas.

Sistlidet år ntkom det 33:dje häftet af tidskriften.

Sedan Kongl. Maj:t, såsom i förra årsberättelsen meddelades, täckts lemna ett understöd af 800 kr. för utgifvandet af ett nytt häfte af »Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen». Blef detta häfte under året tryckt och utdeladt till Föreningens

ledamöter. Det innehåller afbildningar och beskrifning af Trefaldighetskyrkan i Upsala.

Föreningen samlades under år 1901 fyra gånger här i Stockholm, nämligen den 17 januari, vid årsmötet den 26 februari, den 22 april och den 3 december.

Följande föredrag hafva vid dessa sammanträden hållits:

Den 17 januari af:

Amannensen Janse: »Svears och Götars kulturståndpunkt vid tiden för kristendomens införande.»

Professor Montelius: »Betydelsen af korsglorian bakom Kristi hufvad.»

Vid årsmötet, den 26 februari, af:

Professor Montelius: »De nyaste undersökningarna om den tid, då jernet blef känt här i Sverige.»

Den 22 april, af:

Kandidat Norrby: »När blef Sveriges befolkning i egentlig mening bofast?»

Lektor Brate: »Om en af runinskrifterna från Andra kyrka.»

Den 3 december, af:

Docenten Almgren: »Boplatser från stenåldern.»

Doktor Salin: »Offerkällor och barnabrunnar.»

Doktor Ekhoff: »Husaby kyrka.»

Året 1901, under hvilket döden gjort så rika skördar bland våra bästa män, har beröfvat äfven Svenska Fornminnesföreningen många af dess ledamöter. Icke mindre än tre af Föreningens hedersledamöter hafva under året gått bort: Gunnar Wennerberg och Johan Nordenfalk, hvilka båda varit Föreningens Ordförande, samt Artur Hazelius. Bland öfriga under samma tid hädangångna ledamöter bör Sven Söderberg särskildt nämnas.

KARL SIDENBLADH.

Oscar Montelius.

Revisionsberättelse för år 1901.

Undertecknade, revisorer, sammanträdde onsdagen den 26 februari 1902 för att granska Svenska Fornminnesföreningens räkenskaper för år 1901 och var resultatet som följer:

Debet.

Behållning från år 1900:

Fasta fonden:		
Fordran hos Svenska Fornminnesföreningen	1,500: —	
Allm. hypoteksbankens 4 % obligationer	1,200: —	
Annan räkning	105: —	
Öfrigt behållning	132: 76	2,937: 76

Inkomster:

1 ständig ledamotsafgift	100: —	
363 årsavgifter	1,815: —	
Afgifter af 22 deltagare, ej Föreningens medlemmar, i mötet i Vadstena	66: —	
Försålda häften af tidskriften och planschverket, genom Samson & Wallins bokhandel, i konkursen bevakad fordran 122: 50		
Från k. Statskontoret	800: —	
Räntor under året å obligationer	48: —	2,829: —
		<u>Kronor 5,766: 76</u>

Kredit.

Utgifter:

Tidskriftens 32:a häfte	653: 88	
» 33:e »	893: 50	
Svenska konstminnen, 8:e häftet	383: —	
Annat tryk	41: —	
Mötet i Vadstena	108: 50	
Distribution och arvoden	714: 73	
Diverse	67: 15	2,861: 76

Behållning till år 1902:

Fasta fonden:		
Fordran hos Svenska Fornminnesföreningen	1,500: —	
Allm. hypoteksbankens 4 % obligationer	1,200: —	
Annan räkning	205: —	2,905: —
Fordran i Samson & Wallins konkurs 122: 50		
		<u>Kronor 5,766: 76</u>

Då räkenskaperna äro förda med ordning och reda, inkomster och utgifter verificerade samt behållningen öfverensstämmande med

räkenskaperna, tillstyrka vi, att Föreningen måtte bevilja styrelsen och kassaförvaltaren full ansvarsfrihet för 1901 års förvaltning.
Stockholm den 27 februari 1902.

Erik G. Folcker.

Anton Blomberg.

Vid Föreningens allmänna möte den 27 februari 1902 valdes till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O., kapten,
EKHOFF, E., amanuens,
LEIJER, A., kapten.
LILLJEKVIST, F., slottsarkitekt,
LINDEGREN, AGI, slottsarkitekt.
MONTELIUS, O., professor,
SALIN, B., amannens,
SIDENBLADH, K., öfverdirektör, och
WARBURG, K., professor.

till *Suppleanter:*

LYTTKENS, A., landtbrnksinspektör,
VON EHRENHEIM, E., kammarherre, och
KRUSE, J., amanuens,

till *Revisorer:*

FOLCKER, E. G., amannens, och
BLOMBERG, A., amanuens,

till *Revisors-Suppleant:*

BERGGREN, E. W., byggmästare.

Vid Styrelsens sammanträde samma dag valdes till *Föreningens*

Ordförande: öfverdirektören SIDENBLADH,
Vice Ordförande: professor MONTELIUS,
Sekreterare: professor MONTELIUS,
Kassaförvaltare: öfverdirektören SIDENBLADH.

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

TOLFTE BANDET

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1905

INNEHÅLL.

	Sid.
MONTELIUS, OSCAR, Östergötland under hednatiden. 1 o. 2. Med 179 fig.	1 o. 2. 249.
FLENTZBERG, ANT., Våra »stenyxor med skafthål», en hypotes angående deras användning. Med 5 fig.	35.
AMBROSIANI, SUNE, De uppländska rundkyrkorna. Ett rekon- struktionsförslag. Med 6 fig.	45.
JANSE, OTTO, En dopfunt med framställningar ur legenden om den helige Nikolaus? Med 2 fig.	58.
HAMMARSTEDT, EDVARD, Midsonmardaggen	63.
CEDERSTRÖM, RUDOLF, Uppsala universitets konstsamlingar . .	73.
HAGSTRÖM, K. A., Om forntida soekendrakter och bröllopscere- monier. Kulturbilder från Västra Vingåker	93.
JANSE, OTTO, Ur litteraturen	100.
AHRENBERG, JAC., Några dokument till vår konst- och kultur- historia. Samlade, tecknade och ordnade i och för klargörande af frågan om restauration af Åbo slott. Med 76 fig.	105.
LAGERHEIM, MAJ, Bidrag till kännedomen om fylgja-tron . . .	169.
MONTELIUS, OSCAR, Det nordiska treperiodssystemet. En historik	185.
APPELGREN, T. G., En offerkälla på Billingen	212.
AMBROSIANI, SUNE, Takstolsfotens uppkomst. Med 5 fig. . . .	215.
BOËTHIUS, JOHANNES, En dalsk runskrift från Orsa. Med 1 fig.	222.
JANSE, OTTO, Ur litteraturen	227.
ARNE, TURE J:SON, Ett urnegraffält i Västergötland. Med 23 fig. o. 1 tab.	233.
MONTELIUS, OSCAR, Östergötland under hednatiden. 2. (Se ofvan.)	
NORDLANDER, JOHAN, Nannen Vi , Vibol och Vibro i Gestrik- land	314.
AMBROSIANI, SUNE, Harkalaset. En kvarleva af en hednisk kultfest	319.
SJÖBERG, NILS, Några ord om bilderna på Torslundaplåtarna. Med 7 fig.	323.
HAMMARSTEDT, E., Professor Schücks Studier i religionshistoria. (H. Schüek, Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria, sedda från etnologisk synpunkt)	326.
STJERNA, KNUT, Svear och Götar under folkvandringstiden. Med 1 fig.	339.
JANSE, OTTO, Ett bidrag till de oornade granitkyrkornas ålders- bestämmelse. Med 5 fig.	361.

Östergötland under hednatiden.

Af

Oscar Montelius.

1.

På pergament och papper skrifna urkunder hafva föga att förtälja om Östergötland under tiden före kristendomens införande där, och det lilla de meddela rör endast hednatidens allra sista del.

Vida viktigare äro de upplysningar om lifvet i detta landskap under hednatiden, som vi få af de många runstenarna, de ännu talrikare grafvarna, de andra fasta fornlämningarna samt de tusentals ur Östergötlands jord uppgrädda fornsakerna. Dessa källor för vår kunskap om lifvet under forntiden hafva ock ett mycket högre värde, än man vanligen föreställer sig.

Om den äldsta delen af den tid, som plägar kallas »historisk», förnimma vi här i Sverige liksom i många andra länder i allmänhet föga mer än genljudet af de strider, som då utkämpades, och namnen på de kämpande höfdingarna. De äldsta skriftliga urkunderna hafva i de flesta fall föga eller intet att förtälja om den dåvarande kulturens ståndpunkt, om det arbete som i det tysta utfördes för odlingens främjande. De hafva ock, dessa urkunder, så godt som alla fått den form, i hvilken de nu föreligga, först mansåldrar eller århundraden efter den tid, om hvilken de tala.

De kämpande höfdingarnas namn och kampens växlingar under den tid, som plägar kallas »förhistorisk», äro väl föga eller intet kända. Men vi kunna göra oss en bild af den dåvarande odlingen, åtminstone den materiella, vi kunna århundrade för århundrade följa dess fortskridande. Och det, som vi veta om dessa tider, är så mycket tillförlitligare, som vi öst ur *samtida* källor, ty det som ligger i en graf är ju från samma tid som den döde, det är nedlagdt af dem, som voro närvarande vid begrafningen, och

Vid Svenska Fornminnesföreningens möte i Vadstena sommaren 1901 höll förf. ett föredrag om Östergötland under hednatiden. Det är detta föredrag, som sedan blifvit omarbetadt till nu föreliggande uppsats.

det ger oss omedelbara upplysningar om månget förhållande på den tiden, utan att trovärdigheten af dessa upplysningar kunnat — såsom fallet ofta är med skriftliga berättelser — minskas genom inverkan af århundradens tradition.

Historien om kulturens utveckling i ett land har väl ock ett vida högre värde än den historia, hvilken endast ger oss några namn, men hvilken har intet eller så godt som intet att berätta om hvad bärarne af dessa namn nträttat.

Öfverblicka vi alla de årtusenden, som förflutit från den stund, då trakten mellan Vettern och Östersjön första gången beträddes af människofot, ända till den dag, då byggandet af den första kristna kyrkan börjades där, finna vi att kulturen i den trakten, liksom i andra delar af vårt land under samma tid, gjort oerhörda framsteg. För att vi utan så stor svårighet må finna oss till rätta i dessa aflägsna tider torde det emellertid vara bäst, att vi börja med de århundraden, som ligga den historiskt kända tiden närmast, och sedan småningom tränga in i forntidens dunkla rymder.

Här är det naturligtvis ej möjligt att uttömmande behandla ämnet. Jag kan endast gifva en öfversikt af de viktigaste från Östergötland nu kända fornlämningar, fynd och andra forntiden belysande förhållanden, samt en antydau om hvad de lära oss.

*
*
*

De äldsta skriftliga upplysningar vi äga om Östergötland hafva lämnats af de talrika runstenar, som finnas där.¹

¹ En redogörelse för Östergötlands då kända »runurkunder» meddelades af kyrkoherden L. C. WIEDE i *Östergötlands Foruminnesförenings tidskrift*, I (Stockholm, 1875). Där upptagas 212 »jordfasta runurkunder», af hvilka 104 redan under den senare delen af 1600-talet blifvit med stor omsorg afteknade och skurna i trä; dessa träsnitt trycktes år 1750 (af J. GÖRANSSON) i *Bautil, det är Alle Sæa ok Götha Rikens Runstenar*. — C. F. NORDENSKJÖLD, hvilken under åren 1870—82 med anslag af Vitterhets-Akademien undersökte och beskref Östergötlands fornminnen, ägnade därvid mycken uppmärksamhet åt runstenarna. — Sedan år 1888 har lektor E. BRATE, på den till Vitterhets-Akademien donerade Bergerska fondens bekostnad, underkastat Östergötlands samtliga runstenar en ny, kritisk granskning och af dem tagit nya med största möjliga omsorg utförda afbildningar, af hvilka några prof lämnas fig. 1—4. Enligt meddelande af honom äger landskapet nu i behåll 152 runinskrifter, hvaremot 66 förr kända försvunnit; hela antalet är således 218.

De flesta runstenarna ristades på en tid, då man ännu inte hade allmänt antagit den med kristendomen inkommande seden att begrafva de döda i eller invid kyrkorna och att, om den afidna

Fig. 1. Runsten på Skärkinds kyrkogård.¹

¹ Inskriften på denna vid rifning af Skärkinds gamla kyrka funna, nu på kyrkogården resta sten lyder: Kutr : nk : Fastulfr : nk : Burn : nk : Rustin : thir : ristu : stin : thina : iftr : Slibi : fathur : sin : knthan, hvilket betyder: Göt och Fastulf och B[j]örn och Rosten, de reste sten denna efter Släbbe, fader sin god.

var en mera framstående man, inhugga hans namn på en öfver grafven lagd häll. På den tid, då flertalet runstenar ristades, begrofs den aflidne — obränd eller bränd — i en hög, vid eller på

Fig 2. Runsten vid Vesterlösa kyrka.

hvilken en minnessten stundom restes. Många efter hednisk sed resta, runristade minnesstenar höra emellertid just till öfvergångsperioden mellan heden och kristen tid, såsom man ser af de på dem inhuggna korsen (fig. 1) och af den bön, med hvilken så mången sådan inskrift slutar: »Gud hjelpe hans själ.» Någon gång såsom

på den fig. 2 afbildade, efter kristen sed på grafven lagda stenen, tillägges »och Guds Moder».¹

Korsen äro vanligen likarmade (»grekiska»); någon gång har midten form af ett »hakkors», ett redan under hednatiden här i norden heligt teeken (fig. 3).

Några runstenar i Östergötland, liksom i andra delar af Sverige, visa det kristna inflytandet också därigenom, att de omtala, huru en efterlevande åt en afliden anförvant »gjort bro», det vill säga till fromma för hans själ gjort farbar väg öfver ett vattendrag eller ett sumpigt ställe, där man måste fram. Runinskrifter, som tala om sådan brobyggnad, finnas eller hafva funnits inom landskapet vid Kullerstad i soeknen af samma namn, vid Björnsnäs i Kvillinge soeken, vid Lind i Vesterlösa soeken, vid Ålbäcken i Viby soeken, vid Ekeby kyrka och vid Heda kyrka.

Den första af dessa stenar har följande inskrift: »Håkan gjorde bro denna, men hon skall heta Gunnars bro, men han var Håkans son.» Vägen mellan Norrköping och Linköping går ännu öfver Kullerstads bro, som leder öfver en i sjön Glan utfallande bäck. Denna bro har emellertid flera gånger blifvit ombyggd. Vid en sådan ombyggnad, på midten af 1800-talet, fann man runstenen fyra fot djupt under vägen vid brofästet på Kullerstadsidan. Stenen restes å nyo i närheten af sin ursprungliga plats.

Fig. 3. Kors på en runsten vid Högy kyrka.

I detta fall var det en fader, som utförde det allmännyttiga verket för en sons väl. I andra fall är det sonen, brodern eller änkan, som gjort det för sin fader, för sin broder eller sin man.

Runstenarna äro af ett oskattbart värde redan därför, att de låta oss lära känna språket i Östergötland under en tid, om hvilken vi ej på annat sätt kunnat få någon upplysning därom. De flesta af dessa runinskrifter äro nämligen några hundra år äldre än Östgöta-lagen, hvilken är den äldsta af alla med vanliga bokstäfver

¹ Inskriften på denna vid Vesterlösa kyrka funna sten lyder: Steinlauk : let : legia : stein : thena : ufir : Svi[u] : sun : sin : Kuth : hia[i]bi : siol : hans : auk : Ku[th]s : Mothir, hvilket betyder: Steinlaug lät lägga sten denna öfver Sven, son sin. Gud hjälpe själ hans och Guds Moder. — Om de djurslingor, som pryda stenen, se här nedan. Denna grafvård, som är af kalksten, har, såsom formen och inskriften visa, varit lagd öfver grafven, ej rest på den.

skrifna urkunder, som gifva oss upplysning om, huru språket fordom ljöd i Östergötland. Men den äldsta handskrift, som innehåller denna lag, är ej äldre än från midten af det 14:de århundradet.¹

Ett årtusende har snart förflutit, sedan de äldre af dessa runstenar ristades, och naturligtvis har språket under denna långa tid mycket förändrats. Skillnaden mellan då och nu är dock ej så stor, som man skulle kunna föreställa sig. Bro skefs då *bru*, reste *risti* eller *raisti*, sten *stin* eller *stain*, Anund *Anuntr*, Håkan *Hakun* o. s. v.; men detta kan ej förorsaka nämnvärd svårighet vid tolkningen. Att andra ord vålla större svårighet, är klart, men man kan i de flesta fall äfven utan särskildt studium lätt förstå, hvad nästan alla orden betyda och se meningen af det hela.

Trots sin korthet, hvilken redan af det svårbearbetade materialet förklaras, äro runinskrifterna af stor vikt äfven därför, att vi genom dem sättas i tillfälle att få en inblick i många förhållanden under den tid, då tron på asagudarna skakades af den nya lärans förkunnare.

De nyss nämnda runstenar, som tala om byggandet af broar för att underlätta samfärdseln till lands, låta oss ana de svårigheter, med hvilka denna samfärdsel i forna tider varit förknippad, då vägarna voro lika få och väl äfven lika dåliga, som de voro osäkra. Kristendomen har mäktigt bidragit både till att förbättra dem och att göra dem säkrare.

Äfven om färder till andra länder hafva runstenarna i Östergötland att förtälja.

En runsten vid Skjorstad i Tåby soeken bär följande inskrift: »Sigsten lät rista sten denna efter Ingvar, son sin. Han vard österut död.»

En runsten vid Sylten i Styrestads soeken är rest af en moder till minne af hennes två söner. Den ene af dessa hade stupat i »Ingvars följe». Ingen anledning finnes att i denne Ingvar se den samme, öfver hvilken stenen vid Skjorstad är ristad. Däremot är det i högsta grad sannolikt, att den Ingvar, hvilken nämnes på stenen i Styrestad, är samme man, som omtalas på ett stort antal runstenar i Södermanland och Uppland. Dessa stenar äro alla

¹ *Östgöta-Lagen, utgifven af H. S. COLLIN och C. J. SCHLYTER* (Stockholm, 1830), sid. I.

resta öfver män, som farit österut med Ingvar» oeh funnit döden på den färden. En af de nu ifrågavarande stenarna, i Uppland, restes till minne af en man, som »styrde skepp österut med Ingvar i Estland»; ett par andra, i Södermanland, visa, att färden sträekts ända till Särkland, det är saraeenernas land i Asien. Sannolikt är denna färd densamma, som sedan blef föremål för en romantisk skildring i den isländska sagan om »Ingvar den vidtfarande», hvilken där säges hafva lefvat på Olof Skötkonungs tid. I de »Isländska annalerna» är oek vid år 1041 anteekndadt: »obiit Ingvarus late peregrinans», eller att det året dog »Ingvar den vidtfarande», hvarmed utan tvifvel menas samme man.

I Landeryds kyrka är inmurad en runsten, som bevarar minnet af en man, »hvilken var med Knut». Uttryeket synes här liksom på Styrestadstenen angifva, att fråga är om någon allmänt bekant färd. Möjligen har mannen varit med danske konungen Knut på härfärd till England.

Huru vida omkring Östergötlands söner under vikingatiden foro, visas af en runsten vid Högby kyrka. Den delvis i versform affattade inskrift, som är ristad på tre sidor af denna sten, lyder i öfversättning:¹

»Torger reste denna sten efter Assur, sin morbroder, som ändades österut i Grekland.

God bonde Gulli
gåfvos söner fem:
på Fyrisvall föll Asmund,
modige kämpen;
Assur ändades
österut i Grekland;
vard å Holmen (Bornholm)
Halfdan dräpt.
Kare slutade ej ute;
död är äfven Bue.

Torkel ristade runorna».

Den ena sonen stupade på slätten vid Fyris, troligen i det vida beryktade slag, hvari Erik Segersäll på 980-talet besegrade sin brorson Styrbjörn Starke. Den andra föll i Grekland oeh en tredje på Bornholm.

¹ Jämför BRATE, *Runverser*, i *Antiquarisk tidskrift*, 10, sid. 229, med samma förf:s handskrifna tolkning i Vitterhets-Akademiens arkiv.

Äfven om kvinnans ställning här i landet vid öfvergången från heden till kristen tid få vi af dessa östgöta-stenar märkliga vinkar. Den ena runstenen har nämligen en dotter rest åt sin fader, den andra en änka åt sin man, den tredje en moder åt sin son eller sina söner. I Styrestads socken står en sten, som Torfrid lät rista efter sina två söner. Vid Skjorstads vad i Täby restes ett sådant minnesmärke åt Torgisl af hans änka Asa och dottern Torgun. Vid Stratomta i Törnevalla socken är en sten rest åt Halfdan af änkan Astrid och två söner.

Än nämnes änkan jämte ett eller flera barn, såsom i de två sistnämnda fallen.

Än är det kvinnan ensam som nämnes: stenen vid Rake-reds kvarn i Vikingstads socken har Tora låtit resa åt sin afidne man; i Viby socken finnas två stenar, hvilka likaledes omtala, att det är en änka, som rest stenen åt sin man. En sten vid Furingstads kyrka har modern låtit resa åt sin son.

Särskild uppmärksamhet förtjänar det, att stenar äfven rests *till minne af kvinnor*. I Kaga socken finnes en sten, som en man låtit rista åt sin afidna hustru. En sådan sten har äfven funnits i Bjälbo socken.

Vi veta, att kvinnan på Island och i de andra delar af Norden, om hvilka vi äga rikligare underrättelser för hednatidens sista skede, hade en vida mera själfständig ställning än man kunde vänta på en tid, då hon ännu genom köp blef sin mans egendom, sedan hon därför varit sin faders.¹ Nu anförda östgöta-runstenar vittna om, att hon hade en liknande ställning i Östergötland, en upplysning som vi ej gärna på annat sätt kunnat erhålla.

Runstenarna låta oss också få veta, hvilka namn för ett årtusende sedan voro vanliga i Östergötland.

Bland mansnamn kan jag bland andra uppräknat: Anund, Assmund, Assur, Björn, Eskil, Farnulf, Faste, Fastulf, Finvid, Gudfast, Gudmund, Gunnar, Hakun, Halfdan, Helge, Holmger, Holmusten, Ingvar, Ivar, Jarl, Kare, Karl, Kettil, Odd, Olaf, Rikulf, Rörik, Sigbjörn, Sigfus, Sigsten, Toke, Ulf, Vibjörn, Visten, Åke, Åsbjörn och Östen.

¹ MONTELIUS, *Huru länge har kvinnan betraktats som mannens egendom?*, i *Nordisk tidskrift*, 1898, sid. 28.

Bland de kviinnonamn, som förekomma på Östergötlands runstenar kunna här anföras: Asa, Astrid, Oluf och Sigrid.

Härtill komma de många namn, som äro afleda af eller sammansatta med Tor, och som förtjäna särskild uppmärksamhet. Sådana mansnamn äro: Torbjörn, Tore, Torer, Torfast, Torger, Torgisl, Torgöt, Torkel, Torlak och Torsten, och kviinnonamn: Tora och Torfrid.

Af andra gudanamn möta oss i de på östgöta-runstenar förekommande personnamnen endast Frej (Frö). En runsten i Å socken är nämligen rest af en Frösten. Oden, hvilken äfven i andra svenska landskaps personnamn är lika sällsynt som Tor är vanlig, ingår ej i något af de namn, som läsas på de till vår tid komna runstenarna i Östergötland.

De många på Östergötlands runstenar förekommande namn, som äro bildade af Tor, visa, att denua gud i det landskapet liksom annorstädes i Norden var den mest dyrkade.

Olikheten mellan de för tusen år sedan och i vår tid vanliga personnamnen är i ögonen fallande. Den är oek lätt förklarlig, emedan sådana namn äga nära samband med dem, som i de olika religionerna spela en roll. Anders, Johan, Per, Pål, Anna, Kristina och Maria, hvilka nu äro så allmänna, kunde naturligtvis ej komma i fråga förrän de helgon, som burit dessa namn, blefvo kända efter kristendomens införande. Mera anmärkningsvärdt är, att de från hednatiden härstammaude namnen, till och med de som påminde om Tor, så ofta möta oss under den kristna tiden. Äfven om i några af dessa namn, såsom i Tyrgils, Tor ej var så lätt igenkänlig, var han doek uppenbar i de under medeltiden — jag tänker nu ej enbart på Östergötland — vanliga namnen Torbjörn, Torger, Torkel och Torsten, liksom gudanamnet Frö är uppenbart i de äfvenledes under medeltiden brukliga Fröbjörn, Frömund och Frösten.

Någon gång känna vi namnet på den, som ristat runstenen. Den redan omtalade runstenen i Högby socken är ristad af Torkel, och en sten i Bjälbo socken af Lofe.

Att några af de nutida ortsnamnen redan för tusen år sedan förekommo, se vi af ett par runstenar. På en sten vid Högby prästgård läses namnet »Hugbu», således samma namn, som ännu lefver i soeknens. På Harstads kyrkogård ses en sten, som restes åt en man, hvilken bodde i »Hathistathum». Bortser man från än-

delsen, som i det nyare språket fallit bort, igenkänner man häri Haddestad i samma soeken. En sten på Heda kyrkogård förvarar minnet af en man, som »bodde i Jatunstadum». Härmed afses naturligtvis det Jättingstad, som ligger i soeken, men hvars namn således rättare borde skrivas Jättenstad.

I Östergötland liksom i Mälarelandskapen pläga runorna vara ristade mellan två parallela linier. I båda trakterna slutar den ena ändan af det band, som bildas af dessa linier, ofta ehuru ej alltid i ett djurhufvud, under det den andra ändan ej sällan är något hoprullad (fig. 1). Men jämföra vi dessa djur på runstenarna i Östergötland och i Mälaretrakten, märka vi i två afseenden en ganska stor olikhet.

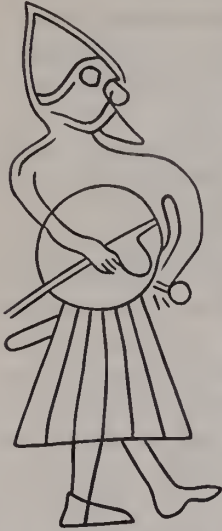

Fig. 4. Bild på en runsten vid Lebergs kyrka.

Det ena är, att det nu ifrågavarande djuret i Östergötland har formen af en orm utan fötter; hufvudet liknar äfven ett ormhufvud och stundom ses den utsträckt tungan. På Mälaretraktens runstenar förekommer väl också en dylik framställning, men ofta har djuret där åtminstone en tydlig fot, hvilket aldrig, eller så godt som aldrig, är fallet i Östergötland. I Mälarelandskapen har också djurets hufvud ofta en form, som ej återfinnes i Östergötland.

Det andra är, att i Östergötland det ormlänkande bandet, hvari runorna äro ristade, följer utmed stenens kanter (fig. 1). Stundom ses väl äfven i Mälaretrakten denna enkla anordning, men där visa runstenarna mycket ofta invecklade, ej sällan särdeles smakfulla slingor. Dyliga slingor ses däremot på mycket få stenar i Östergötland, och då de någon gång finnas där, äro de ganska olika dem i Svealand. En sådan slinga pryder den fig. 2 afbildade stenen vid Vesterlösa kyrka; denna slinga visar sig upphöjd öfver den omgifvande ytan, d. v. s. mellanrummen mellan slingans bukter hafva blifvit fördjupade.

Utom det djurliknande band, på hvilket inskriften är ristad, ses på några runstenar i Östergötland andra bilder, som förtjäna särskildt omnämnas.

På ett par stenar äro fyrfota djur afbildade. Ett sådant djur — det skall troligen föreställa ett lejon — är jämte ett kors inbudd på en runsten i Slaka socken.

På båda sidorna af en märklig runsten, som varit inmurad i Lebergs kyrkomur, äro jämte fyrfota djur några män framställda, hvilkas dräkt erbjuder mycket af intresse, emedan man har så få afbildningar af dräkten här i Norden under nu ifrågarande tid. Såsom fig. 4 visar, var det förnämsta plagget en »kjortel», en rock som nådde ungefär till knäna, och hvars nedre del var rikt veckad. Mannen bär rund sköld, yxa och svärd; hufvudet är betäckt med en hjälm af konisk form.

* * *

Äldre än de nu omtalade runstenarna är den, som förr var inmurad i tornet till Röks kyrka och nu står på kyrkogården.¹ På denna sten läses den längsta runinskrift, som finnes å ett jordfast minnesmärke, vare sig i Sverige eller i något annat land. Båda bredsiddorna, af hvilka den ena ses fig. 5, båda smalsiddorna och toppytan äro betäckta med runor, af hvilka de flesta höra till den kortare, under den yngre järnåldern använda runraden, ehuru vissa bland dem äro afvikande från de vanliga. Men dessutom finnas dels »villorunor», ett slags chifferskrift (den öfversta raden å fig. 5), dels äldre runor,² hvilka senare ej synas gifva någon mening, utan torde vara hitristade endast för att förläna åt minnesmärket ett ålderdomligare och mera vördnadsvärdt utseende.

Inskriften börjas sålunda:

»Till minne om Vamod stå dessa runor,
men Varen fadern ristade dem
öfver fallne sonen».

¹ Af steneu, som uttogs ur tornmuren år 1862, var därförut endast ena bredsiddan synlig. *Bautil*, nr 913. — SOPHUS BUGGE, *Tolkning af runeinskriften på Rökstenen i Östergötland*, i *Antiquarisk tidskrift*, 5:e delen (Stockholm, 1873—1878). — Jfr VIKTOR RYDBERG, *Om hjältesagan å Rökstenen*, i *K. Vitterhets Historie och Antikvitets-Akademiens handlingar*, ny följd, 11:e delen (Stockholm, 1893).

² Att man från Östergötland känner en runsten från den tidigare del af järnåldern, då dessa äldre runor voro de enda, som användes, få vi af det följande se.

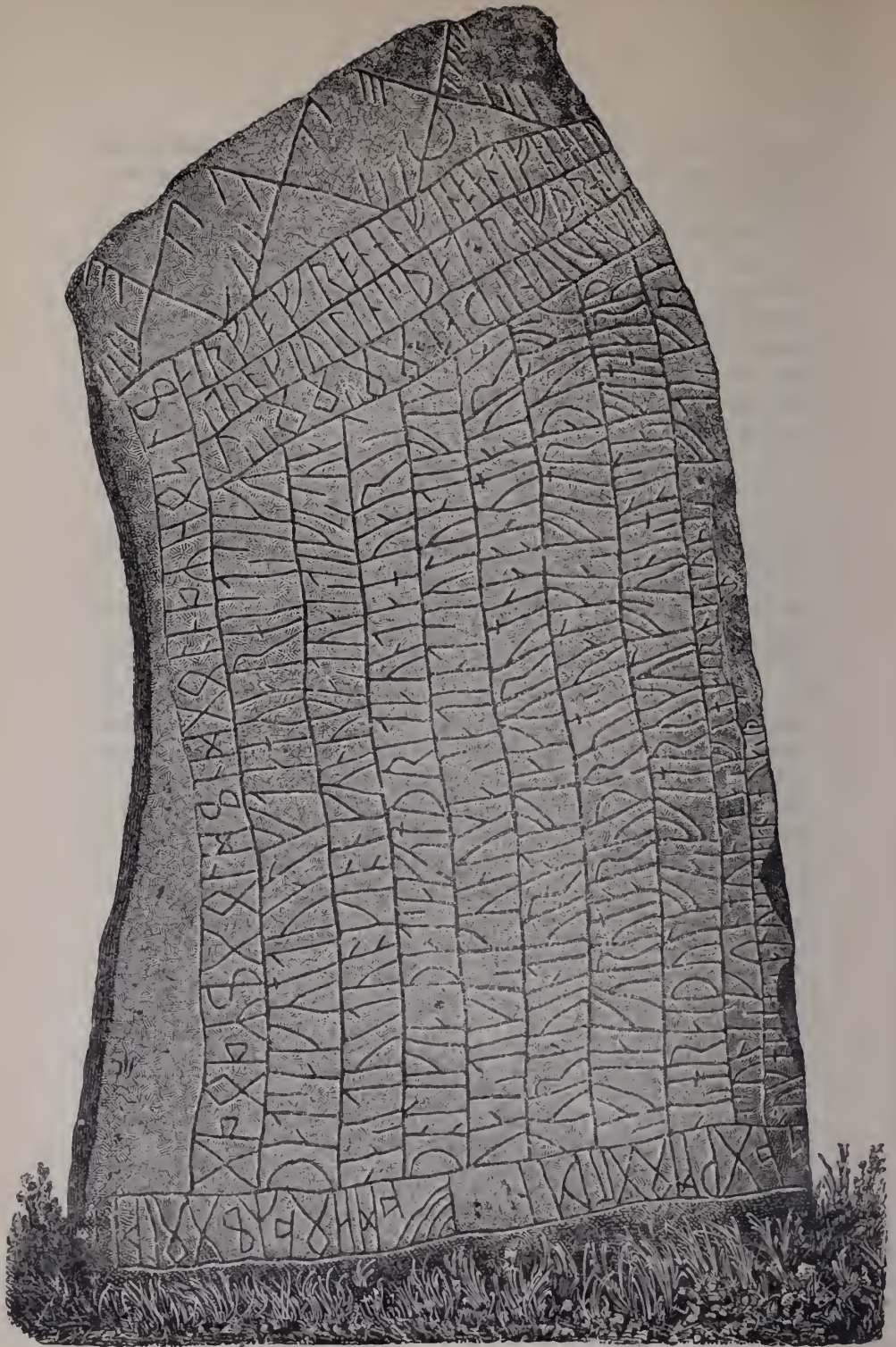

Fig. 5. Runsten vid Røks kyrka.

Längre ned heter det: »Det förtäljer jag som det andra, hvem för nio åldrar sedan kom till världen bland rejdgoterna och dog bland dem för sina förseelser.

Tjodrek red,
den dristige,
stridsmäns höfding,
öfver stranden af Rejdhafvet.
Rustad på gotiske
gångarn nu sitter,
med skölden i rem,
gifnilde fursten.»¹

* * *

Utom de ofvan anförda ortsnamn, som förekomma på runstenar, finnes det många andra sådana namn i Östergötland, som likaledes bevisligen härstamma från hednatiden, emedan de innehålla hedniska gudanamn.²

Så möter oss *Tors* namn i *Torlunda* (ett i Vånga, ett i Borg och Löts socknar), *Torsberg* (»ansenligt»), *Tors klint* och *Tors-hag* (båda i Kvillinge s:n), *Torö* (Skällviks s:n), *Torsjö* (Godegårds s:n), *Tors mosse* (i samma trakt, på gränsen till Södermanland³);

Odens i *Odensberg* (Nykyrka s:n), *Odensborg* och *Odensfors* (båda i Vreta klosterns s:n), *Odensgöl* (Yxnerums s:n), *Odensåker* (Kullerstads s:n), *Odenstomta* (Kuddby s:n);

Njords i tre ortsnamn, som på 1300-talet skrefvos *Nærdhavi* eller *Nyærdhavi* (det ena i Drothem, det andra i Hagelstads och det tredje i Slaka s:n; de två sistnämnda ställena kallas nu Mjärdevi);

¹ Man har fäst uppmärksamheten på likheten mellan dessa Rökstenens uttryck och början af »Rings drapa», i Frithiofs saga. L. F. LEFFLER, *Rökstenen och Frithiofs saga*, i *Nordisk tidskrift*, 1878, sid. 165.

² Se M. F. LUNDGREN, *Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige* (Göteborg, 1878). — De i det följande meddelade uppgifterna om ortsnamn af olika slag göra naturligtvis ej anspråk på att vara fullständiga.

³ »Tors måse» nämnes år 1673 såsom ett af gränsmärkena mellan Östergötland och Södermanland. C. F. BROOCMAN, *Beskrifning öfver Östergötland* (Norrköping, 1760). sid. 15, not. — Andra ortsnamn, som äfven kunde synas höra hit, hafva emellertid visat sig innehålla något af de från Tor härledda persounamn, som förr voro så vanliga. Se LUNDGREN, *anf.*, sid. 60.

Ulls på fyra ställen som heta *Ullevi* (i Järstads, Kimstads, Sault Lars och Örberga socknar) och ett som nu kallas *Ulleved* (Hogstads s:n), samt i »*Ullabolstad*» (så skrifvet på 1300-talet, nu »Ulberstad», i Skärkinds s:n), *Ullekalf* (Högby s:n), *Ullstämman* (Landeryds s:n), *Ullstorp* (Östra Ryds s:n), *Ullälftva* (ett i Törnevalla och ett i Örtomta s:n);

Frös i *Frösvi* (så skrifvet på 1300-talet, nu »Frösvik», i Oppeby s:n), *Fröslunda* (Svinestads s:n), *Fröberga* (Skönberga s:n), *Fröåsa* (Kisa s:n), *Fröshälla* (Kärna s:n), *Fröklint* (ett berg i Ringarums s:n), *Frösäter* (Vårdsbergs s:n), *Frösäng* (Åby s:n) och troligen *Frörum* (Ringarums s:n);

Friggs i *Friggestorp* (Kisa s:n);

samt *Skades* i Skärlunda (Löts s:n), som under medeltiden skrefs *Skadelunda*.

Möjligen har gudarnas namn, *Asar* (eller *Äser*), fortlevat i *Aesberghæ*, såsom det nu så kallade Edsberga (Landeryds s:n) skrefs i början af 1300-talet.

På många af dessa platser måste den gud, hvars namn ingår i stället, hafva varit dyrkad.

Andra ortsnamn visa, att på platsen fordom offrats, ehuru vi ej veta, till hvilken gud man där vändt sig. Sådana äro de ställen, hvilkas namn *Lund*, *Harg* och *Vi* vittna om, att en helig lund eller annan helgedom fordom funnits där.

Byar och gårdar med namnet *Lund* finnas på många ställen i Östergötland, såsom i Drothems, Flistads, Kvillinge, Landeryds, Mogata, Sunds, Tjällmo, Tjärstads, Västra och Östra Tollstads samt Viby socknar. I Gammelkils kyrkoinventarium för 1829 är anteckadt: »Enligt traditionen skall hafva varit en offerlund i en hage emellan kyrkan och prästgården. I nämnda hage finnas större och mindre ättekullar.»

Utom Västra och Östra Hargs socknar finnes ett *Harg* i Kisa och ett i Vikingstads socknar.

Vi återfinnes i sockennamnet *Norra Vi* samt i en till *Borg* och *Löts* socken hörande gård.

Äfven andra namn inom landskapet bevara minnet af att stället fordom varit en offerplats.

I ett bref af år 1513¹ talas om en hage, »liggiande i Landaröo sockn och Hanakinde härad mott *Smörkulla*». Namnet *Smörkullen*

¹ I *Biskop Hans Brasks kopiebok*, tryckt i slutet af *Östergötlands Fornminnesförenings tidskrift*, I, sid. 31.

förekommer också i andra svenska orter och har utan tvifvel sin förklaring i en tradition om att man under hednatiden där genom »smörjningar» offrat åt någon gud.¹

I Askeby, Drothems, Hellestads, Mogata, Västra Ryds, Sankt Johannis, Svanhals och Sya socknar finnas byar och gårdar, som heta *Solberga*. Utan tvifvel har solguden dyrkats på dessa ställen genom offereldar, tända någon natt vid dagjännings- eller solståndstid. Ännu i dag tänder man i Östergötland, liksom annorstädes inom och utom Sverige, eldar vid vårdagjämningstid — antingen det nu sker på påskaftonen eller på valborgsmessaftonen — eller på midsommaraftonen.²

I vissa länder, äfven här i Norden, dansade man kring elden och sprang midt igenom den.

Seden att tända sådana eldar har intet med kristendomen att göra. Den måste hafva varit uråldrig redan på den tid, då de första kristna missionärerna kommo hit, emedan den funnits och ännu finnes äfven uti de länder i södra och västra Europa, dit kristendomen kom många århundraden tidigare än till oss. Att den trots alla kyrkans försök att utrota den fortlefvat ända in i våra dagar, visar, huru djupt i forntiden den har sina rötter.

Detsamma gäller om seden att resa midsommarstång — »majstång» — och att dansa kring den.³

Vid de heliga nätternas inbrott tändes eldarna och restes stängerna under hednatiden liksom i våra dagar, och likväl talar, mig veterligt, ingen saga och ingen annan forntida skrift därom. Förklaringen till detta förhållande, hvilket vid första påseendet kan förefalla besynnerligt, är att man vid den tiden ej skref om det som hvar man kände till. Ingen gaf, tyvärr, en skildring af lifvet »i helg och söcken». Man nedskref endast berättelsen om sådana tilldragelser, som syntes märkliga, och det hade fordrats en egen-

¹ Om ett märkligt, på Smörkullen i Skrea socken, Halland, gjordt fynd från bronsåldern, se MONTELIUS, första delen af *Sveriges historia in- till tjugonde seklet* (Stockholm, 1903), sid. 117.

² Se diskussionen om denna fråga och om de nedan omtalade offerkällorna vid Svenska Fornminnesföreningens möte i Vadstena år 1901, i *Sv. Fornm.-fören:s tidskrift*, 11:e bandet, sid. 287.

³ Se om denna sed i olika länder och om de nyss omtalade eldarna: W. MANNHARDT, *Wald- und Feldkulte*, 1 och 2 (Berlin, 1875—77).

domlig tillfällighet, för att man händelsevis skulle hafva fått anledning tala om de bruk vi nu tänka på. Då skulle den tilldragelse, som beskrefs, hafva infallit just den natt, då elden tändes eller dansen pågick kring det heliga trädet, och man skulle hafva kommit att nämna detta.

Märkliga upplysningar om lifvet i Östergötland under hednaden — och särskildt om dåtidens gudsdyrkan — få vi äfven af andra bruk, som från denna tid fortlefvat ända till våra dagar.

Ett sådant bruk är det att offra i en helig källa. Flera sådana *offerkällor* äro kända i Östergötland. Det var för öfrigt icke endast verkliga källor, som användes på detta sätt. Äfven i de under istiden af vattnet ursvarfvade »jättegrytorna» har man offerat. Så berättas om en jättegryta på Vallsnäs ägor i Nykils socken, att den »fordom varit en offerkälla, och har man under en senare tid där ofta funnit kopparmynt».¹

Nära offerkällan ligger mångenstädes en af stenar bildad rundel, som utan tvifvel varit en offerplats. En sådan rundel kallas nu vanligen »domarering» eller »domaresäte». Om denna benämning beror på en ända från forntiden fortlefvande tradition eller om den tillkommit i senare tid, kan väl vara ovisst, — att den fanns för flera mansåldrar sedan, är dock säkert, — men det ligger egentligen ingen motsägelse i uttrycken »offerplats» och »domarering», emedan det närmaste samband fordom fanns mellan offerfesten och tinget, där rättstvisterna afgjordes.

En af de största och mest bekanta domareringarna i Östergötland är den vid Nässja, nära Vätterns strand och ej långt från Vadstena. Stenarnas antal är ofta nio, såsom fallet är t. ex. vid Lundby i Mjölby socken.

I Gammalkils redan omtalade kyrkoinventarium af år 1829 är anteeknad: »Före 1686 har på Fettjestads gårde söder om kyrkan funnits ett *domaresäte*. Några stenar kvarstå ännu till ett minne häraf. Nedanför ligger en *källa*, där man fordom skulle hafva offerat, men som nu är nästan igenfallen.»

* * *

¹ Inventariet af år 1829 för Nykils kyrka (i K. Vitterhets Historie och Antikvitets-Akademiens arkiv).

Jämte runstenarna finnes i Östergötland en stor mängd andra minnen från vikingatiden. Bland dem förtjäna grafvarna särskildt vår uppmärksamhet.

Från olika delar af landskapet känner man många grafhögar, som genom de i dem funna svärden och andra vapnen samt prydnaderna visat sig tillhöra denna tid.¹ Att lemna en närmare redogörelse för alla dessa grafvar skulle emellertid nu föra oss för vida.

Fig. 6. Nyckel af järn. Harfvestad i Landeryds s:n. $\frac{2}{3}$.

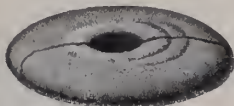

Fig. 7. Sländtrissa af bränd lera. Harfvestad i Landeryds s:n. $\frac{2}{3}$.

Fig. 8. Skära af järn. Rimforsa i Tjärstads s:n. $\frac{1}{3}$.

I en grafhög på ett af mig för flera år sedan undersökt graf-fält vid *Harfvestad* i Landeryds soeken lågo jämte brända beu och en mängd perlor af glasfluss m. m. den nyckel af järn och den sländtrissa af bränd lera, som äro afbildade fig. 6 och 7. Grafven var således en kvinnas.

¹ Dessa fynd förvaras nu, liksom fynden från andra delar af hednatiden, dels i Statens Historiska Museum (nedre våningen af Nationalmuseum), dels i Linköpings Museum och i enskilda samlingar, bland hvilka den Bielkeska på Sturefors är den mest betydande. De stora samlingar, som doktor Nordeman i Vadstena hopbragt, hufvudsakligen från Östergötland, äro nu förenade med Statens Historiska Museum.

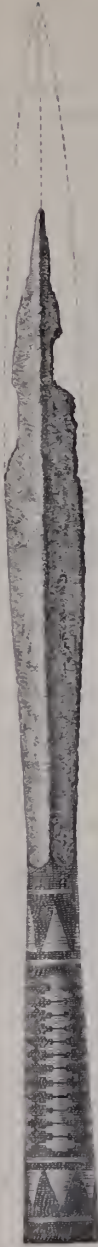

Fig. 9. Spjutspets af järn. Helgslätt i V. Horgs s.n. ¹2.

Fig. 10. Järnyxa. Boberg i Fornåsa s.n. ¹4.

Fig. 11. Öfre delen af ett järnsvärd. Östergötland. ¹3.

Fig. 12. Stigbygel af järn. Boberg i Fornåsa s.n. ¹4.

Fig. 13. Sporre af järn. Boberg i Fornåsa s.n. ¹4.

Andra grafvar, i hvilka män hvilat, hafva innehållit svärd, spjutspetsar, yxor, stigbyglar, sporrar m. m. af järn (fig. 9—13). Äfven skäror af järn från denna tid äro funna (fig. 8).

Bland prydnader från vikingatiden äro de, som af fornforskarne pläga benämnas »ovala spännbucklor», isynnerhet värda att omtalas (fig. 14 och 15); de buros, såsom flera fynd ådagalagt, af kvinnor och vanligen parvis, i det en sådan buckla hade sin plats på eller nära hvardera skuldran.

Fig. 14. Oval spännbuckla af brons. Stångebro. 2, s.

Fig. 15. Oval spännbuckla af brons. Tåby s:n. 2, s.

Andra prydnader från samma tid hafva den form som fig. 16 och 33 utvisa. Äfven dessa äro spännen. På baksidan sitter nålen, eller har denna suttit. Nålarne voro nästan alltid af järn och hafva därför vanligen förtärts af rost.

Ett af de i Östergötland funna spännena från vikingatiden förtjänar att särskildt beaktas, emedan det icke, såsom de flesta andra, är förfärdigadt i »landet», utan infördt utifrån. Det är

af en form, som på Gottland är mycket allmän (fig. 18), men som så sällan förekommer annorstädes, att minsta tvifvel ej kan råda om dessa spämnens gotländska härkomst. Det är funnet vid Mem, således på östra kusten, så att säga midt emot Gotland.

På samma ställe hittades det fig. 17 afbildade viktlotet, hvilket också talar om handel. Viktlot af detta slag äro, liksom så många af de vid samma tid här brukliga silfversmyekena, gjorda efter arabiska förebilder. De äro af järn, men detta är öfverdraget med en tunn bronsskålla, hvarigenom man ville förekomma, att de skulle förfalskas. Om någon försökte genom afskrapning minska viktens tyngd, blef järnet synligt och bedrägeriet lätt upptäckt.

Fig. 16. Bronsspänne. Sidkälla i Styrestads s.n. 11.

Det vid Mem funna viktlotet (fig. 17) väger 190 gram. Emedan det är nästan alldeles oskadadt, kan den ursprungliga vikten ej hafva varit mycket större. Något större har dock denna senare troligen varit. En svensk mark — viktenheten här i landet under vikingatiden, liksom långt därefter. — var nuföfar 200 gram. I fall detta viktlot var svenskt, hvilket är sannolikt, har det således varit en mark.

Om handel och annan förbindelse med främmande länder vittna ock de talrika mynt och många andra föremål af *guld* och *silfver* från vikingatiden, som anträffats dels enstaka, dels flera tillsammans, bildande större eller smärre »skatter». Dessa skatter hafva uppenbarligen blifvit nedgräfvda på de ställen, där de nu anträffats, antingen emedan jorden var det säkraste förvaringsställe man hade

på en tid, då inga kassaskåp eller kassahvalf funnos, eller emedan ägaren trodde, att han, såsom Odin enligt Ynglingasagan lärt sina män, med dylika skatter skulle komma till Valhall, som han hade med sig på bålet, eller som han själf hade i jord grafvit.¹

Bland de i Östergötland gjorda fynd af detta slag, som kommit till vår kännedom — många hafva utan tvifvel, särskildt under flydda århundraden, anträffats, utan att man nu äger någon anteckning om dem, — kunna följande här nämmas.

Fig. 17. Viktlod af bronsbeklädt järn. Mem. 2's.

Fig. 18a. Spänne af brons, funnet på Gotland. 1 i.
(Ett dylikt spänne är funnet vid Mem.)

Fig. 18b. Spännet fig. 18a, sedt från sidan.

Mot slutet af 1600-talet fann man nära *Vadstena* ett arabiskt *guldmynt*, prägladt för en fatimidisk härskare i Mauritanien (det nuvarande Marokko och angränsande delar af nordvästra Afrika) år 331 efter Hedsehra, således 942—43 efter Kr. födelse.² Fyndet

¹ *Könungaboken af Snorre Sturleson*, öfversatt af H. HILDEBRAND, *Ynglingasagan*, kap. 8.

² Emedan de muhammedanska åren ej börja den 1 jan., motsvarar hvarje sådant år delar af två år efter vår tideräkning.

förvaras i Uppsala Universitets myntkabinett. Arabiska, så kallade »kufiska», silfvermynt från vår hednatids sista århundraden, mest från 800- och 900-talen, äro till stort antal funna i Sverige. Men arabiska guldfynt från samma tid äro mycket sällsynta.¹

Vid *Borringe* i Elfvesta socken, Bobergs härad, hittades år 1725 under dikesgräfning en liten ring, samt åtskilliga anglosachsiska och danska mynt från konung Knut den stores tid, allt af silfver. Af fyndet »bortsålde» genast 18 lod, men 7 lod blefvo af Konungens hefällningshafvande ertappade hos hittaren och år 1729 insända till Antikvitets-arkivet».

Vid *Kvästad* i Skärkinds socken och härad fann man år 1734 »vid rifning i jorden på en sandhæcke i en hage, där man svedjat bort skogen», 3 små silfverstycken samt omkring 160 silfvermynt, de flesta anglosachsiska (Æthelræd och Knut) och tyska; ett mynt var kufiskt. Fyndet hembjöd Kungl. Maj:t och kronan, men lär icke hafva blifvit inlöst.

På *Skötholmen* i sjön Åsunden, mellan Åby säteri och Horns prästgård, hittade en bonde 1752 »en lång silfverkedja med små ringar fästade i hvarandra, och å hvardera ändan en stor ring; dessförutom hittades bredvid kedjan några silfverpenningar med arabisk prägel, som ännu är ganska läslig». Bonden sålde hela fyndet i Linköping. Holmen lär sedan hafva fått namnet »Silfverholmen».

Följande fynd af detta slag, hvilka under 1800-talet gjorts, hafva i sin helhet eller delvis införlifvats med Statens Historiska Museum.

Vid *Vimarka* i Vårdsbergs socken, Bankekinds härad, fann man år 1834 »i ett stenrör på gårdens byggnadstomt» en armring samt åtskilliga bitar af ringar och spännstycken jämte 157 mynt, allt af silfver. Ett mynt var anglosachsiskt (Æthelræd), de öfriga voro tyska och arabiska. De arabiska mynten, af hvilka det yngsta har årtalet 340 efter Hedsehra (951—952 efter Kr. föd.), voro präglade i Samarkand, Balkh, Bokhara, m. fl. asiatiska städer. Hela

¹ Detta och flera andra östgötäfynd af arabiska mynt omtalas af C. J. TORNBERG i hans arbete *Numi cufici regii numophylacii holmiensis* (Uppsala, 1848). Åtskilliga af de här nedan nämnda fynd, som innehållit västerländska mynt, äro också beskrifna af B. E. HILDEBRAND i *Anglosachsiska mynt i Svenska Kungl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord* (första upplagan, Stockholm, 1846).

fyndet vägde 35 lod (465 gram). Blott en del däraf inlöstes för Statens Historiska Museum, där fyndet har nr 660.

Vid *Bockarp* i Mjölby soeken, Vifolka härad, hittades år 1844 »under tillredning af en odlad och bränd mosse» två små ringar och 85 mynt, allt af silfver. De flesta mynten voro anglosachsiska (Æthelræd och Kint) och tyska (kejsar Otto III, många präglade i Köln). Ett mynt var danskt, prägladt för konung Hardaknut. Hela fyndet, som vägde $8\frac{1}{3}$ lod (110 gram), inlöstes för Statens Historiska Museum, där det har nr 1146.

Vid *Valby* i Väderstads soeken, Göstrings härad, fann man år 1847 vid dikesgräfvning »på $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ alns djup» en halsring och

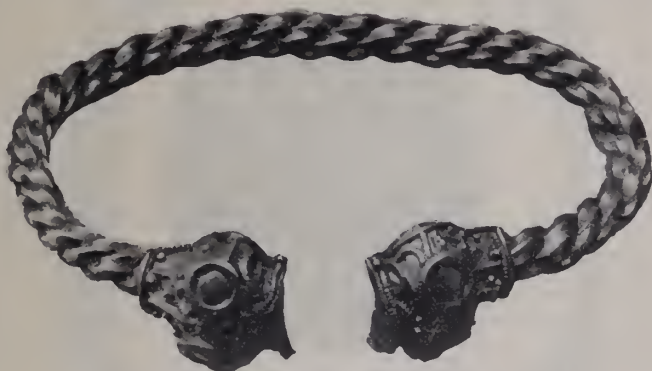

Fig. 19. Guldarmring. Skillberga i Vårdsnäs sn. 11.

10 bitar af ringar, samt 15 hela kufiska mynt och 13 bitar af sådana, allt af silfver, jämte en trind *gulden*, » $1\frac{1}{4}$ tum lång, bruten i ena, afluggen i andra ändan». Mynten äro präglade åren 893—952 efter Kr. fød. Guldenen, som vägde 7 ort (30 gram), återställdes till hittaren. Silfret, som vägde 465 ort (1,977 gram, således nära 2 kilogram), inlöstes för Statens Historiska Museum (nr 1335).

Å *Skillberga* egor i Vårdsnäs soeken, Kinda härad, påträffades våren 1858 under arbete för Kinda kanal, strax nedanför Kvilla kvarn, den fig. 19 afbildade *guldarmringen*. Ringen, af ganska blekt guld, låg 6 fot under strömfårans gamla botten och var (eller blef vid upptagandet) bruten i två delar. Den är snodd af tre femkantiga tenar och väger 15.85 ort (67 gram); guldhalten endast 62%. Förvaras i Statens historiska museum (nr 2469).

På *Mörstors* ägor i Ljungs socken, Gullbergs härad, hittades år 1860 under plöjning ett spänne (fig. 20) med upphöjda ornament, hvilka liksom spännet äro gjutna, 6 hela och 5 halvva kufiska mynt samt 54 smärre bitar af sådana mynt, allt af silfver. Det yngsta myntet är prägladt omkring år 954 efter Kr. f. Fyndet, som vägde 21,5 ort (91 gram), inlöstes för Statens Historiska Museum (nr 2755).

På *Bobergs* Skattegårdens ägor i Fornåsa socken, Bobergs härad, hittades år 1865 »vid gräfning för sprängning af en mindre sten i åkergården» 112 hela och 13 bitar af silfvermynt. Dessa anträffades »jämte några små glasbitar i lösa jorden, omkring 8 tum djupt, utmed stenen». Af de hela mynten voro 82 tyska, 4

Fig. 20. Silfverspännen. *Mörstorp* i Ljungs s:n. ¹ 1.

danska och 26 anglosachsiska (Æthelræd och Knut den Store). Fyndet, som vägde 31,8 ort (135 gram), inlöstes för Statens Historiska Museum (nr 3430).

Vid *Maspelösa* i Flistads socken, Gullbergs härad, uppgräfdes år 1869 tre stora ringar, fyra bitar af ringar och 432 tyska, anglosachsiska m. fl. mynt. Af de tre stora ringarna äro två afsedda för halsen; den tredje (fig. 21) är betydligt större och troligen afsedd för midjan. En af halsringarna är flätad; de två andra äro snodda. Skatten, som vägde något öfver ett kilogram, inlöstes för Statens Historiska Museum (nr 4237).

Den största från Östergötland kända skatten upptäcktes 1875 vid *Erikstorp* i Ödeshögs socken, Lysings härad. Under odling i en mosse hittades å dennas östra sida i en bergskulle två guld-ringar och 100 arabiska mynt. Ett par veckor senare upptäckte

man på kullens andra sida, »i en bergsskrefva helt nära jordytan under några smärre stenhällar», fem *armringar af guld*, ett rundt med filigransirater prydt *smycke af guld*, två präktiga, med dylika

Fig. 21. Haltering af silfver. Maspelösa i Flistads sn. ¹ 2.

sirater prydda, fyrsidiga spännsmyeken af silfver, en på samma sätt utsirad »torshammare» af förgylt silfver, hvilken hängt i en silfverkedja,¹ samt 230 arabiska silfvermynt. De båda fynden, hvilka

¹ Om sådana torshammare se MONTELIUS, *Solgudens yxa och Tors hammare*, i *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, 10:e bandet, sid. 290.

torde kunna betraktas som hörande till samma skatt, emedan de förskrifva sig från alldes samma tid, inlöstes för Statens Historiska Museum, där de förvaras under n:r 5671. Guldets vägte tillsammans 785 gram och silfret helt nära 1 $\frac{1}{4}$ kilogram.¹

Fig. 22. Guldarmring. Erikstorp i Ödeshögs sn. ³ 4.

Fig. 23. Guldarmring. Erikstorp. ³ 4.

Sex af guldarmringarna äro snodda (fig. 22), den sjunde är af en slät, fyrkantig ten (fig. 23). Af de snodda ringarna väger den

¹ Fyndet är utförligt beskrifvet af n. v. riksantikvarien HILDEBRAND i *K. Vitterhets Historie och Antikvitets-Akademiens Månadsblad*, 1877.

tjockaste 199,34 gr.; de öfriga 122,17, 108,19, 100,94, 99,62 och 99,15. Den släta ringen väger 48,75 gr. Det runda guldsmycket är afbildadt fig. 24 och torshammaren fig. 27. Ett af de fyrsidiga silfverspännena ses fig. 26 *a* uppifrån; fig. 26 *b* visar undersidan, fig. 26 *c* ena långsidan och fig. 26 *d* ena kortsidan, sedda från kanten. Båda dessa spännen och de dem förbindande silfverkedjorna äro i förminskad skala afbildade fig. 25.

Det yngsta myntet är prägladt år 957 efter Kr. f. För frågan om den tid, då skatten blifvit nedlagd i jorden, är det af synnerlig vikt, att inga tyska eller anglosachsiska mynt funnos i densamma, chunn, såsom flera här ofvan omtalade fynd visa, sådana mynt präglade under den tyske konungen, kejsar Otto III:s och den engelske konungen Æthelræds tid i stor mängd funnits uti Östergötland. Otto III kröntes till tysk konung juldagen 983 och regerade till början af år 1002. Æthelræd, som uppsteg på tronen 978, dog år 1016. Det är därför sannolikt, att den vid Ödesbög upptäckta skatten blifvit anförtrodd åt jorden under 900-talets senare hälft, troligen några få årtionden efter det yngsta myntets präglingsår, således vid den tid, då Erik Segersäll var konung i Sverige.

Då en svensk mark, såsom vi sett, motsvarar ungefär 200 gram, är det anmärkningsvärdt, att en af guldarmringarna i detta fynd väger i det närmaste 200 gram, samt ej mindre än tre ringar mycket nära 100 gram hvar, och en ring omkring 50 gram. Den största ringen är således af en marks, tre af en half marks och en af en kvart marks vikt. De nordiska sagorna från vår hednatids sista århundraden tala ofta om guldringar af en marks eller en half marks vikt.

Vid det under Stnrefors lydande *Lund* i Landeryds socken, Bankekinds härad, upptogs år 1879 en silfverskatt bestående af 31 bitar af smyeken och tenar, 10 hela och 255 bitar af knfiska mynt samt ett tyskt mynt. Det sistnämnda är prägladt för hertig Henrik I af Baiern (948—955); de arabiska mynten äro tyvärr ännu ej bestämda. Silfret anträffades under större stenar i en stenbacke nära gården. År 1877 hade en del af mynten, hvilka lågo alldeles bara nära en sten, varsuats af en bondgumma. Denna trodde emellertid stället vara en »offerkast», hvarför hon ej tordes röra mynten. På våren 1879 sågos de ånyo af några barn, hvilka omtalade saken; några personer gingo därför kort efter midsommar att »söka skatten», som äfven fanns på uppgifvet ställe. Silfret vägde

Fig. 24. Guldsmykke. Erikstorp. $\frac{1}{1}$.

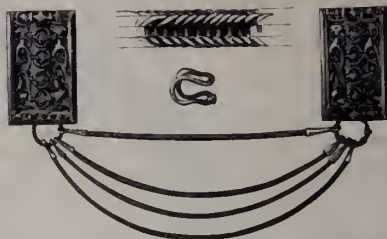

Fig. 25. Två silfverspännen. Erikstorp.

Fig. 26 a. Silfverspänne, sedt framifrån. Erikstorp. $\frac{1}{1}$.

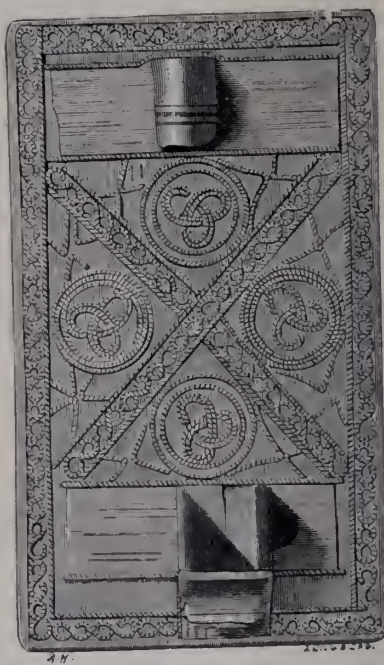

Fig. 26 b. Silfverspännet fig. 26 a, sedt bakifrån. $\frac{1}{1}$.

Fig. 26 c, d. Kanterna af silverspännet fig. 26 a. ¹/₁.

Fig. 27. Torshammare med kedja af silfver. Erikstorp. ¹/₁.

66,4 ort (282 gram). Fyndet, som insändes genom grefve Ture Bielke på Sturefors, inlöstes för Statens Historiska Museum (n:r 6368).¹

På ägorna till *Stens* rusthåll — tillhörigt landtbrukaren Karl Andersson — i Västra Stenby soeken, Aska härad, hittades vid nyårstiden 1893—94 ej mindre än fyra *armringar af guld*. De påträffades af statdrängen Karl Wilhelm Johansson i Sten under gräfning på en »plats, hvarest numera nedbrunna logar» stått. En af ringarna är slät och trind; den väger 60,5 gram. Två äro snodda,

Fig. 28. *Guldarmring. Sten i Stenby s:n.* ¹ 1.

hvardera af två tjocka, släta, från midten afsmalnande tenar; den ena, afbildad fig. 28, väger 61,7 gr., den andra väger 60,7 gr. Dessa tre ringar äro oskadade och hafva således ej förlorat något af sin vikt. Den fjärde ringen är snodd af tre tjocka tenar och tre fina

¹ Denna berättelse är af stort intresse dels därför, att den visar, huru kraftigt gamla föreställningar ännu fortleva, dels därför att den uppfattning, som sålunda lefvat kvar ända in i våra dagar, förklarar huru »depotfynd», hvilka fordom lågo i öppen dag (se t. ex. MONTELIUS, första delen af *Sveriges historia intill tjugonde seklet*, sid. 170), kunnat få ligga orörda. — Det förtjänar uppmärksamhet, att det nu ifrågavarande fyndet gjorts på ett ställe, som heter Lund. Detta namn visar nämligen, såsom vi sett, att platsen varit helig i forntiden.

snodder, således lik fig. 32; den väger nu 76,2 gr., men den ursprungliga vikten har varit något större, emedan ringen nu är skadad, så att en liten del af ena tenen saknas. Alla ringarna, hvilka tillsammans väga 259,1 gram, äro slutna, i det att tenarnas smala ändar äro uthamrade i en liten rhombisk skifva. Guldets, af vaeker färg, är af 95,2—97 % halt. Fyndet inlöstes för Statens Historiska Museum (n:r 9476).

Vid *Stens Prästgård* i Västra Stenby soeken, Aska härad, gjordes våren 1894 ett större silfverfynd. Sakerna påträffades af muraren Ernst Gustafsson »vid gräfning för grundläggning till nybyggnad i stället för den sistlidna december månad nedbrunna ladugården». Skatten utgjordes af en »storshammare» (fig. 29), 9 armband, — något olika hvarandra (två af dem afbildade fig. 30 och 31), — en slät och en snodd armrings, bitar af halsringar, en mängd bitar af tenar, flätade kedjor m. m., samt några tyska mynt, allt af silfver och vägande tillsammans 1470 gram. Skatten förvaras nu i Statens Historiska Museum (n:r 9534, 9760 och 9838).¹

På ägorerna till *Varsten* i Mogata soeken, Hammarkinds härad, hittades »under hafreskörden» en *armring af guld*, snodd af två tjocka, släta tenar och två fina snodder; den väger 77,8 gram. Guldhalten är 95 %. Ringen, som är afbildad fig. 32, inlöstes år 1900 för Statens Historiska Museum (n:r 11207).

De många nu beskrifna skatterna, af hvilka flera äro mycket dyrbara och för tusen år sedan, då guldets och ännu mer silfrets värde var mycket högre än i våra dagar, representerade en verklig förmögenhet, antyda, att Östergötland redan under vikingatiden, liksom under medeltiden och alltjämt därefter, var ett rikt land. Det är få svenska landskap, med undantag af det genom sin handel

¹ Handlingarna upplysa intet om afståndet mellan de platser, där detta silfverfynd och det här ofvan omtalade, ungefär samtidigt gjorda guldfyndet från *Stens* rusthåll, anträffats. De till båda fynden hörande sakerna äro ungefär samtida. Då det är af intresse att känna de närmare fyndomständigheterna, särskildt de båda fyndställets läge, vore det önskligt att de upplysningar härom, som kunna erhållas, meddelades mig under adress: Statens Historiska Museum. För att underlätta efterforskningarna har jag meddelat hittarnas namn och namnet på ägaren till den jord, där det första fyndet gjordes.

Fig. 29. *Torshammare af silfver. Stens Prästgård. $\frac{1}{4}$.*

Fig. 30. *Armband af silfver. Stens Prästgård. $\frac{1}{4}$.*

Fig. 31. *Armband af silfver. Stens Prästgård. $\frac{1}{4}$.*

blomstrande Gottland, i hvilka man funnit så mycket silfver och särskildt så mycket guld som i Östergötland.

Flertalet af de nu omtalade fynden äro tydligen med afsikt nedgräfdas skatter. Af skäl, som vi redan lärt känna, anförde man fordomdags sina dyrbarheter åt jorden, äfven om man ville taga dem med sig till Valhall. De lågo ju säkrare på ett ställe, som endast ägaren hade reda på, än i grafven, där alla de kringstående kunde se, hvar de lades ned.

Fig. 32. Guldarmring. Varsten i Mogata s:n. $\frac{1}{1}$.

I grafvar anträffas också ytterst sällan föremål af guld eller silfver. Bland de många i Östergötland gjorda graflynd från vikingatiden, som kommit till vår kännedom, hafva endast följande innehållit något af ädel metall.

Vid *Hestad* i Häradshammars soeken, Östkind's härad, fann man år 1837 »i bottnen af ett stenkummel, som borttogs för tillredande af byggnadsplats», 22 hela och 36 bitar af kufiska silfvermynt, samt

en liten trind silfverten, uppkrokt på ena ändan. Silfret »låg i en bädd af svartaktig jord, som väl ej innehöll några kol, men syntes blandad med aska och smärre stycken af ben». Jämte silfret hittades äfven ett spänne af brons, som likväl hade sönderfallit i så många bitar, att det tyvärr icke ansågs förtjäna insändas. Af mynten, hvilka äro präglade under åren 897—961 efter Kr. f., hafva flera tydligen varit burna som prydnader; de äro nämligen genomborrade, och i ett af dem sitter en liten nit ännu kvar. Silfret, som endast vägde 26,25 ort (111 gram), inlöstes för Statens Historiska Museum (n:r 768).

Fig. 33. Bronsspänne. Rimforsa i Tjärstads s.n. 1,1.

I en skadad grafhög vid *Rimforsa* i Tjärstads soeken, Kinda härad, fann jägmästaren E. G:son Hjort år 1887 ett för kejsar Ludvig den fromme (814—840) prägladt silfvermynt, som haft en fastnitad ögla af brons, jämte ett söndrigt bronsspänne, tre glaspärlor och ett söndrigt lerkärl. Spännet, som nu är ofullständigt, har varit likarmadt; det är afbildadt fig. 33. En pärla är mörkblå med inläggning i rödt och hvitt; en annan är hvit, inlagd med rödt; den tredje är ljusgrön. Fyndet förvaras i Statens Historiska Museum, (n:r 8238.)

Våra "stenyxor med skafthål" en hypotes angående deras användning.

Af

Ant. Flentzberg.

I Sverige äro såsom bekant de s. k. »yxorna med skafthål» bland de allmännast förekommande verktygen från stenåldern, hvadan det bör vara af stort intresse att såvidt möjligt komma till full klarhet angående deras användning. Åtminstone kunna ganska allvarsamma invändningar mot den gängse uppfattningen göras, hvilkas vederläggning kan bidraga till frågans klarare belysning.

Den gängse uppfattningen, ja, den är uttryckt med själfva namnet »yxor». Detta namn erhöles dessa verktyg helt visst i första hand på grund af sin slående likhet med våra i bruk varande yxor af järn. Jag menar, att, om man uppvisade en s. k. stenyxa för en person, hvilken aldrig förr sett en dylik, och frågade honom, hvad han menade det vara för slags verktyg från vår stenålder, han utan betänkande med all sannolikhet skulle svara, att den måste vara en yxa. Men lika visst torde vara, att han, såvidt han är en yrkesman i träarbete eller en man med allmänt praktisk blick, skulle vid närmare eftertanke blifva allt mer tviflande, och jag fruktar, att, ju mera man tänker sig in i saken och i någon mån stöder sitt omdöme på praktisk erfarenhet, desto större skola vanskligheterna kännas att kunna vidblifva uppfattningen, att *alla* verktyg af ifrågavarande form varit yxor.

Att i hålet ett skaft varit anbragt är väl ställdt utom allt tvifvel. Men stadigt kilade fast vid sitt skaft, så att de kunnat användas till huggning, hafva dessa redskap nog icke kunnat vara i likhet med våra nu brukliga yxor och hammare, emedan kilen då skulle sprängt sönder dem. Med remsor af djurhud eller en tarm-

sträng kunde dock en kraftig förbindning erhållas mellan själfva verktyget och dess skaft.

Emellertid har man redan tillförne påpekat den stora disproportionen mellan dessa verktygs tyngd, ifall de varit yxor, och skafthålens diameter, ett förhållande, som kraftigt talar för, att vi här icke i regel hafva framför oss några yxor, utan ett annat redskap. Fig. 1 visar ett sådant af 30,9 em. längd och 3 kg. vikt, men med hål af endast 2 em. diameter (förvaras i Statens historiska museum under n:r 9884). Dylika yxor, låt vara att skafthålet emellanåt är åtskilligt rymligare, förefalla bra olämpliga till arbete och strid, i synnerhet det förstnämnda. Ty försåge man ett sådant verktyg med skaft af det segaste träslag, skulle dock skaftet springa af vid första allvarliga hugg. Äfven om man medgifver, att en och annan ibland dem skulle varit användbar på detta sätt, kvarstår likväl frågan om användningen af en sådan som den här afbildade och för öfrigt typen i gemen såsom en gåta utan tillfredsställande lösning, ja, förekomsten af endast ett fåtal med opropotionerligt små skafthål visar hän mot en annan förklaring än den hittills lämnade.

Fig. 1

För att leda sig fram till ett resultat och gifva stöd däråt använder ju fornforskningen den jämförande metoden; men i föreliggande fråga låter den sig ej med samma fördel använda som i allmänhet vid studiet af vår stenålder: vi möta här det egendomliga förhållandet, att denna redskapstyp ej återfinnes utom Europa annat än i högst sällsynta fall. Jag tillåter mig att i detta hänseende anföra en not å sid. 79 i Montelii arbete »Sveriges forntid», där det heter: »Äfven i andra delar af Europa har man funnit ett stort antal stenyxor med skafthål (Evans »Stone implements», sid. 164—191); men utom Europa synas de hafva varit i hög grad sällsynta, äfven i sådana länder, där konsten att borra i sten icke var okänd. Bland de många i Nordamerika funna stenyxorna hafva endast några få hål för skaftet (Evans' anf. arb., sid.

193; Jones, »Antiquities of the Southern Indians», sid. 282, pl. 13)». Vi äro alltså vid föreliggande frågas utredning hänvisade till andra bevismedel, framför allt dem, som kunna påvisas vid skärskådandet af redskapen själfva, deras form, märken å dem eller möjligen de omständigheter, under hvilka de upphittats.

Liksom professor Sven Nilsson på sin tid med en knacksten och ett flintstykke i hand visade möjligheten att utan andra hjälpmedel bearbeta den råa stenen till en önskad form, så hafva äfven sedermera praktiska försöksarbeten verkställts för att ådagalägga olika stenverktygs duglighet för arbetets utförande samt dymedelst pröfva uppställda hypotesers hållbarhet. Ett lyckadt försök i denna riktning är af kammarherre Sehested i Danmark gjordt, hvarvid en liten trästuga uppfördes med användande endast af stenredskap. Men bemärkas bör, att därvid användts yxor af flinta, d. v. s. yxor utan skafthål. Något försök med en stenyx med skafthål har man, så vidt jag har mig bekant, icke dristat sig på. Skulle man månne häruti våga se ett tyst erkännande af dessa redskaps olämplighet till det arbete, flintyxorna med framgång utfört?

Men hvartill hafva då våra här afhandlade yxor varit använda? Antagandet, att en stor del af dem, bland hvilka man påträffar de mest omsorgsfullt arbetade exemplar i ytterst smakfulla former, haft symbolisk betydelse, torde numera icke röna motsägelser. Att den stora mängden af simplare yxor med skafthål användts till arbete, därom är man också ense. Därom aflägga för öfrigt dessa verktyg själfva det kraftigaste vittnesbörd genom sin ofta nötta och ånyo uppskärpta egg och sina märken efter hårda slag, hvarvid en stor del t. o. m. sprungit sönder.

Huru har man då utfört arbetet med dessa gröfre, till arbete tydligtvis afsedda verktyg af omhandlade form? Jag dristar i detta hänseende framkasta en hypotes, till det värde den nu hafva kan:

med den inskränkning, som ofvan gjorts beträffande de s. k. »symboliska» yxorna, hafva de s. k. »stenyxorna med skafthål» varit på säreget sätt skastade kilar, använda till samma träarbeten som nu kilen och huggjärnet, hvilket icke utesluter, att de kraftigare af dem i händelse af behof kunde användas såsom stridsvapen;

skaftet var afsedt endast att rikta verktyget och antagligen icke särdeles långt;

arbetaren riktade verktyget med ena handen och förde med den andra en klubba af trä, hvarmed kilen drefs in i träet, som skulle

klyfvas eller på annat sätt bearbetas (vid fällning af träd arbetade förvisso flintyxorna och med dem likartade stenyxor bättre), eller oek riktade en person kilen, under det att en annan förde klubban.

Dessa verktyg skulle enligt denna uppfattning egentligen vara ett slags skaftade kilar för klyfning af trä eller ett slags huggjärn eller mejslar utan det å motsvarande verktyg nu förekommande skaftningssättet.

Sedan jag till en början sökt framhålla svagheter hos den hittills antagna hypotesen för dessa verktygs användning, återstår att framhålla de skäl, hvilka enligt mitt förmenande tala till förmån för den af mig framkastade.

Jag har redan framhållit, att den komparativa metoden i detta fall illa nog icke egentligen kan komma till användning. Icke af denna vill jag nu heller begagna mig, endast framdraga ett par analogier i arbetsmetod, innan jag öfvergår till någon bevisföring för min hypotes. De åsyftade analogierna belysa hvar på sitt sätt den arbetsmetod, vid hvilken jag menar de afhandlade verktygen hafva användts. — En med den ofvan antydda likartad arbetsfördelning mellan mästare och biträde har användts vid tillverkning af pilspetsar hos Apacheindianerna och beskrifves efter Catlin af Montelius i hans »Sveriges forntid» på följande sätt. »Sedan man utvalt en lämplig flintskärfva, sätter en arbetare sig på marken och lägger skärfvan mot vänstra handlofven, under det att han med den högra handen håller en mejsel mot det ställe, som skall huggas bort. En medhjälpare, som sitter midt emot honom, slår på mejselns öfre ände med en hammare af något mycket hårdt trä». — Ett dylikt analogt arbetssätt tillämpas i våra dagar vid stenarbetet. »Post-basen» förer och riktar den med rundadt anslagshufvud formade »sätten» eller »sätthammaren», hvilken appliceras på stenen, som skall bearbetas, under det att »sättslagaren» förer släggan och med densamma efter befallning utdelar lagom starka slag på »sätten».

Hvilka skäl tala då för den angifna arbetsmetoden beträffande omhandlade stenverktyg?

Dessa hafva först och främst en för detta arbetssätt afpassad form. Lika otillräckligt skafthålet är för anbringande af ett yxskaft lämpadt för *huggning*, lika tillräckligt är det för insättande af ett skaft afsedt endast att *rikta* verktyget. Anslagshufvudets karakteristiska afrundning är oek särdeles lämplig för mottagande af klubbas slag, ja, starkare och lämpligare, än om det varit af-

plattadt, i hvilket senare fall flisor lättare hade urslagits och ett något snedt slag mera, än nu är händelsen, gifvit åt kraften en från verktygets egg afvikande riktning. Genom det angifna arbetsättet kunde eggen på det dyrbara verktyget sparas i möjligast största mån, emedan man bättre än vid de oberäkneligare yxhuggen kunde undvika hårda, farliga kvistar. Lättare var också att tränga igenom materialet, som skulle bearbetas, ity att verktyget kunde placeras på förmånligaste sätt i det redan gjorda hugget eller den åstadkomna sprickan. Särskildt vid klyfning af trä måste detta verktyg arbeta förträffligt i jämförelse med de kilar af hårdt träslag, hvilka jämte järnkilar ännu i dag användas vid detta arbete. Då dugde ej den smäckra och spröda flintyxan eller densamma närstående former; då behöfdes icke så mycket den skarpa eggen som fast mer detta kraftiga verktyg. Till detta arbete lämpade sig ej heller väl de i likhet med våra huggjärn skaftade stenmejslarna — de voro naturligtvis benägna att spränga skaftet, när de utsattes för så hårda slag, som här erfordrades. Dessa verktyg konkurrera alltså icke med de öfriga stenåldersverktygen, utan fylla ett eljest förefintligt, kämbart tomrum i slöjdkammaren.

Ett viktigt stöd för mitt antagande synes mig slutligen lämnas af en del märken å själfva verktygen. Granskar man verktygens bane, det vill här säga anslagspunkten för klubban, så befinnes detta parti nästan alltid mer eller mindre skrofligt, under det att verktygen i öfrigt äro finpolerade. Om denna omständighet skall tillmätas någon betydelse, vågar jag icke afgöra, emedan flera förklaringar kunna gifvas, mellan hvilka experiment bäst torde slita tvisten. Man kan tänka sig dessa ojämnheter såsom ursprungliga eller såsom uppkomna under arbetet, i det att genom klubbslagen kornigheter urslagits ur stenen. Äro de ursprungliga, så kunna de förklaras antingen så, att man lämnade denna del till hälften opolerad, emedan arbetet var besvärligt att verkställa å rundningen, emot hvilket antagande arbetets i öfriga detaljer omsorgsfulla utförande synes strida, eller oek så, att dessa skrofligheter med afsikt kvarlämnats. Men hvilken var då afsikten? Jag kan ingen annan finna än den att hindra klubban att vid slagen allt för lätt halka. Verktyget skulle alltså genom erfarenhetsrön hafva hunnit till ganska stor fulländning. — Emellertid vågar jag icke, såsom ofvan antydts, tillmäta denna iakttagelse någon afgörande betydelse, innan några experiment utförts.

Nu till en annan observation, hvilken jag tillmäter större betydelse! Professor Montelius säger i sitt här ofta anförda »Sveriges forntid» (sid. 80): »att dessa yxor verkligen varit mycket oeh på allvar använda, se vi emellertid både däraf, att de ofta äro nästan utnötta, oeh däraf att *så många af dem sprungit sönder i hålet*».¹ — Ja, dessa senares antal är förvånansvärdt stort oeh torde i själfva verket vara mycket större, än hvad som framgår vid en jämförelse mellan de hela oeh trasiga exemplaren i en offentlig fornsakssamling; ty inom de församlingar, där jag såsom präst tjänstgjort, har jag sökt uppsamla såvidt möjligt alla stenverktyg, både fragment oeh hela, oeh äro de vid skafthålet brustna yxorna lika många som de där oskadade, hvarvid ytterligare är att bemärka, att naturligtvis fragmenten både lättare undgå uppmärksamhet samt ofta i egenkap af »trasor» ej bevärdigas med att blifva tillvaratagna, ehuru kanske just dessa skadade yxor, såsom jag nedan skall söka att påvisa, hafva det största intresset vid en undersökning om sättet för verktygens användning. Angående de *allra flesta* yxorna i min samling har jag kännedom om upphittaren samt uppgifter, att de funnits i nu befintligt tillstånd, hvilket oek bestyrkes af brottyornas färg. Vidare är att observera, hurusom endast ett fåtal erhållit så svåra skador i eggen, att det ej lönat sig att nyhugga oeh slipa densamma.

Innan jag från dessa allmänna iakttagelser söker draga någon slutsats, må svar lämnas å följande fråga: under förutsättning att det afhandlade verktyget användts såsom yxa, hvarest skulle under huggning i allmänhet skada å verktyget uppstå? Enligt mitt förmenande först oeh främst i den sköra eggen, ieke vid skafthålet. Ty vid användande af för stark kraft vid huggning skulle väl sannolikt det smala skaftet förr springa af, än yxan sprängas vid hålet. De många just på detta ställe sönderslagna yxorna synas mig snarare tala för, att de i regel krossats genom ett ofvanifrån kommande slag, d. v. s. att de användts i enlighet med min hypotes.

Hvad som skulle med stor styrka tala för densamma vore, om man lyekades påvisa något antal yxor, hvilkas egg vore fullständigt oskadad, under det att däremot yxan sprängts vid själfva skafthålet, eller ännu hellre yxor, å hvilka ett stycke slagits bort af själfva banen oeh sedan nedåt i yxans längdriktning, under det att eggen

¹ Kursiveringen ej af Montelius.

fortfarande vore oskadad. En grundligare undersökning af några större samlingar skulle i detta hänseende bringa åtskilligt i dagen. Undertecknad är icke i tillfälle till något sådant. Genom välvilligt tillmötesgående af tjänstemännen vid Statens historiska museum sattes jag emellertid vid ett nyligen företaget kortare besök därstädes i tillfälle att konstatera, det där verkligen finnas åtskilliga yxor med nyss angifna karakteristiska märken, och afbildas här nedan några.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 2 framställer ett bland många förefintligt verktyg med fullkomligt oskadad egg, men krossadt vid skafthålet (Statens hist. museum, n:r 7331:92, Halland). Enär eggen är fullständigt oskadad, ligger ju för öppen dag, att sprängningen ej kunnat ske genom för kraftigt hugg i ett hårdt föremål, utan genom ett krosslag ofvanifrån. Ett liknande öde har sannolikt det vid fig. 3 afbildade verktyget genomgått (Statens hist. museum, n:r 3400, Skåne), men ägaren synes hafva ansett, att det ännu kunde göra tjänst, samt fördens skull borrarat nytt skafthål i detsamma.

Ett synnerligen intressant exemplar är det under fig. 4 afbildade (Statens hist. museum, n:r 3765). Här föreligger ett verktyg, som å banen erhallit ett slag, hvilket utan att krossa frånskilt ett

stykke af den ena flatsidan, hvarå skadan sträcker sig t. o. m. förbi skafthålet. Om man närmare skärskådar brottytan, finner man öfverallt däri mycket hvassa konturer utom upp emot och å själfva banen, hvarest de skarpa konturerna tydligen genom nötning blifvit afrundade. Detta sällsamma förhållande förklaras på ett nöjaktigt sätt genom den hypotes, som i denna lilla uppsats utveck-

Fig. 4.

Fig. 5.

lats: å redskapet har genom ett för hårdt slag under arbetet frän-
skiljts ett rätt stort stycke, men det har icke blifvit obrukbart, utan
fortfarande användts; härvid hafva å den skadade banen de hvassa
konturerna afnötts under de upprepade slagen af träklubban, men
finnas ännu kvar å den öfriga brottytan. — Samma iakttagelser
kan man göra å det under fig. 3 afbildade verktyget. Under fig. 5
(Hist. museum, n:r 9170:565, Östergötland) framställes ännu ett

exemplar med skadad bane och samma karakteristiska afnötning å de äfven å banens öfverkant ursprungligen hvassa konturerna. Detta vill säga: dessa »yxor» hafva icke begagnats såsom egentliga yxor, utan såsom skaftade kilar.

Det ovanligt stora antalet af dessa »yxor» i jämförelse med andra stenredskap förklaras delvis af deras konstaterade användning långt efter stenålderns slut. Men hvarför har just detta stenredskap bibehållit sig längre än öfriga? Måne icke därför, att de till sitt speciella ändamål, träets klyfning, voro jämförelsevis mera användbara än öfriga stenverktyg till sina? Eller med andra ord: man ersatte med de dyrbara metallverktygen först dem, hos hvilka en tunn och skarp egg mest var af nöden. — Så synes äfven detta verktygs senare förekomst än öfriga stenverktyg tala till förmån för min hypotes.

Men liksom man anställt praktiska försök med våra flintyxor för att få utränt, i hvad mån de voro dugliga till trädets fällande och dyligt, så vore det önskvärdt, att försök anställdes med yxorna äfven af här afhandlade typ, och detta både enligt den gängse och den nu framkastade hypotesen för deras användning. Må verktygen själfva gifva utslaget! Det skall visserligen blifva mera öfvertygande än den mest skarpsinniga diskussion.

Skulle hypotesen befinnas grundad, så äro emellertid våra s. k. »stenyxor med skafthål» icke längre några yxor, utan kommer i så fall bestyret att gifva dem ett lämpligt och exakt namn. De torde komma att förvandlas till »kilar med skafthål», »mejslar med skafthål» eller »trästätter», det senare i analogi med motsvarande verktyg vid stenarbete i våra dagar.

Jag erkänner villigt, att min framställning här ofvan icke är ett ovederläggligt bevis, endast en hypotes. Men beaktas må, att den gängse föreställningen om det afhandlade verktygets användning icke heller är något annat än en hypotes, som alls icke äger stöd af några analoga förhållanden hos senare tidens stenåldersfolk, och hvilken torde hafva sin upprinnelse egentligen i redskapets vid första ögonkastet påfallande likhet med våra järnyxor, en likhet, som sedan hypotiserat oss och gjort antagandet till ett axiom. Det medgifvandet torde emellertid rättvisligen kunna gifvas den här framställda meningen, att den lämnar en fullt ut så tillfredsställande förklaring som den hittills antagna. I hvad mån den kan äga ett större mått af sanning skall framgå genom en vidare under-

sökning och diskussion af de sakkunniga. Redan åsiktens upptagande till behandling inom deras krets skall skänka tillfredsställelse nog åt den, som ieke gör anspråk på att vara annat än en varm vän till fosterlandet och alla dess minnen. Äfven en vederlagd hypotes är ju en vinst för sanningen.

De uppländska rundkyrkorna.

Ett rekonstruktionsförslag

af

Sune Ambrosiani.

Inom den äldre kyrkliga arkitekturen i Norden hafva de s. k. rundkyrkorna ådragit sig relativt stor uppmärksamhet, sannolikt därför att dessa, som nu tillsammans utgöra ett tjugotal monument, troligen representera en förr mera utbredd kyrkotyp. De kvarvarande förekomma om oek i enstaka exemplar i Danmarks och Sveriges äldsta och mest betydande bygder såsom i Slesvig och Holstein, i Jylland, på Fyen, Själland och Bornholm, i Kalmartrakten, i Öster- och Västergötland och i södra Uppland.¹

Af de trenne rundkyrkor, som finnas i sistnämnda landskap, har tidigt och länge omtalats Solna (fig. 1), emedan denna kyrka, en gång församlingskyrka för nejden på ömse sidor om Mälarens utflöde — i den trakt således, där Stockholm växt upp — legat så nära allfarväg, att den ej kunnat undgå att omnämnas. Den till-

¹ Litteratur: Hans J. Holm: *Bornholms oldgamle Kirkebygninger*; I. B. Löffler: *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder* och *Sorö Akademis Landsbykirker*; Seesselberg: *Die frühmittelalterliche Kunst der germanischen Völker*; H. Hildebrand: *Rundkyrkorna i Sverige*, i denna tidskrift bd 8, sid. 239 ff.; F. Lasko: *Die vier Rundkirchen auf Bornholm*, särtryck ur *Zeitschrift für Bauwesen*, 1901. Referat och delvis nya afbildningar i Trap: *Danmark* 3:e uppl. under utgifning.

Illustrationerna till närvarande uppsats äro ritade af arkitekten K. A. BERLIN. För Solna och Munsö ligga mätningar af ing. T. Särnström och förf. till grund, för Bromma en i Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens antikvariskt-topografiska arkiv befintlig plan, på hvilken inlagts det runda korpartiet och dörren i rundhusets södra vägg.

hör administrativt Danderyds skeppslag och Stockholms län. Solnas grannkyrka Bromma (fig. 2 och 4) i Sollentuna härad är också till sin ursprungliga anläggning en rundkyrka. Den tredje Munsö (fig. 3) ligger på den af de stora Mäläröarna, som bär sockens namn, inom Färentuna härad och har i äldre tid hört under Svartsjö slottslän. På den tid, då kyrkorna anlades — innan ännu Stockholm fanns — voro de alla tre sockenkyrkor i Roslagen i närheten af de trånga farleder, där sedan gammalt seglaren måste fram för att komma till någon af Mälarens handelsplatser. Deras läge gjorde dem således

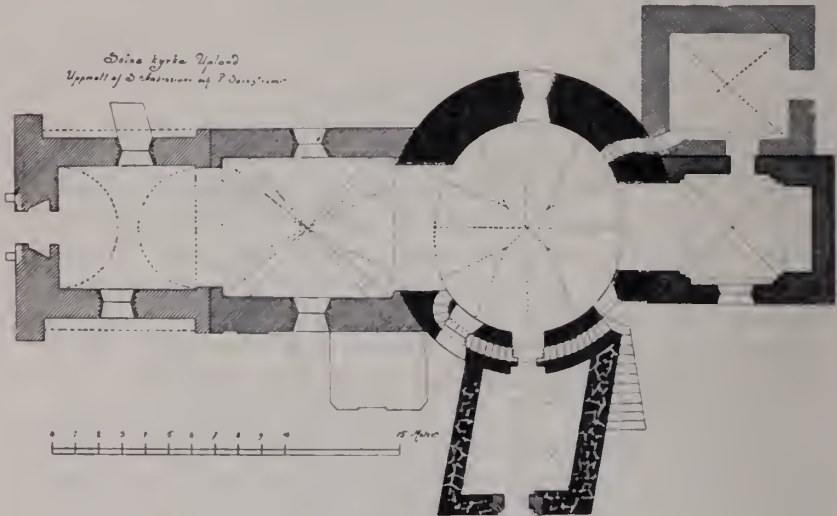

Fig. 1. Plan af Solna kyrka.

särskildt utsatta, i den händelse vikingar eller sjöröfvare sökte sig in åt dessa trakter. Denna kyrktyp har också, långt innan man på allvar tog itu med studiet af kyrkornas egenskap af försvarsverk, i det allmänna föreställningssättet och af forskare, som annars ställt sig nog så skeptiska i denna fråga, ansetts ha kommit till af fortifikatoriska hänsyn.

De tre nu nämnda rundkyrkorna tillhöra emellertid icke allenast en och samma byggnadshistoriska typ, de äro i det stora hela anlagda efter samma plan. Senare förändringar med dem hafva visserligen gjort, att de nu icke se så litet olika ut, men dessa omdaningar kunna vi, som skola sysselsätta oss med rundkyrkorna,

alldeles se bort ifrån. Genom att jämföra det som är kvar från den första anläggningen i de tre kyrkorna inbördes och med några af de antingen ännu bevarade, eller före deras omdaning i senare hälften af 1800-talet tillräckligt godt beskrifna danska kyrkorna, torde man framgångsrikt kunna göra ett försök att ge en tillförlitlig bild af dessa tre uppsvenska rundkyrkors ursprungliga utseende.

Se vi då efter huru *grundplanen* varit, har den sannolikt haft det utseende fig. 6 visar. Det har varit en större rundbyggnad

Bromma kyrka

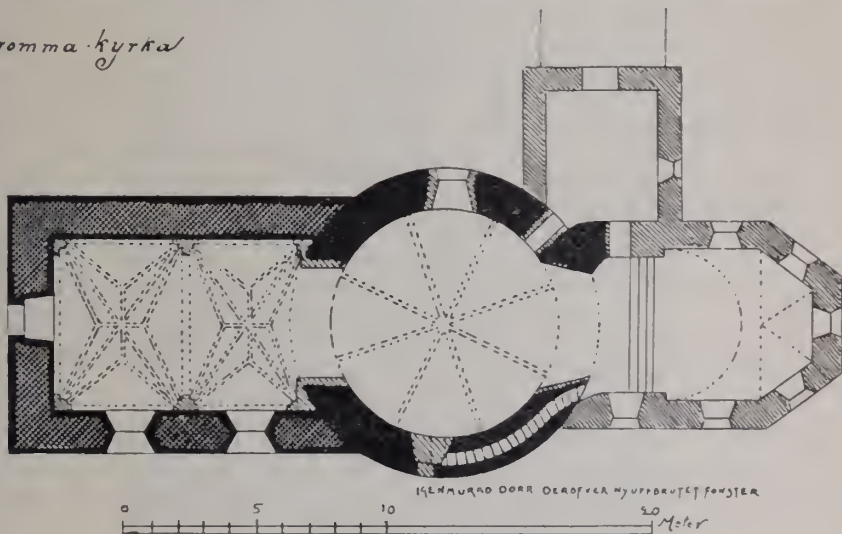

Fig. 2. Plan af Bromma kyrka.

motsvarande den vanliga kyrktypens skepp och en mindre sådan motsvarande dennas kor. Om den senare haft absis, kan ej afgöras. Det är dock ej, som af det följande framgår, antagligt.

Väggen mellan de båda rundhusen är — som man ännu kan se i öfre våningen — icke buktig, utan nästan rak såsom vid de bornholmska, utom Nylarsker (planer hos Holm anf. arb.). I alla de tre uppländska kyrkorna är öppningen mellan kor och skepp icke ursprunglig. Den gamla öppningen — om hvilkens form jag ej vågar hafva någon mening — har sannolikt varit låg och smal. — Till att ange korets form på det ovanliga sätt som skett har man stöd uti Peringskölds uppgift om Bromma:¹ »hon var i förstone

¹ Hildebrand anf. arb. bd 8, s. 266.

byggd som en rundel, sedan är en rundel tillbyggd, så att hon består af två sammanfogade rundelar, äfvensom uti ännu bevarade lämningar af dessa runda korbyggnader såväl i Bromma som i Munsö kyrkor. I den förra är en del af gamla korets norra vägg kvar, synlig inuti sakristian. Mot det nya koret har den gamla väggens innersida fått lämna plats för en tegelmur. I Munsö kan den norra väggen af det runda koret iakttagas på korvinden och från sakristian och

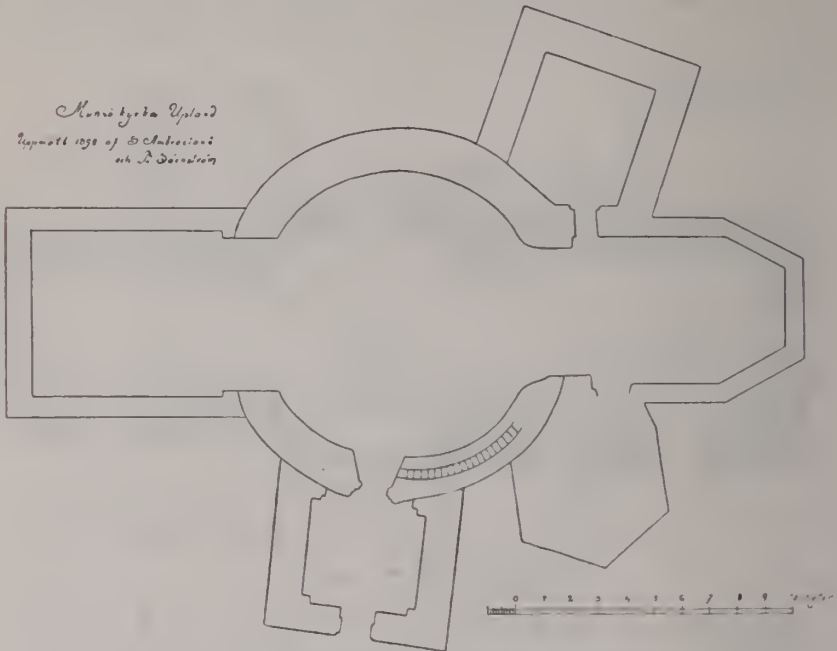

Fig. 3. Plan af Munsö kyrka.

den södra väggen i muren mellan det nuvarande rätliniga 1600-tals koret och familjen Hiertas grafkapell, dock icke på väggens nedre del utan först ofvan dörren, där man icke besvärat sig med att liksom nedtill jämna af den gamla runda muren. Från Solna har jag inga antydningar huruledes det första koret sett ut. Det nuvarande tillhör ett mycket yngre byggnadsskede.

Af de öfriga nordiska rundkyrkorna har Hagby rundt kor (fig. 10 och 11 anf. arb. bd 8 af denna tidskrift) och ett par bornholmska ovala. Troligen härrör intetdera af dessa senare från

medeltiden. Om koret vid Nylars kan man säga detta med tämligen stor bestämdhet, ty utom det att formerna tala däremot, syntes vid mitt besök 1897 årtalet 1740 med järnbokstäfver nära taket på utsidan af korets södra vägg. Dylika årsangifvelser, som förekomma

Fig. 4. Bromma kyrkas rundhus från söder.

ej så sällan under 1600- och 1700-talet, pläga ange en reparation eller mindre ombyggnad och för min del håller jag för troligt att det nuvarande koret uppfördes vid angifna årtal.

De nuvarande korbyggnaderna i alla de tre uppländska kyrkorna ha ej blott annan form utan också annan plats än de äldsta. Detta beror på att orienteringen af kyrkorna varit en annan än nu

och som det synes densamma för alla tre kyrkorna. Det gamla koret har legat ostsydost under det att det nuvarande ligger rakt i öster. Dörröppningens läge mellan skeppets och korets öfvervåningar talar för en sådan äldre orientering liksom också vapenhusets belägenhet (se planerna!). I Solna och Munsö — Bromma saknar sådant — ligga vapenhusen mycket snedt emot de nuvarande kyrkornas längdaxlar, något, som hade varit önskvärdt att det hade synts på de äldre publicerade planerna af Solna kyrka, men däremot i god rät vinkel till det ofvan postulerade läget för det gamla koret. Denna felaktiga orientering måste bero på en äldre åskådning i dessa frågor, ty någon anledning till en dylik förskjutning på grund af terrängförhållanden kan ej påvisas.¹

Rundhusets väggar äro af märkligt växlande tjocklek äfven i en och samma byggnad, doek ingenstädes tunnare än 1,75 m. De äro uppförda på vanligt medeltidsvis med skalmurar.² Materialet är rå och klufven gråsten. Endast en monumentalt utarbetad detalj af annat material finnes nämligen de gamla dörröfningarna i Bromma och Munsö.³ Väggarna sakna sockel⁴ och taklist. Att denna senare ej finnes beror möjligen på, att väggen ej var slut med den nuvarande gråstensmuren utan förhöjd i annat material. Icke ett enda gammalt fönster är anträffadt i rundhusens bottenvåningar. Man får doek ej säga, att fönster ej där funnits, eftersom stora väggytor äro upprifna och aflägsnade.

Rundhusens ursprungliga ingång har säkerligen varit på södra sidan, ehuru ej rätt i söder utan något sydsydväst beroende på kyrkans orientering. Framför denna finnes i Munsö och Solna ett vapenhus i öfverensstämmelse med ett allmänt bruk i dessa trakter.

¹ Ingen rundkyrka har emellertid kor i väster såsom man skulle kunna tro af några planer, som förekomma i H. Hildebrands uppsats i denna tidskrift och i Sveriges medeltid bd III, h. 2, sid. 183—184. Den plan, som i denna tidskrift säges tillhöra Nyker, är Olskers, likaså har en omkastning ägt rum af namnen under planerna sid. 183 i Sveriges medeltid. Därför må för undvikande af missförstånd här betonas att mina hänvisningar rörande Bornholmskyrkorna äro till planscherna i Holms arbete.

² Jfr denna tidskrift bd XI, s. 144.

³ Solna är så moderniserad att man ej kan säga något bestämdt om utsmyckningen af den gamla dörren.

⁴ Detta må sägas med reservation, eftersom marken kring kyrkorna synbarligen höjt sig under årens lopp, och man ej utan gräfnng kan få veta om sockel finnes.

Bromma saknar sådant och dörröppningen där har så omsorgsfullt fyllts igen med kyrkans vanliga material, att denna dörr ej finnes angifven på äldre planer. På platsen för den gamla dörrrens öfverdel är insatt ett renässanss fönster. Emellertid finnes — tydligen in situ — finhuggna karmstenar af sandsten, synliga inifrån kyrkan. Dörren är därför inlagd å planen fig. 2.

Munsö kyrkas portal är lyckligtvis rätt bra bevarad, ehuru den i början på 1880-talet (sic) blifvit utsatt för en beklaglig åverkan, i det en rundstaf borthuggits för att ge plats åt utåtgående dörrar. På tvärsnittet fig. 5, har platsen för rundstafven utpriekats. Portalens profilerings visar på hög ålder. Materialet är, såvidt jag minnes rätt, sandsten. Förekomsten af denna profilerade dörr är högst märklig i denna trakt, som annars totalt saknar arkitektoniska detaljer. Orsaken till att Munsö fått en sådan kan gissningsvis antydas. Munsö är nämligen soekenkyrka till ett af ärkebiskopsstolens äldsta jordagods, ännu bärande sitt latinska namn Bona, och säkerligen har detta grannskap gifvit anledning till denna ganska enkla om oek i dessa trakter ovanliga utsmyckning af portalen.

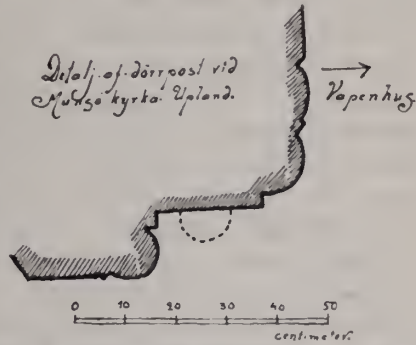

Fig. 5. Tvärsnitt af dörrposten. Munsö kyrka.

Rundhusets diameter i bottenvåningen är i alla tre kyrkorna omkring 10 m. således densamma som t. ex. Olskers och Nykers på Bornholm. Numera är hos dem alla tre rundhuset betäckt af ett kupolhvalf, slaget under 1600-talets senare hälft, hvarom finnas skriftliga uppteckningar. Då detta kupolhvalf i Solna och Munsö ej hvilar på särskilda stöd framom den gamla gråstensmuren, utan går upp i flykt med innerväggarna, visar detta, att redan till den ursprungliga anläggningen hört en rundtom gående indragning af innerväggen. Detta är den enda bestämda antydning om, huru rundhuset varit täckt innan 1600-talets ombyggnad, men denna torde vara tillräckligt tydlig för att tillåta antagandet, att rundhuset här som i de nämnda Bornholmska kyrkorna varit täckt af ett ringformigt tunnhvalf, som hvilat dels på den nämnda afsatsen i rundhusets vägg och dels på en midtpelare. Denna har sannolikt som

i andra rundkyrkor af samma dimensioner varit massiv. Kanske finnes kvar ett stycke af denna pelare i Bromma. Predikstolen är nämligen uppställd på ett rundt underlag, som ser ut som om det kunde härröra från en sådan midtpelare. Gräfningar efter grunden till dessa midtpelare borde vid någon reparation anställas i golfvet, så att detta spörsmål kunde bli utredt.

På frågan om huru de gamla koren varit täckta, finnes ingen anledning att ingå, då så obetydliga rester finnas kvar af dessa kor, att de ej kunna lämna någon upplysning till sakens bedömande.

Förbindelsen mellan nedre våningen och den öfre sker inuti rundhusets vägg genom en trappa, som går ut från en låg öfverkragad dörr i korets västra vägg söder om öppningen till rundhuset. Allt detta är i oskadadt skick endast i Bromma, men det lider intet tvifvel, att förhållandet varit identiskt i de båda andra kyrkorna. Trappan är några och tjugu steg lång och stannar i Bromma och Munsö nedanför den glugg, som utvändigt synes högt uppe å kyrkornas södra sida. I Solna är på motsvarande plats endast en afsats, och trappan fortsätter i denna kyrka vidare igenom muren upp till dennas krön.

Där trappan slutar och vid den nämnda afsatsen i Solna finnes en enkel dörr utan tillhuggna karmstenar och med rak öfverliggare in till öfvervåningen. Sedan kupolhvalfvet slogs, har denna naturligen en mycket förändrad karaktär. I analogi med de mindre bornholmska bör denna öfvervåning haft ett flatt stengolf, från hvilket en eller annan afloppsränna ledt genom den tjoeka muren. Nedre våningens midtpelare har sannolikt fortsatt upp genom denna. Några fönster utom gluggen midt för dörren vid trappan finnas ej. Våningen har således karaktär af ett nästan mörkt förvaringsrum. Dess tak torde med stor sannolikhet varit ett träloft på bjälkar.

Till korets öfre våning kommer man från rundhusets genom en hvad utrymmet beträffar bekväm dörr. Dess karmstenar äro ej tillhuggna och afslutningen upptill är rak. Att koret ej blott haft en vind, utan en verklig öfvervåning, synes antagligt. Något afgörande bevis för detta kan nog ej företes, men en omständighet, som pekar i den riktningen kan anföras. I Bromma och Munsö äro korpartierna på 1600-talet grundligt omdanade, så man ej förrän efter en undersökning finner en eller annan rest efter det gamla; i Solna tillhör koret däremot ett äldre byggnadsskede. Det har ännu medeltids-

karaktär, elurn det, enligt en uppgift, skulle ha byggts under 1500-talet. Till detsamma har säkerligen användts material från den äldre korbyggnaden, eftersom det nästan helt och hållet är uppfördt af rå och klufven gråsten, och skulle man få anta att allt i det nya koret en gång användes i det äldre, bör det senare varit en relativt stor byggnad. Detta nya kor är uppfördt i två våningar, utan att den öfre våningen nu eller då den på 1500-talet uppfördes, kunde tjäna ett praktiskt syfte. Den öfre våningen har exempelvis på grund af hvalfvens kullriga öfverytor ett golf, som man ej bekvämt rör sig på. Därför vågar jag tro, att denna *två våningar höga* korbyggnad återspeglar ett förhållande vid den äldre korbyggnaden.

Som ofvan framhållits gör rundhusets öfre våning intryck af att ha varit ett mörkt förvaringsrum. Således måste det ha funnits en afslutning på detsamma. Det strutformiga taket, som nu finnes på de bornholmska och några svenska rundkyrkor, kan man alldeles bortse ifrån vid ett försök till rekonstruktion, då det påtagligen hör till en tid, då enbart den ekonomiska uppgiften att skaffa ett solidt skydd mot väder och vind förelåg till lösning.

Om man inskränker sig till att söka rekonstruera i öfverensstämmelse med utseendet hos tillgängliga monument af samma typ, har man två möjligheter att välja på. I ena fallet har man att föreslå någon fullt utbildad bland de bornholmska kyrkorna till förebild.¹ Tager man en sådan till förebild, så skulle de uppländska kyrkorna varit förhöjda med ännu en våning, säkerligen uppförd med trä som material, och i dennas väggar skulle ha funnits talrika öppningar genom hvilka man hade tillfälle att öfverblika nejden och beskjuta grannskapet. Huruådan ytterkonturen af taket varit formad får man af de bornholmska förebilderna ingen upplysning om. Det förslag till rekonstruktion af Österlarskers tak, Seesselberg och Laske lämnat, har, stilistiskt sedt, osannolika detaljer, men det har från den andra rundkyrketypen upptagit tanken på, att en lanternin varit uppförd på midtpelaren, respektive den eylindriska byggnaden i kyrkans midt, ett förslag, som man ej obetingadt bör afvisa.

Har åter Bjernede-Thorsager typen varit förebilden för de uppländska kyrkorna, då skulle rundhuset täckts af ett tak i form af en afskuren kägla och från dennas midt skulle ha höjt sig lanternin

¹ Ett längdsnitt af Österlarsker, efter Holm, i förminskad skala, ses bd 8, s. 249 i denna tidskrift.

hvars afslutning bestått af en låg pyramidformad spira. Till denna grupp har otvifvelaktigt den 1753 så godt som förstörda Vårdsbergs rundkyrka i Östergötland hört att döma af de anteckningar, som några år senare gjordes om densamma.¹

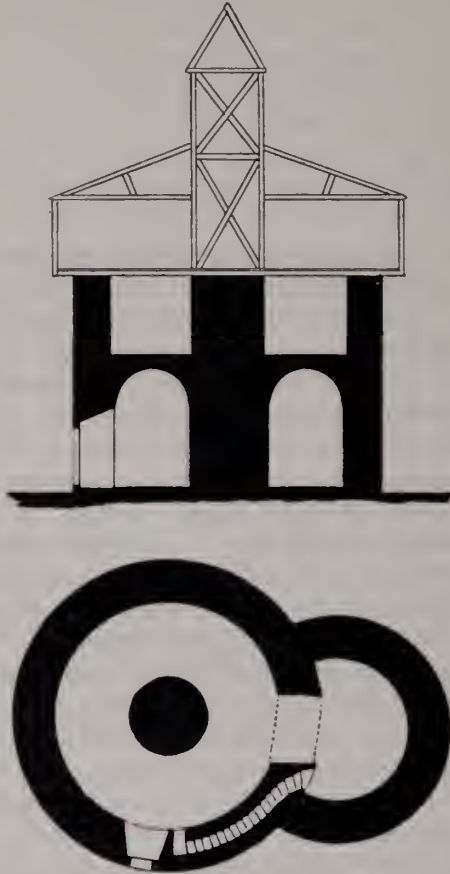

Fig. 6. Plan af uppländsk rundkyrka och genomskärning af dess rundhus i N—S. Rekonstruktion.

För att ytterligare stärka sannolikheten af, att de uppländska rundkyrkorna haft en sådan ursprunglig takform, kan hänvisas på deras rundhus nuvarande afslutning. Nu har taket visserligen en

¹ Se bd 8, s. 259 i denna tidskrift.

svängning, som otvetydigt visar, att den formats under baroken, och en lanternin från samma epok. En svaghet för detta sannolikhetsbevis är, att rundhusens lanterniner äro så närstående dylika på traktens fyrkantiga kyrktorn och renässanslottens toueller. Emellertid tjäna dessa lanterniner ej i Bromma och Munsö i olikhet mot i Solna, där den rymmer kyrkans kloekor, något praktiskt syfte och det är rent af vanskligt att kunna komma upp i dem. Detta sista talar i någon mån för att dessa lanterniner uppsatts för att åt rundhuset bibehålla dess gamla kontur i landskapet.

Bjernede, Thorsager och Vårdsberg ha eller ha haft detta centraltorn — så viktigt för kyrkans uppgift som försvarskyrka — af sten. Här i Uppland ha de säkerligen varit af trä och hvilat på bjälklaget, som legat mellan rundhusets yttermur och den ofvan postulerade midtpelaren.

Hvad som emellertid gör denna senare form olämplig att omedelbart öfverflytta är, att förebildernas öfre våning d. v. s. närmast i Thorsager på Jylland, där denna våning finnes fullständigt bevarad, fyller samma uppgift som trevåningskyrkornas högsta våning på Bornholm, i det den har utsikts- och skjutöppningar i andra våningens yttervägg. Då de uppländska rundkyrkorna ha den öfre våningen mörk, och då en lanternin ofvanpå en sådan ur försvarsändamål ej ensam kan vara tillfyllest, får man nog — isynnerhet om man vill fästa afseende vid den nuvarande takkonturen — tänka sig en kombination af en tredje våning och en lanternin.

I enlighet med de synpunkter som ofvan gjorts gällande är i fig. 6 ett förslag framställt till en rekonstruerad bild af de uppländska rundkyrkorna.

* * *

De tre uppländska rundkyrkorna ha sedan sin anläggning i likhet med öfriga kyrkor af denna typ i Norden varit soekenkyrkor. Det måste hafva funnits en särskild anledning till, att vissa församlingar valt denna framom de olika kyrktyper, som ha rektangulär grundplan. Denna orsak kan ej ha varit, att rundkyrkorna lämpa sig väl till försvarsändamål, då som det torde vara bekant, det har uppvisats, att samma egenskap finnes hos kyrkor af andra slag i lika hög grad. Det måste varit andra omständigheter än önskan att ha ett godt skyddsvärn, som fått verka afgörande, då man beslöt

sig för kyrkor af rund typ. Denna omständighet synes mig ha varit de byggnadsskyldiges fattigdom. Detta synes frappant framträda på Bornholm. På denna ö, där det under medeltiden fanns endast omkring 15 soekenkyrkor, alla byggda ungefär samtidigt, reste sig i de flesta fall ett praktexemplar inom tidens landliga kyrkobyggnadskonst med väldiga tornbyggnader och kastaler. I förhållande till dessa kräfvade rundkyrkorna på ön betydligt mindre arbete och råämnen. En församling, som hade mindre tillgångar och skulle inom samma tid nå till ett ur försvarsändamål lika godt resultat, valde då rundkyrketypen.

På samma sätt ligga de tre uppländska rundkyrkorna till så, att man där, när man en gång måste bygga kyrka, kunde önska att få en god försvarskyrka inom kort tid färdig. Solna och Bromma ligga invid Mälarens utflöde och Munsö invid en af biskopsstolens största och äldsta gårdar i Uppland. Dessa kyrkor visade sig också vara för senare behof alldeles för litet tilltagna, så att de tillbyggts och förändrats vid flera olika tillfällen.

Enligt tradition skulle dessa tre rundkyrkor eller åtminstone Solna vara af en ovanligt hög ålder. På de olika gissningarna är ej värdt att spilla ord. Rundkyrkorna visa sig uteslutande vara uppförda af rå och klufven granit alldeles så som ett stort antal kyrkor af andra typer i Uppland och Södermanland.¹ Frågan ställer sig då, när blefvo kyrkorna af detta material uppförda?, ett spörsmål, som jag annorstädes sökt besvara så,² att kyrkobyggandet påbörjats efter det kristendomen här på tinget lagtagits omkring år 1100, och att rå och klufven gråsten upphörde att användas i och med det ett lätthandterligare byggnadsmaterial, teglet, blef känt i Mälardalen i senare hälften af 1100-talet. Hvad beträffar dessa tre små kyrkor torde man kanske kunna uttala som en förmodan att de uppförts under ett tidigt skede af den här ofvan begränsade kyrkobyggnadsperioden. Detta kan sägas därför, att man exempelvis i Bromma hunnit med att väster om rundhuset uppföra en för menigheten afsedd stor rektangulär tillbyggnad liksom rund-

¹ Solna kyrkas rundhus är förhöjdt ett par meter med tegel som byggnadsmaterial, men detta ligger i *modernt* förband. Denna höjning har sannolikt skett i sammanhang med den stora omdaning i senare hälften af 1600-talet.

² *Studier öfver den svenska kyrkans organisation etc.* i Kyrkohistorisk årsskrift 1902 sid. 18—27.

kyrkan af rå och klnfven gråsten, men med gafvelröste i väster af tegel. Genom en sådan fördelning af materialet visar ju denna tillbyggnad likhet med en stor mängd landskyrkor i Uppland, hvilka alla till sin af gråsten uppförda del höra till den ofvan angifna första kyrkobyggnadsperioden och som senare, då teglet ur skönhets-synpunkt tagits till användning, fått sina gamla trägafvelrösten ombyggda med det nya materialet.¹

¹ *Trefaldighetskyrkan i Uppsala* i denna tidskrift bd XI, sid. 152 noten och sid. 154 ff.

En dopfunt med framställningar ur legenden om den helige Nikolaus?

af

Otto Janse.

På grund af sitt material hafva de gamla dopfuntarna bättre än något annat inventarium i våra svenska kyrkor blifvit bevarade intill våra dagar. Då härtill kommer, att funtarna i de flesta fall äro ornerade, utgöra de ett viktigt material för studiet af kulturinflytelser under den katolska kyrkans första, mera ordnade skeden.¹

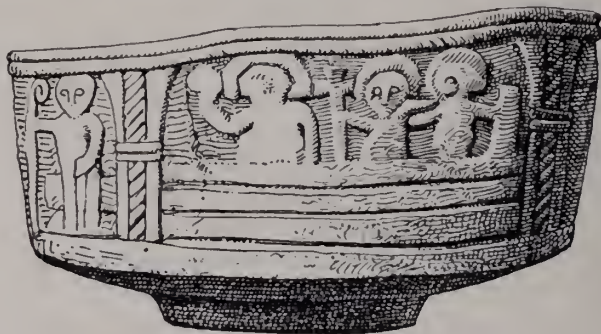

Fig. 1. *Dopfunt från Ods kyrka Västergötland.*

Vid en jämförelse dopfuntarna emellan kan man så t. ex. ej allenast se, huru ett visst slags funtar äro karakteristiska för en viss trakt, huru dopfuntar å vissa platser, såsom på Gottland, tillverkats äfven för export utan också, huru de skilda landskapen fått olika främmande impulser och hvarifrån dessa impulser kommit.

¹ Om såväl dopfuntar i allmänhet som om de märkligare svenska funtarna se H. Hildebrand: *Sveriges Medeltid III.*, s. 478 ff.

En om dylik yttre förbindelse vittnande dopfunt är, synes det mig, den här fig. 1 och 1 a afbildade funten från Ods kyrka i Gäsene härad, Västergötland.¹

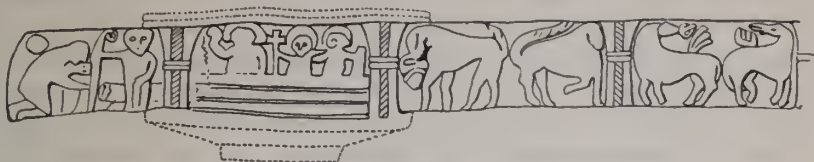

Fig. 1 a. Odfuntens hela figurframställning.

Jämföres denna funt med en grupp funtar, som finnes i södra och mellersta England, nordöstra Frankrike och i trakten af Tournai, hvarifrån de efter all sannolikhet härstamma, finner man likheter vittnande om släktskap. Fig. 2, funt från Winchester katedralen i södra England, må tjänstgöra som typ för nyssnämnda grupp.

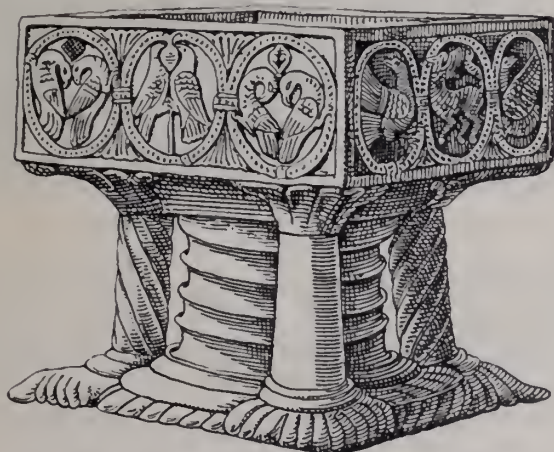

Fig. 2. Dopfunt från Winchesterkatedralen, England.

Vi se här en af pelare uppbyren fyrsidig låg skål. Å tvenne af dess fyra sidor finnas scener från legenden om den helige Nikolaus,

¹ Då jag sommaren 1900 besökte Ods kyrka låg funtskålen — någon fot finnes ej längre bevarad — utaför kyrkan. Den betydligt anfrätta skålen synes angifva att den länge varit utsatt för väder och vind. Funten är nu inflyttad i kyrkan.

biskop af Myra. De sex personerna å fig. 2 a synas häntyda på berättelsen om, huru den ädelmodige biskopen gaf skänker åt en ntfattig och till förtviflan bragt ädling och såmedelst satte adelsmannen i stånd att gifva sina döttrar hemgift och skaffa dem män. Fadern ligger på knä för sin välgörare, som synes hafva gifvit honom tvenne guldmünt.¹ Just denna sistnämnda situation finnes framställd å funten från Od. Förklaringen till att man å Od-funten endast framställt ett moment i den sagda berättelsen synes mig hafva sin naturliga orsak däri, att funten i den lilla landskyrkan är mycket mindre än funten i den betydande Winchester katedralen. Att det motiv man då valt just blifvit det ifrågavarande synes mig också naturligt, enär detta motiv, äfven lösryckt ur sitt sammanhang, ju kunde lära menigheten ödmjukhet och vördnad inför den andliga myndigheten.

Fig. 2 a. Tredje sidan af Winchestersfunten.

De närmast följande bildframställningarna (fig. 2 b) häntyda på 2.) berättelsen om det falska guldkaret: En barnlös man lofvade att offra en guldsål till St. Nikolaus, om han genom helgonets förböner finge en son, men då sonen var född, sökte mannen slippa undan för billigare pris och gjorde en silfverkopia af guldsålen för att offra den mindre värdefulla kopian i stället för det dyrbara originalet. Men då han med sin son seglade hän för att fullborda offret, så föll sonen hållande guldsålen i handen öfver bord, men blef genom att fadern ångerfull åter anropade St. Nikolaus räddad tillika med guldsålen, hvilken fadern därpå ärligt frambar såsom offer åt helgonet. 3.) St. Nikolaus räddar 3 barn från att mördas af en

¹ Demna såväl som de andra scenerna ur legenden framställes ganska olika på olika funtar. I det fornsvenska legendariet heter det att Nikolaus kom om natten och kastade en guldklimp genom vindögat.

grym värds husvärd.¹ 4.) St. Nikolans räddar trenne oskyldigt till döden dömda höfdingar samt ingriper, då de genom afundsmäns förtal för andra gången kastas i fängelse, ånyo till deras räddning genom att i sömnen nppenbara sig för kejsar Konstantin, deras herre. Bildframställningen å Winchester-funten slutar så med 5.) trenne män i en båt, erinrande om, huru Nikolaus räddade några sjöfarande från undergång. Å Od-funten saknas nu 2—4 uuder det att en 5.) liknande framställning finnes å densamma. Liksom valet af den först ontalade figurgruppen å Od-funten sannolikt ej skett på måfå, så har troligen den omständigheten att St. Nikolaus särskildt dyrkats såsom beskyddare af sjöfarande bidragit till valet af den sistnämnda bilden.² Till de nu framhållna likheterna i framställningen kan läggas en annan öfverensstämmelse de bägge dopfuntarna emellan, i det att liksom den engelska funten har två

Fig. 2 b. Fjärde sidan af Winchesterfunten.

af sina fyra sidor prydda med djurframställningar, så har den svenska funten, som är afdelad i fyra fält, tvenne af dessa fält prydda med djur grupperade på ett analogt sätt. En annan likhet är att bägge funtskålarna äro ovanligt låga.³ Härtill kan läggas att Od-funten mig veterligt åtminstone, står bland de svenska funtarna alldeles isolerad i afseende på bildframställningen.

¹ Nikolaus blir genom det under han här utförde barnens specielle beskyddare och ett familjens helgon. Såsom sådan går han igen i julnisse, tomtensisse m. fl. namn.

² Medgifvas må att den ifrågavarande bilden å Od-funten är något otydlig och förefintligheten af ett fartyg ej fullt säker. Att strecken under de trenne männen skola framställa vågor lider dock ej något tvifvel.

³ Anmärkas bör dock att foten å Od-funten sannolikt aldrig liknat foten på Winchesterfunten, men kan detta förhållande måhända förklaras af Od-funtens allmänna förenklings.

Återstår att efterse, huruvida åldersförhållandena de bägge funtarna emellan ej omintetgöra det af komparationen erhållna resultatet.

Tournai-gruppens funtar anses tillhöra slutet af 1100-talet.

Medgifvas må att funten från Od kanske verkar något äldre men är den, som synes af fig. 1 betydligt mera rå i utförandet, hvadan dess ålder kan vara vansklig att bestämma.

Under sådana omständigheter bör, vid bedömandet af funtens ålder, anmärkas, att kyrkan i Od på grund af några ännu befintliga ursprungliga rester tyckes vara byggd vid slutet af 1100-talet och sannolikt funten att hänföra till ungefär samma tid.

Funten från Od synes mig alltså hafva rönt en ganska stark påverkan från den här nämnda engelska funten eller någon af dess vederlikar.

Midsommardaggen.

Af

Edvard Hammarstedt.

I juni 1899 erhöj min hustru af en på Lidingö bosatt kvinna, hvilken hon anmodat om klädtvätt, den upplysningen, att »under midsommar, d. v. s. från och med tre dagar före till och med tre dagar efter midsommardagen, borde man ej tvätta kläder, emedan då något faller ur luften, som gör kläderna fläckiga». Kvinnans tillstådes varande man invände härvid, att inpå dagarna kunde man väl dock tvätta kläder och utan fara torka dem etc, enär det endast vore om morgon och afton som den för kläderna skadliga daggen fölle.

Denna från Stockholms omedelbara grannskap hemtade uppgift är egendomlig särskildt därför, att den framställer midsommardaggen såsom i ett hänseende skadlig, nämligen såsom fläckande. Jag vet ej, om förklaringen härtill bör sökas i en ursprungligen tendentiös vrängning af en forntida folkstro — sådana i motvidskeligt syfte gjorda förtolkningar och förändringar äro för folkstroforskaren ej så särdeles sällsynta — eller om den är att finna i någon annan bevekelsegrund. Kanske är det senare, såsom vi skola se, dock antagligare.

Inom såväl vårt eget som andra land har det varit en vanlig folksed att under midsommarnatten ute på marken utbreda linne- dukar, lakan eller dylikt för att låta dessa uppsuga den fallande daggen, hvilken ofta nämnes honungsdagg. Den våta duken användes sedan omedelbart på ett eller annat sätt, eller ock urvreds daggen och förvarades. Om häxorna berättar man sålunda i Tyskland enligt Grimm,¹ att de före soluppgången uppsamla dagg från

¹ *Deutsche mythologie*, 3 uppl. sid. 1026.

grannarnes betesfält och föra den till sina egna för att gifva dessa ymnigare växtlighet. De kallas därför i vissa orter *Thaustreicher*. Denna tro gäller emellertid icke endast häxor. Äfven andra, bättre anskrifna personer anses utföra detta knep, en åsikt som visar sig ock förefinnas i Sverige.

Från Karbennings socken i Västmanland har jag sålunda antecknat följande. En gumma hade den oturen, att hennes kor flera år å rad födde endast tjurkalfvar. Orsaken härtill ansåg hon vara, att grannens hustru natten före midsommardagen någonstädes smög sig till att draga ett lakan öfver hennes betesmarker och sålunda tog dagg från henne för att låta den komma sina egna kreatur till godo.

Midsommardaggen är således enligt folklig uppfattning en särskild naturens lifskraftvätska för såväl växt- som djurlif. Men den är så äfven för människor. Såväl inom Sverige som i Tyskland, England, Portugal, Ägypten¹ och väl äfven på andra håll anses midsommardaggen hälsobringande. Från 1600-talet finnes i *Johannis Coleri Oeconomia* antecknad, att majdagg säges vara »skabbota Folek nyttigh til Kropsens Heeluing, om the wältra sig om Morgonen tjdelligen ther vtli, eller twätta sig med henne». Dock synes, fortsätter författaren, »thetta fast likare vara en Superstition än en rätt naturligh Läkedom». Emellertid har denna »superstition» bibehållit sig med stor seghet i vårt land.

Sven Nilsson meddelar i sitt arbete *Skandinaviska Nordens Ur-invånare*:² »Ännu brukas på flera orter att midsommaraftonen utbreda lakan på kyrkogårdarna och låta dem ligga där så länge till dess dagg fallit på dem, hvarefter de, fuktiga som de äro, lindas närmast kroppen på dem, som lida af utslagssjukdomar. Andra bruka att midsommarnatten utlägga mindre klutar af linne, hvilka de mot morgonen upptaga och vrida därur daggen, som förvaras på flaska och användes sedan vid påkommande behof att därmed bada sår och utslag.» Ännu från senaste år hafva tidningarna flerfaldiga gånger,³ särskildt från södra Sverige, haft att förmäla om, huru man i än den ena, än den andra orten tidigt på midsommarmorgonen iakttagit personer, som antingen — företrädesvis på kyrkogårdar — i utbredda skynten uppsamlat dagg eller ock nakna

¹ Mannhardt: *Antike Wald- u. Feldkulte*, sid. 312.

² D. 2, 2 uppl., sid. 20.

³ Se t. ex. *Aftonbladet* för den 2 juli 1901.

vältrat sig på fältet i det daggfuktiga gräset. I Lausitz inskränker man sistnämnda daggbad till fötterna: man går midsommarmorgonen barfotad i det fuktiga gräset.¹ I Österbotten plägar man åter tidigt på midsommarmorgonen vandra ut för att drieka det vatten, som blifvit kvar på jordfasta stenar. Detta skall hjälpa för hosta.²

Men midsommardaggen har, såsom framgår af åtskilliga uppgifter, äfven andra utomordentliga verkningar. Från Norrland meddelar P. A. Lindholm,³ att man där insamlar midsommardagg ej endast såsom medel mot hudåkommor o. d. utan oek i afsikt att därmed bestryka mjölkstäfvor »för att därigenom af korna få mycken mjölk under sommaren». I stället för att, såsom vi redan sett, »draga dagg» från andras fält till sina egna ängar eller till sin ladugård öfverför man således här hans kraft till mjölk-kärnen. Från södra Sverige finnas flere uppgifter om huru midsommarnattsdag tillvaratages såsom ett jästämne. I Skåne säger husmodern, när hon på midsommarmorgonen tar in sina af dagg våta dukar, att hon »samlar in jäst»,⁴ och i Småland uppsamlades midsommardagg för att läggas i degen, när man bakade bröd⁵, eller för att användas vid hvarjehanda andra jäsningsproecesser.⁶

Vi vilja nu rikta våra blickar fjärran hän, nämligen till det land, som har den äldsta historia att uppvisa — till Ägypten. I sin resebeskrifning onttalar Casten Niebuhr,⁷ att man i Kairo, för att på förhand underrätta sig om Nilens kommande höjd under dess då inträdande stigning samt om det förestående årets där af beroende äring, omkring den 18 juni på taket utlägger ett stycke deg. I öfverensstämmelse med den mån degen följande morgon finnes hafva blifvit tyngre eller jäst, beräknas flodens stundande tillväxt. Man säger, att den natt, då degen tilltager i tyngd eller jäser, nedfaller i Abessinien en droppe, som sedan verkar flödet. Denna droppe kallas enligt Niebuhr *nokta*, ett ord, som, väl af en tillfällighet, väcker erinring om det grekiska *nektar*. Vi anträffa

¹ *Niederlausitzer Mittheilungen*, B. VI, sid. 25.

² J. W. Murman i *Suomi 1854*, sid. 292.

³ *Hos lappbönder*, sid. 72.

⁴ Eva Wigström i *Ord och Bild 1896*, sid. 19.

⁵ Hyltén-Cavallius: *Wärend och Wirdarne*, D. 1, sid. 184.

⁶ G. Djurklou: *Unnarsoarnes Seder och Lif*, sid. 70.

⁷ *Sammandrag af Casten Niebuhrs resa i Levanten*, Stockholm 1787, sid. 45, 46.

således likasom hos vårt eget folk också i detta uråldriga kulturland en från himmelen vid sommarsolståndstiden fallande vätska tydligen sammanställd med deg såsom ett dennas jäsämne. Men i Ägypten finna vi ännu ett drag, som vi i denna undersökning hittills ej mött: den fallande droppen får äfven själfva Nilen att växa ut, att så att säga jäsa, för att därigenom bibringa det därpå så beroende landet sin från himmelen erhållna lifs- och växtkraft. Denna tro på den från himmelen fallande ymnighets- och utvecklingsdroppen, hvilken åsikt Niebuhr omtalar såsom vid hans tid endast bevarad af gamla gummor, är i Ägypten af mycket hög ålder. Härom skrifver den norske ägyptologen J. Lieblein sålunda:¹ Nilens stigande börjar omkring sommarsolståndet. Med denna tidpunkt började äfven fornägypterna en gång sitt år, och det af trefaldig anledning, nämligen emedan ej blott sommarsolståndet och Nilens börjande stigning utan ock Sotisstjärnans heliakiska uppgång då timade på samma tid. Detta sammanträffande egde enligt astronomernas uträkning rum för 5,000 år sedan. Senare,² man vet icke när, dock sannolikt redan mycket tidigt, uppstod den tro, att fem dagar före sommarsolståndet föll en droppe från himmelen, hvarigenom Nilens stigande framkallades. Lieblein anför sedan, för att visa denna forntros fortbestånd i yngre tid, den engelske forskaren E. W. Lane's arbete *An account of the manners and customs of the modern Egyptians*, där det omtalas, att ägypterna kalla natten före den 17de juni, som motsvarar den 11te i koptiska månaden Baüneh, droppens natt — *leglet en-nuktuh* — emedan man tror, att en underbar droppe då nedfaller i Nilen och orsakar hans stigande. Många af invånarne i Kairo och dess omnejd, likasom på andra håll i Ägypten, tillbringa denna natt på Nilens stränder. — Man håller således också i Ägypten, såsom det framgår af den engelske vetenskapsmannens uppgift, ett slags midsommarsvaka.

Äfven hos oss i Norden hafva vattnen ansetts under midsommarnatten blifva delaktiga af den då fallande underbara kraftvätskan. Den flitiga antecknerska af sydsvensk folkstro, som jag här förnt anført, omtalar, att den skånska husmodern ansåg icke allenast daggen, om ock denna synes ansetts bäst, utan äfven vattnets skum

¹ *Egypten i dess minnesmärken och i dess förhållande till Palestina och Grekland*, Stockholm 1877, sid. 78 o. f.

² Hvarför senare?

under midsommarnatten blifva ett jästämne.¹ Det är oek en åldrig och inom vårt land allmän sägen, att vattnet i vissa, af gammalt såsom heliga betecknade källor då »vändes i vin». I Sverige likasom i mest hela Enropa är för öfrigt den tron utbredd, att vattnet i källor och floder denna natt, d. v. s. mellan solens ned- och uppgång, är hälsobringande, i synnerhet, likasom vi förnt sett vara fallet med daggen, för hudåkommor. Märkligt är emellertid, att man särskildt i mellersta och nordligare Sverige, i olikhet med hvad förhållandet i allmänhet är i det sydligare, i regel förlägger denna vattnets undergörelsenatt icke till midsommar- utan till trefaldighetsaftonen, alltså till en tidpunkt, som växlande infaller antingen i senare delen af maj eller i första delen af juni till inemot midsommar, men alltid dock inträffar minst fem dygn före sistnämnda högtid.

Hvarifrån härleder sig enligt fornsaga och myt då denna underbara vätska, som ger hälsa och lifskraft, som bringar ymnighet, som får det lilla att jäsa ut och bli stort?

Den fornägyptiska sägnen visste förmäla, att det, som bragte Nilen att fruktsambetsbringande flöda öfver sina bräddar, var de tårar, som Isis fällde öfver Osiris' död, och med hvilka hon återkallade honom från dödsriket.² Dessa tårar, som sålunda återväckte växtlighetsguden till lif, kunde med skäl jämföras med de »guldtårar», d. v. s. välstånd bringande tårar, som Fröja enligt den nordiska myten göt i sin sorg öfver den flyktade driftens gud Od. Någon tydlig sammanställning mellan Fröjas tårar och ymnighetsdaggen förekommer emellertid icke inom den nordiska mytologien. Där emot saknas ingalunda andra förklaringar öfver den underbara daggens härkomst.

Än heter det, att »den dagg, som ger folken äring», dryper från manarna på disernas hästar och väl särskildt från manen på den fåle, som rides af den förmämsta bland dem, hon som är »mjällhvit under hjälmen»;³ än säges han stänka från betslet på den häst, Rimfaxe, hvilken från öster drager natten öfver gudar och människor;⁴ än åter uppgifves daggen falla från »Odens (Od's) häst»

¹ Eva Wigström i *Ord och Bild* 1896, sid. 19.

² F. Woenig: *Am Nil*, 1, Leipzig, sid. 19.

³ *Kvädet om Helge Hjörvardsson*, st. 29.

⁴ *Sången om Vaftrudne*, st. 13, 14.

Yggdrasil, världsträdet,¹ på hvilket lifsguden offerar sig själf åt sig själf.

Pröfva vi dessa uppgifter, hvilka alla äro hemtade från Sæmunds edda, lär väl näppeligen tvekan kunna uppstå om, hvilken vi böra tilldöma ancienniteten. Det är tydligt, att den framställning, som bär de naturenligaste dragen, också är den ursprungligaste och äldsta. Då det nu otvifvelaktigt är naturligare och osöktare att tänka sig dagg falla från ett träd's löf än från en hästs man eller betsel, måste vi ledas till den slutsatsen, att myten om daggens härkomst från ett träd, från världsträdet, är den äldsta af de ofvan anförda.

Vända vi oss nu till Snorres edda, påträffa vi i beskrifningen om Yggdrasil i Gylfaginning den uppgiften om världsträdet, att

»dädan kommer daggen,
som i dalar faller»,

och, tillägger författaren, den del däraf, som faller på jorden, kalla människorna honungsdagg (*hunangfall*), och af denna få bien sin näring. Honungen, hvaraf mjödet bereddes, innehöll således, mente man, denna underbara och heliga dagg. Men hvarifrån kom daggen till världsträdets krona? Man kan hafva tänkt sig, att trädet — »det», för att använda ett fornindiskt uttryck, »med foten drickande» — med sina rötter, hvilka enligt den fornordiska myten räckte till underjordens lifsbrunn, därifrån uppsög lifsvätskan, och så har man väl ock påtagligen en gång föreställt sig förhållandet. Gylfaginning ger emellertid en annan, ehuru i sak egentligen sammanfallande förklaring. Nornorna, heter det, hvilka bo vid Urdarbrunnen, taga hvarje dag vatten dänr och ösa det öfver asken, på det hans grenar ej skola förtvina.² Underjordsbrunnen, hvarifrån lifsmjödet bragtes den på lifsträdet hängande lifsguden, är således också den källa, hvarifrån den underkraftiga lifsdaggen egentligen härleder sig, den dagg, hvaraf Lif och Liftrasir — häri gudars likar — nära sig i »Hoddmimirs holt», tills de i den nya värld, som en gång skall efterträda denna, skola grunda ett nytt, saligt människosläkte.³ Denna dagg är tydligen samma vätska som den,

¹ *Valans visdom*, st. 19.

² *Gylfaginning*, 15.

³ » 52.

hvilken flödar från Eiktyrnirs horn oeh från Heidrunns spenar; den dryek, hvarmed Valhalls invånare vederkvieka sig oeh underhålla sin odödlighet; det af den dödade Kvasirs (Ods) blod uppståndna mjöd, hvaraf både gudar oeh underjordsväldige, både människor oeh dvärgar drieka visdom, siarskap oeh skaldeförmåga, oeh hvarom öfver- oeh underjordsmakter ligga i ständig fejd. Det tillhör likasom lifsguden en tid af året öfverjorden, en tid underjorden. Ur underjordshärskaren Mimirs brunn drieker Oden visdom, men å andra sidan drieker Mimir visdomsmjöd från Valfaders pant.¹

Utän att ingå på någon mer vidtomfattande undersökning af åldern eller spridningen af myterna om det lifssaft skänkande trädet vill jag här till sist i största korthet erinra om eller påpeka följande. Om den orientaliska alstrings- oeh årsguden (Attis, Osiris) förtäljes, att han vid sin död förvandlats till ett träd. Ur detta träds stam eller krona bör han följaktligen vid sin pånyttfödelse en gång hafva ansetts åter framträda till världen. Samma träd, hvartill lifsguden förvandlades, kunde således betraktas såsom hans moder. Också var denna föreställning otvifvelaktigt en gång allmän i Orienten. Såsom jag förut påpekade,² antyda flera skäl, att Astarte-Istar en gång dyrkats i gestalten af ett träd, oeh om henne såsom Adonis' moder förmäler myten uttryckligt, att hon var (vardt) ett myrraträd — ett kostbara tårar, myrra, utgjutande träd. En fornsemitisk inskrift uppviser, att detta fruktsamhetsgudens moderträd hade sin plats vid jordens medelpunkt.³ Äfven för fornägypterna var föreställningen om lifsgudinnan såsom trädgudinna ingalunda främmande. Redan inskrifter, som äro omkring 3,000 år äldre än vår tidräkning (pyramidtexterna i Saqqara) tala om det på en ö midt i lycksalighetens ängder växande lifvets träd, som ger gudarne deras näring oeh hvars häfvor tillönskas den döde, oeh den till åtminstone stor del af sitt innehåll mycket gamla s. k. dödsboken innehåller en bild, hvilken framställer lifsgudinnan Hator såsom till hälften träd (sykomor), till hälften kvinna, skänkande lifvets dryek åt växtlighets-dödsguden Osiris oeh åt den i hans beskydd varande dödes själ.⁴

¹ *Völuspá*, 28 (Bugges edit.); Forspjallsljöd, 5.

² *Lussi*, sid. 30, i *Meddelanden från Nordiska museet 1898*.

³ Frazer: *The golden bough*, D. 1 sid. 280, 281.

⁴ Woenig: *Am Nil*, B. 2, sid. 80—81.

Det är tydligt att hos folk, hvilkas språk beteckna träden såsom kvinnliga, föreställningen, att dessas gudomligheter ock voro kvinnor, företrädesvis gjort sig gällande. Granska vi vårt eget språk, skola vi snart finna, att trädnamnerna där i regel äro feminina, och detsamma är förhållandet äfven inom andra europeisk-ariska språk. Så äro, för att anföra några exempel, som stå vårt ämne nära, svenska *ek*, latin *quercus*, grekiska *dryis*, *fegos*; svenska *bok*, latin *fagus*; svenska *hassel*, latin *corylus*; svenska *rönn*, latin *sorbus* o. s. v. alla af kvinnligt kön. Ett i ögonen fallande undantag bildar *asken*, fornnordiska *askr*, hvilken trädart, därvid rivaliserande med eken, i den fornnordiska mytologien tillägges världsträdet. Under det *Mimameid* skildras såsom ett ollonbärande träd, framställes *Yggdrasil* såsom en ask. Vi behöfva emellertid ej gå längre än till våra germanska fränder och grammar tyskarna för att i *Esche* möta asken såsom ett kvinnligt träd, och af kvinnligt kön äro ock det latinska *fraxinus* likasom äfven *esculus*, hvilket senare ord synes hafva betecknat någon ätliga ollon bärande, åt Jupiter egnad ekart.

Äfven den grekiska benämningen på ask, *melie*, är feminin. Detta ord betecknar den i Medelhafsländerna förekommande mannaasken (*Fraxinus ornus*), hvilken, om barken såras, utspirrar en honungsliknande saft, manna. Men nämnda grekiska ord *melie* står å ena sidan i språkligt samband med den grekiska benämningen på honung, *meli*, och å andra sidan i frändskap med namnet på den nymf eller dryad, *Melissa*, som på Kreta var allguden Zevs' amma. Om denna nymf nppgifves äfven, att hon födde gndabarnet med getmjölk, eller ock att hon själf var en get. Men en get, Heidrnn, är det också, såsom redan sagts, som från den nordiska världsaskens krona skänker gudarne odödlighetsmjödet. Å andra sidan bör påpekas, att enligt forntida författare honung var den föda, hvarmed allhärskaren såsom barn närdes. Det förefaller mig, som om bakom dessa myter skönjdes dragen af en annan myt — en myt om ett gudomligt träd, en trädgudinna, som med sina safter såsom med modersmjölk närer lifsguden, och denna mytframställning bure i så fall en vida ursprungligare och osöktare prägel än den, som möter såväl i myten om myrraträdet som i sägnerna om Isis', Astarte-Afrodites eller Fröjas tårar.

Det finnes vidare ett annat drag af stort intresse hos den grekiska askdryaden. Hesiodos vet nämligen att förmåla, att ask-

trädens nymfer, i likhet med själfva kärleksgudinnan, uppstått ur Uranos' utgjutna blod. Allgudens amma är sålunda allgudens dotter. Lifsguden är sitt eget upphof och sin egen afkomma, han dödar sig själf, och han uppväcker och närer sig själf — han är sitt eget lif.

Äfven i våra vid midsommar iakttagna folkseder möter påtagligen en kvarlefvad af tron på växtlighets-lifsgudens blod. Bland under midsommarnatten ploekade växter, hvilka man tillskrifver mer eller mindre undergörande kraft, intaga de örter, som nämnas Johannesblod — i vårt land *Hypericum perforatum* och *H. quadrangulum*, i Tyskland och Böhmen: *Hieracium pilosella* — det främsta rummet. Likasom man i Norrland, såsom redan omtalats, gneider mjölkkärlen med midsommardagg, gned man enligt P. Kalm i Bohuslän mjölkkärl och smörkärnor med nyssnämnda ört. Det var ej endast ur lifsgudinnans tårar utan ock ur lifsgudens blod som blommor spirade upp, och till dessa senare höra otvivelaktigt äfven de växter, som genom kristet inflytande erhållit benämningen Johannesblod. Vårt folk har ej låtit detta namn helt undantränga den forngermanska, hedniska benämningen på dessa örter. Ännu kallas nämligen de två vanliga arterna af släktet *Hypericum* ej endast Johannesblod utan också Mannsblod, och förklaringen till denna senare benämning är troligen ej egentligen att söka i ordet *man* utan i namnet på den gud, som Tacitus kallar *Mannus*, och som, enligt hvad han vet att omtala, betraktades såsom alla germaners anfader.

Innan jag slutar denna uppsats, ber jag att än en gång få återkomma till den grekiska trädnymf, som vi lärt känna under namnet Melissa. Om denna allgudens amma vet myten ock att förmäla, att hon var den ursprungliga egaren till ymnighetshornet, symbolen af naturens outtömliga lifs-, alstrings- och näringskraft. Hornet är en bland de ursprungligaste kärklformer, och vi torde ieke sakna skäl att i detta Melissas horn se en bland de äldsta uppenbarelser af det lifsdryekkärl, hvilket i vår världsdel såsom symbol möter redan inom en aflägsen bronsålder för att sedan såsom sådan — den heliga Gral, Luciabälen, the Wassailbowl m. fl. — fortbestå ännu in i den kristna tiden.

Midsommarens Johannes var, ja är utom vårt land än i dag på många håll, det helgon, till hvilket den från hedendomen nedärfda plägseden att drieka s. k. minnesskålar företrädsvis anknutits.

Man annammade icke allenast Kristi utan ock den förste martyrens blod i vin. Tidigare hade, när den öfriga lefvande naturen blef delaktig af lifsgudens väsen, äfven människorna på symboliskt sätt mottagit detsamma i det af honung, allgudens näringsämne, beredda mjödet, om hvilket den fornnordiska sagan förmäler, att det uppstått af en likasom Od-Oden för visdom beryktad, vida farande guds blod.

Uppsala universitets konstsamlingar.

Af

Rudolf Cederström.

Öfver Uppsala universitets konstsamlingar ha på sistone utkommit tvenne förteekningar. Den ena är utarbetad af prof. C. R. NYBLÖM och utgör del af universitetets årsskrift, den andra är utkommen som bilaga till Personhistorisk tidskrift och utarbetad af e. o. amanuens NILS SJÖBERG.

Den första af dessa förteekningar kan tyvärr ej sägas motsvara de fordringar man numera är van att ställa på en museikatalog. Mindre därför att där finnes en mängd felaktiga konstnärbestämningar än på grund af den otillförlitlighet, som vidlåder dess uppgifter om konstverkens mått, som äro tagna i infattningsramens dagöppning, deras proveniens och signaturer. I amanuens SJÖBERGS samvetsgrannt utarbetade förteekning kan dock lyckligtvis finnas rättelser för flera af dessa uppgifter. Men då denna, ehuru omfattande flera med universitetet förknippade samlingar, begränsat sig till endast svenska porträtt och dessa i prof. NYBLÖMS förteekning blott utgöra ungefär halfva antalet upptagna konstverk, stå uppgifterna om de återstående konstverken utan all behöflig kontroll. Det torde därför kunna vara af intresse, att medan uppmärksamheten ännu är fäst vid universitetets konstsamlingar här meddela de upplysningar, som konstverken själfva, bevarade äldre förteekningar m. m. kunna gifva utöfver de båda förteekningarnas uppgifter.

För bekvämlighetens skull följes n:r för n:r uppställningen i prof. NYBLÖMS förteekning.

Konstverken äro där upptagna under alfabetiskt ordnade konstnärer, och kopior återfinnas under originalets mästare.

Under den första målaren Johan Ahlberg upptages endast ett porträtt, föreställande prof. Johan Gustaf Arel. Signaturen på detta porträtt är ej fullt riktigt återgifven; den lyder: »Måladt af Johan Ahlberg 1792». SJÖBERG hänför till Ahlberg ytterligare två porträtt. Dels, stödd af äldre uppgift, det porträtt af Gustaf III, som från konstmuseet deponerats i Ostgöta nationsförening. Detta kan dock ej vara annat än en kopia. Utom de repliker SJÖBERG anför, en i Uppsala Gillesällskap, en i Kungl. teateru, denna sista tillskrifven Lorens Pasch d. y., såldes sept. 1900 på Bukowskis auktion ännu en tredje, sign.: »I. G. vEstrade 1786». Alla synas dock återgå på det af Lorens Pasch d. y. utförda pastellhufvudet i Konstakademien. Dels, utan angifvet stöd, det porträtt af sedermera ärkebiskopen Jakob Axelsson Lindblom, som hos prof. NYBLÖM återfinnes under »Svensk mästare från 1700-talets slut».

På Olof Arenius upptagas tre porträtt. Endast porträttet af greve Karl Ehrenpreis är signeradt, signaturen dock felaktigt återgifven, på baksidan läses: »O Arenius p. 1752». Däremot är ej greve Gustaf Cronhjelm målad af Arenius. Vore förteckningen konsekvent borde denna lilla bild återfinnas under David Swartz, där det äfven i universitetets ägo befintliga större originalet finnes upptaget. Hvem som är mästare till detta blir en senare fråga. Ostyrkt och tvifvel underkastadt är om Arenius målat greve Gustaf Bonde; porträttet är dateradt: »A:° 1728 æt:s 45», hvarför uppgiften att det är måladt »1725» ej är fullt riktigt.

Om förteckningens Fra Bartolomeo, en kopia af den lutspelande ängeln på madonnataflan i katedralen i Lucca, upplyser den bevarade förteckningen öfver Hårds donation att stycket var »skänkt af Öfverstinnan Montgommeric, född Orrosea, som fört taflan med sig från Florentz».

Af David Beek äger universitetet tvenne säkra original, det signerade porträttet af superintendenten Rothlöben samt det som motsycke i konstmuseet upphängda porträttet af hans hustru Benedikta Danekwardt, som dock ej är upptaget i förteckningen. Af de öfriga upptagna porträtten är Axel Oxenstjerna blott till ansiktet kopia efter Beek, och SJÖBERG har uppvisat, att det är Jan Klopper, som utfört kopian och således är den, som klädt honom i rådstalar.

De båda småstyckena af Peeter van Bloemen hafva åtminstone ursprungligen kommit från Hårds samling, churu de här angifvas

tillhöra »Sehröders donat». Hård har köpt dem af »Conduktör Hedlund på Tärna».

De likaledes från Hårds samling komma landskapen af Guillian du Bois, hvars signaturer rättare läsas: »GD BOIS»,¹ äro af generalen köpta i Brüssel.

Bourdons vackra bild af grefven af Vasaborg har liksom de flesta af universitetets Vasa-porträtt kommit från Stjernelds donation.

Vid Fredrik Brander uppgifver förteckningen målarens »Födelse- och dödsår obekanta». 1898 meddelades likväl i Svenska Ättartal uppgifterna att han antagligen var född 1705, var kungl. hofkonterfejare i Stockholm och dog 1779. Äfven i SCHLEGEL och KLINGSPOR: Den ointroducerade adelns ättartaflor, Sthlm 1875, finnas biografiska notiser om honom på adliga ätten Branderhjelms. Det af Brander målade porträttet af universitetskanslern Ehrenpreus tyckes varit beställt af akademien, åtminstone betalas enl. räkn. i univ:s arkiv frakten därför i nov. 1758, samma år som det är signeradt.

Universitetet äger många intressanta porträtt af C. F. v. Breda. Förteckningen upptager efter SANDER porträttet af hertig Karl (XIII) såsom måladt 1797. Det skulle emellertid vara egendomligt, om den af »Merveilleux»-modet påverkade vidunderligt höga krage, som hertigen bär, redan vid den tiden varit använd här uppe i Norden. Det är för öfrigt ej »Arméns flottas (skärgårdsflottans) uniform», som hertigen är klädd i, den mörkblå knäppta husarpälsen med guldknappar, silfversnören och grått pälsbräm bars till 1829 af husarkåren i Lifregementsbrigaden, för hvilken hertigen sedan sin regenttid kvarstod som ehf. Porträttet af frih. Sehering Rosenhane d. y. tillhör ej universitetets »gamla samling». Bakpå spännramen läses nämligen: »Tillhör Upsala Kongl. Academie efter friherrinnan Jennings död». Det bör således kommit till universitetet efter 1828, då den afmålades syster Sofia Eleonora, g. m. hofmarskalken John Jennings, gick ur tiden. Signaturen på porträttet bör läsas: »C. F. v. Breda pinx». Det af prof. NYBLOM och amanuens Sjöberg efter SANDER såsom »1801» tolkade årtalet synes dock vara »1799». Lika litet härrör porträttet af Sergel från universitetets gamla samling. Det återfinnes nämligen i Hårds förteckning med upplysningen: »Draperiet af Sandberg». Breda är således ej skyldig till denna röd-violett-bruna, draperade kappa, som ytter-

¹ Bokstäfver förenade med ~ bilda ligaturer.

ligare pointerar den tegelröda karnationen. Hård meddelar vidare, att porträttet är »Skänkt af Major Blom», antagligen Bredas måg, sedermera öfversten Per Anders Blom. Af denne har Hård äfven fått den lilla skissen till Charles de Geers porträtt på Leufsta. Den kan således icke, såsom uppgifves, vara från »Univ:s gamla samling». Detsamma gäller den andra lilla skizzen, som äfven skänkts af major Blom. I denna skiss har SJÖBERG trots tradition och den här ofta citerade förteckningen öfver Hårds samling, som båda kalla den dansande bacchanten för Teresa Vandoni, lyekats efter RAHBECKS hos SANDER meddelade beskrifning återfunna utkastet till det nu till förvaringsorten okända porträttet af Fredrique Mörling. Sannolikheten härför ökas äfven däraf att i en annan vid universitetet bevarad förteckning öfver Hårds samling, som däraf att den upptager färre konstverk synes vara äldre, kallar denna skiss endast för »en danseuse».

John Fredrik von Bredas duk, som Hård meddelar vara »Skänkt af Prof. Breda d. äldre», bär den ej observerade signaturen: »IB 1817».

Tvifvel underkastadt torde vara, om någon af de till Lukas von Breda hänfödda porträtten härrör från denne målare. Säkert är, att porträttet af Olof Rudbeck d. y. är en kopia efter det i Västmanland-Dala nation förvarade originalet af Streng; att kopian, såsom SJÖBERG, stödd på ett bref från EKHOLM till SCHRÖDER, uppgifver, skulle vara utförd af J. Söderlund, synes motsägas af Paul Dahlmans i universitetsbiblioteket ännu bevarade räkning på kopieringen af detta porträtt.

Den lilla effektfulla bilden af Trojas förstöring med Helvetes-Brueghel till mästare uppger Hård vara »Skänkt af Brukspatronessan Tottie f. Wittfot» på Elfkarleö.

Prof. NYBLÖM har själf satt ett ? efter Joachim Bueckeeler såsom mästare till den stora målningen på trä, föreställande en hökarbod och med »Flykten till Egypten» i bakgrunden. Frågan afgöres emellertid af att jämte dateringen på taflan finnes en signatur, men denna är ej Bueckeelers välkända monogram, utan de af ett litet klöfverblad skilda gotiska minusklerna **g b** ställda öfver en bjällra. Taflan kommer från Hårds samling och är af honom »Köpt af Hof.-Capellm. Hæffner».

Under Rosalba Carriera upptager förteckningen ett »Gubbhufvud» i pastell. Gubben bär en fantasikostym samt håller en passare i handen. Det säges vidare: »Proveniensen okänd». I Hårds

förteekning upptages emellertid en pastell, som han »Köpt efter gamle Archiater Bjerken», som skall föreställa Theofrastus Paracelsus och som mästare uppgifves ingen mindre än Roslin. Att man i universitetets bild af en mekanikus har att återse den Hårdska förteekningens Paracelsus är mycket sannolikt, svårare är däremot att afgöra, om konstnårsbestämningen är riktig. Roslins pasteller äro icke många. Som jag af dessa i original blott har sett det på pergament målade porträttet af riksgrefvinnan Hedvig Taube på Skokloster, som på framsidan är signeradt med blystift: »*Roslin a Paris.*» vore ju djärft uttala sig i frågan. Pastelltekniken, fränsetd »pastel à l'huile», har ju ej tillåtit samma fina utarbetande af detaljerna som på oljefärgsporträtten och på Skokloster-porträttet är särskildt dräkten utförd med en förvånande raskhet. Uppsala-bilden är alltigenom raskt målåd, men i fina toner, och torde till tiden åtminstone sammanfalla med Roslins verksamhetsperiod. Däremot torde den svåriligen vara af Rosalba Carriera.

Till den okände neapolitanaren Corrado hänföras tvenne stycken, som komma från Hårds samling, ehuru det ena af prof. NYBLÖM angifves tillhöra Schröders donation. Hos Hård hänföres blott detta senare stycke, som han köpt på spanske ministern Morenos auktion, till Corrado, det torde vara målåd i slutet af 16- eller början af 1700-talet. Det andra däremot, som förut tillhört porträttmålaren Bredas samling, tillskrifves Jordaens. Stycket är tydligen blott en skiss. Dess upptornade komposition och särskildt kvinnofiguren påminna verkligen starkt om Jordaens.

Det förtjusande porträttet af skalden Leopolds hustru hänföres af prof. NYBLÖM till »Dansk mästare 1700-talets senare hälft(?)». SJÖBERG har närmare bestämt det till Jens Juel och någon omöjlighet är väl ej att hänföra den vaekra pastellen till honom. Prof. NYBLÖM säger: »Proveniensen okänd». Porträttet upptages dock i den vid universitetet bevarade förteekningen öfver de af v. Brinkman donerade konstsakerna.

En annan af universitetets bästa taflor, porträttet af Johan Arekenholtz uppgifves komma från »Hårds donat». SJÖBERG uppvisar dokumentariskt att det är testamente af A. själf. Trots att porträttet är hänfördt till Desmarées är ej den på baksidan tydligt läsbara signaturen »*G. Desmarées pinx*» återgifven.

Till Gerhard Dou hänföres en liten på koppar målåd bild af en eremit. Då det möjligen kan bidra till en framtida bestäm-

ning af detta lilla stycke, må här meddelas, att kopparplåten på baksidan bär en mästartämpel, som inom en cirkelrund pärland visar bokstäfverna *K W* under en liten ros. Taflan, som uppgifves tillhöra Hårds donation, har ej kunnat återfinnas i förteckningen därofver.

Det första under Ehrenstrahl upptagna porträttet, föreställande Lorentz von der Linde, uppgifver den Hårdska förteckningen förut hafva tillhört notarien Leyel i Bergskollegium. Af de två porträtten af Karl XI är blott det större original. Det andra däremot en intressant kopia, utförd enl. räkning af år 1707 i univ.-biblioteket af »Hennes höghet hertiginnans (Maria Enfrosyne) Counterfejare von Oberudorff» efter Ehrenstrahl. På porträttet af Anders Nordenhjelm uppgifves signaturen vara »1693 copie», på baksidan läses dock: »*David Klöker Ehrenstrahl 1693*». Ehrenstrahls själfporträtt är enl. Hård till honom »Skänkt af adjutanten von Unge på Mölnörp». Om Helffelts porträtt meddelar SJÖBERG, att det 1753 skänkts till universitetet af en öfverstelöjtnant Gerner. Att Ehrenstrahl målat porträttet af Johan Bilberg torde svårligen kunna bevisas. På porträttet står nämligen »anno LXIII ætatis». Bilbergs i förteckningen äfven upptagna födelseår var 1646, hvarför hans sextiotredje år ej kan infalla förr än 1709, elfva år efter Ehrenstrahls död. Porträttet af Aurora Königsmarek uppgifves komma från Stjernelds donation. Det härrör dock från Hårds samling och liksom det namnlösa dampporträttet, som SJÖBERG lyckats identifiera med Maria Enfrosyne, är det en »Gåfva af Ryttn. Branuerhjelm på Hammarskog (Ehrenstrahls egendom)». Uppgiften att Hammarskog varit E:s egendom är nog ej fullt riktig, men visar dock den väg, på hvilken man kan följa porträtten upp till Ehrenstrahl. Branuerhjelm hade nämligen ärfvt Hammarskog jämte det ännu på Ehrenstrahls-dukarna rika fideikommisset Sandemar från familjen Wattrang, som genom giftermål med E:s dotter Anna Maria blifvit konstnärens arfvingar. Porträttet af Maria Eufrosyne är särskildt intressant, därför att i detsamma troligen föreligger ett af mästaren själf utfördt arbete, för hvilket hertiginnan verkligt setat. På duken, utan annan fond än den röda undermålningen, är nämligen endast byst och hufvud utmålade utan spår till klädsel, som ju efter behag kunde omväxlas vid massproduktionen i ateliern. Porträttet af greve Johan Torstensson, en grönblek bild, som troligen ej är af Ehrenstrahl, tillhör ej, såsom uppgifves, universitetets äldre samling. Det

skänktes 1856 af J. A. Södermark enl. bref i Univ.-biblioteket. Ej heller är uppgiften, att porträttet af greve Abraham Brahe tillhör Hårds donation riktig. SJÖBERG uppvisar nämligen, att det redan 1712 fanns i universitetsbiblioteket och har med hjälp af den in-skrift, som står på spännramen, meddelat, att kopian utförts af mästern Anders Udde, i hvilken han äfven identifierat Eiebhorns »Salstakopist».

Det till Elbfas hänfönda porträttet af Carl Carlsson Gyllen-hjelm hänföres felaktigt till Stjernelds donation. Det återfinnes i Hårds förteckning.

Fahlerantz är i samlingen representerad af fyra små landskap, af hvilka det första, som kommer från Bernhard v. Beskows samling, bär signaturen: »C Fahlerantz 1818». De tre återstående säger sig Hård köpt af konstnären själf; den sista af dessa är daterad »1827», ej »37».

I den långa raden af alfabetiskt ordnade konstnärer kommer efter Fahlerantz rubriken »Fantasibild». Detta är dock att alltför mycket underkänna detta af Stjerneld skänkta porträtt. Det är väl en fantasi att kalla det med Gustaf Vasas namn, men porträttet återgifver otvetydigt någon högättad yngling från 1600-talets början.

En af sina finare bitar äger nog museet i den »Skrifvande dam», som hänföres till »Flamsk mästare, slutet af 1400-talet». På 1902 års utställning i Brügge af äldre flamländska mästars arbeten förekom en tafla: »Jeune femme écrivant une lettre», tillhörig M. Paucully i Paris, som med all sannolikhet var målad af samme mästare som Uppsala-bilden. Denne Gerhard David närstående konstnär kallades här dock troligen ej med rätta: »Maître dit des femmes à mi-corps».

Mästaren till de därpå följande altarflyglarna har ej signaturen »I. K. S.». På pelarfoten står ett monogram af »S K», något I kan ej framletas i signaturen, om man ej så vill tyda stapeln i K, men någon priek däröfver, som kunde motivera läsningen, finnes ej. Konstnären är nog snarare tysk än flamländsk.

Till »Flamsk mästare 1500-talets förra hälft» hänför prof. NY-BLOM det intressanta Bielke-porträttet, det äldsta kända sveuska porträtt. På grund af dräkten torde det äfven kunna hestämmas till tiden närmast omkring 1540. Mindre lycklig är SJÖBERGS datering till 1400-talets slut.

Det är ju möjligt, att det förelegat ett flamskt original till porträttet af Erik XIV, själfv torde det i så fall vara en andra- eller tredjehandskopia, utförd på 1600-talet.

Närmare originalet står då porträttet af prinsessan Cecilia. Som större delen af duken är inviken bakom spännramen, återge mätten ej tillnärmelsevis dess storlek. Något skäl att kalla det på porträttet målade Vasavapnet för »Johan III:s» är svårt att upptäcka. Det är det allt sedan Gustaf I brukade vapnet med en gyllene vase på Eka-släktens tre-styckade blå-hvit-röda sköld, och den öppna kronan öfver skölden är en fullt korrekt furstekrona.

Under »Fransk mästarte, 1700-talets senare hälft» upptages ett vackert litet pastellporträtt af en »Litteratör från upplysningstiden». Dess proveniens uppges okänd. Med hjälp af förteckningen öfver v. Brinkmans donation får man dock veta, att porträttet föreställer tyske skalden von Göcking och är måladt af friherrinnan Manteuffel, född Wagner.

Det vackra Gustaf Adolfs-porträttet, som hänförs till Pieter de Grebber är säkerligen ett original och ej en kopia. Som signaturen därtill bildar ett monogram af P och G är det nog ogörligt att på grund af densamma hänföra porträttet till Grebber.

Af Hackert har museet ytterligare tvenne landskap, det ena signeradt: »*peint par Carl Hackert 1775*».

På Hagelbergs porträtt af Murray är signaturen ej fullt riktigt återgifven; den lyder: »*Måladt 1794. N Hagelberg*».

Detsamma är förhållandet på Hallmans porträtt af Linné, där signaturen lyder: »*Afmålad 1774 af Magno Hallman*».

Under Dirk Hals äro sanmanförda tre bilder af absolut olika karaktär och värde. Den bästa är den andra bilden. Af det på en vinkruka förekommande Amsterdams vapen kan taflan nog lokaliseras till nämnda stad och detta får äfven sin bekräftelse i den ytterst omsorgsfulla, churu otydliga signaturen i svart och hvitt, som läses bredvid vinkylaren: »*Daniel van Geel . 163(5?)*».

Af Heideken är i museet utställt ännu ett landskap och ett tredje finnes magasinert.

Hilleströms arbeten äro i förteckningen uppdelade på far och son, på Per och Carl Petter Hilleström. På sonen Carl Petter har dock råkat komma det »Frukoststyeke», som af alla bilderna med största säkerhet kan tillskrifvas fadern. Om den andra honom tillskrifna taflan med en »Hönsfamilj» ens utförts af någondera kan

vara tvifvel underkastadt, då den är signerad med det monogram af *P* och *H*, som brukar användas af Hörberg. Märkligt nog kallar Hård, som ju var samtidig med Hörberg, mästaren till denna tafla för Hilleström, men Per Hilleström brukar aldrig denna form af signatur. Gobelin-porträttet af Gustaf III hänföres af SIRÉN till Hilleström. Det tillhör ej, såsom uppgifves, universitetets gamla samling. I förteckningen öfver v. Brinkmans donation återfinnes nämligen porträttet med upplysningen, att det är »Skänkt af Konungen till General Hårdh i Berlin, och efter hans död af dess styfdotter till v. Br.». Taflan »Gosse med notbok» är enligt Hårds förteckning en kopia af »Hoffröken Silfversparre» och skänkt till generalen af mästarinnan. Om Hilleström är mästare till originalet är därmed dock icke bevisadt. Däremot uppger Hård, att »Gumhufvudet» är en kopia efter H. Till den i konstvärde tvifvelaktiga »Interiör af en bondstuga» torde däremot knappast Hilleström vara skyldig. I Hårds förteckning kan den ej upptäckas och torde därför hafva annan proveniens.

Samlingens s. k. Holbein finnes däremot upptagen bland Hårds konstsaker.

Härpå följer den långa raden af okända Holländska mästare. Styckena »Marin», som för öfrigt bär signaturen *P. G.* samt »Storm» härröra båda från Hårds samling och uppgifvas vara köpta af hofkapellmästare Hæffner.

Under en annan okänd mästare sammanföras porträtten af Daniel Heinsius och Hugo Grotius. Att de ej äro målade af samme mästare meddela de kopparstickare, som afbildat porträtten. Heinsius är en kopia efter G. Merk, Grotius målade af Michiel van Mierevelt. Den af SJÖBERG ej observerade signaturen på Grotii porträtt är: »Anno 1632, *et.* 49», ej »Anno 1642», såsom prof. NYBLÖM angifver, och med födelseåret 1583 hade detta ju bort gifva sig själf. De båda porträtten hafva dock något gemensamt och det är deras historia. Af de i förteckningen upptagna porträtten har det till »okänd» mästare hänförda porträttet af Cartesius delat deras öden. Om Cartesius-porträttet meddelar SJÖBERG att det 1723 skulle skänkts af grefve Carl Gyllenborg. Uppgiften om gåfvan torde nog ej kunna bestridas, men däraf framgår ej, att det skänkta porträttet är identiskt med ifrågavarande. I 1729 års inventarium upptages nämligen två porträtt af Cartesius. Det ena säkerligen identiskt med den Gyllenborgska gåfvan, det andra hörande till den serie af

lärdä män, som en gång prydt Magnus Gabriel de la Gardies bibliotek på Carlberg och med detta reducerades samt skänktes till Uppsala universitet. SJÖBERG har en gång påvisat ur Magnus Gabriels brevväxling med envoyéen Harald Appelbom i De la Gardieska arkivet att Appelbom i Holland skaffat ett porträtt af Grotius, och detta är just det ifrågavarande, samt huru Magnus Gabriel ber honom skaffa goda kopior af Luther, Melancton, Scaliger, Lipzius, Heinsius, Vossius, Salmasius och Cartesius. Alla dessa utom Luther finnas ännu bevarade, ehuru blott Cartesii och Heinsii porträtt upptagits af prof. NYBLÖM. Till denna i Holland målade serie hör tydligen äfven det porträtt af Boxhornius, som från konstmuseet deponerats i Östgöta nation. Serien fullbordas därtill med en rad fantasiporträtt af humanister, som tydligen utförts i Sverige af någon mindre framstående bland Magnus Gabriels många dekoratörer.

Till »Holländsk mästare, 1700-talets början» hänföras tvenne gotiska kyrkointeriörer. Ehuru pendants, uppgifvas de komma från olika donationer, den ena från Hårds. I hans förteckning kunna de dock ej återfinnas, så det är väl troligt, att båda härröra från Schröders samling. På korskranket i den ena bilden ser man Amsterdams vapen och med denna fingervisning igenkänner man lätt Nieuwe Kerk med dess mäktiga, förgyllda korskrank och mörknade gotiska trätak.

»Holländsk mästare, 1700-talets början» anses äfven hafva målat porträttet af frih. Johan Bergenhjelm. I universitetets årsskrift 1901 har emellertid HÅUR meddelat skäl för att det är måladt af Hans Hysing, David von Kraffts lärjunge. Inskriften på porträttets baksida lyder: »Actatis 72 Anno 1700».

Den ur ett större på trä måladt porträtt utskurna damhanden kan ej, såsom uppgifves, återfinnas bland de af Hård donerade konstverken. Anmärkningen: »för öfrigt har handen blott fyra fingrar!» är lika berättigad som att kalla ett profilporträtt enögdt.

Utom de fem stycken af Hörberg, som förteckningen upptager, äger universitetet ytterligare tre. Dels ett gubbhufvud, signeradt: »*PHörberg copieradt efter en Tafla uti Finspongssamlingen*», ett hufvud, sign.: »*Raphael Sanzio del: 1510 Romæ P. Hörberg Pinxit 1781*» och en kvinnofigur, sign.: »*Efter Peter Paul Rubens af Pehr Hörberg 1803*». Af de upptagna kommer »Rökande bonde» ej från Hårds donation, utan är skänkt af öfverintendenten Fr. Sam. Silfverstolpe. Signaturen på detta stycke är »*PH 1799*». Silfverstolpe

har äfven skänkt en »Marie bebådelse», säkerligen identisk med »Marias besök hos Elisabeth». Intressant är taflan »Kristi födelse». På denna har Hörberg för att förläna facklor och fönster det ljus, som hans pensel icke förmådde gifva dem, bakom dessa ljnskällor skurit hål i träskifvan samt infattat och bemålat glasbitar, som med belysning bakifrån gifva den önskade effekten. Taflan är af general Hård köpt af öfverste kanmarherren baron Alexander Rudbeck. »Kristus och Nikodemus» likaledes från Hårds samling var en gåfva till honom af Hörberg själf.

Den på pergament målade miniatyrbilden, föreställande »Korsbärningen», som tillskrifves »Italiensk (Umbrisk) mästare» meddelas i Hårds förteckning vara kommen från »Major Rudbeck på Wallby Rnsthåll». Miniaturen har nog ett visst intresse. För dess bestämning till tid och mästare måste dock sättas ett ?.

Ehuru det från konsthistorisk synpunkt egentligen ej kan hafva något intresse att känna de öden den dåliga kopian af »Johannes döparen» efter »Italiensk mästare» haft, må för fullständighetens skull meddelas, att Hård köpt den af en herr Brusewitz i Göteborg.

Till »Elisabeth Jacobsson» hänföres porträttet af förre statsministern och universitetskanslern Louis De Geer, ehuru signaturen »*Elisabeth Jacobson 84*» icke blifvit upptagen.

På samma sätt upptages porträttet af Harald Wallerius på Jan Klopper, utan meddelande af signaturen: »*I. Klopper: f.*».

Af Korn's landskap bär det tredje signaturen: »*I. P. K.*» och det fjärde: »*I. P. K. 1775*».

Af David von Krafft's porträtt är det första enligt HARR blott en af Krafft efter Ehrenstrahl utförd kopia. På porträttet af grefve Fredrik Gyllenborg må signaturen läsas: »*Krafft fecit anno 1720*» och på hans adoptivdotters porträtt: »*Krafft fecit a:o 1720*».

Bland de på Per Krafft d. ä. upptagna porträtten bär grefve Magnus Fredrik Brahe signaturen: »*Biörck pinx. 1781*». Det är ej heller en kopia efter Krafft, ty med hjälp af ett likaledes af Biörck utfördt porträtt af samme person på Rydboholm, blott afvikande genom uniformen, som där är lätta dragonregementets (hästgardets), kan man återföra Uppsalabilden till ett tyvärr något utplånadt, af Lundberg signeradt pastellporträtt på Krusenbergs.

Att Per Krafft d. y. målat porträttet af Mathias Norberg styrkes af den ej observerade signaturen: »*P. Krafft Stockholm 1816*»,

äfvén Thunbergs porträtt är signeradt: »P. Krafft 1808». Däremot torde porträttet af Rosenstein ej vara af hans hand. Som Rosenstein afbildats med nordstjärnans riddartecken måste porträttet vara utfördt mellan 1787, ntnämningsåret, och 1802, då han blef kommandör. Det måste, om det vore af Krafft, således vara måladt före hans utrikes resa. Men från hans storslagna tidigare manér afviker denna vackra, men finsliktadt utförda bild. Mästare torde väl någon af de yngre Pascharne vara, Ulrika eller Lorens. Till det underhaltiga och feltecknade porträttet af Samuel Norberg kan Krafft, hur långt han än sjönk vid sin massproduktion, likväl ej vara skyldig.

Om Laureus' »Ruin i månsken» meddelar Hård, att han köpt den af konstnären. Laureus har äfvén kopierat porträttet af kardinal Johan Albert, polsk Vasa-prins, som från konstmuseet deponerats i Östgöta nation.

Det under Gustaf Lundberg upptagna porträttet af »Prinsessan Sofia Albertina» är originalet till det på Lorens Paseh d. ä. upptagna porträttet af »Drottning Lovisa Ulrika», och det är tydligen drottningen, som återfinnes i de båda bilderna. Porträttet af hertig Karl (XIII) har SJÖBERG med hänvisning till det fullkomligt liknande porträttet i Nationalmuseum kallat för hertig Fredrik Adolf. Då båda porträttens ramar prydas af hertigens vapen och i detta ingår Södermanlands och ej Östergötlands sköldemärke torde benämningen »Hertig Karl» vara den riktigare. Nationalmusei pastell tillskrifves Forsslund, och får väl Uppsala-porträttet anses som en kopia efter denna eller ett gemensamt original.

Martins »Eldsvåda i London» har af SIRÉN upptagits bland Hilleströms arbeten under namn af »Eldsvåda i staden». Tafflan upptages dock i Hårds förteckning på Martin och skådeplatsen uppgifves vara London, hvilket ju oek passar bra till den för en 1700-talets stad ovanligt breda gatan med fyravåningshus. På det andra stycket har man ett exempel på, hur mycken lit man får sätta till förteckningens inom citationstecken återgifna inskriptioner. På en lapp på baksidan läses med två olika bläck och stilar: »Martin. Landskap // N:o 13 // ex (Londl.?) amici // B. Fogelberg // sept. 1845 vid afresan.» Raderna 2 och 4 äro här blott ett inventarie-märke, som återfinnas på flera Fogelberg tillhöriga tafflor, det andra en senare anteckning. Men i prof. NYBLOMS förteckning läses: »Fogelberg, 1845 vid afresan skänk ex Lond. amici».

De båda landskapen af Michau har Hård köpt i Brüssel. Och Mignards båda porträtter uppger han vara »Skänkt(a) af General Leutnanten Baron G. O. Lagerbring, förut tillhörig(a) Krigsrådet Lagerbring».

Uppgiften att Urban Hjärne skänkt det af Mijtens signerade porträttet af Olof Rndbeck »till fakulteten» torde ej vara fullt riktig, då på porträttets baksida står: bibliothecae Upsal. dedicare voluit Urb. Hiærne». Att vilja tillskrifva Mijtens porträttet af Lars Molin är ej att sätta hans förmåga så synnerligen högt. Grefve Anders Gyllenborg, om porträttet ens föreställer denne major vid Lifregementet — dess uniform hade ej röda uppslag — anses af HARR målad af David von Krafft. Utan att kunna sätta annat konstnärnsnamn har jag svårt att tro att vare sig Mijtens eller Krafft utfört porträttet.

På Monnoyer äro trenne bilder med »Blommor» upptagna. Den första och den sista uppgifvas komma från Schröders, den mellersta från Hårds samling. Vid denna sista säges: »Synes på innehåll och mått vara en pendant till den föregående, ehuru de komma från olika ägare». Ser man på innehåll och mått framgår det att »föregående» betyder efterföljande, och svårigheten med ägarne försvinner, då båda dessa stycken återfinnas i Hårds förteckning.

Om de båda »Landskap», som hänföras till »Nederländsk mästare, 1600-talet» meddelar Hård, som köpt dessa stycken i Brüssel, att landskapen äro målade af van Artois, figurerna af J. Both.

På Gustaf Vasas porträtt är årtalet »1542» utelämnadt vid återgifvandet af inskriften.

De på »Okänd» upptagna porträtten af Gustaf II Adolf och Karl X äro af dessa apoteoserade porträtt, som vanligen tillskrifvas Ehrenstrahl. Det »brinnande bål», som omnämnes på Karl X:s porträtt, är blott en knippa röda och gula fanor.

På det »Bondslagsmål», som hänförts till Adrian van Ostade, felas i den återgifna signaturen årtalet »1639». Detta är dock af mindre konsthistorisk betydelse, då hela bilden är ett falsarium.

Af de till Palamedes hänförda tre bilderna, äro den första och de bägge sista af helt olika konstnärer, den första af långt större värde. Den kortfattade upplysningen om detta stycke: »Ingen anteckning» uppljålptes något med Hårds förteckning, där det meddelas, att taflan är en »Skänk af Frih:nan Sture».

Årtalet på »Vy från Venedig» af Gustaf Vilhelm Palm är »1845», ej »1857».

Af de till Lorenz Pasch d. ä. hänfödda porträtten kan nog intet med säkerhet tillskrifvas honom. Af de båda porträtten af Arvid Horn är det andra en kopia af det första och SJÖBERG har uppvisat, att Streng målat kopian. Lovisa Ulrika är, som ofvan nämndes, en kopia efter Lundberg. Däremot återfinnes på Lorens Pasch d. y. tvenne af fadern målade porträtt. Dels det signerade porträttet af grefve Karl Gyllenberg, där signaturen dock lyder: »*Lorentz Pasch pinxit*», dels det vackra, äfvenledes signerade af »Grefvinnan Anna Margareta Gyllenberg». Dessutom äger universitetet ännu en duk af den äldre Lorenz Pasch i det på Östgöta nation deponerade porträttet af professor Petræns, äfven det sign.: »*Lorentz Pasch pinxit*». Bland de till den yngre Lorens Pasch för öfrigt hänfödda konstverken äro porträtten af Adolf Fredrik och »Grefvinnan Gyllenberg f. Gyllenberg» kopior af Biörek efter Lundberg, det första signeradt: »*Biörck copie 1745*», det senare efter original på Tidö. Om den yngre Pasch skulle utfört något af de honom tillskrifna porträtten af grefve Karl Gyllenberg måste han ha gjort det vid en ålder af högst 13 år, då Gyllenberg dog 1746 och Pasch föddes 1733. Att de tre kanslersporträtten af Adolf Fredrik, Gustaf (III) och Gustaf (IV) Adolf äro målade af en och samma konstnär tyckes alla vara ense om. Både prof. NYBLÖM och SJÖBERG hänföra dem till Pasch och denna åsikt tyckes äfven delats af HAHR, ty fastän porträttet af Gustaf (III) bär signaturen: »*P. Krafft 1775*» och de tre porträtten således skulle vara målade af Per Krafft d. ä., upptager han dem ej i sin förteckning öfver denne konstnårs arbeten. Porträttet af Samuel Sernsköld torde ej kunna vara af Paschs hand. De återstående två porträtten äro säkra, signerade och daterade, årtalet på Torben Bergmans porträtt dock felaktigt återgifvet som »1773», där står: »*Pasch pinx. 1778*».

Drottning Lovisa Ulrikas porträtt, samma Aurora-framställning som på Gripsholm, hänföres här liksom i Gamla Gripsholmsförteckningen till Pesne; Gaillard, som graverat porträttet, uppger dock, att det är måladt af Latinville.

Om samlingens Pittoni-stycke upplyser Hård i sin förteckning, att det är kommet från Bredas samling.

Bland de rätt talrika okända monogrammister, af hvilka samlingen har taflor, är det blott en, som fått sig särskildt rum an-

visadt i raden af de alfabetiskt ordnade konstnärerna och det är »R. I. P., holländsk, 1600-talets midt», som skulle målat en kyrko-interiör. Vid beskrifningen på denna meddelas: »Signerad på en grafsten i förgrunden: R. I. P., hvilka initialer ej återfunnits i någon katalog från kontinenten». Och orsaken till de kontinentala katalogernas tystnad är ju lätt förstådd, ty äfven på afbildade grafstenar får väl »R. I. P.» tolkas såsom »Requiescat In Pace».

Rijsman's kostliga »Venus» kommer från Hårds samling, af honom köpt från »revisor Hallbäck».

Rosa di Tivoli's »Landskap med får» återfinnes äfvenledes i Hårds förteckning, stammande från Bredas samling.

På Sandbergs porträtt af donator, general Hård, lyder signaturen: »I. G. Sandberg pinxt. 1836». På hans porträtt af Tegnér: »I. G. Sandberg 1836». Detta porträtt liksom porträttet af Leopold torde, ehuru ritläraren prof. WAY i sin förteckning upptager dem bland v. Beskows donation, kunna anses identiska med de af v. Brinkman testamenterade.

De båda af fröken Schenson målade porträtten äro signerade, Boströms porträtt: »Hulda Schenson 1895», Fries': »Hulda Schenson 1893».

Af Schildts båda miniatyrer är »Drottning Ulrika Eleonoras kröning» sign.: »I: H: Schildte inven: et pinx:». Hufvudfigurerna på båda kröningsbilderna äro betecknade med siffror hänvisande till någon nu förlorad nyckel.

Sannolikt är det ej, att Sehröder målat Karl XII:s fadder ur bondeståndet Per Olsson, då porträttet väl får anses måladt ungefär samtidigt med dopet och Sehröder föddes först två år efter Karl XII. Uppsala-porträttet är antagligen studien till det Ehrenstrahl tillskrifna stora porträttet på Gripsholm. Den af Sehröder målade »Johannes döparens predikan» omtalas i Hårds förteckning vara »Skänkt af Frih. Sture».

Birgitta Stenkels, som målat porträttet af Eric Castovius, uppgifves vara »okänd konstnärinna från Köln». Det meddelas äfven: »Målarinnans namn signeradt på dukens baksida jämte årtalet 1703». Den ytterst sirliga signaturen läses: »Birgitta Stenkels || uxor von Cöllen || fecit Holmic A:o 1703» och det är således detta »uxor von Cöllen», som gifvit upphof till konstnärinnaus härstamning från Köln. Namnet von Cöln eller von Cöllen bars ju annars af en med Paseharne befryndad målarsläkt, omnämnd i Autografsällskapets

tidskrift, Svenska Ättartal, LEVERTINS: Niklas Lafrensen och HAHRS: David von Krafft. Brita Stenkels eller Steenzelia var denna släkts stammoder, † 1707, och gift med Anders Johansson von Cöln, som var hofkonterfejare i Stockholm.

Stäek: Gripsholms slott är daterad »1838».

Mer än porträtten af de båda räntmästarne Rommel torde universitetet ej äga af David Swartz, de äro båda signerade: »*I David Swartz fecit A:o 1725*». Porträttet af greve Cronhjelm, originalet till den ofvan anförda lilla kopian, är däremot af David von Krafft, såsom HAHN påvisat.

På »Svensk från 1500-talet» upptages »Barbro Stigsdotter (kallad)». Att det hvarken kan vara Barbro Stigsdotter eller måladt af svensk från 1500-talet framgår af att den afmålade är klädd efter 1600-talets snitt. SJÖBERG har trott sig i den ifrågavarande bilden finna originalet till det på Västmanland-Dala nation befätliga porträttet af kyrkoherden Gåthrei fru Christina Anthelia. Största likheten är dock dräktens snitt; dess färg är på de båda bilderna olika och ej heller dragen syntes mig så slående lika.

De olika »Svensk från 1600-talets midt», som målat Johan Loccenius och Johannes Schefferus, äro redan af HAHN i hans »David v. Krafft» uppvisade vara en och samme mästare, akademiens ritmästare Erik Jetsche. De båda knäfigursporträtten af Jakob Gyllenborg och Karl Piper upptagas af HAHN såsom af Krafft utförda kopior efter Ehrenstrahl, och om Abraham Brahe uppvisar SJÖBERG att det är en af Klopper utförd kopia efter den ofvan nämnda af Anders Udde målade kopian. Det till samme okände »Svensk under 1600-talets senare del» hänförda porträttet af Magnus Gabriel de la Gardie meddelar SJÖBERG vara måladt af Christoffer Thomas år 1704, hvarför det tydligen är en kopia, en replik finnes på Rydboholm. Äfven Bengt Oxenstjerna är utförd af Thomas. SJÖBERG hänför porträtten af Gustaf Cronhjelm och Charles Emil Lewenhaupt till Scheffel. Med säkerhet kan nog dessutom porträttet af Johan Ihre hänföras till Hallman. Säkrare kan dock porträttet af Olof Rabenins bestämmas; det är signeradt: »*I. Stålbom pinx A:o 1752*». Anders Johan von Höpkens porträtt är blott dateradt: »*atatis 50 1761*». Daniel Melanderhjelm's porträtt bär signaturen: »*Pictus anno 1797 E. M.*», hvaraf SJÖBERG dragit slutsatsen att det skulle vara måladt af F. E. Martin. Erik Jonas Ahmqvist är däremot säkert målrad af Viertel, då det bär signaturen: »*px Viertel 1805*». Med

hjälp af Hårds förteckning kan äfven mästaren eller rättare kopisten till »Baechus» identifieras. Det är Per Krafft d. y. Han är sig rätt lik på detta ieke-porträtt, karnationen stöter äfven här i hans senare blåroda ton. Äfven porträttet af Karl Zetterström är af Krafft, signeradt: »*P. Krafft 1828*».

I signaturerna på Södermarks porträtt af makarne v. Beskow bör läsas: »*pinx:t*» i stället för det återgifna: »*piux*».

Taravals signatur på »Morgonen» bör äfven rättare läsas: »*G: Taraval Fecit 1747*».

Äfven på Adrian van der Venne's komposition finnes en signatur med de tre första bokstäfverna inbuodna: »*A v D:er Venne*».

På Cornelis de Vos upptages »En diakonus». Den har emellertid befunnits vara öfverensstämmaude med van Dyck's porträtt af biskopen i Antwerpen Jean Malderus, nu i Antwerpens museum och afbildad i dess katalog.

Elisabeth Warling har signerat sitt porträtt af Pehr Jacob v. Ehrenheim: »*Elisabeth Warling 98*».

Den från Hårds samling komma skissen »Teckningens uppfinning» af Westin uppgifves i generalens förteckning vara köpt på spanska ministern Morenos auktion. Af Westin äger samlingen därtill den ur v. Beskows samling komma taflan »Merkurius och Argus».

Wouwermaus »Jagtsällskap», kommande från Hårds samling, uppgifves »Skänkt af gref Nils Bonde, som ärft den efter Ryttn. Wattrang».

I Wuehters hemskt storslagna porträtt af drottning Kristina har man troligen att återfinna det porträtt af drottningen, som i Hårds förteckning oriktigt tillskrifves Beeh och uppges »Skänkt af Gref Spens på Salneeke».

Af signerade eller märkligare oljefärgstafvor, som tillhöra universitetets konstsamlingar, men ej blifvit upptagna i denna förteckning, må här utom de som förut omnämnts, upptagas följande.

En stor antikiserande komposition af Åkerström, tillhörande Hårds donation, »Fordon tillhörande prof. Bredas saml.». Detta meddelande är ytterligare ett bevis för det af SANDER påpekade goda förhållandet mellan rivalerna Åkerström och Breda. Af öfriga nordiska mästare: ett landskap af Holm, sign.: »*A. II. 1812*», ett berglandskap af Joh. Aug. Ankarsvärd, två landskap af Dahl, sign.: »*Dahl*», det ena därtill dateradt: »*1821*», båda ur v. Beskows donation; en dalkulla, målad af finnen Robert Ekman. Bland holländarne

finnas några signerade: ett landskap med mindre stad och rörligt folkliif, sign.: »*WD 1669*». Ett vinterlandskap med mindre kyrkosamhälle, sign.: »*IV. S.*», en bild med ett narrupptåg, sign.: »*J v I [...]*», ett vinterlandskap, sign.: »*Jan Flortee*», som i Hårds förteekning upptages som »Skänkt af Öfverste Leutnant Bauman». Dessutom finnas fyra intressanta ryska ikoner, som därtill äro samlingens äldsta bevarade stycken, i det de, såsom SJÖBERG påvisat, medföljt det af Gustaf II Adolf år 1622 skänkta jesuitbiblioteket, som tagits i Riga. Mer vetenskapligt än egentligen konstnärligt värde har den stora arabiska målning af Mekka med omnejd, hvilken med all sannolikhet hemförts af Enemans under Karl XII utända orientexpedition.

Af miniatyrer torde universitetet äga ungefär dubbelt så många som upptagits i prof. NYBLOMS förteekning. På en del af de upptagna äro signaturerna ej heller fullt riktigt återgifna; Soret har signerat sin vackra Gustaf IV Adolfs-bild: »*Soret px.*», porträttet af greve Tavast är signeradt: »*Icter f^x: 1811*» och torde därför ej vara måladt af Sparrgren. Bland de i eke upptagna må främst nämnas de fyra bilder af bayerska furstligheter, som tillhöra det augsburgiska konstskåpet, bland hvars konstskatter de ej heller omnämnas. Det är särskildt tvenne, som förtjäna all uppmärksamhet. Den ena med ett rödhårigt krigareansikte, kraftigt framhäfdt mot en lysande turkosblå bakgrund, den andra ett fint, gleshårigt hufvud, framställdt med en mäterlig karakteristik och själfullhet. Därtill komma ur Hårds samling ett kvinnoporträtt från 1600-talets midt och ett mansporträtt från samma tid, måladt på silfver; ett enligt påskrift i Italien köpt dampporträtt, utgifvet för drottning Kristina, samt slutligen ett porträtt af Oskar I som kronprins, måladt i olja på koppar af Way.

Förbigår man den antika skulpturen, mest gipsafgjutningar, kommer sedan i förteekningen de moderna mästarnes arbeten. De flesta arbetena äro här porträtt och man är i tillfälle att med SJÖBERGS förteekning konstatera åtskilliga ofullständigheter. Ångströms porträtt är signeradt: »*Lea Ahlborn*». Samtliga porträtt af Sven Andersson äro signerade: F. F. Carlsons: »*Se. Sv. An—n 1883*», ärkebiskop Sundbergs: »*Se Sv An—n 1883*», Svanbergs: »*Se. Sv. An—n 1881*», Westins: »*Se. Sven Andersson 1878*».

Börjesons byst af Sahlin bär utom årtalet »1887» meddelandet: »*Gjuten hos Faustman & Östberg. Stockholm*».

Af Byströms »Baehantinna» äger universitetet ännu ett exemplar i gips men i dubbel storlek. Bysten af Erik Gustaf Geijer är signerad: »NB 1829, 46 år».

Af Karl Gustaf Fehrman äger universitetet ännu ett arbete i den lilla reliefmedaljongen öfver Olof Håkansson.

Daniel Fehrman tilldelar SJÖBERG ett medaljongporträtt af Lovisa Ulrika.

Lindberg har signerat sitt medaljongporträtt af Johan Spångberg: »A. Lindberg». Af samme konstnär äger universitetet en relief af prof. Mesterton, sign.: »A. Lindberg» och en medaljong af ärkebiskop Sundberg, sign.: »AL 1896» samt »A. Lindberg».

Mechelsons Karl XIV Johans porträtt återfinnes icke i förteckningens register »öfver porträtterade namngifna personer», men i stället är konstnärens namn där upptaget.

Molins byst af Israël Hvasser är signerad: »P. Molin 1861».

Om den på »Okänd skulptör» upptagna medaljongen af Karl XII kan meddelas, att ansiktet bildas af en något sidoställd afgjtning af dödsmasken, till hvilken sedan ögon, hår, öron och hals modellerats.

Af Qvarnström har universitetet äfven en liten modell af Tegnér-stoden i Lund.

Af Sergels porträttmedaljonger och byster finnes en hel del flera än de, som upptagas i prof. NYBLÖMS förteckning; en del dublettexemplar äga olika signaturer. Hvad medaljongerna beträffar har jag ej varit i tillfälle att genomgå dem alla och här meddelade uppgifter äro därför hämtade från SJÖBERGS förteckning. Af Sergels själfporträtt äger universitetet tvenne exemplar. Medaljongen öfver Adelerantz är signerad: »I. T. S.». Af Gnstaf III finnes utom den upptagna medaljongen en magasinerad byst, sign.: »Sergel f. Drottningholm 1779». Medaljongen med Creutz finnes i två exemplar och signaturen lyder på dessa: »Sergell f.». Likaledes finnes två exemplar af Gjörvels porträtt. SJÖBERG uppgifver dateringen vara »1791». Ehrensvärds medaljong är sign.: »Amicus amicum». Kellgren bär signaturen: »Sergell f.». Af Rosensteins porträtt finnas två exemplar, signerade: »Sergell 1792» samt ett osigneradt. Utom det upptagna exemplaret af Leopolds medaljong finnes en med signaturen: »Sergel 1805». Likaledes finnes ännu ett af Adlerbeth, signeradt: »Sergel f. 1783». Utom de upptagna finnas därtill byster af hertig Fredrik Adolf, hertig Karl (XIII), prinsessan Hed-

vig Elisabeth Charlotta, signerad: »*Sergell f. 1780*», och Gustaf Vasa samt medaljonger af Schröderheim, Armfelt och Björnståhl.

Mindre på grund af bokstafsordningen än af lärjungeskap och kronologi följer efter Sergel Erik Gustaf Göthe.

Utom de upptagna arbetena äger universitetet en byst af Karl XIII och en af excellensen Claës Fleming.

Utom alla dessa rättelser och tillägg torde en hel del »omdöpningsar» med fördel kunna företagas.

Förteckningens otillförlitlighet är ju ock än mer att beklaga när den med universitetets årsskrift sprides både inom och utom landet. Denna spridning kan dock hafva det goda med sig att uppmärksamheten kommer att fästas vid universitetets samlingar, som äro alltför litet kända och uppskattade.

Om forntida sockendräkter och bröllopsceremonier.

Kulturbilder från Västra Vingåker.

Af

K. A. Hagström.

I Vingåkers kyrkosal möter oss porträttet af en man, som genom sitt allvarliga utseende och vördiga skägg ingifver en viss respekt. Bilden intresserar oss ännu mera, när vi i gamla protokoller från Karl XI:s tid få läsa »texten till illustrationen» och därvid få se, hvad mannen gick för och hvad vi hafva att tacka honom för, rörande denna urgamla bygds »Vikingakirs» forntid. Bilden föreställer prosten och kyrkoherden i Vingåker, magister Marcus Simming, hvilken genom sina forskningar och anteckningar har lämnat oss stoffet till denna lilla uppsats.

Marcus Simming var född 1621 och till börden upplänning. Fadern var prosten Hans Bullernæsins i Simtuna. Men som Marcus var alltför blygsam att ståta med sin faders prunkande namn, eller hvad orsaken nu kunde vara, han nöjde sig emellertid med namnet Simming, som han antog efter sin födelsesocken. Medförande en god grund från hemmet och skolan, hörde Simming till de människor, som städse hade god vind i seglen. Därför gick det också framåt för honom. Lagrad såsom »magister primus» vid 1649 års promotion, anställdes han efter sin prästvigning året därpå såsom filosofie adjunkt vid Uppsala akademi, hvilken befattning icke hindrade honom att ett par år senare åtaga sig pastoralvården i domkyrkoförsamlingen. Befordringarna följde sedan tätt på hvarandra för den unge magistrern, hvilket ingalunda var att undra på, »efter han något tjent och väl studerat och är en hederlig prestman», såsom det hette i Uppsala domkapitels rekommendation 1655, när han sökte Ofvansjö pastorat.

Följa vi honom sedan på hans bana genom lifvet, se vi honom på flera sätt utmärkas. Præses vid Uppsala prästmöte, inspector scholæ i Gäfle, teol. professor i Uppsala, kyrkoherde i Riddarholmen med Bromma som annex, till sist prost och kyrkoherde i Vingåker 1674, i hvilken befattning han fortfor till sin död 1690, uppförd på biskopsförslag i Strängnäs 1689, då Er. Benzelius nämndes; sådana äro i korthet de glänsande milstolparna på den väg, den man hade att tillryggalägga, vid hvars stadgar om »soeknedrächte» och anteekningar om »bröllops ritibus och ceremonier» vi nu dröja.

»Then gamble wackre klädedrächten», som vingåkersborna på hans tid och sedan i nära tvenne århundraden buro med sådan stolthet, är nu snart ett minne blott, sedan tidens frätande tand med sin sträfvan att utplåna allt originellt och göra alla människor till kopior visat hvad den förmått i detta afseende. Det gör ett vemodigt intryck, att höra de gamla förordna om seder och bruk att förblifva »till evärdliga tider», och sedan efter några mansåldrar allena finna hvarje spår däraf bortsopadt af tiden; endast det skrifna ordet står kvar och vittnar om förgängligheten.

Hvad är nu kvar t. ex. af stadgan den 4 okt. 1674, då det slöts at then gamla, wackre klädedrächten, eller manéer och sätt på kläder, uthi ingen motto förändras, hvarken af mans- eller qvinnspersoner» och på hvilken föreskrift då hölls så styft, att ingen af bondeståndet djärfdes bryta däremot vid böter till görandes af ända till 6 daler k. m., utom det att man riskerade att betraktas som en »sedeskiämmare» och äfven som en sådan behandlades vid bygdesamkvämen? Och man kunde i sanning hafva skäl att fordra hörsamhet för stadgan, alldenstund hvad den bjöd icke var någonting fullt och vanprydligt utan en mycket färgrik, smakfull och allvarlig dräkt icke allenast till högtidsbruk utan äfven till »wåndags» (hvardags) samt olika anordnad för helg och söcken, sommar och vinter. De mera burgna bestodo sig dessutom med särskilda dräkter för olika tillfällen, såsom för begrafning, för nattvardsgång och för kyrkobesök i allmänhet, hvilka voro nogo preciserade och tydligt skilde sig ifrån hvarandra både till färg och form. Till kyrkdräkten hörde det i kvinnornas kjortelsäck förvarade luktvattnet och de s. k. kyrkkryddorna, bestående af socker och ingefära, med samma nödvändighet som häfslanten i fiekan eller salvia och åbrodd i psalmboken i en senare tid. Att offentligt eller enskildt visa sig i annan dräkt än den föreskrifna var ej tillåtet hvarken för en inföding eller inflyttad,

som var förbunden att i detta som i annat taga seden dit han kom. Ve den brudgum, som i brudstolen tedde sig annorlunda »plaggad» än med »sidbyxor, fälltröja och den samma högkulliga Vingåkershatten»; han blef knappast antagen. Ve ock den skräddare, som vispesint och högfärdig fördristade sig »til at gjöra andra kläder än som kyrkoherden och församlingens älte kände för goda»; han blef afsatt från sitt ämbete af samma stämma som tillsatt honom.

Men lika mån Simming var om bevarandet af det gamla goda och vördnadsvärda, som fanns, lika strängt och allvarligt ifrade han för borttagandet af dåliga bruk och seder. Till de senare hörde framför allt de s. k. »brudsätesölen» eller den seden att brudsätan — så hette hon, som klädde bruden — med mat och öl plägade dem, som om lördagsaftonen ledsagade henne till bröllopgården. Den seden skulle — så stadgades 1676 — »alldeles afläggas, alldenstund nu som i den högvärdige Herren Bazens tid (prosten Jöns Bazins, som sedan blef ärkebiskop) oskick förekommit och de tracterade mycket illa låtit, ropat och skriat, hvilket såväl dominus Ludgovius sacellanus som Lars domaren i Vad förnummit hafva».

Men fastän denna sed eller rättare osed borttogs af Simming, voro de bruk och ceremonier, man i och för brölloppen hade att iakttaga i Vingåker, ändå ganska rikhaltiga och omväxlande. Också har han i detta ämne gjort åtskilliga anteckningar, som väl förtjäna vår uppmärksamhet. Anteckningarna hafva följande vidlyftiga rubrik: »Om the gamle äktenskaps- och bröllopsritibus och ceremonier i Vingåker, hvaraf en präst hafver mycket besvär.» I dessa högtidligheter spela »ärns kärn» (ärendeskarlen), brudsätan, tal- eller förmannen samt köksmästaren hufvudrollerna.

Med ledning af dessa anteckningar skola vi snart få se, hur det tillgick vid en äktenskapshandel och ett bröllop i Vingåker för 200 år sedan.

Ingen kan föreställa sig, huru noga och strängt de gamla danne-
männen höllo därpå, att ingen af deras släkt ingick äktenskap utom
eller rättare nedom sitt stånd. Att till yttermera visso förekomma
sådant, nppgjorde föräldrar, hvilkas gårdar lågo i byalag med hvar-
andra eller annars voro förenade i vänskapsband och i öfrigt lik-
ställda, de nngas blifvande förening. Om några ömmare känslor
därvid icke togos i beräkning, frågar man? Nej, ingalunda; jämlik-
het i förmögenhet och lefnadsvillkor voro härvid mestadels de be-
stämmande faktorerna; och så fingo de unga börja med ett af fäderna

anskaffadt hemmansbruk, och skam den som ej därmed lät sig nöja och kände sig lycklig, om makarne ännu voro aldrig så omaka. Allt kom i första hand an därpå, huruvida föräldrarne sinsemellan voro ense om saken. Och för att härvidlag ömsesidigt utröna, huru landet var beläget, begynte äktenskapskaudeln, som den väl må kallas, därmed, att föräldrarne gjorde hvarandra »tebå» (tillbud). Eller om de unga, därför att de voro »af jämlikt och anständigt stånd»,ingo själfva sköta om sitt frieri, så, heter det, »öfvertalade drängen, som sig hustru fästa ville, en god och beskedlig man», vanligen klockaren eller någon annan att vara sin »ärnskar» (ärendeskarl) och fördensknill »tala vid flickans föräldrar», för hvilket omak han belönades med ett par med krus inkom för honom stiekade strumpor. Drängen hade visserligen själf »sett sig före» både med afseende på pigan och hvad hennes föräldrar ägde i löst och fast. Men »ärnskar», hvilken i likhet med Runebergs i Älgskyttearne mästerligt skildrade bönenman, vanligen »hade en tunga mer rörlig än löfvet på aspen», skulle, iförd sin högtidsskrud, med öfvertygelsens hela värme skildra friarens ställning och goda egenskaper samt inom 14 dagar eller högst tre veckor återbära svaret till friaren. Och var då svaret gynnsamt, så »lagade de till reds» gåfvor för hvarandra, hvarefter det lystes en söndag för dem till trolofning.

Vid tiden för denna lysning voro båda kontrahenterna i färd med att köpa eller förfärdiga »grannlåt» till ömsesidiga »begåfningar», hvilka ej voro så litet dyrbara och hvilka aftonen före lysningen skulle af »fästepilt» öfverlämnas. Då begaf sig denne, åtföljd af sin ännu oundärlige talman eller »ärnskar» till »där fästekvinnan var», medförande sin begåfning till henne, bestående af t. ex. bindtröja, en färgad klädeskjortel, röd eller grön, hufvudkläde af klosterlärf, bälte af ryssläder eller stundom af silfver, med därpå hängande nålhus, knif med sin skida, pung och knapp i pungen samt en silfversked, så handskar, strumpor, item skor. Dessutom ej till förglömmas det s. k. »friareskrintet», innehållande psalmbok, hängband, luktvatten, konfekt och ringar, en af guld och en af silfverden sistnämnda till »wännadags» (hvardagsbruk). Med dessa kläder uppträdde fästekvinnan dagen efter i kyrkan, fullständigt »plaggad» eller klädd såsom en den tidens och ortens fästekvinna ägnade och anstod och blef af prästen efter gudstjänsten trolofvad med fästepilt, som då gaf henne ring. Det stannade emellertid icke med gåfvor till bruden; äfven hennes far och mor samt syskon och slut-

ligen »allt i deras hus varaude tjänstefolk skulle hvar och en af fästepiltens begåfvas. Så det gällde att vara väl försedd med pengar, när man skulle gifta sig.

Men äfven fästekvinnan hade sina skyldigheter i detta afseende. Åtta dagar därefter skulle hon göra kontravisit i fästepiltens hem och medföra sina skänker till honom, som bestodo af hatt och handskar, skörtesvautar, käpp med rödt band, lifstyeke, ett par strumpor, grant stiekade med krus och kallade »trängter», förfärdigade af henne, medan hon ännu var utan friare och ännu liksom trängtade efter sådan. Fick hon vänta länge, kunde hon hafva sin pigkista full af dylik »trängtan».

Efter hällen trolofning gick fästepigan i brudstufva och började tillreda bröllopsgåfvor af lin, hampa och ull, hvartill släkt och vänner meddelade sina bidrag.

När bröllopsdagen kommen var, och brudfolket med spelande (nyckelgiga, julgiga, säckpipa och horn samt slutligen fiol) på vägen ledsagade blefvo till kyrkan och där strax efter trosbekännelsen sammanvigda voro och efter predikan hört sjungas öfver sig brudvälsignelsen, reste de sedan till bröllopsgården i ett högtidligt tåg med brudriddare och svenner, spel samt stundom äfven stykeskott och äreportar. Tåget skedde i en viss ordning, tre och tre i ledet, karlarne allesammans ridaude och kvinnorna åkande.

Sedan man på söndagen iakttagit stillhet, saulades gästerna måndagsmorgonen till bröllopsgården, där man gjort väldiga tillrustningar med slakt, brygd och bakning. Dagens festlighet började med morgonpsalm och morgonböuer, hvarefter vidtog ett kalas, som började tidigt på förmiddagen och räckte långt in på sena natten och hvarest rätterna voro både starka och rindligt tilltagna, så mycket hellre som hvarje husmoderlig gäst medhaft sin »förning» i form af hvetebullar, fårtor o. s. v. samt en väldig skål af de oundgängliga »hvitgröten».

Gällde så att få gästerna placerade vid bordet, hvilket skedde under mycket krus och trug, som stundom gick så långt, att köksmästaren, som behöfde vara en handfast karl, måste med halft våld kunnfa fram dem till sina platser. Men sedan de väl kommit dit, sutto de också vaekert kvar och ådagalade jätteprof på hvad en frisk dannemansmage, som riktigt syntes skapad för kalas, förmådde bära i sig. Och taga vi en öfverbliek af rätterna på bordet, så är det icke småsaker det gäller. Borden äro öfversatta med stora skänke-

fat», mest okokad mat, bestående af den från släkt och vänner medhafda förningen, och mellan tårtorna och klenäten lyste husets och släktens förråd af silverbägare och kannor. Midtibland allt detta var dock så stort utrymme lämnadt, »att enfaldeligen lagade och kokade rätter kunde få plats», och gjordes så långt uppehåll mellan hvarje rätts inbärande, att gästerna hade något att tugga på hela dagen. Hvarje af köksmästaren inburen rätt beledsagades af spelmännens spel, hvarvid de rykaude faten höjdes och sänktes i takt efter musiken.

Men tro icke, att det här stannade blott vid att äta och dricka; ceremonierna fortgingo hela dagen, ja under hela bröllopsfestligheten och detta efter en viss bestämd ritus.

När »välkomi» är inburet, klappade förmannen ljud, bedjandes att några ärliga dannemän vilja göra brudgummen följa ut och bära in några små silfverkappar, hvarefter, sedan brudgummen skyndat från sin plats och ställt sig midtför bordet, där bruden satt, förmannen talade för dannemans- och husbondeskålen, stundom i rimmad form, som bevisade åldern af bruket: »Sitten ärliga och drieken kärliga, för alla redeliga och beskedeliga danemän och deras hus.» — Talet slutade med en psalm, sjuungen af samtliga, hvarpå brudgummen drack bruden till af sin silfverkappe, omsvept med sitt brudgumsdräkten tillhörande silkessprångande ärmekläde och ställde sig sedan »immobilis» (orörlig) »för bruden och liksom tjänade».

Därefter upprepades samma procedur med bruden, som steg upp och med sin silfverkappe i handen ställde sig midtför brudgummen och efter förmannens tal för dannekvinnsskålen, drack brudgummen till ur sin kappe, omsvept med brudärmesklädet.

Sedan så bruden med en liten drickesskåls presenterande besökt alla gästerna kring bordet, då hon »får igen en penning i handen af hvarje gäst» och af brudgummen en »silfkappe eller sked», ledsagades hon till sin plats och »satte sig hos brudgummen på vänstra handen i s. k. *same säte* och åto så de båda på en tallrik med en knif och en sked».

»Jag hafver frågat», skrifver prosten Simming i sina anteckningar, »om de mena något vidskepligt därmed? men mig är svaradt: ingalunda, utan de påminna sig om makarnes inbördes skyldighet, sänja och kärlek.»

Slutligen gör förmannen sina påminnelser om, att gästerna ville efter gammal plägsed hugna de unga brudfolken med skänker och

gåfvor »till boos», som de kalla, hvilket förmannen »för hvarje person måste ntropa eller aflysa». Taga vi så de utlofvade och med det samma lämnade gåfvorna i betraktande, så höra vi på förmannens frågor den ena efter den andra högtidligt förklara: »Jag gifver en oxe, jag ett dussin silfverskiar, jag ett kriter af hvandera slage o. s. v. Sådana förnämliga gåfvor vankades vanligen af föräldrarne. De andra gästerna skänkte en halfspann eller en fjärding säd, ett får, en get och somliga penningar och bohagsting, hvarför på husets vägnar tacksägelse atläggas. Omsider tackas Gud för mat, och en aftonpsalm sjunges.

Så tillgick vid ett bröllop på Karl XI:s tid i Vingåker. Naturligtvis räckte festligheterna i flera dagar, stundom ända till fem. Att de ej aflöpte utan stora onkostnader, är lätt att förstå, då gästerna voro många och rätterna öfverflödande. Men tiden och seden voro sådana, och ingen fick draga sig nudan, äfven om han helst haft lust att få fira sitt eller sin dotters bröllop i all stillhet och enkelhet.

Ur litteraturen.

Af

Otto Jansse.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad 1897 innehåller förutom redogörelser för akademiens verksamhet smärre uppsatser rörande kyrkor, funtar, målningar i gottländska kyrkor, svenska grafstenar m. m. Årgången har ej mindre än 160 illustrationer.

Antiquarisk tidskrift för Sverige XVII: 1, 2, utgifven af Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien genom H. Hildebrand, med innehåll: Lydekinushandskriften i K. Biblioteket g. s. B. 59, af Ernst Lidblom, samt Om delaktighet i dråp enligt de svenska landskapslagarna, af Karl Gustaf Westman.

Meddelanden från Nordiska museet 1899 och 1900, utgifna genom Dr John Böttiger, Stockholm 1902. Förutom redogörelser rörande museets styrelse, tjänstemän, ekonomi m. m. innehåller häftet äfven följande:

1. *Lapska seder och föreskrifter rörande mat och matlagning*, af V. B. Viklund.

2. *Gnidstenar i Nordiska museet*, af P. G. Vistrand.

3. *Såkaka och gullhöna*, af E. Hammarstedt.

4. *Skrå-Ordning upprättad jordägarne emellan här i staden Cimbrisham Åhr efter Guds hugnerika Börd Et tusende siuhundrade Fämtjo Fyra. Walborgsmesso dagen den Första Maii. Ur Nordiska museets arkiv.*

5. *Två skallordningar. Ur Nordiska museets arkiv. Med inledning af E. Hammarstedt.*

1. *Skallordning från Reftele socken, Västbo härad i Småland.*
2. *Skallordning från Västra Ny socken, Aska härad i Östergötland.*

Ymer. Tidskrift utgifven af svenska sällskapet för antropologi och geografi 1902. Ur årgångens innehåll anteckna vi: Almgren, Osear: *Nyare undersökningar af Danmarks kökkenmöddingar*; Andersson, Gunnar: *En stenålders-boplats på Hven: Lönborg, Sven: Finnmarkerna i mellersta Skandinavien*; Wilser, Ludvig: *Hafva folkinvandringar ägt rum i Skandinavien?*

Aarbøger for nordisk oldkyndighed, 1902. Bland annat förekommer här en uppsats af prof. Löffler och d:r Mackeprang med titeln: *Har Kullundborg Kirke haft murkrona og skyttegang?*

Uppsatsen i fråga är i viss mån afsedd att utgöra ett svar å d:r Emil Ekhofts i nämnda tidskrift nr 18 införda uppsats: *Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk.*

I *Nordisk tidskrift 1902*, h. 5, har d:r Axel Olrik i Köpenhamn infört en intressant uppsats om *Nordboernes Ragnarök*. De nordiska myterna om makternas undergång hafva rönt inflytande af dylika myter från skilda håll. Völuspås bekanta världsbrand är dock ensamstående och synes Völuspås författare här skrivit under påverkan från kristendomen.

Sveriges Folk i Forntiden (ur tidskriften *Ljus 1902*), af d:r Oscar Almgren, är en god öfversikt af den förhistoriska tiden i vårt land, sådan den ter sig, sedd genom vetenskapens nuvarande synglas.

Uppland, skildring af Land och Folk. Af detta storslaget anlagda arbete har tills dato utkommit I:1 och 2, II:1 där särskildt för förminnesvänner väl bör antecknas ett sådant kapitel som »Den hedna religionen». — Det i detta kapitel lämnade resultatet är hufvudsakligen byggt på folkloristiskt material och visar till fullo vikten af att dylikt material, som ju för närvarande är starkt stadt i upplösning, med första tillvaratages.

Sveriges Medeltid, III: v, Kulturhistorisk skildring, af Hans Hildebrand. Pris 3,50.

Häftet innehåller fortsättning på femte boken, kap. 4: kyrkornas inredning, samt kap. 5: *Gudstjänsten*. Särskildt ntredningen af de invecklade medeltida gudstjänstförhållandena skall säkert vara välkommen för dem, som intressera sig för nämnda skede i vår historia. Häftet är som vanligt rikt illustrerad.

Mariakyrkan i Vesterås, anteckningar till dess byggnadshistoria, af Agi Lindgren, är en synnerligen ståtligt utförd monografi, skriven med anledning af den af författaren utförda restaureringen af kyrkan i fråga.

Gotländska kyrkor, utgifna af Gotlänningens Redaktion. Serie V. Pris 1,25. Serien innehåller efter fotografi gjorda afbildningar (exteriörer) jämte någon text till följande kyrkor: Ganthem, Stenkumla, Eskelhem, Andre Martebo, Vesterhejde, Lummelunda, Hangvar, Ekeby, Fleringe, Björke, Mästerby.

Romanska målningar i Skånes kyrkor, en konsthistorisk undersökning, af Otto Rydbeck (i Historisk tidskrift för Skåneland, 1902), är ett väl behöligt bidrag till kännedomen om våra medeltida kyrkomålningar. Skada blott att afbildningarna ej ha kunnat blifva flera än hvad som är fallet.

Ur Gamla Papper, af Henrik Schück. Femte serien. Pris 2,75. Bland innehållet anteckna vi *Lifvet i Vadstena kloster*.

Handbok i arkitekturens historia, af Ang. Hahr. Arbetet föreligger nu färdigt i 10 häften å 75 öre. Texten belyses af talrika illustrationer.

En framställning af den svenska arkitekturens historia, författad af arkitekten Gustaf Lindgren, finnes införd i Uppfinningarnes bok, I. upplagan.

Tegningar af äldre Nordisk Arkitektur, Fjerde Samling, Förste Række, utgifne af O. V. Koch og H. Storek, innehåller sju stycken uppåtättningsplaner, planer m. m. af klostret och

klosterkyrkan i Ystad. — Frågan om den gamla klosterbyggnadens bevarande står såsom bekant för närvarande på dagordningen.

Omrids af den kirkelige kunstarkeologi, af prof. L. Dietrichson. Kristiania 1902. Ehnrs arbetet är skrivet med särskild hänsyn till norska förhållanden, är det en handbok, som med fördel kan användas äfven då det gäller vårt lands forna kyrkliga utstyrel m. m.

Åbo domkyrkas byggnadshistoria, af Sune Ambrosiani (Finsk Tidskrift 1902), är ett inlägg i nämnda kyrkas restaureringsfråga. Frågan är brännande i Finland, och Ambrosiani uppvisar flera vanskligheter i det befintliga restaureringsförslaget. Hans kritik har emellertid bemötts i samma tidskrift 1903 af arkitekten M. Schjerfbeck: *Polemik. Något om Åbo domkyrkas restaurering, med anledning af d:r Sune Ambrosianis inlägg i frågan.*

Die vier Rundkirchen auf Bornholm und ihr mittelalterlicher Bildersehmuck, von prof. F. Laske. Berlin 1902. — Beträffande den omtvistade frågan om de nordiska rundkyrkornas ursprung härleder författaren detta ur de fornnordiska helgedomarne (!) och ur medeltidens befästningsbyggnader. Texten belyses af talrika afbildningar.

Schnitzaltäre in Schwedischen kirchen und Museen aus der werkstatt des brüsseler bildschnitzers Jan Borman är titeln på en i Berlin i jan. innevarande år ventilerad doktorsafhandling af d:r Johnny Roosval. Afhandlingen, som berör ett hos oss föga ntredt men intressant ämne, utgör blott en inledning till behandlingen af omskrifna altarskåp. — Då sengötiska altarskåp ännu finnas bevarade här och hvar i kyrkorna, skall helt säkert d:r Roosvals arbete, allra helst då det utkommit i sin helhet, för mången blifva till stort både nytta och nöje.

Proceedings of the Cambridge Antiquarian Society 1901—1902 n:r XLIII . . . M. R. James: *The sepulchral Brass of St Henry of Finland*. Det utmärkta monumentet, som är utfördt på beställning af Åbobiskopen Magnus Olsson Tavast 1412--1450,

anser författaren vara tillverkadt i Flandern eller norra Tyskland. Monumentets alla sidor äro afbildade. — M. R. James: *A Legend of St. Stephen*. Uppsatsen är byggd på hufvudsakligen samma material som Djurklou använt i sin uppsats: *Hvem var Staffan Stallebräng?* (Svenska Fornminnesföreningens tidskrift, Bd 11, sid. 335 ff). Ett och annat är dock nytt och uppsatsen är väl värd för intresserade att taga del af, allra helst frågan oaktadt de bägge intressanta uppsatserna ingalunda är till fullo utredd.

Åbo slott 1903. Efter naturen af Jac. Ahrenberg.

Några dokument till vår konst- och kulturhistoria.

Samlade, tecknade och ordnade i och för klagörande af frågan om
restauration af Åbo slott

af

Jac. Ahrenberg.

Messenius förtäljer i sin rimkrönika om Åbo stads grundläggning och fortsätter:

»För inbyggarens trygga ro
från staden några pilskott
lät konungen bygga ett fast slott»

på en ö, där fordom fanns endast en skans, för att bevaka ingången till Aurajoki.¹ Denna Messenii berättelse är så förnuftig, bär inom sig så många skäl för sannolikhet, äger så mycket stöd i traditionen och i allt hvad den moderna arkeologien i saken har att förmäla, att man godt kan tro, det den i stora drag riktigt återger

¹ I den ryska krönikan (den fjärde Novgorodska) talas om »den breda handelsfloden», belägen i Finland. Yrjö-Koskinen öfversätter detta fyndigt med avara (bred) joki (flod) och härleder däraf namnet Aura.

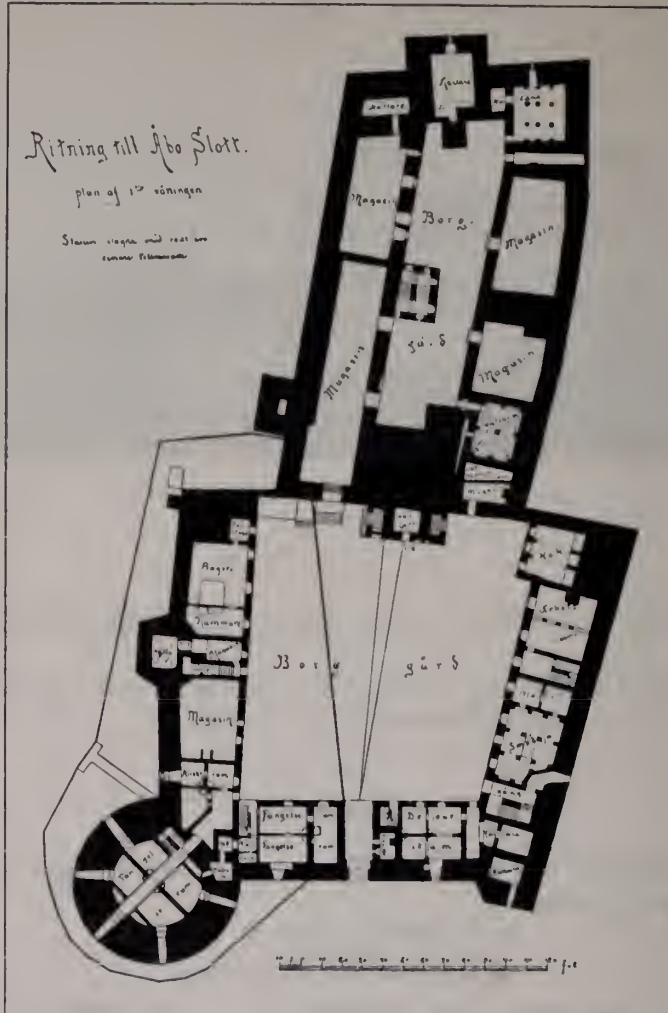

Fig. 1. Åbo slott. Plan af första våningen.

hufvudorsakerna till anläggningen af den byggnad, som sedan under namnet Åbo slott, Åbohus, spelat en så betydande roll i vårt lands historia.

Vi kunna icke här berätta dess stormiga saga, det skulle blifva en repetitionskurs i Finlands historia, dock må i största korthet

nämnas, att slottet (Åbohus) antagligen uppförts af Torkel Knutsson, den mäktige marsk, som äfven uppfört Viborgs slott. Borgen om-

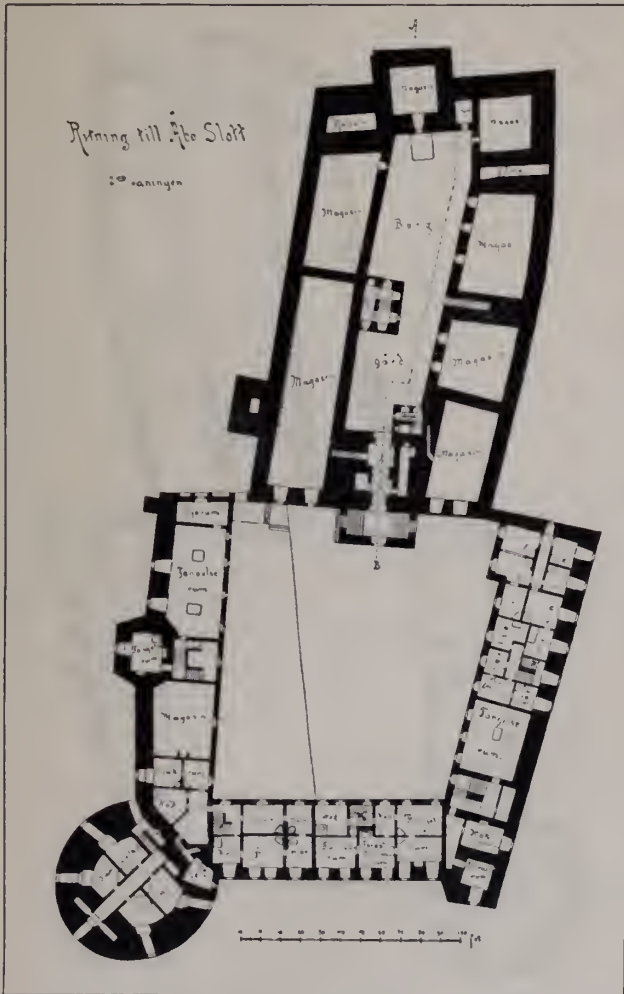

Fig. 2. Åbo slott. Plan af andra våningen.

nämnes första gången 1308 i den traktat om rikets delning, som sagda år uppgjordes mellan konung Birger och hans bröder. Det

belägrades 1364—65 af Albrekt af Mecklenburg samt försvarades i tio månader af Narve Ingevaldsson. Jeppe Djekn fick det i för-

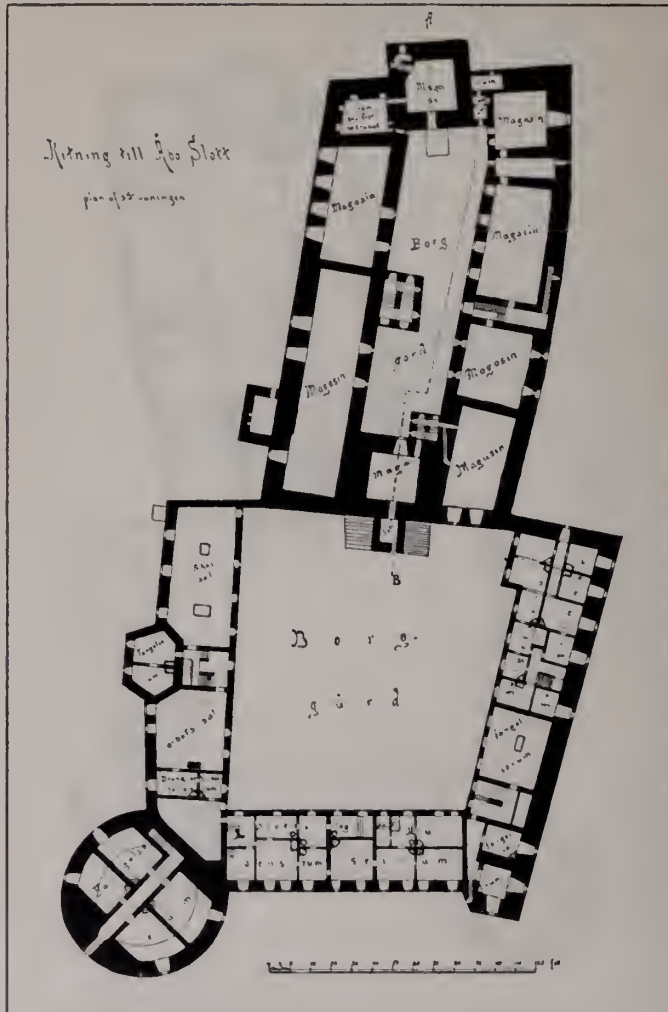

Fig. 3. Åbo slott. Plan af tredje våningen.

läning af Albrekt, och 1395 afstods det af den förre åt Knut Bosson, som 1398 underkastade sig drottning Margareta. Under

unionstiden voro flera af Sveriges mest betydande män dess höf-
dingar, t. ex. Hans Kröpelin, Karl Knutsson Bonde, Erik Axelsson

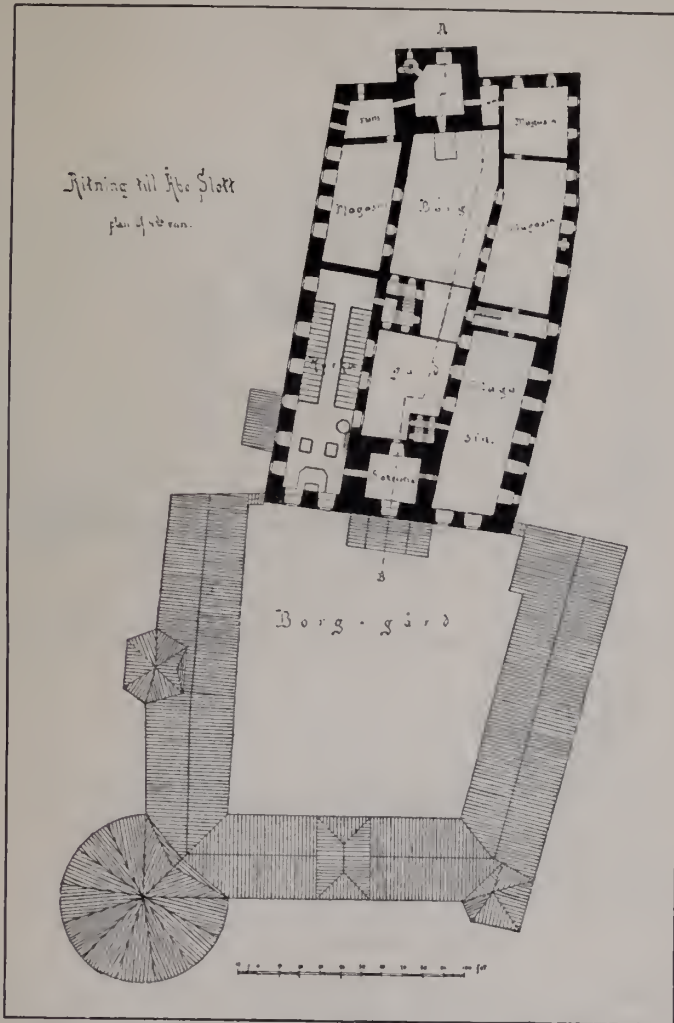

Fig. 4. Åbo slott. Plan af fjärde våningen.

Tott och Sten Sture d. ä. Den sistnämnde belägrade slottet 1502.
Sedan belägrades det af Gustaf Vasas trupper 1521—22 samt

andra gången 1523. Hertig Johan fick det i förläning och blef ärftlig hertig af Finland 1556; han höll här sitt hof, tills han 1563 öfvervunnen miste sitt län och sin frihet. Erik XIV satt här fången 1570—1571. Under Sigismunds regering bevarades slottet, så länge Klas Fleming lefde, stadigt för konungens räkning. 1597 belägrades det och togs 1599 af Karl IX. Då Gustaf II Adolf

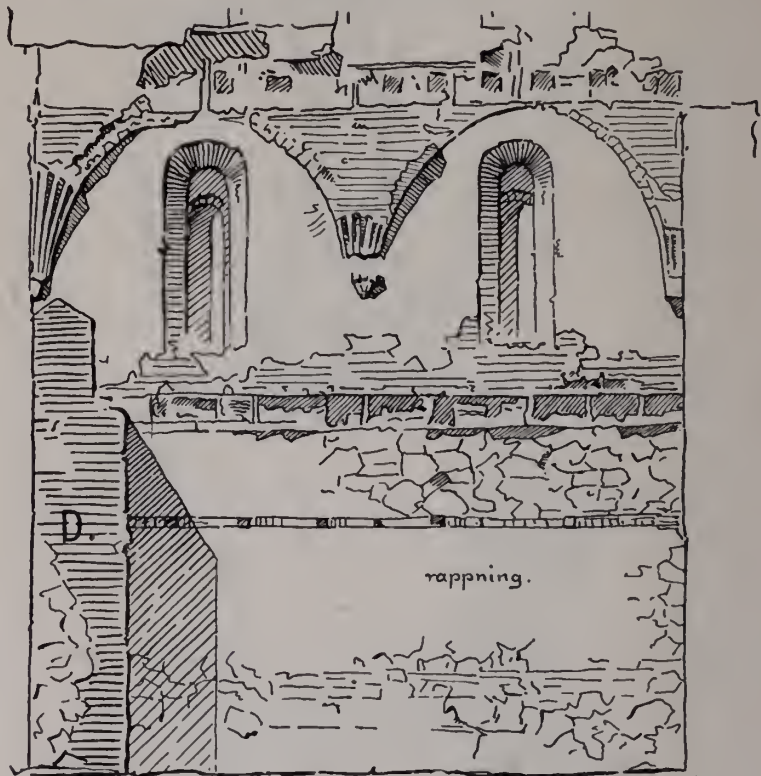

Fig. 5. Nunnkyrkan i Åbo slott.

1614 besökte Åbo och bodde på slottet, utbröt där den 20 april en våld, hvilken »begynte i konungssalen och ödelade gamla slottet», som allt från denna tid varit obodt, orestaurerad och användts som »persedelrum» och »kronomagasin».

Man behöfver icke vara vidare förfaren i den nordiska byggnadskonstens historia för att vid en blick å bilagda planer af Åbo

slott finna, att byggnaden består af tvenne delar, den »gamla bor-
geu» och »Nyborgen», »Förborgen» eller »Adelsslottet». Under alla
dessa benämningar förekommer denna senare, till arean större del
af slottsbyggnaden, i Finlands krönika och i slottets räkenskaper.

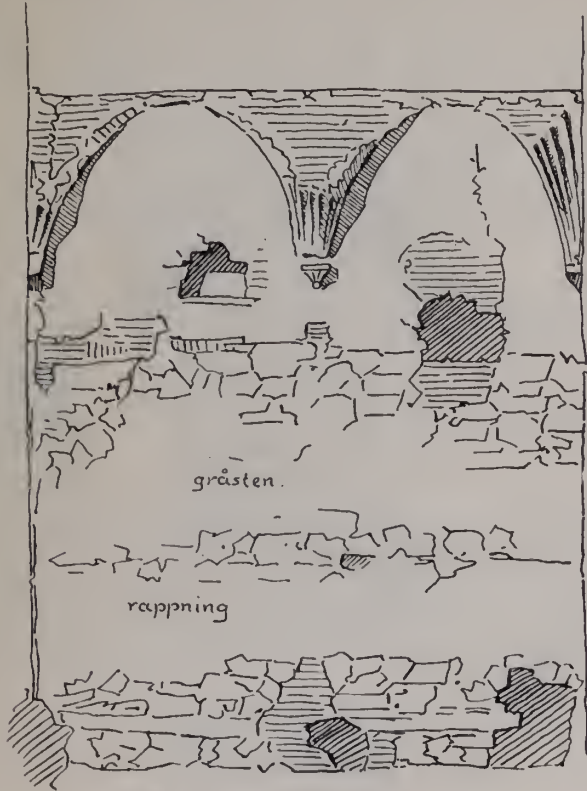

Fig. 6. Nunnekyrkan i Åbo slott.

Det nya slottet, som uppstått omkring 1450—1550, var ursprung-
ligen ett utanverk, som sedan, särskildt under Johan III:s tid, till-
byggdes och förstärktes. Åt denna del af slottet ägnades efter
branden en särskild omsorg. Här höll Åbo hofrätt sina första
sessioner, här residerade generalguvernören Per Brahe, och till 1698
var denna del säte för landshöfdingen. Efter den ryska oekupatio-
nen 1711 (tsar Peter och furst Galitzin) restaurerades denna del och
befästes ytterligare medelst utanverk.

Det användes ända till och med år 1890 som länsfängelse, då rummen delvis restaurerades och af statsverket, som äger byggnaden, öfverläts till begagnande åt Åbo samhälle, som här inhyt ett mycket sevärdt och rikhaltigt museum, tills vidare det bästa i Finland.

Kasta vi nu en blick på plananordningen af den del af slottet, som är dess uräldsta del, skola vi finna, att planen är en äkta me-

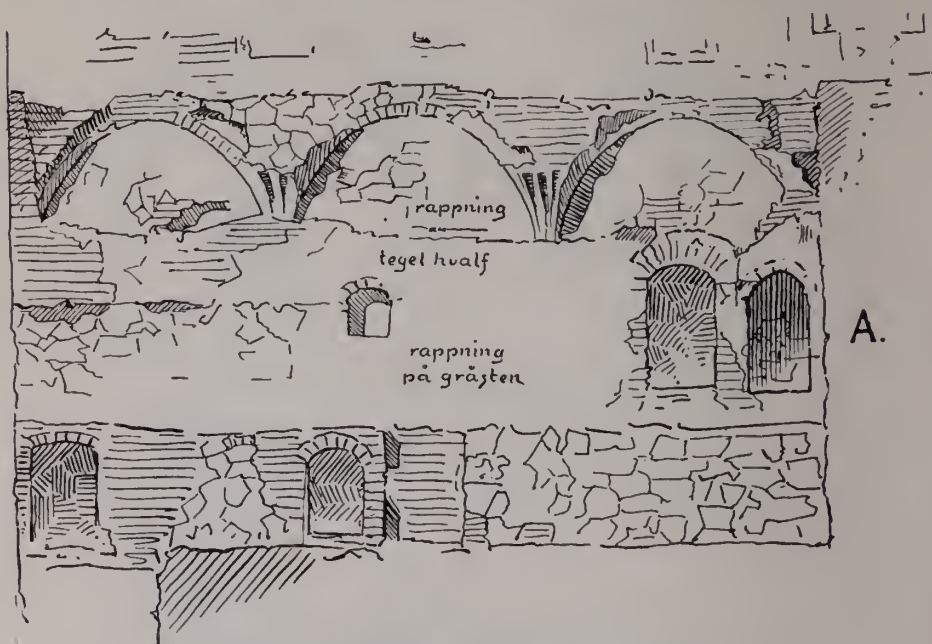

Fig. 7. Gamla slottskyrkan i Åbo slott.

deltida borgplan, sådan vi finna den i de franska och nordtyska slotten, t. ex. Fontainebleau och Chambord samt Marienburg i regeringsområdet Danzig i Preussen. Det vill säga, byggnaden har inga hjärtmurar, rummen i öfversta våningarna äro belysta från två håll, trapporna plaerade i långa, smala korridorer, ledande (vanligen) till två och två rum. Det är nämligen att observera, det de utbyggda trapporna äro från Gustaf Vasas tid, men därom senare.

Det, som icke framgår af planen, men med all önskvärd tydlighet af genomskärningarna och af några bevarade ritningar från

1751, är att den största delen af rummen i slottet varit öfverhvälfda med af allt att döma högst eleganta spetsbågshvalf. Intet annat

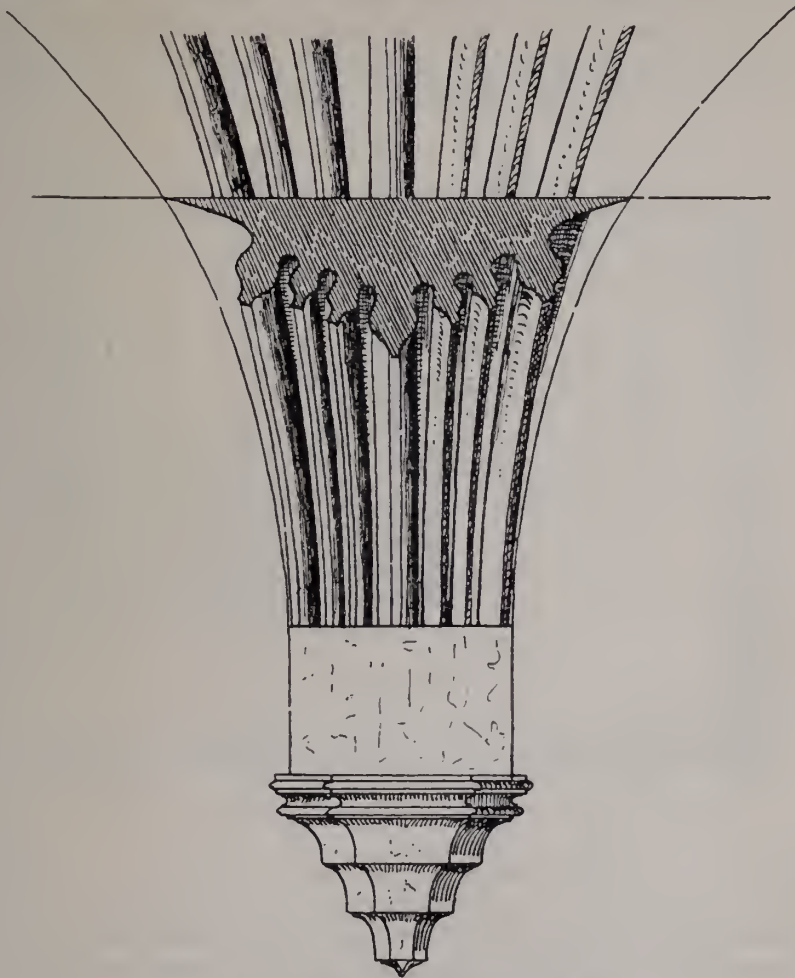

Fig. 8 a. Konsol och hvalfsträngar i Åbo slott.

svenskt slott af den typ det nu är fråga om (således icke Kärnan i Hälsingborg, som för öfrigt är danskt) har, såvidt jag vet, bevarat så tydliga och så vackra spår af den gotiska periodens inflytande som just Åbo slott. Detta är ett af de många arkaistiska

drag, slottet äger att uppvisa, och som gör det i högsta grad intressant för fornforskaren. Förebilderna till dessa vackra konstruktioner äro enligt min åsikt att söka i de nordtyska borgarna. I själfva verket skall man finna, att samma sätt att öfverhvalfva rummen, som förekommit i det äldsta Åbohus, återfinnes i den äldsta delen af det ryktbara slottet Marienburg, således i en trakt, som

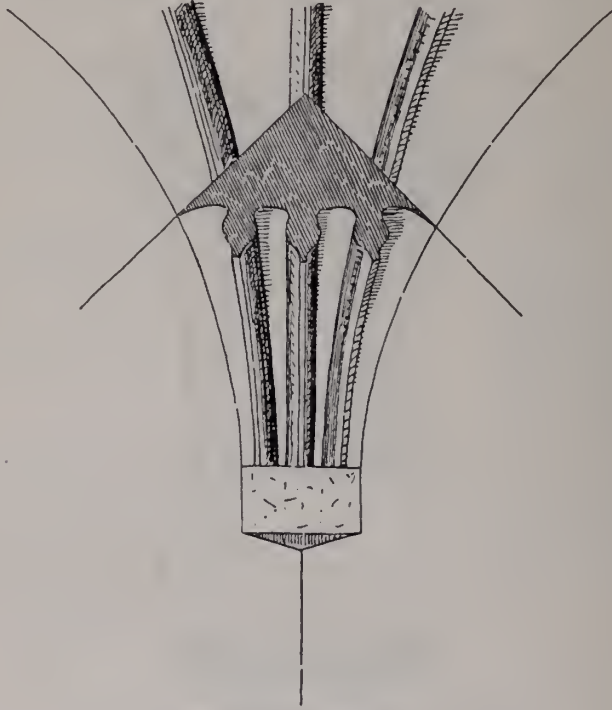

Fig. 8 b. Konsol och hvalfsträngar i Åbo slott.

sedan gamla tider stod i förbindelse med de nordiska länderna, särskildt med Finland. Marienburg var i ett och ett halft århundrade säte för Tyska ordens högmästare. Dess äldsta del, uppförd 1274, visar oss samma konstruktion, som i Åbo slott kommit till användning. Midt i rummen hafva varit uppförda en räcka af kolonner, från hvilka hvalf slagits utåt mot ytterväggarna. Denna konstruktion, konsekvent genomförd i hela den gamla delen (Hochschloss) af Marienburg, kan med bestämdhet påvisas i Åbo slott i

hela norra flygeln och i snart sagdt hela den äldsta delen af södra flygeln.

Hvilken grad af elegans dessa gotiska hvalf ägt kan man se af bilagda teckningar öfver hvalfresterna i den s. k. Nunnekyrkan i Åbo slott, ett litet förtjusande kapell, (se fig. 5, 6, 8 och 9) — nota bene då det en gång restaurerats — på det lifligaste påmin-

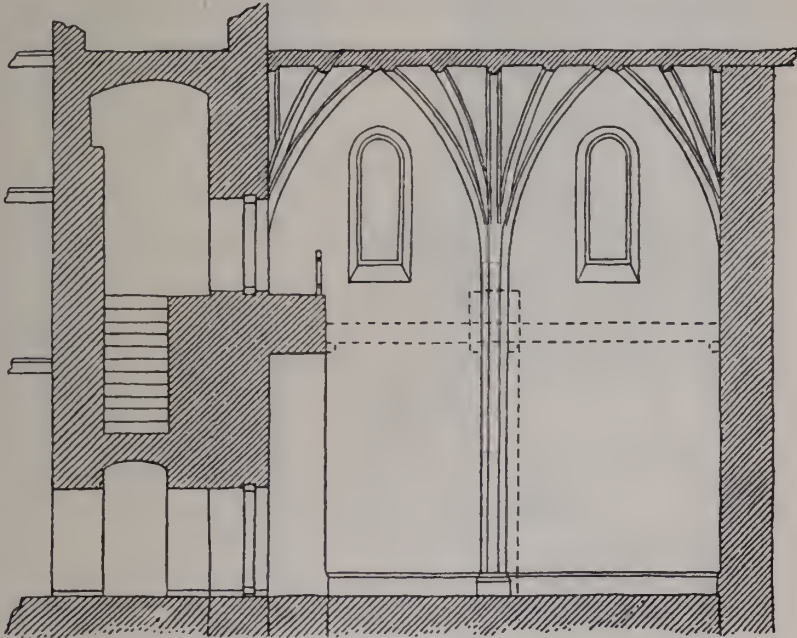

Fig. 9. Nunnekyrkan i Åbo slott (delvis efter en gammal teckning).

nande om det lilla vackra kapellet i Musée Cluny i Paris. Det är att märka, att konsolerna, som uppbära de rikt fördelade hvalfsträngarna, äro af hvit marmor (se fig. 8 a och 8 b). Också i den andra (i ordningsföljden) af de gamla slottskyrkorna, som senare varit öfverhvälfd med ett tunnvalf, såsom fig. 10 utvisar, har man bakom resterna af det gamla tunnvalfvet funnit fullt tydliga spår af att rummet förut varit öfverhvälfdt med gotiska hvalf, såsom fig. 7 närmare angifver. Fig. 10 är tvärgenomskäring af det rum, som ses i fig. 7 och där, i förbigående sagdt, Klas Flemings lik insulterades af hertig Karl. Om man vid en blifvande

restauration således utan svårighet kan återuppföra de gamla hvalfven i gotisk stil — man kan tydligt följa deras sköldbågar i muren — blir det icke lika lätt att säga huru de mittelkolonner, som uppburet hvalfven, varit uppförda. Hvar de stått, huru stora deras dimensioner varit kan med visshet anges. Till formen af deras kapitäl (om de haft kapitäl?) kan man sluta sig af de bevarade marmorkonsoler, som än i dag finnas murade å inre sidan af ytterväggarna af Åbo slott.

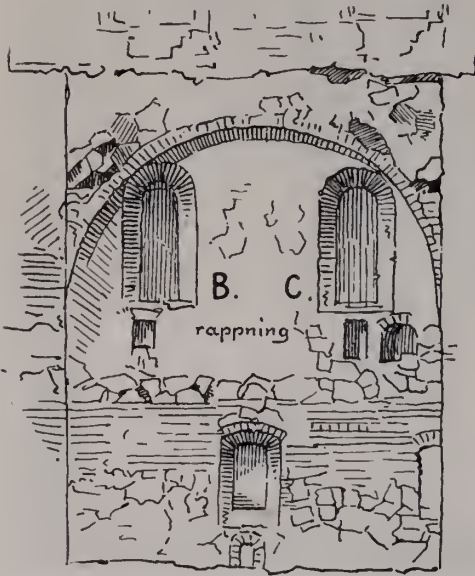

Fig. 10. Gamla slottskyrkan i Åbo slott.

Denna fråga är emellertid en af de första, som måste klargöras, om man åter vill öfverhväfva rummen. Å en gammal ritning från 1771 är den enda återstående kolonnen, som ritningen anger, kvadratisk. I sådant fall skulle man kunna antaga, att hvalfsträngarna från väggarna sammanstött å konsoler, inmurade i denna kolonn, konsoler lika den som ännu finnas i väggarna. Skulle man utföra kolonnerna åttkantiga, så skulle en enkel kapitälafslutning, motsvarande någon del af profileringen på konsolerna,

kunna tänkas som utgångspunkt och stöd för hvalfsträngarna. Åttkantiga kolonner ha vi i Åbo domkyrka. I Ulfby kyrka har jag aftecknat en åttkantig kolonn med sin högst kuriösa kapitälbildning. Två åttkantiga kolonner har jag aftecknat i Visby; den ena, fig. 12, från S:t Nikolai i Visby och den andra, fig. 15, från den vackra ruinen af den forna S:t Katarinakyrkan i samma stad. Huru kolonnerna i midten af rummen i Åbo slott än framdeles komma att utföras, visst är, att hvalfven, såsom af resterna i borgen otvifvelaktigt framgår, höra till de rikast fördelade och vackraste man får se i vårt land. Och en gång öfverhväfda skola dessa

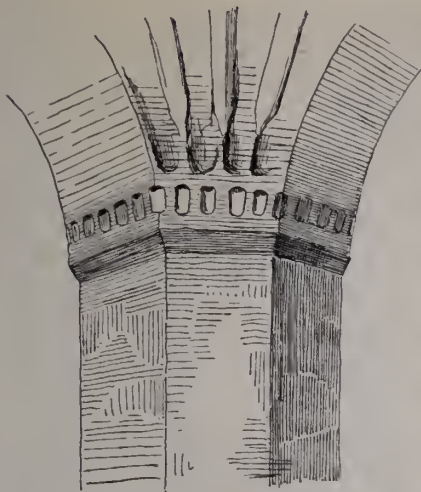

Fig. 12. Från S:t Nikolai i Visby.

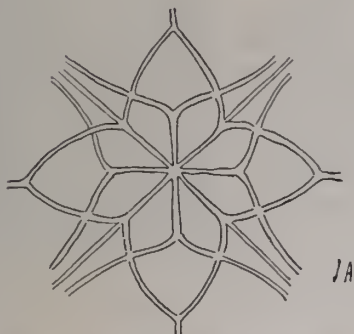

Fig. 11. Kolonn från Ulfaby kyrka.

Fig. 13. Profil från dörr till Åbo domkyrka.

Fig. 14. Profil från dörr i Tavastehus slott och ornerad dörr från samma borg.

rum med skäl kunna jämföras med de ståtliga salarna i den tyska ordens gamla fäste i Marienburg. Här biläggas tvenne profiler, fig. 13 från förstugan till Åbo domkyrka och fig. 14 från omfattningen till en af dörrarna i det gamla slottet i Tavastehus. I samma figur finner man äfven en af de kuriösaste väggutsmyckningar i gotisk anda, som jag någonstädes sett. Denna illa gjorda, i tegel och rappning utförda dekoration står mig veterligen alldeles enstaka i sin art. Ehuru, som redan nämndes, illa gjord, är den i alla fall ett uppslag, ett motiv, som, om det vore väl utfördt, skulle kunna vara af en icke ringa artistisk verkan. I några af våra äldsta kyrkor finner man en och annan gång något likartadt, en med gotisk omramning utsmyckad nisch, men, såvidt jag vet, är nischen då en verklig sådan och icke, såsom i borgen i Tavastehus, endast ett rent dekorativt element, som frisartadt fyller sin plats i borgen utan något som helst praktiskt ändamål. Om dessa fläcka nischer varit sirade i färg, ha de utan tvifvel varit ännu mera verkningsfulla än hvad de nu äro.

De äldsta delarna af våra fornborgar äro uppförda af fältsten, som användts med mycken skicklighet. Så finnes t. ex. i Kastellholm ett hvalf, slaget af skiffergranitskärfvor, se fig. 16. Doek har redan tidigt i alla våra fornborgar tegel i betydande mängd kommit till användning. De gamla teglen äro delvis af mycket stora dimensioner, de största har jag funnit i Viborg och antecknat 39 cm. \times 19 cm. I Kexholm funnos tegel, som till stor längd och bredd hade ovanligt ringa tjocklek. Formtegel har jag funnit i Viborg, Kuustö, Raseborg och Åbo.

Bifogade teekning, fig. 17 a, visar tegel från Viborgs slott och Viborgs domkyrka.

Denna domkyrka, en gång underkastad en flyktig undersökning (den tillhör ryska intendenturen och är snart sagdt oåtkomlig), skulle utan tvifvel erbjuda forskaren i vår konstärkeologi mycket af intresse. Ut i densamma hittade jag den spiralvridna stafven i föreliggande plansch, skef men af väl bearbetad massa. Hvarest denna egendomliga staf i tiden suttit, är ej numera möjligt att angifva.

De till formen elegantaste och bäst slagna forntegel finnas emellertid uti Åbo slott.

Formteglens eleganta linier, det vackra sätt på hvilket de äro slagna och den noggrannhet, med hvilken de äro uti hvalfsträngarna

Fig. 15. Från S:t Katarina kyrka i Visby.

Fig. 16. Hvalf från Kastellholms slott.

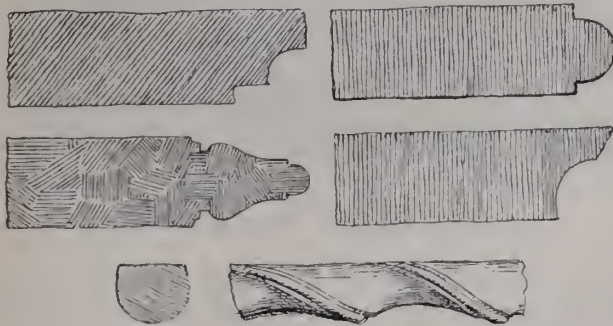

Fig. 17 a. Formtegel från Viborgs slott och domkyrka.

inpassade, låter mig förutsätta, att dessa strängar i tiden alls icke varit rappade utan, såsom i den nordtyska och danska gotikens bästa

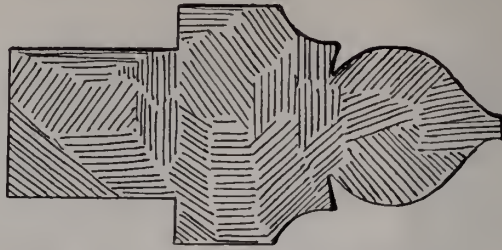

Fig. 17 b. Formtegel från Nunnekyrkan i Åbo.

Fig. 18. Ingångsdörr till Tavastehus slott.

arbeten ofta är fallet, lämnats fullt synliga i hela sin konstruktion. Den rappning, som nu betäcker dessa hvalfrester är tämligen klumpigt pålagd och af allt att antaga från en senare tid.

Fig. 19. *Ingångsdörr till Tavastehus slott.*

Fig. 20. Port i Kalmar slott.

Fig. 21. Port i muren till Kalmar slott.

Teckningen fig. 17 b är ifrån den vackra nunnekyrkan, som en gång restaurerad kommer att bli en pärla bland nordens kapell.

Jag beklagar att ej kunna lämna någon teckning af den i gotisk stil uppförda vindeltrappan i Åbo slotts västra torn, såvidt jag vet den vackraste som finnes i någon nordisk borg. Den är omöjlig att perspektiviskt afteckna, och geometriskt framställd gör den ingen effekt. Ut i denna trappa finnes synnerligen väl slagna och vackert formade tegel.

Liksom den finländska svenskan genom att ha lämnats så att säga åt sidan i vissa afseenden blifvit en ålderdomlig munart, som bibehållit flera gamla ordformer än rikssvenskan och som särskildt under senare tider i fråga om nybildning af både slang och tekniska ord blifvit efter svenskan i moderlandet, så är det ock med vår byggnadskonst. De finska fästningarna och borgarna förstördes tidigt eller lämnades att förfalla, de ombyggdes ej såsom flertalet af de svenska redan under renässansens första tid till kungaborgar,

fängelser och magasin (så har i stort taget deras öde varit). I ruinerna af dessa finska borgar finna vi därför flera ålderdomliga drag från tiden före renässansperioden än uti de svenska. Jag

hänvisar i detta afseende till nunnekapellet i Åbo slott, den sällsynt vackra spiraltrappan dårsammastädes, tinnarna i Viborgs ringmur och resterna af ringmurshvalfven i Kuustö slott, hvarom allt senare, men först och främst ingångsportarna till våra fornborgar. Ut i flertalet svenska borgar, såsom Kalmar, Vadstena, Uppsala, Örebro m. fl. ställen äro borgarnas ingångarsanskyldiga mästerverk af svensk renässans. Se fig. 20, 21. I hela Finland finnes ej en dylik; alla borgportar bevara hos oss karakteristiska drag af den tidigaste perioden i vår byggnadskonsts historia. Fig. 18 och 19 visa ingången till den gamla borgen i Tavastehus. Fig. 22 visar den nyfunna ingångsporten till Åbo slott med dess i götisk stil utförda marmoromfattning och vapen från Sten Stures och Ingeborg Totts tid. Afven i Viborgs slott finnas några dylika åldriga portar eller dörrar, här, på ett undantag när, måhända äldre än i Åbo, ty de äro öfver-

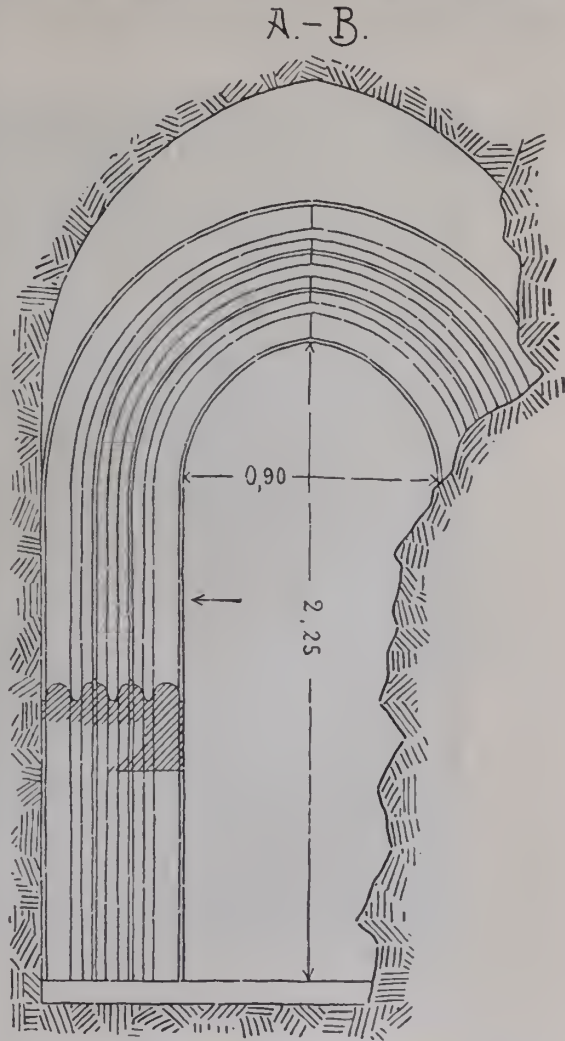

Fig. 22. Ingången till Åbo slott.

några dylika åldriga portar eller dörrar, här, på ett undantag när, måhända äldre än i Åbo, ty de äro öfver-

hvälfda med rundbågshvalf och kunde således anses höra till den romanska stilens få arbeten i vårt land.

Om man med dessa ingångsportar jämför porten och ingångsdörren till t. ex. Kalmar slott, förstår man väl hvilken lång ut-

Fig. 23. Inre borggårdsporten i Åbo slott.

vecklingsgång som finnes mellan dessa sistnämnda och de finska borgarnas portar.

Denna ingångsport till Åbo slott, fig. 22, är belägen omkring 20 fot öfver gårdsplanen. Till den ledde i tiden antagligen en

trappa af trä, konstruerad så att den i händelse af behof, t. ex. vid fiendens anfall, kunde dragas upp, så att ingången icke kunde af de anfallande forceeras. I dörren ser man, å det ställe där pilen anger, ingraverade Sten Stures och hans maka Ingeborg Totts vapen.

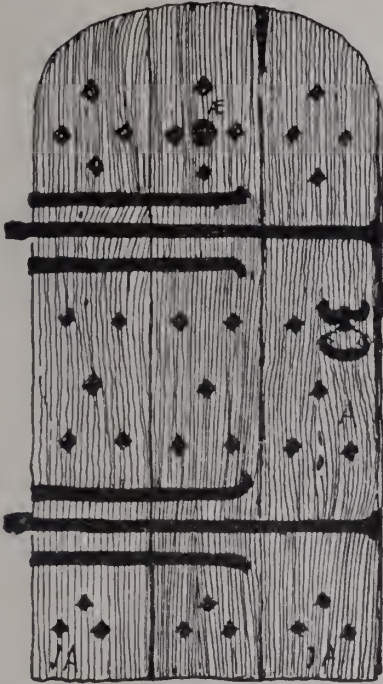

Fig. 24. Port af ek i Viborgs slott.

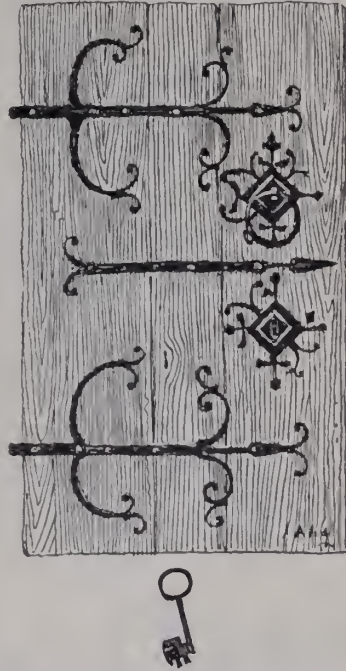

Fig. 25. Dörr i Strängnäs kyrkomuseum.

Själftva portarna eller dörrarna till ingångarna saknas, men att dessa i tiden varit enkla halfdörrar, rört sig på inmurade hakar, varit starkt byggda samt starkt beslagna, kan man dels ännu se, dels taga för gifvet. I Viborgs slott fanns nämligen ännu på 80-talet en dörr, som kunde ha varit från ett bra nog tidigt skede, 13:e eller 14:e århundradet.

Den var af ekbrädet på plank af furu. De olika delarna voro sammantitade såsom fig. 24 angifver.

Den ryska ingenjörstyrelsen hade lofvat mig, att dörren, om den ej kom till användning, skulle skänkas till museet i Åbo

(Viborg ägde då ej ännu något eget museum), men detta löfte blef ej uppfyllt. Å Åbo slotts inre borggård finnas många dörröppningar. I och för inpassningen i en af dessa borde den gamla dörren från Viborg efterbildas.

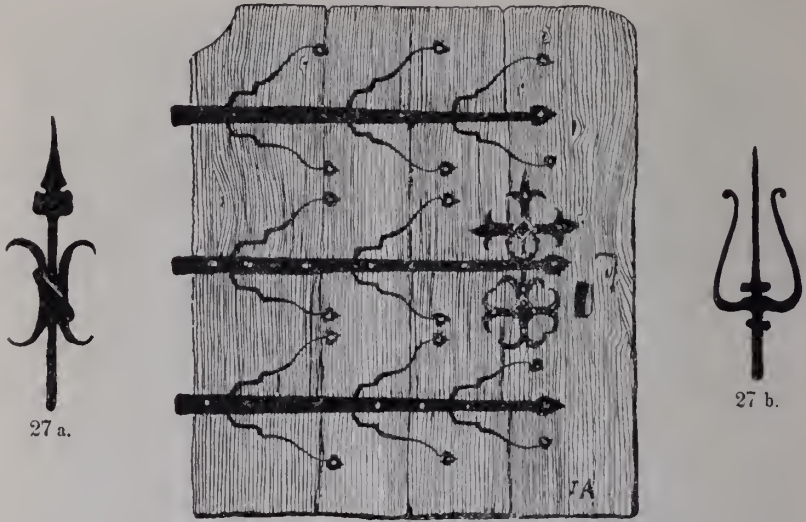

Fig. 26. Järnbeslagen dörr från Sagu kyrka.

Fig. 27. Beslag och smiden från Viborgs slott.

Fig. 25 visar en dörr från Strängnäs utomordentligt väl ordnade och vackra kyrkomuseum, som ingen nordisk arkitekt borde försumma att besöka.

De vackra smiden af kramlor och ankarjärn, som återgifvas i fig. 27 äro från Viborgs slott; särskildt är den med glaiven beak-

tansvärd. Originalen var så sirligt och väl gjordt, att det syntes mig antagligt, att en verklig glaf inmurats som ankarjärn. Den fanns uti slottskapellet under rappningen invid ugnen.

* * *

Bland de i visst afseende märkligaste teckningar uppsatsen innehåller är den lilla vapenskölden fig. 28 med tre kronor ställda $\frac{1}{3}$ — originalet fanns i källaren i Viborgs slott. Då jag för snart tjugu år sedan aftecknade den nästan förvittrade och sönderslagna

*slumpigt
tecknadt i kalkstensplatta*

Fig. 28. Tre kronor.
Otymligt inristade i
en kalkstensplatta.

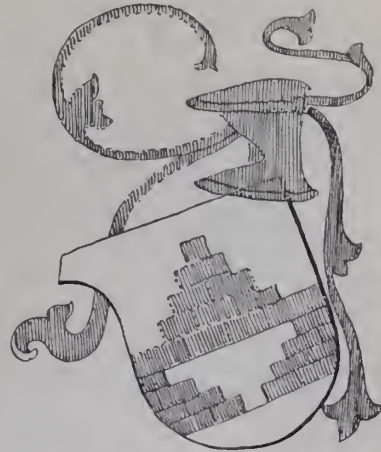

Fig. 29. Possevapen i Viborgs slott.

kalkstensplattan, som sedan dess gått all världens väg, förstod jag ej själf att börja med vikten af detta fynd. Jag antager, att hvad vi här se är återstoden af ett Viborgs stads- och slottsvapen, som måhända suttit ofvanom någon af de många slottsportarna. (Se Koukomieli II A. Hackman).

Viborgs stads äldsta sigill utvisar ett i ginstam deladt vapen med tre kronor ställda 1, 2, 3 samt därunder ett W. Det förekommer i aftryck redan under 1624 års dombok. Vore nu originalet till min teckning en del af stadsvapnet, så skulle följaktligen i det nedre fältet ha funnits ett W. De tre kronorna ställda $\frac{1}{3}$, Sveriges vapen, ingå ursprungligen endast såsom ett dekorativt element uti Magnus Ladulås (1275) vapen, Folkungavapnet. Först från Albrekt

af Meeklenburgs tid blir denna dekoration så att säga riksvapen (se antikvarisk tidskrift 7:e delen).

Hvad som funnits i nedre fältet af det vapen bilden utvisar är numera omöjligt att ange (måne Karl VIII:s vapen, Bondevapnet?), men ett af en vågrät skåra deladt vapen med tre kronor i öfre fältet, ställda $\frac{1}{3}$, har jag för min del aldrig sett hvarken förr eller senare.

Fig. 30. Sturevapen i Viborgs slott.

Bland vapenbilder i Viborgs slott fanns i början af 80-talet ett Possevapen, fig. 29. Hvilken medlem af Posseätten det varit, som i tiden låtit uppsätta vapnet, är okänt, men osökt ledes tanken på Knut Posse — omtalad första gången 1467 — den svenske befälhafvaren, som den 30 nov. 1495 tillbakalag det ryska anfallet mot Viborg genom att anordna en mina under det torn (Andreastornet), som stormades af fienden, en bragd som i historien är känd under det allbekanta namnet den Viborgska smällen. Ett Sturevapen och ett Totts vapen, alla från Viborgs slott, funnos ytterligare i detta slott, där de bildat snart sagdt det enda dekorativa elementet i dessa byggnader. Huru detta dekorerande element användts i de nordiska byggnaderna får man en fingervisning i en del af de finska slotten. I de svenska har denna art af dekoration för länge sedan försvunnit.

Sten Sture den äldre hade 1497 erhållit alla finska slott i för läning. Under sådant förhållande kunde man vara viss om att hans vapen skulle finnas i de finska borgarna. Så var äfven fallet. I Olofsborg finner man ett Sture- och ett Tott- (hans gemål var en medlem af denna familj) vapen ingraverade i en kalkstensplatta, inmurad i bröstet å en ytterst primitiv kamin, fig. 31. I Åbo finner man en i det hela väl gjord teekning af detta vapen numera

godtyekligt anbragt i yttre slottsväggen å inre borggården, fig. 32. Det har gifvetvis icke ursprungligen suttit här. Måne man skulle kunna antaga, att det varit inmuradt öfver den gamla ingångsdörren till borgen, fig. 22? I Viborg finnes i det lilla vackra förmaket, hvarom senare, i trenne fönsterniseber inmurade inalles sex vapensköldar, ställda två och två i hvar sitt fönster, en dekoration, som verkar synnerligen anslående, i synnerhet om, som man kan antaga, vapnen i tiden varit återgifna i färg och guld. Detta medeltida sätt att pryda fönsterniseberna med länsinnhafvarnes vapen är mig veterligen ej bevaradt i någon af de svenska borgarna.

I Åbo slottsräkenskaper talas ofta om slottets tinnar. Slottet var äfven tinnkrönt att döma af de ritningar, som ännu finnas bevarade i svenska krigsarkivet. Dessa tinnar äro, som framgår af de bevarade ritningarna, emellertid icke af någon särdeles konstnärlig verkan, de äro klumpigt gjorda och måhända ej ens riktigt ritade. För att studera denna fråga har

jag aftecknat en mängd olika tinnar å franska, nordtyska och svenska torn och murar, bland de sistnämnda de trenne som härmedelst biläggas. Två äro från det minnesrika Visby, fig. 35 och 36, samt en från ett hus i Ystad, fig. 37. I vårt land finnas icke mera, mig veterligen, tinnar bevarade på någon enda medeltida byggnad, men 1882 har jag aftecknat ett stycke af Viborgs ringmur, å hvilken man ser konturerna af trenne tinnar. Dessa tinnar voro med visshet ifrån slottets allra äldsta tider (se fig. 37). Det heter i Karlskrönikan om Karl Knutsson:

Fig. 31 Ugn i Olafsborg

Fig. 32. Sture vapen i Åbo slott.

»Han byggde sau kostlika på thet
 Fäste
 Thet sanna alla som ther gäste
 Ok gjorde ther the sköniste Mak
 Andra förtryta dem kalla med
 Taak
 Ok låt them mera ok omkring
 förtinna
 Att skönare slott skall man ey
 finna.»

Trenne af dessa tinnar hade som af bilden synes bevarats. Nedanför tinnarna fanns en gång för soldaterna. Hålen efter konsolerna funnos ännu på 80-talet kvar. När bågskytten gick på gången, hade han sandstensplattan mellan tinnarna ungefär vid brösthöjd (det är att märka, att hvarje tegel var ungefär 4 tum tjockt). Soldaten kunde från denna gång, skyddad af tinnarna och med stöd af sandstensplattan, lugnt afskjuta sin pil. Intressant hade det varit att öfvertyga sig om huruvida tinnarnas inre sidor (mot hvilka kalkstensplattorna senare, då mellanrummen fylldes, voro murade) stodo vinkelrätt emot ringmurens inre yta eller ej. Detta var dock numera omöjligt att konstatera;

ty först och främst var det förbjudet att lossa ett tegel i muren, vidare var yttre sidan af ringmuren med tillbladade tegel tillmurad på ett sätt, som skulle gjort hvarje undersökning resultatlös. Dessa trenne tinnar, eller rättare konturer till tinnar, äro emellertid

de enda, som af de tusental, hvilka en gång funnits på de finska borgarnas murkrön, ännu på 80-talet funnos kvar.¹

Märk det medeltida murningssättet å murpartiet under tinnarna. I hvarje skikt finnes ett tegel med ömsom koppyta, ömsom löpyta, medan i den moderna tegelmuren (se partiet ofvan tinnarna) förbanden erhållas därigenom, att hvartannat tegelvarf består af löpskikt och hvartannat af koppskikt. Uppmurad på detta sätt och tinnkrönt stod muren, tills kanonen började att spela en roll i försvaret af en fästning. Nu behöfdes tinnarna ej mera, hvarför de blefvo tillmurade med de sandstensplattor, som ursprungligen utgjort bottenplanet mellan tinnarna. Samtidigt utbrötos och öfverhvälfdes gluggar¹ för skyttet i de gamla murarna. Dessa gluggar placerades lämpligast betydligt lägre ned än tinnarna, och en ny gång anordnades under gluggarna för kanonerna och manskapet; lämningar af denna gång funnos ännu 1886. I Olofsborg finnes en sådan skyttegång, synnerligen pittoresk och öfvertäckt med bräd-tak (se fig. 38).

I Åbo slotts räkenskaper omnämnas dylika gångar, och en gammal bevarad ritning från borgen anger, att de voro försedda med tak.

Om vi till teckningen, fig. 37, från Viborgs slott, en teckning, som endast genom en tillfällighet kom att utföras och som länge varit förlagd, tillägga hvad vi numera känna om ringmurarna i våra äldre borgar genom de gräfningar, hvilka blifvit gjorda i Kuustö, se fig. 39, så kunna vi med säkerhet veta, huru en ringmur

¹ Bilden är schematisk. I verkligheten fanns gluggen icke på detta ställe.

Fig 33. Fönster i Karl Knutssons tornrum i Viborgs slott.

kring det gamla Åbo slott skall uppföras, såvida i en framtid förslag till en sådan komme att väckas, t. ex. för att omgärda den trädgård, som numera tillhör slottet.

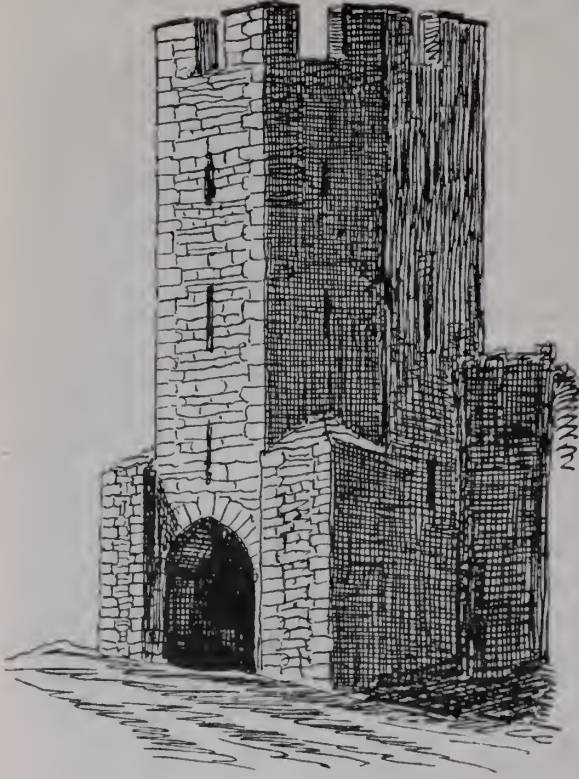

Fig. 34. Tinnkrönt torn från stadsmuren i Visby.

Hvad tinnarna å slottsgafarna i Åbo beträffar, så äro de barn af en långt senare tid än de tinnar vår teckning utvisar. Tinnarna hade från en militärteknisk nödvändighet blifvit ett dekorativt element. Först användes de på horisontala linier, senare däremot endast på stigande. I en gavel bildade de hvad som i arkitekturen kallas en »trappgavel». Dessa trappgaveltinnar finnas arrangerade på flera sätt, vanligast såsom uti fig. 36, och är det ungefärligen denna form jag för min del ville förorda till användning vid en blifvande restaurering af Åbo slott.

I ett afseende står Åbo slott alldeles ensamt bland alla nordiska medeltidsborgar. I norra flygeln af slottet finnes mellan slottets äldsta kapell, den senare så kallade Nunnekyrkan (i öster), och de rum, som beboddes af hertig Johan (i väster), en trappuppgång och korridor, hvilka äro ganska egendomliga i sitt slag. I det ofvannämnda kapellet inskjuter en murmassa, hvilken redan i ritningarna af 1770 angifves som kompakt mur. Undertecknad hade

Fig. 35. *Gafvel med tinnar i Visby.*

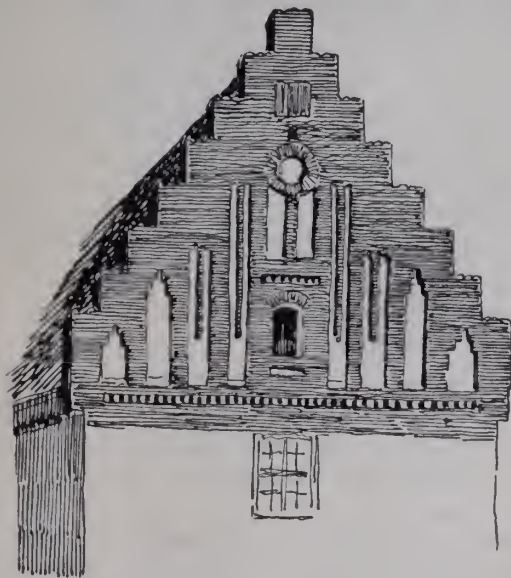

Fig. 36. *Tinnkrönt gafvel i Ystad.*

antagit, att denna svårförklarliga utbyggnad, till hvilken ingen öppning fanns och som höjde sig från kapellets golf ända upp till hvalffoten (omkring 24 fot), vore att anse som en art förstärkningsmur, en contrefort, uppförd här för att göra yttre muren, som ge-

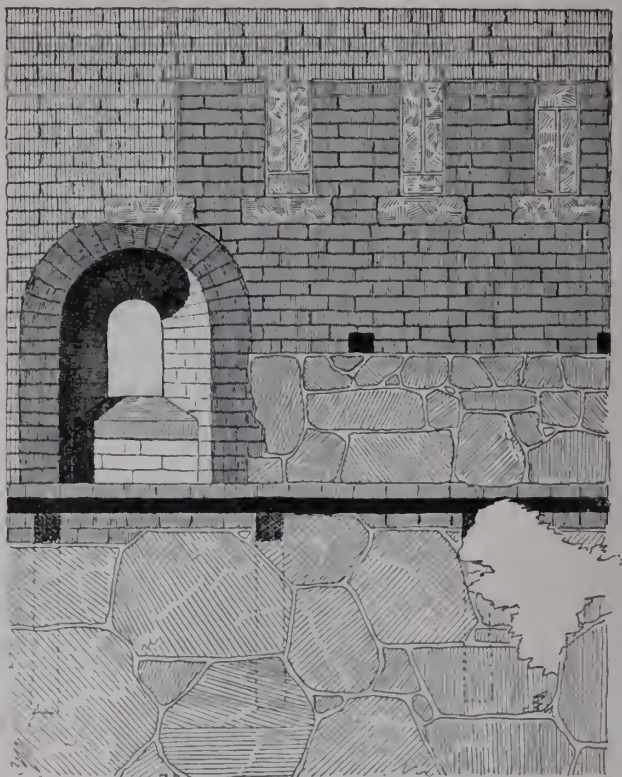

Fig. 37. Tinnar från ringmuren i Viborgs slott.

nom grundsättning eller yttre våld skadats, så stark som möjligt. Dylika contreforter finner man stundom i medeltida byggnader, ehuru -- det medges -- placerade på yttre sidan af byggnaden; så äfven å södra flygeln af Åbo slott. Vid närmare granskning föreföll dock denna teori icke fullt plausibel, hvarför det beslöts att uppifrån intränga i murmassan. Härvid fann man, såsom de bilagda teckningarna utvisa, att muren icke var kompakt utan en

ugn, den till dimensionen största, som, frånsedt några fullt moderna fabriksugnar, finnes i vårt land, se fig. 40 a. Ugnens mynning fanns

Fig. 38. Täckt skyttegång från Olofsborg.

på andra sidan om den ofvannämnda korridoren i en källare under hertig Johans rum. Ugnen var konstruerad efter samma princip

som de finska baduguarna. Öfver ett system af hvalfringar voro kullerstenar uppradade; mellan dessa stenar stego elden och röken uppåt, och när brasan var utbrunnen, leddes den varma luften in genom tvenne (trenne?) värmekanaler och spriddes i omgifvande rum. Ugnen är således en af de äldsta centralvärmeugnar, som någonstädes finnas bevarade. Då ugnen var full af aska och grus, beslöts, att den tillvaratagna askan skulle nog siktas, hvarvid ytterligare ett märkligt fynd gjordes. I gruset fanns ett trettiotal mynt, som, då detta skrives, icke ännu äro i detalj studerade; där

Fig. 39. Torn och mur på Kuusisto slott.
Rekonstruktion.

finnas mynt med icke slutna krona å myntteeknen, hvilka gå tillbaka åtminstone till tiden före Erik XIV. Skulle denna väldiga ugn, hvilken tjänat till värmekälla för slottets boningsrum, tillika i tiden varit den ugn, där myntmästaren göt den koppar och det silfver, hvaraf han sedan klippte till Åbo mynt? Som redan ofvan nämnts, är fyndet af denna ugn en fullkomligt enstaka företeelse i nordens kulturhistoria. Af konung Johans bref om badinrättningen i Svartsjö slott kan man gissa sig till att den svenska tekniken i fråga om ugnar icke stod på den primitiva ståndpunkt kaminerna i Kalmar, Gripsholm och annorstädes ange, men från denna gissning till en värmeledningsugn sådan vi ha den i Åbo slott är långt. Med säkerhet kan uppförandet af denna ugn ej anges, jag förlägger den för min del till tiden för öfvergången från den svenska medeltiden till den svenska renässansperioden.

Härmed skulle jag ha i det närmaste redogjort för allt hvad jag för min del afteeknat i Åbo slott och andra finska borgar från tiden före renässansens införande i Norden, och skulle således följa i ordning frågan om Åbo slott under renässansperioden.

Om man frågar sig, hvari består den förnämsta skiljaktigheten i ett nordiskt slottsrum före och efter renässansen, så tror jag, att man med kännedom om Vasakonungarnes insats i byggnadskonsten tämligen enhälligt skall svara: i fönsterinredningen. Praktiskt taget voro fönsterarrangemangen under Vasatiden under all kritik. Fönstren måste, äfven där de hade glas, ha varit dragiga och kalla, men estetiskt taget finnes väl knappast något vackrare, något mera poetiskt i hela denna periods arkitektur än dessa fönsterinredningar med sina djupa nischer, sin panel, sina bänkar, vapenmålningar och sina väfda och broderade förhängen och dynor.

De gamla fönstren före Vasatiden voro, där jag kunnat följa dem i vårt land, gamla gråbrödraklostret i Viborg, Åbo och Viborgs slott m. fl. ställen, sig lika. I Åbo ha de, som tydligt framgick vid re-

monten af fönstret i tredje våningen i västra tornet, ursprungligen varit små, trånga gluggar, ungefär en manshöjd från golfvet. Denna glugg, som delvis fanns kvar ännu år 1900, har redan under Johan III utvidgats till det fönster, »fyrkantigt efter den nya skamplunen» (som konungen säger om fönstren i Kalmar slott), som synes i fig. 41 (det öfre af dem). I stället för att slå ett rakt hvalf öfver fönsterkarmen och nischen, sköts en grof plank (i

Skärning i A-B.

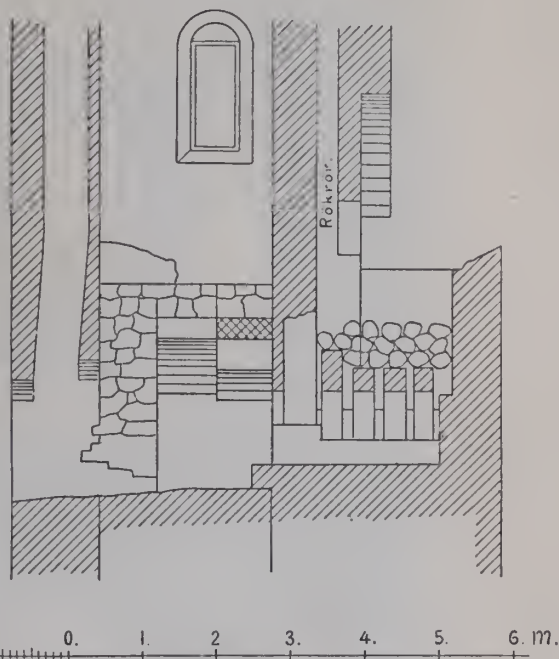

Fig. 40 a. Genomskärning af den gamla ugnen. Betäckningshvalfvet bortlämnadt.

Viborg var denna planka af ek) in öfver fönstret, och därpå mura-
des väggen utan vidare uppåt.

På sina ställen har man öfver plankan slagit en aflastningsbåge,
se teckningarna fig. 41—43. Denna båge är för det mesta otroligt
illa uppförd. Var fönstret redan förut tillräckligt stort och hvälfdt
och man det oaktadt ville hafva det som konung Johan skrifer »i
ett synligt Schick efter Arkitektiskt manér», så höggs en ränna i

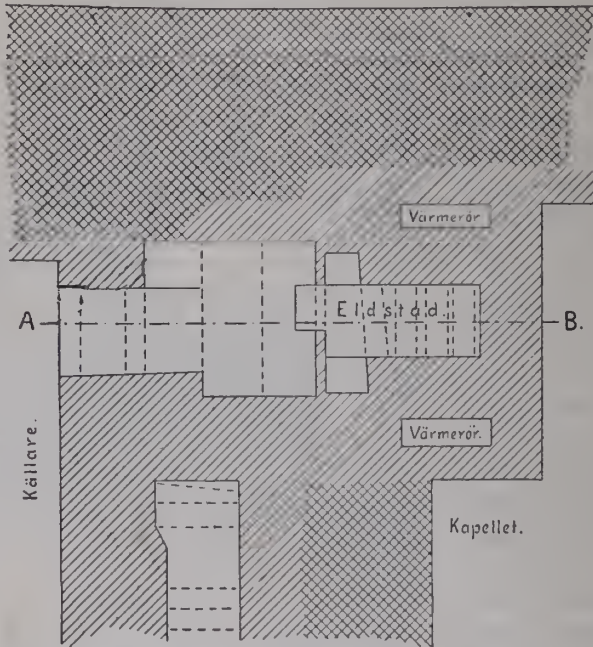

Fig. 40 b. Planteckning af den gamla ugnen.

hvalffoten och planka efter plankor stäcks in, tills man fick ett
jämnt tak öfver nischen. Mellanrummet mellan detta jämna tak
och hvalfvet utfylldes med tegel, grus, småsten etc. i kalkbruk.
På detta sätt hade man förfarit i ett af rummen i Viborgs slott
med det ena fönstret, men det andra har man lämnat efter den
»gamla skamplunen» hvälfdt, så att samma rum hade ett fyrkantigt
modernt och ett gammalmodigt, hvälfdt fönster. Fönsternischerna
kunde i de flesta fall icke förstöras uppåt, emedan i de låga rum-
men utrymme därför icke förefanns; förstoringen skedde således i

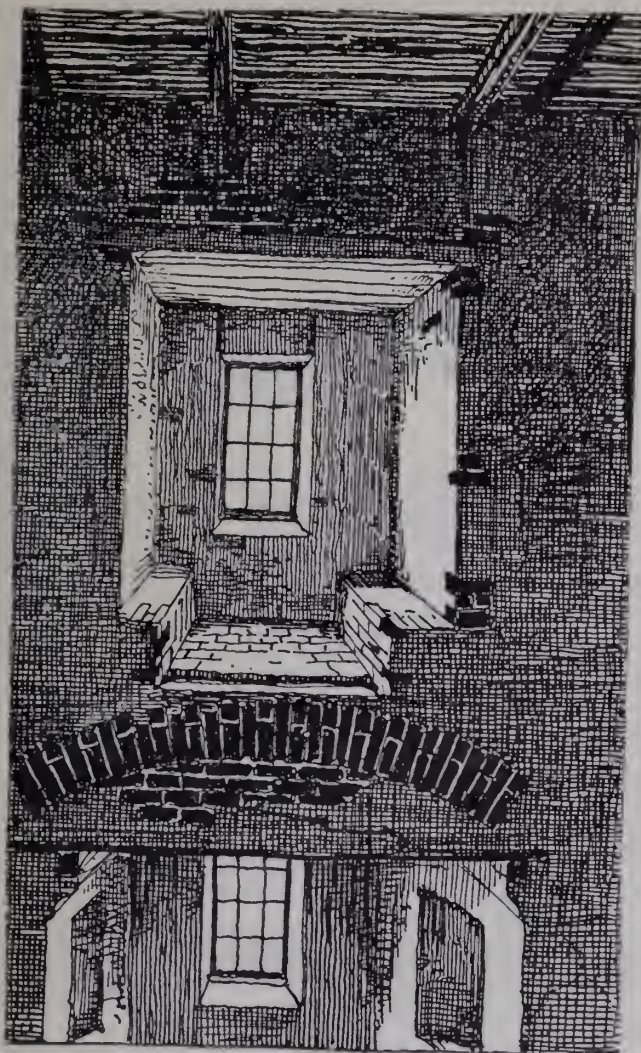

Fig. 41. Fönsternisch i Åbo slott.

de flesta fall nedåt. Också äro i de flesta rum i Åbo slott fönsterbänkarna mycket lågt belägna. Nischen försågs för öfrigt med i tegel uppmurade bänkar, som bekläddes med ryor och hyenden. I nischens väggar inreddes små förvaringsrum, som, om man får

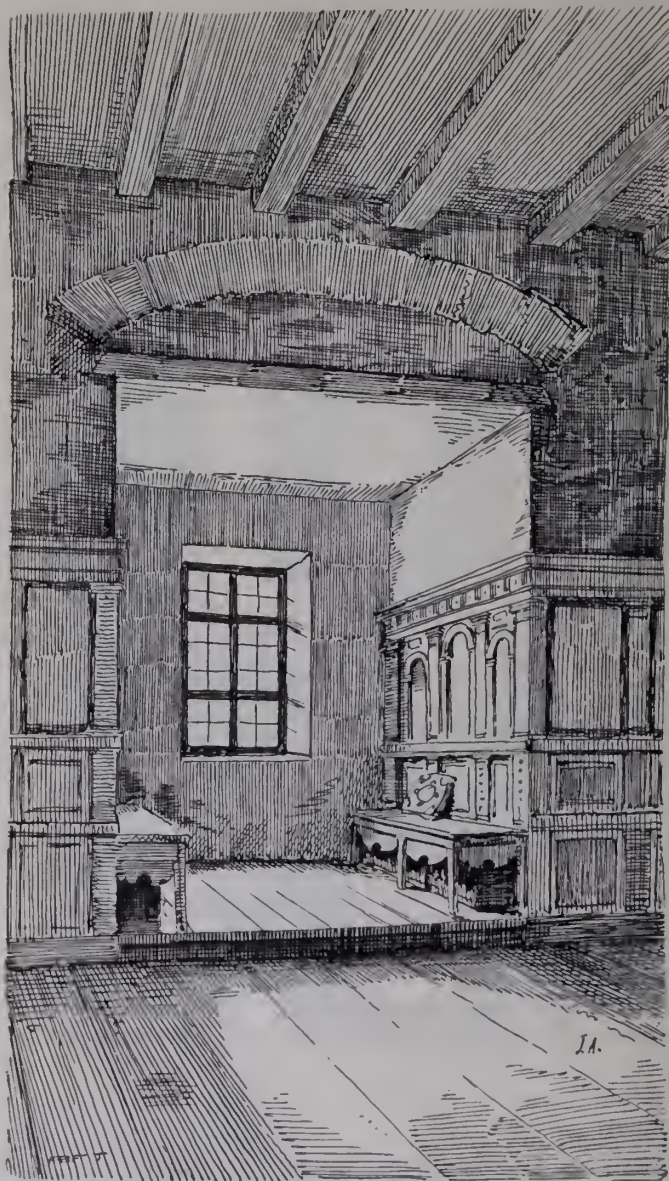

Fig. 42. Förslag till restauraion af ett fönster i Åbo slott med stöd af verkligheten (fig. 41) och förebilden fig. 43.

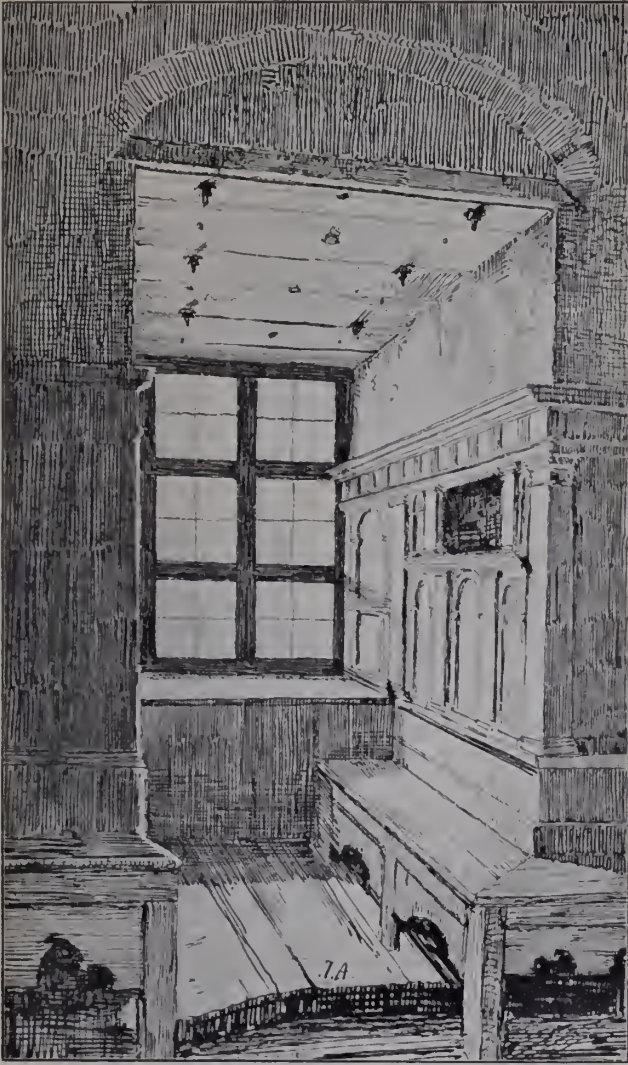

Fig. 43. Fönster från Gripsholms slott.

döma af spåren i Viborgs slott, icke voro försedda med dörrar utan med förhängen. Nischerna här voro, såvidt man kunde se, opanelade. Panelades nischen, försågs förvaringsrummet med en dörr

Fönsterkarm af ek på Åbo Slott (gamla delen).

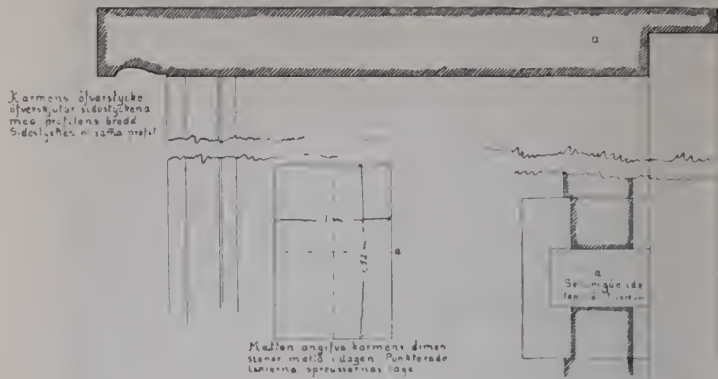

Fig. 44. Fönsterkarm från Åbo slott.

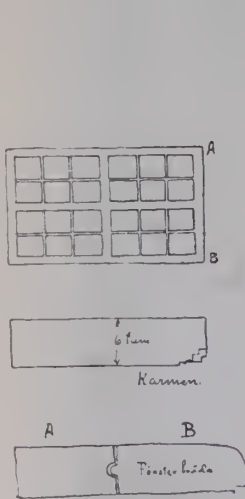

Fig. 45. Båge och karm från Viborgs slott.

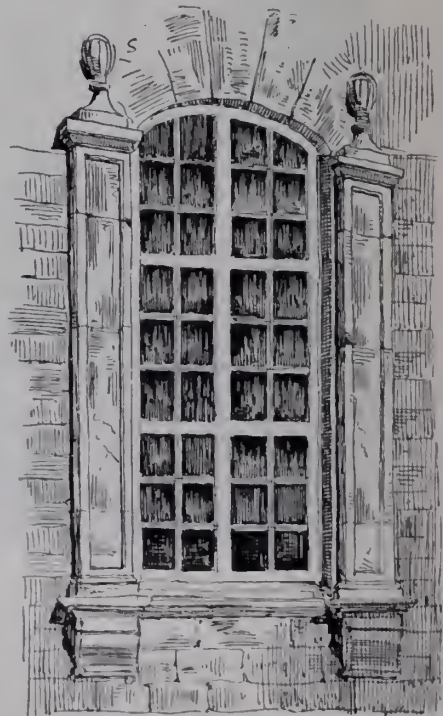

Fig. 46. Fönster från Vadstena slott.

eller lucka som i Gripsholm (fig. 43). I Gripsholm är den i tegel uppförda bänken i fönsternischen ieke borttagen utan (under hertig Karls tid) beklädd med bräder och konstnärligt väl sammanbyggd med nischens panel. Fönsterkarmarna placerades så långt ut som möjligt för att tillgodogöra allt disponibelt utrymme för nischen. I flera svenska slott äro dessa karmar nästan i linie med yttre muren. Karmarna voro enkla, svagt profilerade inåt rummen. De voro målade, åtminstone i ett af rummen i Vadstena slott i brunrött, i Viborgs i grönt. Bågarna delades af tjocka tvärspreusar i (vanligen) sex, stundom fyra delar. Inom dessa sutto små blyinfattade rutor i större fyrkantiga s. k. »taflor» inom en gemensam ram. Men ännu länge efter det fönsterglaslet allmänt användes i nordén, talas i räkenskapsböckerna om pergamentsrutor och pergamentsfönster.

Under remonten år 1900 i Åbo slott gjordes i en fönsternisch mellan tvenne gamla tegelstensmurar ett rart fynd. Man fann en karm, som, af allt att döma, är från renässansperioden (se fig. 44). Den har nämligen suttit i de stora fönstren i en del af byggnaden, där af allt att antaga Johan III:s praktvåning var belägen. Den har skyddats mot eldens åverkan vid den stora branden under Gustaf II Adolfs tid genom att fönsternischen inifrån varit tillmurad med en tunn tegelmur. Den liknar ett par gamla karmar från Kalmar slott och en mindre karm från Viborgs slott, se fig. 45. Den lilla fönsterkarmen i Viborgs slott fanns i rummet ofvan kappellet. Den var ställd horisontalt, men befanns vid närmare undersökning, att den förut varit ställd vertikalt (å annan plats), ty fönsterbrädan (bänken), som följde med karmen, var nu vänd mot nischens vägg, d. v. s. vertikalt. Fönsterbrädan bar alla spår af att i tiden blifvit sliten af den, som arbetat vid fönstret i det lilla rummet. Från karmen i Åbo slott hade bågarnas spreusar bortfallit, men hålen efter dessa finnas kvar, man kan således fullkomligt säkert restaurera denna karm. Med dessa båda lämningar från fönster i våra fornborgar kan ingen tvekan uppstå, huru fönstren i de anseiligare rummen i slottet böra restaureras, om man vill hålla sig till tiden för Vasarnes regering.

Jag har i bilden, fig. 41, velat visa ett af fönstren i Åbo slott, sådant det nu är. I fig. 42 visar jag, huru detta samma fönster kan restaureras, och för att klargöra, hvarpå jag stöder denna min restauration, har jag tecknat en interiör från Gripsholms slott,

Fig. 47. Fönster från
Vadstena slott.

fig. 43, det rum i fängelsetornet, som vanligen kallas »Johan III:s fängelse»; i äldre tider benämndes rummet »konung Sigismunds kammare». Vi kunna med all säkerhet hålla före, att det varit hertig Karls sängkammare. »En anspråkslös men verkningsfull och i hög grad intressant interiör, jämte kungsgemaket i Kalmar slott den fullständigast och bäst bibehållna, som vårt land (Sverige) numera äger, var från denna period», säger Gustaf

Fig. 48 a. Profil från ramen till en panel-
ruta i Gripsholms slott.

Fig. 48 b. Inre tak från Viborgs slott.

Upmark om detta vackra rum. Hertig Karl, hvars valspråk: »Gott ist mein Trost» finnes i rummet, blef herre till slottet 1572. Omkring 1580 kan man antaga, att rummet varit färdigt. Dekorationen utfördes enligt Eichhorn »af gamle mäster Hans, målare i Strängnäs».

Ungefär vid samma tid, 1560—85, pågingo högst betydande arbeten i Åbo slott (se »Ur Åbo slotts byggnadshistoria», sid. 80). Då jag i samma arbete, sid. 76, påvisat, att sniekare oeh murmästare efterskrefvos från Kalmar att »pynta några sköna rum» i Åbo slott, att bygg- och vallmästare allt emellanåt sändes öfver från Sverige till Finland, så kan man vid en blifvande restauration af Åbo slott, hvad rummens dekoration beträffar, utan tvekan lägga de svenska slottens utstyrel till grund för hvad som kan oeh i en del rum bör göras i Åbo slott, om man nämligen vill hålla sig till Vasatiden.

I ingen annan byggnadsdetalj i våra gamla slott finna vi renässansens första böljeslag mot Norden så starkt, så kraftigt markerade som i dessa fönsterombyggnader. Dessa ombyggnader voro icke blott en estetisk vinning, en seger för skönhetskänslan, ty hurn rikt en sådan fönsternisch kunde dekoreras, finna vi i det gyllne rummet i Kalmar slott, i Gripsholm, se fig. 43, oeh Vadstena — med dem oeh genom dem skedde en hel revolution i hygieniskt oeh konsthistoriskt afseende i Norden. I de skumma boningarna infördes luft oeh ljus oeh därmed en hel mängd af nya intryk oeh nya fordringar på hvardagslivets komfort. Arkitekturen är en ofördragsam konst, den förstör det gamla oeh sätter in det nya i det gamlas ställe. Också blefvo i alla slotten boningsrummen inom en jämförelsevis kort tid i detta afseende totalt ombyggda, så att numera endast ytterst få spår af hvad som före renässansen fanns i detta afseende bevarats till våra dagar; till dessa hör det ofvannämnda fönstret i lilla rundeln i Viborgs slott.

Ur Giorgio Vasaris märkvärdiga konsthistoria framgår, att arkitekten Baccio d'Agnolo var i strid med sina samtida därför, att han ville införa nya element i byggnadskonsten. Han förföljdes af sonetter oeh smädedikter för de kornischer han anbragte öfver fönstren i de palats han byggde. Hela renässansens rika blomningstid hade förgått i Italien, innan denna nyhet hann Norden. Såvidt jag känner, kommo de första fönsteromfattningarna i svensk renässans till synes i Vadstena slott (1563), oeh att de kommit hit öfver Belgien oeh Holland, därom bära deras former tydligt vittne. I Åbo slott ha fönsteromfattningar icke förefunnits; äfven i detta afseende har byggnaden bevarat sin ålderdomliga prägel i likhet med äldre delar af Kalmar slott, Örbyhus, Örebro m. fl. svenska fornborgar oeh slott. Jag har afteeknat fönstren i Vadstena (se fig. 46—47)

egentligen för att i dem ytterligare påvisa den för tiden karakteristiska fönsterindelningen; detta är nämligen en af de första frågor, som, då fråga blir om restauration af Åbo slott, på allvar måste tagas upp. För att klargöra denna sak må tilläggas, att då Ljung-

Fig. 48 c. Panel i gyllene salen i Kalmar slott.
Fotografi efter nat.

man beskriver (1740—50) de arbeten, som utfördes å Grips-holms slott, fäller han följande yttrande om de gamla fönstren, nämligen att dessa »hade helt små rutor, af runda och mångkantiga fasoner»; dessa rutor måtte ha varit infattade i bly eller tenn, ty det heter, att de ersattes med nya, stora »kittrutor».

Utom i fönstren visar sig den nya tidens formvärld i rummens tak. »Taak» eller »täcken», som det heter i räkenskaperna under Johan III:s tid genomgå under renässansperioden i nordens stora förändringar. Den äldsta formen af trätak (mellangolf), bjälktak, ersattes nu af de s. k. »paneltäcken», utförda i »slätt brädeverk». Af dessa senare, den nordiska renässansens praktarbeten, finnes icke ett enda bevaradt i vårt land. Att tak panelades i Åbo slott, d. v. s. från »bjälketak» förändrades till »paneltäcken»,

veta vi med visshet, men denna härlighet har vid den stora eldsvådan 1614 gått totalt förlorad. Det heter t. ex. i räkenskaperna från 1552 »Snidkere panelade frustugans tak, väggar och bänkar». De mellantak, som nu finnas i Åbo slott, äro från en senare period, uppförda i afsikt att bilda starka golf för allt det krigsmaterial, som i tiden i slottet förvarades. Af de gammaldags bjälktaken

finner man emellertid ännu spår af murarna i slottets rum. Hålen efter takbjälkarna ange, huru dessa tak varit lagda.

I Viborgs slott fanns emellertid ett gammalt bjälktak i ett böningsrum (icke magasin eller nederlagsrum), som väl kan ha varit

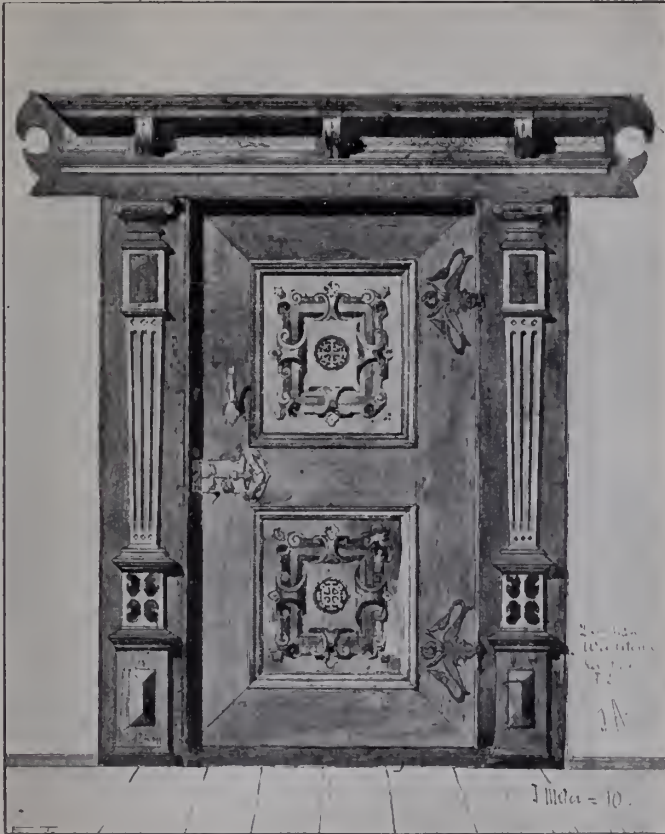

Fig. 49. Dörr från Vadstena slott. Rekonstruktion af Fr. Lilliekvist.

från en senare tid men då omlagdt i enlighet med principerna för de äldre bjälktaken. Ett sådant finnes i audienssalen i Gripsholm samt (odekorerade) i flera af slottets oansenligare rum. Bifogade teekning, fig. 48 b, visar bjälktaket från Viborgs slott. Bjälkarna af ansenliga dimensioner (9×12 tum), voro tätt lagda, hvila med

sina ändar på en ännu svårare bjälke, hvilken, utom att den hvilade på muren (med ungefär två tum), uppbars af massiva, i väggen inmurade konsoler. Man hade, antager jag, kommit till denna kuriösa konstruktion af det skäl, att golfvasarna, om de med sina

Fig. 50. Parti af fasaden till Rydboholm.

Fig. 51. Parti af fasaden till Kalmar slott.

ändar murades in i de massiva, långsamt torkande yttermurarna, lätt nog angripits af röta. Annat var det med dessa ofvannända konsoler: om de visade tecken till förmultning, kunde de lätt utbytas mot nya, utan att någon skada skedde.

Som redan nämdes, finnas inga paneltak mera bevarade i de finska fornborgarna; i Sverige ha vi däremot flera utomordentligt

vackra och dyrbara. Jag påminner om taket i gyllene salen i Kalmar slott och några af taken i Gripsholm. Panelningen af väggarna var icke blott ett lyxbegär utan en hygienisk nödvändighet, ty de tjocka, ofta af gråsten uppförda, illa plåstrade (så kallades inre puts) murarna måste ha varit mycket kalla. Då man icke hade stort andra sittplatser än bänkar längs väggarna och i syn-

Fig. 52. Vadstena slott. Akvarell af J. A.

nerhet i fönsternischerna, måste det panelas bakom dessa. Om man läser en följd af gamla inventarieförteckningar, skall man förvånas öfver det oändligt ringa antalet stolar. Stolen nämnes sent och är alltid en lyxartikel. Här bilägges en profil till en panelruta i Gripsholm. En af de allra vackraste paneler, som man öfver hufvud taget någonstädes får se, är den i björk utförda panelen i Kalmar slott, ett mästerverk i sitt slag, som ovillkorligen borde reproduceras i något af rummen i Åbo slott.

Jag bilägger här en dörr, rekonstruerad af Fr. Lilliekvist, från Vadstena slott, som jag för min del gärna såge reproducerad i något af rummen i Åbo. Jag har utfört en ritning af dörren i färg. Af bilagda tvenne teckningar, fig. 50 och 51, af hvilka den förra

Fig. 53. Vindsfönster från Gripsholms slott.

visar ett hörnparti af fasaden till det gamla Sture- och Vasagodsets corps de logis Rydboholm, den andra ett midtelparti af fasaden till Kalmar slott, framgår, huru oändligt enkla äfven dessa lysande borgar kunde te sig. Af hvardera framgår, att fönstren totalt saknade omfattningar och att dörren är endast en öppning i en mur. Takgesimsen (antagligen af senare tid) är så enkel som möjligt.

Fasaderna till Åbo slott ha också i dess välmaktsdagar icke sett bättre ut än hvad i dessa tvenne fasadpartier anges. Borgens egenskap af att i första rummet vara en fästning, tillät ingen yttre utsmyckning. Icke ens de enkla nischerna från slottet i Tavastehus eller de stafverk, som i denna borg pryder en af ingångsdörrarna, se fig. 18, kom här i fråga. Först sedan borgen blef en furstebostad under Johan III:s tid, 1556—63, får den äfven till sitt yttre en utsmyckning, som gör, att den ej längre har utseende af en enda klumpig massa.

Medan den fullt utbildade renessansens konstnärer sökte skönheten i byggnaden

i det målmedvetna, symmetriska linespelet, i detaljutsmyckningen, i de horisontellt dragna listverken, stod ungrenässansens konstnär ännu inne i medeltidens gotik och öfvergångstid och sökte och

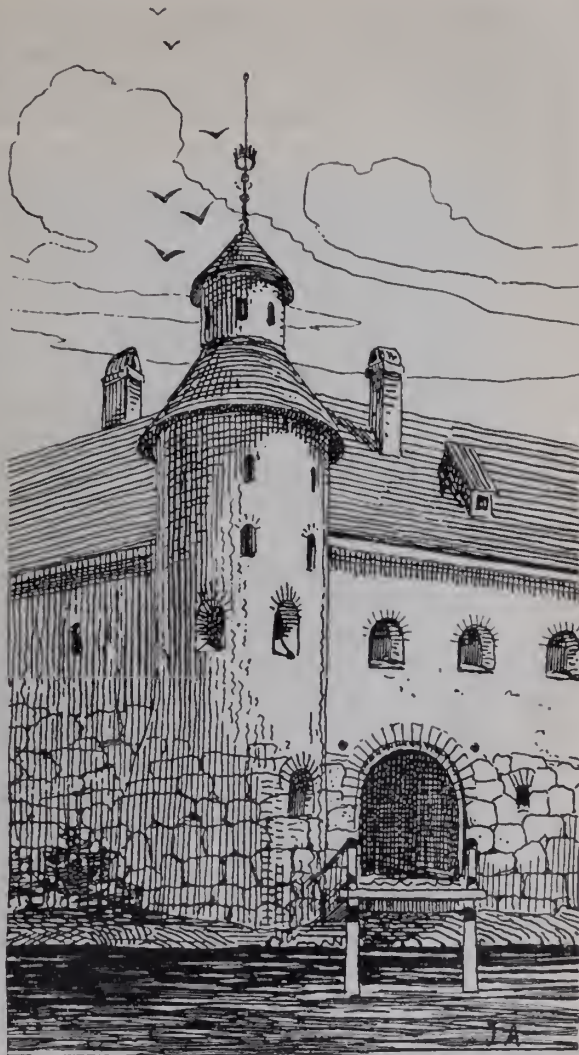

Fig. 54. Porttorn vid yttre muren till Viborgs slott. Delvis efter en gammal teckning.

fann effekter (nästan omedvetet) i massverkan, i en godtycklig fördelning af byggnadsverkets olika delar och utsmyckning af dess mest markanta delar, t. ex. tornspirar och portaler. Då han därtill icke bands af stränga fordringar på konstruktionens soliditet och minst af allt af stilens enhet, åstadkom han ett verk, som, när det åtminstone lykades någorlunda, gaf genom det måleriska, det pittoreska och naiva i hela anläggningen ett behag åt hans arbete, som i dag som är tjusar vårt sinne. Frånsedt det intresse, som ett århundraden gammalt byggnadsverk väcker hos oss genom sin historia och sin ålder, kan man i dessa den tidiga nordiska renässansens minnesmärken ännu i dag ej annat än beundra den rent arkitektoniska helhetsverkan, som kommer oss tillmötes t. ex. i Kalmar, Gripsholm och Vadstena åldriga byggnader.

Dessa komplexer af torn och nyckfullt placerade utsprång, utbyggda flyglar och trappor verka på nutidsmänniskan, trött vid det regelrätta skapandet, utpinad af symmetriens oföränderlighet, med betagande kraft.

det hela äro de medel, med hvilka den tidens arkitekter nå detta sitt mål, få och enkla. Dess värre har jag bland mina teckningar icke många af dessa detaljer. Jag nämner här vindskuporna, som, afbrytande den stora taklisten, hvilken för öfrigt alltid är af små dimensioner, gifva byggnadens silhuett ett så måleriskt käckt utseende. Dessa kupor, som i en del slott — Gripsholm — af ålder varit placerade t. o. m. på yttermurens krön, äro enkelt utförda i tegel och kalksten, dekorerade med de för nordens karakteristiska, i kalkrappning utförda, grunda, cirkelrunda fördjupningar. Då stora delar af Gripsholms, Kalmar och Åbo slott utfördes samtidigt, t. o. m. af allt att antaga delvis med användande af samma arbetskraft,¹ så har jag trott att man i framtiden vid en kommande restauration af Åbo slott kunde tillåta sig att å

¹ Den 13 aug. 1555 hade Gustaf Vasa besökt Åbo slott. Den 26 april året därpå skrifer han till Germund Svensson i Kalmar och befaller honom att »handla med mester Jacob (Richter) att han ville förskicka — med de skepp som nu från Calmar till Fiuland löpandes varda, några goda murmästare och snickare af dem där äro på Calmar slott, som kunde bygga och pynta några sköna rum, där han (hertig Johan) kunde vara uti».

Antonio de la Roche (della Rocca), kallad Persson, var en skicklig marmorarbetare i Åbo, som tidigare arbetat i Vadstena. »Murarmester Lu cas skickas från Lofön till Åbo» etc. etc.

dess yngre delar använda detta vackra och vid denna tid allmänt omtyckta motiv, se fig. 53.

Den största konstnärliga verkan fingo dessa byggnader emellertid af de många oregelbundet anordnade och vackert krönta tor-

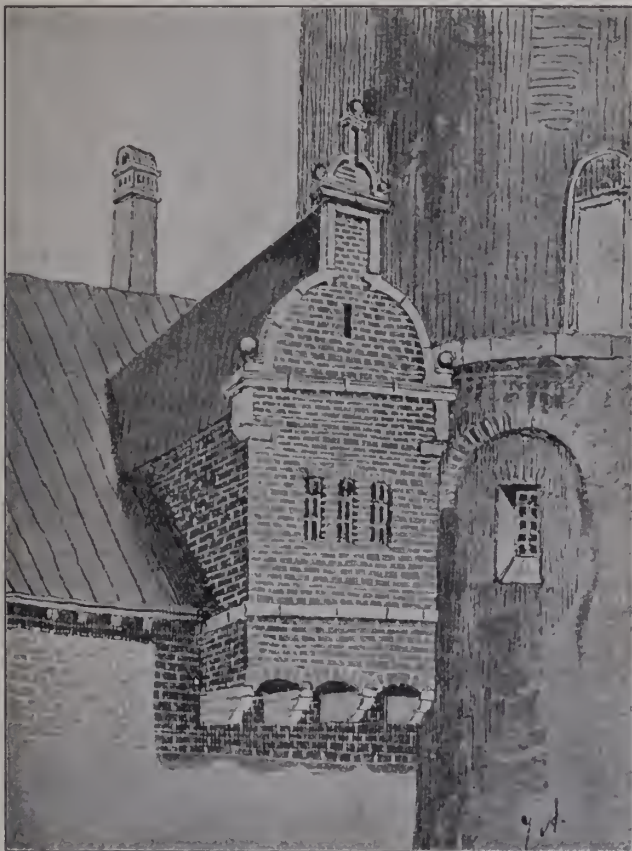

Fig. 55. Karnaportorn från Gripsholms slott. (Restauration.)

nen. Att i Åbo slott funnits flera torn framgår af, bland annat, Olof Celsius yttrande i hans Kung Gustafs historia, där det heter: »förutom dessa fyra torn, hvilka — — fienden» etc. Då gamla slottet aldrig kunnat ha flera än två och då det sexkantiga tornet på nya borgens södra sida är det tredje, måste det fjärde ha funnits inom

nya borgen och låg, att döma af allt hvad vi veta om borgar af detta slag och särskildt om Åbo slott vid denna tid, vid den nuvarande infartsporten. Ja, om sexkantiga tornet vid denna tid icke var uppdraget med spira öfver kringliggande murar, funnos vid porten tvenne torn. I räkenskaperna uppges det att 1544 trenne torn, norra, södra och porttornet, förseddes med nytt tak; 1584

Fig. 56. Tornet till Heittis kyrka.

heter det, att öfver porten uppfördes ett torn, i hvilket inreddes rum. Därtill åtgick omkring 50,000 tegel samt kalk, ankarjärn och tjära i mängd. Ännu 1668 heter det, att en ny trappa uppförts till altanen för porten. I förbigående må nämnas, att af ofvanstående framgår, att den östra flygeln — i hvilken Pehr Brahe sedan bodde — fanns allaredan 1544, och antagligen var den icke ny vid denna tid. Porten till den gjordes ny 1547. Därtill åtgick bland annat 4 Ltt järn. Det stora torn, som således otvifvelaktigt fanns här, var antingen ett karnap- eller ett altautorn eller ock en

barfrid. För det förra talar ett yttrande i räkenskaperna för 1668, där det heter, att »stockar ha lagts till en ny trappa till altanen för

WISBORG'S SLOTT'S MUR.
BARFRIDER.

Fig. 57. Visbys slottsmur. Barfrider.

Fig. 58. Mazmo klockstapel.

Fig. 59. Kerholms slott.

Fig. 60. Lilla rundelen i Visborgs slott.

yttre porten». Yttre porten är väl icke gärna någon annan än porten i den yttre borggården eller förborgen, desto hellre som orda-

lydelsen i sammanhanget i räkenskaperna häntyder därpå. Nu är emellertid altan här liktydigt med karnap. Var det en barfrid, som stod på den låga mantelmuren, så hänvisa vi till fig. 57, var det ett fast porttorn, kunde det se ut som porttornet till Viborgs slott, se fig. 54. Var det ett karnaporn på pelare, kunde det se ut ungefär såsom karnapornet å Gripsholms inre borggård. Var det åter ett hängande karnap- eller altantorn, hvilket jag håller

Fig. 61. Ulfaby klockstapel.

för att det var, så kunde det se ut som det lilla häng-tornet på en machieaulilist öfver infartsporten i Gripsholm (se fig. 55) (den är ny); i detta fall kunde i tornet finnas rum i tvenne våningar. Det satt då så högt uppe, att det egendomliga vapnet öfver porten, hvarom vi senare skola tala, kunde ha haft sin plats ograveradt där det nu är. Karnap, häng-torn, var en mycket onttyckt prydnad i den nordiska reuässansen. Karnapet hvilar vanligen på från väggen utgående konsoler eller på en utefter densamma löpande pelare, stundom är det dock direkt neddraget ända till marken. Ordet härledes från

ett medeltida latinskt ord, Carnapeum = myggnät, betyder äfven ett af förhängen på alla sidor omslutet rum.

Huru många tornen i Åbo slott i själfva verket varit, därom kunna meningarna vara delade. I mitt projekt till restauration har jag bortlämnat karnap- eller porttornet, af skäl att ingen ritning i dag som är bevarat för oss ens en antydning om huru det kunnat se ut. Det kunde ju hända, att när en gång restaurationsarbetet vidtager, spår af detsamma kunna komma i dagen, angifvande åtminstone på ett ungefär, huru det varit anordnad. Tilldessa måste till och med hvarje gissning rörande detta torn skjutas å sido.

Uti mitt projekt har jag afslutat våningen ofvan porten med en gafvel uti den renässansstil, som de första Vasarne införde och den sista direkta Vasaarfvningen, Kristina, utbildade.

Huru många dessa torn ännu varit, det troliga är dock, att de varit öfvertäckta med den art spiror, som specifikt svenska till sin art i dag som är bevarats å alla svenska slott som jag känner — utom Nyslotts fäste — och hvilka gå igen i mer eller mindre rik eller klumpig form uti en stor del af våra äldre kyrkor och uti några af våra foruborgar, Viborg och Kexholm. Jag har aftecknat och målat en hel mängd af dessa tornformer, och samlingen skulle utan svårighet kunna fås mångdubbelt större. Fig. 58—64 visa alla, huru tornspiran, här rättare tornbetäckningen, från en fyrkantig undre del öfvergår till en åttkantig lanternin. I alla de nysnämnda är öfvergången svängd i hvad man vanligen kallar hjälm-torn. Denna hjälmformade del är belagd med olika material, plåt i järn (i Viborg fig. 60), i koppar (i Kalmar fig. 62, 63), i läkt, (i Lampis fig. 64 och Maxmo fig. 58). När man studerar Dahlbergs Svæcia, finner man samma former snart sagdt i oändliga variationer, ofta med tillsats af starkt utsirade och markerade vindskupor, prydda med voluter, obelisker och knoppar.

Allt utvisande, att denna form i hela det Sverige, som byggde under 15:e och 17:de seklet i dessa rikt svängda, mångbuktande linier såg idealet för sin byggnadskonst, när det gällde att verka med prakt och glans. Där är en väsentlig skillnad mellan det dansknordtyska sättet och det svenska att bilda dessa tornafslutningar. Hos danskar och tyskar blef tornafslutningen en spira, vanligtvis särskildt rikt utsirad med buktande prydnader, se exempelvis Nikolai kyrka, Rosenborgs slott, börsen i Köpenhamn m. fl. I Sverige blef, som nämndes, tornbetäckningen under renässansen nästan aldrig en spira utan en kupol-(hjälm-)artad afslutning med en mer eller mindre krönande turell. Det var väl medellösheten, bristen på penningar, som äfven i detta fall lade sin hämsko på furstarnas byggnadskonst, och i stilens, i den goda smakens intresse vann det hela på denna nödtvungna sparsamhet.

Dessa tornbetäckningar voro vanligen prydda med i plåt utförda väderflöjlar. Flera af dem voro, att döma af teckningarna, rikt utsirade med stora knoppar, i plåt uthuggna sirater i form af kronor, kors och slingor. Särskildt tycks Svartsjö slott ha varit rikligt prydt med dem. I Åbo slott saknades de icke heller, de

Fig. 62. *Stora tornet i Kalmar slott.*
Akvarell af J. A.

Fig. 63. *Torn från Kalmar slott.*
Akvarell af J. A.

Fig. 64 *Klockstapel vid Lampis kyrka.*

Fig. 65 a.

Fig. 66. Rundel vid slottet i Viborg.

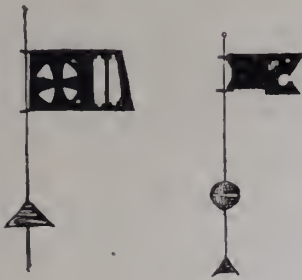

Fig. 67. Rundel vid slottet i Vadstena.

Fig. 65 b—f.

omnämmas ett par gånger i räkenskaperna. Fig. 65 visa »fföjlar», dels äldre, dels yngre, aftecknade efter naturen. Den i visst afseende intressantaste är den med kunglig krona och årtalet 1700.

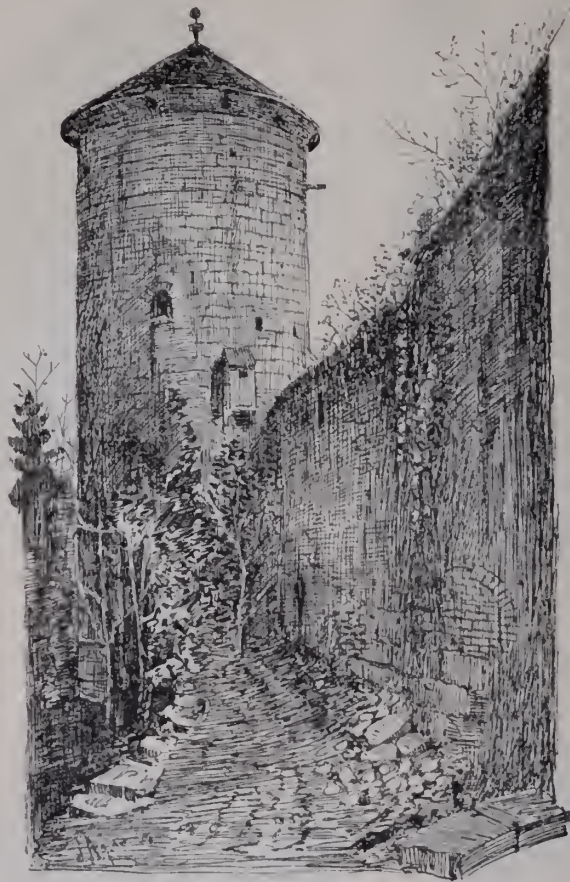

Fig. 68 a. Torn i slottet Gisors.

Den är från Viborgs slott, där den fanns å vinden i slottets nordvästra hörn.

Så länge de nordiska borgarna endast hade att stå emot fiendens pilar och belägringsmaskiner, voro de att anse som ointagliga. Uppförda nästan utan undantag på öar, behöfde de vid denna tid

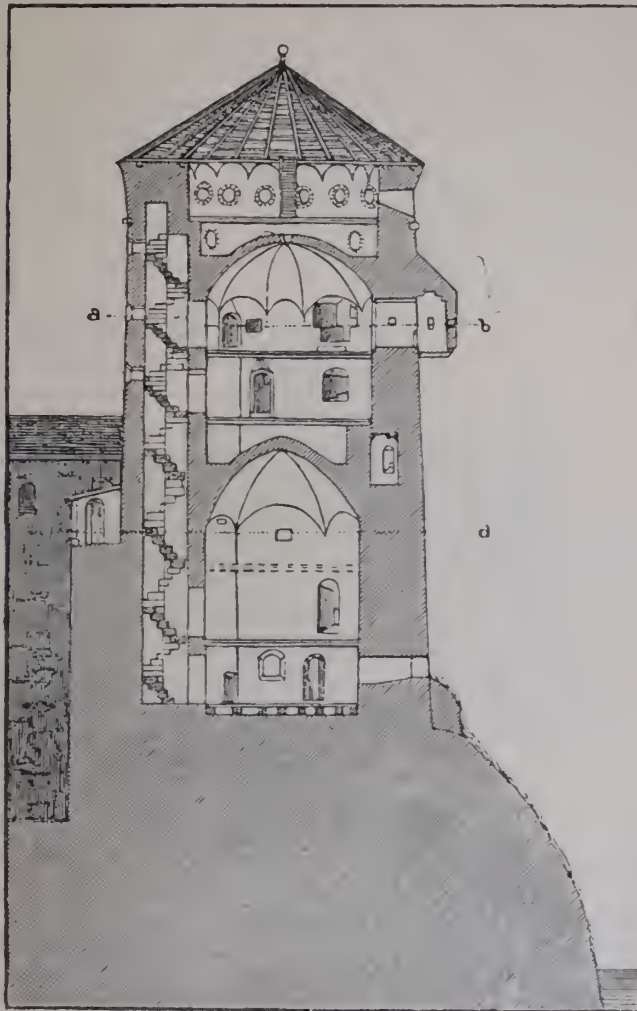

Fig. 68 b. Genomskärning af ett torn i Olofsborg vid Nyslott.

inga egentliga utanverk; staketet, vallgravven (diket) och på vissa ställen låga jordvallar (ofta delvis uppförda af timmer) utanför porten voro allt, som kom i fråga. Innesluten inom borgens starka gråstensmurar kunde besättningen, om den endast var väl provianterad, hålla ut snart sagdt huru länge som helst.

När kanonerna emellertid blefvo så pass farliga, att deras skott kunde skada de gamla borgarna, måste man, för att hålla fienden på afstånd, anlägga utanverk. Ännu nödvändigare blefvo dessa, när de s. k. fyrbollarna eller eldkulorna uppfunnos. I Norden inträffade det förra under Gustaf I, det senare under Johan III. Så länge fyrbollarna gjordes af »lärftpungar, rullade i svafvel och

Fig. 69. Projekt till återuppförande af Kajaneborgs fäste efter en teckning af 1729.

pulver, genomstungna af i pulver indränkta och torkade stickor», som de beskrivas i Petter Månssons kuriösa bok »Stridskonst», voro de så pass lätta, att de icke kunde kastas långt. Men senare blefvo de för sitt ändamål lämpligare, och det voro de redan, när Jakob Pontus de la Gardie intog Kexholm. Taek vare dessa fyrbollar måste utanverken så att säga tvinga sig på den tidens fortifikationsofficerare. Också uppträdde nu samtidigt flera befästnings-skolor, såsom den italienska, den franska, den nederländska och den svenska. Det skulle föra oss för långt att redogöra för diffe-

rensarna mellan alla dessa olika system; här må blott nämnas, att italienarne kallade sina utanverk pasteyer, hvilket ord senare i Frankrike (enligt någras antagande) blir bastion; i Sverige heter det pastej, som skrives på olika sätt. I den svenska befästningskonsten intaga de s. k. »rundelarna» det främsta rummet i utanverken och gifva hela det nya systemet sin karaktär. De första rundelarna uppfördes omkring 1544, och ännu hundra år senare använder Dahlberg de runda tornen som hufvudverk vid fästningsbyggnaderna i Malmö,

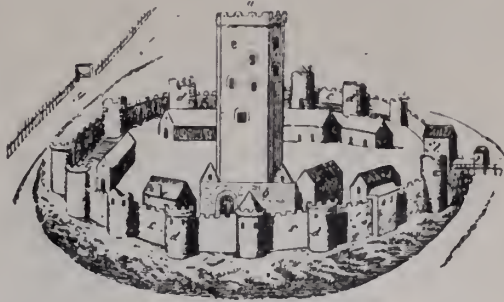
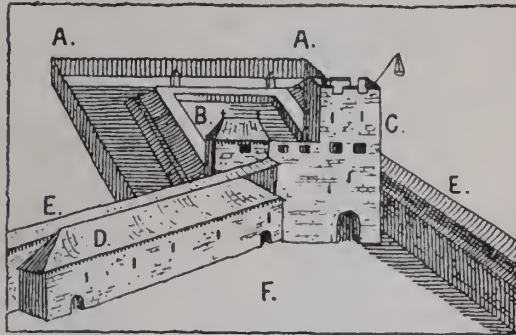

Fig. 70 Helsingborgs Kärna efter en gammal teckning.

WISBORG SLOTT. PORTVÄRNET.

Fig. 71. Wisborgs slott. Portvärnet. M. E. Dahlbergs Suecia a. et h.

Fig. 72. Utfallsport från Kezholm. Akvarell af J. A.

Fig. 73. Örbyhus. Ur Erik Dahlbergs Succia a. et h.

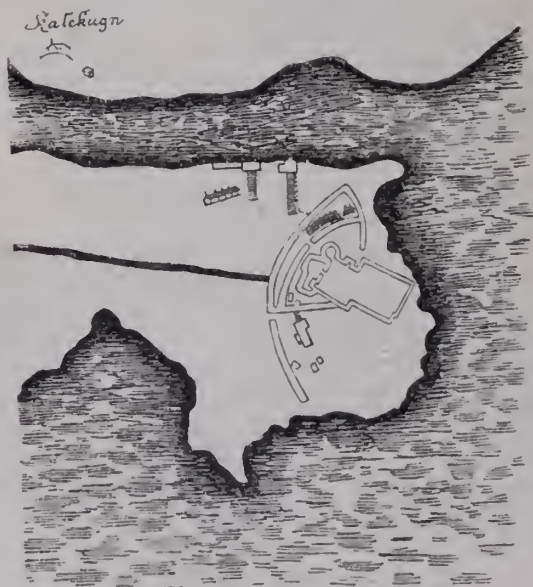

Fig. 74. Situationsplan af Åbo slott.

Landskrona, Göteborg m. fl. Fredriksborg vid Vaxholm skall vara Europas största runda torn. Uppfinnaren af dessa runda torn kan

Fig. 75. *Kastellholm.*

ej anges, men Gustaf Vasa var bland dem, som tidigast använde dem följdriktigt och i stor skala. Rundeln var ett lågt, rundt torn, beläget i ett hörn af en fästning och med i det närmaste $\frac{3}{4}$ af sin

korda skjutande utom murens lif, d. v. s. dess yttre linier. Runda torn under namn af »rondeletti» hade af italiendarne begagnats redan tidigare. Ja, äfven i Finland ha vi haft flera »rondeletti» i Olofsborg (fig. 68 b). Det runda tornet i Gisors i Nordfrankrike, fig. 68 a, är så godt som modellen till tornet i Olofsborg. Dessa voro

Fig. 76. Hertig Johans vapen öfver porten i Åbo slott.

doek icke »rundeler», icke utanverk, de utgjorde tvärtom »kärnan» i hela fästningen, lågo icke heller i fästningens hörn utan längs den grada muren d. ä. kurtiner (så i Kexholm) eller t. o. m. innanför dem. Vidare voro dessa runda torn höga (Olofsborg), medan rundeln alltid var låg. Mot slutet af Vasatiden blir namnet till den grad en faekterm i fortifikationen, att det betecknar ett hörnparti i ett utanverk, äfven om detta är polygont; så heter det t. ex. i Karl XII:s krigshistoria: »den mångkantade rundeln i Narva», »lilla

rundeln i Åbo slott norr om porten», men denna lilla rundel har i alla tider, såvidt man vet, varit månghörnig.

Som ofvan nämndes, utfördes det första runda tornet i det dåtida Sverige omkring 1544, det uppfördes i Kalmar. Det ruuda tornet i Åbo utfördes under Johan III:s tid, åren 1549—70. Jag har antecknat »Henrik van Cöllner sändes till Åbo för att hjälpa Lars Michelson att uppföra den stora rundeln i förborgen till Åbo slott». Rundelarnas konstruktion var som följer. Midti rundelen finnes en grof pelare af tegel, medan ytterväggarna till sin öfvervägande del äro af gråsten. Mellan ytterväggarna och midtspelarna voro starka ringhvalf slagna i tvenne våningar (så i Viborg). På dessa hvalf hvilade golfvasarna, som buro mellangolf och kanoner. Våningarna voro mycket låga, något mera än en manshöjd. Den nedersta tycks ha användts som lagerrum och proviantmagasin. Dess fönster vette endast inåt fästningen. Kanonerna voro placerade i gluggarna, som vette utåt. För att röken från kanonerna ieke skulle blifva besvärlig för manskapet, fanns i hvalvet ofvan denna glugg ett dragrör. Till systemet hörde, att rundeln skulle ha en turell eller taklykta, vanligen med hjälutak eller spira, i hvilkens lanternin, hals eller i hålkälen, som bar upp bekröningen, arrangerades stora öppningar, allt för samma ändamål för att vid långvarig skottväxling afleda röken (se fig. 67). Ungefär så är rundeln i Viborg, fig. 66 — den bäst bevarade af de svenska rundelarna — än i dag, och alla, som jag varit i tillfälle att studera, äro enligt samma system, om oek smärre afvikningar förekomma.

När kanonskotten aflossas från slika runda torn, löpa kulorna radiellt från centrum utåt. Ju längre deras bana är, desto större blir den vinkel mellan radierna, som tillåter fienden nalkas fästningsverket; vinkeln kallas »den döda vinkeln». Jag har en gång t. o. m. sett »den döda svenska vinkeln». För att råda bot mot denna svaghet i systemet placerades gluggarna sieksack.

De nordiska borgarna voro tidigt nog omgifna af yttre försvarsverk. Fig. 70 utvisar ringmuren kring Helsingborgs »Kärna». Fig. 71, huru porten till Visborg värnats. A är staketet, B bollverket, C porttornet, E kurtinen. I Örbyhus slott se vi redan en längre hunnan fästningsbyggnadsskala, fig. 73, vi äro redan inue i renässansens pasteyer och rundelar. Bifogade lilla situationsplan af Åbo slott före tiden efter 1597 visar oss en följd af låga utau-

verk (fig. 74). De äro nu alla förstörda, men huru portarna kunnat ha varit uppförda i dessa låga murar, ser man i fig. 72, som visar en utfallsport i en af vallarna i Kexholms fäste. Port som vall vackert utförda af sandstenskvadrer.

Biläggande en pennteekning öfver det gamla romantiska, vackert belägna Kastellholm på Åland, slutar jag med en teekning af det originella vapen, som i dag som är finnes öfver porten till Åbo slott. Det komponerades, då Johan blef hertig af Finland och talar heraldiskt om att en medlem af Vasasläkten (hjärtskölden), arsprins till Svea (tre kronor) och Göta land (lejonet öfver de tre strömmarna), erhållit i förläning det egentliga Finland (hjärmen öfver två fanor) och Satakunda (björnen med svärdet).

Bidrag till kännedomen om fylgja-tron.

Af

Maj Lagerheim.

I de isländska sagorna talas ganska ofta om en mans eller en ätts *fylgja* eller *fyggjukona* (eller *hamingja*), hvarmed menas ett öfvernaturligt och i allmänhet osynligt väsen, som på mystiskt sätt är förenadt med mannens—ättens—öde. Då fylgjan visar sig i synlig gestalt, uppträder hon antingen i djurskepnad eller såsom en kvinna. Det förra är det vanligaste.

I de nedannämnda källorna omtalas fylgjur i följande fall:

A. I djurskepnad:

1. I Njåla 23 berättar Hoskuld Dalakollsson för sina män, att han i drömmen sett en stor björn, hvars make icke fanns, åtföljd af två ungar gå ut från hans hus och bege sig till hans broder Ruts, och han tillägger, att det icke kan vara någon annans fylgja än Gunnar från Lidarändes. Gunnar hade dagen förut varit där förklädd och icke blifvit igenkänd, lika litet som hos Rut, dit han sedan gått.

De sagor, som för ändamålet genomgåts, äro: *Njåla* (Oldskrift-selskabets upplaga, Kbnhvn 1875), *Vatnsdælasaga*, *Hallfredarsaga* (båda i Fornsögur utg. af Vigfusson och Möbius, Leipzig 1860), *Ljósvetningasaga*, *Vígaglúmssaga* (båda i *Islendinga Sögur* II, Kbnhvn 1830) och *Gíslasaga Súrssonar* (*Islendinga Sögur* 25, Reykjavik 1899. De två olika redaktionerna betecknas med I och II). Dessutom ha ett par exempel hämtats från Eddadikterna. Siffrorna beteckna vid sagornas namn kapitel, vid Eddasångernas vers (enligt Sijmons upplaga).

2. Njal och hans huskarl Tord sitta en dag ute på gården. Tord får plötsligt se en bock, som brukade gå omkring på tunet, ligga där alldeles blodig. Njal ser hvarken bock eller annat och förklarar, att Tord sett sin fylgja. Han är alltså en dödsmärkt man (Nj. 41).

3. Gunnar från Lidarände rider hemåt med sina bägge bröder. Plötsligt blir han så sömnig, att han måste stanna och lägga sig att sofva. Han drömmer då, att han blir anfallen af en flock vargar. Själ f lyckas han försvara sig, men hans yngste bror blir ihjälrifven. De tre bröderna fortsätta ridten, men bli efter en liten stund angripna af fiender, som legat i försåt. Den yngste brodern dödas under striden. Att vargarna äro fiendernas fylgjor, säges icke, men säkerligen uppfattar sagan dem så (Nj. 62).

4. I Njala 156 berättas om några vikingar, att de tre nätter å rad voro utsatta för öfvernaturliga faror. Tredje natten var det korpar med näbbar och klor af järn, som anföllo dem. Detta uttydes så: korparna äro »de ovänner, som ni tro på och som skola draga eder ned till helvetets kval». Korparna få väl därför betraktas som ovännernas fylgjor, ehuru de icke så betecknas.

5. I Vatnsd. 42 berättas, att Torkel silfri natten före en sammankomst, vid hvilken han hoppades blifva vald till gode, drömde, att han red ner igenom Vatnsdalen på en röd häst, som knappt tycktes röra vid marken. Han berättar drömmen för sin hustru och uttyder den så, att det »lyser rödt för honom», och en upphöjelse väntar honom. Men hustrun har en annan mening; hon tycker, att drömmen är ett ondt förebud. Häst heter mar (*marr*) säger hon, och »mar er mannsfylgja», och röd syntes den, om den skulle bli blodig; det kunde hända, att Torkel blefve dräpt vid sammankomsten. Så skedde ock. Enligt sammanhanget tycks alltså den häst, Torkel i drömmen rider, vara hans egen fylgja — såvida den icke är hans dråpsmans, hvilket dock förefaller mycket osannolikt.

6. Einar i Tvärå drömde en gång, att en stor präktig oxe med starka horn gick upp genom bygden och kom till Modruvalla, hans broder Gudmunds gård. Sedan den där gått omkring till hvarje hus på gården, gick den till högsätet och föll där ned död. Einar menade, att detta var ett förebud för viktiga händelser, »ok er jetta mannfylgjur». Straxt därefter kommer Gndmund hem och går, som han brukar, till hvarje hus på sin gård, innan

han går in och sätter sig i högsätet. Efter en liten stund sjunker han tillbaka död (Ljósv. 21).

7. Gudmnds son Eyolf drömde en natt, att han var ute och red, och att en floek nötkreatnr kom emot honom. Bland dem var en stor röd oxe, som ville göra honom illa, och en folkilsken tjur samt en mängd småboskap. Hans fosterfader, för hvilken han omtalade drömmen, sade, att det var hans ovänners »mannafylgjur», och att oxen följde Torvard och tjuren Hall. Torvard och Hall voro hans förnämsta fiender (Ljósv. 26).

8. Gisle Surrson drömmer, innan hans svåger Vestein blir mördad, att en huggorm kommer slingrande från en närbelägen gård och biter Vestein till döds. Följande natt drömmer han, att en varg kommer från samma gård och biter ihjäl Vestein (Gisl. I 14). Visserligen säges här ieke uttryckligen, att dessa djur äro fylgjur, men man kan ta för gifvet, att de så uppfattades. Huggormen följde väl trollkarlen Torgrim, som genom att trolla oväder öfver Gisles gård, där Vestein befann sig, möjliggjorde mordet, och vargen Torgrim Freysgode, som utförde det (jfr Gisl. II 18).

9. Omedelbart före sin sista strid drömmer den fredlöse Gisle Surrson, som alltjämt förföljes af sina fiender, att stora fåglar, som tyktes ha vältrat sig i blod, kommo in i huset. När han vaknat och berättat drömmen, höras redan fiendernas röster utanför. — Ieke heller här kallas djuren fylgjur, men att de skola uppfattas som sådana, antydes bl. a. däraf, att Gisle, som förut ieke kunnat sofva, plötsligt gripes af sömnighet, hvilket ofta framställes som ett tecken till fylgjors annalkande (jfr nedan) (Gisl. I 33).

10. Blott delvis i djurskepnad uppträder fylgjan i en dröm, som samme Gisle Surrson haft någon tid före den nyss omtalade. Han drömde då, att hans fiender angrepo honom. Främst gick tjutande en man med varghufvud. Honom högg Gisle midt itu. Så behandlades också, då öfverfallet ägde rum, den som först angrep Gisle. Denne var en man vid namn Helge, som flera gånger användts som spion mot Gisle. Troligen uppfattar sagan drömmens varghöfdade man som denne Helges fylgja (Gisl. I 32).

11. På samma sätt tror Kostbera sig se Atles *ham* (här = hamingja, fylgja), då hon i drömmen ser en örn flyga in och längs igenom huset (Atlamá 18).

B. Såsom en kvinna visar sig fylgjan i följande fall:

12. Torsten Ingemundsson var bjuden till gästabud till en trollkunnig kvinna vid namn Groa. Tre nätter innan han skulle fara hemifrån drömde han, att ättens fylgja (»kona sú er fylgt hafði þeim frændum») kom till honom och bad honom ieke fara. Han invände, att han lofvat komma, hvilket fylgjan ansåg mycket oklokt; han skulle få ondt af det. På samma sätt kom hon och varnade honom de båda följande nätterna, och rörde vid hans ögon, tillägger sagan. Detta sistnämnda drags betydelse förblir oförklarad. Torsten lydde varningen och föregaf sig vara sjuk för att slippa resa. Äfven hans fränder stannade hemma för hans skull. Det visade sig sedan, att Groa genom trollkonster beställt ett jordskred, som förstörde hennes gård och dödade alla därvarande (Vatnsd. 36).

13. Då Hallfred vandrædaskald var på väg ut till Island och var dödssjnk, varseblefvo hans kamrater en storväxt brynjeklädd kvinna, som gick på vattnet efter skeppet, »och hon gick på böljorna som på land», tillägger sagan. Hallfred såg dit och »såg, att det var hans fylgjukona». Han sade: »jag uppsäger all förbindelse med dig». Hon frågade om Torvald, Hallfreds broder, ville taga emot henne, men han nekade. Då sade den unge Hallfred, skaldens son: »jag vill ta emot dig». Därefter försvaun hon (Hallfr. 11).

14. Glum Eyolfsson drömde en natt, att han stod ute på sin gård Tvärå och såg utåt fjorden. Då såg han en kvinna komma från kusten uppåt land och styra kosan till Tvärå. Hon var så lång, att hennes axlar räckte upp till fjällen. Glum gick emot henne och bjöd henne till sig. Därefter vaknade han. Denna dröm tydde han själf så, att hans morfar, den mäktige hersen Vigfuss i Norge, dött, och kvinnan var hans »*hamingja*», som nu ville slå sig ned hos Glum (Vigagl. 9).

15. Såsom fylgjur, eller kanske snarare som med dem närbesläktade väsen, kan man oek betrakta de i Gislasaga Sürsönar uppträdande drömkvinnorna (draumkonur). Gisle drömde mycket och hade sådana drömmar, hvilkas innebörd var tydlig (han var »draumamaðr mikill ok berdreymr»). En gång, då han jämrat sig i sömnen och hans hustru frågade om orsaken, berättade han följande (Gisl. I 22): »Jag har två drömkvinnor; den ena är välvillig mot mig, men den andra säger mig alltid något, som syns mig värre, än hvad som förut händt mig, och spår mig endast ondt.»

Denna gång hade han drömt, att han kom in i en sal, där många hans vänner och fränder suto; sju eldar brunno där, somliga voro tämligen nerbrunna, men andra brunno som klarast. Då kom den goda drömkvinnan (»draumkona mín hin betri») in och sade honom, att de sju eldarna betecknade de år, Gisle ännu hade kvar att lefva. Hon uppmanade honom att under den tid, han hade kvar, öfvergifva galdrar och hednisk trolldom och vara barmhärtig mot döfva, halta och fattiga — ett drag, som tydligen härstammar från den kristne sagoberättaren (doek hade Gisle enl. II blifvit primsignad i Danmark). — Enl. II 22 säger Gisle först, att han drömt om den onda drömkvinnan (så en verri konan), men sedan berättas drömmen på samma sätt som i I, så att hennes närvaro i berättelsen är öfverflödigt, om den ieke kommit dit för att motivera, att Gisle jämrat sig i sömnen. Detta är doek ett drag, som ofta återkommer, närhelst den sofvande har betydelsefulla drömmar. — En annan gång (I 24, II 23) berättar han, att den onda drömkvinnan nu ofta kom till honom och alltid ville gnida in honom med blod och tvätta honom i blod och talade onda ord till honom. — På ett annat ställe säges, att den onda drömkvinnan kom oupphörligt, men stundom äfven den goda. En natt kom den goda ridande på en grå häst. Hon bjöd Gisle att följa med till hennes boning. De komma till ett stort hus och gå in i en smyckad sal. »Hit skall du komma», säger drömkvinnan, »när du är död, och här skall du njuta ägodelar och lyeka» (Gisl. I 19). — Då de sju år, som den goda drömkvinnan lofvat honom, voro förlidna, kom den onda och sade, att hon nu skulle omintetgöra allt hvad den goda sagt. På hans hufvud knöt hon en blodig hufva (Gisl. I 32). — Taek vare de ständiga onda drömmarna blef Gisle slutligen, berättar sagan, så mörkrädd, att han ieke vågade vara ensam. — I en af de visor, i hvilka han omtalar drömmarna, talar han om en kvinna, som gråtande stod vid hans sida och förband hans sår. Om denna kvinna var den goda drömkvinnan eller skaldens hustru, framgår ieke af sammanhanget.

Det är emellertid att märka, att dessa kvinnor aldrig kallas fylgjor och i sitt uppträdande skilja sig rätt mycket från fylgjorna.

16. Såsom en trollkvinna ridande på en varg uppträder Helge Hjorvardssons fylgja kort före hans död, då hon möter hans broder Hedin i skogen och erbjuder sig att följa honom (Helgakviða Hjorvardssonar, prosast. före v. 31; jfr prosast. före 35).

17. I Njala 96 nämnes i förbigående bland Sidu-Halls söner »þiðrandi sá er disir drápu». Den händelse, som här åsyftas, finnes omtalad i Flatöboken I s. 420. Förloppet är följande: Sidu-Hall har gästabad, och en af gästerna är hans vän Torhall spåman. Denne, som en tid haft underliga aningar, varnar om kvällen de närvarande för att gå ut under natten. Om det bultade på dörren, skulle de icke bry sig om det; annars skulle det gå dem illa. När alla gått till hvila, bultar det på dörren. Ingen öppnar. Detta upprepas tre gånger. Då stiger Tidrande, som har sin plats närmast dörren, upp, tar sitt svärd och går och öppnar. Då han kommer ut, ser han ingen, men hör hästtramp norrifrån. Därefter ser han nio svartklädda kvinnor med dragna svärd komma ridande. Söderifrån komma nio ljusklädda på hvita hästar. Tidrande vill gå in och omtala synen, men angripes då af de svartklädda kvinnorna. Han försvarar sig tappert, men blir fälld. Man finner honom sedan sårad utanför dörren. I dagningen dör han, men har dessförinnan hunnit berätta, hvad som händt honom. Torhall spåman menar, att dessa kvinnor voro inga andra än »fylgjur yðrar frænda». Enligt Torhalls aningar förestod ett religionsombyte, och en bättre religion skulle komma till landet. Detta menade han att de ättens diser, som följt den gamla tron, förutsett. De visste, att de då måste skiljas från ätten, men dessförinnan ville de ha en skatt af den. De bättre diserna hade velat hjälpa Tidrande, men icke kunnat.

Diserna äro här ätt-fylgjor.

18. Såsom en enskild mans fylgjor uppträda de med denna benämning i Atlamál 25, där Glaumvor, Gunnars maka, berättar, att hon drömt, att döda kvinnor i sorgdräkt kommit för att bjuda Gunnar till sig. Drömmen betydde, trodde hon, att hans diser blifvit maktlösa.

19. Här må oek anföras en berättelse ur Vigaglúms saga 21 om öfvernaturliga kvinnor, som väl icke kunna räknas för fylgjor, men dock stå dessa nära. Glum drömde en natt, att han såg två kvinnor, som hade ett tråg mellan sig och öste blod öfver hela häradet, hvilket ansågs båda viktiga händelser. Möjligen äro dessa kvinnor höfdingars fylgjor eller kanske någon slags häradsfylgjor. Såsom en art af ödesgudinnor uppfattas de tydligt.

C. I följande fall lämnas vi i ovisshet om fylgjans gestalt, eller hon uppträder osynlig.

20. I Njala 69 berättas, att några män en natt redo till Lidarände för att öfverfalla Gunnar. På vägen grepos de af så stark sömnlust, att de måste lägga sig ner och sofva i en skog. Samma natt hände sig, att Gunnars vän Njal icke kunde sofva utan gick ut och in i stugan. Då han tillfrågades om orsaken, svarade han, att han såg mycket, många fientliga fylgjor, som tillhörde Gunnars ovänner, men det underliga var, att fast de läto ilskna och stridslystna, så uppträdde de obeslutsamt. Här nämnes icke, i hvilken gestalt Njal såg fylgjorna, men troligast förefaller, att de i likhet med alla andra fylgjor, som i denna saga visa sig, uppträdde i djurskepnad.

21. I några af sagornas berättelser om fylgjor göra dessa icke sin närvaro förnimbar för synen utan på annat sätt. I Njala 12 säger den trollkunnige Svan till dråparen Tjostolf, som hos honom sökt skydd mot Osvifrs hämnd: »Nu komma Osvifrs fylgjor på oss», och i detsamma gäspar han. Här tycks fylgjornas närhet endast gifva sig till känna genom plötsligt påkommen sömnhet; doek är ju icke uteslutet, att Svan såg fylgjorna, ehuru sagan tiger därom.

22. Då Eyolf Gudmundsson efter att ha dräpt Torarin Hoskuldsson, red öfver Vodlubeden, snafvade hans häst, och han föll af och blef så stelbent af fallet, att han en lång tid inte kunde gå. Då han träffar den kloke Finne och för denne omtalar händelsen, förklarar Finne, att det var Torvards och hans fränders fylgjor, som Eyolf icke kunnat hålla stånd mot. Torvard var den dräpte Torarins broder och följaktligen Eyolfs fiende (Ljós. 30).

* * *

D. Slutligen anföras här de fall, då fylgjor omtalas på ett mera obestämdt sätt, utan att de ha uppenbarat sig vare sig i synlig måtto eller annorledes.

23. Då Torolf heljarskinn väntade att bli anfallen af sina fiender Ingemundssönerna, sade han: »de där bröderna ha starka fylgjor» (»rammar fylgjur»). Det var därför rådligast att gömma sig, om de komme (Vatnsd. 30).

24. Det ofvan eiterade samtalet mellan Eyolf och Finne (Ljósv. 30) fortsättes så, att Eyolf säger: »menar du, att deras fylgjur äro duktigare än mina och mina fränders?»

Dessa båda exempel närma sig de talesätt, där *hamingja* begagnas i afbleknad betydelse om en mans lyeka eller framgång, synonymt med orden *gipta*, *gæfa*. *Hamingja* kan vara alldeles liktydigt med *fylgja* — så användes det i *Vigaglums saga* om *Vigfuss herses fylgja* — men vanligare är den ofvannämnda betydelsen. Man tänkte sig, åtminstone ursprungligen, att lyekan berodde på *fylgjan*. Detta sammanhang är skönjbart i vissa ex. Då *Torsten Ingemundsson* tack vare *fylgjans* varning undgått *Groas* försåt, säger hon, att det är svårt att stå emot *Ingemundssonernas* »*gipta*» (*Vatnsd.* 36; se ex. 12 ofvan). Så säges också i *Njála* 58, att det är svårt att »gå emot *Gunnars gipta*». Flera liknande ex. finnas. *Gipta* är väl här tänkt som det mått af framgång, som är bestämdt för en människa. Doek tyeks begreppet *tangera fylgja*-föreställningen.

Man kunde låna en annans *gipta* eller *hamingja* för att utföra något svårt uppdrag. Så lånar *Olaf Tryggvason Hallfred* sin *gipta*, när han skiekar honom att döda *Torleif* (*Hallfr.* 6). »Ok skal ek til leggja mina *giptu*», heter det. I kap. 7 berättas, att *Hallfred* lyekas försvara sig mot en fiende »med Guds hjälp och konung *Olafs gipta*», och i *Ljósv.* 32 säger *Eyolf* sig skola utföra ett konungens uppdrag »med konungens *hamingja*». I *Vatnsd.* 3 säges *Torsten Ketilsson* förlita sig på sin faders *hamingja*, och det är tack vare *hamingjan* han kommer oskadd från ett farligt äfventyr (kap. 4).

Hamingjan följde oek med namnet (*Vatnsd.* 7 och 13). Om man lyekas i en sak, beror på *hamingjan* (*Vatnsd.* 8). En *hamingjumadr* eller *giptumadr* är den, som har lyekan med sig (däremot säges om *Gisle Sursson*, att han icke är någon *gæfumadr*, ehuru han är en förträfflig man). Äfven i dessa talesätt ligger *fylgjatron* kanske bakom, men *hamingjan* eller *giptan* fattas icke såsom ett personligt väsen.

Såsom af ofvan anförda exempel framgår, uppenbarar *fylgjan* sig vanligen i drömmen, blott sällan ser man henne i vaket tillstånd. På de 20 exemplen på, att *fylgjur* visat sig för människor, komma endast 6 fall, då det skett i vaket tillstånd. I tre af dessa

fall bebådar det dens död, hvars fylgja visar sig. Njals huskarl Tord (ex. 2) och Hallfred vandrædaskald (ex. 13) se båda sin egen fylgja kort före sin död.¹ Hedin i Helgakv. Hj. (ex. 16) ser sin broders fylgja kort före dennes död. Af de öfriga tre fallen är ex. 4 en mycket fantastisk berättelse, föga representativ för ifrågasvarande föreställningsvärld, och ex. 17 icke heller fullt analogt med andra fylgjauppenbarelser, ty det är ättens och på samma gång asatrons diser, som Tidrande ser; i båda fallen följer emellertid den persous död, som sett synen. I ex. 20 bebådar synen ingens död; men Njal var en man, som såg mer än andra, och sådana se vakna, hvad andra blott se i drömmen.²

Det kan således — för våra källors vidkommande — uppställas som regel, att fylgjan för vanliga människor (som icke äro »synska») blott visar sig i drömmen, utom då hon varslar död för den hon följer (event. för den som ser henne). I drömvärlden hör fylgjan hemma. Den sofvande, som drömmer om fylggor, jämrar sig vanligen i sömnen. En egendomlighet, som upprepas i flera af berättelserna, är att fylgjans annalkande ger sig till känna genom en plötsligt påkommande obetvinglig sömnlust. Så är fallet med Gunnar i ex. 3. Einars dröm om brodern Gudmunds fylgja (ex. 6) inträder icke heller under nattens sömn, utan det heter, att han lade sig ned och somnade, på e. m. som det tycks, och man kan förutsätta, att den omtalade sömnigheten äfven här tänkes ha kommit på. När Gisle Sursson drömmer om fåglarna (ex. 9), hade han förut icke kunnat sofva, men gripes plötsligt af sömnighet. Denna omständighet förekommer aldrig, då det är drömkvinnorna, som besöka honom. Ex. 21 är i detta afseende särskildt att beakta (se

¹ Man kan dock icke af föreliggande källor dra den slutsatsen, att det med nödvändighet ansågs för ett dödsbud, om man med vakna ögon såg sin egen fylgja, ty Hallfred var redan döende, och hans fylgja kom för att söka en annan man att följa; och hvad Tord beträffar, så behöfver man inte i Njals ord: »Þú munt vera maðr feigr, ok munt Þú sjet hafa fylgju þína», inlägga den meningen: du måste dö snart, emedan du sett din egen fylgja; utan det är naturligare att tolka dem så: det är din fylgja du sett, och hon var blodig, det måste betyda döden. — Å andra sidan finnes i dessa sagor intet ex. på, att en man, utan att vara nära döden, vaken sett sin fylgja.

² Möjligen utgör ex. 21 ett härmed likställt fall, om näml. Svan såg Osvifrs fylggor, hvilket sagan dock icke omtalar. Äfven Svan var »clairvoyant».

ofvan!). Men ännu märkligare är berättelsen om, huru Njal ser Gunnars ovänners fylgjur (ex. 20). Här är det nämligen de, hvilkas fylgjur visa sig, som icke kunna motstå sömnlusten. Det tycks, som om sagans mening i detta fall vore, att deras fylgjur icke kunde visa sig för Njal, annat än om de själfva sofvo.

En i ögonen fallande olikhet mellan fylgja-uppenbarelserna är den, att det stundom är den egna fylgjan, stundom en annans fylgja, som visar sig. Endast i ex. 13 är det både Hallfred själf och hans följeslagare, som se hans fylgja. Vi ha redan nämnt de fall, då någon vaken ser sin egen fylgja, hvilket tycks vara ett dödsbud (ex. 2 och 13). Likartadt är ex. 17, ehuru det är sin ätts diser Tidrande ser. Att se sin fylgja i drömmen är icke lika farligt. Då Torsten Ingemundsson ser sin släkts fylgja, får han hjälp af henne (ex. 12), och då Vigaglum drömmer om sin morfars fylgja, som blir hans egen, varslar det makt och heder (ex. 14). Gisle Surssons drömkvinnor inta, som nämndt, en undantagsställning; de visa sig för att omtala kommande ting. Torkel silfris dröm om den röda hästen (ex. 5) förebådar visserligen hans död, men det är därför att hästen är röd, hvilket betyder blod, som drömmen har denna innebörd. Det är f. ö., såsom ofvan påpekats, inte absolut säkert, att hästen är Torkels egen fylgja. — Exempler på att man ser andras fylgjur äro i ifrågavarande sagor talrikare.

*
*
*

Hvad är meningen, ändamålet med fylgjans uppenbarelse för människan?

Fylgjan kommer ibland som förbud, varsel; ibland för att varna, upplysa, trösta, uppmuntra.

För Tord, Torkel och Hallfred (ex. 2, 5 och 13) kommer fylgjan som dödsbud, ehuru Hallfreds fylgja äfven, och kanske i första rummet, har det målet att söka sig en annan man att följa. Samma dubbla uppgift har Helge Hjorvardssons fylgja (ex. 16). Äfven Einars dröm om oxen (ex. 6) varslar Gudmunds död. Kostberas och Glaumvors drömmar i Atlamål (ex. 11 och 18) äro likaledes olycksförbud, liksom Gisle Surssons i ex. 8, 9 och 10 omtalade drömmar. Såsom »varsel» i inskränkt mening uppträda Osvifrs fylgjur i ex. 21.

På en gång förebud och varning är Gunnars dröm om vargar-na (ex. 3), Eyolfs om oxen och tjuren (ex. 7) och Njals syn (ex. 20). Torsten Ingemundssons ättfylgja kommer till honom för att varna och därigenom skydda honom (ex. 12).

Däremot då Gunnar från Lidarändes fylgja visar sig för Hoskuld, är det intet förebud, ty det sker först sedan Gunnar varit där, knappast heller en varning, ty i så fall kommer den för sent, utan snarare endast en upplysning (ex. 1).

Vigfuss herses fylgja kommer till Vigaglum (ex. 14) dels i samma ärende som Hallfreds och Helges fylgjur, dels väl oek till uppmuntran. — Gisle Surrssons drömkvinnor (ex. 15) komma både för att förutsäga kommande ting eller som förebud och för att plåga eller trösta. — I ex. 22 hjälpa fylgjorna sina män genom att skada deras fiender. — Mera själfständigt uppträda diserna i ex. 17. På sätt och vis förebåda de religionsförändringen, men deras egentliga uppgift tyckes vara att dräpa Tidrande.

I allmänhet har alltså fylgjans uppträdande samband med död, olycka, fara eller motgång. Endast ex. 14 är ett tydligt undantag (dock fattar Glum heunes uppenbarelse tillika som ett tecken till, att Vigfuss är död).

De föreliggande källornas upplysningar om fylgja-tron kunna sammanfattas i följande punkter:

1. Fylgjan är ett i vanliga fall osynligt väsen, som åtföljer en man (kvinnors fylgjur nämnas aldrig i dessa sagor). Hon är öfvernaturlig, ieke underkastad den begränsning, som gäller för vanliga människor och djur (se ex. 5, 13, 14!), men uppfattas dock som ett verkligt väsen, ieke som en syn eller drömbild blott. Såsom trolldomsväsen uppträder hon blott i det från Helgakviða lånade exemplet.

2. Förmodligen har hvarje man sin fylgja. Men det tycks ieke vara något ovanligt, att en man först som fullvuxen får sin fylgja — eller får en ny fylgja (ex. 13, 14, 16). Man måste fråga sig: har han inte haft någon fylgja förut? eller försvinner hans gamla fylgja? eller får han för framtiden flera fylgjur? eller går den gamla på något sätt upp i den nya? Dessa frågor lämnas af sagorna utan svar.

Stundom omtalas en mans fylgjur i pluralis. Så talar Svan om Osvifrs fylgjur (ex. 21), men det är ju möjligt, att det är hans och hans följeslagares fylgjur, som åsyftas. Einar säger om sin

dröm om oxen, Gudmunds fylgja (ex. 6): detta är »mannafylgjur». Pluralen tjänar kanske här till att ge uttrycket en mera allmän giltighet. Jfr Gunnar Gjukesons diser och Gisle Surssons två drömkvinnor, hvilka senare dock icke framställas som fylgjor. Hvad björnungarna, som följa Gunnar från Lidarändes fylgja (ex. 1), betyda, lämnar sagan oss i ovisshet om, men det tycks endast vara den stora björnen, som är Gunnars fylgja.

3. En släkt kan ha sin »ættarfylgja» (ex. 12). Möjligen ha de enskilda medlemmarna af släkten därjämte sina egna fylgjor (ex. 23). Ätten kan ock ha ett antal fylgjor eller diser gemensamt (ex. 17). Fränders fylgjor uppträda tillsammans (ex. 7, 22, 24).

4. Fylgjans förbindelse med mannen (släkten) är intim, men icke oupplöslig (ex. 17). I hvarje fall tycks den alltid upplösas genom döden (ex. 13, 14, 16. Ifall Gisle Surssons goda drömkvinna är att betrakta som en fylgja, utgör hon ett undantag från denna regel enl. berättelsen i kap. 19). Hallfred uppsäger själf förbindelsen med sin fylgja, då han känner döden nalkas. Helges fylgja söker sig en ny man att följa redan någon tid före Helges död. Vid en mans död kan hans fylgja öfvergå till någon af hans fränder. Om detta alltid tänktes vara fallet, framgår icke.

5. Fylgjan är i allmänhet osynlig, men kan äfven som sådan göra sin verksamhet kännbar (ex. 21, 22). Blott undantagsvis visar hon sig — och då vanligen i drömmen — såsom förebud eller till varning, hjälp, uppmuntran.

6. Vanligtvis visar hon sig i djurgestalt, mera sällan såsom en kvinna. Fylgjans gestalt motsvarar mannens skaplyne. Den starke, mäktige, storslagne Gunnar från Lidarände följes af en stor björn, under det hans lömska motståndares fylgjor äro vargar. Oxen med de starka hornen är en passande fylgja åt den mäktige Gudmund, sådan sagan skildrar honom, liksom bocken, som gick omkring på tunet som ett slags hustomte, ger en lämplig form för trotjänaren Tords fylgja (ex. 2). Den stridbare skalden Hallfreds fylgjukona är en storväxt, brynjeklädd kvinna, och att Vigfuss herses fylgja var högre än fjällen, är en bild af hans stora makt och anseende. — Naturligtvis fordrades det dock en särskild visdom för att utan vidare känna igen en fylgja, såsom Eyolf's fosterfar gör i ex. 7.

7. Fylgjan kan uppenbara sig såväl för den man hon följer som för en annan, dock i allmänhet blott för en i sänder (undantag ex. 13).

8. Slutligen se vi i flera fall, att fylgjans närvaro ger sig till känna genom sömnighet, som plötsligt påkommer den, som hon vill visa sig för. Afvikande är ex. 20 (jfr sid. 175 ofvan!) Man kan dock icke af detta ex. dra den slutsatsen, att fylgjan i allmänhet icke tänktes kunna visa sig annat än då den man, hon följde, sof.¹ Icke ens för de andra ex. i Njala gäller detta. I ex. 1 och 3 kunna vi t. ex. med bestämdhet sluta oss till, att de män, hvilkas fylgjor visade sig, vid tillfället voro vakna.

Hvad är nu, enligt våra källor, fylgjan för sagoförtäljaren och hans samtid? Hvilken betydelse inlägga de i ordet? Hvilka föreställningar fästa de därvid?

På sätt och vis synes fylgjan vara människans egen själ, som hon i drömmen kan tala med, och som kan uppträda skild från henne. I denna riktning pekar i synnerhet ex. 20, ifall det verkligen är sagans mening, att Gunnars fiender måste sova, för att deras fylgjor skulle kunna visa sig för Njal (∅: för att deras själar skulle kunna uppträda frigjorda från kropparna).

Fylgjan är ock människans kraft och framgång i lifvet, hennes mått af lycka. Att säga, att människor ha starka fylgjor, är ungefär detsamma som att säga, att de själfva äro starka.

Fylgjan är ock ett slags dubbelgångare, som går före människan eller samtidigt uppträder på annat håll än hon.

Men å andra sidan är fylgjan ett starkare, mäktigare väsen än människan och dör icke med henne. Hon vet mera om kommande och fördolda ting, hon är en länk mellan människan och den osynliga världen. Hon spelar försyn för människan, varnar och hjälper henne, låter henne veta, hvad hon behöfver, om framtiden. Hon är därför människans skyddsande. En kristen motsvarighet till denna sida af fylgja-tron är det, då Sidu-Hall, innan han låter döpa sig, uppställer det villkoret, att Tangbrand å ängeln Mikael's vägnar skall lofva, att han skall bli Halls »fylgju-engill» (Nj. 100).

Såsom skyddsängel uppträder också Gisle Surssons goda drömkvinna, ehuru hon tycks maktlös mot den onda. I fråga om dessa drömkvinnor kan det icke bli tal om något dubbelgångarskap,

¹ Jämför, att enligt Hrólfssagan Bodvar Bjarkes själ (fylgja?) i björn-gestalt deltog i striden, så länge kroppen låg sofvande, men då han tvangs att vakna och gå ut i striden, försvann björnen.

någon identitet med Gisle själf. Men de framträda — liksom i viss mån alla fylgjur — som ödesgudinnor, med den skillnaden, att det här är två, som strida om mannen. Så som sagoberättaren framställer saken, är förhållandet mellan Gisle och drömkvinnorna mera ömsesidigt än i allmänhet förhållandet mellan en man och hans fylgja. Gisle fruktar den onda drömkvinnan och älskar den goda, hos hvilken han efter döden väntar lycka och frid efter sitt kvalfyllda lif.

I andra fall förhåller mannen sig passiv gent emot sin fylgja; han anropar henne inte om hjälp, han söker inte genom henne utforska framtiden, vänder sig icke till henne för att få råd. Hon är hans öde, som han inte kan undgå. Då Tord (i ex. 2) sett sin fylgja, säger Njal, att det är ett dödsbud, och ber honom vara rädd om sig. Men Tord svarar: »Hvad hjälper det, om detta är mig förelagdt?» — Möjligen kunde man vilja se en antydning om ett tillitsfullt förhållande gent emot fylgjan i ett sådant uttalande som i Vatnsd. 3 (rad 3), att Torsten Ketilsson, då han ger sig ut i ett äfventyrligt företag, förlitar sig på sin faders hamingja. Men här är hamingja säkerligen icke att förstå såsom liktydigt med fylgja utan — i likhet med andra ställen i samma saga — i betydelsen lycka, medgång och betecknar intet personligt väsen.

Såsom personifierande människans lycka går fylgjan öfver i den opersonliga hamingjan eller giptan, till hvilken man hade en fatalistisk tillförsikt. Såsom ödesgudinna och skyddsande sammanhänger hon med nornor och diser, med hvilka senare hon, såsom vi ofvan sett, stundom identifieras.

Å ena sidan människans egen själ, hennes kraft och lycka, å andra sidan skyddsande och ödesgudinna — ett väsen, som sammanhänger både med människornas och gudarnes värld — är det alltså sagornas svar på vår fråga: hvad är fylgjan? Ja, om vi lägga tillsammans alla exemplen och plocka ihop ett drag här, ett drag där. Men om vi se på hvarje exempel för sig, finna vi, att de två sidorna så godt som aldrig äro förenade hos samma fylgja.

Mitt material är för knapphändigt att bygga några slutsatser på, men man kan inte undgå att göra den iakttagelsen, att det är en djupgående skillnad mellan de berättelser, där fylgjan uppträder i djurgestalt, och dem, där hon kommer som en kvinna. Djurfylgjans egentliga uppgift är att vara varsel, förebud. Hon är till sin natur dubbelgångare. Hennes uppträdande består hufvudsak-

ligen däri, att hon i förväg (eller efteråt ss. i ex. 1) utför den handling, som mannen, hon följer, kommer att utföra (resp. har utfört) eller har i tankarna. »Fylgjukonan» däremot nedlåter sig aldrig till något dylikt. Hon handlar själfständigt och visar sig endast för den man, hvars fylgja hon är eller vill bli — i motsats mot djurfylgjan.

Det är något opersonligt öfver djurfylgjans uppträdande och förhållande till människan. Det är oftast för främmande hon visar sig, och då ingalunda för att hjälpa den hon följer, snarare tvärtom. De flesta hithörande berättelserna verka närmast som skroek och vidskepelse utan någon religiös prägel. Fylgja-teorien förefaller i dessa fall som ett försök till »vetenskaplig» förklaring af drömmar och varsel eller syner. Det händer, att folk drömmer om eller tycker sig se djur kort före eller samtidigt med någon märklig händelse. Det måste alltså vara något sammanhang mellan djuren och de handlande personerna. Einar har drömt, att en ox föll omkull död vid Gudmunds högsäte, och samma dag dör Gudmund i sitt högsäte. Då måste ju oxen ha något att göra med Gudmund, rent af vara Gudmund. Då har väl också hvarje människa ett djur, som går före eller åtföljer henne och är ett slags mönster för hennes lif, utför hvarje hennes handling i förväg eller samtidigt med henne, fastän man endast i sällsynta fall har tillfälle att iakttaga detta.

Ett helt annat intryck göra »fylgjukonorna». Om djurfylgjan kan sägas vara människan själf eller hennes dubbelgångare, under det att intet tyder på, att hon fattas som skyddsande, så är den i kvinnogestalt uppträdande fylgjan i främsta rummet skyddsande, hjälpare väsen, och den andra sidan — identiteten med människan — är alldeles borta eller trängd i bakgrunden.

Det har redan sagts om Gisle Surssons förhållande till sin goda drömkvinna, att det har en mera innerlig religiös prägel. Men hon hör icke till de egentliga fylgjorna; troligen icke heller de två i ex. 19 uppträdande kvinnorna. Om vi lämna dessa ur räkningen jämte Gunnar Gjukessons diser, om hvilka vi få veta för litet, återstå fem exempel (12, 13, 14, 16, 17).

I berättelsen om Tidrande uppträda diserna nästan som valkyrior. Afståndet mellan dem och djurfylgjorna är mycket stort. De äro förbundna med ättens öde och i synnerhet med dess religiösa tro. De mörka diserna veta, att de måste lämna plats åt de ljusa,

men det kostar på dem att slita de band, som binda dem vid ätten. De kallas ättens fylgjur, men ha dock mera karaktären af själfständiga gudomliga väsen. Att tänka sig dem uppträdande som varsel är omöjligt.

I exemplen 13, 14 och 16 kommer fylgjan för att söka en ny man att följa. Att djurfylgjur öfverleva sin man, omtalas icke. I berättelsen om Hallfred förefaller det nästan, som om Hallfred och hans fylgjukona frivilligt ingått förbund med hvarandra till ömsesidig hjälp, ett förbund som vid skaldens död högtidligen upplöses. Fylgjan tycks behöfva en annan att följa och ingår uttryckligen förbund med denne. Afven Vigfuss herses fylgja och Helge Hjorvardssons komma för att erbjuda sig som fylgjur åt fränder till dem, de förut följt. I ena fallet kommer förbindelsen till stånd, i andra fallet icke. Men fylgjan utkräver hämnd på den, som försmått henne.

I ex. 12 — ur den ålderdomliga Vatnsdælasaga — har förhållandet en annan karaktär. Man får åtminstone det intrycket, att det aldrig kunde komma i fråga, att Ingemundssönernas fäderneärfda fylgja inte skulle följa och skydda alla ättens män. Hon uppträder såsom den, som är närmast intresserad af ättens öde och oupplösligt förbunden därmed, och hon talar med dess hufvudman som en vän. Denna fylgja gör så att säga det verkligaste intrycket, det mest personliga och minst vidskepliga. På samma gång som hon är den starkare och visare skyddsanden, den mäktigare vännen, som vakar öfver ättens väl och gillar eller klandrar ättmännens handlingar, så verkar hon oek som en återklang af Torsten Ingemundssons egen betänksamma och försiktiga själ.

I denna berättelse se vi alltså framskymta de bägge sidor, som vi väntade att finna förenade hos hvarje rättskaffens fylgja, men som, enligt hvad vårt material lärt oss, ytterst sällan uppträda tillsammans.

Det nordiska treperiodssystemet.

En historik

af

Oscar Montelius.

Vi veta nu, att bakom den tid, under hvilken järnet varit känt, legat en annan, då denna metall var okänd och i dess ställe bronzen användes, samt att bakom denna period en ännu äldre funnits, då alla metaller voro okända.

Spår af denna äldsta period, »stenåldern», återfinnas så godt som öfverallt på jorden. I många, men ej på långt när alla, länder träffas lämningar från den andra perioden, »bronsåldern», under det att den yngsta perioden, »järnåldern», mångenstädes börjat före den tid, om hvilken historien i vanlig mening lämnar oss någon upplysning.

Läran om dessa tre perioders tillvaro blef först under det nittonde århundradet satt i system och så klart framställd, att den kunde bilda en säker grundval för den förhistoriska fornforskningen. Förtjänsten häraf tillkommer i främsta rummet nordiska forskare, och därför plägar man benämna systemet det »nordiska treperiodssystemet».

Huru detta system uppkommit och utvecklats, huru man kämpat om dess riktighet, huru man tviflat på dess nordiska ursprung — allt detta är frågor af så mycket intresse, att de torde förtjäna en skildring. Jag skall emellertid nu endast dröja vid frågan om systemets uppkomst.

Då fornforskarne tala om järnåldern, mena de vanligen den del af den förhistoriska tiden, under hvilken järnet varit i allmänt bruk. Men vi kunna med skäl säga oss själfva lefva i järnåldern, emedan järnet fortfarande bildar den materiella grundvalen för vår kultur.

Järnålderns tillvaro har aldrig kunnat dragas i tvifvel, men man har, särskildt i de länder, där kulturen är äldst, glömt när järnet började användas, och att en *mycket* lång tid funnits, under hvilken bruket af denna metall var okänt.

I den judiska berättelsen om världens uppkomst och människosläktets äldsta öden läsa vi, att en af Adams ättlingar, Tubalkain, som lefde före syndafloden, »var en mästare i allehanda koppar- och järnverk.»¹ När detta skrefs, trodde man således, att järnets liksom bronsens bruk var uråldrigt. Vi veta nu, att detta är ett misstag.²

Den tid, då järnets användning var okänd för de vid Medelhafvets stränder boende folken, och då bronzen var den metall, af hvilken de förfärdigade sina vapen och verktyg, det vill säga den period, som vi kalla

bronsåldern,

låg ock så nära den tid, under hvilken de äldsta grekiska författarne lefde, att dessa hade en ganska god kunskap om, att en sådan kulturperiod en gång funnits.

Grekerna på det trojanska krigets tid, hvilka förevigats i de sånger som bära Homeros' namn, lefde — enligt hvad talrika i våra dagar gjorda fynd otvetydigt visa — ännu i ren bronsålder. Järnet hade emellertid hunnit blifva känt på den tid, början af årtusendet närmast före Kristus, då dessa sånger fingo sin nuvarande gestalt; därför finna vi i dem järnet några gånger omtaladt, ehuru både grekernas och trojanernas vapen vanligen sägas vara af

¹ 1 Mose boks 4 kap., 22 v. Enligt det 4 kapitlet var Tubalkain Lamechs son; den i detta kapitel anförda släkttafeln talar ej om Noah. Enligt den i 5 kapitlet meddelade »boken om Adams släkt» var Noah Lamechs son; här omtalas ej Tubalkain.

² Nu behöver man ej heller spilla många ord på den åsikten att kändedomen om metallerna skulle hafva funnits före syndafloden, men sedan gått förlorad. Denna åsikt har bl. a. uttalats af en fransk lärd, Goguet i ett af honom år 1758 utgivet arbete: *De l'origine des lois, des arts et des sciences et de leurs progrès chez les anciens peuples depuis le déluge*. Vi se af det följande, att det beror på ett misstag, då Cartailhae, i *La France préhistorique* (Paris, 1889), sid, 12, säger, att Goguet är den första, som uppvisat bronsålderns tillvaro.

brons.¹ Och Hesiodos, som äfven lefde i förra hälften af nämnda årtusende, kände mycket väl den tid, då man hade vapen och verktyg af brons, men ej ägde »det svarta järnet».²

Minnet af bronsvapnens bruk på det trojanska krigets tid fortlefde äfven långt efter Homeros' och Hesiodos' dagar. I det femte århundradet före Kristi födelse sjunger Euripides om »de bronsspjutbärande trojanerna»,³ och ännu på Augusti tid, då Virgilius talar om en af Æneas' italienska fiender, beskriver han,⁴ huru

»Skölden blänker af kopparens glans; af koppar är svärdet.»

Pausanias, som lefde på Antoninernas tid, vet, att de grekiska heroernas vapen voro af brons. Härför åberopar han Homeros'

¹ Det ord *chalkós*, som Homeros och andra grekiska författare använda vid beskrifning af sådana vapen o. dyl., öfversättes vanligen, ehuru orätt, med »koppar». De ur grafvarna från ifrågavarande tid upptagna vapnen hafva visat sig vara icke af koppar, utan af brons. — Ordet *chalkós* och det därur afleda *chalkévs*, (koppar-)smed, anses af några vara nära besläktade å ena sidan med namnet på Chaldæen och dess invånare, men å den andra med det grekiska ordet *chályps*, hvilket betecknar dels (Nord-)Chaldæens invånare, dels stål. *Zeitschrift für Ethnologie*, 35:te årg. (Berlin, 1903), sid. 921. — Vi skulle då här hafva en småningom försiggående ändring i betydelsen af ett ord, som i äldre tid betecknade koppar och brons, men i senare tid järn och stål. Förklaringen ligger utan tvifvel däri, att man vid den ena tidpunkten liksom vid den andra med detta ord betecknade deu metall, hvaraf vapen och verktyg förfärdigades: i början var det koppar och därefter brons, men sedan blef det järn, eller rättare stål. Samma förhållande träffa vi, märkvärdigt nog både i Indien, där betydelsen af ordet *ayas* — det romerska *æs* — på enahanda sätt glidit, och i Egypten, där ordet *bi* (om man så får återgifva de hieroglyfer, som här äro i fråga) också i äldre tid betydde brons och i senare tid utgjorde hufvuddelen af det ord, hvarmed järnet betecknades. Montelius, *Die Bronzezeit im Orient und in Griechenland*, i *Archiv für Anthropologie*, XXI (1892), s. 5. — Detta är för öfrigt ej det enda fall, där benämningen på en metall har sitt ursprung i namnet på ett land eller en plats. Ordet koppar, det latinska *cyprium æs* eller endast *cyprium* (senare *cuprum*), är bildadt af *Kypros*, det grekiska namnet på ön Cypern, och ordet brons leder sin härkomst från ett ortnamn: Brundisium, den nuvarande staden Brindisi i sydöstra Italien. Motsvarigheter härtill från andra områden äro, då engelsmännen kalla porslin china och vi tala om karduan, läder från Cordova.

² Hesiodos, *Arbeten och dagar*, I v. 150.

³ Euripides, *Trojanskorna*, v. 143.

⁴ Virgilius, *Aeneis*, VII v. 743. På grundspråket heter det »æreus ensis», hvilket rätteligen bör öfversättas med *brons-svärd*.

skildringar, och han finner ytterligare bevis för riktigheten häraf dels i det med spets och doppsko af brons försedda spjut, som förvarades i Minervas tempel i Phaselis och sades hafva tillhört Achilles, dels i »Memnons» svärd af brons, hvilket visades uti Asklepios-templet i Nikomedia.¹ Oeh Plutarehos omtalar (ungefär 100 år efter Kr. föd.), huru man på ön Skyros hittat en spjutspets af brons jämte människoben i en graf, som ansågs vara Thesevs'; troligen var ett i sammanhang härmed omtaladt och på samma ställe funnet svärd äfven af brons.²

Andra författare berätta om bronsens bruk långt efter Trojas fall. Så talar Pindaros under förra hälften af det 5:te århundradet före Kr. föd. flera gånger om spjut och yxor af brons³ oeh Euripides' samtida Herodotos⁴ förtäljer, att massageterna, ett mäktigt folk öster om Kaspiska hafvet, ännu på hans tid, således omkring 500 år före Kr. föd., begagnade endast koppar — eller rättare brons — och guld. »Till sina spjut och pilspetsar och stridsyxor, säger han, nyttja de intet annat än koppar (brons). Men järn oeh silfver begagna de icke; ej heller träffas dessa metaller i deras land, då däremot koppar oeh guld finnas i öfverflöd.»

Ännu vid början af vår tideräkning berättar Strabo, att i Lusitanien, västra delen af den Pyrenæiska halfön, spjuten hade spetsar af brons;⁵ oeh den redan anförda Pausanias omtalar i senare hälften af det 2:a århundradet efter Kr. föd., att sarmaterna icke kände järnets bruk.⁶

Det är emellertid icke blott bronsens användning till vapen oeh verktyg, som omtalas hos de klassiska författarne, utan vi se äfven, huru åtminstone några af dem hafva ett minne däraf, att det funnits en tid, då bronsen ensam användes härtill oeh järnet ännu var okänt, således ett minne af den verkliga bronsåldern.

Hesiodos omtalar, såsom vi sett, en sådan tid, oeh den från det tredje århundradet före Kr. föd. härstammande, så kallade »Arun-

¹ Evans, *The ancient Stone Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain*, 2:a uppl. (London, 1897), sid. 4.

² Evans, *anf. arb.*, sid. 4.

³ Evans, *The ancient Bronze Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain and Ireland* (London, 1881), sid. 17.

⁴ Herodotos, I c. 215; Rawlinson, *History of Herodot*, 1 sid. 334, 335.

⁵ Evans, *Bronze Implements*, sid. 17.

⁶ Evans, *Stone Implements*, sid. 7.

Wormianum (sid. 354) uttalar han också 1655 den åsikten, att bronsvapen fordom begaguats i Danmark.¹

En svärds klinga af brons² var det första föremål, som erhöles år 1670 för den af Antiquitets-Collegiet på Carl XI:s tid började samling, som utgör grunden till Statens Historiska Museum i Stockholm. Dit inlämnades äfven några bronssvärd,³ som år 1687 hittats i en ättehög nära Skatelöfs kyrka i Småland. Emedan man trodde, att den ryktbara Bråvallahed vore att söka på den plats, där denna hög låg, blefvo de här funna bronssvärderna kort därefter aftecknade i Erik Dahlbergs *Svecia antiqua et hodierna*.

Äfven Olof Rudbeek afbildar samtidigt i sin *Atlantica* ett par bronsvapen. Denne skarpsinnige forskare hade redan märkt, huru ofta man här i Sverige anträffade icke blott svärd utan äfven andra vapen och verktyg af brons, och han anför Hesiodos' ofvan åberopade yttrande om den tid, då människorna använde brons i stället för järn. Med den höga tanke Rudbeek hade om sitt fosterlands forntid var det ej underligt, att han tviflade på, huruvida någonstädes på jorden minnena från denna »kopparålder» vore talrikare än här.

I den år 1698 tryckta tredje delen af sin *Atlantica* talar Rudbeek visserligen både om »steenåldern», »kopparåldern» och »järnåldern», och det så att den förstnämnda kommer omedelbart före den andra och denna är äldre än den tredje; men man får ej här af draga den slutsatsen, att han med dessa uttryk menade detsamma som vi nu göra.

För att få en riktig föreställning om betydelsen af Rudbeeks uttryk, måste vi först och främst erinra oss, att han indelade de första tre årtusendena efter världens skapelse i sex perioder: 1) »den gyllende tiden»; 2) silfvertiden; 3) steenåldern; 4) kopparåldern; 5) den heroiska tiden och 6) järnåldern. Men vi måste också lägga märke därtill, att han — såsom vi af det följande få se — med steenålder förstår något helt annat än vi. Den fjärde perioden kallar han »koppar- eller askeåldern», emedan de då lefvande människor skulle hafva varit skapade af ask-träd; så tolkar han nämligen

¹ Samtidigt, år 1654, uttalar Ware i sitt arbete om Irlands fornminnen den åsikten, att invånarne på de Brittiska öarna en gång haft vapen af brons.

² Afbildad i mina *Svenska fornsaker*, fig. 164. Den insändes till Antiquitets-Collegiet år 1670.

³ Ett af dem är afbildadt i *Sv. forns.*, fig. 110.

Völuspås berättelse om Ask och Ämbla, som af åsarna fingo lif. »Det Hesiodus förmäler, tillägger han (sid. 145), att de i den åldern fört kopparvapen, så finnes därtill här i Sverige många gamla efterdömen»,¹ hvarefter han omtalar dels en kopparryxa och en kopparvärja,² som förvaras i Kungl. Maj:ts gamla archivo, dels en dylik värja, »funnen vid Göteborg, hvars halfva del jag själf hafver till att visa främmande», hvilken hälft liksom den andra värjan äro afbildade i Rudbecks arbete (sid. 97 och 98). Förutan allt detta, heter det vidare, »som är i de dödas ättebaekar och krukor med deras afbrända ben och aska funnet, äro oek kopparknifvar, kopparspetsar och kopparnaglar funna.» Kopparåldern lyktades, enligt Rudbeck, inemot Troja stads förstöring.

Samtidigt med Rudbeck sysslar en annan nordisk forskare, professor Major i Kiel, med minnena från forntiden. Han hade märkt, att man i jorden finner många flera föremål af »koppar» än af järn. Och han tänker på möjligheten af, att detta kunde bero därpå, att uppfuningen och bruket af järnet ej är så gammalt som det af bronzen; han är dock ej säker på, om det inte har sin förklaring i andra förhållanden, framförallt däri att järnet mycket hastigare förtäres af rost än bronzen.³

Redan vid midten af 1700-talet träffa vi emellertid hos en dansk forskare anmärkningsvärdt riktiga åsikter och minnen från bronsåldern. År 1750 utgaf nämligen Tyge Rothe en liten afhandling om forntidens svärd,⁴ i hvilken han säger (sid. 22), att dessa med hänsyn till ämnet kunna delas i tre klasser: de af sten, af brons och af järn. Huruvida egentliga svärd af sten funnits, anser han väl vara ovisst, men han påminner om att många andra vapen af sten anträffats.

¹ I den latinska afdelningen af texten lyder detta ställe: »Ejus vero rei, quod Hesiodus homines æneæ ætatis armis ex ære fabrefactis usos fuisse memoret, nescimus an ulla orbis pars plura et majora quam nostra Sueonia præbeat documenta, utpote quia hic varia id genus quotidie concipiantur.»

² Det är den här ofvan omtalade svärds klinga, som 1670 inlämnades till Antiquitets-Collegiet.

³ Johann Daniel Major, *Bevölkertes Cimbrien* (Plön, 1692), sid. 65.

⁴ *De gladiis veterum imprimis danorum schediasma*, (Kjöbenhavn, 1750; med omtryckt titel och förord ånyo utgifven 1752). Författaren var född i Randers på Jylland 1731, blef 1771 borgmästare i Kjöbenhavn, följande år amtmand i Segeberg och dog som etatsråd 1795.

författarne, med hvilka man var så förtrogen, fann sådana omtalade såsom brukade i forna tider.

Annorlunda ställa sig förhållandena med

stenåldern.

Den tid, under hvilken vapen och verktyg af sten varit i bruk inom de delar af Österlandet, där kulturens vagga stod, och hos förfärderna till de folk i södra Europa, som vi pläga kalla de klassiska, ligger långt tillbaka. Såsom talrika i vår tid gjorda fynd visa, hade visserligen stenyxor ej kommit ur bruk i Grekland och Italien förr än omkring 2,000 år före Kr. föd., liksom pilspetsar af obsidian begagnades i Grekland ännu vid det 2:a förkristna årtusendets midt, men minnet af sådana vapen var så godt som helt och hållet utplånadt, när de äldsta grekiska och romerska författare lefde, hvilkas skrifter bevarats till våra dagar.

Väl omtala de klassiska folkens författare någon gång stenvapen hos de lägre stående folk, som bodde utanför de gamla kulturländernas gränser. Så berättar Herodotos, att de söder om Egypten boende æthiopernas pilar hade spetsar ej af järn, utan af en skarp-spetsig sten.¹ Och Strabo har att förtälja om invånarne i det nuvarande Beludsehistan, att deras vapen och verktyg voro af sten och horn, liksom Pausanias i det 2:a århundradet efter Kr. föd. säger, att sarnaterna hade pilspetsar af sten eller ben.² Taciti skildring af finuarna motsvarar oek den beskrifning den nyare tidens resande lämnat af de så kallade vildarna i Nya världen; »af brist på järn», säger han, »göra de spetsarna på sina pilar af ben».³

Men berättelserna om dessa folk och deras stenvapen voro så litet kända, att de ej kunde — lika litet som den omständigheten, att stenknifvar begagnades af egypterna vid balsameringen och af judarna vid omskärelsen — i någon vidsträcktare mån motverka den föreställning om stensakerna, hvilken fanns hos förntidens kulturfolk, liksom den ännu fortlever i de mest olika delar af världen. Man trodde nämligen i forna tider, och tror så mångenstädes än i dag, att de stensaker, man finner i jorden, ej äro vapen och verktyg,

¹ Herodotos, VII, c. 69.

² M. Hoernes, *Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft* (Wien, 1892), sid. 27 och 28.

³ Tacitus, *Germania*, c. 46.

som en gång begagnats af landets äldre innevånare, ja att de ej ens äro gjorda af människohand, utan att de äro nedslungade med blixten. På samma sätt som stenyxorna af den svenska allmogen kallats, och delvis ännu kallas, »åskviggas» eller »torsviggas», kallades de af Greklands och Italiens folk redan före vår tideräknings början, »åskviggas», »eraunia» (af det grekiska ordet keravnós, som betyder blix). Äfven pilspetsarna af flinta troddes hafva ett himmelskt ursprung.¹

En och annan af forntidens författare hade dock en märkvärdigt riktig uppfattning af förhållandena. Så talar den förut anförde Lucretius, i det första århundradet före Kr. föd., om en tid, då hvarken brons eller järn ännu voro kända, utan människorna som vapen använde stenar och hvad annat naturen omedelbart hade att bjuda dem. Lägga vi härtill, hvad han, såsom vi sett (sid. 189), säger om bronzen, talar han således om en tid, då bronzen, men ej järnet, var känd, och en ännu äldre tid, då inga metaller, endast sten och dylikt användes. Ehuru han ej begagnar uttrycken »stenålder», »bronsålder» och »järnålder», kände han dessa olika perioder och visste, i hvilken ordning de följt på hvarandra. Vi återfinna följaktligen hos honom just det, som ligger till grund för treperiodssystemet.²

* * *

Den tron, att stenyxor och flintpilar äro nedfallna med blixten, var vid den nyare tidens början så allmän och så stark, att det dröjde länge, innan man insåg dessa sakers verkliga ursprung och användning. De klassiska författarne, hos hvilka man i detta som i andra fall sökte upplysning, hade alltför litet att meddela därom.

¹ Montelius, *Sveriges forntid*, texten, sid. 160. — Jfr Cartailhac, *L'âge de pierre dans les souvenirs et superstitions populaires* (Paris, 1878) och samma förf:s *La France préhistorique* (Paris, 1889), sid. 4.

² Lucretius, *De rerum natura*, V v. 1282 o. följ.:

Arma antiqua manus, unques, dentesque fuerunt,
Et lapides, et item sylvarum fragmina rami . . .
Posterius ferri vis est, ærisque reperta,
Sed prior æris erat quam ferri cognitus usus; . . .
Inde minutatim processit ferreus ensis,
Versaque in opprobrium species est falcis ahenæ,
Et ferro coepere solum proscindere terræ.

Man fick emellertid småningom upplysning om dem på ett annat sätt. Under de storartade upptäcktsfärder, som utfördes vid den nyare tidens begynnelse och under närmast följande århundraden, lärde europeerna på en mängd ställen i den Nya världen känna folkslag, som ännu lefde i stenåldern, som ej hade andra yxor än stenyxor, som ännu använde spjnt och pilar med spetsar af sten eller ben. Det låg då nära till hands att förklara de i europeisk jord funna stensakerna såsom gjorda af människohand, såsom vapen och verktyg, hvilka en gång i en aflägsen forntid begagnats i vår världsdel, på samma sätt som i andra delar af världen liknande vapen och verktyg af sten ännu voro i bruk.

Äfven sedan några forskare på 1600-talet kommit till insikt om, att stensakerna verkligen voro gjorda af människor och begagnade af dem, antog dock en och annan länge, att de endast användts som offerredskap eller som religiösa symboler af folk, hvilka till dagligt bruk begagnade järn och andra metaller.

Sistnämnda åsikt förfäktades af Olof Rudbeek och var ännu ett århundrade efter hans död vanlig både bland fornforskarne och bland den del af allmänheten, hvilken ej fortfarande betraktade stensakerna som åskviggas.

Huru en riktigare uppfattning af denna viktiga fråga emellertid småningom arbetade sig fram, se vi af följande redogörelse för de åsikter, som några af de forskare uttalade, hvilka sysselsatte sig härmed.

Redan före 1500-talets slut hade en italiensk lärde kommit till en riktig insikt om »åskviggarnas» rätta natur. Det var Mielehe Mereati, intendent för Vatikanens botaniska trädgård, där han äfven hade anlagt en vacker samling af mineraler och fossiler. Då han dog 1593, lämnade han efter sig en beskrifning på denna samling, hvilken emellertid låg otryckt i ett och ett fjärdedels århundrade, tills den på påfven Clemens XI:s befallning år 1717 blef utgifven af Laneisi och af denne försedd med anmärkningar och afbildningar. Mereati sysselsätter sig i detta arbete icke endast med de gamla stenyxorna, utan han känner äfven knifvar och pilspetsar af flinta, äfvensom dylika arbeten af horn och ben. Med klara ord uttalar han, att man här har för sig vapen och verktyg från länge sedan försvunnna tider, under hvilka man ännu icke kände bruket af metaller. Mereati visade

äfven genom anförda forntida författare, att man ännu i historisk tid användt knifvar af sten.¹

Den förut nämnde professor Major i Kiel behandlar i sitt redan anförda, år 1692 utgifva arbete *Bevölkertes Cimbrien* bland annat ganska utförligt frågan om stensakerna.

I en af honom 1690 undersökt, vid Buleke nära Kiel belägen oeh i ett rätt väl gjordt kopparstiek återgifven stendös, — hvilken han mycket riktigt kallar en graf oeh ej, såsom många senare författare, anser hafva varit ett offeraltare, — hade han funnit fem kilar, det vill säga mejslar af flinta. I det han (sid. 43) afbildar två af dessa, anmärker han, att dylika troligen träffas i alla eller i de flesta »jättegrafvar». Ätminstone hade han, som öppnat så många dylika högar, ännu ieke sett någon, i hvilken sådana kilar ieke varit att finna bredvid urnorna. »Jag säger, tillägger han, med flit kilar eller euneos lapideos, för figurens skuld, men ieke åskkilar (Donnerkeile). Ty det finnes ingen grund i naturen att antaga dem hafva varit sådana.» Sedan han ganska vidlyftigt motiverat detta oeh visat, att gemene mans uppfattning om stenkilarna såsom åskviggas är alldeles oriktig,² förklarar han, att de äro förfärdigade af människor, oeh anför som bevis därför, att man tydligen ser, huru små stycken äro slagna af dem med hammare eller andra stenar, till dess de fått sin kilformiga gestalt. »Men af de glatta, fortsätter han, kan jag visa ett eller två exempel, att deras polering ieke blifvit afslutad, utan de sista, skarpere eller djupare slip-streeken en lång sträcka ännu äro ganska tydliga att skåda. Ja, i de svenska, gotländska, skånsk-danska oeh våra eimbryska jättegrafvar är det ganska vanligt, att vid så kallade åskviggas äfven hittas en brynsten, eller stycken däraf.»

Major hade äfven iakttagit, att man ofta jämte kilarna påträffat »så kallade offerknifvar» af flinta. Sedan han anmärkt, att man svårligen med ett sådant instrument skulle kunna skära halsen af en höna eller genomtränga den så mycket tjockare huden på ett af

¹ Hoernes, *Die Urgeschichte des Menschen*, sid. 23.

² Huru man äfven i den lärda världen uppfattade denna fråga, visas bland annat däraf, att ännu år 1730, då ett föredrag om de så kallade åskviggarna hållits i Académie des inscriptions et belles lettres i Paris (mot-svarande vår Vitterhets Akademi), akademien synes beklaga, att förf. »ej utvecklat de skäl, som bevisa omöjligheten af, att dessa stenar bildas i molnen». Cartailhae, *La France préhistorique*, sid. 11.

de större, fyrfota offerdjuren, öfvergår han till frågan om dessa stensakers bestämmeelse. Han svarar, att de förmenta offerknifvarna i uräldsta tid varit i stället för järn använda som spjutspetsar, och att äfven kilarna varit vapen (sid. 45 och 64).

Prosten Arukiel i Aabenraa, således äfven han sehleswig-holsteinare, utgaf 1702 ett digert verk, *Cimbrische Heyden-Religion*, där han afbildar och omtalar åtskilliga, ur hednagrafvar upptagna stensaker (3:dje delen, sid. 307). Några af dessa äro med skafthål försedda yxor, som Arnkiel anser vara stridshammare; i hålet har, säger han, ett skaft suttit, som förmulnat i jorden. Andra af de afbildade föremålen äro dolkar eller dylika vapen. Ett af dem, med väl arbetadt fäste af flinta, kallar författaren mycket riktigt en dolk; ett par andra flintspetsar anser han hafva varit offerknifvar.

År 1719 och i början af det följande året utkom i Hamburg en veekoskrift kallad *Cimbrisk-Hollsteinische Antiquitæten-Remarques*, innehållande redogörelser för de många grafundersökningar, som den 1717 afidne prosten Christian Detlev Rhode på Fehmern och dennes son, pastor Andreas Albert Rhode, företagit i Holstein.

Häri förklaras först (sid. 319), att stensakerna icke äro åskviggjar utan gjorda af människor, hvarvid förf. tillägger: »att detta slags stenar lätt låta sig slipas och poleras, det hafver jag i min ungdom och under mina akademie-år själf funnit. Ty då jag på den tiden skulle hålla en disputation om dessa lapidibus cerauniis eller åskviggjar, men ännu hade den förutfattade meningen, att dessa kilar ej vore annat än i luften alstrade och vid åskväder nedslungade stenar, och följaktligen åskviggjar; så — af nyfikenhet, för att komma underfund med, om dessa kilar voro slipade med konst (hvilket de därpå synliga slipstreeken antyda), eller om de af naturen voro så sirligt och proportionerligt gjorda — gick jag med en på fältet utletad, grof flintsten till en smed, slog först, emedan stenen var ganska stor, denne i två stycken, och lät sedan smeden slipa det ena till en så god åskvigg, att den, om jag lagt den bland de andra, väl svärligen kunnat igenkännas. Hade jag blott på sidorna och banen gifvit den några hammarslag, hade den lätt kunnat förväxlas med de andra kilarna.»

I fråga om dessa kilars användning hemställer förf. (sid. 317), om de kunnat användas vid klyfning af trä; hvilket han dock finner mindre sannolikt, emedan de äro alltför spröda och gå för lätt sönder. Han anser dem (sid. 315 och 318) vara lämpligare till

vapen, hvilken åsikt icke blott, såsom vi sett, uttalats af de nyss anförda forskarne, utan äfven delades af andra samtida.¹

På samma sätt som förf. framkastar, men nekande besvarar den viktiga frågan, om icke stenkilarna äfven användts som verktyg, på samma sätt gör han med frågan om det sätt, hvarpå de hållits. Han tänker visserligen (sid. 318) på möjligheten af att de varit instuckna och fästa i ett klufvet träskaff, men afvisar denna tanke, emedan kilarna, som äro smalare och tunnare baktill, måste hafva fallit ur skaffet. Han anser därför, att de vid begagnandet hållits i handen.

En ur en graf upptagen stenhammare med skafthål förklaras vara använd i krig som vapen och i fred som värdighetstecken för en höfding; hålets litenhet visar, att skaffet hvarken varit tjockt eller långt (sid. 335).

Jämte denna stenhammare hittades en flintknif, af det slag, säger förf. (sid. 334), som »man vanligen håller för offerknifvar,² men som herr dr. Major anser vara spjutspetsar».

»Att för öfrigt», heter det på ett annat ställe (sid. 231), »dylika stenkknifvar — ty vi vilja låta dem behålla sitt namn — begagnats till bords- och brödknifvar i brist på sådana af järn eller stål, det är onekligt, vid tanken därpå, att de flesta amerikanare före spanjorernas ankomst, och innan de förra blefvo bekanta med järnets bruk, haft såväl knifvar som yxor och bilor af sten, ja till och med af den skärpa, att de liksom med en rakknif kunnat därmed borttaga och afskära håret, såsom det framgår af alla resebeskrifningar från Amerika, då det är fråga om invånarne på öarna Hispaniola, Cuba, Jamaica etc., likaväl som om dem på fastlandet.» Därefter påminnes därom, att judarne både i äldre och senare tid användt stenkknifvar vid omskärelsen.³

¹ T. ex. professor Joh. Herm. Sminke i Marburg, som i en 1714 utgifven disputation *De numis sepulchralibus et armis lapideis veterum Cattorum in Hassia inferiore ad vicum Madensem erutis* uttalar den åsikten, att de långa och spetsiga stenar, som ofta påträffas i tyska grafvar, användts som vapen, dels att slå med, dels att kasta. Enligt företalet till Rhode's ofvan anförda arbete.

² Jfr Nyerup, *Oversyn over fædernelandets mindesmærker*, sid. 32.

³ Det uppgifves (sid. 232), att judarne på förf:s tid visserligen vid omskärelsen använde knifvar af stål, men att dessa voro försedda med skaff af sten, hvarjämte den upplysning meddelas, att barn, som antingen voro dödfödda eller som aflidit före den 8:e dagen, skulle omskäras med skifferknifvar.

År 1723, således endast några år efter det Mercatis ofvan omtalade arbete blifvit tryckt, förelade Jussieu för Vetenskapsakademien i Paris flera stenyxor från Canada och öar vid Amerikas kust, i det han förklarade, att man med deras tillhjälp bäst kunde visa de så kallade »åskviggarnas» rätta natur. Frankrikes och Tysklands folk, sade han, hade, innan järnets bruk blef känt där, lefvat under liknande förhållanden som de vilda folken i den Nya världen, hvarför man äfven i vår världsdel finner så mycket stenverktyg. »Där», tillägger han, »har man de med blixten nedfallna stenarna!» Han insåg följaktligen till fullo, huru oriktig den då vanliga förklaringen af alla stenyxor som »åskviggas» var.¹

Redan följande år skref också en jesuit vid namn Lafitau ett arbete i två band om de amerikanska vildarnes seder jämförda med forntidens.²

En märkvärdigt riktig uppfattning af stensakernas betydelse visar sig uti det 1750 tryckta, men af den redan 1730 af lidne historiegrafen Johann Georg von Eckhart (före adlandet Eccard) författade arbetet *De origine germanorum*. Vid beskrifningen af de gamla sachsarnes kläder och vapen säger denne ovanligt klarsynte, men numera alltför litet kände författare (sid. 61): »Vapnen voro mycket enkla, innan man lärde sig att bearbeta bronzen,³ hvilken kunskap kom till våra trakter ganska sent, icke förrän kort före Kristi födelse och Odins invandring till Norge och Sverige, där koppargrufvor först upptäcktes och bronsvapen tillverkades, i synnerhet knifvar (eller korta svärd), tjänliga till strider både till lands och vatten, samt kallade 'saxar' — hvaraf saxarne fått sitt namn —, hvilka här och där anträffas i grafhögarna. Före bronsens bruk använde man som vapen (»svärd»⁴) stenar, hvilka antingen voro runda och genomborrade samt fastbundna med rep, eller ock voro viggformade och svängdes mot fienden, hållna endast i handen eller fästa i ett skaft. Några voro formade som yxor. Äfven knifvar af sten använde man. Jag skall meddela afbild-

¹ Hoernes, *Die Urgeschichte des Menschen*, sid. 30. Cartailhac, *La France préhistorique*, sid. 10.

² Lafitau, *Moeurs des Sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps*. Se Cartailhac, *anf. arb.*, sid. 10.

³ »Ante æris tractandi notitiam» heter det i originalet.

⁴ »Pro gladiis erant».

ningar af några,¹ ty de anträffas stundom i gamla grafhögar och ofta äfven tillfälligtvis i åkrarna. Allmänheten, okunnig om det gamla bruket, kallar dessa stenar åskviggas och tror, att de från himlen slungats mot de dödliga, under det att de endast af mänskliga händer kastats mot fiendens hufvud. Tillspetsade ben fästes på kasts pjuten, och med fiskarnas skarpa tänder skodde man sina pilar, ett bruk som ännu fortlevver hos de aflägsset boende lapparne, hvilka längre än andra folk bibehållit forntidens enkelhet. Jag erinrar mig, att den berömda engelsmannen Dampier ännu i våra dagar sett stenxor i bruk hos några folk i Amerika.»

Eccard fäster särskildt (sid. 80) uppmärksamheten på det tålmod, som de gamle måste hafva utvecklat vid tillspetsandet och genomborrandet af de hårda stenarna, »hvilket äfven för oss med våra maskiner medför en icke obetydlig svårighet».

Han framhåller också, att såsom de första minnesmärkena varit stenar, så voro äfven de första vapnen och verktygen (»utensilia») af sten, på en tid då man ännu var okunnig såväl i skrifkonsten som i konsten att bearbeta metaller. Han anför ej exempel härpå från de profana skriftställarne, då han kan erhålla sådana ur bibeln. »Sedan knifvar af sten», fortsätter han (sid. 81), »för det dagliga bruket blifvit utbytta mot sådana af brons och slutligen af järn, begagnades de dock fortfarande för religiösa ändamål, där man ej lätt medgifver ens den minsta förändring. De heliga knifvar, med hvilka omskärelsen utföres hos judarne äro ännu i vår tid af sten.»

Ehuru Eccard ej begagnar uttrycket stenåldern, har han dock, såsom vi af det nu anförda finna, redan för mer än 170 år sedan insett icke endast, att stensakerna varit använda i det dagliga lifvet, utan ock att de förskrifva sig från en tid, då metallerna ännu voro okända. Det skulle likväl dröja länge, innan denna insikt blef fruktbarande för vetenskapen, och detta oaktadt Eccard ej är den enda, hvilken uttalar dylika åsikter. Så säger sir William Dugdale² redan under 1600-talet, att stenxorerna begagnats som vapen, innan man lärt känna brons och järn.

¹ Detta göres ock på en särskild plansch (vid sid. 79). Om en där under nr XV afbildad sten anmärker Eccard, att Major anser den vara en offerknif, under det att Eccard snarare betraktar den som en spjutspets.

² *History of Warwickshire*, sid. 778. — Evans, *Stone Implements*, sid. 3.

I en under professor Johan Engeströms præsidium år 1735 i Lund försvarad akademisk afhandling *De cultris veterum lapideis deduceras vidlyftigt flintknifvarnas användande vid judarnes omskäreelse i gamla testamentets tid; men därjämte uttalas den åsikt, att äfven hedningarne hade kunnat använda dessa redskap till världsligt bruk. Det vore nämligen att antaga, att de äldsta redskap blifvit gjorda af sten. »Äfven om man kunde förmoda», heter det, »att människorna före syndaflo den, Kains efterkommande, hade förvärfvat kännedomen att arbeta metaller, så måste likväl, då människorna efter syndaflo den vid babyloniska förbistringen spriddes öfver alla världens delar, några af dem hafva kommit till sådana trakter, hvarest inga metaller förefunnos, och därigenom blifvit tvungna att begagna stenen såsom redskap. Så småningom glömde man då den skicklighet att arbeta metaller, som man möjligen före babyloniska förbistringen hade tillägnat sig.»¹*

En annan lärare vid Lunds universitet, Kilian Stobæus, professor i historia, presiderade år 1738 för en af honom författad disputation,² i hvilken han först vederlägger den då ännu vanliga åsikten, att stensakerna skulle vara nedslungade genom blixten. Väl vore det sant, att man någon gång hittat stenar af nu ifrågasvarande slag på de ställen, där åskan slagit ner, men detta berodde därpå, att stenen redan förut funnits på stället (sid. 40).

Stobæus förklarar det visserligen vara onekligt, att hebreerna använt knifvar af sten vid omskärelsens sakrament, men han säger sig aldrig hafva hört talas om detta bruk hos de nordiska folken; ej heller kan han föreställa sig, att stenverktygen varit använda här af Cybelepräster, såsom Rudbeck antagit. Väl hade stensakerna haft en stor användning vid heliga förrättningar, men detta hade ej varit deras enda bestämmeelse. Det synes också Stobæus vara föga sannolikt, att alla de många grafvar, i hvilka kilar och knifvar af sten anträffats, varit offerprästers; snarare vore höfdingar jordade i dessa grafvar (sid. 49—51).

¹ Bibliotekarien Elof Tegnér har i sina *Anteckningar om Lunds universitets historiska museum*, intagna i *Samlingar till Skånes historia, forn-kunskap och beskrifning* 1871, sid. 5 o. följ., ur glömskan framdragit såväl Engeströms skrift som den af Stobæus författade disputation, om hvilken här nedan talas.

² ᚱᚲᚲᚲ ᚰᚲᚲᚲ ᚲᚲᚲᚲ (*Mjolner hamar Thors*) seu *Ceraunii betulique lapides, disputatione historica illustrati*; äfven intagen i Stobæi 1753 i Danzig tryckta *Opuscula* (sid. 113).

»Det torde icke böra betviflas», heter det vidare (sid. 46), »att de äldsta verktyg för dagligt bruk, innan ännu järnets användande blifvit känt, varit förfärdigade af sten.» För denna mening finner Stobæus, liksom andra, stöd i hvad som berättades om vilda, särskildt amerikanska folkslags bruk af stenredskap.

På ett annat ställe (sid. 47) säger sig Stobæus anse det vara oemotsägligt, att de forntida folkens vapen varit antingen af sten eller af trä. Å ena sidan är detta mest öfverensstämmande med denna aflägsna periods enkelhet oeh med de förhållanden, som då måste hafva förefunnits; å andra sidan bekräftas det såväl af äldre som af yngre historiska författares vittnesbörd, hvarvid bland annat Lueretii ofvan anförda yttrande återopas.¹

Man skulle, då man hör sådana yttranden af Stobæus, tro, att han varit ganska nära en riktig uppfattning af stenåldern; men detta torde dock knappt hafva varit fallet. Han säger nämligen på ett ställe, att stensakerna ofta anträffas tillsammans med vapen oeh allehanda föremål af brons, järn oeh andra metaller, så att man icke vore berättigad antaga, att de gamle, emedan de voro beröfvade metallernas bruk, hade varit tvungna att begagna sådana af flinta eller andra hårda stenslag med stor möda förfärdigade vapen. För öfrigt vore det klart, att stensakerna icke blifvit nedlagda i grafvarna endast såsom vapen oeh verktyg, detta så mycket mindre som många af dem genom sin litenhet oeh sin form visade sig vara odugliga därtill. Äfven de stora kilarna oeh hammarna af sten kunde väl begagnas som vapen, men det vore klart, att de ej kunnat, såsom de omtalade amerikanska, användas vid klyfning af trä; härtill voro några bland dem af alltför lös sten (sid. 47 oeh 48). Stobæus söker därför besvara den frågan, hvarför dessa för de lefvande tydligen dyrbara stensaker fått följa de döda i grafven.

Det svar, Stobæus gifver på denna fråga, oeh den utförliga motiveringen visar, att han i själfva verket ännu var ganska långt från den fulla sanningen, om han än såg mera däraf än de flesta af hans samtida. Han kommer nämligen (sid. 69) — såsom man kunnat vänta redan af de första, med runor skrifna orden i afhandlingens titel — till det resultat, att de ifrågavarande föremålen såväl af flinta som af andra stenslag fordom ansetts vara hel-

¹ Stobæus anför dels här, dels på andra ställen i samma skrift såväl Rhode's, som Arnkil's oeh Major's i det föregående omtalade arbeten.

gade åt Tor. De begagnades hemma och på färder som amuletter, för att från det hus, där de förvarades, och från ägaren, som bar dem med sig, afvända allt ondt, i främsta rummet för att skydda mot åska, onda andar och gift. Af denna orsak använde hedningarne de större af dessa stenar som vapen, men som öfvernaturliga vapen, hvilka med visshet medförde seger, äfven om fienden genom trollkonster gjort sig osårbar, »hård», mot alla andra vapen; men de mindre stenarna använde de endast till att bära på sig som talismaner. Stobæus anser, att stensakerna dessutom användes vid åtskilliga religiösa förrättningar, och påminner i sammanhang därmed om, huru Tors hammare tjänade som en symbol vid afslutande af förbund och många andra viktiga tillfällen. Slutligen blefvo dessa af de lefvande så högt skattade föremål äfven nedlagda i grafvarna, bland annat för att den döde ej skulle i Vallhall sakna dessa heliga och segerrika vapen, och på det att de skulle skydda honom och grafven för åska och alla onda andar.

Att stensakerna ej uteslutande varit använda som vapen, utan äfven begagnats som verktyg, betonades kort därefter af en annan svensk, Johan Gotschalk Wallerius, uti hans år 1747 i Stockholm utgifna *Mineralogia*, eller *Mineralriket*. Det heter här (sid. 405 och 406) med utelämnande af en del latinska termer: »Lithoglyphi arte facti. Äro de, som fordom verkelig med konst varit gjorde. Finnas: 1) Torviggjar. Äro stenviggjar antingen åt en ända vasse, som andra viggjar, eller åt bägge ändar vasse och tjockare midt på; äro ofta med et hål igenombårade. 2) Stenknifvar äro verkelig knifvar af sten, som fordom brukats.» 3) »Stenyxor, 4) stenhannrar, 5) stenspilar, 6) stentungor. Alla desse och sådana flere äro ej annat, än antingen instrumenter eller krigsgevär, som de fordom brukat vid vissa tillfällen eller i allmänt bruk. Finnas i ättebackar och hollas före vara torviggjar.»

Den danske forskaren Erik Pontoppidan har i den år 1763 tryckta första delen af *Den Danske Atlas* ett kapitel om de urnor och andra saker, som finnas i de danska grafhögarna från forntiden. Till de saker, säger han, som nedlades i grafven jämte den döde, höra först allehanda vapen, såsom spjut, svärd, dolkar, pilar och stridshammare, dels af järn och koppar, »dels af hård sten, förnämligast flinta, glattslipad och tillskäppt så, att man kunde begagna dem till att hugga och skära med. Just dessa stenar är det, som i beskrifningen af Cabinetterna (samlingarna) med ett all-

mänt namn kallas 'Lapides ceraunei' och af några, ehuru utan minsta orsak, anses för åskviggas. De stycken, som höra till denna sista klass, anses vara af de allra äldsta, eller från den tid, då metallernas smältning och bruk ännu icke var Nordens inbyggare så väl bekant som efter Odins och asiaternas ankomst.»

Äfven i andra länder än Skandinavien och Tyskland hade under 1700-talet, såsom vi redan sett, en och annan forskare fått ögonen öppna för, huru stensakerna tillkommit, och hvartill de användts.

Så läsa vi i biskop Lytteltons 1765 till Society of Antiquaries i London insända *Observations on Stone Hatchets*, som 1773 trycktes i 2:a delen af *Archæologia* (sid. 118): »Det finnes ej minsta tvifvel därom, att dessa stenverktyg hafva blifvit tillverkade under äldsta tider och af barbariska folk, innan bruket af järn och andra metaller var känt. Af samma orsak voro äfven spetsarna på spjut och pilar af flinta och andra hårda stenar; många sådana äro funna i Skottland, där de af folket kallas älf-pilar (Elfs arrows)». Han uttalar sig med mycken bestämdhet såväl mot den åsikt, som ligger till grund för denna då vanliga benämning, som mot den tro, att stenyxorna skulle vara nedfallna med blixten.

Alla voro emellertid ej lika klarsynta som Eeccard och Lyttleton. Ännu i slutet af förra århundradet och i början af detta voro mycket oriktigare föreställningar om stensakerna gängse.

Den redan anförda Sjöborg, vid den tiden professor i historia vid universitetet i Lund, — en man, som för öfrigt har inlagt stor förtjänst om den svenska fornforskningen, — insåg ännu icke, att fornsakerna af sten höra till en förhistorisk tid. I sin år 1797 tryckta *Inledning till kännedom af fäderneslandets antiqviteter* förklarar han (sid. 204) det vara »afgjordt, att slipade viggas både af flinta och annan sten varit helgade verktyg i templen eller på andra offerställen; men om de blifvit nyttjade såsom yxor vid kreaturens slaktande, eller blifvit med smörjelse bestrukna och dyrkade såsom små afgudar eller blott ansedda såsom heliga tecken till Tors hammare Mjolner m. m., därom äro vi alldeles okunniga». De flesta viggas tyckas hafva varit fästade i ett skaft, »och några som ej äro af flinta hafva ett hål, därnti skaftet satat; dessa tyckas snarare hafva varit brukade som stridsyxor, och om templens helgedomar äfven i striden nyttjades till vapen, vore det så mycket mindre underligt, som hela Odens gudalära var krigisk». Om flint-

dolkarna säger han, att det är svårt att afgöra, antingen de varit »nyttjade till offerknifvar, till bordsknifvar eller till små svärd och dolkar».

Denna föreställning om flintdolkarna som offerknifvar ligger väl också till grund för Tegnér's skildring af prästerna i Balders-templet, då han i sin omkring år 1820 diktade *Frithiofs saga* låter dem stå »kring tempelvägg — — med flintknif i hårda händer».

Den danske historikern Vedel Simonsen yttrade emellertid redan 1813 i sin *Udsigt over nationalhistoriens ældste og mærkeligste perioder* (1:a delens 2:a häfte, sid. 73) följande märkvärdiga ord: »Nordbornas vapen och husgeråd voro först af sten och trä, senare lärde de att bearbeta kopparn och, såsom det synes, senast järnet. Deras kulturhistoria kunde alltså, från denna sida betraktad, indelas i en sten-, en koppar- och en järnålder.» Att stensakerna verkligen kunnat användas till vapen och verktyg, ådagalägger han genom att hänvisa till erfarenheter från vildarne i Nya världen.

Tillvaron af den period, som vi nu kalla stenåldern, insågs vid denna tid äfven af den svenske fornforskaren Magnus Bruzelius, hvilken redan vid midten af 1810-talet bildat en samling af mer än 300 fornsaker af sten.¹ En af honom år 1816 i Lund utgifven disputation *Specimen antiquatum borealium*, i hvilken han citerar Vedel Simonsens nyss anförda arbete, ådagalägger detta tydligt. På ett särdeles förtjänstfullt sätt lämnar han i denna afhandling en systematisk beskrifning på de vapen och verktyg af sten, som funnos i hans samling, samt uttalar sig äfven om deras ålder.

I inledningen säger han nämligen (sid. 3): »Hvarje folk, som ännu aktar högt sitt fädernesland samt sina förfäders otämnda och obrutna kraft, hälsar med stor glädje alla de spår från förgångna tider, som vittna om förfädernas kraft, tapperhet och lefnadssätt. Huru mycket högre böra vi då ej skatta de fornlämningar, hvilka höra till tider, som väl ligga bakom all historia och saga, och hvilka fornminnen gifva ett sant uttryck åt dugligheten och enkelheten hos landets urinvånare, ej mindre än åt deras första för-

¹ Magnus Bruzelius, född 1786 och bekant som författare af *Sveriges historia för ungdom*, dog 1855 som prost och kyrkoherde uti Löderups pastorat i Skåne. Hans samling, som under tiden vuxit till en af de mest betydande svenska privatsamlingar i sitt slag, förvärfvades efter hans död för Statens Historiska Museum, där den har nr 2548.

sök att försvara sig och utveckla sig! Detta kan för visso sägas om våra nordiska fornlämningar. Ty tvungna däraf, att våra berg ej innehålla några af naturen färdiggjorda metaller, och följande andra obildade folks föredömen, hafva Skandinaviens äldsta invånare, som voro okunniga i konsten att bearbeta metaller, tillgripit hvad som fanns till hands och användt olika slags stenar i stället för metaller. Flera berömda historici i vår tid hafva sökt bevisa denna åsikt med olika skäl. Men om det är säkert, att dessa fornsaker af sten böra hänföras till den äldsta perioden och utan tvivel till tiden näst före Asarnes egen eller den siste Odins ankomst till våra trakter; och då dessa minnen från forntiden förekomma så ofantligt talrikt, i synnerhet på de fruktbara skånska fälten; så kunna vi icke neka, att dessa stensaker förmå gifva oss många upplysningar om de delar af Skandinavien, som först varit bebodda och odlade, om de andra fornlämningarnas ålder och bestämmelse, som talrikt förekomma i samma trakter, samt om urinvånarnes talrikhet och lefnadssätt.»

Ordet »stenålder» begagnar Bruzelius väl icke här, men han gör det några år senare i beskrifningen af den under namn af Åsahögen ryktbara gånggriften vid Qvistofta i Skåne, som han undersökt 1819. Denna beskrifning är införd i det 1822 tryckta 9:e häftet af *Iduna* och där säger han (sid. 305, jfr sid. 322 och följ.): »Om det i historien funnes ett tidehvarf, som kunde utmärkas med namn af stenåldern, under hvilken ett släkte lefvat i bildning fullkomligt likt med de invånare på Söderhafvets öar, hvilka i senare tid så ofta blifvit beskrifna, så skulle man utan tvekan hänföra Åsahögen till denna mest aflägsna fornålder. I brist på metaller var flinta i vårt land det tjänligaste ämne både till vapen och verktyg.»

*
*
*

Vi se här af, att den nordiska forskningen redan under det andra årtiondet af vårt sekel hunnit så långt, att det ej kunde dröja länge, innan treperiodssystemet skulle framträda fullt utveckladt. Äran af att icke blott hafva klart framställt detta system, utan äfven att hafva därigenom gifvit en vetenskaplig grundval för den moderna fornforskningen tillkommer Christian Jürgensen Thomsen, den egentlige skaparen af det stora »Museum for de nordiske

oldsager», eller som det numera kallas Nationalmuseet, i Köpenhamn.

Redan 1816 anförtröddes det då ännu unga museet åt Thomsens vård, och han kom samtidigt såsom sekreterare i »Commissionen for oldsagers opbevaring» i personlig beröring med Vedel Simonsen, hvilken sedan några år var ledamot af denna kommission. Den senares idé om de tre perioderna upptogs snart af Thomsen, ehuru man ej kan angifva det år, då detta skedde. Så mycket vet man dock, att Thomsen senast år 1825 hade systemet klart för sig.

Sistnämnda år meddelade Thomsen systemet åt den norske historikern Keyser, hvilken snart använde det vid ordnandet af fornsakssamlingen i Kristiania.¹ Man känner för öfrigt af en annan omständighet, att systemet icke var okänt i Köpenhamn år 1825. I ett af kapten Jahn då utgifvet arbete, i hvilket han talar om den förhistoriska tidens vapen, behandlar han dem nämligen under rubrikerna »stenvapen» (3 sidor), »kopparsvapen» (4 sidor) och »järnvapen». Författaren talar ofta om föremål, förvarade i Köpenhavns museum.

Från år 1830 hafva vi följande redogörelse af Thomsen för de tre perioderna inom Danmarks hednatid.² Den första ansågs omfattas tiden från 500 f. Kr. till Kristi födelse; den andra från Kristi födelse till 500 år därefter; den tredje från år 500 till år 1000 efr. Kr. Till *den andra perioden*, »guldets och koppars period», räknas urnor af koppar och guld samt *bronssvärden*, »hvilka ofta äro försedda med samma sirater som de hängande kopparurnorna». Till den tredje perioden höra järnsvärden.

Att stensakerna höra till den äldsta tiden, betonas särskildt i en två år senare utgifven afhandling.³

¹ Undset i *Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft*, 1886, sid. 21.

² *Plan hvarefter en samling af nordiska fornlämningar bör ordnas och som blifvit följd vid det Kongelige Museum for nordiske oldsager i Köpenhamn*. Denna plan blef aldrig tryckt, men en af B. E. Hildebrand tagen afskrift däraf är daterad den 1 aug. 1830. Se H. Hildebrand, *De förhistoriska folken i Europa*, sid. 146—47, och i *Verhandlungen d. Berliner anthrop. Gesellschaft*, 1886, sid. 363. — De tre perioderna skönjas mindre tydligt i en liten, af Oldskrift Selskabet 1831 utgifven skrift *Om nordiske oldsager og deres opbevaring*.

³ *Kortfattet udsigt over nordiske steen-oldsager fra den hedenske tid, i Nordisk tidsskrift for oldkyndighed* (Köpenhamn 1832), 1, sid. 421. —

I denna afhandling visar Thomsen sig äfven hafva en klar och riktig uppfattning af bronsåldern. »Det är lätt att inse», heter det där (sid. 437), »att på den tid, då kopparn väl var i allmänt bruk, men dyrbar, — hvilket i synnerhet visas af det stora besvär man använt på att kunna spara om äfven endast en liten del af detta ämne, — var det framför allt två slags saker, man undvek att begagna den till, nämligen de som lätt gingo förlorade och de till hvilka en stor massa fördrades. Man har säkert äfven på den tiden, då svärdet och spjutspetsen voro af koppar, haft pil- och kastspjutspetsarna af sten, fiskben eller dylikt. Till det senare slaget saker höra städ och ankare.»¹

Tre år senare, sommaren 1835, skrifver Thomsen i ett bref till B. E. Hildebrand,² efter att hafva talat om stenåldern: »Jag är mycket benägen att i den därpå följande bronstiden se en tidigare kultur än man i allmänhet drömt om samt antaga, att celter, pålstafvar, kopparsvärd, kopparspjut o. s. v., som man finner alldeles lika i Danmark, södra Sverige, Tyskland, England, Frankrike, Schweiz, Spanien, tillhört keltiska stammar, och att däremot järnvapnen, ormsiraterna, flätningarna o. s. v. tillhört odinianerna. Det är allenast gissningar, men jag har åtskilliga bevis; tror t. ex. icke, att romarne på Julius Cæsars tid, då de först fattade fot i Gallien, använde bronsvapen. Dessa höra i södern till den homeriska tiden. Hvad man funnit i Hereulanum är blott hundra år yngre än romarnes eröfring af Gallien och visar ju tydliggen detta. — Har Ni icke gifvit akt på den smak, hvori bronssakerna och siraterna på dem äro arbetade? Den öfverensstämmer, hade jag nästan sagt, med den forngrekiska; ej heller känner jag att man på eller med bronssakerna funnit skrift, mynt o. d. — I detaljerna kunna vi taga miste, men använda vi allvarlig uppmärksamhet, skola vi med tiden få de stora grunddragen tydligare.»

Författarens namn är icke utsatt, men att denna viktiga afhandling är skriven af Thomsen, bevisas bl. a. af Nilssons yttrande i förordet till *Skand. Nordens wärvänare*, 1:a uppl. (1838), sid. VI.

¹ Då denna afhandling endast afsåg att lämna en öfversikt öfver fornsakerna af sten, och då det var meningen att den skulle efterföljas af andra, behandlande det öfriga arkeologiska materialet, fanns det intet skäl att här ingå i en utförligare redogörelse för hela systemet. Jfr *Verhandl. d. Berliner anthrop. Gesellsch.*, 1886, sid. 364.

² H. Hildebrand, anf. arb., sid. 149.

Fullständigt framställer Thomsen sitt system i tryck första gången år 1836 i den då utgifna *Ledetråd til nordisk oldkyndighed*.¹ Han lämnar däri en redogörelse för »De forskjellige perioder, til hvilke de hedenske oldsager kunne henføres», samt gifver hvar oeh en af de tre perioderna det namn, som de sedan behållit. Han säger här (sid. 58): »Den på stenåldern följande perioden tro vi oss böra kalla bronsåldern, under hvilken vapen oeh skärande redskap voro af koppar eller brons, oeh (under hvilken) man antingen alldeles icke eller blott mycket litet har känt till järn eller silfver. Man skall finna, att icke endast i Norden, utan äfven i de södra länderna den metall, som först omtalas oeh har varit i bruk, är koppar eller så som man i forntiden ofta använde den, med en liten tillsats af tenn, som bidrog till att den bättre kunde härddas, hvilken blandning man har kallat brons. Först långt senare har man blifvit bekant med järn.» Därefter omtalar han järnåldern, »den tredje oeh sista perioden af hednatiden».

År 1843, således ej långt efter utgifvandet af denna viktiga skrift, lämnar J. J. A. Worsaae i *Danmarks oldtid*² en både till form oeh innehåll utmärkt framställning af de resultat, till hvilka den nordiska fornforskningen med hjälp af det nya systemet redan hunnit.

Systemet lades också till grund för ordnandet icke blott af museet i Köbenhavn utan äfven af flera samlingar i grannländerna, särskildt i Sverige, där Bror Emil Hildebrand, hvilken år 1830 under ett längre besök i Köbenhavn lärt känna Thomsen oeh hans system, samma år tillämpade det på Lunds universitets fornsaks-samling³ oeh ett par år senare på Statens Historiska Museum i Stockholm.

¹ Utgifven af det Kongel. Nord. Oldskriftselskab; öfversatt på tyska år 1837 (*Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde, herausgegeben von der kön. Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde*, Kopenhagen, 1837) oeh på engelska år 1848 (*Guide to Northern Archæology, by the Royal Society of Northern Antiquaries of Copenhagen, edited for the use of English Readers by the Right Honourable the Lord of Ellesmere*, London, 1848).

² Detta arbete, hvars fullständiga titel är *Danmarks oldtid oplyst ved oldsager og gravhøie*, öfversattes på tyska år 1844 (*Dänemarks Vorzeit durch Alterthümer und Grabhügel beleuchtet*, Kopenhagen, 1844) oeh på engelska år 1849 (*The primeval antiquities of Denmark*, London, 1849).

³ H. Hildebrand i *Verhandl. d. Berliner anthrop. Gesellsch.*, 1886, sid. 364.

Anmärkningsvärdt är, att Erik Gustaf Geijer redan i den år 1832 utgifna första delen af *Svenska folkets historia* (sid. 122) säger: »Vapnen och vikingaflottorna visa järnets tidiga bruk; än äldre vapen äro af koppar eller en med koppar blandad metall; de äldsta af sten.»

Professor Sven Nilsson i Lund utgaf 1834 sitt första försök i förhistorisk fornkunskap, hvilket under titeln *Utkast till jagtens och fiskets historia på Skandinavien* infördes i inledningen till den nämnda år utgifna nya upplagan af *Skandinaviens fogelfauna*. I denna afhandling, som är skriven utan kännedom om Thomsens åsikter i frågan,¹ sökte Nilsson skildra Sveriges äldsta invånare, huru de icke känt metaller, samt huru de, såsom senare tiders vildar, uteslutande lefvat af fiske och jakt. Han jämför, såvidt materialet då medgaf, de i svensk jord funna stensakerna med de jaktvapen och verktyg, som blifvit hemförda från de af europeisk civilisation ännu oberörda folkslagen i Norra Amerika, Grönland och Australien.

Utförligt behandlar Nilsson sedan samna frågor i sitt ryktbara arbete *Skandinaviska Nordens Urinvånare*, hvars första upplaga utkom under loppet af åren 1838—43.

Första gången han berör frågan om bronsåldern är i det år 1843 utgifna sluthäftet af nämnda arbete. I sista kapitlet gifver han ett »utkast till en beskrifning öfver en kimbrisk koloniststam, som i forntiden inflyttat i södra och västra Skandinavien, undanträngt vildarne och odlat landet». Med de undanträngda vildarne menas stenålderns folk. De nykomna kimbrerna eller kelterna skulle hafva känt metaller, men hufvudsakligen endast brons och guld, samt sannolikt järn, hvilket de doek ej förstodo att härda, hvarför deras knifvar, svärd, lansar m. m. alltid äro af brons; de idkade boskapsskötsel och åkerbruk. Såsom vi väl veta, har professor Nilsson sedermera öfvergifvit sin i denna första upplaga uttalade åsikt, att bronsålderns nordbor varit af kimbrisk stam, och i stället sökt bevisa, att bronsålderns kultur förts hit genom phoeniciska kolonister.

Nilsson nämnes med rätta såsom en af de förmämsta grundläggarna af den moderna fornforskningen, emedan han var den som där först i ett större verk praktiskt tillämpade den komparativa

¹ Nilsson, *Stenåldern*, 2:a uppl., inledning, sid. II.

metoden, hvilken i väsentlig mån bidragit att höja fornsakernas studium till vetenskap. I treperiodssystemets utveckling har han däremot ringa del.

Redan tidigt hade Thomsen hänvisat därpå, att man äfven i flera andra länder än de skandinaviska funnit minnen från bronsåldern, och nya fynd bekräftade fullständigt riktigheten af denna iakttagelse, ehuru det i många länder dröjde länge, innan man med allvar började samla och studera sådana minnen. Tidigast skedde detta på de Brittiska öarna och i Tyskland.

Äfven i Österrike, Schweiz, Italien, Frankrike och andra länder fann man, att det nordiska systemet var riktigt. Nästan öfverallt träffades talrika minnen från bronsåldern, så snart man endast blef uppmärksam på vikten af att taga dem till vara.

Några fornforskare, särskildt i Tyskland, försökte visserligen länge nog visa, att järnet varit i bruk före bronzen, och att någon bronsålder aldrig funnits. Men för länge sedan har man kommit till insikt om ohållbarheten af denna uppfattning, och numera är riktigheten af det nordiska treperiodssystemet allmänt erkänd.

En offerkälla på Billingen.

Af

T. G. Appelgren.

Vid Svenska Fornminnesföreningens möte i Vadstena den 19—21 augusti 1901 förekom såsom diskussionsämne bland annat, hvilka källor i Östergötland och angränsande landskap varit offerkällor. Hos mig, som hade nöjet öfvervara diskussionen, väcktes därvid till lif ett gammalt, nästan helt förgätet ungdomsminne, som jag härmed tager mig friheten meddela, då det kanske kan utgöra ett af svaren på denna fråga.

En sommardag år 1886 befann jag mig tillika med ett par kamrater på en botanisk färd å västra sidan af berget Billingen, och hade vi i vårt sällskap en framstående botanist och kännare af trakten, nuvarande biblioteksamanuensen i Uppsala doktor Markus Hulth. Under det vi rastade vid den s. k. Öglunda grotta, en djup rämna eller hålväg i bergets längdriktning, begränsad på båda sidor af lodräta bergväggar, uppmanades vi af Hulth att medfölja honom till en plats, som han kallade »offerkällan» och belägen i närheten af den plats, där vi befunno oss. Efter några få steg voro vi vid stället, en synnerligen tilldragande plats, där en kraftig källader framsprang ur bergväggen alldeles invid marken och därefter lik en forsande bäck störtade utför slutningen. Som jag vid ifrågavarande tillfälle hvarken var intresserad af, ej heller förstod mig på fornminnen, tog jag ej nagon vidare notis om denna märkvärdiga plats.

Som jag emellertid nyligen skriftväxlat i detta ämne med komministern i Eggby herr J. T. Thörngren och han därvid godhetsfullt gifvit mig några detaljerade upplysningar, vill jag,

utan anspråk på att lämna en af faekmän godkänd beskrifning, doek nämna några ord, såsom jag hoppas tillräckliga att gifva en föreställning om källan.

I Västergötland och Valle härad ligger Öglunda kyrka i en naturskön trakt vid foten af Billingen. Om man följer gångstigen, som från kyrkan leder rakt upp på berget, kommer man efter ungefär en timmes mödosam vandring upp till själfva höjden, där man får lön för sin möda genom den härliga utsikt, som här, från Billingens högsta punkt, erbjuder sig. Ett litet stycke nedanför, till höger, är den märkvärdiga källan belägen. Källådern franspringer ur en lodrät, 8 fot hög, omkring 20 fot lång och i vinkel gående skiffervägg. Öppningen, hvarur vattnet forsar, är vid pass 2 fot bred, 3 fot hög och, något afsmalnande inåt, har den ett djup af omkring 3 fot. Man kan göra sig ett begrepp om källåderns styrka, då, enligt uppgift, omkring 35 liter vatten hvarje minut frambrusar genom denna öppning, likasom man äfven kan fatta hvilken vederkvickelse en sådan källa med sitt underbart rena och friska vatten direkt ur bergväggen skall erbjuda under en het sommardag. Att här fordom varit en helig plats, är utom allt tvifvel; man har sedan urnminnes tid i eller invid källan funnit mynt och andra föremål af större eller mindre värde. Tiden för dylika föremåls senaste anträffande är doek långt aflägsen, och offrandet fortlefver hos folket i trakten numera endast såsom en sägen, men platsen kallas ännu i dag »offerkällan».

I detta sammanhang torde vara på sin plats att erinra om Billingens rikedom på källor, utmärkta för sitt goda vatten. Om än det är svårt att finna motstyeke till en sådan källa som den vid Öglunda, vet doek hvar och en, som är något så när hemmastadd på detta berg, att han här och där vid någon klippa eller trädrot kan träffa på en källåder, som porlar fram stundom häftigt, stundom nästan omärkligt. Dylika källor hafva sin upprinnelse i de stora mossar, som utbreda sig på Billingens milsbreda platå, och hvilka, förutom genom sin utsträckning, på grund af djup och vattenrikedom hittills varit omöjliga att torr lägga. Ett aflopp för dessa mossar äro sålunda de tre kraftiga källor på östra sidan af berget, från hvilka Sköfde har sin utmärkta vattenledning och sitt goda vatten. Om vid dessa källor offrats, vet man ej; åtminstone fortlefver ingen sägen härom.

Det ligger dock nära till hands att tänka sig äfven dessa källor sasom fordom föremål för dyrkan, då hela denna trakt i hednatiden var af religiös betydelse, hvarom stadens namn ännu, trots förvrängningen, bär vittne. Att någon sägen om källornas helighet ej fortlefvat till en senare tid, bör måhända tillskrifvas Sanct Elin, genom hvilkens uppträdande i Sköfde, denna plats blef en af kristendomens centralpunkter inom landet, i hvars närmaste omnejd hedendomens kvarlevor hastigare torde hafva utplånats än på andra orter.

Takstolsfotens uppkomst.

Af

Sune Ambrosiani.

De flesta takkonstruktioner kunna ledas tillbaka på tvenne hufvudformer: åstaket och sparrtak. I förra fallet är det väsentligen en, tre eller flera grofva stockar, hvilande på gavelväggarna, som uppbära yttertaket, i senare fallet hvilat takets tyngd mera på långväggarna, i det att från dessa upp till kroppåsen äro lagda smäkrare stockar, sparrar, som tjäna som underlag för yttertaket. En utvecklad form af den sist nämnda takkonstruktionen är den moderna takstolen. Som bekant består denna af följande delar: takstolsbenet (a), tassen, som i andra trakter också kallas sulan (b), och stödbenet (c), hvilka båda senare tillsammans kallas takstolsfoten, samt af hanbjälkar (d), som en eller flera ofvan hvarandra förbinda takstolens ben.

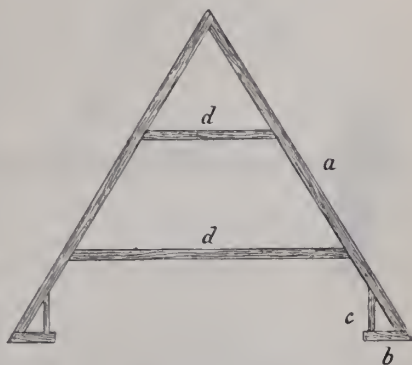

Fig. 1. Takstol.

I åtskilliga landskap har, sedan uppmärksamheten riktats på de gamla kyrkornas takkonstruktioner, man funnit, att på ej så få

Litteratur: Sophus Müller: *Om en aaben Tagstol i vore romanske Smaakirker* (Aarbøger 1887); H. Storck: *Om den buede Tagform i nogle jydske Landsbykirker* (Aarbøger 1890); V. Koch: *Trækonstruktioner i danske Kirker fra Middelalderen* (Aarbøger 1899); Otto Janse: *Om forna takkonstruktioner i några Östgotakyrkor* (denna tidskrift bd XI sid. 313).

ställen ursprungliga eller så godt som ursprungliga sådana finnas kvar. En dylik har haft följande utseende: på eller i långväggarnas mur ha hvilat tvärsöfver kyrkan gående bjälkar. Till sparrarna, som dels hvila på yttermuren, dels äro fastsatta i kroppåsens präktiga stoek, gå från dessa liggande bjälkar två eller, om kyrkans bredd så kräfvor, flera sträfvor. Fig. 2 från Hagebyhöga kyrka i Östergötland, hämtad från Otto Janses anförda uppsats, är påtagligen en god representant för götalandskapens gamla takkonstruktioner i kyrkor af föga ansehliga dimensioner. Spän-

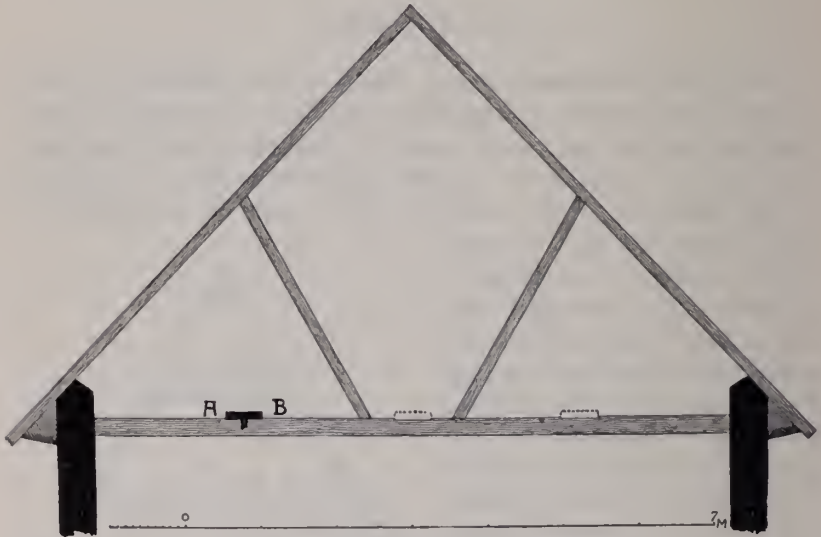

Fig. 2. Hagebyhöga kyrka, Östergötland.

ningen är ej större än att man ansett sig kunna undvara hanbjälken. På ett föredrag i Svenska Teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst februari 1904 förevisade arkitekten T. Wählin en liknande takkonstruktion från Öfraby kyrka i Skåne. Vid denna gafs en viss styrka åt konstruktionen, som också saknar hanbjälkar, genom grofva stoekar, som stodo på midten af de liggande bjälkarna och stödde under kroppåsens ansehliga bjälke.

I en annan Skånekyrka, Lyngsjö, finnes samma takkonstruktion; här är emellertid afståndet mellan långväggarna större, så att tvenne snedstående sträfvor på ömse sidor finnas. I denna

förekommer emellertid en hanbjälke. Fig. 3 är hämtad ur Koehs ofvan anförda uppsats.

På Själland har den nyss omtalade mindre utvecklade formen af sistnämnde författare anträffats flerstädes, bland annat i Örsted kyrka, Ramsö härad, Köpenhamns amt. Här liksom i Venge kyrka, en gång klosterkyrka i en af Nordens första klosteranläggningar, i närheten af Skanderborg på Jylland, är det alla teeken, som tyda på, att denna takkonstruktion är samtidig med kyrkans uppförande, ty denna konstruktion, som är ersatt af en yngre under de nuvarande yttertaken, har lämnat aftryk i det in situ befintliga murverket. Sälunda har takstolen varit rest, innan gafvelväggen uppmurades.

Alla de kyrkor här nu nämnts — utom Örsted — känner jag genom tillräckligt upplysande fotografier eller personliga besök. Det är då märkligt, att de allesammans tillhöra sin trakts äldsta kyrkliga arkitektur. För egen del betviflar jag ej, att de allesammans äro uppförda under 1000-talet oeh en oeh annan säkerligen snarare under den förra än under den senare hälften af nämnda århundrade. Den takkonstruktion, som här beskrifvits, är således att anse som den äldsta kända för ett vidsträckt område inom den skandinaviska norden.¹

Vid denna takkonstruktion förtjänar framhållas ännu ett förhållande, emedan det är af betydelse för bedömande af denna frågas historiografi. Man har nämligen betraktat denna fråga ur synpunkten af om takkonstruktionen under romansk tid varit öppen eller ieke öppen (om kyrkans innertak varit detsamma som dess yttertak eller ej).

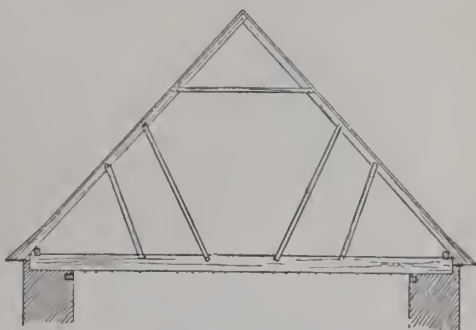

Fig. 3. Lyngsjö kyrka, Skåne.

¹ Denna takstol synes ha haft en vidsträckt geografisk utbredning. En sådan från klostret Maulbronn finnes återgifven i Handbuch der Architektur, Die Baustile IV bd: *Die Romanische und Gotische Baukunst* 3 h. Die Kirchenbau fig. 214.

En och annan af de danska författare, som sysslat med denna fråga, har haft svårt att förlika sig med, att man haft så många tvärsgående bjälkar, utan att dessa haft en brädbeklädnad till inbertak. Den praktiska arkitekterfarenheten har likaledes haft svårt att tänka sig en sparrkonstruktion utan takstolsfötter, men emedan dessa under denna tid ej äro kända, ha dessa tvärsgående bjälkar varit af behovet påkallade som underlag åt takkonstruktionens snedställda sträfvor. Af åtskilliga fynd af plankor i Östgötakyrkorna är det emellertid tydligt, att konstruktionen varit öppen, liksom att i alla fall, där man haft spår af träloft, dessa ha visat sig vara af sekundär natur.

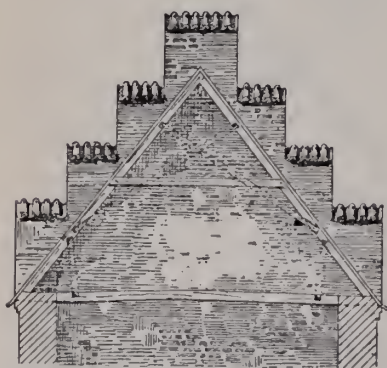

Fig. 4. Karise kyrka, Sjælland.

Det är påtagligt, att denna romanska takkonstruktion är en från träbyggnaden till stenbyggnaden öfverflyttad dylik. Vid den förra har den bärande väggen endast en stocks bredd, och då är det nödvändigt att ha tvärsöfver rummet gående underlag för de sparrarna stödjande sträfvorna.

Den utveckling denna takkonstruktion varit underkastad, har V. Koeh i sin anförda uppsats antydt, då han talat om konstruktionen i Karise (Sjælland) kyrkas kor, fig. 4. Enligt I B. Löffler¹

är denna kyrka uppförd i öfvergångsstil och utan afbrott i arbetet. Således är den åtskilligt yngre än de förut omtalade. Här ha varit tvärsgående bjälkar öfver korets öfre våning. Från dessa ha liksom vid den äldre konstruktionen utgått två snedställda sträfvor, men dessa äro flyttade nära intill yttermurarna. Ofvanom dessas sträfvors toppar äro på annat sätt snedställda sträfvor, som träffa det motstående takstolsbenet strax nedanom kroppåsen. Dylika sträfvor, som skära hvarandra, möta vi under flera variationer, långt ned i tiden, både under sengotiken och den tidiga renässansen.

Hvad som förtjänar framhållas är *hur nära* man vid denna konstruktion kommit till den vanliga takstolsfoten. Förflytta denna

¹ Kirkerne i Lillehedinge og Karise, Aarbøger 1894.

Fig. 5. Träkumla ödekyrka, Gotland.

konstruktionens snedställda sträfvor ofvanom murkrönets innersida och ställ den lodrät! Därmed blir målet vunnet. Men dessa led i kedjan behöfva ej konstrueras upp endast som teoretiskt tänkbara.

Från en visserligen från sistnämnda kyrka något aflägsen del af Norden — från Gottland — ha vi exempel på denna nyss antagna takkonstruktion. Som bilden fig. 5 visar,¹ anträffas denna i takkonstruktionen å Träkumla ödekyrka, belägen någon mil söder om Visby. Det olycksöde, som gjort, att kyrkan numera står som obetäckt ruin, har haft den fördelen med sig, att den gamla takkonstruktionen fullständigt framträder å fotografien. Som man ser å bilden, är kyrkan utan afbrott uppförd i det på Gottland vanliga materialet. Den består af långhus med smalare kor i öster och torn i väster. Såväl fönster som dörrar äro de ursprungliga. De äro romanska, ehuru ej från den tidigare delen af denna byggnadsperiod. Inom densamma finnas väggmålningar från romansk tid, som tydligt i det skie, hvori kyrkan nu befinner sig, måste fara synnerligen illa, om de numer ens finnas kvar.

Betraktar man röstet mellan kor och långhus, så finnes å väggen såväl aftryk af korets gamla takdelar som rester af långhusets. Den sista af långhusets takstolar är nämligen ställd i dess östgafvels ytterlif. Detsamma äger rum på korets östra mur i fråga om korets östligaste takstol. Hvad som af trävirke ännu är kvar är väggbanden, d. v. s. de stoekar som ligga ofvanpå murkrönet längs ytterlifvet, en hel takstolsfot — och denna har fortfarande snedställda stödben — och två hanbjälkar, den ena öfver den andra. Åtskilligt mera synes som negativ i röstets murverk, och detta är här liksom vid ofvan anförda danska kyrkor af särskildt intresse, eftersom dessa aftryk visa, att takstolen var rest då muren uppfördes, således är lika gammal som den senromanska kyrkobyggnaden själf.

Ur synpunkten af takstolens historia är det att observera, ej blott att stödbenen äro snedställda utan också att, såvidt man kan se, här inga tvärsöfver kyrkan gående bjälkar finnas, och aftryk af sådana finnas ej heller. Det är också klart, att sedan man en gång uppdatat, att ett effektivt stöd under sparrarna kan erhållas af sträfvor ställda så nära dessas utgångspunkt som i denna kyrka, man befriar sig från de långa i skogfattiga trakter svåråtkomliga

¹ För fotografien af Träkumla ödekyrka står jag i tacksamhetsskuld till amanuensen Axel Nilsson.

stockar, som förr behöfts som underlag och stöd åt de snedställda sträfvorna.

Med denna utveeklingsgång för ögonen vill jag åter söka kommentera det af dr S. Müller gjorda, ofta eiterade uttalande om hans oeh arkitekten Schiödtes iakttagelser på en stor grupp själländska kyrkor. De hade nämligen funnit, att några decimeter nedom murkrönet å långväggarna i nämnda kyrkor sutto kvar bjälkstumpar i en horisontal rad. De funno tillvaron af dylika bjälkändar, ehuru de förekommo så ofta, svårförklarlig. Ofvan krönet funnos nämligen de takstolar, som uppbyro en tydligen yngre takkonstruktion. Min tolkning af dessa blir då, att dessa stumpar äro rester af tvärgående bjälkar, som sannolikt varit stöd för snedställda sträfvor, hvilka i sin ordning, enligt hvad ofvan framhållits, äro en nödvändig förutsättning för den takkonstruktion, som under romansk tid flerstädes varit använd. Däremot, sedan man någonstädes kommit till insikt om takstolsfötterna oeh behöfde samt byggde nya yttertak, använde man denna mer praktiska konstruktion. De gamla bjälkarna blefvo då öfverflödiga oeh aflägsnades, så att endast ändarna insatta i muren blefvo kvar.

Öfver hufvud taget måste den konstruktion betraktas som äldre, där takstolsbenet oeh stödbenet hvila i tvärgående bjälkar, oeh i de fall, där jämte sådana en takstolsfot finnes, såsom yngre. Reformen, hvarigenom takstolsfoten ensam kom till användning, hade redan, såsom exemplet Träkumla visar, skett under romansk tid. Det obetydliga framsteget, som består i att stödbenet blir lodrätt från att vara lutande, är ej af den art att det synes behöfva draga någon längre tid.

Sedan man en gång kommit till en takstolsfot, kan man lätt konstruera olika arter af öppna takkonstruktioner. Flerstädes har man begagnat tillfället att efterbilda stenhvalfven, oeh som träet är ett lätthandterligare material än stenen ha dessutom former, som ej i sten kunnat göras, här kommit till användning. Så har man i Estuna kyrka i Uppland oeh Råda kyrka i Värmland kunnat ge tunnhvalfvet en form, hvars genomskärning fått den för 1200-talet karakteristiska bågeformen, klöfverbladsbågen. För att likna stenkonstruktionen så mycket som möjligt har detta haft en brädbeklädnad. Af hänsyn till värmen i kyrkan torde det näppeligen ha skett, eftersom ett dylikt innantak i under vinterhalfåret oeldade kyrkor ej han få anses ega någon praktisk betydelse som värmebehållare.

En dalsk runinskrift från Orsa.

Af

Johannes Boëthius.

På ett gammalt loft i Ollargården i byn Orsbleck i Orsa socken fann jag hösten 1903 en runinskrift, som är inristad på stocken öfver dörren till loftets nedre våning. Loftet, som enligt hvad inskriften ger vid handen är byggdt år 1635, är uppfördt af rundtimmer och liknar den vanliga lofttypen med en öfvertäckt svalgång utanför den öfre våningen och en trappa upp till svalgången. För öfrigt är loftet ganska litet och innehåller blott ett rum i hvardera våningen.

Runinskriften, hvilken så när som på de fem första tecknen är skriven i en rad, har följande utseende:

O E † * P

11RR:NM Nt:XF:XF1R:†R1:†††1D
)635)1RR:†RD1'N:XF1R:††R1:††

Slutet på inskriften är tydligen på något sätt förstörd, kanske genom ett yxhugg. Den stock, som runorna äro ristade på, är rödfärgad. Färgen försvårar dock icke inskriftens läsande, då runorna äro tydligt ristade. Blott en och annan sprieka i träet vållar på ett par ställen en viss otydlighet, dock tror jag icke, att de inverka på tolkningen af inskriften. Runorna äro i likhet med dem på lill-

härdaalsstolen gjorda med fina knifristningar. Orden skiljas från hvarandra genom två mycket fina lodräta streck, det ena öfver det andra. De runor, som användts, äro de genom inskriften på lillhärdaalsstolen och några äldre författare kända dalrunorna.

Jag vill till en början gå igenom de runor, om hvilka någon tveksamhet kan uppstå.

Den 4:e runan i den långa raden (runan närmast efter det första \mathcal{R} måste vara $k = \mathcal{V}$, såsom det också skrives i inskriftens senare del, där samma ord återkommer. Denna form för k öfverensstämmer icke med k -runans vanliga form i dalrunorna, där k skrives \mathcal{K} . Vi ha här alltså kvar den ursprungligare formen \mathcal{V} , som bekant den yngre runradens tecken för k .

$\}$ är väl tecken för s , som ju på lillhärdaalsstolen på ett ställe har en liknande form \mathcal{Z} , fast ej runan där, som här är fallet, går ned till raden. \mathcal{T} längre fram måste väl också vara tecken för s , då ju äfven denna form af s -runan återfinnes på lillhärdaalsstolen.

$\bar{\mathcal{F}}$ är tydligen n -runan = \mathcal{T} . Den horisontella kvisten öfverst är troligen blott en spricka i stocken eller oek felskrifning.

\mathcal{O} är troligen tecken för o . I inskriftens senare del, där samma ord återkommer, är den runda kretsen större Φ . Skrives äfven \mathcal{O} och Ψ på andra ställen i inskriften.

\mathcal{F} erbjuder samma svårigheter här som på lillhärdaalsstolen. Ihre och Liljegren anföra \mathcal{F} som tecken för \ddot{a} , under det Bureus har det som tecken för \acute{a} . Bugge läser det i inskriften på lillhärdaalsstolen som \ddot{a} , men enligt Noreens tolkning, som väl har den största sannolikheten för sig, är det tecken för \acute{a} .

\mathcal{D} är en binderuna af $\mathcal{A} = e$ och $\mathcal{D} = d$.

Efter dessa anmärkningar öfvergår jag till att läsa inskriften på följande sätt:

ierk ulsun an afer gort lofted 1635 ierk årdesu afer gort lof . . .

*ierk »Erik» = orsam. iark, älfdm. iark. ulsun »Olsson». Olof heter på orsam. lqv, på älfdm. ukov och på moram. ukov, ukav och ulā. Att äfven i orsam. ett ulov eller dylikt med uddljudande u funnits, torde framgå af bynamnet ulqnsbi = Uljonsbyn (i 1716 års jordebok skrives Oluf Jönsby) samt af några gårdsnamn, i hvilka ul- ingår. Sun »son» = orsam. och moram. sun och älfdm. sun
An »han» = orsam. on l. an, moram. an och älfdm. qn.*

Afer »har». På orsa- och moramål heter denna form *a*, på älfaldsmål *ar* l. *a*. Den fullare formen *aver* lever icke kvar uågonstans i dalmålet, så vidt jag har mig bekant.

gort »gjort». Denna form vållar vissa svårigheter. Gjort heter både på orsa- och älfaldsmål *gart*. På moramål heter det däremot *gort*, *gjoŧ* och *dzort*, alltså med *o*. Möjligt är ju dock, att *gort* är ett försök att skriva riksspråk. Eller kanske det en gång har existerat i dalmålet en form *gort*, som numera är utdöd. Man skulle ju också kunna antaga, att *†* har en annan betydelse än *ç*, så att det t. ex. skulle kunna betyda *a*, då man har att läsa *gart*. **X** skulle då blott vara teeken för *a*, när detta står efter ett bortfallet *h*.

lofted »loftet» = orsam. *løft*. Bestämd och obestämd form af neutra i sing. äro i orsam. lika, under det att i Älfdalen den best. formen ändas på *-ed*. Formen *lofted* vållar alltså vissa svårigheter, om man vill auta, att inskriften är affattad på orsamål. Älfaldsmålet passar då bättre. En möjlighet finnes ju dock för att *loftet*, som nu på orsam. heter *løft*, år 1635 verkligen hette *løfted* eller något dylikt. Hvad angår vokalen i *loft*, så är det väl troligt, att man med runan Φ återgaf det öppna *ä*-ljudet, vare sig det såsom i Älfdalen uttalades *o*, i Mora *o* eller i Orsa *e*. För öfrigt kan ju öfvergången af *o* > *e* i orsamålet ha skett senare.

Årdesu. Detta ord erbjuder stora svårigheter för tolkningen. Öfversättningen af *årdesu* = detta år, som jag till en början ehuru med tvekan accepterade, har jag sedermera måst öfvergifva på följande grunder. *Desu* skulle då vara dat. sing. neutr. Om en afläggare af det gamla *fessen* verkligen finnes i dalmålet, så skulle denna nog i dat. sing. neutr. ändas på *-u* i likhet med *is'n* (> *hessen*) = den här, som i dat. sing. neutr. heter *isu*. Men, så vidt jag vet, saknas i dalm. alla spår af det gamla *fessen*. För öfrigt borde väl *fessen* motsvaras af ett **dis'n* liksom *hessen* af *is'n*. Dock kunde ju tänkas, att dalmålets *i* här utvecklats ur *e*, och att denna öfvergång af *e* > *i* ännu icke genomförts vid den tid, då inskriften gjordes. Vidare är icke dat. utan aek. åtniustone i orsam. tidskasus. Detta *år* (såsom svar på frågan *när?*) heter på orsam. *ita ar* och på våmhusmål, som ju är älfdm., heter det *ita ara*. Äfven är ordställningen *år desu* i stället för *desu år* egendomlig. — Prof. Noreen har enskildt i bref till förf. framkastat den förmodan, att ordet *årdesu* är ett ortnamn. Trots efterforskningar i både ny-

are och äldre handlingar har jag ieke i de soeknar, inom hvilka det egentliga dalmålet talas, kunnat finna något bynamn, som har någon likhet med detta *årdesu*. Vore det åter ett gårdsnamn, så är det egendomligt, att det står efter och ieke före egennamnet. I kyrkböcker från slutet af 1600-talet står gårdsnamnet regelbundet före egennamnet. — Själff vågar jag ingen gissning angående *årdesu* utan lämnar frågan öppen.

lof . . . Här har troligen liksom i inskriftens första del stått *lofted* eller någon sammansättning, där *loft* ingår som första sammansättningsdel, fast den senare delen af ordet är utplånad. Till och med *f*-runan är mycket otydlig, och blott dess öfre del *f* är bibehållen.

Hvad de fem första teeknen, som stå öfverst för sig själfva, betyda, är ovisst. **OE**. som ju ieke äro runor, betyda kanske *Olof Ersson*. *†*P* äro kanske bomärken för de gårdar, på hvilka loftet stått, ty enligt de uppgifter, jag inhämtat om loftet, har detta på senare tid flyttats flera gånger och senast från den en half mil bort belägna byn Åberga i Orsa. De nämnda teeknen äro doek ieke bomärken vare sig för den gård, på hvilken loftet stod i Åberga, eller för Ollargården i Orsbleek, där det nu befinner sig.

Jag öfversätter inskriften sålunda:

Erik Olsson, han har gjort loftet 1635. Erik Årdesu(?) har gjort lof . . .

Såsom af det föregående framgår, består inskriften af två delar, af hvilka den andra med nästan samma ord upprepar, hvad den första sagt. Möjligt är, att loftets byggmästare Erik Olsson genom två inskriptioner, en på vardera sidan om årtalet 1635, som står på stockens midt, rätt öfver dörren, velat så mycket säkrare för eftervärlden bevara minnet af sig såsom mästare till denna på sin tid och i denna trakt säkerligen storartade byggnad. Man kan ju doek äfven tänka, att det är en annan Erik, som gjort någon del af loftet, t. ex. trappan eller något annat, och velat äfven han genom en inskrift få sitt namn förevigadt. För att skilja sig från Erik Olsson har han efter sitt namn tillfogat ordet *årdesu*, hvilket ord ju möjligen skall tillkännagifva hans hemvist eller kanske är hans tillnamn eller gårdsnamn. Om man får tänka sig, att inskriften är gjord af två olika personer, som ristat hvar sin del, den ena före och den andra efter årtalet, så skulle detta kunna lämna en förklaring öfver hvarför några runor, som igenkomma i samma ord

i de båda inskrifthalfvorna, äro något olika skrifna, t. ex. † †, som stå mot X Φ i den senare.

Hvad till sist angår det språk, på hvilket inskriften är affattad, så är det, såsom jag i analysen af de särskilda orden sökt visa, knappast möjligt att af själfva språkformerna afgöra, om det är orsa-, mora- eller älfdalsmål. Själfr är jag snarast böjd för att antaga, att det är älfdalsmål, då, så vidt man bittills har sig bekant, det är i Älfdalen, som de dalska runorna användts i nyare tid. Förklaringen till att en runinskrift på älfdalsmål återfinnes på en byggnad i Orsa kunde då sökas däri, att af gammalt ntsoeknes timmermän användts vid byggnadsarbeten i Orsa. För öfrigt äro ju runorna mycket nära öfverensstämmande med dem, som begagnas på lillhärdsstolen. En viktig omständighet, som talar emot, att dessa runor skulle vara ristade af en orsakar, finner jag äfven i den omständigheten, att jag ingen annanstans i Orsa funnit inskrifter, där de dalska runorna äro använda. Däremot har jag funnit flera inskrifter från 1600- och 1700-talet på härbren i Orsa, hvilka inskrifter alla äro gjorda med ett alfabet, som knappast har något gemensamt med de dalska runorna men ändoek något skiljer sig från den vanliga bokstafsskriften. Så t. ex. skrives *h* [A], *n* skrives *z*, två bokstäfver kunna skrivas tillsammans i likhet med en bindernna t. ex. *æ* = *en*. Mellan hvarje ord brukas såsom i runinskrifter två eller tre lodräta streck som ordskillnadsmärke. Denna stil har i Orsa af gammalt mycket begagnats, då man skulle rista in ord eller bokstäfver i trä, och kallas »gälkallsstil», därför att vallpojken eller, som han här kallas, »gälkalln» mycket använde sig af denna stil, då han gick vall med kreaturen i skogen. I Ore kallas en liknande stil »tallstil». Som dessa inskrifter icke innehålla något annat än initialer till ägarnes namn och några kortare ord på riksspråk jämte data och årtal, så anser jag det onödigt att anföra någon af dem.

Om också icke inskriften på loftet i Orsbleck till följd af en del vanskligheter för tolkningen kan lämna några för dalmålet språkhistoriskt viktiga upplysningar, så är den ju dock alltid af intresse såsom en af de få bevarade kvarlevorna af det skrifsätt, som i de öfre dalsoeknarna och särskildt i Älfdalen ännu långt in i nyare tid varit det enda skriftliga meddelelsemedel, man haft att tillgå.

Ur litteraturen.

Af

Otto Janse.

Jämtlands läns Fornminnesförenings tidskrift III: 2. 1903.

Peter Olsson, *Fornhandlingar rörande Jämtlands län* (forts.).

Peter Olsson, *Två fynd af fornsaker i Jämtlands torfmossar.*

Peter Olsson, *Öfversikt af Jämtlands läns fornminnen från hednatiden.* Femte tillägget.

H. Stålhane, *Baltzar-fejden.* Anteckningar om krigshändelserna i Jämtland och Härjedalen 1611—1613.

Meddelanden från Kalmar läns Fornminnesförening III, utgifna genom Sekreteraren:

Fabian Bæhrendtz, *Fasta fornlämningar i Södra Tjust.*

Hans Hansson, *Från vikingatiden i Småland.*

Per Gust. Berggren, *Kalmar nunnekloster.*

Fabian Bæhrendtz, *Striden om Kalmar år 1611.*

Adolf Westin, *Anteckningar om de äldsta husen i Kalmar.*

Upplands Fornminnesförenings tidskrift IV: 4, utgifven af Rolf Arpi, innehåller bland annat:

W. Sehterer von Waldheim, *Typologiska studier. I. Om utvecklingen af bogträdens öfre ändar.*

Ad. Henriksson, *Ett 600-års minne.*

Carl M. Kjellberg, *Upplands äldre kartografi.*

Hugo Frölén, *Munsö kyrka i Uppland.*

Osear Almgren, *Från uppländska graffält. I. Ekeby i Lena socken, Norunda härad.*

C. Th. Mörner, *Ett arkeologiskt fynd af urinkonkrement.*

Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift II: 2 och 3. 1903.

Utgifvare F. Ödberg. Ur innehållet anteckna vi:

Sanfrid Velin, *Öresten* (med planseh).

F. Ödberg, *Om västgöta-adelsmannen Tord Bonde till Stensholmen och hans tid (1550—1628)*.

F. Ö., *Grafstenar från 1500- och 1600-talen i Västergötland* (med planseher).

Elof Haller, *Några äldre visitationsakter från Skara stift*.

G. A. Bohlin, *Två nyupptäckta runstenar* (med planseher).

Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening 1903, utgifna af O. Kloekhoff, är ett glädjande tecken till återvaktadt intresse och verksamhet rörande Östergötlands fornminnen. (Föreningens tidskrift har ej utkommit sedan 1875.)

Meddelandet innehåller hufvudsakligen redogörelse för forskningar rörande länets förhistoriska minnen.

Sveriges historia utgifven af Emil Hildebrand. Del I af Osear Montelius, behandlande den förhistoriska tiden, föreligger nu fullt färdig. En jämförelse emellan motsvarande del i första upplagan visar, hvilket jättesteg den förhistoriska forskningen tagit under de senaste 25 åren.

Ture J:son Arne, *Nyare upptäckter rörande den äldre stenålderns konst*. (Ymer 1903).

Knut Kjellmark, *En stenåldersboplats i Järavallen vid Limhamn*, (Antiqvarisk Tidskrift för Sverige 17: 3) är en såväl med afseende på arbetsmetod som fynd och fyndomständigheter synnerligen utförlig afhandling.

Gustaf Retzius och Hans Wallengren, *Arkeologiska undersökningar i grottor å Kullaberg i Skåne*. (Ymer 1903).

Henrik Sehtück, *Sigurdsristningar* (Nordisk Tidskrift 1903). Författaren påvisar, huru dessa ristningar, att döma af att vissa obetydliga detaljer äro gemensamma för sigurdsristningarna i England, på ön Man, i Norge och Sverige, måste hafva ett

gemensamt ursprung. Till Norden anser författaren att sigurdsbilderna hafva öfverförts genom väfda tapeter.

Osear Montelius, *Die Typologische Methode* (separat aus *Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa*) Stockholm 1903, är af grundläggande betydelse för förutsättningarna och villkoren för den arkeologiska forskningens säkra resultat.

»Studier tillägnade Osear Montelius 19°/₉ 03 af lärjungar» är titeln på en festskrift, utgifven med anledning af Osear Montelius 60-årsdag. Innehållsförteckningen visar följande namn och uppsatser:

A. Haekman, *Ett märkligt bronsåldersfynd från norra Finland*.
Sam Wide, *Mykeniska kult-symboler på geometriska vaser*.

E. Hammarstedt, *Om fröns användning inom folksed och döds-kult*.

Sune Ambrosiani, *Åkirkebyfuntens tillverkningstid*.

Rolf Arpi, *Tvenne nyligen i Uppland funna stenverktyg*.

Otto Rydbeck, *Baldakinen öfver nordöstra kapellet i Lunds domkyrka*.

Lennart Kjellberg, *Osear Montelius' kronologiska teori och Homeros*.

Gustaf Upmark, *Årsbokstäfverna på srenskt guld och silver före 1759*.

Gabriel Gustafson, *Några ord om museer för fornsaker*.

Osear Almgren, *Ett guldmynt från en gottländsk graf*.

Knut Stjerna, *Hjälmar och svärd i Beowulf*.

Ture J:son Arne, *Svenska emaljerade föremål från den förromerska järnåldern*.

Bernhard Salin, *Heimskringlas tradition om asarnes inrandring*.

Fredrik Nordin, *Till frågan om de gottländska bildstenarnas utvecklingsformer*.

Otto Janse, *Om Olofskult i Uppland*.

Axel Nilsson, *Öfvergångsformer mellan blockhus och korsvirke*.

Rudolf Cederström, *Ett åminnelsevapen från medeltidens slut*.

G. J:son Karlin, *Några undersökningar om den förhistoriska textilkonsten i Norden*.

Genom medverkan af artisten O. Sörling, xylograferna E. Hansen och W. Mejer samt kemigrafen J. Cederquist samt genom

ett frikostigt tillmötesgående från förlagsfirman P. A. Norstedt & Söner har arbetet blifvit rikt illustrerad och fått i allo värdig utstyrel. Pris 4 kr.

Sven Lönborg, *Gamla hus och hustyper*. (Ymer 1903).

A. O. Lindfors, *Om stenhuggaremärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor*. (Kyrkohistorisk årsskrift 1903.) Författaren behandlar här en i Sverige förut så godt som obeaktad fråga.

L. F. Löffler, *Några svenska »stalande vapen» på 1200- och 1300-talen*. (Personhistorisk Tidskrift 5. 1903.) Författaren påvisar huru vapenbilder äfven på en del svenska vapen kunna betraktas såsom ett slags bildskrift, t. ex. trollevapnet, släkterna Ands och Mus' vapen.

Johnny Roosval, *Schnitzaltäre in schwedischen Kirchen und Museum aus der Werkstatt des brüsseler Bildschnitzers Jan Borman*. 61 Abbildungen. Strassburg 1903.

Författaren uppvisar huru flera af våra präktigaste altarskåp såsom i Strängnäs, Vadstena, Villeberga, Jäder m. fl. härröra från Jan Bormans ateljé.

Samma arbete har senare blifvit publicerad på svenska i Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, utgifven af Södermanlands Fornminnesförening, häft. XIII.

Samfundet Sankt Eriks årsbok 1903, utgifven genom Karl Hildebrand och Gustaf Lindgren. Pris 5 kr. Innehåller uppsatser i skilda ämnen, belysande olika tider i Stockholms stads historia.

F. U. Wrangel, *Stockholmiana*. Anteckningar. Andra samlingen. Stockholm 1903. Pris 5 kr.

Hans Hildebrand, *Sveriges Medeltid* III: VI. Kulturhistorisk skildring. Pris 7 kr.

Med föreliggande häfte har ännu en del, den om kyrkan, blifvit afslutad. I detta häfte behandlas särskildt utförligt Birgittinerorden i Sverige.

Uppland, skildring af Land och Folk, har under förra året utsändt ytterligare ett häfte, I: 3. Pris 3,50. Förutom fortsättning på de i I: 2 påbörjade soekenbeskrifningarna innehåller häftet:

K. H. Karlsson, *Upplands ortnamn*.

Carl M. Kjellberg, *Upplands kommunikationer*.

Carl M. Kjellberg, *Upplands städer* (början).

Robert Geete, *Fornsvensk Bibliografi*. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmälet samt därtill hörande litterära hjälpmedel. (Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-sällskapet, h. 124.)

Ateneum I 1903. Nordisk Tidskrift för Konst. Utgivare och redaktör: Wentzel Hagelstam, Helsingfors. Ur innehållet bör här särskildt nämnas:

K. K. Meinander, *Den medeltida konsten i Finland*.

Rudolf Cederström, *Ett observandum på medeltidens kyrkor*.

Dess värre synes ej någon fortsättning komma på den lofvande tidskriften.

Aarsberetning for 1903 af Foreningen til fortidsmindesmærkers bevaring, med 217 illustrationer, innehåller förutom talrika uppsatser rörande bland annat Norges äldre kyrkor af H. M. Schirmer m. fl.:

Harry Fett, *Studier over middelalderens norske sigiller* samt H. Panum, *Nordeuropas gamle strengeinstrumenter*.

Norge i gammel tid. Kulturhistoriske bidrag, udgivet af Norsk folkemuseum I af Harry Fett: Bilhuggere i Kristiania omkring aar 1700. Fra Folkemuseets kirkelige afdelning. Kristiania 1903. Häftet, som inledes med en kort öfversikt af »Haandverkerforholde», är rikt illustrerad.

Nordiske Fortidsminder, udg. af det kgl. nordiske Oldskriftselskab. Avec des résumés en français. Med det 1903 utkomna häftet har Band I af det såväl i afseende på text som utstyrsel synnerligen präktiga arbetet fullbordats.

Band I (Kbhvn 1890—1903, 4:o) rikt illustrerad, innehåller i sin helhet: Henry Petersen, *Gravpladsen fra den ældre Jernalder paa Nordrup mark*.

Sophus Müller, *Nogle Halsringe fra Slutningen af Bronzealderen og fra den ældste Jernalder.*

Sophus Müller, *Det store Sølvkar fra Gundestrup i Jylland.*

Carl Neergaard, *Nogle Depotfund fra Bronzealderen.*

Sophus Müller, *Flintdolkene i den nordiske Stenalder.*

Hans Kjær, *Et nyt Fund fra Nydam Mose.*

Sophus Müller og Carl Neergaard, *Daneverke.*

Sophus Müller, *Solbilledet fra Trundholm.*

- A. Lorenzen, *Ein nordischer Sonnenbild aus dem Bronzealter.* (Globus 1903. I, s. 15.)

Jydske Granitkirker. Efter foranstaltning af Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet opmålte og undersøgte under ledelse af H. Storek ved arkitekterne V. Ahlman og V. Koeh. Kbhvn 1903. Lämnar goda exempel på de ofvaunämnda kyrkoruas olika typer.

- E. H. L. Krause, *Kann Skandinavien das Stammland der Blonden und der Indogermanen sein?* (Globus 1903 I s. 109.)

Ett urnegräffält i Västergötland.

Af

Ture J:son Arne.

I september 1903 inlämnades till Vitterhetsakademien genom fil. lic. R. Norrby ett meddelande från fil. kand. B. Bergström, att i närheten af den sistnämndes hem nära Järnsyssla gård i Skara landsförsamling vid grustäkt anträffats brända ben och lerurnor i stor mängd. På grund af detta meddelande afreste jag till fyndplatsen för att besiktiga densamma. Systematiska undersökningar företogos sedan under en veckas tid i slutet af juli månad 1904, hvarvid värdefull hjälp lämnades mig af kand. Bergström.

Järnsyssla gård är belägen i Skara landsförsamling c:a 2,5 km. NO. om Skara. En kilometer norr om gården ligga Järnsyssla lundar (»lünnera»), en bred och platåliknande grusås, som sträcker sig i riktningen NO.—SV. och delvis är bevuxen med låg barrskog, delvis åter utgör en med små enbuskar och ljung bevuxen hagmark. Nedanför åsen på dess sydsida upprinner en starkt järnhaltig källa, och bredvid ligger en liten mosse. Källan skulle enligt uppgift utgöra ett slags »reningsvatten», där man fordom tvätt sig »för att bli fri sina synder». ¹

På denna ås har af vägstyrelsen ett område uttagits till grustag. Gruset sträcker sig föga djupt (c:a 1 m.) och öfvergår högst upp i sand. Då matjorden är ytterst tunn, har platsen aldrig blifvit uppodlad, hvadan de härvarande grafvarna äro fullkomligt orubbade, där grus ej tagits. Grustaget sträcker sig i riktningen

¹ Namnet »Järnsyssla lundar» och källans förekomst tyda på, att här fordom varit ett offerställe.

öster—väster, och grafvar ha hittills iakttagits i kanten af den västra tredjedelen. Denna del jämte dess fortsättning västerut är numera fridlyst.

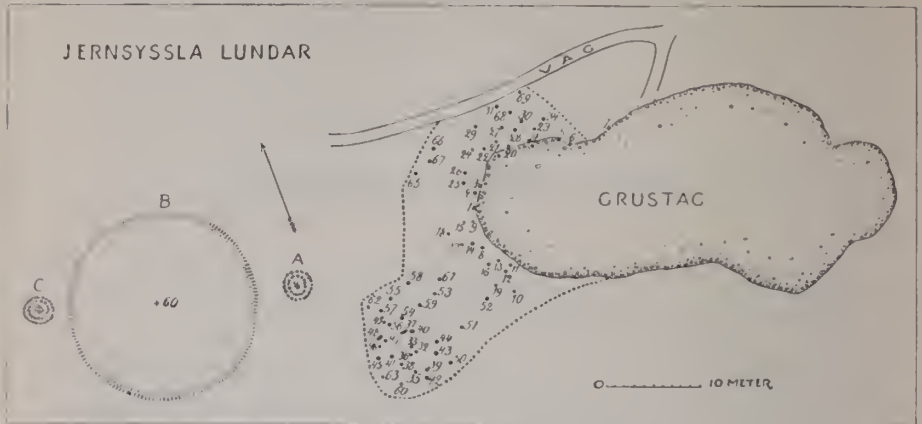

Fig. 1. Karta öfver grafväldet vid Järnsyssla.

Vid mitt besök på grafväldet i sept. 1903 iakttogos i grustagets kantar 7 brandgrafvar (1—7 på kartan). Ytterligare 61 grafvar upptäcktes sommaren 1904 (8—63 och 65—69 på kartan). Graf 64 utgjordes af ett litet jordblandadt röse hundra meter no. om grustaget. Det innehöll brända ben och en lerkruksbit.

Det hittills undersökta området upptager en yta af c:a 350 kvm., således i medeltal 1 graf på hvar 5:e kvm.

Lerkrukskärfvor och brända ben ha emellertid upptäckts i ett mindre grustag bortåt 100 m. längre västerut, och hela det mellanliggande området synes vara upptaget af grafvar, hvadan dessas antal utan öfverdrift kan uppskattas till åtskilliga hundratal.

Alla grafvar på detta väld innehålla brända ben; ej ett enda skelett har anträffats. Sedan liket brändts, hopsamlades benen och nedlades i regeln i ett lerkärl eller i en träask, hvars hartstättning i många fall påträffades. Grafkärlet nedsattes i en omkring $\frac{1}{2}$ m. djup grop, och äfven kol från bälet nedöstes ofta i denna. Öfver de brända benen lades i många fall en kullersten af 40 till 50 cm. i genomskärning. Denna stack flerstädes upp några cm. öfver jordytan. I vissa fall förekom öfver brandgropen en ofvan jord icke synlig sättnings af smärre stenar, och äfven urnan var stundom omgifven af småstenar.

Nedanstående sammanställning angifver grafvarnas väsentliga karaktärer. De med * utmärkta grafvarna innehöllo äfven andra föremål än de i tabellen angifna.

Grafvar.	Med lerkärl och oftast brända ben.	Med hartstätning och oftast brända ben.	Med endast brända ben.	Utan fynd (blott brandjord).
Täckta af en kullersten.	18, 32, 44, 49, 51, 53, 55(2), 56, 57, 63*, 66.	8, 16, 29, 39, 42, 43, 65, 68, 69*.	60.	13, 35.
Med sättning af smärre stenar öfver grafven eller kring urnan.	1, 36*, 48.	17, 28.		15, 50, 59.
Utan betäckning.	4, 9, 12, 14, 20, 25, 26, 27, 40*, 41, 45, 46, 47, 52, 61*, 67.	7, 10, 19, 23*, 24*, 33, 34*, 37, 54.	3, 11, 30, 31.	2, 5, 6, 21, 52, 62.

Därtill kommer en liten af stenflisor bildad kista innehållande brända ben (graf 38, fig. 11, se nedan!)

I det följande komma blott de grafvar att närmare behandlas, som innehöllo hopsättbara lerkärl eller fornsaker af järn, brons och sten eller ock utmärkte sig genom någon i ögonen fallande afvikelse från flertalet.

Graf 1. Innehöll ett med några få småstenar omgifvet *lerkärl* (fig. 2), hvars botten stod — 40 em. djupt. Intet omgifvande brandlager märktes. Kärlets form erinrar närmast om situlans, men öfre delen är mycket skadad. Höjd c:a 17 em., bukdiameter 17 em., bottendiameter 12,2 em. I urnan fanns en mängd *brända ben*.

Graf 14. På ett djup af — 25 em. anträffades en med mörk brand-

Fig. 2. 14.

Fig. 3. 1 s.

jord fylld grop af 40 em. vidd. I denna stod med bottnen — 43 em. ett situlaformadt *lerkärl* med något skadad öfverkant (fig. 3). Höjd 13,1 em., mynningsdiameter 12,5 em., bukdiameter 14,6 em., bottendiameter 9,25 em. Inga brända ben men *askliknande lämningar* anträffades i urnan.

Graf 17. Under två invid hvarandra liggande smärre stenar, hvilkas öfverkant befann sig — 7 em. djupt, anträffades en ring af *hartstätning* till träkärl, 25 em. i diameter. Inom denna lågo *brända ben*. Ofvanpå dessa hittades en halfrund *skära af järn* med en nit genom den korta och nästan utan afbrott i bladet fortsättande tången; bruten i två delar och utan spets. Kordalängd 16 em. Bland benen låg en *järnpryl* (fig. 4) med rundad spets och fyrkantig skaftdel, 10,4 em. lång, och djupast ned en *itubruten synål af järn*, 7,6 em. lång. Grafvens botten befann sig 43 em. djupt.

Fig. 4. 2 s.

Graf 24. 41 em. djupt befann sig en brandgrop med en ymnig massa *brända ben* inom en 25 em. vid *hartsring*. På bottnen lågo en halfrund *skära af järn* med en rostig nit i skaften samt en 7,8 em. lång *synål af järn* med plattadt öga. Något högre anträffades en 9,6 em. lång, smal *järnnål* och en afbruten *järnpryl*, 7,6 em. lång.

Graf 25 inneslöt en stor *lerurna* (fig. 5), som stod med bottnen 62 em. djupt. Vid kärlets öfverkant hittades flera stora *kolstycken* och in i detsamma något *brända ben*. Kärlet, som tyvärr gick sönder efter upptagandet, mätte c:a 25 em. i höjd och c:a 90 em. i omkrets. Bottendiameteru uppgick till 13,2 em., och den högt ansatta buken mätte 25 em. i höjd och c:a 30 em. i genomskärning. Från buken sluttade sidorna in emot mynningen, och strax nedanför denna sutto två vertikala öron, anbragta midt emot hvarandra. Godset är rätt tunnt och välbrändt, af 0,8—0,9 em. tjocklek.

Graf 26. Med öfverkanten — 45 cm. och botten — 52 cm. stod en *lerurna*, hvars öfre del afslagits. I urnan fanns en myckenhet *brända ben* och 5 rostiga bitar af en *järnfibula* af La Tène-typ. Urnans diameter e:a 35 cm. Öfverkanten tjock, något facetterad.

Fig. 5. 1/5.

Graf 30. C:a 20 cm. djupt anträffades ett brandlager af omkring 80 cm. diameter och 30 cm. tjocklek. Öfverallt ymnigt med *kol*, särskildt upptill. Under en liten häll, e:a 10×15 cm., befunno sig bitar af *hartstätning* jämte större delen af de *brända benen*.

Graf 32. Under en kullersten, e:a 70×60×40 cm. stor, hvars öfre yta befann sig +3 em. ofvan jord, låg en flat häll, e:a 5 cm. tjock och 30×30 cm. i ytvidd. Under denna åter stod med botten — 63 cm. djupt en tillplattad *lerurna*, troligen af blomkruksform, e:a 18 cm. hög och med en diameter upptill af omkring 20 cm. I krukans lågo *brända ben*. Vid urnans öfverkant fanns ett på sned liggande, omstjälpt litet *bikärl af lera* med fot och ett par horisontala valkar kring sidan (fig. 6). De utpressade valkarna motsvaras af intryckningar på insidan och botten likaledes af en invändig fördjupning. Godset är ljusst och välbrändt, e:a 0,8 em. tjockt. Höjd 6,8 em., mynningsdiameter 8,5 em., bottendiameter 5,4 em. Några bitar till botten af ett tredje *lerkärl* anträffades där bredvid.

Fig. 6. 1/3.

Graf 34. Brandgrop af 60 cm. djup och 70 cm. diameter med ett 25 cm. tjockt brandlager, bestående af en väldig mängd stora *kol*. I gropen hittades *hartstätning* samt obetydligt med *brända ben*. Ofvanpå dessa lågo öfverst mot östra kanten en halfrund *skära af järn* (fig. 7) med lång smal tånge och en skadad *krumknif af järn* (fig. 8).

Graf 36. Kringsatt med sten stod en illa krossad *lerurna* med svag antydning till hals och en bottendiameter af 10,3 em. I

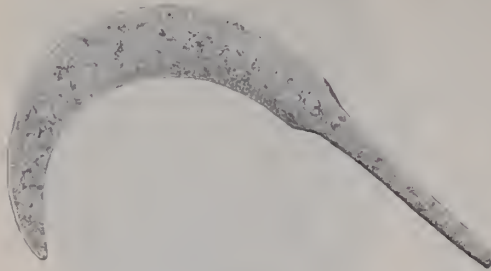

Fig. 7. 1 s.

Fig. 8. 1 s.

denna lågo *brända ben*, öfre hälften af en *järnsynål* med aflångt öga, ett *remändbeslag* (fig. 9) och en *ring med remsölja* (fig. 10), båda af järn. Remändbeslaget är kort och smalt med en liten

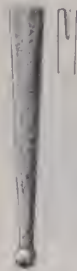

Fig. 9. 1 s.

Fig. 10. 2 s.

Fig. 11

knopp i den nedre ändan och med sexkantig genomskärning; längd 3,5 em. Järnringen mäter 3,3 em. i diameter. Beslaget är söndrigt.

Graf 38. På — 30 em. djup låg taket af en liten stenkista (fig. 11), bildad af 3 tunna flisor och täckt af 4 sådana. Bottnen befaun sig — 51 em. I kistan funnos en myckenhet stora *brända ben*, däribland hela ryggekotor, samt en rostig *synål af järn*, 10,1 em. lång.

Graf 40. På ett område af 1,5 m. diameter anträffades — 32 cm. djupt en mängd *brända benbitar* kringströdda ned till — 73 cm. djup. Vidare funnos bitar af ett *lerkärl* (fig. 12) samt i botten af gropen ena hälften af samma kärl. Öfverst i grafven lågo ett par *järnfragment*. Lerkärlets bottendiameter är 12,8 cm.; buk-

Fig. 12.

diametern 22 å 23 cm. Till formen erinrar det närmast om lerkärlet i graf 25. Upptill är ett vertikalt öra anbragt. Ytan är delvis mörk (grafiterad?) och glättad. Kärlet är orneradt med ett slags iustuekna punkter, anbragta i sieksack och 2- till 3-dubbla rader upptill och nedtill samt förbundna på ett mäanderliknande sätt.

Af de två små järnbitarna utgör den ena hälften af en platt ring med 3,2 cm. diameter, möjligen till ett rembeslag, den andra ett platt stycke af 2,15 cm. längd och c:a 1,3 cm. bredd (rembeslaget?)

Graf 47. — 38 cm. djupt anträffades ett litet *lerkärl* med *brända ben*. Kärlet (fig. 13) är rätt söndrigt, afviker något från situlaformen och har en svagt oval mynning, möjligen beroende på sammanpressning efter nedsättandet i grafven. Höjd 11,5 cm., myningsdiameter c:a 11 cm., bukdiameter 13,2 cm., bottendiameter 9 cm.

Fig. 13. 1s.

Fig. 14. 1s.

Graf 52. På — 44 em. djup stod i mörk jord en liten, rätt väl bibehållen *lerurna* af situlaform (fig. 14). Höjd 13,6 em., mynningsdiameter c:a 11 em., bukdiameter 13 em., bottendiameter 8,4 em.

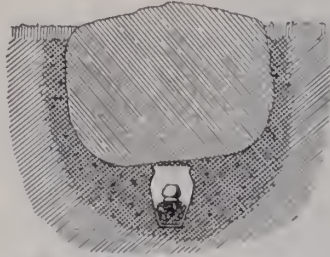

Fig. 15. Schematiserad bild af graf 53.

Fig. 16. 1s.

Graf 53 (fig. 15). Under en förlängd kubisk sten ($70 \times 75 \times 55$ em.), hvars öfre yta befann sig +8 em. ofvan jord, stod ett stort *lerkärl* med botten — 72 em. På dettas botten fanns en myckenhet *brända ben*, och ofvanpå dessa stod i lernnan ett upp- och nedvänd *bikärl* (fig. 16) af välbrändt gods. Det stora kärlet, hvars öfre del är mycket skadad, liknar lerkrukan i graf 56. Bottenbitarna äro 1,7 em. tjocka. Höjden torde säkert ha uppgått till minst 20 em., bukdiametern är 20,5 em., bottendiametern 11,7 em. Det glättade bikärllet är af ljusbränd lera med ytan mycket

sprucken. Bottnen sönderfallen. Höjd 7,4 cm., mynningsdiameter 7 cm., bukdiameter 9,3 cm., bottendiameter 5,3 cm.

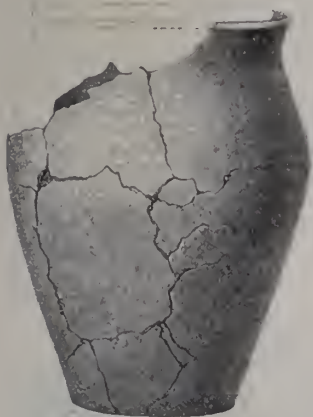

Fig. 17. 1/5.

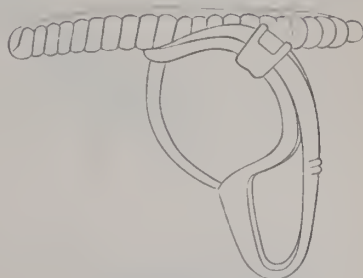

Fig. 18. 1/1.

Graf 56. Med öfre ytan + 4 cm. ofvan jord, men täckt af en enbuske, låg en kullersten, 70 × 40 × 30 cm. stor. Under denna stod ett *lerkärl* (fig. 17) med bottnen — 72 cm. djupt och innehållande *brända ben*.

Kärlet är jämförelsevis högt och smalt och försedt med en insvängd hals. Höjd c:a 25,5 cm., bukdiameter 20 cm., mynningsdiameter 16 ä 17 cm., bottendiameter 12 cm.

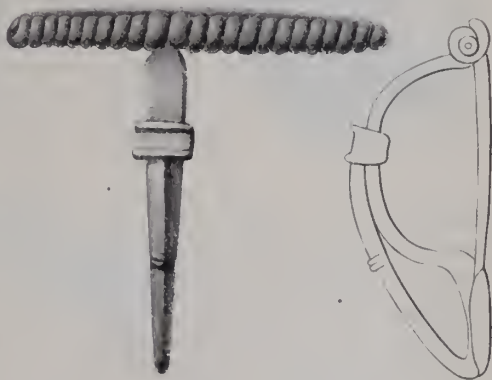

Fig. 19. 1/1.

Graf 61. På — 63 cm. djup stod en tillplattad *lerurna* innehållande en stor mängd *brända ben* och en *bronsfibula* (fig. 18 och 19). Äfven utom urnan låg en del *brända ben*. Af kärlet är blott bottnen något så när bibehållen. Dess diameter är 13,9 cm. Godset är c:a 1,1 cm. tjockt och tämligen löst brändt. Fibulan, som är något

förböjd genom eldens inverkan, tillhör la Tène II-fibulornas typ, hvilkas förnämsta kännetecken är, att fotens uppåt- och tillbaka-böjda del omfattar bågen utan att vara sammanväxten med densamma. Å det bågomfattande partiet finnes en tvärgående fördjupning för emaljinnläggning. Spiralen är lång, fortsätter direkt i bågen och är upplindad kring en tväraxel af järn med små bronsknoppar i ändarna, af hvilka den ena bortfallit. Bågens längd 3,6 em. Spiralens längd 5,2 em.

Graf 63. Med öfre ytan +5 em. ofvan jord låg en kullersten af 50 em. diameter. Under denna ströckte sig ett slags »kul-

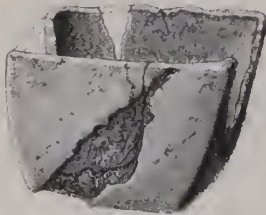

Fig. 20. 1 s.

Fig. 21. 1 s.

turlager», d. v. s. omarbetad jord, till ett djup af —90 em. Kring-spridda i detta lager hittades *brända ben* samt bitar af en *grafurna*, ett välbrändt firsidigt *bikär* af lera (fig. 20) samt en liten *flintspån*. En större del af bikäret hittades —87 em. djupt och den runda botten till grafurnan —53 em. Grafurnan har troligen varit situlaformad. Bottenens tjocklek uppgår till 2,2 em. Det firsidiga bikäret är af ljus gnuröd lera och väl brändt samt glättadt, men tyvärr rätt söndrigt. Överkanten är slätt horisontal. Sidornas längd är upptill resp. 10 och 9,5 em., i botten 8 och 7,3 em. Höjd 6,1 em.

Graf 67. På —24 em. djup anträffades svart jord, och —43 em. stod en liten *lerkruka* af situlaform (fig. 21), innehållande *brända ben*. Höjd 12 em., bndiameter 12,6 em., botten diameter 7,35 em.

Graf 69. Med öfre ytan +3 em. ofvan jord låg en kullersten, hvars undre del sträckte sig —33 em. djupt. Därunder fanns ett svart brandlager, i hvilket hittades *hartstätning* till ett träkärl, *brända ben* och en i 3 delar sönderbruten *skära af järn* (fig. 22), med glödpatina. Tångedelen afsmalnar triangelformigt mot ändan,

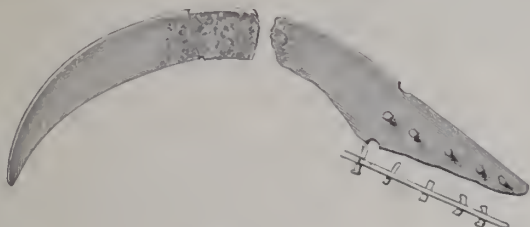

Fig. 22. 1 s.

och genom den gå fem nitar utan hufvuden, liknande dem, som förekomma i tången på la Tène-tidens eneggade svärd. I kanterna af tången finnas ytterligare 2 halfrunda inskränningar.

Härtill kommer en före undersökningen på fyndplatsen hittad *skära af järn* (fig. 23), på båda sidor längs ryggen ornerad med en rad af x-formade ornament. Tången saknas nästan fullständigt, blott en nit kvarsitter vid ryggsidan. Troligen har tången varit försedd med en rad af nitar liksom skäran i graf 69. Eggen är mycket uppslipad och nött.

Fig. 23. 1 s.

För att få en säker kännedom om graffältets ålder äro vi hänvisade till de i grafvarna funna metallföremålen, enär lerkärlen på grund af starka lokala variationer och sin hittills i Sverige tämligen sparsamma förekomst ej kunna anses lämpliga som utgångspunkt för en dylik undersökning.

Bronsfibulan i graf 61 visar hän till den förromerska järnåldern, århundradena närmast före Kr. f. För min del skulle jag helst vilja sätta den till slutet af andra århundradet före Kr. f.

Besläktade fibulor med emaljning äro funna vid Klefva-Gumsegården i Kinne-Klefva socken i Västergötland, vid Hammoor i Holstein och Grabow i Meeklenburg.¹ Järnfibulan med sin korta spiral torde ha öfverensstämt med den fragmentariska fibula, som för några oeh 20 år sedan hittades i graf vid södra Lund i Flistads s:n, Östergötland.² Till tiden bli de båda Järnsysslafibulorna alltså ungefär samtida — järnfibulan möjligen något yngre. Redan förut har påvisats, huru järnskäran i graf 69 på grund af nitarnas stora antal oeh utseende kan sättas i tidsförbindelse med la Tène-tidens eneggade svärd, af hvilka flera blifvit funna t. ex. vid Öfre Ålebäck på Öland.³ Till samma tid — århundradet före Kr. — kunna också remändbeslaget samt ringen med rembeslag från graf 36 föras. Äfven öfriga föremål af järn, nålar, pryglar, skäror oeh krumknifvar m. m., äro mångfaldiga gånger anträffade i brandgrafvar från den förromerska järnåldern. Samnt är visserligen, att dessa sistnämnda saker äfven anträffats i grafvar från de första århundradena efter Kr. f., såväl i brand- som skelettgrafvar, men då på Järnsysslagraffältet inga för romersk tid särskildt utmärkande föremål äro hittade oeh alla skelettgrafvar saknas, torde man med stort skäl kunna draga den slutsatsen, att samtliga hittills undersökta grafvar tillhöra tiden före det romerska inflytandet.

Betraktar man närmare den förut gifna tabellen, finner man, att de brända benen i 30 fall blifvit bisatta i en urna, i 20 fall i ett med harts tätadt träkärl. Det är min tro, att man äfven i öfriga fall användt ett nu förmultadt omhölje för benen, sannolikt af trä oeh utan tätning. Med stort skäl kan man karaktärisera graffältet som ett urnegraffält. Samtida sådana äro bekanta i mängd från hela Nord-Tyskland oeh Danmark, men på den Skandinaviska halfön känner man hittills knappast något förromerskt mer än det vid Järnsyssla. Det skulle i så fall vara en del af graffältet vid Alvastra⁴ i Östergötland, som i fråga om brand-

¹ T. J. Arne: *Svenska emaljerade föremål från den förromerska järnåldern* i *Studier tillägnade Oscar Montelius*, Stockholm 1903.

² O. Montelius: *Brandpletter i Östergötland* i *Månadsbladet* 1882, sid. 181.

³ F. Bærendtz: *Graffältet vid Öjre Ålebäck* i *Månadsbladet* 1896.

⁴ T. Arne: *Järnåldersgraffältet vid Alvastra I och II* i *Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening*, 1903 och 1904.

grafvarna visar åtskilliga öfverensstämmelser med Järnsysslafältet, och i någon mån den af dr Salin undersökta grafplatsen vid Åsby i Edsbo socken, Uppland.¹

Vanligare äro enstaka fynd af urnor med brända ben och fornsaker under flat mark. Troligen härstamma äfven dessa fynd från större grafplatser, som ej vetenskapligt undersökts.

I Västergötland känner man följande fynd från den förromerska järnålderns senare del, de tre sista århundradena före Kr. f.

Vid *Klefva Gumsegården i Klefva s:n*, Kinne hd, upptäckte docenten Almgren 1899 ett par brandgropar, innehållande eldskadade fragment af 2 bronsfibulor med emaljnläggning, en fingerring af brons, järnplåtar med bronsbeläggning, i hvilken finnas drifna ornament, lerkärlsbitar, en järnfibula af la Tène-typ samt brända ben.² (St. H. M. 10860).

Vid *Stommen i Kölabý s:n* hittades i en urna, som vid upp-tagandet sönderföll, en skära, ett sågblad, en pineett, en pryl och en la Tène-II-fibula af järn, 2 stycken af skifferbrynen samt 2 nu förkomna synålar af järn.³ (St. H. M. 11396).

Vid *Skattegården Åsen i Ryda s:n* har i en urna hittats en ändknopp af brons och järn till en halsring. (St. H. M. 12045).

På *Jeppagården, Jättened i Friggeråkers eller Gudhems s:n* gjordes för ett 10-tal år sedan ett fynd af 6 ofullbordade bronsfibulor af la Tène-III-typ, en mängd bronstenar och diverse andra bronsföremål samt ett orneradt benföremål, möjligen handtag till ett järnredskap. En fibula finnes i Statens historiska museum (inv. 10263), den öfriga delen af fyndet i Skara museum.⁴

Vid *Asmundstorp, Nederstegårdens ägor i Lundby s:n* hittades i en hällkista från stenåldern nära grafvens nordöstra hörn jämte kol och brända ben en bit af en brons Halsring samt en ihålig bronsknopp till densamma. Omkring 15 fot sydväst om grafvens södra ända låg nära jordytan en annan bit af en brons Halsring. (St. H. M. 8059).

¹ *Månadsbladet* 1898—99, sid. 114 och 121.

² O. Almgren: *Nyfunna brandgropar från la Tène-tiden i Västergötland*. Sv. Fornminnesföreningens tidskrift 1900.

³ Jfr illustrationerna i *Månadsbladet* 1901—1902, sid. 102.

⁴ *Jättenedsfyndet* i *Månadsbladet* 1896, sid. 100.

Från *Värings sn* förskrifver sig en trekantig järnfibula af la Tène-III-typ. (Skara museum).

Vidare äro tre brons Halsringar funna i Västergötland, däraf en i *Alingsåstrakten* (St. H. M. 6907, Sv. Fmf. Tidskr. Band V, sid. 34, fig. 15) och en fragmentarisk i *Istorps socken* (St. H. M. 9519).

Sannolikt från *Västergötland* är en bronssitula, som förvaras i Statens historiska museum under inventarienumret 7578.

Ett i *Sköfde trakten* funnet bronskärl af situlaform med järngrepe är troligen något yngre, enär buken bildar en skarp vinkel i motsats till den harmoniska rundning, som är vanlig å la Tène-tidens situlor. (St. H. M. 7523).

De sist omnämnda fynden af bronssitulor — troligen tillverkade i norra Italien — ha sin betydelse för studiet af den samtida keramik. I fyndbeskrifningen har upprepade gånger talats om situlaformade lerkärl (grafvarna 1, 14, 47, 52, 63, 67 i viss mån också 53 och 56), utmärkta genom vid mynning, kort hals och en buk, hvars största bredd ligger ofvan midten, strax under halsen. Till formen erinra de onekligen om metallsitulorna. Frågan gäller då, om de förra utgöra en direkt efterbildning af de senare. Något absolut hinder föreligger ej, ty förebilderna ha ju trängt ända hit upp till Sverige — i Heda sn i Östergötland är äfven en bronssitula funnen, liksom samtida situlaformade lerkärl äro upptäckta vid det närbelägna Alvastra. Men om också direkt efterbildning af dessa sena situlor kan ha förekommit, synes det mig dock sannolikare, att Järnsysslakeramikens väsentligen hör samman med den, som träffas i Nordtyskland mellan Elbe och Oder. Också här träffas mer eller mindre situlaformade lerkärl. Sådana äro kända från Mecklenburg (R. Beltz: *Die Vorgeschichte von Mecklenburg*, sid. 107 och f.) samt Holstein och Lauenburg (Sterley och Hammoor, se J. Mestorf: *Urnenfriedhöfe in Schleswig-Holstein*, sid. 26, pl. IX: 15 och densamma: 41. *Bericht des Museums vaterländischer Alterthümer*, Kiel 1897), hvaremot denna typ under förromersk tid knappast synes förekomma öster om Oder. Det faller genast i ögonen, att buken hos dessa tyska situlaformade urnor är mera skarpt markerad och fotpartiet smalare, hvarjämte den utåtvikna mynningen är genom en rand skild från halsen. Situlaefterbildningar torde man också kunna kalla de öronförsedda lerkärl, som upptäckts vid Sönder Badbjerg på Jylland, och deras öronlösa motsvarigheter på Born-

holm.¹ Emellertid äro dessa af annan art än de tyska och erinra mera om sådana Järnsysslakärl som dem från grafvarna 1, 25 och 56.

Så länge materialet är så sparsamt som för närvarande, är det gifvetvis svårt att bestämma lerkärlstypernas inbördes släktskap, i all synnerhet som keramik tillverkningen alltid tenderar att utveckla sig till en lokalindustri med dess egendomligheter. Jag är likväl böjd att antaga, att de situlaformade lerkärlen i Sverige uppstått genom ett inflytande från sydväst. Från Norditalien och Illyrien, bronssitulornas hemland, där redan efterbildningar i lera gjordes, trängde kännedomen om dessa typer öfver Alperna till sydvästra Tyskland, Frankrike och England.² Från sydvästra Tyskland gingo inflytelser upp till Elbe-området och medförde den nya lerkärlstypen, som sedan spridde sig till Skandinavien. I fråga om sådana kärl som det i graf 56 funna och de nyss omtalade danska typerna kan det ju dock tänkas, att de utgöra direkta ättlingar af de former, som förefunnos under den yngre bronsåldern.³

Det ornerade och ursprungligen svartglänsande lerkärlet från graf 40 äger en viss likhet med la Tène-tidens glänsande svarta och vinkelornerade, situlaformade krunkor från Holstein och Mecklenburg (se föregående citat: Beltz, Mestorf).

Mönstret är emellertid oredigt och på grund af kärlets fragmentariska tillstånd svårt att följa.

Tre af de bevarade lerkärlen förekommo som bikärl i eller vid grafurnan. De äro samtliga väl brända och af ljusst rödgnl färg. Sannolikt ha de — åtminstone 2 af dem — tjänat till förvaring af näringsämnen. Det upp- och nedvända bikärlet kan tänkas ha innehållit en vätska, som gjutits öfver de brända benen, liksom man hos grekerna göt vin öfver desamma. Under det att godset i beurnorna är mera vårdslöst brändt, hvilket tyder på, att de förfärdigats enkom för begrafningstillfället, ha bikärlen säkerligen förnt haft en annan användning. Den bättre bränningen har gjort, att man i Sverige intill de senaste åren knappast kände annat än bikärl från la Tène-tiden. Sådana äro funno vid Strånäs

¹ S. Müller: *Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen*, fig. 52, 53.

² A. Evans: *On a late-celtic urn-field at Aylesford, Kent.*, sid. 29.

³ Sophus Müller: *Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen*, fig. 261.

i Strå s:n och Södra Lund i Flistads s:n i Östergötland samt vid Klefva-Gumsegården i Klefva s:n, Västergötland och Sojvide i Sjonhems s:n, Gottland.

Det lilla bikärlet med fot och profilerad vägg från graf 32 utgör möjligen en klumpig afläggare af de med drejskifva tillverkade eleganta kärl af rätt liknande form, som förekomma jämte la Tène-II-fynd i mellersta Tyskland (t. ex. Eischleben i hertigdömet Gotha)¹ och i Frankrike.

Det firsidiga lerkärlet är det enda kända af denna form i vårt land. I Danmark äro funna flera firsidiga lerkärl med lock från den yngre bronsåldern och i Italien äro lerkärl med fyra väggar kända från en tidigare del af dess järnålder.²

Om keramiken liksom den emaljlagda bronsfibulan tala om ett inflytande från sydväst, så synes däremot grafinventariet i andra afseenden tala för en påverkan från öster. Krumknifven, prytlarna, nålarna och skärorna af järn äro typer, som påträffas under samma tid i Östergötland och Uppland och som tillhöra den östliga kulturkrets, som omfattar Öland, Bornholm och i viss mån Gottland, samt vidare Weichselprovinserna och landet fram emot Oder. Det är ju också helt naturligt, att en provins som Västergötland, hvilken å ena sidan går ut till Västerhafvet, å den andra genom Vättern förenas med det rika, från de sydöstra baltiska länderna påverkade Östergötland, skall bli mötesplatsen för olika kulturströmmingar. Äfven andra västgötafynd antyda detsamma. De föremål, som hittades vid Klefva Gumsegården, visa mot sydväst, under det att Kölabyfyndet häntyder på ett östligare inflytande.

Såsom fig. 1 visar ligger några och 20 m. väster om grnstaget ett stort jordblandadt röse med flat yta, 60 em. i höjd och 20 m. i diameter. Öster och väster om detta röse med kanten ett par meter därifrån ligga två stensättningar af eirkelrund form. Den östra, bestående af en dubbel stenring med ett par stenar inuti och med en diameter af 3,15 × 3,40 m., genomgräfdes till ett djup af 1 m. utan vidare resultat. Stenarna höjde sig öfver marken högst 5 em.

¹ Florschütz; *Das Urnenfeld auf dem Simmel bei Eischleben* i Mitteilungen der Vereinigung für gotaische Gesch. u. Altertumsk. 1903.

² Montelius: *La civilisation primitive en Italie I*. Série B, Pl. 43, fig. 14.

Östergötland under hednatiden.

Af

Oscar Montelius.

2.

Af det föregående hafva vi sett, att Östergötland under vikingatiden haft en betydande och välmående befolkning. Äfven från tiden före vikingatågen, — hvilka ju anses hafva börjat omkring år 800, — har man gjort många märkliga och dyrbara fynd.

Vi skola först betrakta dem som förskrifva sig från de fyra århundradena mellan åren 800 och 400.¹

Ungefär till midten af den perioden hör bland annat ett stort och präktigt spännsmycke af förgylt brons, som år 1898 uppgräfdes under sjösänkingsarbete i *Kullerstads* socken, Memmings härad; det låg 6 fot djupt. Smycket, som förvaras i Statens Historiska Museum (n:r 10737) är afbildadt fig. 34. På baksidan har funnits en bronsnål, af hvilken nu endast den å ömse sidor om det enkla nålfästet sittande spirallägningen är i behåll.

Några dylika spännen äro funna i Sverige, men de äro jämförelsevis sällsynta. Utom Sverige äro, såvidt jag vet, endast två sådana prydnader funna, båda i Finland; de äro minnen af den svenska befolkning, som i det sjätte århundradet lefde i detta land, och som vid den tiden redan länge lefvat där.²

¹ Ett i många afseenden märkligt, vid Aska i Hagebyhöga socken anträffadt graffynd från vikingatiden beskrifves i *Månadsbladet* för 1903—1904, emedan utrymmet ej medgifver att här lämna en tillfredsställande redogörelse för detsamma.

² MONTELIUS, *När kommo svenskarna till Finland?*, i *Finsk tidskrift*, 1898: 1, sid. 81 följ. Fig. 13 å den dithörande planschen är ett spänne, som nästan alldeles liknar det från Kullerstad, afbildadt; det är funnet på ön Tytärsaari i Finska viken. Ett annat liknande spänne har uppgräfts på ett graffält i Vörå socken af Vasa län. Båda förvaras i Helsingfors Museum.

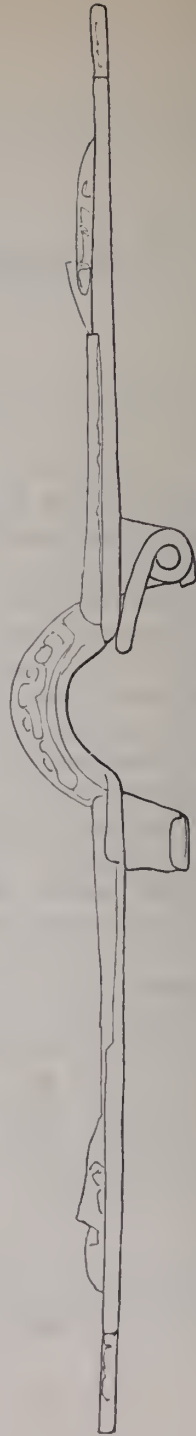

Fig. 34. Spänne af förgylld brons. Kallerstads socken. $\frac{1}{1}$.

Fig. 35. Bronsspänne. Regna socken. 1/1.

Fig. 36. Bronsspänne. Stångebro. 1/1.

Genom en utveckling, som försiggått under ett par århundraden, uppstod ur denna typ den, af hvilken ett exemplar är afbildadt här ofvan, fig. 33. Det låg, såsom där är nämndt, i en grafhög vid Rimforsa tillsammans med ett för kejsar Ludvig den fromme prägladt mynt.

* * *

Bland de andra i Östergötland funna spännena från det 5:e och 6:e århundradet böra följande här särskildt nämnas.

Det fig. 35 afbildade är funnet i eller i trakten af *Regna* socken, Finspångaläns härad; det är af brons, men prydt med pålagda tunna plåtar af förgylldt silfver (Statens Historiska Museum, n:r 4917).

Fig. 37 visar ett bronsspänne, funnet vid *Stångebro*, således i S:t Lars socken, Åkerbo härad. Det tillhörde brukspatron H. Atterlings samling på Vesslingbyholm i Fellingsbro socken, Västmanland, hvilken samling 1894 såldes på auktion, då spännet kom till Statens Historiska Museum (n:r 9589:37).

Vid *Stångebro* skall också det fig. 36 afbildade spännet vara funnet; huruvida det är funnet tillsammans med det föregående, är dock icke känt. Det är af brons och har varit prydt med pånitade tunna silfverplåtar. (Statens Historiska Museum, n:r 9589:38; köpt från nyssnämnda samling.)

Originalen till fig. 38 är funnet vid *Vistena* i Allhelgona socken, Göstrings härad, således i trakten öster om Skeninge.¹ På de fördjupade fälten — ett halfrundt på öfverdelen och ett nästan rombiskt på nederdelen — hafva tunna, pressade plåtar, troligen af silfver, varit fästade med nitar. Nu finnes endast föga kvar af dem. Spännet är af brons (ej förgylldt). Af järnnålen återstår endast den korta spirallaggningen å ömse sidor om det enkla nålfästet. Köptes år 1893 med d:r Nordemans samling till Statens Historiska Museum (n:r 9170:1210).

* * *

¹ Detta spänne har förut varit afbildadt i *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, band 10, sid. 60, och i B. SALINS *Die altgermanische Thierornamentik* (Stockholm, 1904), fig. 113.

Vi minnas, att många i Östergötland gjorda fynd af guldsmucken från vikingatiden vittnade om rikedom redan då. Äfven från den nu ifrågavarande perioden äro flera *guldfynd* gjorda inom landskapet.

Fig. 37. Bronsspänne.
Stångebro. $\frac{8}{4}$.

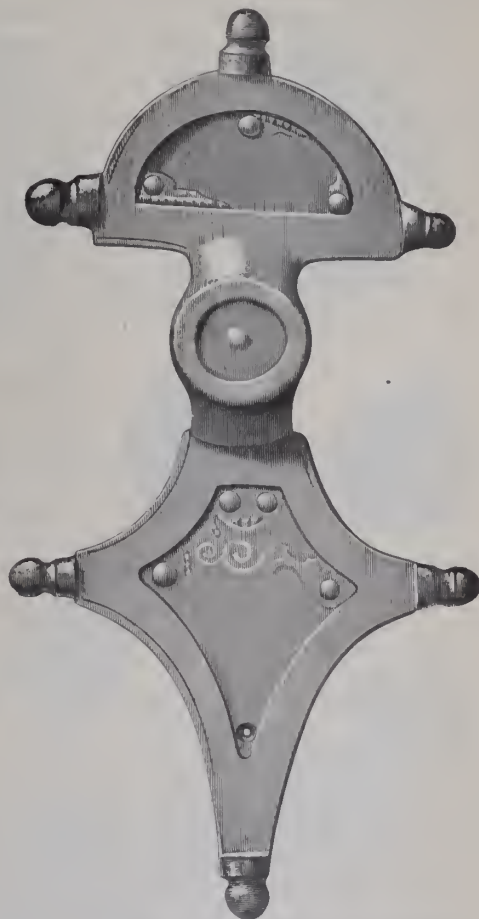

Fig. 38. Spänne af brons med silfverbeläggning.
Vistena i Allhelgona socken. $\frac{1}{1}$.

Särskildt det femte århundradet var, såsom många och stora fynd i olika delar af Sverige och öfriga nordiska länder visa, en guldräk tid här i Norden. Germanerna, som oemotståndligt trängde in i det sönderfallande romerska riket, tvingade dess härskare att

dela med sig af de stora guldkatter, som under tidernas lopp samlat sig hos de romerska kejsarne och i deras länder. Då kejsarne i Konstantinopel vid denna tid ej kunde på annat sätt skydda det östromerska riket för de vid Donau boende goternas härjningar, blefvo de tvungna att till dem betala årliga »subsidiar» i guld.¹

Med tillhjälp af fynden på Europas fastland kunna vi lätt följa de vägar, på hvilka en del af detta bysantinska guld vandrade till de med goterna mycket nära besläktade folken vid Östersjön. Man har också här i Sverige, i synnerhet på Öland och Gottland, funnit många guldmunt från denna tid, hvilka bära just de östromerska kejsares namn, som betalade subsidierna till goterna. Ett sådant mynt kallades af romarne »solidus».

Några i Konstantinopel präglade solidi äro visserligen, såvidt man vet, ej funna i Östergötland. Men en samtida »barbarisk»

Fig. 39. Guldmunt med ögla, sedt från två sidor. Lundby i Kullerstads socken. $\frac{1}{4}$.

efterbildning efter ett sådant mynt (fig. 39) hittades på hösten 1886 »vid omploekning af ett potatisland å en högländ kulle» vid Lundby i Kullerstads soeken, Memmings härad (Statens Historiska Museum, nr 7903). Det är icke ett falskmynt i modern mening, emedan halt och vikt (4,72 gr.) äro riktiga; utan det är ett, troligen af någon germansk stam efter romersk förebild

prägladt mynt. Kejsarens bild på åtsidan är jämförelsevis väl utförd. Hjälmsens form, med sitt utskjutande parti framtill, sin hjälmkam och dennas nedhängande förlängning, samt det på högra axeln hvilande spjutets ställning påminna mycket om det man ser på romerska mynt från det 4:e århundradet.² Det vid Lundby anträffade myntet är försedt med en ögla af guld och har, såsom nötningen visar, ganska länge burits som prydnad.

Många sådana mynt- eller medaljliknande hängprydnader af guld — ursprungligen uppkomna genom efterbildning efter väst-

¹ MONTELIUS, första delen af *Sveriges historia intill tjugonde seklet* (Stockholm, 1903), sid. 190.

² T. ex. på mynt af Constantin den stores samtida Maxentius. H. COHEN, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain* 6 (Paris, 1862), pl. 1, nr 35.

eller östromerska mynt — äro funna här i Syerige. De pläga af fornforskarne kallas »guldrakteater»; namnet är bildadt af det la-

Fig. 40. Guldrakteat. Norra Torlunda i Vånga socken. $\frac{1}{1}$.

Fig. 41. Guldrakteat. Norra Torlunda i Vånga socken. $\frac{1}{1}$.

tinska ordet »bractea», som betyder en tunn plåt. En sådan guldrakteat är en rund, vanligen ensidigt präglad guldplåt med en

Fig. 42. Brakteater och spiralring af guld. Norra Torlunda i Vånga socken. $\frac{1}{2}$.

ögla vid kanten. Plåtens midt visar i de flesta fall antingen ett människohuvud öfver ett fyrfota djur eller en fantastisk, starkt

slingrad djurbild. Flertalet af dessa guldrakteater förskrifva sig från det 5:e århundradet och tiden omkring år 500.

Vid *Norra Torlunda* i Vånga socken upptäcktes hösten 1859 ett stort antal sådana prydnader. Under plöjning af ett från urminnes tider vattendränk, nu urtappadt kärr påträffades sex brakteater, öglan till en sjunde samt en vid ena ändan afbuggen spiralling, alla af *guld*. De lågo på en half fots djup, »just vid öfvergången från den fasta till den träskartade marken». Följande vår fann man vid gräfning på samma plats och samma djup ytterligare två guldrakteater. Hela antalet har således varit nio, af hvilka en är betydligt större än de andra.

Midt på denna större brakteat (fig. 40) ses ett människohufvud öfver ett fyrfota djur och framför mannens ansikte en fågel. Rundt om dessa bilder äro två kretsar ornament inslagna med stämplar. Öglan är stor och rikt prydd med mycket fina flätor af guldtråd och med pålödda sirater; sådana ses äfven nedanför öglan.

Denna ögla och de många dylika öglor till svenska guldrakteater, som nu äro kända, förtjäna i och för sig stor uppmärksamhet, emedan de äro prydda på alldeles samma sätt som de tre praktiga halssmycken af guld från det femte århundradet, som höra till de allra största dyrbarheterna i vårt historiska museum. Likheten är så stor, att alla dessa arbeten måste vara utförda i samma land. Men då något tvifvel om guldrakteaternas svenska ursprung ej är möjligt, hafva vi således i detta förhållande ett af bevisen för att äfven de tre nyssnämnda underbart fina och praktfulla halssmyckena måste vara svenska arbeten och ej, såsom man en tid antog, införda hit söder ifrån.¹

De sju smärre guldrakteaterna, som alla äro slagna med samma stamp (fig. 41), prydas af en djurbild, hvilken är så stilsersad, att det fordras ett öfvadt öga för att urskilja djurets hufvud, kropp och ben. Då öglan till den nionde, nu förlorade brakteaten är alldeles lik den på dessa sju, är det otvifvelaktigt, att det funnits åtta smärre, med samma stamp präglade brakteater, hvilka

¹ Vid Antropologiska Sällskapet sammanträde den 16 okt. 1875 redogjorde jag för de skäl, som tala för att dessa smycken äro tillverkade här i landet. *Tidskrift för antropologi och kulturhistoria*, band 1, n:r 11, sid. 1.

sannolikt jämte den större, i midten sittande bildat en sådan halspyrnod som fig. 42 i hälften af verkliga storleken visar.

Hela fyndet (fig. 42), som tillsammans väger 104 gram, förvaras i Statens Historiska Museum (n:r 2681 och 2716). Den största brakteatens guldhalt är 75 % och spiralringens 81,6 %.¹

Att denna märkliga gulds katt anträffats på ett ställe, som genom sitt namn visar sig hafva under hednatiden varit en helig plats, är tvifvelsutant *icke* tillfälligt.

Fig. 43. Guldbrakteat.
Vadstena. $\frac{1}{1}$.

Fig. 44. Guldbrakteat.
Vadstena. $\frac{1}{1}$.

Ett annat, på visst sätt ännu märkligare brakteatfynd hade gjorts år 1774 på ett nu ej mera känt ställe i trakten af *Vadstena*. Man hade där, troligen på samma plats, uppgrävt två *guldbrakteater*, afbildade fig. 43 och 44 i naturlig storlek. Dessa forn-saker, hvilkas hela värde oeh vetenskapliga betydelse man i senare hälften af 1700-talet ej kunde mäta, hade redan kommit i händerna på en guldsmed, men räddades af en för fornminnen intresserad präst, P. Kylander, och sändes genom hans försorg till Stoekholm. De förvaras nu i Statens Historiska Museum (n:r 70).²

Den ena af dessa brakteater, originalet till fig. 43, visar i midten ungefär samma bilder som den större Torlundabrakteaten: ett människohufvud öfver ett fyrfota djur oeh framför hufvudet en fågel; rundtom midten är en krets ornament inslagna med en stämpel. På denna brakteat ses inga runor.

¹ Fyndet är förut afbildadt i *Ny Illustrerad Tidning*, 1869, sid. 108 och i mitt arbete *Från jernaldern*, sid. 45.

² MONTELIUS, *Från jernaldern*, sid. 44.

Den andra, afbildad fig. 44, är en af de mest bekanta fornsaker man funnit i Sverige. Under namnet »Vadstenabrakteaten» är den nämligen vida berömd på grund af den runinskrift, som löper utmed dess rand. Dessa runor, som läsas från höger till vänster och därför äro vända bakfram, — möjligen voro de vända rätt på stampen, emedan man ej tänkt på att de skulle få en motsatt riktning på aftrycket, — bilda två ännu oförklarade ord och därefter *runraden*. Dennes runor, ordnade på följande sätt, betecknade, såsom vi nu veta, det ljud, hvilket är angifvet under hvar och en af dem:

Ƶ Ɔ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ < X P : Ɔ Ƨ | 6 Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ : † Ƨ M Ƨ Ƨ † 6 X
 f u t h a r k g w h n i j e p r s t b e m l n g o

Endast en runa saknas, troligen emedan den ej fick plats. Det är den sista, som skulle hafva kommit efter *o*; vi veta, att den hade formen Ƨ och betecknade *d*. Runorna Ƨ och P hafva utan tvifvel betecknat samma ljud som de engelska bokstäfverna *th* och *w*. Runan Ƨ betecknade än *e* än *i*. Runan Ƨ förekommer i äldsta tid endast i slutet af orden; det ljud, som den betecknade, var först franskt *z* (i *seize*), men öfvergick sedan, i den mån språket förändrade sig, till ett *i*-haltigt *r*, vanligen återgifvet med *R*.

Samma runrad, med få och föga viktiga afvikelser, läses på två ungefär samtidiga fornsaker, funna i västra Europa och härstammade från de där boende germanska folken. Den ena är ett förgylldt silfverspänne, upptaget ur en graf vid Charnay i Bourgogne; det andra ett kort, eneggadt järnsvärd, uppfiskadt ur Themsen vid London. År 1903 upptäcktes samma runrad på en stenhäll, som utgjort en af sidostenarna i en grafkista vid Kylfver i Stånga socken på Gottland.¹

Runraden på Vadstena brakteaten innehåller de runor, som begagnades under de första århundradena efter det de germanska folken börjat skriva med runor. Den innehöll 24 runor, fördelade i tre grupper, med 8 runor i hvarje.

Emedan de romerska bokstäfverna voro ordnade på samma sätt som de grekiska, börjande med A, B, och emedan dessa två första bokstäfver af grekerna kallades alfa och beta, plägar man

¹ För en närmare kännedom om detta märkliga fynd hänvisas till den utförliga redogörelse därför, som i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*, del. 18, lämnas af herrar O. v. Friesen och H. Hansson.

tala om grekernas och romarnes »alfabet», då man menar alla bokstäfverna i deras ursprungliga ordning. Runorna voro visserligen bildade efter de romerska bokstäfverna, — de skilja sig från dem mindre än de bokstäfver vi begagna, när vi skriva, skilja sig från de romerska, — men runorna voro, märkvärdigt nog, ordnade på ett helt annat sätt, börjande, såsom vi förut hafva sett, med \mathfrak{Z} , \mathfrak{N} , \mathfrak{D} . Man undviker därför att begagna uttrycket »runalfabet» och säger helt enkelt »runrad». Någon gång höres äfven benämningen »futhark», bildad i öfverensstämmelse med uttrycket alfabet af de första runorna, i detta fall sex.

Fig. 45. Runinskrift på en sten vid Skärkinds kyrka.

Den runrad, som läses på Vadstenabrakteaten, plägar kallas den »äldre», till skillnad från den »yngre runraden», hvilken innehåller de runor, som begagnades här i landet vid öfvergången mellan heden och kristen tid. Det är dessa »yngre» runor, som ses på de i början af denna uppsats (sid. 2 och följ.) omtalade runstenarna från vikingatiden.

Utom den vid Vadstena funna brakteaten är ännu en inskrift med de äldre runorna känd från Östergötland (fig. 45). Den läses på en slät granithäll, som år 1876 upptäcktes af agronomen C. F. Nordenskjöld i golfvet till *Skärkinds* gamla kyrka i häradet af samma namn, samt sedan restes på kyrkogården. Inskriften:

$\mathfrak{Z} < \mathfrak{I} \mathfrak{D} \mathfrak{F} \mathfrak{I} \mathfrak{M} \mathfrak{N} \mathfrak{B} \mathfrak{F} \mathfrak{Y}$, SKI(N)THALEUBAR

anses vara ett mansnamn »Skiunljuf» (»den finhylte»).¹

¹ A. NOREEN, *Altisländische und altnorwegische Grammatik*, 3:e uppl. (Halle, 1903), sid. 342.

Flera andra fynd än de redan omtalade visa, att Östergötland fått sin del af de söder ifrån komna guldskatterna och vid midten af det första årtusendet var ett ganska rikt land.

Fig. 46. *Parerstång af guld till ett svärd, sedd från två sidor. Ingelstad i Östra Eneby socken. $\frac{1}{2}$.*

Ett föremål, som vittnar både om rikedom och praktlystnad, är den *parerstång* af *guld* till ett svärdfäste, hvilken är afbildad (fig. 46) i naturlig storlek. Den förskrifver sig från 400- eller 500-

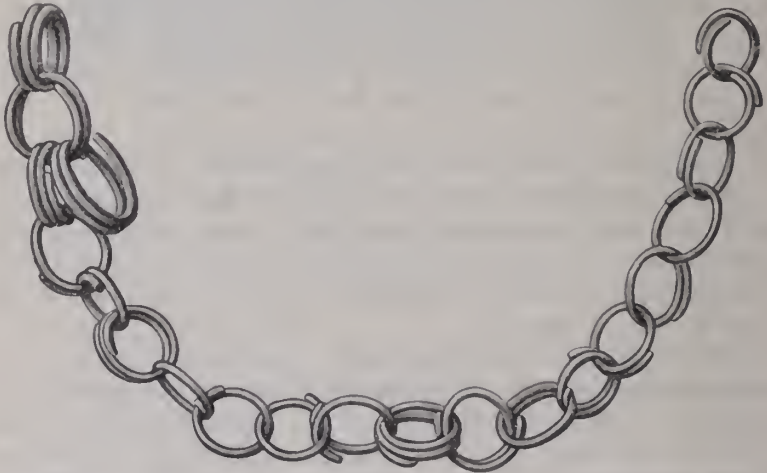

Fig. 47. *Sammanlänkade spiralringar af guld. Narfveryd i Vallerstads socken. $\frac{1}{2}$.*

talet och hittades år 1869 under harfning på en åker vid *Ingelstad* i Östra Eneby socken, således nära Norrköping (Statens Historiska Museum, n:r 4244). Vikten är 24 gram och guldhalten icke mindre än 99,4 %, guldet är således nästan alldeles rent.

Ett annat märkligt fynd från samma tid gjordes år 1882 vid plöjning på en till *Narfveryd* i Vallerstads socken, Bobergs härad, hörande åker. Här upptogs icke mindre än 21 spiralringar af *guld*, hvilka voro hoplänkade i hvarandra så som fig. 47 visar. Flera år förut hade man vid plöjning på samma åker funnit 6 dylika guldringar, som också varit hoplänkade. De 21 ringarna väga 179 gram och de 6 ringarna 59,45 gram. Alla 27 ringarna väga således tillsammans 238,45 gram (56,7 ort); guldhalt växlar mellan 80 och 81,5 %. De inlämnades af doktor Nordeman till Statens Historiska Museum, som inlöste dem (n:r 7108).

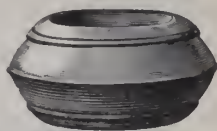

Fig. 48. Massiv guld-ring. Orrnäs i Ödeshögs socken. $\frac{1}{1}$.

Å *Lundby Norrgårds* ägor i Väderstads socken, Göstrings härad, hittades år 1877 »vid borttagande af ett mindre rör» en i $3\frac{1}{2}$ hvarf lagd spiralten af *guld*; den ena ändan är afhuggen, den andra troligen icke. Vikt 33,2 gram; guldhalt 93,8 %. (Statens Historiska Museum, n:r 5971.)

Fig. 49. Massiv guld-ring. Örminge i Kuddby socken. $\frac{1}{1}$.

Under gräfning på en åker vid *Ekhagen* å Klinga ägor i Borg och Löts socken, Memmings härad, hittades år 1880 på omkring 2 fots djup en tjock, i båda ändar afhuggen spiralring af *guld*; nu återstår endast $1\frac{1}{4}$ hvarf. Vikt 26 gram; guldhalt 98 %. (Statens Historiska Museum, n:r 6579.)

Från det femte århundradet eller tiden därförut förskrifva sig också några andra i Östergötland funna *guldringar*.

En tjock, massiv guldring af den form, som fig. 48 visar, hittades år 1863 af en piga, under det hon vände ärter på en åker, hörande till *Orrnäs* i Ödeshögs socken, Lysings härad. Ringen, hvars värde man ej förstod, användes en tid till ljusstake! Vikt 45,3 gram; guldhalt 84,5 %. (Statens Historiska Museum, n:r 3184.)

Fig. 50. Guldring. Skjälff i Ö. Husby socken. $\frac{1}{1}$.

En tjock fingerring af *guld*, afbildad fig. 49, hittades år 1869 under potatisupptagning å *Örminge* ägor i Kuddby socken, Björkekind's härad. Vikt 23,8 gram; guldhalt 90,2 %. (Statens Historiska Museum, n:r 4226.)

En smal guldfingerring, afbildad fig. 50, hittades år 1874 under potatisupptagning å ägorna till *Skjälff* i Östra Husby socken,

Östkinds härad. Vikt 4,25 gram; guldhalt 80 %. (Statens Historiska Museum, nr 5332.)

* * *

Att Östergötland äfven före det 5:e århundradets början varit ganska väl be-

Fig. 51. Eldslagningssten. Ätvids socken. $\frac{1}{3}$.

folkad, bevisas af de många fynd från de fyra första århundradena efter vår tideräknings början, som vi nu känna från detta »land».

På många olika ställen inom Östergötland har man funnit sådana ovala stenar, som den fig. 51 afbildade; liksom originalet till denna figur hafva de vanligen en ränna kring kanten och visa tydligt spår af slag på bredsidan. De förskrifva sig ej från stenåldern utan tillhöra, såsom många fynd otvetydigt ådagalägga, nu ifrågavarande tid, under hvilken de använ-

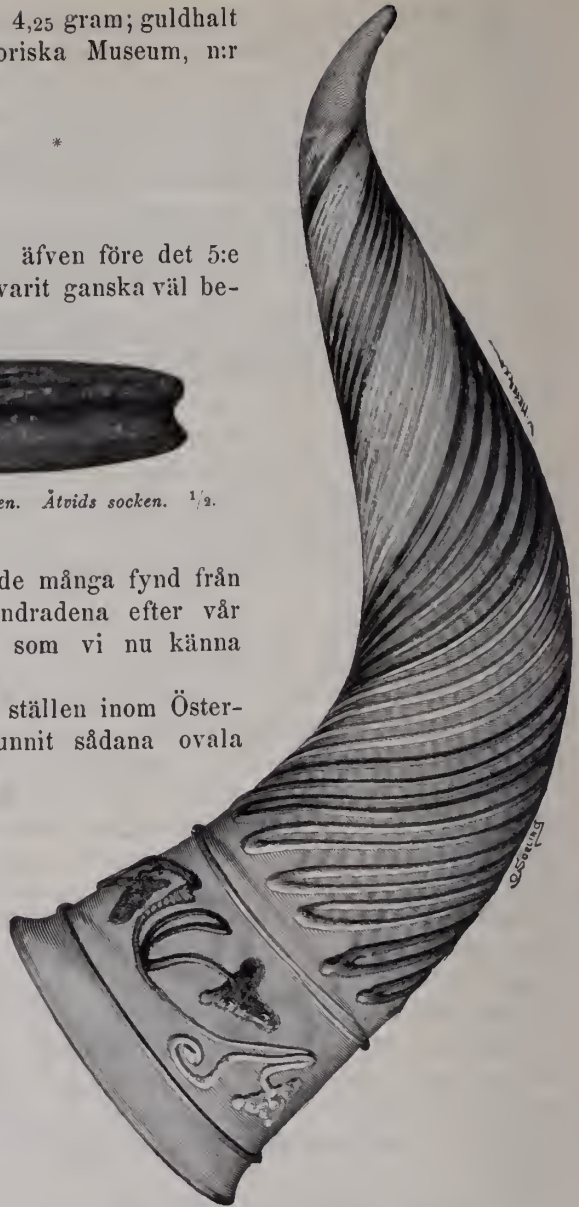
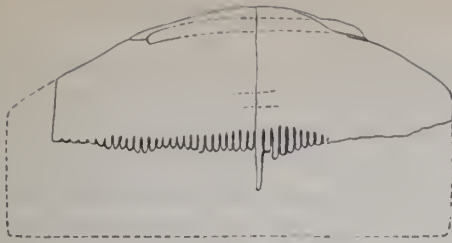
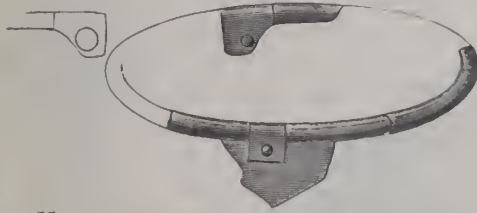

Fig. 52. Dryckeshorn af glas. Österhvarf i Hoarfs socken. $\frac{1}{3}$.

54. Benkam. $\frac{2}{3}$ s.

55. Beslag af brons till dryckeshorn. $\frac{2}{3}$ s.

56. Järnsjüt.
 $\frac{1}{3}$ s.

53. Järnsvärd. $\frac{1}{5}$ s.

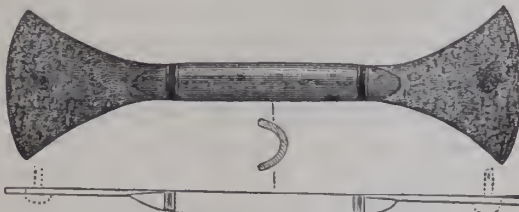
58. Järnkuf. $\frac{1}{3}$ s.

59. Sköldbuckla af järn. $\frac{1}{3}$ s

57. Järnsjüt.
 $\frac{1}{3}$ s.

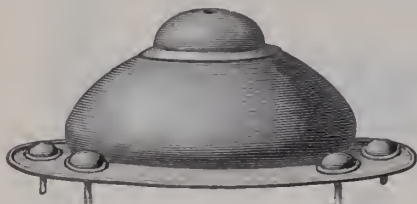

60. Sköldhandtag af järn. $\frac{1}{3}$ s.

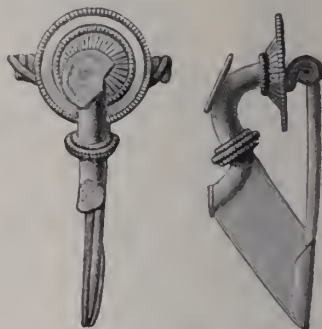
Fig. 53—60. Österhvarf i Hvarfs socken.

des som »eldslagningsstenar»; det vill säga, man slog eld med ett stycke flinta och en sådan sten på samma sätt, som man ännu i våra dagar slagit eld med flinta och stål.

Från dessa århundraden förskrifva sig äfven många andra i Östergötland anträffade föremål, af hvilka några äro af särskildt intresse, emedan de vittna om den förbindelse med den romerska världen, i hvilken Nordens folk på den tiden stodo.

61. Sköldbuckla af brons. 1 s.

63. Bronsspänne. 1 l.

62. Sköldhandtag af brons. 1 s.

Fig. 61—63. Österhvarf i Hvarfs socken.

Ett sådant föremål är det fig. 52 afbildade dryckeshornet af glas, prydt med pålagda ornament af mörkblått och mjölkhvitt glas. Detta märkliga minne från forntiden är uppgräfdt ur en grafhög vid Österhvarf i Hvarfs socken, Aska härad. Högen omslöt en oval stensättning af omkring 7 fots längd och 4—4,5 fots bredd vid midten. I denna graf, hvars riktning var Ö.—V., träffades ett (eller möjligen två) människoskelett samt ett tveggadt svärd (fig. 53), två spjutspetsar (fig. 56 och 57), två knifvar (fig. 58), en sköldbuckla och sköldhandtag (fig. 59 och 60), allt af järn, en sköldbuckla och ett till denna hörande sköldhandtag, båda af brons (fig. 61 och 62), ett litet spänne af brons och delvis guldbelagdt

silfver (fig. 63), en benkam (fig. 54), glashornet (fig. 52) och mynningsbeslaget af brons till ett vanligt dryekeshorn (fig. 55). Grafven förskrifver sig från det tredje århundradet efter Kristi födelse. Fyndet förvaras i Statens Historiska Museum (n:r 8656).¹

På ett till Sturefors hörande stycke jord, som lagts till *Grebo kyrkogård* i Bankekinds härad, gjordes i september 1885 ett märkligt fynd, som Sturefors dåvarande ägare, greve Thure Bielke, med den frikostighet, hvarpå han redan förut gifvit så många prof, skänkte till Statens Historiska Museum (n:r 7788). På en plats, där icke någon grafhög lär hafva varit synlig, träffades i ett gruslager, knappt 2 fot djupt och under stenar, ett af »svart jord» omgifvet, nu mycket skadadt bronskärl, som antagligen haft form af en kittel; öfver kärlet låg en på undersidan flat, på öfversidan kullrig sten. Enligt hittarens uppgift skola »hål efter tio andra urnor» varit synliga. Öfverst i bronskärlet låg en sköldbuekla af brons, »omvänd», såsom loek; den har varit af ungefär samma form som fig. 61; kärlet, som haft en i två öron (det ena afbildadt fig. 67) rörlig grepe, innehöll dessutom brända ben samt ändstycket af bronshandtaget till skölden (likt fig. 62), bronsbeslag till sköldkanten (en bit afbildad fig. 69), ett i flera stycken brutet tveggadt järnsvärd (fig. 64), bronsbeslag till svärdsidan och andra bronsfragment (fig. 65, 70 och 71), tre mer eller mindre skadade spjutspetsar af järn, två järnsporrar (fig. 68), en järnknif (fig. 73), en bronsölja med vidsittande rembeslag (fig. 66), ett ändbeslag af brons till en rem (fig. 72), en hopklämd och förböjd fingerring(?) af guld, konvex på utsidan och konkav på insidan, bitar af ett lerkärl m. m.

I *Ödeshögs* soeken, Lysings härad, har man »i jorden» — närmare är ej känt — funnit det tveggade, sammanböjda svärd och de två spjutspetsar, alla af järn, som äro afbildade fig. 74—76. Svärdet är i hög grad märkligt genom den stämpel, som är inslagen på klingan, omedelbart nedanför fästet, och hvari tydligt läses det med romerska bokstäfver skrifna namnet MARCIM. Något annat svärd med stämpel från den äldre järnåldern är ej känt i Sverige, men i Norge och Danmark äro några få sådana svärd funna.²

¹ Detta intressanta fynd är närmare beskrifvet af professor HJ. STOLPE i *Månadsbladet*, 1897, sid. 82—88.

² *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, 5:e bandet, sid. 42.

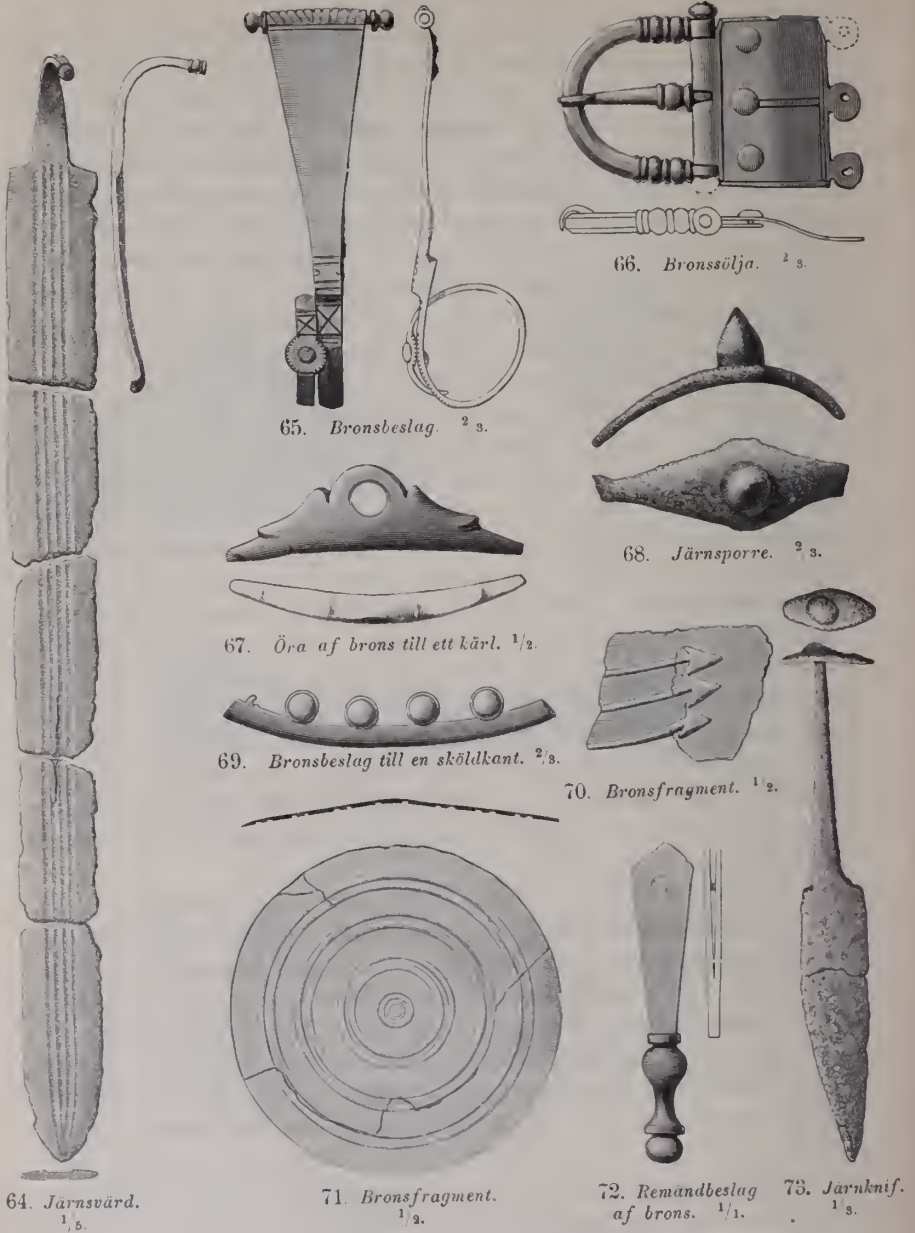
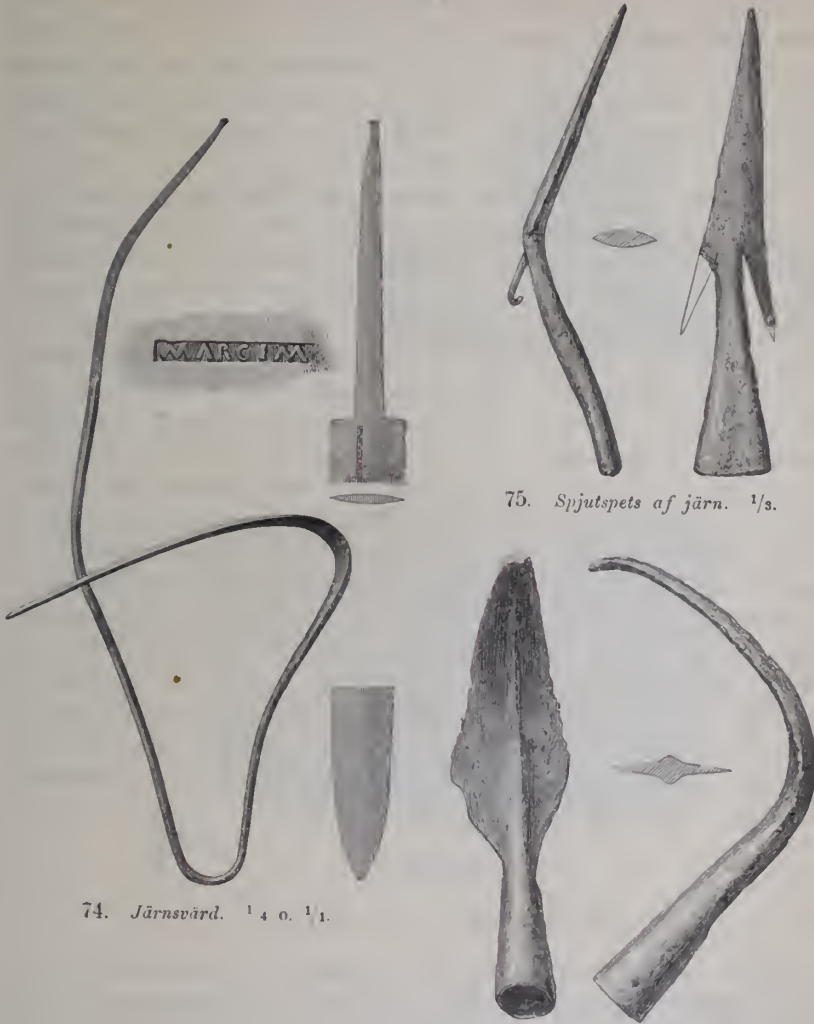

Fig. 64-73. Grebo kyrkogård.

74. Järnsvärd. $\frac{1}{4}$ o. $\frac{1}{1}$.

75. Spjultspets af järn. $\frac{1}{3}$.

76. Spjultspets af järn. $\frac{1}{3}$.

Fig. 74—76. Ödeshög.

Fyndet från Ödeshög är af grefve Thure Bielke på Sturefors skänkt till Statens Historiska Museum (nr 6970).

* * *

Grafvarna från denna tid äro stundom, såsom fallet var vid Österhvarf, täckta af högar. Men de flesta träffas i grusåsar utan att vara, åtminstone på något nu märkbart sätt, angifna genom högar eller stensättningar. Därför hafva de länge varit obeaktade och först i senare tid blifvit föremål för någon större uppmärksamhet och för systematiska undersökningar.

För att dessa märkliga minnen från Östergötlands forntid ej måtte blifva utan någon nytta för vetenskapen förstörda, är det af vikt, att man vid grustäkt och dylika arbeten lägger märke till de fynd, som kunna göras, och ofördröjligen underrättar Statens Historiska Museum i Stockholm eller Östergötlands Fornminnesförening om saken. Det är därför, att vederbörande i tid fått kännedom om de här nedan omtalade graffynden och genast sändt sakkunnig person för att undersöka platsen, som dessa fynd blifvit räddade åt vetenskapen. Dessa graffynd äro värderika historiska dokument, emedan de gifva oss närmare upplysningar om bosättningen i Östergötland under nu ifrågavarande aflägsna tid; och det är ej mindre viktigt, att vi få kännedom om den tid, då sådana graffält upphört att begagnas, emedan vi genom detta förhållande, — i synnerhet om det samtidigt visar sig på många graffält i samma trakt, — kunna få veta, om och när någon större förändring i befolkningsförhållandena inträdt. Det är på detta sätt som man fått märkliga upplysningar om de utvandringar söderut, till det romerska rikets loekande trakter, som ett par hundra år efter vår tideräkning början ägt rum från den södra delen af det germanska området.

* * *

Det största och märkligaste graffält från århundradena omkring Kristi födelse man hittills upptäckt i Östergötland — tillika det största man för närvarande känner från hela Sveriges fastland — är det vid *Alvastra*. Det har upptagit en betydlig sträcka på den grusås, som ligger omedelbart väster om Alvastra järnvägsstation. Man har här alltifrån järnvägens anläggning påträffat en mängd grafvar, men först år 1900 erhöi Vitterhetsakademien genom lektor G. Adlerz i Sundsvall underrättelse därom. Samma år företogos de första systematiska undersökningarna af amanuen-

sen vid Statens Historiska Museum, docenten O. Almgren, och dessa hafva sedan under de därpå följande åren fortsatts af amanuensen vid samma museum T. Arne.¹

Af de vid dessa undersökningar upptäckta grafvarna innehöllo mer än 90 lämningar af brända lik, under det att obrända lik legat i omkring 80; men härtill komma de många, som förut blifvit under grustäkt förstörda. Ofvan jord är det nu intet, som antyder, att grafvar fin-

Fig. 77. Hartstättning till ett trækärl. Alvastra. $\frac{1}{3}$.

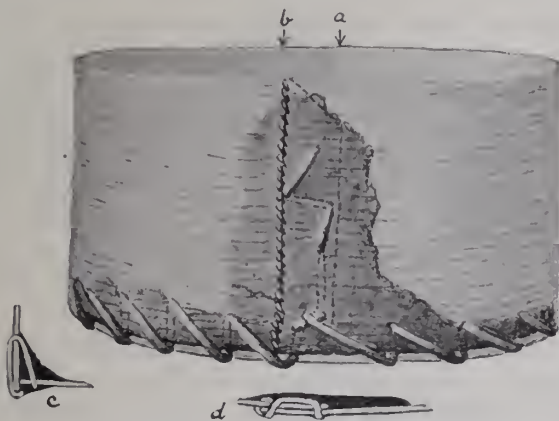

Fig. 78. Rekonstruktion af trækärllet med hartstättningen fig. 77.

¹ OSCAR ALMGREN, *Ett grafvält från den äldre järnåldern vid Alvastra i Östergötland, undersökt sommaren 1900*, i *Månadsbladet*, 1900, sid. 94—121. — Densamme, *Ett grafvält från den äldre järnåldern vid Alvastra i Östergötland*, i *Ymer*, tidskrift utgifven af Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, 1901, sid. 5—10. — TURE J:SON ARNE, *Järnåldersgrafvältet vid Alvastra i Östergötland*, i *Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening*, 1903, sid. 2—11. — Densamme, *Järnåldersgrafvältet vid Alvastra, II*, i sistnämnda *Meddelanden*, 1904, sid. 7—10. — Fynderna förvaras i Statens Historiska Museum (nr 11180, 11484, 11746—47, 11960 och 12273).

nas på platsen. För ej länge sedan syntes dock här en mängd låga kullar samt runda stensättningars och ett par bautastenar.¹

I 24 grafvar voro de brända benen nedlagda i ett lerkärl eller lågo åtminstone tillsammans med lerkärlsbitar. I 18 grafvar hade de brända benen legat i träkärl, hvilka visserligen nu voro förmultnade, men hvilkas tillvaro tydligt ådagalades af den harts, hvarmed kärlet en gång varit tätadt för att kunna innehålla flytande ämnen. Fig. 77 visar en sådan hartstätning och fig. 78 en rekonstruktion af den träask, som sålunda tätats. I 4 grafvar synas benen ha lagts i ett lerkärl och detta sedan blifvit ställt i en träask eller en sådan blifvit stjälp öfver benen. I en graf inneslötos de brända benen i en af 7 små hällar bildad stenkista; sådana hällar omgäfvos äfven mer eller mindre fullständigt lerkärlen och hartstätningarna i ett par grafvar. Slutligen hade i 44 fall de brända benen helt enkelt nedlagts i en grop, vanligen tillsammans med kolen från bålet; de lågo då stundom på en liten stenhäll eller täcktes af en sådan. Upp till, på gränsen till matjorden, var en sådan »brandgrop» ibland också täckt af ett litet stenrös.

I de grafvar, som inneslutit obrända lik, ligga skeletten vanligen rakt utsträckta på rygg, med hufvudet i norr eller nordost, och på ett djup af omkring en meter. Stundom äro de omgifna med en ram af stora klumpstenar (fig. 79) samt mer eller mindre täckta af stenar. Några skelett hafva stenar endast vid hufvudet eller fötterna eller på båda ställena; en del sakna hvarje spår af stenskydd.

Några grafvar af detta slag äro dock afvikande. I tre fall lågo skeletten på sida med knäna uppdragna mot bålen; i ett af dessa fall låg under det sålunda anträffade skelettet ett annat utsträckt på vanligt sätt. I en graf låg skelettet med hufvudet mot söder. Flera skelett, särskildt af barn, hafva anträffats på ringa djup, högst en half meter.

De vid Alvastra funna skeletten äro i antropologiskt afseende af stor vikt, emedan väl bibehållna skelett från den äldre järnåldern förut endast i ringa antal påträffats här i Sverige. Af alldeles särskildt intresse är, att tre vid Alvastra år 1900 upprädda hufvudskålar varit *trepanerade*, det vill säga man har genom en ope-

¹ Enligt en berättelse för 1873 till Vitterhetsakademien af akademien stipendiat C. F. NOBDENSKJÖLD. *Månadsbladet*, 1900, sid. 118.

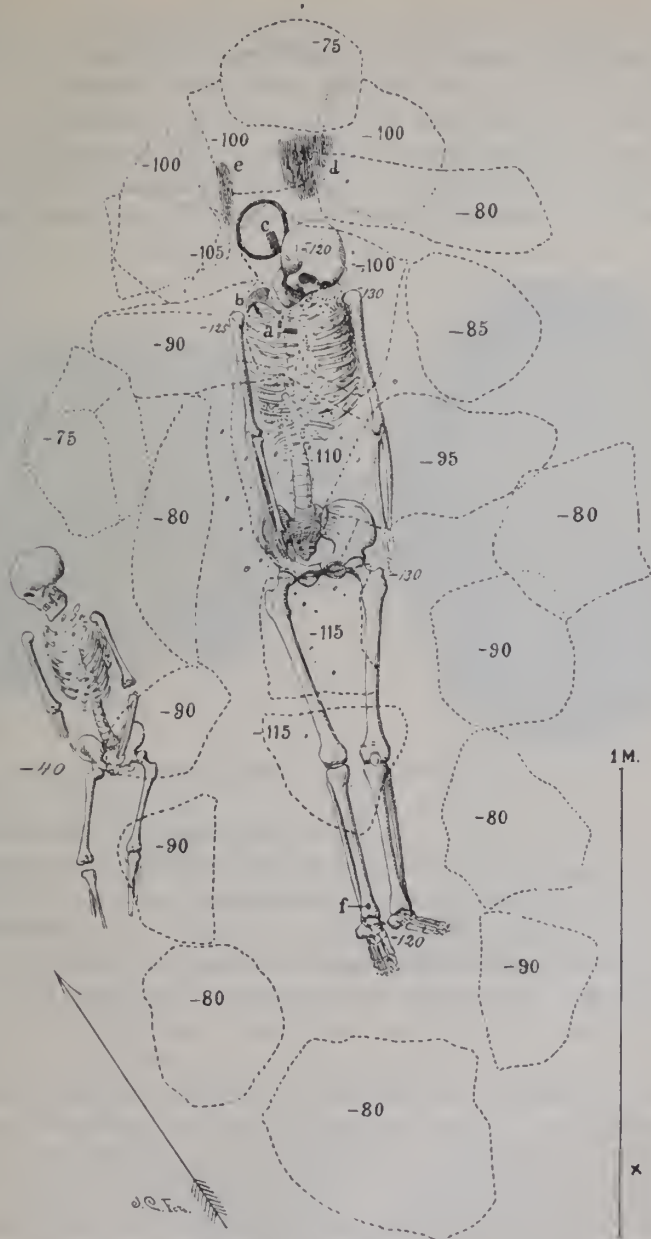

Fig. 79. Graf med obrändt lik. Alvastra.

ration upptagit ett nästan rundt hål på kraniet (fig. 80). Synnerligen anmärkningsvärdt är, att operationen i alla tre fall lyckats, åtminstone såtillvida som patienten öfverlevat operationen, hvilket visas däraf, att benytan i hålets kanter i följd af en långt framskriden läkningsprocess blifvit svagt afrundadt och glatt. Detta är, såsom professor Retzius i sin intressanta redogörelse för dessa hufvudskålar¹ framhållit, ett afgörande bevis icke blott därför, att

Fig. 80. Trepanerad hufvudskål, sedd från två sidor. Alvastra.

hålet upptagits under personens lifstid, utan ock att minst några månader, sannolikt till och med flera år, förflutit, innan han aflidit. »Man finner», tillägger han vid beskrifningen af den ena hufvudskålen, »inga spår af sjukdom eller yttre skada å de omgifvande delarna af kraniet och i öfrigt ingenting, som kan hafva gifvit direkt anledning till den utförda operationen.» Ej heller på de båda andra kranierna synes han hafva sett något sådant. Ett af de

¹ G. RETZIUS, *Om trepanation af hufvudskålen såsom folksed i forna och nyare tider*, i *Ymer*, 1901, sid. 13. De i det följande meddelade uppgifterna om trepanationen äro hämtade ur denna uppsats. — Professor Retzius har dessutom ägnat de 10 bäst bevarade skallarna från Alvastra, däribland de tre trepanerade, en utförlig beskrifning i ett bihang till sitt stora verk *Crania suecica antiqua*. Bihangets bär titeln: *Ein neuer Fund von Schädeln aus dem Eisenzeitalter in Östergötland. Trepanirte Schädel*.

trepanerade kranierna är, enligt professor Retzius, af kvinnlig typ och har äfven antagligen härrört från en medelålders kvinna. Om det andra kraniet härrör från en man eller från en kraftfullt byggd kvinna, kan ej säkert afgöras, men dess typ är snarare manlig än kvinnlig. Det tredje kraniets kön låter sig ej heller säkert bestämmas, men det är snarare kvinnligt än manligt.

Då de trepanerade hufvudskålarna upptäcktes vid Alvastra, kände man ej från Sverige något fall af förhistorisk trepanation. Men sedan har man vid Lindsborg under Sundby i Veta soeken, Östergötland, oeh vid Niekarfve i Vänge soeken på Gottland funnit trepanerade kranier från ungefär samma tid som de vid Alvastra uppgräfdade. Från Norge känner man intet sådant. Men i Danmark äro fyra trepanerade hufvudskålar kända, en från den äldre järnåldern, en från bronsåldern oeh två från den yngre stenåldern. Äfven i andra europeiska länder äro många fall af förhistorisk trepanation kända, i synnerhet från den yngre stenåldern. I Mexiko oeh Sydamerika har man oekså funnit trepanerade hufvudskålar.

Redan Hippokrates, läkekonstens fader, omtalar, att operationen härleder sig från forntiden, oeh de grekiska kirurgerna använde den ej sällan. I många olika delar af världen — i Japan oeh på Tahiti, hos kabyler, montenegriner oeh andra folk — har den ända till senaste tid ofta förekommit. Om montenegrinerna berättas det, att de läto trepanera sig för de mest obetydliga åkommor; vanlig hufvudvärk ansågs hos dem såsom tillräcklig orsak till att skieka efter trepaneraren. Operationen kunde stundom utföras sju till åtta gånger på samma person.

Mången gång har operationen, i forntiden liksom i senare tid, föranledts af ett hugg eller annan skada på hufvudskålen. Så var uppenbarligen fallet med det ofvan omtalade danska kraniet från den äldre järnåldern; sårets kanter visa emellertid, att mannen måtte haiva dött, kort efter det han fått huggsåret oeh blifvit trepanerad.

De ur brandgrafvarna upptagna lerkärnen (fig. 81 oeh 82) äro gjorda för hand, af ganska groft gods oeh sakna vanligen alla ornament. Vanligen äro de jämförelsevis små, omkring 10 em. i diameter oeh af ungefär samma höjd. Några af dem, såsom det fig. 83 afbildade, synas vara efterbildningar efter de söder ifrån till Sverige införda bronskärl, som af fornforskarne kallas »situlor», oeh som tillhöra århundradena f. Kr. En sådan i

Östergötland funnen bronsstula är afbildad här fig. 126. Liknande äro funna på andra trakter af Sverige; äfven i Danmark och Tyskland äro flera funna.¹

Fig. 81. Lerkärl. Alvastra. $\frac{1}{4}$.

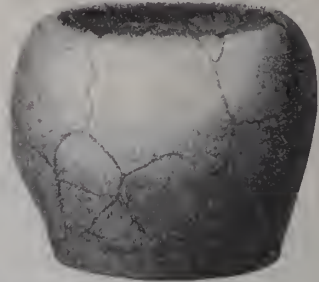

Fig. 82. Lerkärl. Alvastra. $\frac{1}{3}$.

Vapen hafva icke anträffats i de hittills undersökta brandgrafvarna vid Alvastra. Däremot har man i dem funnit några verktyg. Så lågo i en sådan graf en halfkretsformig skära (fig. 84),

Fig. 83. Lerkärl Alvastra. $\frac{1}{3}$.

Fig. 84. Skära af järn. Alvastra. $\frac{1}{3}$.

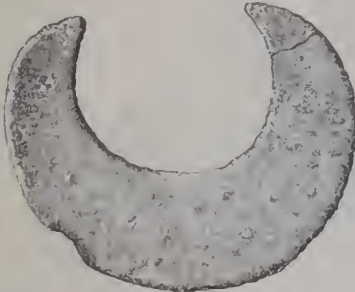
en pryfl (fig. 85) och en synål, alla af järn; de hade tydligen varit med på bålet. Ur en annan graf upptogs en bit af en brynsten och en halfmånformig järnknif med eggen på den konvexa sidan (fig. 86); dylika knifvar voro vanliga här i Norden under århund-

¹ MONTELIUS, *Ett i Sverige funnet fornitaliskt bronskärl*, i *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, 11:e bandet, sid. 54, 58, 86.

radena närmast före och efter Kr. I en graf låg en 20,1 cm. lång järntång, närmast lik en nutida eldtång (fig. 87). En sax, af samma form som de nutida fårsaxarna låg i en graf (fig. 88).

85. Pryl af järn. $\frac{1}{2}$.

86. Järnknif. $\frac{1}{2}$.

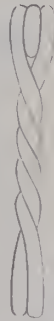
87. Tång af järn, sedd från två sidor. $\frac{1}{3}$.

88. Järnsax. $\frac{1}{3}$.

89 o. 90. Nålar af brons. $\frac{1}{1}$.

91 o. 92. Rembeslag af järn. $\frac{2}{3}$.

Fig. 85—92. Grafältet vid Alvastra. Grafvar med brända ben.

I brandgrafvarna äro också flera prydnader funna, såsom nålar af brons (fig. 89 och 90) och järn, en bit af en bronskedja, beslag

af järn för ändarna af läderremmar (fig. 91 och 92) samt spännen (»fibulor») af brons och järn (fig. 93 och 94). På ett par bronsfibulor, af hvilka den ena är afbildad fig. 93, ses lämningar af emaljning i fördjupningar på bågen.¹

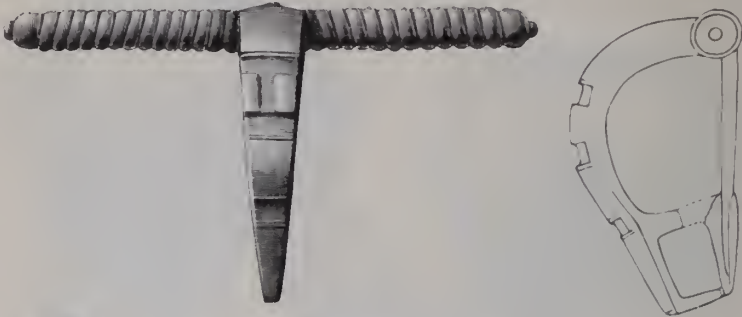

Fig. 93. Bronsfibula med lämningar af emalj. Alvastra. $\frac{1}{1}$.

Skelettgravarna innehölla ieke blott verktyg utan äfven vapen, såsom krumknifvar, med mer eller mindre väl bevarade lämningar af träskäften (fig. 98 och 99), knifvar med rakt blad, skäror, en sax, pryklar och nålar (med öga), eneggade svärd med rester af träfäste och träslida (fig. 97, 100 och 102), en pilspets med rester af träskäftet och kvarsittande trådlindning (fig. 95) samt sköldbucklor, allt af järn (fig. 101). Jämte den fig. 96 afbildade buck-

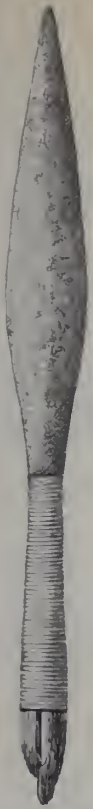

Fig. 94. Järnfibula. Alvastra. $\frac{1}{1}$.

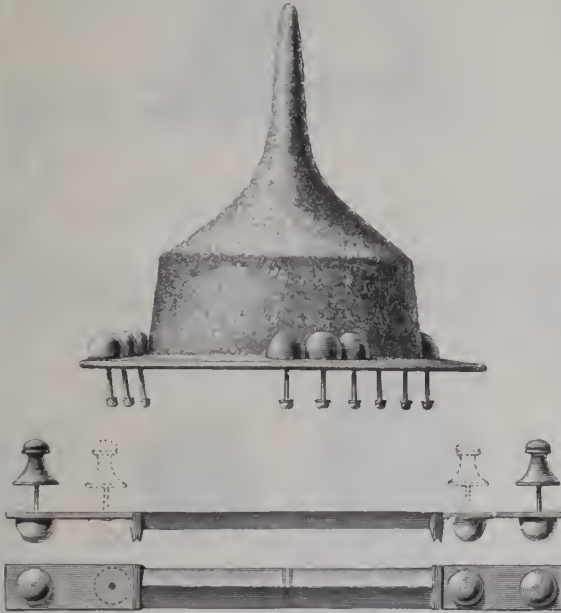
lan, hvilkens kant är skodd med brons och som är prydd med nio försilfrade bronsnitar, ordnade tre och tre, hittades ett sköldhandtag af brons med nitar af samma metall.

Ur skelettgravarna upptogs dessutom sådana hartstätningar till träkärl, som redan omtalats, lerkärl, däraf ett orneradt med instämplade cirklar, remändbeslag af järn, en nyckel af järn (fig. 107), remsöljor af järn och brons (fig. 108), en benkam, en bennål samt fibulor af brons (fig. 105, 106, 109 och 110). I en graf

¹ TURE J:SON ARNE, *Svenska emaljerade föremål från den förromerska järnåldern*, i *Studier tillägnade Oscar Montelius 19³/1903 af lärjungar* (Stockholm, 1903), sid. 127.

95. Pilspets af järn. 2 s.

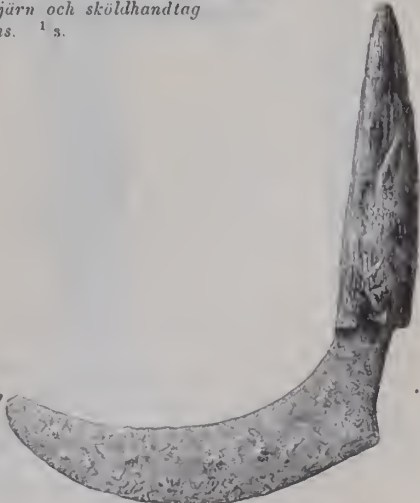
96. Sköldbuckla af järn och sköldhandtag af brons. 1 s.

97. Eneggadt järnsvärd. 1/4 s.

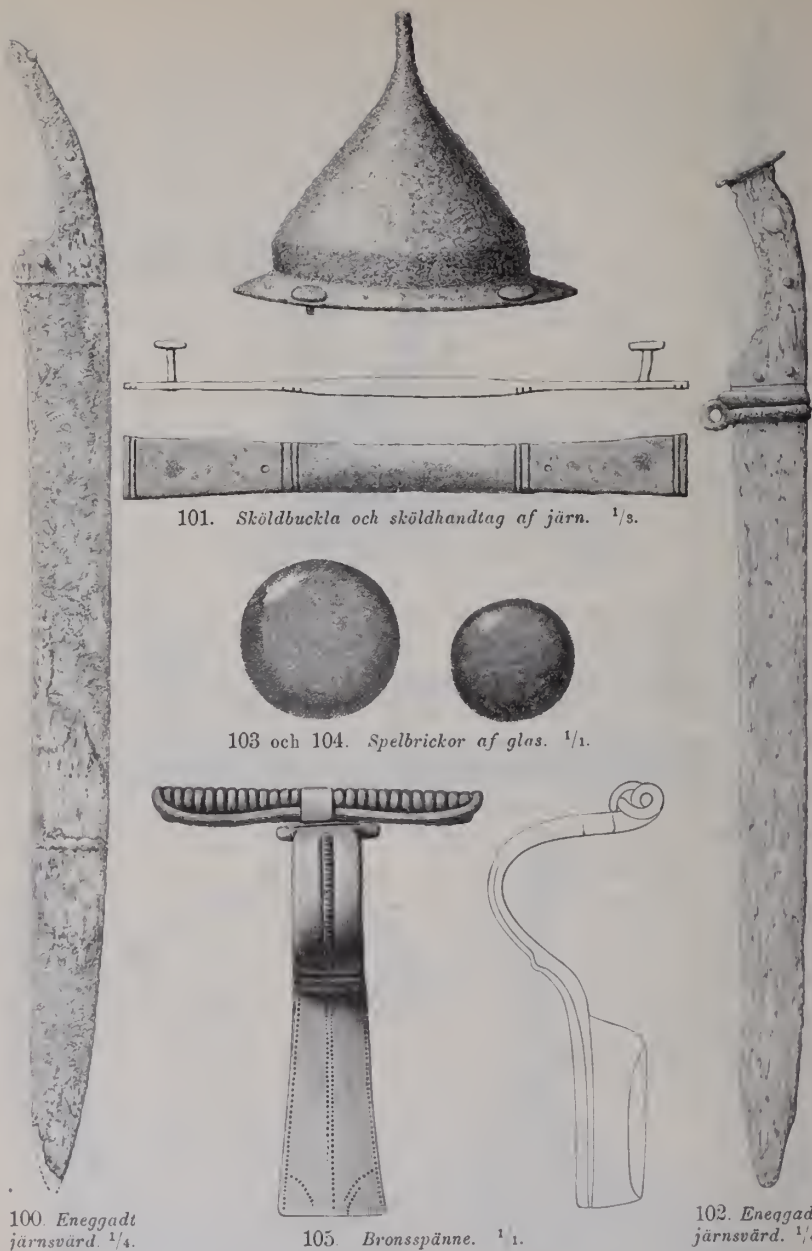

98. Järnknif. 2,3 s.

99. Järnknif med träskast. 2,3 s.

Fig. 95—99. Graffältet vid Alvostra. Grafvar med obrända lik.

100. Eneaggadt järnsvärd. $\frac{1}{4}$.

101. Sköldbuckla och sköldhandtag af järn. $\frac{1}{3}$.

103 och 104. Spelbrickor af glas. $\frac{1}{1}$.

105. Bronsspänne. $\frac{1}{1}$.

102. Eneaggadt järnsvärd. $\frac{1}{4}$.

Fig. 100-105. Graffältet vid Alabastra.
Grafvar med obrända lik.

lågo 34 runda, svagt kullriga spelbrickor af glas; tre större (fig. 103) äro mörkare blågröna, de öfriga, af storlek som fig. 104 visar, dels ljusst blågröna, dels svarta eller brunaktiga. Äfven i en annan graf låg en dylik spelbricka af glas. Ur ett par grafvar upptogos fågelben, åtminstone i ett fall af gås.

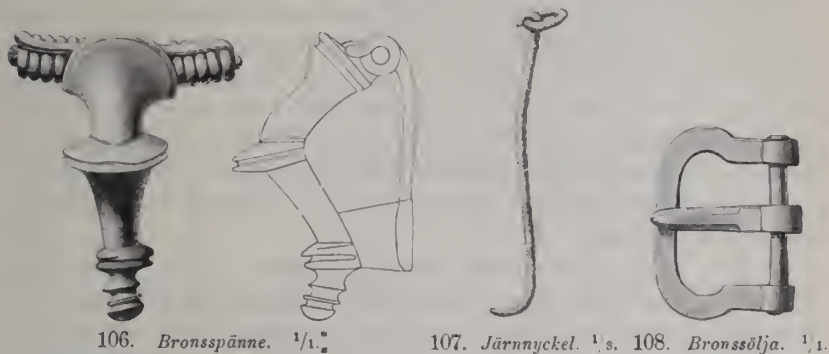
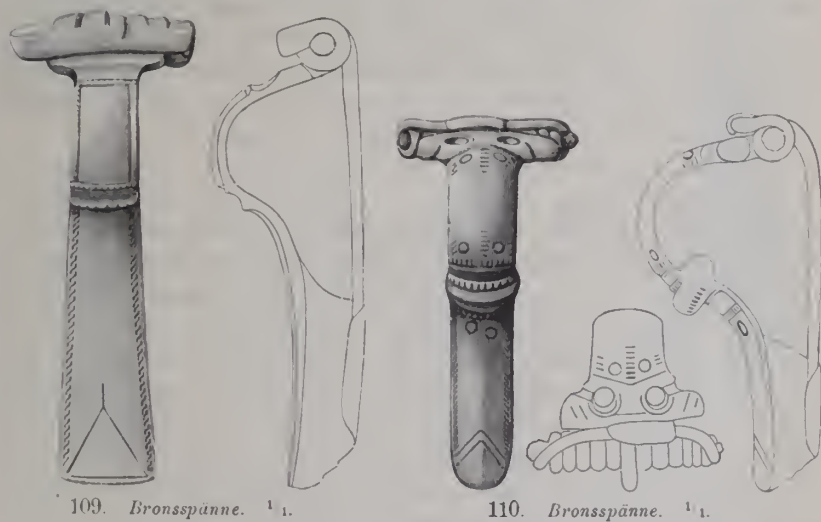
106. Bronsspänne. $\frac{1}{1}$.107. Järnnyckel. $\frac{1}{s}$. 108. Bronssölja. $\frac{1}{1}$.109. Bronsspänne. $\frac{1}{1}$.110. Bronsspänne. $\frac{1}{1}$.

Fig. 106—110. Graffältet vid Alvastra. Grafvar med obrända lik.

De i Alvastragrafvarna liggande fornsakerna visa, att man begravt här från det första århundradet före Kristi födelse in i det tredje århundradet af vår tideräkning. I allmänhet höra brandgrafvarna till århundradet närmast före och skelettgrafvarna till århundradena närmast efter Kristi födelse.

Utom dessa grafvar och i deras omedelbara närhet har man på grusåsen vid Alvastra påträffat flera stensättningar af olika form, hvilka lågo på ett djup växlande mellan ungefär 5 och 30 centimeter, och bland hvilka många innehöllo kol, vittnande om att eldar där varit tända.

I östra kanten af det undersökta området upptäcktes några kolbäddar, liggande på 30—40 centimeters djup, mellan myllan och gruset. En af dessa kolbäddar, omkring 1,5 meter i genomskärning och delvis täckt af små kalkstensflisor, innehöll några obrända djurben (af nötkreatur, svin och troligen lamm) samt ett par brända benskifvor. Bland kolen hittades äfven ett brändt nötskal. Ett par andra kolbäddar innehöllo inga ben; en af dem däremot en mängd skörbrända stenar.

»Ännu märkligare förhållanden», säger docenten Almgren, »företedde grustagets västra kant. Här var jorden (gruset) på en lång sträcka *genombränd*, dels svart men mestadels röd, till 0,80—1 meters djup. Äfven längre norr ut kunde samma företeelse iakttagas, ehuru ej i så utpräglad grad. Och denna brända jord, med skörbrända stenar, utgjorde fyllningen i grafvarna på denna sida, ofta under omständigheter, som gjorde det tydligt, att den brända jorden funnits på platsen före grafvarnas anläggning.»

Folket i trakten kallar den grusbacke, där alla de nu beskrifna fynden gjorts, *Smörkullen*. Såsom jag här ofvan (sid. 14) nämnt, har detta äfven annorstädes i Sverige förekommande namn utan tvifvel sin förklaring i en tradition om, att under hednatiden »smörjningar» och andra religiösa ceremonier plägat förrättas på platsen. De nyss omtalade fynden, som ådagalägga, att eldar fordomdags — och såsom ofvan visades tydligen redan på den tid, då grafvarna här anlades, — ofta tändts där, kunna på goda grunder betraktas som minnen af offringar och andra med eld förenade ceremonier på Smörkullen vid Alvastra.

Bland de andra platser i Sverige, som ännu kallas Smörkullen, kunna följande här nämnas: en höjd i Landeryds socken, Hane-kinds härad, Östergötland (här ofvan, sid. 14); en stor grafhög i Tumbo socken, Södermanland;¹ en i Döderhults socken, Kalmar län (»Smörkullshorva»); en by i Jäla socken, Västergötland; ett på långt håll synligt berg i Skredsviks socken, vid den inre ändan

¹ Enligt meddelande af intendenten B. SALIN.

af den långa, raka Gullmarsfjorden i Bohuslän; ett invid hafvet beläget berg (Smörkulleberget) på Bobergs ägor i Skrea socken, nära Falkenberg i Halland. Den omständigheten, att man på sist-nämnda berg funnit en sådan guldsål från bronsåldern, som användts vid religiösa förrättningar, är, såsom jag för flera år sedan i mina föreläsningar visat, utan tvifvel ett vittnesbörd därom, att platsen redan långt före vår tideräknings början varit helig, och att man redan då offrat där.

De kolbitar, som tillvaratagits från brandgrafvarna och de ofvan omtalade eldstäderna på Smörkullen vid Alvastra, hafva blifvit undersökta af docenten Gunnar Andersson i Stockholm. De flesta hafva visat sig vara af ek, en del af björk och andra löfträd, hvaremot något kol af bok ej anträffats. Denna omständighet är, såsom docenten Andersson påpekat, af icke ringa betydelse för frågan om bokens ålder vid Alvastra. För trettio år sedan växte talrika bokar just på Smörkullen, liksom detta träd ju nu är mycket allmänt i trakten.

* * *

Liknande graffält, härstammande från ungefär samma tid som Alvastragrafvarna, hafva upptäckts på flera andra ställen i Östergötland.

Under de senaste åren hafva sådana undersökts vid *Lindsborg* under Sundby i Veta socken, Vifolka härad,¹ samt en half kilometer söder om *Rimforsa* gästgifvaregård och järnvägsstation i Tjärstads socken, Kinda härad.² Äfven vid *Kungshöga* nära Mjölby har man upptäckt en mängd brandgropar, hvilka uppenbarligen förskrifva sig från samma tid som de vid Alvastra.³

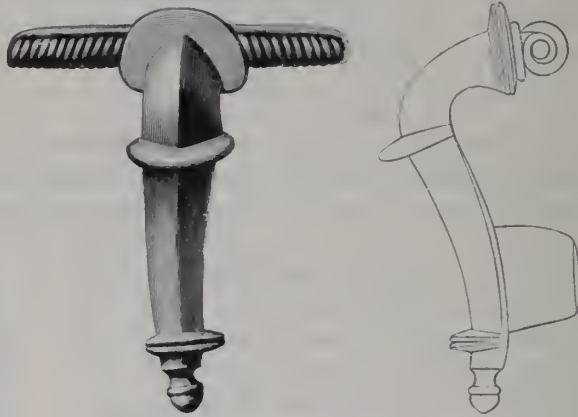
Fig. 111. Spjutspets af järn. Lindsborg i Veta socken. ² s.

¹ ARNE, *Undersökningarna vid Lindsborg under Sundby i Veta socken, Östergötland, sommaren 1902*. i *Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening 1903*, sid. 11 (Statens Historiska Museum, n:r 11748).

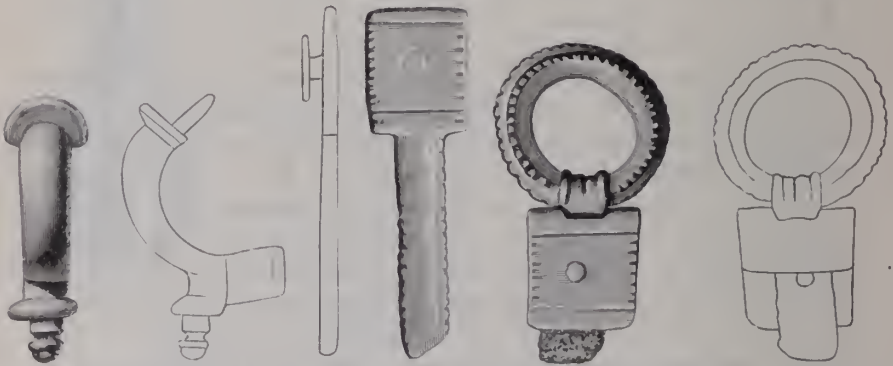
² ALMGREN, *Högabacken vid Rimforsa*, i samma *Meddelanden*, sid. 15 (Statens Historiska Museum, n:r 11941).

³ ROBERT NORRBY, *Gravfältet vid Kungshöga nära Mjölby*, i samma *Meddelanden*, sid. 20 (Statens Historiska Museum, n:r 11804).

På graffältet vid Lindsborg anträffades en *trepanerad* skalle, således den fjärde från Östergötlands äldre järnålder. En ur en brandgrop på samma graffält upptagen spjutspets af järn är afbildad fig. 111.

112. Bronsspänne. ¹ 1.

113. Bronsspänne. ¹ 1.

114—115. Järnbeslag. ¹ 1.

Fig. 112—115 Rimforsa i Tjärstads socken.

Bland de på graffältet vid Rimforsa funna föremålen från en ifrågavarande tid kunna nämnas en sådan hartstättning till en träask, som de vid Alvastra anträffade, en järnnyckel fastrostad vid det af samma metall gjorda beslaget till ett träskrin, ett par bronsspännen (fig. 112 och 113), samt ett par bältebeslag af järn (fig. 114 och 115).

Den ena ändan af bältet, som tydligen varit af läder, har varit skodd med ett ringförsedt beslag, den andra med ett långsträckt beslag, som kunde trädas genom ringen. hvarefter denna ända slogs om bältet och sedan fick hänga fritt ned så, som fig. 116 visar. Denna föregångare till remsöljan torde böra hänföras till tiden omkring Kristi födelse.

Ett par af brandgroparna vid Rimforsa voro nu täckta af en hög, men denna var från en mycket senare tid än de förra. Under vikingatiden, då brandgroparna voro åtta eller nio hundra år gamla och för länge sedan blifvit glömda, upplades på jordytan ett bål, på hvilket man brände en död man jämte hans häst och hund — brända ben af dessa båda djur påträffades nämligen där. Sedan bålet brunnit ut, samlade man på den plats, där bålet stått, resterna af detta, ben och kol, i en liten hög och lade en del af benen i en grof lerkruka, som sattes ned i midten. Därpå täckte man bålplatsen med en del större stenar och kastade slutligen öfver det hela upp en jordhög, som mätte nära 7 meter i genomskärning, och som ännu i våra dagar hade en höjd af mer än en meter.

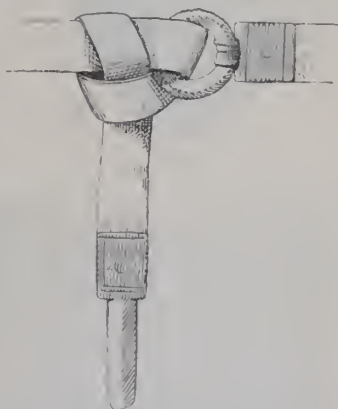

Fig. 116. Rekonstruktion af fig. 114 och 115.

* * *

På ett par andra dylika graffält i Östergötland har man, åtminstone såvidt nu är känt, endast funnit grafvar från århundradena närmast före Kristi födelse.

Ett sådant graffält ligger vid *Södra Lund* i Flistads socken, Bobergs härad. Äfven här upptäcktes grafvarna i en grusgrop på ett ställe, där inga högar eller stensättningar syntes; nära därintill ligga emellertid åtskilliga smärre, runda högar samt runda och firsidiga stensättningar. Vid grushämtning fann man här våren 1882 på 50—60 centimeters djup under jordytan en mängd brand-

gropar: små gropar, fyllda med svart jord, som innehöll brända ben; hvarje grop var betäckt med en kalkstensflisa. Ofta fanns bland benen ett litet lerkärl, som ej innehöll några ben; ett sådant

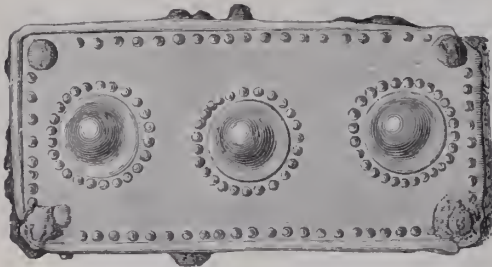
117 Lerkärl. ¹/_s.120. Järnkuf. ²/_s.118. Beslag af bronsbelagdt järn. ¹/₁.119. Beslag af bronsbelagdt järn.
¹/₁.121. Bronsring.
¹/₁.122. Järnspänne.
¹/₁.

Fig. 117—122. Södra Lund i Flistads socken.

kärl är afbildadt fig. 117. Endast en gång lär man hafva funnit ett större lerkärl, som innehöll brända ben. Det var tämligen stort och slätt, samt täckt med en kalkstensflisa; bland benen i kärlet

lågo fyra aflångt firsidiga beslag af bronsbelagdt järn (fig. 118 och 119). Dessa beslag äro af samma slags arbete som bälten, hvilka anträffats i norra Tyskland och som äro ett par hundra år äldre än Kr. föd.

I en graf, som innehöll svart jord och brända ben men intet lerkärl, fann man ett järnspänne, en halfrund järnknif och en bronsring (fig. 120—122). Spännet är af en från mellersta Europa och norra Italien väl känd typ, hvilken tillhör det tredje århundradet f. Kr. Halfrunda järnknifvar, lika den från Södra Lund, äro bl. a. på Bornholm funna i brandgropar (»brandpletter») från tiden före vår tideräknings början. Fyndet från Södra Lund förvaras i Statens Historiska Museum (n:r 7038).¹

Om ett i *Strå* socken, Aska härad, anträffadt graflynd från ungefär samma tid har den för flera år sedan af lidne fornvännen kyrkoherden L. C. Wiede meddelat mig följande upplysningar: Då C. Svensson, ägare af gården Strå, under åren 1845 och 1846 byggde och anlade trädgård, påträffade han på en ås, som behöfde planeras, en stor mängd grafvar, innehållande lerkärl m. m. I en af dessa grafvar stod ett stort, groft lerkärl, omgifvet af stenar, omsorgsfullt satta tätt intill hvarandra och öfvertäckta af en flatare sten. Det hvilade omedelbart på ett lager af svart jord, och det hela skyldes af ett föga djupt, stenblandadt jordlager. Detta kärl innehöll ett litet kärl af finare lera, brända ben, en halsring af brons och två små bronsspännen (fig. 123—125). Halsringen bildas af en vriden bronssten, som vid hvardera ändan slutar i en stor rund knapp.² Ringar af detta slag hafva visat sig höra till århundradena närmast före Kr. Spänna äro af en typ, som tillhör det sista århundradet f. Kr. Med undantag af det större lerkärlet, som vid upptagandet gick sönder, förvaras detta viktiga fynd nu i Statens Historiska Museum (n:r 6298 och 6364), dit det som gifva öfverlämnats af agronomen Nordenskjöld.³

Äfven några andra östgötagrafvar hafva visat sig tillhöra denna tid. Så har man på bottnen af en genom plöjning nästan utjämnad

¹ MONTELIUS, »Brandpletter» i Östergötland. i *Månadsbladet*, 1882, sid. 181—185.

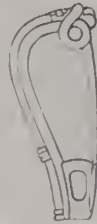
² Ändarna äro afbildade i Undsets *Jernalderens begynnelse i Nord-europa* (Kristiania, 1881), sid. 341, fig. 64; af misstag uppgifves ringen där (sid. 340) vara funnen på Gottland.

³ *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, 6:e bandet, sid. 79.

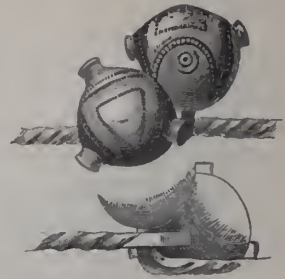
hög å *Isberga Södergårds* ägor i Heda socken, Lysings härad, funnit ett större bronskärl och ett järnspänne (fig. 126 och 127).

123. Lerkärl
1 g.

124. Bronsspänne.
2 s.

125. Ädarna af en
bronsring. 2 s.

Fig. 123—125. *Strå i Strå socken.*

Spännet är af en typ, som tillhör det sista århundradet f. Kr. Dessa saker tillhöra samlingarna i Linköping.

126 a. Bronskärl. 1/3.

126 b. Fot af brons till kärlet fig. 126 a 1 2.

127. Järnspänne. 1 1

Fig. 126—127 *Isberga i Heda socken.*

Från ungefär samma tid förskrifver sig en stor spjutspets af järn (fig. 129), som är funnen å *Åsby* ägor i Rogslösa socken, Dals härad. Dess längd är icke mindre än 41 centimeter, och det breda skarpeggade bladet är på bredaste stället 9,8 em. Den tillhör samlingarna i Linköping.

I en grafhög vid *Eggeby* i Skärkinds socken, Skärkinds härad, har man funnit det fig. 128 afbildade silfverbeslaget till den öfre delen af en svärds-
slida från tiden kort före Kr. (Statens Historiska Museum, nr 4609).

I en graf, som 1895 upptäcktes i *Kisa* socken, Kinda härad, låg en halsring af brons, hvars ända är afbildad fig. 130. Den förvärfvades med doktor Nordemans senare samling för Statens Historiska Museum (nr 11495).

Det förtjänar uppmärksammas, att de flesta från Östergötland nu kända fynden från århundradena närmast före och närmast efter Kristi födelse hafva anträffats väster om Stångån och söder om Motala ström, således i den för sin bördighet ryktbara del af landskapet, hvilken, såsom vi i det följande få se, är den redan under stenåldern tätast befolkade.

Några af de nu omtalade fynden visa, att järnet var känt i Östergötland långt före Kristi fød.

Ett i hög grad märkligt, för få år sedan anträffadt fynd har ådagalagt, att järnvapen vid, och utan tvifvel före, midten af det sista årtusendet före vår tideräk-
nings början begagnades i Östergötland. Vid *Sjögestad* i Vreta klosters socken uppgräfdes

Fig. 128. Silfverbeslag till en svärds-
slida. Eggeby i Skärkinds s:n. 1 2.

Fig. 129. Spjutspets af järn. Asby i Ragslösa socken. 1 5.

Fig. 130. Ändan af en bronsring Kisa socken. 2 3.

nämligen år 1901 det fig. 131 afbildade järn-
svärdet (Statens Historiska Museum, nr 11299). På den breda, flata tången med dess knapp

märkbart upphöjda kanter har fästets beläggning af trä eller ben varit fasthållen med tre korta nitar, af hvilka två ses på teckningen.

Detta svärd är af en typ, som ofta förekommer på Europas fastland, men som förnt icke blifvit anträffad i Sverige, lika litet som i någon annan del af Skandinavien. Typen tillhör den första perioden af järnåldern i mellersta Europa, hvilken period plägar kallas »Hallstatt-tiden» efter det stora graffält vid Hallstatt i Österrike, där fynd från denna tid först ådrogo sig allmänna uppmärksamhet.

Talrika, på olika ställen i mellersta Europa gjorda fynd hafva visat, att järnsvärd af denna typ tillhöra tiden *före* midten af det sista förkristna årtusendet, således en tid som ligger omkring 2.500 år före våra dagar.

Redan vid den tiden började man i Östergötland att begagna järn. Då hade emellertid ej ett årtusende förflutit, sedan jordens i odling längst komna folk lärt känna denna viktiga metall, utan hvilken hela vår nuvarande materiella kultur vore omöjlig.

*
*
*

Ätven från bronsåldern äro många minnen funna i Östergötland.

Lika litet för den perioden som för öfriga delar af hednatiden kan här en fullständig beskrifning af alla fynd komma i fråga. Då emellertid hvarje bidrag till kännedomen om bronsåldern i en så långt upp på den Skandinaviska halfön belägen trakt som Östergötland är af stort intresse, meddelas här en redogörelse för de fynd af brons från den tiden, som jag känner till. De äro ordnade häradsvis, i det jag börjar med de vid Vättern liggande häraderna och därifrån går östernt.

På *Kulltorps* ägor i Ödeshögs socken, Lysings härad, fann man omkring 1860 under dikesgräfvning en

Fig. 131. Järnsvärd. Sjögestad i Vreta sn. 15.

massiv bronsyxan med skafthål, närmast lik fig. 142, men ornamenten äro olika. Diket sknlle ledas under en större, liggande stenhäll, och under denna påträffades yxan (Statens Historiska Museum, n:r 4401).

På samma ägor, men i en jordfylld, halfannan fot bred bergskrefva och på ungefär 8 fots djup har man funnit en dolkklinga af brons (enligt meddelande af kyrkoherden L. C. Wiede).

I *Ödeshögs* socken har man också funnit följande bronser, som nu tillhöra Statens Historiska Museum: två korta svärdsklingar (n:r 9170: 1204 och 1205), en spjutspets afbildad fig. 133 (n:r 11495) och en håleelt (n:r 9170: 1199),¹ samt en håleelt af brons, som tillhör samlingarna i Linköping.

I dyjord på ägorna till *Norre* i Heda socken, Lysings härad, har man funnit ett märkligt eneggadt bronsvapen (fig. 132), som Statens Historiska Museum år 1879 erhöi genom byte med doktor F. A. Nordeman (n:r 6454).²

Uti en stor *grafhög* vid *Tjugby Brunnsgården* i Heda socken »med en 8 fot under toppen liggande *stenkista*» har man utom människoben hittat ett svärd, en dubbelknapp och en nål, med nästan klotrundt hufvud, alla af brons. Svärdsklingan, med smal fånge, och nålen tillhöra nu samlingarna i Linköping. Knappen (fig. 134), som på öfversidan är belagd med *guld*, förvärfvades genom C. F. Nordenskjöld för Statens Historiska Museum (n:r 6013).

I en stor knlle på *Isberga* Mönsterskrifvareboställes ägor i Heda socken har man i en af kalkstenshällar bildad *graf* funnit »värjor» med fästen och knappar af brons. Enligt meddelande af kyrkoherden Wiede.

Vid *Haddetorp* i Heda socken har man funnit en håleelt af brons (samlingarna i Linköping).

I en icke obetydlig *grafhög* vid *Eveboda* i Röks socken, Lysings härad, har man funnit en dolkklinga af brons, utan fånge, med tre nithål (förut i pastor Sv. Björlingssons samling, nu i Statens Historiska Museum, n:r 5560).

¹ Under n:r 9170 i Statens Historiska Museum är den af doktor F. A. Nordeman år 1893 och under n:r 11495 den af honom år 1902 sålda samlingen upptagen.

² *Månadsbladet*, 1880, sid. 11. — MONTELIUS, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien* (Braunschweig, 1900), sid. 85.

Fig. 132. Eneggadt bronsvapen. Norre i Heda s.n. ¹ 4.

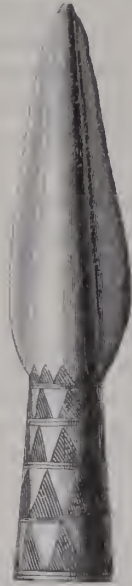

Fig. 133. Spjutspets af brons. Ødeshögs s.n. ¹ 2.

Fig. 134. Knapp af brons, guldbelagd. Tjugby i Heda s.n. ¹ 1.

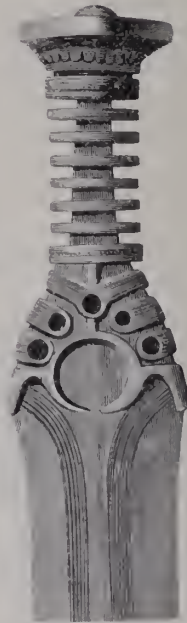
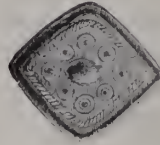

Fig. 135 b. Fästet till svärdet fig. 135 a. ¹ 2.

Fig. 135 a. Bronssvärd Kyleberg i Seanshals s.n. ¹ 5.

I *Röks* socken hittades för många år sedan under plöjning af en förnt utjämnad grafhög mellan Glimmerstad och Rök en dolkklunga af brons med smal tånge (samlingarna i Linköping).

En troligen i *Röks* socken funnen håleelt af brons tillhör Statens Historiska Museum (n:r 12074).

På ägorna till *Kyleberg* i Svanshals socken, Lysings härad, fann man, före 1848, ett präktigt bronssvärd (fig. 135 a). Fästet ses fig. 135 b i hälften af verkliga storleken. (Statens Historiska Museum, n:r 1343.)

En i *Lysings* härad funnen håleelt af brons tillhör samlingarna i Linköping.

I slutet af 1860-talet gjordes intressanta fynd i en *grafhög* på *Utterstads* ägor i *Appuna* socken, Göstrings härad, nära *Tåkern*. I högen anträffades nämligen dels ett svärd och en knif af brons (fig. 136 och 137), dels en *stenkista*, innehållande fem människoskelett, en spjutspets m. m. af flinta (Statens Historiska Museum, n:r 4240 och 4404). Kistan, hvilkens längdriktning var Ö—V., uppgifves hafva varit mer än 4 fot lång och två fot bred. Tyvärr saknas närmare upplysning om, huru bronsålderssakerna lågo i förhållande till stenåldersgraven.

Fig. 136. Öfre delen af ett bronssvärd. Utterstad i Appuna sn. $\frac{1}{2}$.

Fig. 137. Bronsknif. Utterstad i Appuna sn. $\frac{1}{1}$.

År 1894 inköptes för nyssnämnda museum (n:r 9589) från brukspatron Atterlings samling en svärdsklunga af brons, utan tånge, med 5 nithål; detta svärd hade vid ett byggnadsarbete tillika med några andra vapen anträffats i *Appuna* socken, uti en stensatt *grafkista*. Huruvida det var i grafhögen vid Utterstad, är ej känt.

Vid borttagandet af ett *kummel*, å *Korreholms* ägor i Hofs soeken, Göstrings härad, hittades år 1867 en af kalkstensflisor bildad *stenkista*, hvaruti en håleelt af brons låg jämte ett människoskelett. Håleelten, som tillhör samlingarna i Linköping, är

Fig. 138. Fingerring af brons. Fifvelstads s:n. 1/1.

af en typ karakteristisk för bronsålderns 4:e period. Då de grafvar man känner från den perioden innehålla brända ben, är det möjligt, att håleelten ej legat i själfva kistan, utan förskrifver sig från en senare tid än denna graf.

I en till *Hofgård* i Hofs soeken hörande åker har man funnit en håleelt af brons, som nu tillhör samlingarna i Linköping.

I *Rogslösa* soeken, Dals härad, ären håleelt af brons funnen (Statens Hist. Museum, n:r 11495).

Vid *Kasta* i Örberga soeken, Dals härad, är en skafteelt af brons, lik fig. 153, funnen (Statens Hist. Museum, n:r 9170: 1194).

I *Örberga* soeken är en håleelt af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 9170: 1201).

I *Nässja* soeken, Dals härad, är en håleelt af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 9170: 1202).

I ett stort sandtag å *Åbylunds* ägor i Strå soeken, Dals härad, har man funnit en håleelt af brons (tillhör nu samlingarna i Linköping).

På olika ställen i *Fifvelstads* soeken, Aska härad, har man funnit den fig. 138 afbildade fingerringen af brons och en håleelt af brons (Statens Historiska Museum, n:r 6454 och 11495).

Fig. 139. Skafteelt af brons. Ljungs s:n. 1/2.

Fig. 140. Håleelt af brons. Stjernorps s:n. 1/2.

På *Södra Freberga* ägor i Västra Stenby soeken, Aska härad, har man funnit en håleelt af brons, afbildad fig. 141 (Statens Historiska Museum, n:r 9170: 1196).

På något ej närmare angifvet ställe i närheten af järnvägen mellan Motala och Mjölby har man funnit en skafteelt af brons, af samma typ som fig. 139. Liksom denna har den låga kanter och utsvängd egg. Jag såg den år 1877 hos målaren Molander i Motala.

Helt nära *Skeninge* har man funnit två håleelter af brons (Statens Historiska Museum, n:r 9170:1200 och 11495).

Å *Rinstads* ägor i Skeppsås soeken, Bobergs härad, hittades på »bottnen af en stenrefvel ett bronssvärd med vaeker knapp; det såldes till häradshöfding Duberg» (enligt C. F. Nordenskjölds berättelse till Vitterh. Akad. år 1870).

I *Ljungs* soeken, Gullbergs härad, har man funnit den fig. 139 afbildade skafteelten af brons (Statens Historiska Museum, n:r 8193).

I en åker inom *Stjernorps* soeken, Gullbergs härad, har man funnit en håleelt af brons, afbildad fig. 140 (Statens Historiska Museum, n:r 9046).

I en åker på *Sjögestads* ägor nära Roxen, i Vreta klosters soeken, Gullbergs härad, har man funnit en vaeker, massiv bronsyxa med skafthål (fig. 142). Den skänktes år 1848 af lektor J. H. Wallman i Linköping till Statens Historiska Museum (n:r 1478).

Å ägorna till *Sjögestad Källgård* fann man för mer än 20 år sedan grafvar från bronsåldern i en låg, men vid *grafhög*. Högen täckte en *hällkista* från stenåldern (sid. 306 här nedan). Söder om denna graf, hvilkens riktning var V.—Ö., fann man »några skelett med lufvudena mot kistan». Dessutom påträffades en liten tång (fig. 143), en bältehake (af samma form som fig. 144) och en liten ring af brons; de lågo i högen utanför stenåldersgräven, men närmare upplysningar om fyndförhållandena kunde tyvärr ej erhållas, emedan högen till största delen var förstörd, när jag år 1882 kom till platsen. Bältehaken är prydd med spiralsirater, i midten af en spiral är ett litet stycke bernsten infattadt (Statens Historiska Museum, n:r 7038 A och 11338).

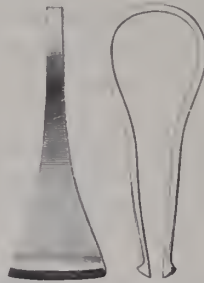

Fig. 141. Håleelt af brons.
V. Stenby s.n. 1/2.

På Sjögestads ägor undersökte doktor Salin år 1901, på det så kallade Högberget, en annan *hällkista*, som innehöll fyra skelett, fyra spjutspetsar af flinta, en flintskärfva samt en bältehake och en syl eller smal mejsel af brons, afbildade fig. 144 och 145 (Statens Historiska Museum, n:r 11486).

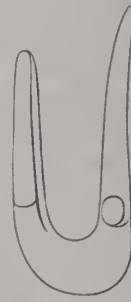
142. Massiv bronsyra
med skafthål. ¹2.

143. Tång af brons. ²s.

144. Bältehake af brons.
¹1.

145. Syl eller mej-
sel af brons. ¹1.

Fig. 142—145. Sjögestad i Vreta klosters sn.

Vid *Knifvinge* i Vreta klosters soeken har man funnit en ovanligt stor och vaeker skafteelt af brons, täckt med blågrön, emaljliknande ärg; afbildad 147 i en tredjedel af verkliga storleken, (tillhör samlingarna i Linköping; deponerad i Statens Historiska Museum, n:r 10505).

Fig. 146. Svärdsklina af brons med hartslægning. Vreta s.n. 1 s.

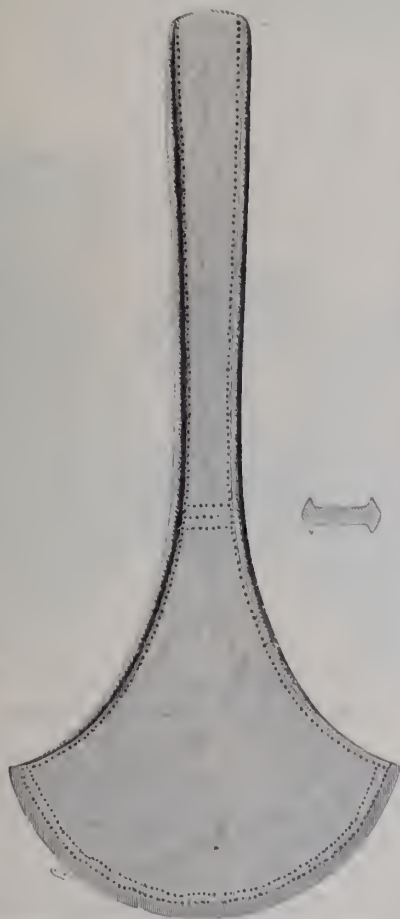

Fig. 147. Skaftstelt af brons. Knivvinge i Vreta s.n. 1 s.

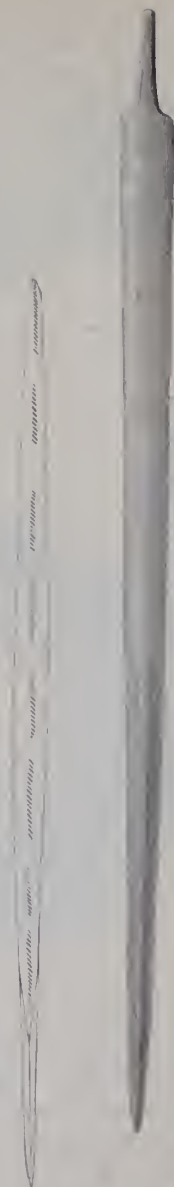

Fig. 148. Svärdsklina af brons. Vreta s.n. 1 s.

Inom *Vreta klosters* socken äro dessutom, på olika ställen, följande bronser funna: den fig. 146 afbildade svärds klingan, prydd med fördjupade linier, som varit fyllda med barts (Statens Historiska Museum, n:r 10419); — en ovanligt lång svärds klinga, afbildad fig. 148 (Bielkeska samlingen på Sturefors); — en tredje svärds klinga (Statens Historiska Museum, n:r 11495); — en hålcelt, närmast lik fig. 141 (samma museum, n:r 9170: 1197); — en spjutspets, afbildad fig. 149 (Bielkeska samlingen på Sturefors).

Fig. 149. Spjutspets af brons. *Vreta s:n.* ²/₃.

Fig. 150. Bronsnål. *Kärresjö i Ledbergs s:n.* ¹/₂.

Fig. 151. Hålcelt af brons. Mellan *Krön* och *Juttern.* ²/₃.

Fig. 152. Hålcelt af brons. *Hjäcklinge s:n.* ¹/₂.

Fig. 153. Skaftecelt af brons. *Juttern.* ¹/₂.

Vid odling i *Kärresjö* ägor i *Ledbergs* socken, *Valkebo* härad, har man funnit den fig. 150 afbildade bronsnålen (samlingarna i *Linköping*).

År 1900 fann man i en åker å utjorden *Skräftom* i *Asby* socken, *Ydre* härad, nedre delen af en svärds klinga af brons (Statens Historiska Museum, n:r 11426).

I ån mellan sjöarna *Krön* och *Juttern*, således nära gränsen mellan *Kinda* kärad och *Kalmar* län, uppgräfdes vid sjösänkingsarbete år 1899 en hålcelt af brons, afbildad fig. 151 (Bielkeska samlingen på *Sturefors*).

I *Juttern* fann man år 1899 den fig. 153 afbildade skafteelten af brons (Bielkeska samlingen på Sturefors).

Vid *Sätra* i Hyeklinge socken, Kinda härad, har man funnit en halsring, hvars ena ända är afbildad fig. 154 (Bielkeska samlingen på Sturefors).

I *Hycklinge* socken är också den fig. 152 afbildade hålcelten af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 8493: 206).

I *Kinda härad* är det fig. 155 afbildade bronsspännet funnet (samlingarna i Linköping).

Å ägorna till *Säby* i Vist socken, Hanekinds härad, fann man år 1856 vid den så kallade Bo Jonsson Grips holme i Stångån

Fig. 154. Ena ändan af en bronskalsring.
Sätra i Hycklinge sm. $\frac{1}{2}$.

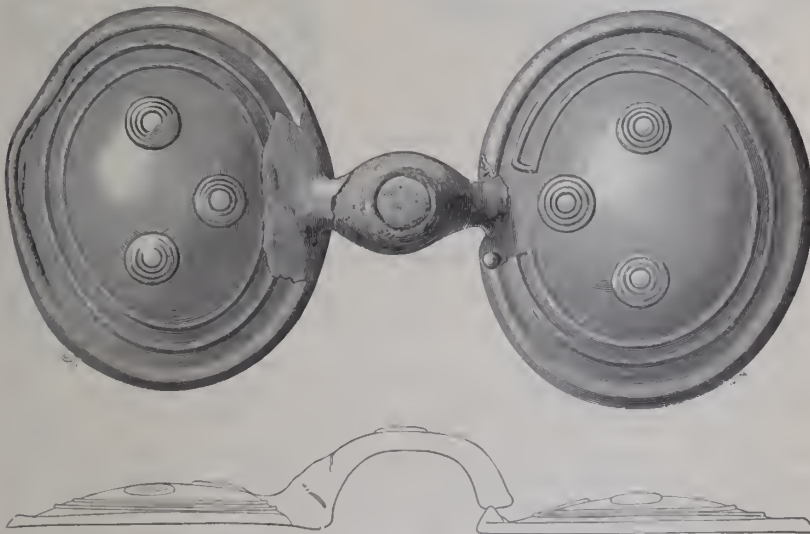

Fig. 155. Bronsspänne. Kinda härad. $\frac{2}{3}$.

under gräfningsarbete för Kinda båtled en dolkklinga af brons (Statens Historiska Museum, n:r 2468).

Helt nära *Slaka* kyrka i Hanekinds härad, på allmanningen Åsdymlingen, fann man år 1815 (eller 1816) under grustäkt vid

torpet Grytan en *ekkista*, hvori låg ett människoskelett, samt ett bronssvärd. »Kistan med dess innehåll», — hvarmed tydligen afses skelettet, — »nedgräfdes åter». Uppgiften, att hufvudskallen ännu skulle »hafva haft hår på sig», är ej så osannolik, som det kunde synas; i flera danska ekkistor från bronsåldern har nämligen håret på likens hufvud funnits kvar. Att äfven kistan var ganska väl bibehållen, framgår däraf, att den kunde åter nedgrävas.¹ Ett par bitar af svärdet förvaras uti samlingarna i Linköping.

I *Slaka* socken är också en håleelt af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 11302).

Å *Tifts* ägor i Kärna socken, Hanekinds härad, är en håleelt af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 10419).

156. Halsring af brons. ¹/₂.

157. Bronsarmring. ²/₃.

Fig. 156—157. Ekholmen i Landeryds s:n.

På *Ekholmens* ägor i Landeryds socken, Hanekinds härad, har man »omkr. 36—38 em. djupt under jordytan i ett gruslager å en höjd» funnit följande saker liggande tätt tillsammans: en tunn flintskrapa, en halsring af brons, med upprullade ändar (fig. 156), tre öppna armringar (fig. 157) samt en mängd bitar af spiralringar, stora som fingerringar; i en af dessa bitar sitter ett stycke bärnsten (Statens Historiska Museum, n:r 11892).

Under muddring i *Stångån*, mellan gamla Stångebro och Roxen, inom Sankt Lars socken, på gränsen mellan Hanekinds och Åkerbo härad, fann man för mer än 60 år sedan en håleelt af brons (Statens Historiska Museum, n:r 1020).

I *Stångån* har man också funnit: »vid Stångebro» den fig. 158 afbildade bronsknifven (Bielkeska samlingen på Stnrefors); och »vid Linköping» en bit af en svärdsklinga af brons (i C. A. Roséns samling år 1897).

¹ Östergötlands Fornminnesförening's tidskrift, I, sid. 4.

Vid *Linköping* är dessutom en spjutspets af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 9170: 1206).

Under gruskörning å ägorna till *Rogestad* i Vårdsbergs socken, Bankekinds härad, fann man för omkr. 13 år sedan flera lerkärl; ett, fyllt med brända, hvita (»tvättade») ben, skänktes till Statens Historiska Museum (n:r 9129). Intet annat iaktogs. Sannolikt förskrifva sig dessa grafvar från den yngre bronsåldern.

Fig. 158. Bronsknif. Stångebro. 1/2.

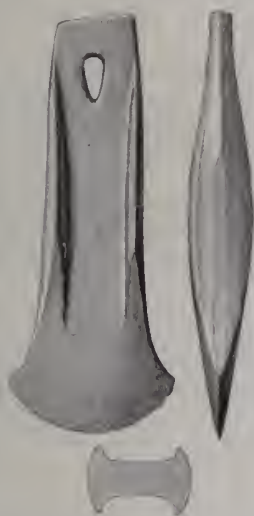

Fig. 159. Skaftceft af brons. Målbäck
i Grebo sn. 1/2.

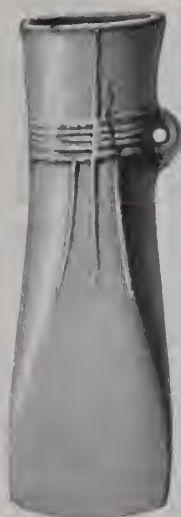

Fig. 160. Hålcelt af brons. Ekenäs
i Örtomta sn. 1/2.

Vid *Rösten* i Grebo socken, Bankekinds härad, har man funnit en hålcelt af brons (Bielkeska samlingen på Sturefors).

Vid *Målbäck* i Grebo socken är den fig. 159 afbildade skaftcelten af brons funnen (Bielkeska samlingen på Sturefors.)

Vid *Ekenäs* i Örtomta socken är den fig. 160 afbildade hålcelten af brons funnen (Bielkeska samlingen på Sturefors.)

I sjön *Rästen* inom Björsätters socken, Bankekinds härad, har man funnit en smal dolkklinga af brons; den stod på ända mellan

två stenar, med den bredare delen nedåt (samlingarna i Linköping).

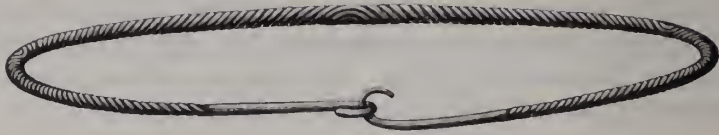

Fig. 161. Halsring af brons. Skällviks socken. $\frac{1}{3}$ s.

I *Skällviks* socken, Hammarkinds härad, har man, på olika ställen, funnit den fig. 161 afbildade halsringen (Statens Historiska Museum, n:r 8493: 199) och en skaftceelt af brons (samma museum, n:r 11395).

I sjön *Strålången* på Dynghults ägor i Mogata socken, Hammarkinds härad, är den fig. 162 afbildade skaftceelten af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 8709).

Vid *Skönberga Prästgård*, nära Söderköping, i Hammarkinds härad, har man funnit det fig. 163 afbildade knifbladet af brons (Statens Historiska Museum, n:r 6013).

Vid *Söderköping* är en svärds klinga af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 9170: 1203).

I *Kimstad* socken, Memmings härad, är en svärds klinga af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 7571: 142; förut i major Ulfsparrs samling).

Vid *Eklund* i Borg och Löts socken, Memmings härad, äro två halsringar af brons, lika fig. 167, funna tillsammans (Statens Historiska Museum, n:r 7682 och 7775).

I *Östra Eneby* socken, Bråbo härad, är en skaftceelt af brons, närmast lik fig. 162, funnen (Statens Historiska Museum, n:r 8469).

På olika ställen i närheten af *Norrköping* har man funnit en skaftceelt, afbildad fig. 164, och en hålcelt, närmast lik fig. 151, båda af brons. Originalen till

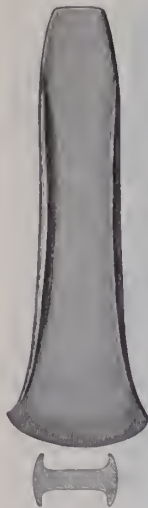

Fig. 162. Skaftceelt af brons. *Strålången*. $\frac{1}{2}$ s.

Fig. 163. Bronsknif. *Skönberga*. $\frac{2}{3}$ s.

fig. 164 har tydligen mycket länge varit i bruk; yxbladet har genom upprepade omslipningar blifvit starkt förkortadt. (Statens Historiska Museum, n:r 9170: 1195 och 1198.)

I *Krokeks* socken, Lösings härad, har man i jorden vid Kolmordens fot nära Bråviken funnit det fig. 165 afbildade bronssvärdet (samlingarna i Linköping).

I *Dagsbergs* socken, Lösings härad, har man funnit en skaftcelt af brons (samlingarna i Linköping).

I *Qvarsebo* socken, Östkindens härad, är en skaftcelt af brons, lik fig. 162, funnen (föret i Norrköpings Arbetareförenings ägo, nu i Nordiska Museet).

I *Östra Stenby* socken, Östkindens härad, är en skaftcelt af brons, lik fig. 162, funnen (Statens Historiska Museum, n:r 11586).

Å *Själfs* ägor i Östra Husby socken, Östkindens härad, är en skaftcelt af brons, lik fig. 153, funnen (Statens Historiska Museum, n:r 3010).

Å *Tåby* ägor i Östra Husby socken har man funnit en hålcelt af brons, närmast lik fig. 141 (Statens Historiska Museum, n:r 7571: 111; föret i major Ulf-sparres samling).

I *Östra Husby* socken är äfven en annan hålcelt funnen (Statens Historiska Museum, n:r 11395).

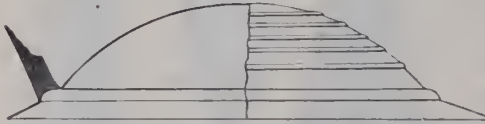
I en mosse inom *Häradshammars* socken, Östkindens härad, fann man år 1886 hälften af ett glasögonformigt spänne (fig. 166) och hälften af en halsring (fig. 167), båda af brons. Spännet som varit mycket stort, och som är gjordt af ovanligt tunn brons, är ett af de allra yngsta glasögonformiga spännen man känner från Sverige (Statens Historiska Museum, n:r 8298).

Fig. 164. Skaftcelt af brons. Norrköping. $\frac{1}{2}$.

Fig. 165. Bronsvärd. Krokeks s.n. $\frac{1}{5}$.

166. Hälften af ett bronsspänne (med genomskärning).¹ 2.

På *Vikbolandet* har man funnit en håleelt af brons, lik fig. 151 (Statens Historiska Museum, n:r 7775).

I *Östergötland*, på icke närmare känt ställe, är en dolkklinga af brons funnen (Statens Historiska Museum, n:r 10435).

* * *

Utom dessa fynd från bronsåldern har man i *Östergötland* upptäckt många andra minnen från samma tid, nämligen de i östra delen af landskapet ganska talrika *hällristningarna*. Såsom prof

167. Halsring af brons. ¹ 2.

Fig. 166—167. *Häradshammars sn.*

på dem meddelas här fig. 168—170 från de berömda ristningarna vid *Himmelstادلund* och *Ekenberg*, båda i *Östra Eneby socken*, nära *Norrköping*.¹

¹ Fig. 168 är tecknad efter afklappningar, utförda af prins Gustaf Adolf. *Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening*, 1904.

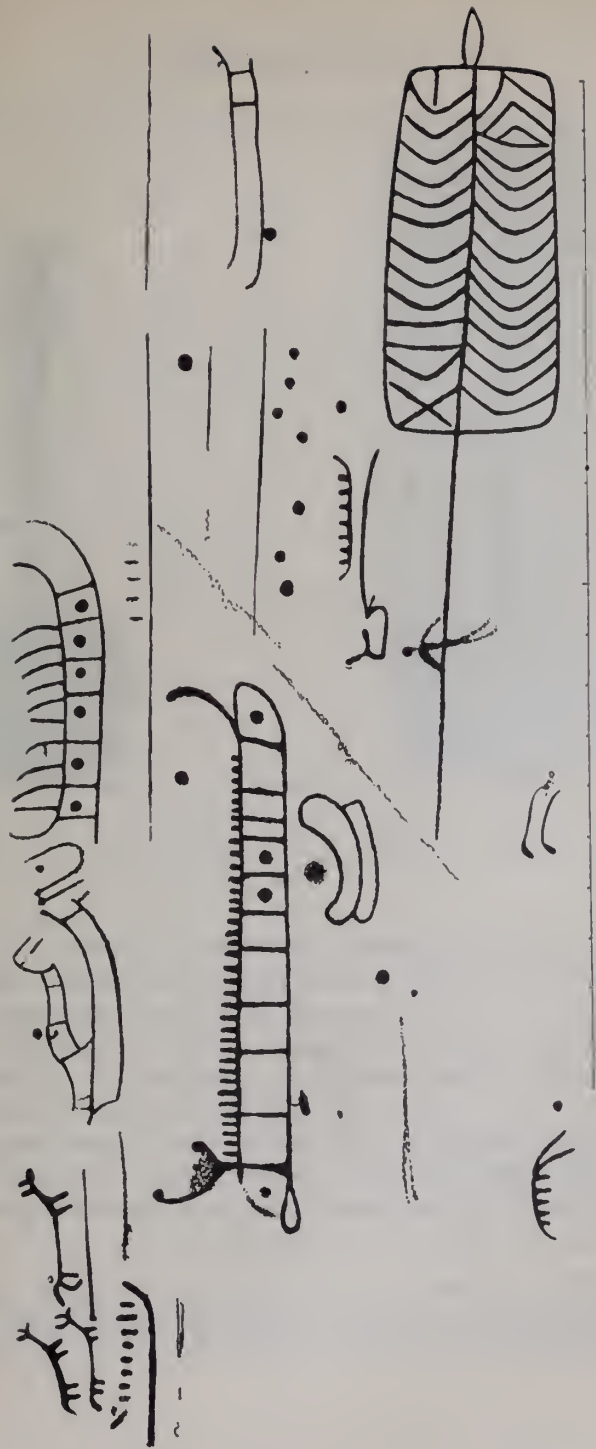
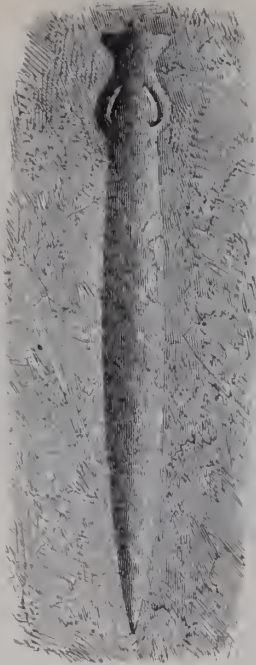

Fig. 168. Hällristning vid Himmelstadlund, Ö. Eneby sn.

169. Svärd, på hällristning.

170. Svärd och sköld, på hällristning.

Fig. 169—170. Ekenberg i Ö. Eneby s.n.

Det fig. 169 afbildade svärdet öfverensstämmer, såsom riksantikvarien B. E. Hildebrand redan för länge sedan uppvisat,¹ så fullkomligt — både i afscende på klingans och fästets form — med många bronssvärd, att något tvifvel ej kan finnas därom, att dessa hällristningar tillhöra bronsåldern. Man kan till och med numera bestämma, från hvilken del af bronsåldern hällristningarna med sådana svärd förskrifva sig. Svärd af denna form förekomma nämligen endast under den andra perioden af bronsåldern, och således måste äfven de hällristningar, på hvilka dylika svärd äro afbildade,

¹ B. E. HILDEBRAND, *Till hvilken tid och hvilket folk böra de svenska hällristningarna hänföras?*, i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 2, sid. 417.

vara huggna under den perioden, det vill säga ett par århundraden före det andra förkristna årtusendets slut.

* * *

För 30 år sedan voro ej mer än 30 bronser från Östergötlands bronsålder kända.¹ Nu är antalet omkring 100, och det är icke endast minnen från den senare delen af detta märkliga skede i vår kulturhistoria som uppgräfts ur Östergötlands jord, äfven minnen från den tidigare delen af bronsåldern äro talrika i landet mellan Vättern och Östersjön.

Att alla de olika perioderna af bronsåldern äro representerade af de i Östergötland gjorda fynden, visar sig vid en granskning af den nu meddelade förteekningen.

Från den 6:e perioden eller öfvergångstiden till denna period från den 5:e, — således tiden kort efter den, då Rom grundlades, — härstamma spännet fig. 166 och den tillsammans med detta funna halsringen fig. 167 samt de två vid Eklund funna halsringarna af samma typ.

De många hålelterna af samma typ som fig. 151 förskrifva sig dels från början af den 6:e perioden och dels från den 5:e.

Från den 5:e perioden härstamma dessutom sådana hålelter som fig. 141 samt halsringarna fig. 154 och 161, spännet fig. 155 och nålen fig. 150.

Från den 4:e perioden — början af det sista förkristna årtusendet, den tid då David och Salomo lefde samt närmastföljande mansålder — härstamma sådana hålelter som fig. 140 och grafven vid Tjugby, såsom knappen fig. 134 visar.

Från den 3:e perioden — slutet af det andra årtusendet före Kr. — härstamma det praktiga svärdet från Tåkern (fig. 135) och grafven vid Utterstad (fig. 136 och 137).

Från den 2:a perioden — den äldre bronsålderns blomstrings-tid — förskrifva sig ej blott grafvarna vid Sjögestad (fig. 143—145) samt skafteelterna af samma typ som fig. 153 och 164, utan äfven en stor del af hållristningarna. Till början af denna period

¹ MONTELIUS, *Sur l'âge du bronze en Suède*, i *Compte rendu du Congrès de Stockholm, 1874*, sid. 510.

och slutet af den första höra skafteclterna af samma typ som fig. 159 och 162.

Minnena från den 1:a perioden — tiden omkring och före det 2:a årtusendets midt — äro anmärkningsvärdt många. Sådana äro den massiva bronsyxan med skafthål från Sjögestad (fig. 142), den liknande yxan från Kulltorp, den präktiga skafteclten från Vreta (fig. 147), sådana skafteclter som fig. 139, det eneggade vapnet fig. 132, svärds klingan med hartsinläggning från Vreta (fig. 147) samt fyndet från Ekholmen (fig. 156 och 157).

De flesta fynden från Östergötlands bronsålder äro, såsom man kunnat vänta, anträffade i trakterna vid Vättern samt kring Roxen och Motala ström. Särskild uppmärksamhet förtjänar det, att de många hällristningarna i närheten af Motala ströms utlopp i Bråviken vittna om en icke obetydlig befolkning i denna del af landskapet, nära Östersjöns kust.

* * *

Minnena från den äldre bronsåldern visa, att Östergötland redan under den förra delen af det andra förkristna årtusendet varit befolkadt. Andra förhållanden göra det otvifvelaktigt, att den första bosättningen i denna del af vårt land ägt rum *mycket* tidigare.

Många grafvar från den *yngre stenålderns* sista period — början af 2:a årtusendet före Kr. — äro kända i Östergötland.

Å ägora till *Sjögestad Källgård* i Vreta klostrets socken påträffades för många år sedan en märklig graf från stenåldern. Då jag sommaren 1882 kom till platsen jämte adjunkten K. A. Hagson, visade det sig, att grafven, som redan till en del blifvit förstörd, varit en stor, i tre rum delad *hällkista*, bildad af kantresta kalkstenshällar och sträckande sig i V.—Ö.; långsidorna voro dock ej raka utan något böjda, såsom fig. 171 visar. Den östra hälften var täckt med kalkstenshällar, men öfver den västra syntes inga sådana hällar. Då den östligaste delen af grafven före min ankomst förstörts, kan kistans hela längd visserligen ej noggrant uppgifvas, men den har säkert varit minst 30 fot invändigt.

Det östligaste rummet (A) har varit omkring 6 fot långt; det mellersta (B) är 15 fot långt på norra sidan, men endast 14.2 på

den södra; det västligaste (C) är 9,5 fot långt. Bredden invändigt är 3 fot i V. och 2,3 fot i Ö. Vid den östra gafveln af A skall en häll hafva stått. Mellan A och B sågs ett slags tröskel, och härpå hade troligen stått en häll med ett stort rundadt *hål* eller stor rundad urskärning uti, af hvilken sten ett stycke vid min ankomst låg kvar i denna del af grafven.¹ Mellan B och C stod en häll utan hål, och vid västra gafveln af C fanns nedre delen af en häll. Rummet C hade ett golf af kalkstenar, lagda tätt intill hvarandra; i de andra rummen fanns intet sådant golf.

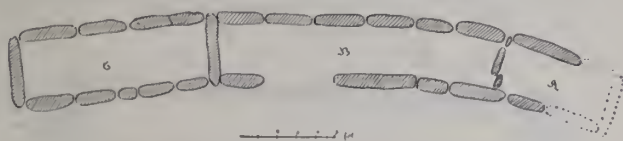

Fig. 171. Hällkista vid Sjögestad i Vreta klosters sn.

I B och C träffades en mängd obrända människoben. Flera af dessa ben lära hafva hört till lik som legat utsträckta, några med hufvudet i Ö., andra med hufvudet i V. I rummet A hade endast spridda ben träffats. I grafven hittades dessutom en dolk, en spjutspets och en skrapa af flinta samt en prygl och en nål af ben (Statens Historiska Museum, nr 7038 A).²

Att doktor Salin på *Sjögestads* ägor undersökt en annan *hällkista*, hafva vi redan sett (sid. 294).

År 1880 upptäcktes en *hällkista* å ägorna till *Västerlösa* f. d. häradshöfdingeboställe i Rogslösa soeken, vid norra foten af Omberg och nära Vättern. Grafven (fig. 172) var en i V.—Ö. liggende kista, 9 fot lång invändigt, 3 fot bred vid den västra gafveln, där en häll stod, och 2 fot bred vid den östra gafveln, där ingen häll fanns, endast en mängd på hvarandra lagda kullerstenar, som bildade ett slags vägg. Kistan lär hafva varit täckt af hällar och af ett däröfver uppkastadt röse. Väggstenarna, alla af kalk-

¹ Flera hällkistor med dylikt hål i ena gafveln hafva anträffats i mel-lersta Sverige, liksom i västra Europa. MONTELIUS, *Orientalen och Europa*, i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 13, sid. 187 följ.

² Grafven är förut beskrifven i *Sv. Fornm.-förs tidskr.*, bd 6, sid. 47—48.

sten, sticka upp några tum öfver den omgifvande marken, nu åker. Grafven, hvars botten är nedgräfd omkr. 2 fot under den ursprungliga jordytan, innehöll obrända ben af minst 17 fullvuxna personer och några barn, samt en stenyx med skafthål, en spjutspets, en halfmånformig såg och två skärfvor af flinta samt två benprylar (Statens Historiska Museum, n:r 7038 C).¹

Flera andra *hällkistor* från samma tid äro dessutom kända i Östergötland: en vid Utterstad i Appuna socken, Göstrings härad (sid. 291), en vid Hagebyhöga kyrka i Aska härad (Statens Hist. Museum, n:r 6021), en vid Skeninge, två vid Kärrsjö i Ledbergs socken, Valkebo härad, samt en i Torpa socken, Ydre härad.²

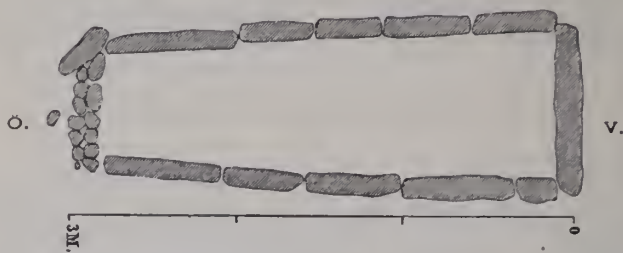

Fig. 172. *Hällkista vid Västerlösa i Rogslösa sn.*

Dessutom har man år 1864 på *Svanshals Svanegårds* ägor i Svanshals socken, nära Skeninge, funnit en *stenåldersgraf* af annat slag. »Under plöjning på en gammal åker fann man här flere människoskelett liggande i tre rader på kalkstenshällar, som lågo på föga djup, likaledes i tre rader af 20—24 fots längd och 8 fots bredd, med mellanrummen väl fyllda af mindre stenar. Grafvens riktning var Ö.—V.» Under skeletten hittades en vacker stenhammare med skafthål, 3 andra stenyxor, samt 9 dolkar och spjutspetsar af flinta. De flesta af de i grafven funna sakerna förvaras uti samlingarna i Linköping.³

¹ *Sv. Fornm.-förs tidskr.*, bd 6, sid. 46.

² Samma tidskrift, bd 4, sid. 156, och bd 6, sid. 48.

³ MONTELIUS, *Sveriges forntid* (text), sid. 147. — I *Östergötlands Fornminnesförenings tidskrift*, I, sid. 59, omtalas, att man inom Gerstads socken, Göstrings härad, »uti sandgropar hittat obrända ben och kranier jämte flintredskap». Närmare härom är mig icke bekant.

Den omständigheten, att alla nu kända grafvar från stenåldern äro belägna i den *västra* hälften af Östergötland, väster om Stångån, kan ej anföras som bevis för, att landskapets östra hälft då var obebodd. Vål var ej gränsen mellan land och haf densamma som i våra dagar, — de lägst liggande delarna af Östergötland hade vid stenålderns slut ännu ej höjt sig öfver hafsytan, — men den ojämförligt största delen af landskapets östra hälft låg redan för 4,000 år sedan högre än Östersjöns yta och var beboelig. Också har man där funnit många minnen från stenåldern, om än ej *så* många som i västra Östergötland.¹

Dessa minnen äro så talrika, att någon förteckning på dem ej här kan ifrågakomma. Jag kan endast meddela följande om deras ålder.

Många bland dem, såsom de vanliga stenyxorna med skafthål, förskrifva sig från början af det 2:a och slutet af det 3:e årtusendet före Kr.

De »båtformiga stenhammare» med skafthål, af hvilka en ovanligt vaeker ses fig. 173, äro samtida med de i Västergötland och Skåne allmänt förekommande gånggrifterna och förskrifva sig från den senare hälften af det 3:e förkristna årtusendet, tiden mellan 2,500 och 2,000 f. Kr. Många sådana båtformiga hammare äro funna i Östergötland.

Än äldre, från början af det 3:e årtusendet, äro sådana nästan jämbreda flintyxor med plana smalsidor som fig. 174. Äfven af denna typ äro många funna i Östergötland.

Äfven från den yngre stenålderns första period, som faller mer än 3,000 år före Kr., äro många fynd gjorda i Östergötland. För denna tid karakteristiska äro sådana uppåt afsmalnande flintyxor med mer eller mindre spetsoval genomskärning, således utan plana smalsidor, som fig. 175.

Att så många vapen och verktyg af flinta anträffats i Östergötland, som fallet är, förtjänar uppmärksamhet, emedan de alla måste vara ditförda från det på den tiden aflägsset liggande Skåne. Åtminstone har den flinta, af hvilken de äro förfärdigade, kommit från sistnämnda trakter. Sådan flinta finnes nämligen ej på närmare håll än i Skåne.

¹ Den öfversikt öfver dessa minnen, som doktor Salin vid mötet i Vadstena gaf i sitt föredrag om »Östergötlands första bebyggande» (*Sv. Fornm.-förs. tidskr.*, bd 11, sid. 290), har tyvärr ännu ej kunnat offentliggöras, emedan han af nya, viktiga värf hindrats att utarbeta sitt föredrag.

Fig. 173. *Stenhammare. Tåkern. 1 s.*

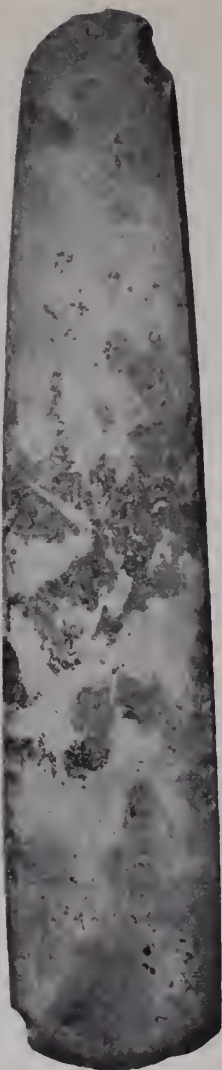

Fig. 174. *Flintyx. Stora Åby s:n. 1 s.*

Fig. 175. *Flintyx. Tåkern. 1 s.*

De flesta af andra stenslag tillverkade vapen och verktyg, som upptagits ur Östergötlands jord, äro däremot otvifvelaktigt arbetade inom landskapet. I vissa fall kan detta utan svårighet bevisas.

Så har man vid *Hults* bruk i Kvellinge socken, på Kolmordens södra sluttning, ej långt från Norrköping, påträffat en stor mängd dels ofullbordade, dels färdiga yxor af grönsten, nästan alla utan skafthål; på samma plats lågo äfven några slipstenar (Statens Historiska Museum, n:r 9396). I närheten ses det stenbrott, där materialet erhållits.

Bland de i Östergötland funna fornsakerna från stenåldern förtjäna den fig. 177 afbildade stenyxan med skafthål och den med hullingar försedda spjut- eller harpunspetsen af ben (fig. 176) här anföras.

Alla nu omtalade grafvar och fornsaker äro minnen af våra förfäder, af den götiska befolkning, som redan under den yngre stenåldern bodde här.

Dessutom har man emellertid funnit några få stensaker af annat slag, som måste tillskrifvas ett annat, troligen med lapparne besläktadt folk.¹ Man har nämligen i Östergötland anträffat några spjutspetsar af skiffer, hvilka både i material och form afvika från

Fig. 176.
Benspets.
Östergötland.
¹/₂.

de i södra Sverige vanliga spjutspetsarna af flinta, men hvilka äro alldeles lika dem, som i stort antal förekomma i det nordligaste Sverige.

Sju sådana skifferspjutspetsar känner jag från Östergötland: en funnen i Kvarsebo socken, på Kolmordens södra sluttning mot Bråviken;² en i Jonsbergs socken, Östkind's härad

¹ MONTELIUS, *Minnen från lapparnes stenålder i Sverige*, i *Månadsbladet*, 1874, sid. 97 följ.

² S. NILSSON, *Skandinaviska Nordens ur-Invånare* (Lund, 1838—43), sid. 19, pl. V fig. 61.

Fig. 177. Stenyxa med skafthål.
Börum sn. ¹/₂.

(fig. 178) ; två vid olika tillfällen i Gryts socken, Hammarkinds härad; en i Lönsås socken, Bobergs härad; en i Krigsbergs socken, norr om Boren; samt en i Östergötland, utan närmare uppgift om fyndplatsen.

Det förtjänar uppmärksammas, att af de 6 skifferspjutten, hvilkas fyndorter äro närmare kända, en är från Bråvikens norra kust, tre från Östersjöns kust (Jonsbergs och Gryts socknar) och en från trakten norr om Boren, under det att alla nu kända grafvar och den stora massan af andra fynd från stenåldern anträffats söder om Boren och väster om Stångån.

Fig. 178. Spjutspets af skiffer. Jonsbergs s:n. $\frac{1}{3}$.

Förlidet år gjordes en märklig upptäckt, som ådagalägger, att Östergötland varit bebodt redan före den yngre stenålderns början. Vid plöjning på en till Åby Fyrbondegård i Ödeshögs socken, Lysings härad, hörande åker äro en mängd flintredskap funna, af hvilka ett par hafva en för den äldre stenåldern karakteristisk form (fig. 179). Platsen, som uppodlades för omkring 50 år sedan, har fordom varit sjö (Statens Historiska Musem, n:r 12229).

Fig. 179. Flintverktyg från den äldre stenåldern. Åby i Ödeshögs s:n. $\frac{1}{3}$.

Då detta fynd förskrifver sig från en tid, som ligger mera — måhända mycket mera — än 4,000 år före vår tideräknings början, bevisar det, att kusttrakten öster om Vättern redan så tidigt varit bebodd. Troligen hade äfven andra delar af landskapet lika tidigt blifvit tagna i besittning af människan.

Antydningar saknas icke, att människans första uppträdande i landet mellan Vättern och Östersjön tillhör en ännu mycket tidigare period, den tid — geologerna kalla den Ancylustiden — då

Östersjön var en med sött vatten fylld insjö.¹ Andra i södra Skandinavien gjorda fynd synas tala för dessa antydningars riktighet.

Skulle detta bekräfta sig, då hafva *mer* än tiotusen år förflutit, sedan människofot första gången trampade Östergötlands jord.

Under tryekningen af denna afhandling ha ytterligare tvänne graffält från Östergötlands äldre järnålder upptäckts af amanuensen Arne. Det ena ligger på *Halleby* ägor i Skärkinds soeken, omkring 1 km. norr om gården strax till vänster om järnvägen, och sträcker sig in på Ekebergs ägor i Gistads soeken. På en tallbevuxen grusås ha vid grustäkt anträffats åtskilliga lerurnor med brända ben samt brandgropar under flat mark. Flera urnor innehöllo bikärl. Här och där syntes små resta stenar och låga öfvervuxna stenrösen af några meters genomskärning. Graffältet förskrifver sig sannolikt från det 1:a århundradet före Kr. föd.

Vid förra grenadjärtorpet för *Svems* Skräddaregård i Ödeshögs s:n bredvid Erikstorp har ett annat graffält upptäckts, som sannolikt är af stor utsträckning. Vid grundgräfning för nytt bostadshus ha på 1—1,2 meters djup anträffats 5 skelett liggande med hufvudena mot norr eller nordost. Vid det e:a $\frac{1}{2}$ km. längre mot nordost liggande missionshuset ha vid grustäkt åtskilliga skelett blottats och förstörts. Ofvan jord finnes intet, som antyder skelettens förekomst. Grafvarna härröra tydligen från de första århundradena efter Kr. föd.

¹ H. MUNTIE, *Om fyndet af ett benredskap i Ancyluslera nära Norsholm i Östergötland*, i *Öfversigt af Kungl. Vetenskaps-Akademiens förhandlingar*, 1895, sid. 151 följ. — jfr R. SERNANDER, i *Geologiska Föreningens förhandl.*, n:o 232.

Namnen *Vi*, *Vibol* och *Vibro* i Gestrikland.

Af

Johan Nordlander.

Uti »Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening» för 1890 finnes en af *J. S.* (rektor *J. Selggren*) författad artikel »Om Gestriklands äldsta bygder och dess forna *Wibol* eller *Kungsgårdar*». I denna söker författaren visa, att hvar och en af landskapets sju socknar, i hvilka det var deladt under den äldre kristna tiden, haft icke blott sitt särskilda *Vi*, den kringliggande bygdens heliga offerställe och tingsplats, utan ock ett *Vibol*, d. v. s. ett till helgedomen anslaget ägoområde. Vi ha underkastat hans framställning en liten granskning och funnit bevisningen allt annat än bindande. Vi behandla här hvar och en af de sju gamla socknarna för sig.

Ockelbo. Här finnes byn *Vi*, *Wij* 1541 och 1334, och en del af byn hör till kyrkan. I *Forna Vij* 1528, nu *Fornvi* på *Vi* bys ägor vid *Bysjön*, hade kyrkan ock del, enligt *G. Thulin*, Redogörelse för de ekklesiastika boställena, *Sthm* 1904, s. 69. Här var helt visst hedningarnes heliga plats belägen.

Hamrånge har ock sin by *Vi*, *Wi* 1541; i *Wibbyggabolstadh* (d. v. s. *Vi*-bornas bostad eller *Vi* by) hade kyrkan ett fiske; se *Thulin*, a. st. s. 65.

I *Hedesunda* saknas *Vi*-namn, men till tillvaron af ett ställe med det namnet äfven där sluter sig *J. S.* af det här verkligen uppträdande namnet *Vibol*. I Svenska Diplomatariet finnes ett d. 24 mars 1346 utfärdadt bref, hvarigenom konungens gård, kallad *Viboll*, med hvad därtill hörde och särskildt *Vibollspan*, öfverlämnades till en man på arrende. Att detta ställe är identiskt med

n. v. byn Kungsgården, lider intet tvifvel. Dess gamla namn har emellertid enligt J. S. blifvit lagdt å sido. »Annå förekommer dock ett spår däraf i nammet å den bro, som strax norr om Hedesunda kyrka leder till Kungsgården öfver Kängsta-ån [Rångsta-ån?] och än i dag kallas *Wibron*.»

Fernebo skulle hafva sitt gamla *Viboli* n. v. byn Kungsgården, och »här finnes en *Wibro*, som leder öfver det vattendrag, hvilket vid socknens kyrka utfaller i Fenja-sjön.»

Torsåkers socken har byn *Vi*, *Wij* 1541, då redan i enskildas ägo. Afgårda härifrån är *Wibigehitten* 1541, nu *Vibygehyttan*.

Ofvansjö (med dess annex Årsunda) erbjuder det andra exemplet på ett ställe med namnet *Vibol*. I en år 1603 tagen afskrift utaf en förteekning af år 1293 å Ofvansjö kyrkas egendom (se Thulin s. 134) angifvas gränserna för kyrkans egendom, och ett af rämärkena är det ställe, »ubi convenient sepes de *Vibol* et Hillingstad.» Namnet försvinner härmed, och byn benämnes på 1500-talet i fogderäkenskaperna på olika sätt: *Konungz gård* med åbon Per Andersson 1551, då i kanten anteeknas: »Thenne Konungz gården är igen gifvet för en gård i Hade», hvarest kronan hade grufdrift; men fyra år senare bor samme man i *Wijbro*, »som var eroneheman tilförende». Peder i *Wijbro* nämnes äfven 1561. Till dessa namn, som vi anteeknat, kan läggas ett annat, nämligen *Wijberg*, hvarmed Kungsgården benämnts enligt uppgift i ett fastebref af 1577; se J. S. s. 30. Byn Kungsgården gränsar till Storån och skiljes genom denna från trakten omkring kyrkan.

Vi komma så till den sjunde af landskapets hufvudbygder, *Valbo* (med dess forna annex Hille). Att ett *Vi* en gång i tiden funnits här, anses styrkt genom tillvaron af en kronolägenhet, på 1500-talets midt kallad ömsom konungsängen eller konungsegan, ömsom *Wiby* eller *Wibro*. I fogderäkenskaperna för 1552 omtalas *den kongl. engen*, »liggiandis vid Gefle», på hvilken de två socknarna Hille och Valbo för kronans räkning bärgat 43 lass hö. Året därpå nämnes sammastädes *Konungz engen* wedt Gefla, och samma beteckning finner man en hel del år, t. ex. 1575, 1581, 1599. Samma äng åsyftas ock, när räkenskaperna för 1561 och 1563 upptaga en *Konungz Eng* (l. *Konungzengen*) uti Valbo socken, ty Valbo stöter på denna sida till staden. Emellertid uppträder ängen äfven, såsom nämndt, under ett annat namn. Räkenskaperna för 1566 ha en äng i Valbo, ben. *Wibro*, hvilken var unnad och efterlåten gamle

Mats Törne, höfvitsman öfver de norrländska knektarne, till evärdlig ego, och hvarest denne hade sin sätesgård. Att detta ställe är detsamma som Kungsängen, framgår med all önskvärd tydlighet däraf, att räkenskaperna för 1571 upptaga en *Konungz Engh* wedh Giäffle såsom vederkänd (eller indragen) och detta just ifrån samme Mats Törnes efterlefvetska. — Att denna äng äfven hetat *Wijby*, är en år 1681 efter gamla sagesmän lämnad uppgift.

Detta innebär en anseelig reduktion af Selggrens Vi-namn i Gestrikland. Han får dem till sju eller ett i hvar och en af landskapets sju gamla socknar »med därtill hörande jordområden eller *Wibol*; men faktiskt hafva vi namnet *Vi* i tre af de nämnda hufvudbygderna, *Vibol* (nu kallade Kungsgårdar) i två andra, men på båda ställena äfven kallade *Vibro*, hvartill kommer ännu ett *Vibro* i Valbo socken, äfven kalladt *Kungsängen*.

Den stora frågan är nu, hvad detta *Vibol* betyder. Selggrens uppfattning, att hvarje *Vi* i sin socken skulle haft ett därtill hörande *Vibol*, kan omöjligen vara riktig, ty — och därtill lägge man särskildt märke — namnen *Vi* och *Vibol* uppträda i *skilda* socknar. Någon ledning för namnets tydning få vi ej heller från annat håll, ty det synes vara enastående. Vi finna det ej annorstädes i Sverige, och i Ryghs stora verk »Norske Gaardnavne» förekommer det ej heller. På felaktig skrifning kan det ej heller bero, då det förekommer två gånger i bref från 1293 och 1346. Namnet har nog ock sin enkla och naturliga förklaring.

Selggren har tydligen tänkt sig ordet härleadt af *vi*, heligt ställe, och *bol*, bostad, gård, ingående i ordet prästbol; och denna förklaring, som stödes af den omständigheten, att ställena under medeltiden varit kronans egendom, är nog i det stora hela riktig. När man i Gestrikland under medeltiden ville utmärka, att man bodde i en by, som vi nu helt enkelt skulle kalla *Å*, *Ön* eller *Sjö*, använde man gärna en omskrifning och sade, med exempel hämtade från Thulin: *Åbiggade bolstadh* (d. v. s. å-byggarnas l. å-bornas bostad) n. v. Åbyn i Hamrånge; *Öbyggiebolstad*, nu *Ön* i Valbo; och *Åbyggieby* 1319 [*Å* tydligen felaktigt för *A*] i Hille heter ännu Åbyggeby. På samma sätt heter byn *Vi* i Hamrånge i medeltida skrift *Wibyggebolstadh* (Thulin s. 65). Det stötte tydligen örat, att kalla en by rätt och slätt *Å*, då man ju visste, att han låg på torra landet, och det stötte icke mindre att kalla ett ställe *Vi*, så

länge man hade klart för sig, att *viet* var en helig plats, där man utöfvade eller hade utöfvat sin religion. Med sammansättningen *Vi-bolet* (Vi-gården) undvek man detta; den ligger ju för öfrigt till betydelsen ganska nära det nämnda *Wi-bygge-bolstadh*.

Men de två Vibolen uppträda äfven under annat namn; det i Hedesnunda letver ännu delvis kvar i namnet *Vibro*, d. v. s. den bro, som leder öfver en å till det gamla Vibolet eller n. v. Kungsgården, och det i Ofvansjö skrefs på 1500-talet *Wijbro*. Huru skall nu detta namn förklaras?

I tiondelängden af Gäfle stad för 1565 nämnes i tredje rummet från början en man v. n. Christiarn *vidh bron* och i samma års mantalslängd Christier *vet bro*. Äfven annars förekommer samma uttryckssätt; så satt en man v. n. Ol Jonsson *wiid Broenden* (nu byn Broängen!) år 1539 i nämnden i Löfånger i Västerbotten. Liksom i Jämtland ett *firir Berghi* har gifvit Förberg, kunde man tänka sig, att prep. *vid* här sammansmält med det följande subst. *bro*. Men så är nog ej förhållandet. Kungsgården *Viboll* öfverlämnades år 1346 till en arrendator »eum pertinenciis suis videlicet *Vibollspan*». Något försök att förklara detta senare namn har ej gjorts; men vi taga för gifvet, att det skall uppdelas sålunda: *Viboll-span*. Senare leden kan ej vara något annat ord än fsv. *spang*, f. spång. *Vibols* utäga har tvifvelsutän betat *Vibols-spången*, hvilken härledning stödes därutaf, att Kungsgården sträcker sig till en å. När så spången öfver denna ersatts af en bro, har namnet blifvit *Vibolsbro*, hvaraf sedan genom sammandragning blifvit *Vibro*.

Såsom nämndt ha vi ett tredje *Vibro*, äfven Konungsängen kalladt, vid Kungsbäcken i Valls by af Valbo socken. Någon medeltida form af detta namn känna vi ej, men på grund dels af ställets läge på ett ställe, som skall vara det först befolkade i trakten, dels ock af likheten med de förut behandlade namnen får man väl såsom tämligen säkert antaga, att äfven här föreligger en sammansättning af *vi*, helgedom, och *bro*. År 1531 den 1 mars lämnades gården af Gustaf I i förläning åt fogden i Gestrikland (se Gustaf I:s registratur), och därvid skrefs namnet *Widestadha*. Den skrifningen stämmer visserligen icke öfverens med denna tydning af namnet; den skiljer sig ock med afseende på senare sammansättningsleden alldeles från andra namn på stället. Vi antaga därför, att skrifvaren af brevet på rak arm försökt sig

på en tydning af namnet och genast i praktiken tillämpat densamma.

Såsom resultat af vår lilla undersökning framgå två saker: dels att rektor J. Selggrens uppfattning af namnet Vibol ej håller streek, dels att — möjligen med reservation med afseende på Valbo — ett *vi* har funnits i hvar och en af landskapets sju hufvudbygder. Här af följer återigen, att sockenbildningen måste vara skedd i heden tid.

Harkalaset.

En kvarleva af en hednisk kultfest.

Af

Sune Ambrosiani.

I likhet med hvad som äger rum i närheten af andra stora städer har i och omkring Stoekholm funnits förutsättningar för odlandet af tobaksplantan, en kulturväxt, hvilken annars ej i öfre Sverige lämpat sig för odling i större skala. Denna växt kräffer en lång och omsorgsfull vård, innan den är färdig att afleveras till fabrikerna, och yrket har så småningom fått en rikt utvecklad faekterminologi.

På hösten, när plantorna fått sin djupt mörkgröna färg, äro de färdiga att skördas, d. v. s. bladen afploekas, »brytas», läggas i små högar på åkrarna för att vissna och införas efter någon dag i ladorna, där de »trädas» på käppar och upphängas. Denna skörd börjar med augusti och fortgår till slutet af september, ofta i större odlingar foreerad, om månaden visar sig rik på frostnätter. Årets stora dag, som högtidlighålles, är emellertid hvarken den dag, då allt arbetet i ladorna med bladens upphängning är slut, hvarefter de flesta tillfälligt anställda arbetare entledigas, eller när skörden är torr, så att den kan tagas ned och »buntas», utan den dag, då den sista plantan på åkern brytes. Då går den fest af stapeln, som såväl norr som söder om Stoekholm kallas för harkalaset.

Den omständigheten, att festen sker just den dag, den sista plantan inhöstas, ger omedelbart anledning att sammanställa harkalaset med andra hos germanska folk förekommande kultfester vid det tillfälle, då den sista kärften intages från åkern; eller rät-

tare: harkalaset, som tillhör en sen, till landet i början af 1700-talet invandrad odling, kan knappast betraktas som något annat än en fest, som överflyttats till tobaksodlingen från skördefesten på den ort, där denna odling kom att drifvas. Sedan ha tillfälliga faktorer medverkat till att festen bibehållits inom denna odling, under det att den dött ut inom andra, som varit underkastade större förändringar. En annan möjlighet får kanske också tagas med i räkningen, nämligen att med själfva tobaksodlingen detta bruk följde med från det land, hvarifrån den nya växten hit infördes.

I uppsatsen »Om fastlagsriset och andra lifstänglar och gudasjön» i Nordisk Tidskrift 1902 har Edv. Hammarstedt erinrat om att en vanlig åsikt bland europeiska folk varit, att i åkerfältet dvaldes en gudomlighet. Då man skördade fältets gröda, flydde eller sammandrog sig detta gudomsväsen successivt, tills det slutligen fanns inneslutet i de sädesstånd, som skulle bilda den sista kärfven. Att afmeja denna rest blef således höjden af brottslighet mot åkerfältets gud. Mångenstädes bemöttes oek därför den som fik på sin lott att skära denna sista kvarstående säd mer eller mindre som en missdådare. Den därpå bildade kärfven behandlades åter såsom vore den i besittning af särdeles framstående egenskaper. Ursprungligen utgjordes julkärfven af denna. Därur tog den svenske bonden några ax och fäste dem i stngans tak, för att de skulle utgöra stugan skyddande idoler.

Ej alltid lät dock växtlighetsgudomligheten infånga sig i sista kärfven. Stundom tog han gestalt af något djur och flydde. Det gällde då att infånga dessa för att få guden i sin makt. Ofta nog ansågs underdjuret för en hare, och uttrycket »fånga haren» blef därför flerstädes, särskildt i Sverige, liktydigt med att skörda den sista kärfven. Ett minne af detta ligger sannolikt i det namn, *harkalaset*, som den fest bär, för hvilken här nedan skall lämnas en redogörelse. Mångenstädes ansågs åter det gudomliga djuret vara en bock eller get eller tupp, och ceremonien kräjde då ofta, att särskildt detta sistnämnda djur afsiktligt på förhand inneslöts inom säden, där det skulle anträffas. Det dödades under iakttagande af vissa ceremoniella regler och uppåts därefter stundom vid en sakramentartad måltid.

Att mycket af denna kultfest bibehållit sig inom tobaksodlingen, är påfallande. Harkalaset, som visserligen icke längre är en fullt lifskraftig sedvänja, eftersom de gamla tobakslanden

förvandlats till stadskvarter, men som dock långt ifrån är utdöd, frans naturligtvis utan att de deltagande ha någon tanke på betydelsen af de former, som iakttagas.

Det gick till på följande vis. Den sista plantan, som skördades för året, harplantan, fick gifvetvis ej se ut hur som helst. Fler-talet plantor hade redan — långt innan skörden börjat — toppats för att bladen hos dem skulle utveckla sig desto rikare. Den sista plantan borde däremot vara ett ståtligt obrutet exemplar med egen rik blomsterkvast. Om någon sådan ej fanns på det ställe, där den sista brytningen skedde, måste man skaffa dit en sådan. På en annan del af fältet sparades därför ett rikt utveckladt exemplar, och när sista brytningsdagen kom, doldes detta ibland de sista ännu stående växterna.

Det gick med en viss fart att få ned de sista tobaksplantorna och den dolda harplantan hälsades med jubel. I olikhet mot de andra afbladades ej denna. Den omhändertogs och fördes till blomsterträdgården. Trots frostens härjningar bland de ömtåligare blomsterväxterna fanns en eller annan motståndskraftig färgrik höstblomma vanligen kvar, som kunde användas att smyeka harplantan med. Var det stor brist på blommor, så kunde i nödfall de röda morötterna eller andra rotfrukter få göra tjänst.

Sedan harplantan sålunda blifvit vederbörligen prydd, tog någon, vanligen arbetsförmannen, och gömde densamma. Som gårdens mer afskilda krokor voro de flesta välbekanta, var rundfärden, hvilken hvad de unga beträffar gick i samlad trupp och i rask fart, till dessa snart gjord, och fyndet af plantan gjordes under glädjetjut. Den återfördes högtidligen till samlingsplatsen, vanligen gårdsplanen, under öppen himmel, då ingen annan lokal var tillräcklig att rymma deltagarna. Dessa voro nämligen ej blott de fast anställda arbetarna med deras familjer, utan också den stora skaran af tillfälligt lejda, som på större ställen under skördetiden kunde uppgå till framemot 40 människor. Som plantan skulle ha en förnämlig plats, hängdes den snart nog upp i kökstaket.

Förplägningen, hvars riklighet i någon mån var beroende på om året varit godt eller dåligt, afåts vid långa bord och bestod af smörgåsar med brännvin och öl, kaffe med dopp och punseh. För några årtionden tillbaka trakterades dessutom med kalops (sammankokt kött och potatis) och sötgröt (af hvetemjöl, kokt på mjölk, med smör och socker) med mjölk åt dem som ville ha sådant. Sedan

man grundligen låtit sig väl smaka, tackades husbonden. Vanligen fingo han, familjeus medlemmar och en och annan till, sina tre något omilda, ofta riskabla hissningar under hurrarop eller något liknande.

Efter måltiden, som börjat tämligen sent, var det så långt fram på året redan mörkt. Man tände ljus och lyktor. Kunde man ej dansa, där man var, uppsöktes logen, och i sällskap med så mycket som fanns kvar särskildt i dryckesväg vandrade man dit för att trots den långa arbetsdagen glädja sig med hvarandra långt in på småtimmarna vid fiolens, eller på sista tiden, vid handklaverets toner.

Några ord om bilderna på Torslundaplåtarna.

Af

Nils Sjöberg.

I en uppsats i ett föregående häfte af denna tidskrift har professor Schüek sökt gifva en tydning af framställningen på den ena af de vid Torslunda på Öland funna bronsplåtarna.¹ Han anser att denna (fig. 1.) afbildar en episod ur Lodbrokssagan. Men för att komma till detta resultat måste han dels antaga att vi här se en strid mellan en man och ett odjur om en dyrbar kedja, något som ingalunda synes mig säkert, dels ur Lodbrokssagan eliminera Tora och lindormsmotivet. Det som då skulle stå kvar vore att hjälten vid utförandet af sitt dåd var skyddad af ludna byxor.

Fig. 1.

Fig. 2.

Men för den på plåten framställda seenen är klädedräkten icke af någon vikt; vi ha samma seen på en annan plåt och här är mannen icke klädd i särskildt utmärkta byxor, utan i en brämad rock (fig. 2).

¹ H. SCHÜEK: Till Lodbrokssagan. Sv. Fornminnesför. tidskr. XI: 131.

Plåten, som tillhör hjälmen från Vendelgrafven nr I, visar oss karlen med yxan i samma ställning — fastän omvänd — hållande med högra handen i kedjan. Jag tror således man med bestämdhet kan säga, att vi här ej ha någon illustration till Lodbrokssagan.

En annan af Ölandsplåtarna visar oss en man med två spjut flyende för en varghöfdad spjutbärande människa, som drar sitt svärd (fig. 3). Detta motiv har varit mycket spriddt. Så träffa vi det på ett pressadt bronsbleck från Obrigheim förvaradt i Speyer (fig. 4).¹ Det varghöfdade odjuret ensamt förekommer på en svärd-

Fig. 3.

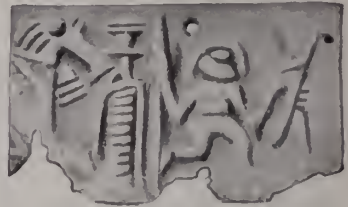

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

¹ Intendenten dr B. SALIX har varit välvillig meddela mig detta, samt lämna mig den här reproducerade teckningen.

skida af silfver funnen i en graf vid Gutenstein nära Sigmaringen (fig. 5).¹ Men ännu längre bort finna vi samma framställning. Den förekommer nämligen på en byzantinsk relief från Tusla i Mindre Asien, nu i Berliner-museet (fig. 6).²

I den citerade uppsatsen afbildar Strzygowski en annan relief, som säkerligen har något sammanhang med den förra (fig. 7). Den sorgligt nog sönderslagna marmorplattan, som funnits vid Hamidieh i Mindre Asien, har figurframställningar på båda sidor. Den ena visar oss en djurhöfdad människa, väpnad med sköld, öfver hvilken vi läsa slutet af en inskrift ΚΕΦΑΛΟC, -höfdad. Hvad för hufvud vidundret haft få vi icke veta. På andra sidan se vi samma varelse fängslad med en grimma, antagligen ledd af en numera bortslagen man, af hvilken likväl en fot ännu är i behåll.

Fig. 7.

Det kanske är något för djärft att sätta denna framställning i samband med de i början af denna uppsats nämnda plåtarna. I så fall skulle vi på dem hafva en man med ett infångat odjur. Det finnes åtminstone lika god grund att tyda dem så som att tyda dem som en kamp mot odjuret.

¹ LINDENSCHMIT afbildar denna i Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit Bd IV Taf. 29 och daterar »achttes Jahrhundert». Enligt SALINS kronologi stannar den från sjunde århundradet, således samtidigt med Ölandsplåten.

² J. STRZYGOWSKI: Das byzantinische Relief aus Tusla im Berliner Museum. Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen. XIX, s. 57.

Professor Schücks Studier i religionshistoria.

Af

E. Hammarstedt.

H. Schück: *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria, sedda från etnologisk synpunkt.*

Bortser man från en eller annan tidskriftsuppsats, händer det icke många gånger under decenniet — med mindre tidsenheter är ej lönt att räkna — att ett på mer eller mindre själfständiga studier grundadt arbete inom den jämförande myt- eller religionsforskningens område hos oss ser dagen. Det är under sådana förhållanden icke allenast en skyldighet utan ett nöje att anmäla professor H. Schücks ofvannämnda arbete, hvilket under slutet af sistförflutna år utkom i tvenne delar, den förra behandlande *Guda-mjöd* och *Sigurdsristningar*, den senare *Balderssagan*. Då det emellertid är omöjligt att inom en trängre ram framställa ett referat af S—s bok, nödgas en anmeldare välja emellan att antingen utförligare behandla endast något enstaka moment af arbetet på det öfrigas bekostnad eller oek uttala sig mycket summariskt om det hela. Omständigheterna förmå mig till det senare.

Afhandlingen om Gudamjöd — ett ämne som från den tidens synpunkt redan i slutet af 1850-talet behandlades af A. Kuhn i hans snillrika skrift »Die herabkunft des feuers und des göttertranks» — har professor S. enligt egen uppgift egentligen skrivit »för att belysa karaktären hos den verkliga myten i dess skillnad från saga och dikt». Den har således på sätt och vis ett metodologiskt syfte, något som doek ej utesluter många nya inlägg af betydelse för mytforskningen. Med blicken samtidigt fäst på likartade företeelser inom främmande folks religiösa åskådning redogör S. här för den otvifvelaktigt äfven i Norden uralgamla tron på en lifsubstans,

hvarom öfverjordiska och underjordiska makter ligga i täflan eller fejd.

Genast i början möter ett originellt uppslag. I en analyserande redogörelse för den bekanta sagan i Heimskringla om Fjolner, hvilken drunknade i ett mjödkar, kommer författaren till det resultatet, att Fjolner (döljaren) egentligen är en ktonisk gud, hvilkens väsen man vid mjöddriekningen ansett sig förtära på samma sätt som t. ex. grekerna ansågo sig i vinet drieka Dionysos' blod. Härefter anför författaren Adams från Bremen berättelse om huru man i tempellunden vid Uppsala dels hängde offer i ett träd, dels oek dränkte andra i en källa. De förra offren ägnades tydligen Oden, de senare hafva enligt S. ägnats den vida äldre och på Snorres tid så godt som glömde guden Fjolner, hvilken själf enligt af författaren supponerad ursprungligare uppfattning drunknat eller dränkts i en källa.

Efter framställningen af Fjolnersagan behandlas myten om kärlet Odrerir, sådan denna framträder hos Snorre och framskymtar i Havamal. S. finner här en parallell till den mytiska kärnan i Fjolnerssagan. Jag bör kanske erinra om, huru äfven i sagan om Odrerir en gudomlig personlighet möter, hvilken står i nära samband med mjödet, ja enligt Snorres framställning rent af så godt som förvandlats till mjöd. Denna underbara dryck vaktades i underjorden af »jättedottern» Gunlod, men bortstals af Oden. Enligt Snorre är det af detta mjöd som skalderna få sin inspiration — ett påhitt, hvilket, såsom professor S. framhåller, otvifvelaktigt har sin rot i en forngermansk åskådning, att mjödet var det högsta visdomsämnet, siardryeken.

I det följande af sin undersökning uppspårar S. med verklig skarpblick lämningar af mjödmyten inflierade på flera ställen i Sæmunds edda, ja, han påpekar — något som synes mig hafva sitt särskilda intresse — huru t. o. m. i Skirnismal mjödmyten påtagligen på ett ställe skymtar fram. Såsom paralleller till eller fragment af mjödmyten framställer S. myterna eller sagorna om Frejas och Iduns bortröfvande, om Hymes kittel o. s. v.

Beträffande S:s förklaring af en bland dessa paralleller må ett tviflande uttalande varda mig tillåtet. Det är tolkningen af st. 24—25 i Völuspa, som jag afser. Såsom S. själf någonstädes påpekar, förekommer hos åtskilliga folk den tron, att det väsentliga hos en person sitter i ögonen, hvarför t. ex. hos polynesiska kan-

nibaler höfdingen slukade den dödade fiendens ögon. Häraf oek den i Norden gängse tron, att den som förmådde växla hann doek alltid bibehöll samma ögon och blick. Under hedendomens tid, likasom vida senare, har tron på det onda ögats makt varit allmän äfven här i Norden. Men sprider det onda ögat fördärf, bör oek den vise gudens öga hafva kunnat anses utgjuta visdom. Frejas ögon göto ju välsignelse, och det hade ej varit något orimligt, om en skald sagt, att jorden från dem druckit rikedom. Till och med i vår tid torde en eller annan poet hafva vågat tala om, huru han »druckit sällhet», måhända »bersat sig» från den »dyrkades» ögon. Jag anför detta för att visa, att det ingalunda vore så absurdt och omöjligt, som S. så afgjort framställt det, ifall den fornordiske skalden både skrifvit och menat, att Mimir drack mjöd d. v. s. visdom ur Odens öga.

I professor S—s bok möter för öfrigt äfven på andra håll denna metod att utan tillräcklig utredning allt för godtyckligt fastslå ganska osäkra satser såsom axiom för att på dem sedan bygga sin bevisning, en metod mot hvilken jag anser en protest vara nödig. Den som något närmare sysslat med etnografiska studier, bör doek hafva erfarit, huru ytterst vanskligt det är att vinna säkra och allmängiltiga premisser. Hvad som gäller för A. gäller därför ingalunda nödvändigtvis för B. När t. ex. S. (i del 1, sid. 73) helt kategoriskt förklarar, att blod och honung ej blir mjöd, så har ju detta sin fulla riktighet från huslig syupunkt, men från rituell syupunkt kan förhållandet hafva varit ett annat. I själfva verket betecknar ordet mjöd oek ursprungligen endast en dryck, i hvilken honung ingår. Blod och mjöl bilda i regel ej bröd, men detta hindrar ej, att vid aztekiska och pernanska sakramentala måltider dylikt bröd förtärdes. På liknande vis var en tid hos grekerna en sammanblandning af blod med honung, vin, mjöl en vanlig tribut åt de döda, och att någon liknande dryck också *kunnat* komma i fråga såsom sakramental, såsom inspirationsdryck för de lefvande kan man förstå, om man läser t. ex. Frazers *The Golden Bough* d. I, sid. 33 o. f., 184 o. f., hvarmed må sammanställas hvad S. själf, d. I, sid. 38—41 samt 104 anför. Blod och honung, båda lifsubstanser kat'exoken, *kunna* ha förekommit blandade till ett slags rituellt mjöd. Ett annat exempel må oek anföras. I del I, sid. 162, förklarar S. helt kort och godt om de nordiska vildäpplena, att »de dugde icke att äta» och att först under medeltiden

ätliga äpplen infördes till Norden. S. förbiser här, att de gamla tidernas anspråk ej voro desamma som nutidens. För de schweiziska påbyinvånarna utgjorde vildäpplen ett väsentligt födoämne, och visst är att ännu de svenska landskapslagarna skyddade vildäppeln, om ock motivet ej är alldeles påtagligt.

I afhandlingen om Sigurdsristningar sysselsätter sig författaren, såsom rubriken angifver, med Sigurd Fafnesbanesagan och i första rummet med de engelska, norska och svenska bildverk, som behandla detta ämne. S. framställer här på grund af åtskilliga märkliga likheter mellan de engelska och de nordiska bildverken den förklaringen, att de senare uppstått under direkt inflytande från engelska bonader, hvilka nordiska vikingar medfört till sitt hemland. Angelsachsiska bildtapeter omtalas redan på 600-talet, och i den fornnordiska sagolitteraturen, som ju är ansevärdt yngre, omnämnas rätt ofta bonader med bilder. Om en dylik fornnordisk tapet förmäles t. o. m. uttryckligen, att den framställt Sigurds stordåd. Professor S. drager häraf den sannolikhetsslutsatsen, att tapeter med sistnämnda motiv varit ganska allmänna i Norge och mellersta Sverige vid den tid, då Sigurdsristningarna där kommo till, ja han anser sig till och med kunna uppgifva namnet på en viking från Södermanland, Spjut, hvilken hembragt en dylik tapet från England. Och på samma väg som de bildliga framställningarna gått har ock Sigurdssagan själf i dess äldre form nått fram till den skandinaviska halfön. Östersjöns hela södra kust innehades vid den tid, som här kan komma i fråga, af slaverna, och tyskarne bodde långt inne i landet. På detta håll var förbindelsen mellan den skandinaviska halföns germaner och kontinentens således nästan afskuren. Men från Tyskland hade angelsachsarne redan före 600-talet fört nämnda saga till England, och genom vikingatågen i början af 800-talet fördes hon jämte åtskilliga andra germanska sagor vidare till Skandinavien.

Hela senare delen af professor S—s arbete är ägnad åt den af mytologerna — Bugge, Rydberg, Kauffmann m. fl. — uuder senaste årtiondena så ifrigt debatterade Baldersmyten, såsom man förr menade och sade — en uppfattning, hvaremot S—s bok speciellt drager i härnad. Enligt S. är nämligen den s. k. Baldersmyten endast en saga med inväfda mytiska element eller på sin höjd utdanad från åtskilliga mytiska motiv. Liksom andra forskare före honom framhåller S., att Balder aldrig dyrkats i Norden, och

att allt hvad man velat anföra till bevis för en dylik kult beror antingen på missuppfattning eller på otillförlitliga källor. Hade icke kristendomen kommit, skulle Balder måhända stigit upp till de af folket dyrkade gudarnes krets, men nu är han en gestalt, som blott är hemma i diktarnes alster, till hvilka äfven den under 1300-talet tillkomna Fritiofssagan torde böra räknas.

S. indelar sin afhandling, till hvilken han tyekes hafva betraktat uppsatsen om Gudamjödets såsom ett slags prolegomena, i följande hufvudafdelningar: »Snorres Balderssaga» och analys däraf, »Saxos Balderssaga» och analys däraf samt analys af Saxos urkälla »den danska Balderssagan», »Vidofnirsagan», »Dioskursagan», »Freyritualen» samt »Afslutning». I den förstnämnda af dessa undersökningar klargör S. att börja med genom sammanställning af uppgifterna i Sæmunds edda med Snorres framställning den isländska formen af Balderssagan. Vid analysen af Saxos saga upplöser författaren sedan denna i två ursprungligen skilda men af Saxo löst sammanflätade sagor, i hvilka han igenkänner en norsk och en dansk version, och genom jämförelse af dessa tre sagoversioner framställer S. därpå en fjärde, hvilken han kallar »Vikingasagan» och som i en äldre och en yngre form står i rakt nedstigande härkomstförhållande till Saxos hufvudkälla: den danska sagan. Härmed stannar dock ingalunda författarens utredning af Balderssagans anor. Genom fortsatt successiv analys får författaren slutligen fram ett stamträd, som för Snorres framställning har att uppvisa ej mindre än tretton, för Saxos ej mindre än tolf rotgrenar eller urelement (se sid. 318). Att följa författaren steg för steg vid denna vidlyftiga och invecklade utsofring blefve att upprepa större delen af hans bok, och att om den tillämpade metoden fälla någon dom faller utanför anmälarens kompetens. Den välkände litteraturhistorikerns auktoritet bör för ifrågasvarande fall vara en borgen för riktigheten af hans tillvägagående.

I stället vill jag i några konturdrag söka angifva grundteekningen i de uppsatser om Vidofnir, om de nordiska Dioskurerna och om Freyritualen, där han i mer eller mindre väsentlig och för frågornas lösning afgörande grad stöder sig på iakttagelser af senare folkliga bruk. Viktor Rydberg, hvilken ju såsom mytolog fullkomligt tillhörde den gamla litteraturhistorisk-språkvetenskapliga skolan, insåg dock med sin snilleblik den vaknande folkvetenskapens betydelse för mytforskningen. »Det är den nya folklore-

rörelsen och hennes folkpsykologiska undersökningar, af hvilka man har att hoppas en mythogoni, som varder i stånd att lösa sin uppgift», säger han i andra delen af sin »Germanisk mythologi». I praxis, om oek ej i bekännelse, har professor S. också i betydlig grad erkänt denna lära, och det är måhända därigenom hans arbete vunnit sina största förtjänster.

I redogörelsen för Vidofnir-sagan berör han sålunda till en början trädkulten, lifsspöet, majstången och andra besläktade företeelser, hvilka genom folketroforskare, såsom en Mannhardt, en Frazer¹ m. fl. bevisats tillhöra en uråldrig ieke allenast i större delen af Europa utan oek i Orienten och än vidare utbredd religionsform. Till denna kategori hör oek kulten af misteln, parasitväxten i den heliga ekens krona, hvilken äfven om vintern gröna buske spelade en viktig roll i kelternas religionsutöfning och i Balderssagan är af en afgörande betydelse. En gång om året nedskar en druid med en gyllene skära en gren af denna heliga växt för att bringa dess gudakraft och välsignelse åt människorna. Men det heliga trädets ande kunde ieke blott, när trädets löf vissnade, smyga sig undan i en dylik parasittelning; den kunde oek, i likhet med t. ex. liten Karins själ i visan, taga vingar och flyga bort i fågelskepnad. Om en ur denna uppfattning framsprungnen fågelkult finnas ännu i svensk folketro och folksed åtskilliga vittnesbörd. Professor S. har äfven i Sæmunds edda uppdagat ett intressant sannolikhetsbevis för en dylik kult, nämligen i kvädet om Helge Hjorvardsson. I likhet med andra växtlighetsgudens representanter offerades äfven en gång om året växtlighetsfågeln, hvilken efter tamhönsens införande hit blef en tupp. Af detta fågeloffer finner S., otvifvelaktigt fullt riktigt, en kvarlefva i den ännu in på 1500-talet här i Norden öfvade seden att på valborgsmässdagen »skjuta pa-

¹ Här i rättvisans namn som hastigast en anmärkning mot S—s och åtskilliga andra svenska forskares benägenhet att framhålla Frazer på Mannhardts bekostnad! Frazer erkänner dock själf (i företalet till *The Golden Bough*) uttryckligen sin stora skuld till den banbrytande tyske mytologen och angifver omsorgsfullt de lån han från honom gjort men som doek alltför ofta tillskrifvas Frazer såsom auktor. Genom att ej förbise urkällan undgår man oek sådana i en svensk bok sällsamma geografiska namn, som dem professor S. (del 2 sid. 114 o. 121) anför: Transsylvanien för Siebenbürgen och Carinthia för Kärnten.

pegojan, d. v. s. skjuta till måls på en å en lång stång uppsatt fågelfigur, alltså en motsvarighet till tuppen å majstången.

Ur dessa begge rituella bruk: skärandet af den heliga grenen, misteln, och dödandet af växtlighetsdemonen i fågelgestalt har enligt S—s mening sagan om Vidofnir — hanen i världsträdets topp — uppstått. Äfven denna världsträdfågel skulle en gång om året till Hel, men att ihjälslå denna fågel förutsatte betingelser, som kräfde en heros' krafter och förmåga. För att falla fågeln i världsträdet erfordrades en underbar gren, som förvarades i underjorden, och för att nå denna behöfdes åter ett lika svåråtkomligt föremål, om hvars tydning mytologerna haft stridiga åsikter. Enligt professor S—s förklaring, hvartill han kommer genom en, när den ses i hela dess vidd, rätt dristig omredigering af Fjölsvinnsnals unvarande text, vore detta föremål en såsom misteln mellan världsträdets grenar spirande telning liknande den »aurea virga», som för Virgilius banade väg till underjorden. På sätt och vis vore således världsträdfågeln fall beroende af denna gren likasom Balders af misteln.

Jag anför här utan någon vidare reservation S—s framställning, men tillåter mig dock påpeka, hvad jag förut i en uppsats om »Fågeln med segerstenen etc.» i Meddelanden från Nordiska museet 1901 (sid. 181) omnämmt, att en folktro på en öppnande egenkap hos tuppens stjärtfjädrar låter spåra sig, ja tydligt framträder hos Lukianos, alltså redan under andra århundradet af vår tideräkning. Måne det icke är så, att Fjölsvinn söker drifva litet med den okände vandringsmannen (Vindkall—Svipdag), likasom samtidigt med senare tidevarfs mytologer, och i själfva verket menar, att möjligheten till det omhandlade problemets lösning finnes allenast hos de två: Sinmara och världsträdfågeln själf d. v. s. hos dödsgudinnan och lifsguden?

I afhandlingen om hvad han kallar Dioskursagan fotar författaren sin framställning hufvudsakligen på Saxos berättelser om Othin (Oden) och Mitothin samt om Oden och Oller (Ull), hvilka båda senare, Mitothin och Oller, enligt Saxos uppgift någon tid innehaft Odens tron. Professor S. ser, i likhet med atskilliga tyska mytologer och, såsom synes, på goda grunder, i dessa sagor oklara reminiscenser af en gammal myt, som förmält, att växtlighetsguden en del af året varit fördrifven af en annan gud, vinterguden, från hvilken han dock efter någon tid återeröfrat sitt välde. Äfven denna myt har, såsom S. påvisar, varit förbunden med en rituell

handling, hvaraf han ser en kvarlefva i det gamla med vårfesten förbundna upptåg, som föreställde majgrefvens strid med vintergrefven. Båda de bakom dessa gestalter dolda gudomligheterna — »de germanska dioskurena» — voro enligt S. föremål för dyrkan här i vårt land, vinterguden måhända i eke minst, att sluta af det jämförelsevis stora antal orter, som bära eller burit namnet Ull-vi. Men vinterguden dyrkades enligt S. också under ett annat namn: Skade, och var ursprungligen gudinnan Nertus' make. Då emellertid Nertus såsom Njörd vardt en manlig gudom, måste vinterguden Skade samtidigt ändra kön och blifva en gudinna, om äktenskapet skulle kunna bestå. Professor S. ser således i Skades könväxling en yttring af tankens makt öfver språket. Den frågan torde dock fortfarande stå öppen, om ej en motsatt lag i detta fall, såsom så ofta eljest, gjort sig gällande.

Trots den nästan oförvägna dristigheten i den hypoteskonstruktion som där möter, torde afdelningen om Frejritualen utgöra ett af de mest genialiska partierna i professor S—s bok. S—s framställning är i grunderna denna. Att en ande eller en gud tillfälligtvis eller för lifstid kan taga sin vistelse i en människa, är en allmänfolklig, nrådlig tro. Exempel på det förra är siaren, genom hvilken guden endast i hans ekstatiska tillstånd talar. Exempel på det senare är konungen, såsom denne fordom en gång uppfattades hos måhända alla folk, som haft konungar. S. anför, efter Frazer, bevis härför från Oceanien, Asien, Afrika, Amerika och i Europa från germanska folk på kontinenten. Och så har, såsom han och andra före honom påvisat, tydligen också varit fallet hos nordborna. Af konungen berodde, menade man därför, i eke allenast folkets sociala väl utan ock naturförhållanden såsom äring, hälsotillstånd o. s. v. Men berodde äringen på konungen, följde däraf såsom en logisk slutsats, att missväxt visade, att konungen var en svag och dålig regent. Och då, såsom vi sett, andra gudarepresentanter kunde offras för att reinkarneras med förnyad kraft, så ndgick ej heller konungen detta öde.

Äfven detta har varit ett gemensamt drag för på vidt skilda håll hoende folk. Hvad vår egen forntid beträffar, förmåles det om Domalde och Olof Trätälja, att de drabbats af en dylik död, och om dessa uppgifter än äro alldeles ohistoriska, visa de dock, att ifrågavarande uppfattning och sed en gång förefunnits.

När man emellertid fann för godt att frångå detta gamla bruk, skedde, åtminstone i de flesta fall, ej upphäfvandet på en gång utan äfven här genom öfvergångsformer. Att börja med ersattes konungen af en hans nära anförvant, en som var »af samma blod» som han. Hvad Sverige beträffar hafva vi sannolikt ett vittnesbörd om detta förhållande i berättelsen om konung Ann, som offrade nio sina söner och för hvarje vamm en ny lifslängd. Nästa steg var, att en fånge eller förbrytare utsågs till offer, och slutligen blef det gamla människooffret endast ett skenoffer, ett dramatiskt upptåg eller en lek, under hvilka sistnämnda former det t. o. m. hos civiliserade folk lyekats bibehålla sig ända in i våra dagar.

I Sverige betraktades en tid konungarne, ynglingarne, som ättlingar af Frej, »människooffrens instiftare», och voro såsom gudomliga således mer eller mindre inkarnationer af denne gud. Det var alltså på sätt och vis Frej, hvilken i konungen offrades. Nu finnes i Flatöboken en berättelse om en man vid namn Gunnar Helming, hvilken för ett dråp flytt till Sverige. Här skulle då en Frejshögtid hållas, och gudens bild fördes i vagn omkring från ort till ort för att meddela sin välsignelse. Vid denna gudens eriksgata beledsagades bilden af en prästinna, hvilken ansågs vara gudens maka. Med henne gjorde Gunnar intim bekantskap, så att han fick följa henne på hennes färd, i det han ledde vagnens spann. Snart fann han det dock bekvämare att intaga gudens plats i vagnen, likasom han förnt intagit hans plats i prästinnans hjärta, och hyllad såsom en gud färdades han nu från bygd till bygd. Emellertid visade det sig snart ögonskenligt, att prästinnan blifvit hafvande, och Gunnar, som fruktade att detta skulle röja honom, flydde med henne till Norge.

Professor S. ser nu i denna egendomliga historia en vrängd framställning af ett Frejsoffer. Gunnar, fränlingen, hade blifvit utsedd till Frejskonungens ställföreträdare såsom offer, och i denna egenskap, d. v. s. såsom konung och gud, tillkommer honom till dödsstunden allt jordiskt godt, som kan beredas honom. Han erhåller en gemål, och han undfägnas storartadt hvart han kommer på den färd han såsom gudens representant måste företaga. Men han vet hvad som förestår honom, när hans eriksgata är slut, och för att undgå detta flyr han med prästinnans bistånd i rätt tid åter till sitt land.

Det är onekligen en djärf förslagsförklaring, som S. här framkommer med, men den stödes af flera analogier, och det kan icke nekas, att hans framställning verkar mycket mer öfvertygande än Flatöbokens. Mer kan rimligtvis ej begäras.

Om den sista scenen i detta offerdrama, hvilken Gunnar Helming undandrog sig, och som vi alltså af hans saga icke lära känna, få vi, enligt S., kunskap genom uppgifterna om Domalde, hvilken, såsom urkunden förmäler, af svärd bärande män dödades, så att hans blod utgöts på marken för god äring åt svearne, hvilka från offret hemförde blodade vapen. I namnet Dounalde (Domvalde) ser S. endast ett appellativum liktydigt med Forsete (Balders son) och betecknande domaren—presidenten, såsom professor Noreen tyndigt nog öfversatt sistanförda namn. Han är alltså representant för konung i allmänhet och ej själf någon historisk personlighet.

Äfven af ritualen vid konungsoffret anser sig professor S. kunna påvisa en in i senare tid fortvarande kvarlefva, nämligen i svärdsdansen. Riktigare hade nog varit att säga, att kungsofferritualen ingått såsom ett element i åtskilliga svärdsdanser. Vapendanser äro ett hos så godt som alla mer krigiska folk förekommande bruk, hvilket redan Tacitus antecknat såsom förekommande hos germanerna. I dennes lika litet som (märkligt nog) i Olaus Magnus' framställning spåras dock något drag af kungsofferritualen. Vapendansen är helt enkelt en idrottslek. Emellertid anför S. åtskilliga uppgifter om tyska svärdsdanser, vid hvilka man låtsats döda en af deltagarne, som under lekens lopp dock stundom åter springer upp liksom väckt till nytt lif, och mycket möjligt är att liknande drag också förekommit i svenska svärdsdanser. Åtminstone finnes hos oss i julbockseeremonien stundom en fullkomlig motsvarighet. Att konungsoffret skett på våren, såsom S. sid. 271 antager, synes mig däremot mindre troligt och motsäges ock af åtminstone förhållandena i England, där svärdsdanser, stundom med en scen, där man låtsades döda konungen», höllos under julen. Snorre ägde otvifvelaktigt större kännedom om de gamla tidernas åkerbruksförhållanden, och då han förlägger konungsoffret till hösten, har han påtagligen därvid mindre tänkt på att skörden då inbärgats än på att sådden (vintersådden) då skett för det nya året. Vinterbloten skedde ju *til års* och *til gródrar*. Jag har ansett mig icke böra lämna denna bisak här obeaktad af det skäl, att

konstaterandet af vinterutsäde såsom det för forngermanerna normala och ursprungliga vore af ytterst stor vikt för deras bosättningshistoria. Bruket af vinterutsäde förutsätter nämligen nödvändigt en fastboende befolkning.

I afslutningen af sin bok berör S. bland annat Balders af Bugge påvisade likhet med evangeliernas och ännu mer legendernas Kristus. Utan att förneka den till visshet gränsande sannolikheten af en historisk frändskap dem emellan, så mycket mer när en så kristenartad dikt som Völuspá ligger till grund, synes mig dock alltför ofta, och äfven hos S., denna likhet öfverskattas. Att en kristen legend påvisas innehålla liknande episoder som Balderssagan eller någon annan gudasaga betyder naturligtvis i själfva verket ingenting, så länge den förras prioritet ej till fullo ådagalagts. Hvad sålunda t. ex. den ofta upprepade hänvisningen till Longinuslegenden såsom en *principalis causa* för Balders-Hodsepisoden hos Snorre angår, synes mig den frågan böra framställas: Hvarför var då Longinus blind? V. Rydberg har också uppställt denna fråga och besvarat henne så, att Longinus (häri lik Hod) ej ursprungligen ansetts vara blind utan att först en senare legendbildning tillagt honom detta lyte för att han genom Kristi blod skulle blifva seende och skåda, hvem han stungit hade. (Rydberg, *Germ. myth.* 2, s. 293 o. f.)

Jag tillåter mig framställa en annan förklaring, nämligen att Longinus och Hod hafva en gemensam prototyp. Professor S. ser i fågelskjutningen vid vårhögtiden en rest af en hednisk offerritus, hvarifrån Vidofnirsagan utgått för att i sin tur lämna ett utflöde i Balderssagens strömfåra. Men nu är det icke fallet, att fågeln vid offeringen alltid skjutes eller träffas med kastvapen, han kan ock helt enkelt slås ihjäl, och detta, »das Hahusehlagen», är otvifvelaktigt det äldre offerskicket. Vid detta dödande af fågeln (hauen, tuppen) var det, såsom ses hos Wuttke, Pfannenschmid m. fl., ofta brukligt, att den som utdelade dråpslaget hade ögonen förbundna. Jag förmodar orsaken hafva varit, att den icke seende kunde betraktas såsom en, den där icke visste hvad han gjorde, och alltså anses utan skuld i mordgärningen mot gudsrepresentanten (jfr S—s bok d. 2, sid. 156). Denne »blinde» utöfvare af offerdådet menar jag hafva varit såväl den »blinde» Hods som den »blinde», till sitt egentliga väsen lika hedniske Longinus' (spjutförarens) förebild.

Mången torde nog i likhet med anmälaren finna åtskilligt mera i S—s bok tarfva en vidare utredning. Att inlåta sig på dessa tvistefrågor skulle emellertid kräfva en alltför vidlyftig utredning af pro et contra för att i en anmälan lämpligen få plats. Kunde dessa spörsmål väcka till lif ett sakligt meningsutbyte, skulle S—s bok redan därmed hafva gjort gagn.

Särskildt vore af intresse att lära känna språkmännens åsikter i åtskilliga hänseenden.

Hvad det rent litteraturhistoriska beträffar, bör man kunna godt lita på professor S—s egen auktoritet, och det är ju också den litterära undersökningen som S. enligt egen utsago satt såsom arbetets egentliga mål. De religionshistoriska och språkvetenskapliga slutsatserna och förslagsmeningarna komma alltså såsom biprodukter, men såsom en särdeles rik skörd af sådana. Det är i litteraturanalysen man finner enheten i den mångfald, hvaraf man vid första läsandet af S—s bok gärna erhåller ett förhärskande intryck, och det är, såsom man finner af inledningen till del 2, i denna dels stamträd för Balderssagorna man har att se arbetets yttersta resultat.

S—s ståndpunkt är egentligen icke vare sig etnologens eller mytologens utan litteraturhistorikerns. »Den mytiska skaldesagan är en litterär produkt och såsom sådan bör den äfven behandlas. Den nordiska mytforskningen är också enligt min mening närmast en gren af litteraturhistorien, chunn visserligen andra discipliner, framförallt språkforskningen, hafva stor betydelse såsom hjälpetenskap», säger författaren i slutet af sin inledning. Jag anför denna utsaga, emedan den tydligt ådagalägger S—s afsiktliga ställning, hvilken alltså skulle vara ungefär densamma som t. ex. en Bugges, en Bangs med fleres.

Emellertid är denna författarens i början af arbetet gifna själfdeklaration för honom icke synnerligen bindande. Vid sin bevisföring visar han sig nämligen, såsom vi sett, stå fotad å den moderna etnologiska religionsforskningens mark, och hans belästhet äfven på detta håll har ej blott lämnat honom rikligt material utan ock stundom bragt honom utanför den position, han i anförda yttrande förklarar sig intaga. Så t. ex. vid rekonstruktionsförsöket af Frejsritualen, vid behandlingen af Vidofnirsagan o. s. v. Ja, man kan säga, att S—s arbete i själfva verket är ett öfverförande, ett anpassande af den etnologiska religionsforskningens resultat på den nordiska mytologien, en anpassning som må-

hända skett mest till gagn för den förra, hvilken därigenom för sin verksamhet vunnit en ordnad samling af det material, som för be-lysning af ifrågavarande problem inom den fornnordiska litteraturen kan uppletas.

Det är mycket långt ifrån, att läsaren af dessa rader erhåller någon helt omfattande öfverblick af innehållet i S—s innehållsrika bok. Med för honom utmärkande liflighet och mångsidighet har S. ieke allenast i sin bevisföring berört snart sagdt alla den jämförande religionsforskningens nyare problem utan oek ingått på en hel del intressanta exkurser, hvilka utrymmet förbjudit mig att ens antyda. Ja, jag befarar att t. o. m. min skissartade framställning af bokens grundlinier i det föregående är i flera hänseenden ofullständig. Men S—s arbete låter i hvarje fall ieke extrahera sig i något referat; det bör läsas, läsas grundligt och med oafbrutet vaken skepsis.

Professor S. är synbarligen — vare det sagdt till hans heder — en bland dem, som ieke frukta att underskrifva J. Grimms ord: »Man darf mitten unter dem greifen naeh der neuen frucht aueh den muth des fehlens haben.» Där han ser minsta möjlighet att framkomma med en ny teori eller hypotes, försummar han ieke tillfället.

Någon gång synes han mig doek besitta »den muth des fehlens» i alltför hög grad, såsom t. ex. när han i del 2 sid. 206 o. f. af supponerade tapeter i tre tempel, af hvilka åtminstone två tillhöra hypotesens värld, förutsätter å hvarje håll dublettbilder och på grund af denna följd af antaganden förklarar en del af Tjodolfs—Snorres konungalängd. Ej under, om han skulle komma att möta kritik från åtskilliga håll! Emellertid innehåller professor S—s bok, särskildt för svenska läsare, alltför mycket nytt af verklig betydelse, alltför många genialiska uppslag och skarpsinniga konklusioner, alltför många väckande ideer, för att man i en anmälan af boken i dess helhet skulle äga rätt att låta några måhända för dristiga konjekturer eller godtyckliga hypoteser i någon väsentlig mån inverka på slutomdömet om detta i flera hänseenden märkliga arbete, och mången motser otvifvelaktigt i likhet med anmälararen med spänd förväntan en tredje del af professor S—s »studier». Måhända innebär bristen i de utkomna delarna på det för ett arbete af ifrågavarande kynne så önskliga, ja nödiga sakregistret ett löfte härom.

Svear och Götar under folkvandringstiden.

Af

Knut Stjerna.

I de fall, då bevis på grund af framställningens knapphet här icke kunnat lämnas, återfinnas de i *Hjälmar och Svärd i Beovulf* i Studier tillägnade Oscar Montelius, *Vendel och Vendelkråka* i Arkiv för Nordisk Filologi, *Arkeologiska anteckningar till Beovulf* i Vitterhetsakademiens månadsblad, *Bidrag till Bornholms befolkningshistoria under järnåldern* i Antiquarisk Tidskrift för Sverige samt i ännu under arbete varande afhandlingar, bland dem Bidrag till Ölands befolkningshistoria under järnåldern, »Fasta fornlemningar» i Beovulf. Citat och polemik har jag i här föreliggande allmänt hållna uppsats sökt undvika. Den framträder således snarast med karaktären af ett sammanfattande program.

Det står sedan länge fast, att de skildringar af nordbors fejder, som förekomma i den fornangelsaxiska dikten Beovulf, återspegla förhållanden, som existerat i Norden under folkvandringstiden. Allt som forskningen lyckas ur den senare nordiska poesien afskilja äldre och yngre delar, upptäcker den, att folkvandringstidens epik legat till grund för åtskilliga dikter, hvilka bevarats till oss under den form, de erhållit under vikingatiden eller senare. Men samtidigt med, att man försätter dessa dikters ursprung längre tillbaka i tiden, förlorar man i säkerhet vid bestämmandet af diktens karaktär och dess förhållande till den omgifvande verkligheten. Orsaken är den, att man för vikingatiden, till hvilken man förr, i saknad af längre tillbaka gående perspektiv, hänförde källorna till snart sagdt all äldre nordisk litteratur af tidigare och delvis äfven senare ursprung, ägde ett jämförelsevis mycket rikhaltigt

material, som belyste olika sidor och skiftningar af den nordiska kulturen, medan man däremot ännu står ganska tafatt, då det gäller tider, liggande före 800- och 900-talen.

Genom det fruktbara arbete, som, framför allt af svenska arkeologer, under senare tid nedlagts på kronologiseringen af nordiska fornsaker, ha vi dock nu erhållit en arkeologiskt taget ganska fyllig bild af folkvandringstiden i Norden liksom af de därpå följande skedena fram till vikingatiden. För dateringen af de nordiska dikternas ursprung ha vi härigenom fått en säker ledtråd. Men häraf följer, att de problem, som dikterna så att säga af sig själva uppställa, måste i många fall ses ur nya synpunkter, och att till dem sälla sig nya problem.

Vid en sammanställning af dikterna och de resultat, som vunnits af fornforskningen, är det främst af vikt att fastställa en allmänbild af de arkeologiska förhållandena under folkvandringstiden. Att enbart taga hänsyn till öfverensstämmelser mellan detaljer af fornsakernas former och yttranden i dikterna, eller till gemensamhet i lokal för arkeologiska fynd och för i dikten omtalade händelser kan lätt leda till förhastade slutsatser, då fornsaksformer, hvilka i något afseende påminna om hvarandra, eller samma lokal kunna spela en roll och följaktligen omtalas vid olika tidpunkter.

Före den egentliga folkvandringstidens början, således före tiden omkring år 400, ha de danska öarna under ett par århundraden utgjort den utan jämförelse rikaste och viktigaste delen af Skandinavien. Befolkningen på dessa öar har då stått i en mycket liflig förbindelse med Söderns kultur och under denna tid successivt upptagit en hel följd af nya kulturelement, hvilka hastigt fortplantats därifrån till öfriga delar af Skandinavien. Mot slutet af 300-talet upphör detta förhållande, och större vikt faller på det östliga Skandinavien. Särskildt de båda stora Östersjö-öarna Öland och Gottland bli under följande tid, om man tager hänsyn till samtliga arkeologiska förhållanden, mera än jämbördiga med de danska öarna. Detta förhållande står i samband därmed, att de gamla förbindelserna utefter Elbe aftogo, och att i stället nya och mycket betydande knötos utefter Weichsellinjen.

Redan århundraden före Kr. f. har från det östra Skandinavien en serie af utvandringar utgått till den kontinentala Östersjökusten öster om Oder. Dessa utvandrare bildade tillsammans med de kvarblifna skandinaverna en etnisk enhet — östgermanerna.

Fornsaker och äfven begrafningsskicket visa, att de skandinaviska och kontinentala östgermanerna fortforo att stå i förbindelse med hvarandra. Långt före 200-talets början ha stora skaror af de kontinentala östgermanerna ryekt ned till södra Ryssland och besatt delar af Svarta hafvets nordliga knst. Under 200-talet och vid tiden omkring år 300 affolkas länderna mellan nedre Oder och Weichseln, och de utvandrande draga sina fränder i söder till hjälp vid deras angrepp mot det romerska kejsarriket. De närmast boende skandinaviska östgermanerna blefvo, ehuru ej i lika hög grad, gripna af samma rörelse. För Bornholms räkning kan man uppvisa, hursom den öfvervägande delen af befolkningen följde sina bortdragande fränder mot söder, och samma förhållande torde, om ock i mindre utsträckning, hafva ägt rum med befolkningen på Öland och Gottland samt i södra Skandinavien öfver hufvud taget.

Vid tiden omkring år 400 väger i den långa fejden mellan romare och östgermaner vågskålen öfver till de senares fördel, och det eua efter det andra af de olika östgermanska folken tager nu i besittning romerska länder vid Donau, Rhen och Medelhafvet. Äfven under dessa strider strömma förstärkningar till hjälp från det skandinaviska hemlandet. Fornsakstyper, tillhörande tiden mellan omkring år 400 och omkring år 550, hvilkas tidigare utvecklingsfaser tillhöra Skandinavien, visa sig i senare former söder ut.

Ett gemensamt drag hos de östgermanska höfdingarne är deras benägenhet att samla guld i oerhörda massor, hvilka döljas i skyddade skattkammare. Minnet af dessa väldiga skatter har bevarat sig i historien såväl som i dikten; vi lära genom den förra känna östgoternas, västgoternas och vandalerernas, genom den senare östgoternas och burgunderernas skatter, hvilka senare tvifvelsutän lik-som de öfriga haft sin motsvarighet i verkligheten.

De östgermanska rikena häfda sin existens och sin makt till 500-talets midt. Redan dessförinnan ha dock tvenne af dem, först herulernas, sedan burgundernas, gått under; därefter falla vandalerernas och östgoternas, och det är endast de af Pyreneerna och hafvet skyddade västgoterna, som framgent lyckas bibehålla sig.

Vandringarna från Skandinavien mot söder ha således varit ungefär från 300-talets början till 500-talets midt. Af dessa 250 år har det första århundradet upptagits af våldsamma fejder. De senare hundrafemtio åren ha för utvandrarne varit maktens och

guldsanlingens tid. Den återverkan, dessa vandringar ägt på Norden, ligger för närvarande tydligt för ögonen. Ehuru detaljforskningen ännu endast utförts i fråga om vissa punkter, äro dock hufvuddragen af bilden säkra.

Viktigaste följden af vandringarna är densamma för södra Skandinavien som för nordöstra Tyskland: folkminskningen. Från bronsålderns afslutning intill tiden omkring år 300 kan man på flera ställen i södra Skandinavien uppvisa, huru grafväljen i samma grafvälje fortgått orubbad, oeh antalet grafvar har under senare perioder ieke i afsevärd grad minskats. Efter omkring år 300 inträder en mycket afgjord minskning i grafantalet. Kända grafvar från närmast efterföljande tid kunna räknas till jämförelsevis få procent i förhållande till dem, man känner från den närmast föregående. De dittills fasta begrafningstraditionerna efterträdas af en fullkomlig förvirring. Upphörandet af de stora grafväljen kan ieke förklaras ensamt därigenom, att man antagit andra grafskiek. Denna förklaring skulle gälla i händelse vi endast hade att göra med spridda grafvar, men vi känna från tiderna före 300-talet grafvälje, hvartdera innehållande flera hundra, emellanåt öfver 1,000, grafvar, oeh dessa grafvälje fortsätta sedermera ej i samma proportion. För sydvästra Skandinavien gäller det, att grafskieken efter denna tidpunkt i stort sedt i obetydlig grad äro uppvisade, från andra trakter af södra Skandinavien känner man, huru grafvar efter den nämnda tidpunkten varit beskaffade. Det starkt sjunkande antalet grafvar oeh fornsaker visar den fortgående folkminskningen. Tidpunkten för aftagandet är — såsom naturligt — ieke för alla dessa områden densamma. De sagda skandinaviska stammarna tillhörde olika af de i Södern kämpande östgermanska folken, oeh tillförandet af förstärkningar från Norden stod i förbindelse med de sydliga frändernas skiftande öden.

Folkminskningen utgör bildens negativa sida. Den har en ieke mindre betydande positiv.

I utbyte mot förstärkningarna lämnade de sydliga fränderna den enda egendom, som var möjlig att transportera, guld. En jämförelse, som naturligtvis i många punkter ieke träffar, lämnas af våra dagars emigranter. Gullet var dels myntadt, dels oeh i vida högre grad omyntadt. Med tiden omkring år 400, efter germanernas första stora segrar, inbryter oekså den guldrikaste perioden i Skandinavien förhistoria. De guldförråd, som uppgrävas

ur den sydsandinaviska jorden, äro att sammanställa med de visserligen ofantligt mycket större skatter, hvilka, såsom nyss omtalades, hopades af de östgermanska furstarne i Södern. Vid 500-talets midt, då de östgermanska rikena gå under, upphör guldimporten till Norden.

Det var genom sin krigiska duglighet, germanerna lyekades besegra romarriket. De krig, som fördes i södern, bestodo lika mycket i belägringar som i verkliga drabbningar, och germanerna lärde känna betydelsen af en rationell befästningskonst. Kämpagrafvarna på Gottland, vid hvilkas uppförande i högre grad än vid tidigare byggnader å ön hänsyn tagits till försvaret, äro byggda under 200-talet och senare. Huruvida äfven borgarna på Öland härstamma från samma period, är ännu osäkert, ehuru arkeologiska fynd gifva antydningar därom. Något skäl att hänföra dem till järnålderns afslutning finnes ej. Denna art af befästningar tillhör, såvidt vi känna, endast det östliga Skandinavien. Detsamma gäller om det myntade guldet, af hvilket den vida öfvervägande delen är funnet på Gottland, Öland och Bornholm, hvaremot det omynnade guldet synes vara jämnare fördeladt. Här af framgår, att östra Skandinavien spelat en mycket betydande roll, hvartill orsaken måste sökas däri, att förbindelsen med Söderns germaner hufvudsakligen gått öfver Weichseln. Forsakerna på Gottland, Öland och Bornholm visa också ett det starkaste inflytande från trakterna söder om Weichselns källor.

Utvandringarna hafva således i dubbel måtto återverkat på Skandinavien. Å ena sidan ha de medfört en stark folkminskning, å den andra kännedomen om sydländska kulturförhållanden och en ökad rikedom. Men härvid är att märka, att de arkeologiska motsvarigheterna till dessa förhållanden endast röra södra Skandinavien. Grafföljden fortfar i Norge orubbad äfven under denna tid liksom tidigare, och af de mera spridda fynden från Norrland att döma synes här samma förhållande äga rum. Myntadt guld under tiden efter omkring år 400 tillhör de största sällsyntheter i Norge och det nordliga Sverige. Äfven i fråga om omynadt guld i tækor, ringar etc. stå dessa trakter mycket tillbaka för södra Skandinavien. Stenbyggnader af karaktär som nämnts äro icke kända i norra Skandinavien.

I Skandinavien existerar sålunda under dessa 150 år en skarp motsats mellan Norden och Södern, hvarvid gränsen faller *unge-*

färligen vid de stora sjöarna från Vänern till Mälaren. Gränsen har dock af naturliga skäl varit flytande, så att vissa landsträcker, t. ex. Västergötland, synas hafva intagit en mellanställning. Söder om denna gräns satt en jämförelsevis fåtalig, af täta utvandringar försvagad befolkning, hvilken stod i förbindelse med Europas mäktigaste riken, starkt influerad af sydländsk kultur, därtill i besittning af stora rikedomar. Norr om samma gräns befunno sig nordiska folkstammar med svag eller ingen förbindelse med Södern, oförminskad till antalet och om icke fattig, så i saknad af andra förvärfskällor än de dittills ordinära. Skandinavien företer sålunda vid denna tid en bild i miniatyr af Västeuropa vid folkvandringarnas början; söderut rikedomar, hög kultur och svag försvarsförmåga, norrut en obetydlig förbättring af den sedvanliga ringheten i materiella villkor, mindre hög kultur och stark angreppsförmåga.

Följden blir i båda fallen likartad. De talrikare och fattigare folkstammarna i norr ryeka mot söder och göra sig till herrar öfver den fåtaligare men rikare sydliga befolkningens område.

Minst klara äro förhållandena i de trakter, som senare sammanslötos till det danska konungariket. De från någon svensk bygd framryekande danerna äro under 400-talet redan i besittning af Skåne och bekämpa omkring år 500 under sin framryekning mot väster bardernas folk.

Tydligare äro förhållandena i den östra delen af det sydskanadinaviska området, Södermanland, Östergötland, Gottland, Öland, Blekinge och Bornholm. I hela detta område afbrytes senast omkring 500-talets midt, samtidigt med guldströmmens upphörande, utvecklingen af de gamla fornsakstyperna, och de ersättas af typer, hvilka utvecklat sig norr om den sagda gränslinjen. Med särskild tydlighet kan detta uppvisas i fråga om de arkeologiskt mest betydande landsdelarna, Gottland, Öland och Bornholm. På Bornholm rör diskordansen samtliga arkeologiska företeelser, kultplatser, graffält, grafföljd, fornsaker, förbindelser och äfven ortnamnen, på Gottland och Öland utom fornsakerna äfven förbindelserna och sannolikt graffälten, på Gottland och troligen äfven på Öland befästningskonsten.

Allt detta gifver vid handen, att under 500-talets förra del de gamla traditionerna i södra Skandinavien blifvit våldsamt och fullständigt afbrutna, och att det varit de i norr bofasta folkstammarna, som åstadkommit brytningen.

Dessa nordliga folkstammar ha intill denna tidpunkt icke framträdt i historien, och särskildt de östligare bland dem, de som bodde vid Mälaren, Ålands haf och Bottniska viken, ha under järnåldern före folkvandringstiden spelat en jämförelsevis obetydlig roll. Angreppet mot söder framtingar en koncentration — i Uppland, — oeh från och med 500-talet och till den förhistoriska tidens slut efterträdes den dittills rådande torftigheten i fynd af en öfverströmmande rikedom. Prototyperna för de fornsaksformer, som sedan bli de rådande i östra och södra Skandinavien, finnas dock icke endast i Uppland utan äfven i Norrland. Den från norr till söder genom Uppland gående färdevägen utefter Temnare-, Vendel- och Fyrisåarne samt de östligaste Mälarflikarna blir därför den mest betydande, oeh det är här de största oeh viktigaste fynden — vid Vendel, Uppsala, Ultuna, Håga, Tuna, Håggeby (Björkö) — blifvit gjorda, liksom det är här eentrum för religion oeh statsbildning uppstår. Denna plötsligt uppväxande rikedom har sin förklaring i det segerrika utbredandet af svearnes välde öfver de sydligare, guldrika landsändarna. Det var genom undergången af götarnes själfständighet, denna svearnes stora ställning köptes. Götarnes nederlag är således den stora tilldragelse, i hvilken folkvandringstidens skakningar för Skandinaviens räkning resulterar.

Folkkriget mellan svear oeh götar oeh de senares underkufvande saknar känd motsvarighet från föregående tider på den skandinaviska halfön. Götarne voro af gammalt ett betydande folk, det stod i frändskapsförhållande oeh förbindelse med de mäktiga världena i Södern. Det är ej otänkbart, att de med dem äfven voro politiskt förbundna. Östgoter oeh västgoter utkämpade under 500-talets första årtionde en hård strid med de västgermanska frankerna, oeh dessa angrepos, sedan deras konung Teuderic dött (511), sjövägen af götarnes konung. Fred mellan frankerna oeh goterna synes ej hafva blifvit slutet, oeh ett årtionde senare uppblössade kampen på nytt. Götarne kunde bjuda svearne ett dess starkare motstånd, som denna förbindelse med Söderns germaner tillförde dem rikedom oeh en, troligen äfven i militäriskt häseende, högre kultur. Nederlaget har sålunda med all säkerhet föregått af bittra strider.

Platsen för dessa strider är bestämd genom lögten af götarnes hufvudland, äfven om det är tydligt, att, sedan detta intagits, kampen därmed icke var slutligen afgjord. Såsom ofvan nämnts, var

det från 300-talets slut och fram till början af 500-talet öfver de stora Östersjö-öarna, som förbindelserna från germanerna i söder träffade Skandinavien. Af dessa öar var Öland den viktigaste. Å Öland har man funnit ett större antal myntadt guld från 400-talet än i öfriga trakter af Skandinavien. Härtill komma guldfynd, ett rikt förråd af fornsaker af en delvis själfständig utveckling, somliga af stor dyrbarhet och skönhet. Härstamma äfven de stora borgarna från denna tid, äger Öland ett stort försteg framför hela det öfriga Skandinavien. Genom sitt läge erbjöd Öland stora fördelar. Omgifvet af vatten på alla sidor ägde det bekväma förbindelser åt olika håll, samtidigt som det låg omedelbart intill det götiska fastlandet och af de götiska områdena låg närmast mynningarna af Weichselfloden, utmed hvilken den viktiga förbindelsen med Södern löpte. Mot denna ö, rik på skatter och jarlaborgar, den viktigaste delen af götarnes område, har svearne riktat sitt första anfall. Omkring eller omedelbart före år 500 upphör alldeles plötsligt guldströmmen och samtidigt utvecklingen af de inhemska fornsakstyperna. Katastrofen måste således ha inträffat vid denna tid. På Gottland och Bornholm följer den omkring ett halft århundrade senare. Omedelbart efter Ölands förlust öfvergår till Gottland för en kort tid förbindelsen med Södern. Bornholm har aldrig varit en götisk ö, men den delar icke förty öde med den öfriga delen af det sydöstra Skandinavien.

Folkvandringsepoken var i Norden som i Södern de oanade rikedomarnas, de stora bragdernas och hvälfningarnas tid. I Södern bragte de skakande tilldragelserna med sig skaror af hjältesånger, hvilka under en fortgående förvandling och ständiga kontaminationer sammanslötos till vidlyftiga dikteyklar, hvilka ännu efter flera hundra år sjöngos och omdiktades på kontinentens fursteborgar. Bevarade rester af folkvandringstidens skulptur visa, att de nordiska stammarna icke stodo efter sina sydliga fränder i human kultur, och att här som där dikt och saga gäfvo konstnären stoff till hans skildringar. Här uppe liksom i Södern väckte stridernas och rikedomarnas oerhörda proportioner dikten till lif.

De folk, som deltog i dessa allt omskakande fejder voro svear, göter, daner och barder. Om svearnes hjältedikt gifvas oss säkra upplysningar endast af bevarade fragment ur deras skulptur, om de underkufvade bardernas känna vi intet, om götarnes och danernas flyta källorna desto rikligare. För götarnes räkning äga

vi liksom för svearnes arkeologiska, för götarnes och danernas äfven högst betydande litterära minnesmärken.

De nordiska sångerna blefvo aldrig komponerade till enhetliga större dikter eller till dikteyklar, och de historiska traditionerna från folkvandringstiden måste därför uppletas från skilda håll i litteraturen. Närmast den historiska verkligheten står Beovulf, aflägsnare samt öfvervuxna med tillsatser från yngre historia och af främmande sagomotiv äro traditionerna, sådana de föreligga i nordiska uppteekningar: den poetiska eddan, *Sköldungasagan, Saxo, Ynglingasagan etc. Forskningen har redan delvis visat, att det i dessa uppteekningar är kring folkvandringstidens hjältar, som senare stoff från saga och historia samlats, i det att de äldsta sångerna, som stått den historiska verkligheten nära, varit nog populära att uppsuga nytillförda motiver, genom hvilkas sammanställande emellertid verklighetstroheten i skildringen alltmåra förvanskades.

För att bedöma förhållandet mellan dikt och verklighet, och sålunda söka fastställa, hvilka händelser som framkallat de ursprungliga sångerna, måste vi utgå från arkeologiska fakta, af hvilka jag för folkvandringstidens räkning ofvan skisserat de allmänna hufvuddragen. Man bör kunna vara förvissad, att den ursprungliga dikten här liksom i Södern skildrade de samtida tilldragelserna.

I de nämnda uppteekningarna spela städse svearne en betydande roll, hvilket ju äfven stämmer därmed, att svearne under folkvandringstiden äro det framrykande och eröfrande folket. Att detta icke framträder i dikten, beror däraf, att sångerna diktats af svearnes motståndare, af daner och götar.

I fråga om Beovulf är detta utan vidare gifvet. Dikten följer ständigt geaternas öden, och svearne uppträda där endast för så vidt de stå i relation till geaterna.

Äfven i Ynglingasagan äro händelserna skildrade ur fientlig ståndpunkt. Jag uppräknar här i korthet striderna, som omtalas i Ynglingasagan efter de mytiska konungarne och med förbigående af de inre brödrastriderna: Hoglek, svearnes konung, kämpar mot Hake och Hagbard, Hnglek faller och svearne besegras (XXV), Erik och Jorund, svearnes konungar, angripa med öfvermäktiga stridskrafter Hake, Erik faller, Jorund och svearne fly, Hake segrar döende (XXVII), Erik och Jorund, svearnes konungar, angripa på dansk mark hålogernas konung Gudlög, besegra och hänga honom (XXVI),

men Jorund angripes senare på dansk mark af Gudlögs son, besegras och blir hängd (XXVIII), Ane, svearnes konung, angripes af Halfdan, danernas konung, besegras och flyr, efter Halfdans död återkommer Ane, angripes af danernas konungs son, Ale, besegras och flyr (XXIX), Egil, svearnes konung, angripes af en träl, besegras och flyr, återvänder med danskt manskap, besegrar trälen och hans svear (XXX), Ottar, svearnes konung, angriper danerna, blir besegrad och skymfligt dödad (XXXI), Adils, Svearnes konung, härjar i Saxland (XXXII), angripes sedan af danernas konung och besegras, uppsökes af Rolf, danernas konung, för hvilken han lägger försåt, men blir narrad, och Rolf indkommer (XXXIII), Östen, svearnes konung, angripes af Sölve, konung i Jylland, besegras och dödas, efterträdes af Sölve, som bringas om lifvet genom svek af svearne (XXXV), Ingvar, svearnes konung, angriper esterna, stupar (XXXVI), men hämnas af sonen Anund, svearnes konung (XXXVII), Ingjald, svearnes konung, ombringar genom en serie af svek en rad af konungar i Svea- och Götaland, men faller för Ivar (från Skåne) (XXXVIII—XLIV).

Men har alltid i Ynglingasagans primärkälla velat se ett svearnes stamkväde. Först och främst är denna uppräknig af konungar såsom ett verkligt kväde alldeles enastående, och det är i och för sig orimligt, att den primitiva epiken, hvilken alltid utvecklat sig på helt annat sätt och med ett helt annat mål än uppgörandet af en dylik torr konungakatalog, i detta fall skulle böjt sig efter konstruktiva regler.

Lika orimligt är, att det skulle varit bland svearne ett dylikt kväde diktats. Det innehåller för svearne idel nederlag. I ett af de få fall, då en seger vunnits, af bröderna Erik och Jorund, mot Gudlög, faller hämnden genast tillbaka på svearne, och svearnes konung undergår samma död, som de förnt beredt Gudlög. Vid andra tillfällen, då det synes, som om svearne verkligen vunnit, såsom Erik och Jorund mot Hake, Adils mot Rolf, svearne mot Sölve, Ingjald mot Granmar och Hjorvard, följer berättelsen med sympati den besegrade parten. Antingen äro i själfva verket svearne förut besegrade (af Hake), eller narras de af sin egen girighet och motståndarens slughet (af Rolf), eller oek beror segern af svek och midingsdåd (mot Sölve, Granmar och Hjorvard).

Det kan icke ha varit svearne, som besjngit, huru efter deras konungs fall motståndarne hånande skiekat dem en träkråka med

besked, att mera var deras konung icke värd (förut anmärkt af Bugge), huru de ständigt oeh jämt, emellanåt med öfverlägsna härar, lidit nederlag, huru de velat lägga försåt för en främmande konung, men låtit narra sig af sin girighet att låta honom slippa oskadd undan, huru deras konung, om han får segern, vinner den ej i öppen strid utan genom löftesbrott oeh försåt. Ingenstädes i världen träffa vi en folklig diktning, som på detta sätt onpphörligt återupprepar motivet om det diktande folkets egen underlägsenhet i stridsdaglighet under de närmaste grannfolken, oeh som söker be-mantla segrarna genom att förklara dem som verk af förräderi.

Men då det är alldeles omöjligt, att Ynglingasagan — den tidigare konungalängden står utanför dessa strider — diktats af svear, blir den närmaste frågan: Hvilken nation tillhörde den miljö, som gifvit sagan den form, i hvilken den förelåg för dess af oss bekanta bearbetare? Den sammanträngda öfversikt, jag nyss lämnade af dess innehåll, ger därpå ett otvetydigt svar. Svearne segra mot saxar oeh ester, men mot danerna ligga de alltid under. Antingen, oeh oftast, är segraren en dansk konung eller oek en sveakung, men med danskt manskap. Sådan Ynglingasagan från oeh med Ane till oeh med Ingjalds fall här föreligger, äger den karaktären af en uppräknig af danska bedrifter, utförda mot svearne.

Det är emellertid icke i Danmark, denna »saga» utbildats. Såsom Bugge visat oeh efter honom Schüek ytterligare klargjort, har Ynglingatal, som utgjort den egentliga hufvudstommen för Snorres framställning, diktats under 900-talets 3:dje kvartsekel i Britannien. Här fanns en dansk publik med traditioner från hemlandet. Af dessa traditioner har då Ynglingatals skald vid dik-tandet af sitt ärekväde upptagit till poetisk behandling endast dem, som angingo striderna med svearne, oeh han har på så sätt ur folklig, men mot svearne fentlig diktning sammansatt sin om sveakonungarne handlande lärda dikt, hvilken sedan begagnades som grundval för inledningen till den norska (oeh svenska) riks-historien. Personligen har han således endast öst nr skandinavisk källa.

Men härmed är icke sagdt, att alla dessa traditioner voro ursprungligen danska. Jämföra vi de traditioner, som vi känna från Ynglingasagan med dem, som upptecknats af Svend Aagessön oeh Saxo, finna vi, att öfverensstämmelserna äro mycket svaga, oeh att

Saxo, hvilken flitigt som väl ingen samlade danska sägner, intet känner om flera af de strider, i hvilka Ynglingatals danskar öfvervåldigat svenskarne. En af Olrik utarbetad lista öfver svenska konungar ur Saxos danska historia ger oss från början till slut andra namn än Ynglingasagans. Hade Saxo känt — och det vill väl ungefär säga detsamma, som om man säger, hade man i Danmark känt — denna skara af danska segrar öfver svearne, hade Saxo säkert icke underlåtit att infoga dem i sin historia.

Då Ynglingatal diktades i Britannien, hade danskarne redan sedan ett hundratal år gjort sig hemmastadda i landet, och de kunde då ej gärna hafva mndgått att lära känna de där florerande poetiska traditionerna eller med andra ord de lefvande angelsaxiska hjältedikterna. Nu funnos bland dessa dikter hela serier, som handlade om just danskarne själfva samt om svearne och om svearnes strider med geaterna. För dessa nykomna danskar, af hvilka en stor part utgjordes af jutar, och som själfva hade i frisk erinran de ständiga och svåra striderna med svearne, var geaternas nationalitet klar. De uppträdde i dikterna som förbundna med danskarne och som oförsonliga fiender till svearne. Tydningen af geatas såsom jutar var således fullkomligt naturlig.

Huru fördanskad den angelsaxiska traditionen blifvit vid den tid, då den omhändertogs af den skandinaviske ärediktaren, framgår af växlingen i användandet af daner och jutar, i fall, då den angelsaxiska källa, ur hvilken hans föregångare öst, tydligen haft geater. I verserna om Ottar äro svearnes fiender »daner», i verserna om Östen »jutar». Detsamma gäller betecknandet af svearnes konungar med ömsevis Skilfingar, enligt den äldre angelsaxiska traditionen, och Ynglingar, enligt den nordiska vikingatidens. I verserna om Egil kallas sveakonungen Skilfing, i verserna om Adils och Ingjald Yngling. Tydningen geater=jutar har äfven fört med sig, att händelsernas skådeplats ofta blifvit Jylland, hvilket låg nära till hands särskildt i händelse ortnamn, liknande de jylländska förelegat i de ursprungliga angelsaxiska dikterna, i prosan om Jorunds och Eriks seger, i verserna om Jorunds fall, i prosan och verserna om Ottar. Det »Öland», som omtalats i den angelsaxiska källan, fördanskas till Frodes Öland (Själland) i Ynglingasagan i verserna om Ottar. Den ombildning, de angelsaxiska traditionerna undergått, förklarar, huru åtskilliga drag kunnat så fullständigt förvanskas. Så införes geaten Hygilae såsom konung i Svealand,

medan annars så många geatiska bragder bli danska. Men konung Huglek led också enligt en dansk tradition ett afgörande nederlag mot tvenne »sjökonungar».

Jämte dessa fördanskade angelsaxiska traditioner har också skaldestyckets författare och dess bearbetare begagnat ursprungligen danska och möjligen äfven norröna traditioner, men dessa, i hvilka emellanåt samma danska konungar uppträdde, som de, hvilka förekommo i de angelsaxiska dikterna, hade vid tidpunkten för kvädets författande sammansmält med dem, som danskarne lärde känna i Britannien. — Gången blir sålunda denna: Vid 800-talets midt förelågo i Britannien serier af dikter, hvilka afhandlade strider mellan svear, daner, geater (och barder). Då danskarne, bland dem jutar, komma till Britannien, medföra de en inhemsk dansk sagoskatt, hviken rör sig om danska strider, bl. a. med svearne. Under de närmaste hundra åren tillväxer denna danska sagoskatt i Britannien med de traditioner om danska och geatiska, af dem fattade som jutska, strider, som danskarne lärt känna genom infödingarna i landet. En skandinavisk skald, som vistas i Britannien, får till uppgift att dikta ett kväde om svearnes framfarna konungar. Han upptager då af till hands befintliga danska dikter och berättelser alla uppgifter, som angå svearnes konungar, och han sammanställer dem till en stor genealogisk dikt.

Detta resultat gifver oss en fast kronologisk hållpunkt. De dikter om skandinaviska förhållanden, hvilka förekomma i den likaledes angelsaxiska sångeykeln Beovulf, äro före 600-talets midt öfverförda till angelsaxiska. Det finnes ingen anledning att antaga, att nordiska dikter senare än denna tidpunkt men tidigare än vikingatiden öfverflyttats till Britannien. Följaktligen härstamma äfven de äldsta angelsaxiska källorna till partier af Ynglingasagan från tiden före midten af 600-talet.

Vi kunna doek nu betydligt närmare fastställa tidpunkten för de här uppträdande personerna. Jämföra vi motiven för de angelsaxiska källorna till Ynglingasagan och för sångerna i Beovulf, finna vi dels öfverensstämmelser, dels identitet. Anes samtida Halfdan i Danmark omtalas äfven i Beovulf, Ottar är till namnet identisk med Beovulfs Othere, Huglek med Hygilac, Ottars kamp mot danerna i Vendel är identisk med svearnes och geaternas stora strid i Svealand i Beovulf, Adils är identisk med Eadgils, Helge med Halga, Hrodulf med Rolf krake, Onela med Ale. Det

förekommer i Ynglingasagan flera antydningar om svearnes förhållanden, än hvad den angelsaxiske skalden lyekats inpressa i Beovulf. Men detta är gifvet däraf, att problemet för Ynglingatals författare var att uppsöka så mycket som möjligt af hvad som kunde gifva stoff till hans dikt, hvilket däremot på intet sätt förelåg för skildraren af Beovulfs öden. Det mesta af hvad Ynglingasagan har att berätta om den grupp af sveakonungar, hvilkas namn sinsemellan alliterera med begynnelsevokal, faller dessutom till tiden efter Beovulfs fall, hvarned den angelsaxiska dikten slutar. De angelsaxiska dikter, som kunnat föreligga, omtalande de senare sveakonungarne, har det för den skull icke varit möjligt att upptaga i Beovulf, hvilket sålunda icke visar, att de icke existerat. I Beovulf föreligger en serie af sånger om nordiska förhållanden, hvartill komma talrika allusioner om kännedomen om yngre händelser, såsom om den senare ofriden mellan Hrodulf och hans kungliga kusiner samt mellan barder och daner, den slutliga kampen mellan svear och geater, hvilka förutsättas bekanta för publiken. Vissa af händelserna såsom kampen i Korpskogen, striden mellan Beovulf och hafsvarginnan, föreligga dessutom i olika versioner, som således ha tillhört ursprungligen från hvarandra skilda dikter. Det är häraf tydligt, att de sånger, som influtit i Beovulf, endast utgjort en ringa del af den diktskatt med nordiska motiv, som under 500-talet och 600-talets förra del varit gängse bland angelsaxarne. De i Beovulfssångerna skildrade händelserna hafva omskrifvit verkligheten från den nordiska folkvandringstiden. De med dem öfverensstämmande delarna af Ynglingasagan skildra med säkerhet, de öfverskjutande delarna till och med lugjald med största sannolikhet samma tid.

Det är en gifven sak, att dessa dikter ursprungligen icke kunnat hafva diktats af angelsaxarne, att de i sin ursprungliga form hafva diktats i Norden bland folkstammar, som själfva utkämpade de stora strider, hvilka sägnerna hade att förhålliga. Närmaste frågan blir då: hvilken eller hvilka af de nordiska folkstammarna hafva diktat de sånger, som senare öfverförts till Britannien?

Hvad angår den stora majoriteten af Beovulfssångerna, torde någon tvekan härutinnan vara oberättigad. Beovulf själf framställes som geatisk hjälte. Efter en obetydlig ungdom — askepjeskmotivet — utför han sedermera stora bragder, bland hvilka

de mest märkvärdiga bland ett främmande folk. Detta drag är ingalunda ovanligt. Bragden förstoras och vinner i popularitet, då den utföres bland ett främmande folk, hvilket ju i hög grad bidrager att öfverflytta en del af hjältens ära på det folk, hvarifrån han utgått. Slutligen faller Beovulf i en kamp för geaternas väl. I de inflätade skildringarna af striden mellan svearne och geaterna är ståndpunkten alltid geaternas, liksom äfven i skildringarna af öfverfallet på frankerna. Det är i de förra geaternas ångest, då de inneslutas af svearne, som omtalas, det är geaterna som hem-bära segern, och det är en geatisk hjälte, som vinner »prinsessan och halfva konungariket». De inre skälen tala således afgjordt för att tillerkänna geaterna rätten som sångernas upphofsmän.

Men bland Beovulfssångerna förekomma äfven dikter af annat ursprung. »Vi sporde danernas folkkonungars ära från flydda tider» lyder anslaget till dikten, och den följes af en inledning, som blott skildrar danernas öden. Det stolta anslaget är för dikten alldeles icke passande, ty det blir om geaternas, icke danernas, ära och bedrifter, som dikten handlar. Inledningen synes sålunda snarast stamma ur en ursprungligen dansk källa, liksom det gifves några smärre partier i dikten, som angifva bekantskapen med danska sånger.

Angelsaxarnes del i Beovulfsdikten ligger först och främst i kompositionen. Men därjämte äro vissa delar tydligt märkta genom angelsaxisk öfverarbetning. I första hand gäller detta skildringen af drakkampen, hvarest arkeologiska monument af omväxlande skandinavisk och angelsaxisk natur omtalas, liksom man äfven i fråga om språket funnit en bestämd skillnad mellan denna del och de öfriga, af angelsaxisk åskådning icke präglade partierna af dikten.

Ehuru hufvudparten af de ursprungliga sångerna, äfven för så vidt de röra Beovulfs person, före sin kemiska förening till den nu föreliggande hjältedikten, måste betraktas som geatisk, följer icke häraf, att det öfriga Skandinavien icke tagit del i Beovulfsgestaltens poetiska utbildning. Bilder, erinrande om den rustade varginnan, mot hvilken Beovulf kämpar, finnas från Norge, Öland och Norra Tyskland, sådana, erinrande om striden mot draken (i diktens äldre nordiska form), i stridens tidigare moment från Uppland och Öland, i dess slutmoment från Uppland, Gottland och Bornholm, sådana, hvilka framställa en kamp mot tvenne odjur, samt digt bl. a. från Öland, den jutska halföns sydligaste del och norra

Frankrike. Det har icke undersökts, hurvida något af de på kontinenten föreliggande monumenten kan vara af nordiskt ursprung. Härtill kommer, att själfva namnet på hjälten icke förekommer ensamt bland geaterna utan äfven återkommer som be-teekning för en dansk konung, hvilken tydligen inskjutits i den annars med homogen namnbildning utrustade danska konunga-ätten.

Det synes häraf, som om samma sagobedrifter i mer eller mindre liknande form besjungs i olika trakter af Norden. Lik-som hjälten förmodligen bland svear och daner räknats till deras respektive folkstammar, så har han bland geaterna blifvit geat, slutligen äfven geatisk konung. De populära sångerna om denne hufvudhjälte ha kontaminerats med geaternas älsklingsånger om deras bedrifter under folkvandringstiden. Oaktadt sammanväxningen af dessa sånger fortgått, har förbindelsen — vi kunna ur historiografisk synpunkt säga lyekligtvis — aldrig blifvit fullt intim. Några betydande historiska bedrifter utför icke denne geatiska hufvudhjelte.

Enligt denna uppfattning ha således vissa bedrifter, som skildras i Beovulf, tidigare besjungs öfver stora delar af Norden. Sån-gerna ha bland geaterna kombinerats med deras egna historiska sånger från folkvandringstiden. De geatiska sångerna ha jämte åtskilliga danska, härstammande från samma tid, öfverförts till Britan-nien, där de ytterligare sammankomponerats. I Beovulf, Fins-burgfragmentet och Ynglingasagan föreligga sångerna fixerade i för oss känd form. Förutom dessa sånger af hufvudsakligen geatiskt ursprung äga vi i Saxo återgifna högnordiska och geatiska samt hufvudsakligen danska traditioner från samma tid, hvartill knyta sig de af äfvenledes närmast skandinaviskt ursprung i Eddorna, *Sköldungasagan, Rolfs saga etc.

Föremålet för skildringarna i de historiska partierna af Beovulf liksom i de historiserande omskrifningarna af de skandinaviska sångerna utgöres af strider mellan konungarne för de olika folk-stammarna och mellan konungalusens medlemmar inbördes. De händelser, som bildat den verkliga bakgrunden, hafva tilldragit sig under 400-talet och 500-talets förra del. Då detta är tiden för svearnes segerrika framträngande mot söder, måste det vara berättelserna om de strider, under hvilka denna gradvisa eröfring utförts, som — visserligen från fiendens ståndpunkt — återgifvits i

de ursprungliga sångerna. Då äro äfven striderna mellan »folk-konungarne» i verkligheten strider mellan folken, och detsamma gäller om striderna mellan medlemmarne af samma konungahus.

Dessa senare strider äro särskildt ägnade att belysa den politiska motsatsen mellan de olika nordiska folkstammarna. Då en gren eller en medlem af den kungliga ätten hos det ena folket kommit till korta i striden om konungadömet, vänder han sig till konungen öfver ett af granfolken och fortsätter med dennes bistånd den påbörjade striden. Så flyr en gren af Skilfingaätten, Veohstan-Viglaf, från svearne öfver till geaterna och användes sedan mot svearne, en medlem af den regerande grenen af Skilfingaätten (Eadgils) söker hos geaterna bistånd, och återvänder med en segrande geatisk här. I Beovulf anspelas på, att sköldungen Hredrie skall erhålla skydd bland geaterna undan troninkräktaren Hrodulf, och sköldungen Hereovard återvänder med götiskt eller svenskt manskap och faller samme konung Rolf. Denna »interventionsprincip» spåras sedermera långt ned i medeltiden — mest illustra exemplet gifves oss af Magnus Ladulås mot Waldemar — men en skillnad är, att geaterna då icke längre spela med i händelserna.

* * *

För att göra sammanställningen af de arkeologiska och de poetiska källorna verkligt fruktbringande är en lösning af den gamla stridsfrågan om geaternas nationalitet nödvändig. Till frågans besvarande gifva oss de arkeologiska dokumenten, såsom redan torde ha framgått, goda hållpunkter.

De arkeologiska förhållandena ge en bild af 400-talet såsom en tid, under hvilken de nordliga folkstammarna ryeka söderut, bemäktigande sig götarnes land, bland de första Öland och Blekinge, slutligen under 500-talet bland öfriga områdena Gottland. De skriftliga källorna visa samma århundrade såsom ytterst upprördt, fyllt af blodiga fejder mellan svear och geater. På de senares sida synas danerna närmast ställa sig, men de äro dock hufvudsakligen upptagna af sitt eget framträngande mot väster. Ännu konung Hrodgar har sitt säte i »Seedenig» (Skåne), en af hans närmaste efterträdare Rolf bygger Lejre på Själland och fortsätter segerrikt kampen mot barderna.

Det framgår af Ynglingasagan och Beovulf, att striden mellan svear och geater ieke utgjorts af någon enastående skarp fäktning utan fortsatte släktled efter släktled. Af svearnes konungar äro Ongentheov, (Ottar), Onela, Östen, Ingjald upptagna af denna strid, af geaternas Hædkyn, Hygilae, (Beovulf), och diktens avslutning anger stridens förnyade uppblossande. I de sånger, som bevarats i Beovulf, talas det blott om geatiska segrar. Men detta är lätt förklarligt. Dels äro dikterna själfva geaternas verk, och i serien af fäktningar erinrade naturligtvis konungahalleas barder helst om de ljusa punkterna, såsom ägnade till den ringutdelande konungens pris. Dels afbrytes dikten vid tiden för det afgörande nederlaget.

Det måste ha funnits ett reallt intresse, som burit denna lågvariga fejd. Det är svårt att tänka sig, hvarför svearnes konungar och exempelvis jutarnes gång efter annan skulle ha hemsökt just hvarandras af stora afstånd skilda länder. Däremot vore det helt naturligt, om svearne angrepe och underlade sig götarnes rika men proportionsvis svagt försvarade områden. Att så verkligen skedde och att det skedde just vid tiden omkring år 500 har nyss påpekats. Det är således enligt denna framställning de tidigare af dessa sammanstötningar, medan götarna ännu, stödda på sina sydliga fränder, bjödo ett kraftigt motstånd mot svearnes framträngande, som skildras i Beovulfssångerna och i de med dem parallella delarna af Ynglingasagan.

Af striderna är det särskildt en episod, som utgjort föremål för götarnes stolthet och som de behandlade i sånger, af hvilka ej mindre än tre versioner kommit till vår kännedom. Svearne ha börjat sina anfall mot götarna — de ville ej hålla frid vid Korp-skogen —. Götarnes båda unga konungar svara sedan med att själfva angripa. De ryeka in i Uppland, drifva sveakonungen allt längre mot norr, till dess han tvingas att göra halt vid ett af Skilfingarnes stamsäten, Vendel. Här i hjärtat af svearnes rike tillkämpa de sig segern och fälla svearnes konung. Striden, som bör ha varit ungefär samtidig med det, att goterna i Södern segrande tillbakavisat frankernas anlopp, skaffar götakonungen fria händer, och han företager nu angreppet mot goternas fiender frankerna i deras eget land, men denna färd slutar olyckligt. Konungen omkommer, och expeditionen misslyckas grundligt. Då sedermera vid ett för landet ödesdigert tillfälle götarna i förbigående erinras om, att de bland sina fiender äfven äga merovingerna, är

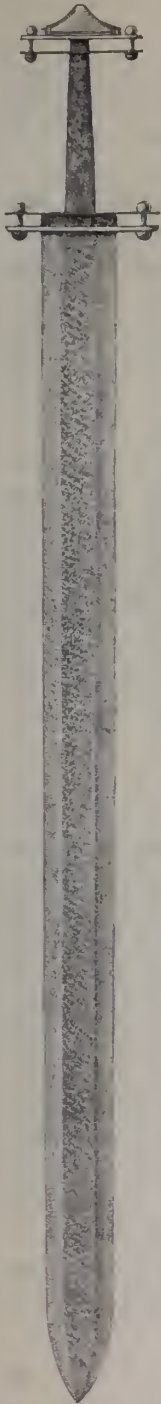

Fig. 1. Damaske-
radt svärd.

detta fullkomligt rättfärdigadt af den politiska konstellationen. Denna erinran faller sig naturligare för de mot frankerna fientliga goternas fränder i norr än för 500-talets innebyggare af den jutska halfön. För götarne betydde denna oseger inledningen till en serie af nederlag, som tillfogades dem af de öfvermäktiga svearne. Men under de följande olycks- slagen framstod allt klarare för dem minnet af den sista segern, de en gång vunnit mot den folkstam, som gjorde sig till herre i deras land.

Götarnes rike, som sträckte sig från Västerhafvet till Östersjön, ägde, såsom nämnts, i öster sin tyngdpunkt, och särskildt Öland har spelat en viktig roll. Detta öfverensstämmer äfven med framställningen i Beovulf. Till lands, vid Korpskogen, de stora gränsskogarna, föreföllo emellanåt fredsbrott. Men då svearne och götarne på allvar mäta sin styrka, sker det genom anfall sjöledes. Svearnes och götarnes konungar kallas också ständigt sjökonungar, ett epitêt, som icke kan hafva gifvits götarne efter insjöarna Vänern och Vättern. Då svear och götar angripa hvarandra öfverhafvet, öfver »vidan sjö», måste dessa uttryck beteckna ett haf, således Östersjön, det enda haf, hvaröfver färden kunde gå till svearnes länder. Götarnes flottor måste således hafva samlats vid Östergötlands och Ölands, eventuellt äfven Gotlands, kuster.

En antydning om Öland lämnar dikten själf i inledningen till drakkampen. Draken hade förhärjat leóda fästen eáland útan eorðveard þone, d. v. s. jarlarnas borgar, öland(-et) utantill, landets egor. I en fornordisk skildring af ett svärd heter det: eldi nóro eggjar útan görnar enu eitdropom innan fápar. Det här förekommande *útan* antyder, huru det angelsaxiska uttrycket bör fattas. Liksom eggarna af härdadt stål utgöra svärds klingans ytterdel, utgöres Ölandets ytterdel af eorðveard þone, motsatt leóda fästen. Uttrycket, liksom den här gjorda jämförelsen med svärdet, lämnar en god bild af Ölands konfiguration. Öfver de yttre fruktbara delarna af den lång-

smala ön (ealand utan), där bygden är belägen (eorðveard þone) höjer sig i midten Allvaret beströdt med jarlaborgar (leóða fästen). Äfven själfva beteckningen ealand liksom eyland i verserna om Ottar återgifva då Ölands verkliga namn.

Det nämnes i dikten, att geaternas konungaborg legat nära hafvet, samt att geaterna på jünmt ett dygn nådde från sitt hemland till sjöss till Danmark. Båda de geografiska bestämningarna passa in på Öland. Med ett fartyg af Nydamtyp bör man med god vind kunna ha hunnit från Ölands södra udde till Stenshufvud i Skåne på mycket kortare tid än ett dygn, hvilken tidslängd däremot erfordrats, om resan gällt någon längre bort belägen punkt på sydkusten af Skåne eller utgått från norra delen af Öland.

Beovulf förordnar, att hans grafhög skall uppkastas på Hrones næsse, d. ä. Hvalens näs. Detta skulle synas kunna tala emot Öland som geaternas hufvudland, då vattnen kring Öland icke äro fyllda af hvalar. Euellertid finnes å Öland (i Löts soeken) en udde med namnet Hvalsnäs, hvarest funnits och möjligen ännu finnas grafhögar från 400-talet. I närheten ligger Löts borg.

Veder-geátas kallas emellanåt folket oeh deras land Vederaland, Vedermeare. Äfven dessa epitet stämma med Ölands beskaffenhet. Den högre centrala delen af ön är en »vindmark», ännu i dag kantad af massor af väderkvarnar.

Under sin kappsinning med Breea föres Beovulf »on Finna land». En sägen om en sinning till Finland kan mycket lätt hafva uppkommit på Öland. Härtill kommer, att finnarne oeh deras land i de tidigare partierna af Ynglingasagan redan äro sagoomspunna, samt att fornsakerna visa, att under 500-talet en stark förbindelse ägt rum mellan de finska oeh de svenska Östersjökusterna. För Breea ligga däremot lokaliteterna västerut, naturligt nog för en dansk simmare. Af de båda simsägnerne, en dansk oeh en götisk, har hos götarnes uppstått en sägen om konkurrens mellan de båda folkstammarnas representanter. Naturligtvis segrar götarnes.

De hänvisningar, som lämnas oss af de arkeologiska förhållandena liksom af dikterna, öfverensstämma således med hvarandra. För att öfverensstämmelsen skall blifva fullständig fordras det ännu, att götarnes undergång, hvilken vi af fornsakerna ledas att förlägga till tiden omkring år 500, äfven afspeglas af dikten.

Klarast utsäges detta i Beovulf. Hjälten har fallit oeh Viglaf skildrar landets läge. Han erinrar i korthet om sjökriget med

frankerna och öfvergår till fiendskapen med svearne: »Ej hyser jag hopp om fred och tro af sveafolket.» Han skildrar därefter utförligt slaget vid Vendel och fortsätter: »Detta är den fejd och den dödliga fiendskap mellan männen, för hvars skull jag väntar, att sveamännen skola hemsöka oss, då de få spörja, att vår härskare nu är liflös . . . (de eröfrade skatterna) skall branden förtära»,

»Elden uppsvälja, ej någon jarl bära
 »Ett smycke till minne, ej någon skön kvinna
 »Bära kring halsen en ringprydnad,
 »Men skall med sorgsen håg, beröfvad guldnet,
 »Ofta, ej *en* gång, trampa främmande land,
 »Nu då härföraren nedlagt sitt leende,
 »Gamman och jubel. Därför skall månet
 »Spjut varda morgonkallt, skall blifva fattadt
 »Och lyft af händer: ej harpans klang
 »Väcka kämparne, utan den svarta korpen
 »Lysten efter de dödskorade, tala mycket,
 »Säga örnen, huru väl det gick med måltiden
 »Då han jämte vargen roffade de fallne.»
 Sadana dystra ord talade
 Den raske mannen; ej ljög han mycket
 I sina ord om skickelserna. — Hela skaran reste sig.
 Dystra gingo de med strömmande tårar
 Till foten af Örnudden att skåda undret.»

(*Wickbergs öfv.*)

Om betydelsen af dessa ord kan intet tvifvel råda. Götarnes förnämste man spår, att götarnes store skola falla i strid och drifvas i landsflykt, och sammanhanget gör tydligt, att det är från svearne olyekan skall komma. Spådomen är som de flesta dylika diktad efter det den redan gått i fullbordan. Skalden har själf påpekat detta: »Ej ljög han mycket i sina ord om skickelserna.»

Men minnet af svearnes framträngande är äfven bevaradt i uppteekningarna om Brävallaslaget, i Ynglingasagan och i *Bjarkemål. Mest förvirrad föreligger traditionen i fråga om slaget på Brävalla hed; till denna tradition har århundrade efter århundrade knutit yngre drag under förvanskning af de ursprungliga, bland hvilka doek det om själfva valplatsens belägenhet, vid den svenska Östersjökusten, bibehållit sig. Att i verkligheten Brävallaslaget varit den afgörande bataljen eller att öfver hufvud någon sådan ägt rum, är doek tvifvelaktigt. Slaget vid Roncesvaux, som blef

medelpunkten för seklers diktning, var i själfva verket en obetydlig arriärgardesfäktning.

Tydligare äro uppgifterna i Bjarkemål, sådan denna hjältesång återgifves af Saxo. En fördrifven medlem af danska konungahuset flyr till Öland (enl. *Sköldungasagan). Härifrån återvänder han till Danmark med en här af svear och götar, besegrar och dödar sin kraftige medtäflare. Öland bör således vid denna tid redan vara eröfradt af svearne, som kända sig nog starka att äfven inblanda sig i de danska angelägenheterna. Striden bör ha ägt rum omkring år 500. Några årtionden efteråt besätta i verkligheten Ölands eröfrare Bornholm.

Afslutningen af traditionerna om svearnes maktutvidgning föreligger i Ynglingasagan. Sveakonungen Ingjald samlar här all makten i sin hand och knufvar alla underkonungar. Situationen i sagan är densamma som i Beovulf. Äfven i Beovulfssångerna sitta i Svealand män med konunganamn, men Sviotice är dock ett och lyder Uppsalakonungen. Ingjalds verk blir sålunda närmast att förlikna med Ludvig XI:s i Frankrike, och sagan, som står på de undertrycktas, särskildt de undertryckta götakonungarnes sida, har äfven förlänat honom drag, som påminna om denne den gryende renässansens furste. Är den Hjorvard, mågen till den östgötiske konungen Grammar, som blef det sista offret för Ingjalds statskonst, densamme som uppträdt mot konung Rolf, skulle vi förlägga Ingjalds konungadöme till något af 500-talets första decennier.

De sånger, som handlat om götarnes undergång, ha från Göta-land spridt sig till England och ha där redan före 600-talets midt erhållit en fast form. Det torde ännu vara för tidigt att på arkeologiska grunder söka fastställa vägarna och tiden för denna öfverflyttning. Vissa former af känsliga fornsakstyper, hvilka äro inhemska i södra Norge, Dalsland och Västergötland, förekomma äfven i östra Britannien, hvarest äfven funnits exemplar af typer, hvilka i tidigare och senare stadier tillhöra framför allt mellersta Sverige, dessutom äfven sydöstra Norge och de danska öarna. De brittiska exemplaren tillhöra 400-talets slut och 500-talets förra hälft.

Ett bidrag till de oornerade granitkyrkornas åldersbestämmelse.

Af

Otto Janson.

Svealandskapens och särskildt Upplands gråstenskyrkor äro såsom bekant ytterst fattiga på ursprungliga ornamentala byggnadsdetaljer. Då därtill kommer, att de flesta kyrkorna här äro af den enklaste typ, nämligen en rektangel med i regel i senare tid tillbyggd sakristia i nordost och vapenhus i sydväst, är lätt förklarligt att särskildt de rektangulära kyrkornas ålder blifvit betydligt olika bedömd.¹

Några bindande bevis för de skilda åsikterna har dock ej kunnat presteras. Ett bidrag till frågans lösning synes mig emellertid kunna erhållas genom iakttagelser rörande kyrkornas byggnadssätt. Skiljaktigheter i olika tiders byggnadssätt kunna nämligen påvisas. För att en jämförelse härutinnan skall kunna aflämnas något fullgodt bevismaterial bör den ju dock företagas på sådana byggnader, där olika tiders byggverk ingår i samma kyrka. Då detta naturligtvis ej på långt när är fallet i alla kyrkor, blifver bevismaterialet redan därigenom ganska begränsadt och begränsas än mera däraf, att de flesta upplandskyrkor liksom svenska kyrkor i allmänhet för närvarande äro både in- och utvändigt rappade. I det följande skall jag redogöra för några fall, där en sådan jämförelse varit mig möjlig, såväl som för resultatet, såvidt det kunnat dragas af de hittills gjorda undersökningarna.

Edsbro kyrka i Roslagen består af skepp med vapenhus och sakristia samt kor. En jämförande granskning i afseende på bygg-

¹ Jfr H. Hildebrand, Sveriges Medeltid, III, sid. 228 samt S. Ambrosiani, Trefaldighetskyrkan i Uppsala (Sv. Form. Tidskrift XI).

nadssättet visar här en märkbar skillnad mellan skeppet och koret. Under det skeppet är byggdt af relativt små, nästan jämnstora, till sin allmänna form i det närmaste rektangulära, liggande stenar, är koret uppfördt af oregelbundna, till största delen betydligt större block, hvilka i många fall äro stående (fig. 1).

Fig. 1. Edsbro kyrka i Uppland, sedd från norr.

Denna skiljaktighet i byggnadssättet i skepp och kor representerar ock olika byggnadstider. Redan af den omständigheten, att sakristian här ligger vid skeppet, som var afsedt för menigheten, och ej vid det mera i vördnad hållna koret, som under den katolska tiden uteslutande var prästerskapets rum, framgår tydligt, att skepp och kor ej kunna vara samtida. Korets proportioner i förhållande till skeppet tyda också på allt annat än en enhetlig byggnad. I analogi med de romanska och de ur dem närmast utvecklade kyrkorna är nämligen koret såväl lägre som invändigt smalare än skeppet, under det koret i likhet med de rektangulära upplandskyrkornas utvändigt är jämbredt med skeppet. Skeppets och korets olika tillkomst framgår slutligen till yttermera visso däraf, att skeppets östgafvel och korets västgafvel, som ju i enhetligt byggda

kyrkor äro en och samma gafvel, här utgöras af tvenne skilda intill hvarandra ställda väggar, med iuvändigt dubbla triumfbågar.

Alla bevisfaktorer öfverensstämman sålunda i att skepp och kor tillkommit under olika tider.

Hvad den relativa åldern emellan de bägge byggnadsdelarna åter beträffar, så tyder såväl sakristians nyssnämnda placering vid skeppet som den omständigheten att korets västgafvel är af tegel och försedd med sen medeltidsornering, under det att tegel ej förekommer i skeppet, på att detta senare är den ursprungliga och äldre byggnaden och koret en yngre tillbyggnad.

Fig. 2. Kernbo kyrka, Södermanland. Skeppets norra sida.

Af det sagda framgår alltså, att den af smärre, till sin allmänna form nästan rektangulära stenar byggda delen af Edsbro kyrka är äldre än det af oregelbundna, till det mesta af större block uppförda partiet.

I Kernbo kyrkoruin invid Mariefred kan iakttagas en liknande skiljaktighet i byggnadssättet. Här förekom dock till skillnad mot i Edsbro de stora oregelbundna blocken i västpartiet, under det kyrkan för öfrigt är byggd af något så när lika höga, liggande stenar med en märkbar sträfvan efter radläggning (fig. 2). — Frågan

blir då: är västpartiet här tillbyggt eller innebär ej samma byggnadssätt som i Edsbro samma relativa åldersförhållande?

Kernbo är en liten romansk kyrka med skepp, kor och absid. Det i förhållande till de romanska landskyrkorna långt utdragna skeppet gifver strax vid handen, att skeppet blifvit förlängdt åt väster, något som också till fullo styrkes af läget för den ur-

Fig. 3. *St. Olofs kyrkoruin i Sigtuna, sedd från väster.*

sprungliga ingången med dess senare tillbyggda vapenhus. I stället för att såsom vanligt vid de romanska småkyrkorna sitta nära västgafveln sitter dörröppningen i Kernbo så godt som midt på sydsidan. Härtill kommer, att västgafveln har en för absidkyrkorna fullständigt främmande tegelornering. Sannolikt förskrifver sig den ursprungliga kyrkan från 1100-talet, under det skeppets västparti ej går längre tillbaka än till slutet af medeltiden.

I Kernbo liksom i Edsbro är alltså det mest regelbundet af smärre stenar byggda partiet det äldsta, det storsteniga partiet det yngsta.

En motsvarande olikhet i byggnadssätt har jag slutligen kunnat iakttaga i S:t Olofs kyrkoruin i Sigtuna (fig. 3). S:t Olof, som i det stora hela visar en anmärkningsvärd regelbundenhet i stenläggningen, häri kanske endast öfverträffad af den andra stora Sigtuna-ruinen, S:t Pers kyrka (fig. 4), har dock i västgafveln och i dess närmaste väggpartier oregelbundna, delvis mycket stora stenar, lagda utan hänsyn till rader. Att denna västgafvel i S:t Olof verkligen utgör en senare tillfällig avslutning af den eljest till sin plan enastående kyrkan (jfr fig. 99 i H. Hildebrand, Sveriges Medeltid III) har helt nyligen konstaterats genom gräfningar, af hvilka framgått att kyrkan, åtminstone till sin anläggning haft större utsträckning åt väster. Alltså betecknar äfven här liksom i Edsbro och Kernbo de mera regelbundna, de af smärre, nästan rektangulära, liggande stenar byggda partierna en högre ålder i förhållande till de af oregelbundna, delvis stora och resta stenar bestående partierna.

Söka vi så förklaringen till denna tillbakagående utveckling, så skola vi helt säkert finna, att här liksom alltid, då en kulturprodukt, utvecklade under en högre kultur, öfverföres till en lägre, inträder åtminstone till en tid en successiv tillbakagång.

I de äldsta, under starkt utländskt inflytande uppförda kyrkorna har man sålunda sökt efterlikna de stora kyrkornas regelbundna kvadrar. Så småningom har det utländska inflytandet aftagit och öfverflyglats af andra, som det synes hufvudsakligen praktiska kraf.

Fig. 4. S:t Pers kyrkoruin i Sigtuna, sedd från öster.

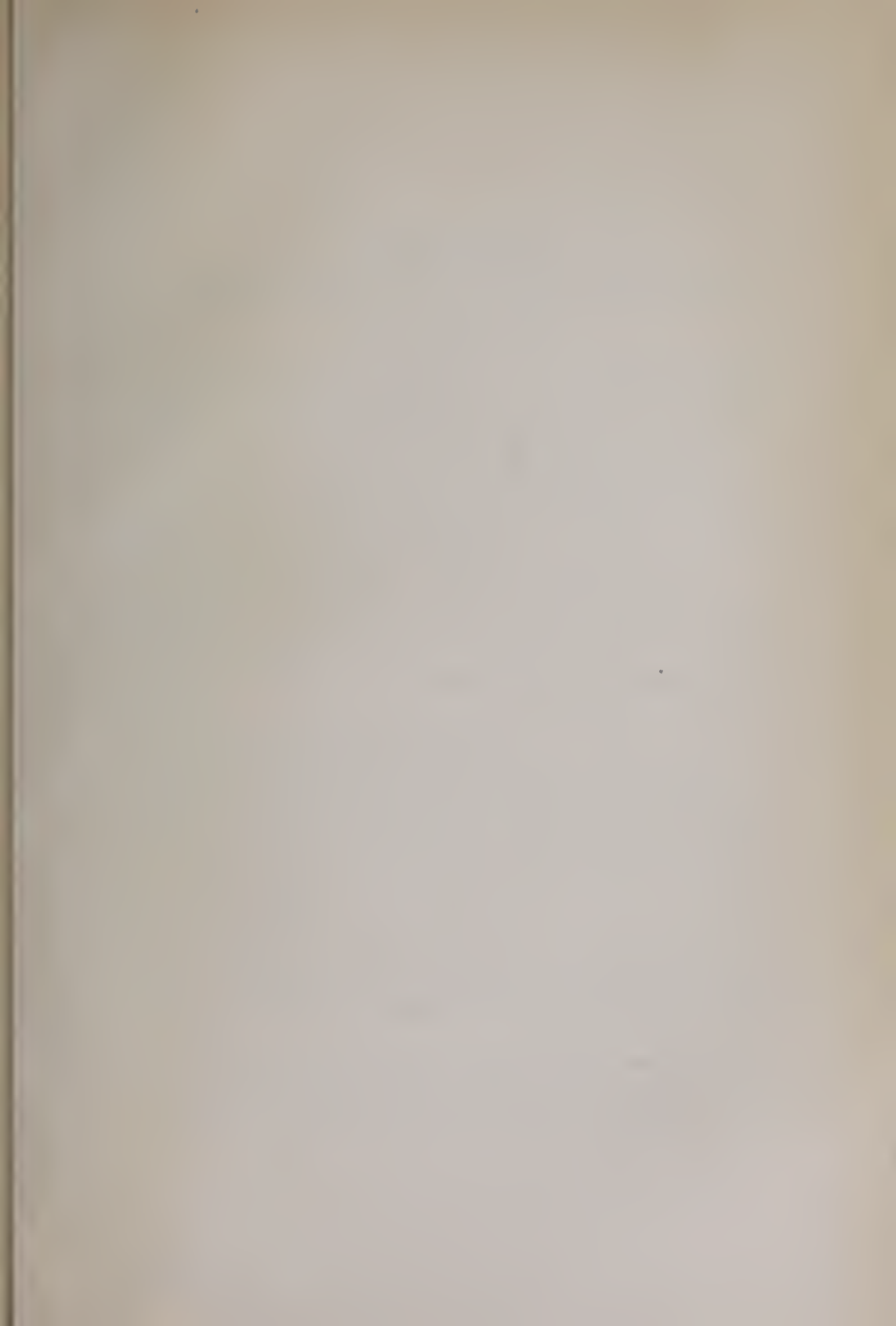

Fig. 5. *Torsvi kyrka, Uppland.*

Torsvi kyrka i Uppland, kunna anses såsom yngst bland gråstenskyrkorna.

De svaga hållpunkterna för bedömandet af de enkla rektangulära gråstenskyrkornas ålder göra, att det här såsom sannolik regel angifna förhållandet kan förtjäna uppmärksammas och vidare undersökas.

Att döma endast efter de ofvan angifna principerna skulle Sigtunaruinerna vara Upplands äldsta kyrkor, under det att kyrkor sådana som Kernbo kyrka och den ursprungligen rektangulära delen af Edsbro kyrka borde representera ett yngre stadium, medan åter det stora flertalet af de rektangulära gråstenskyrkorna, såsom t. ex. den här (fig. 5) afbildade

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens styrelse
den 27 februari 1903.

Då föreningens stadgar föreskrifva, att sommarmöte skall hållas hvart tredje år, har föreningen, som sommaren 1901 var samlad i Vadstena, under det nu förlutna året icke haft något sommarmöte.

Efter senaste årsmöte har det 34:de häftet af tidskriften utkommit, med hvilket häfte det 11:te bandet blef afslutadt.

Föreningen samlades under år 1902 fem gånger här i Stockholm, nämligen den 18 januari, vid årsmötet den 27 februari, den 15 maj, den 26 september och den 20 november.

Följande föredrag hafva vid dessa sammanträden hållits:

Den 18 januari af:

Amanuensen Arne: »Fynd vid Alvastra från de första århundradena efter Kr. föd.»

Professor Montelius: »Den svenska befolkningens utbredning i Norrland.»

Lektor Brate: »En grafsten med runinskrift i Orléans.»

Vid årsmötet den 27 februari af:

Amanuensen Hammarstedt: »Om gudatelningen och gudaspöet.»

Amanuensen Janse: »Vallentuna kyrkas ealendarium och dess ålder.»

Professor Montelius, dels om »George Stephens och hans stora runeverk», dels om »ett nyligen i Norge gjordt fynd af en sköldmö's graf».

Den 15 maj af:

Doktor Salin: »Nya undersökningar rörande den äldsta stenåldern i Sverige.»

Professor Montelius: Om »Verrotérie eloissonnée»; föredraget belystes af flera från Sveriges hednatid härstammande prof på denna konst.

Doktor Ekhoﬀ: »Några märkliga svenska landskyrkor af trä», med särskildt afseende på de lemningar af en äldre stafkyrka, som upptäckts i Blomskogs nuvarande kyrka (i Vermland).

Den 26 september af:

Professor Montelius: »De nordiska folkens höga tekniska ståndpunkt under det andra årtusendet före Kr. föd.»

Amanuensen Nilsson: »Några äldre takkonstruktioner.»

Docenten Pipping: »Runstenen vid Levide på Gottland.»

Den 20 november af:

Doktor Salin: Om de af honom under sommaren företagna »Gräfningsarna på stenåldersboplatsen vid Ålojpe i Upland.»

Professor Montelius: Dels om »det märkliga graffynd från bronsåldern, som nyligen anträffats i den stora högen vid Håga nära Upsala», dels om »ett för kort tid sedan på Härnevi prästgårds ägor nära Enköping påträffadt depottfynd från bronsåldern.»

Professor Montelius framhöll därefter den stora betydelsen af det praktverk »Die Architektur der Renaissance in Schweden 1530 — 1760», som utgifvits af föreningens förre ordförande, Intendenten Upmark, samt uttalade önskvärdheten af att en svensk upplaga utgifves af detta viktiga verk.

Alla dessa sammanträden hafva, genom välvilligt tillmötesgående af Riksantikvariens hållits i K. Vitterhets Historie och Antiquitetens Akademiens lokal.

Hösten 1902 har i Upsala, under namnet »Urd», bildats en förening, som vid universitetet skall söka verka för spridande af kännedom om landets fornminnen och för insikten om vikten af deras bevarande. Svenska Fornminnesföreningen har därför trädt i nära förbindelse med denna förening.

Under år 1902 har Styrelsen till hedersledamöter af Föreningen valt Antikvar Nikolaysen i Kristiania, Amtmanden Kammarherre Vedel i Sorö och Professor Fröken Mestorf i Kiel.

KARL SIDENBLADH.

Oscar Montelius.

Revisionsberättelse för år 1902.

Undertecknade, af Svenska fornminnesföreningen utsedde att granska 1902 års räkenskaper och förvaltning, få efter fullgjordt uppdrag härmed afgifva följande revisionsberättelse:

med räkenskaperna, hvadan vi tillstyrka, att Svenska fornminnesföreningen måtte bevilja styrelsen och särskildt dess kassaförvaltare ansvarsfrihet för 1902 års förvaltning.

Stockholm den 27 februari 1903.

E. W. Berggrén.

Anton Blomberg.

Vid Föreningens allmänna möte den 27 februari 1903 valdes

till *Ledamöter af Styrelsen:*

BERGSTRÖM, O., kapten,
EKHOFF, E., amanuens,
LELJER, A., kapten,
LILLJEKVIST, F., slottsarkitekt,
LINDEGREN, AGI, slottsarkitekt,
MONTELIUS, O., professor,
SALIN, B., amanuens,
SIDENBLADH, K., öfverdirektör, och
WARBURG, K., professor.

till *Suppleanter:*

LYTTKENS, A., landbruksinspektör,
VON EHRENHEIM, E., kammarherre, och
HAMMARSTEDT, N. E., amanuens.

till *Revisorer:*

FOLCKER, E. G., amanuens, och
BERGGREN, E. W., byggmästare.

till *Revisors-Suppleant:*

ALMGREN, O., docent.

Vid Styrelsens sammanträde samma dag valdes till *Föreningens*

Ordförande: öfverdirektören SIDENBLADH,

Vice Ordförande: professor MONTELIUS,

Sekreterare: professor MONTELIUS,

Kassaförvaltare: öfverdirektören SIDENBLADH.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens styrelse
den 27 februari 1904.

Enligt nu gällande stadgar hållas Föreningens ordinarie sommarmöten hvar tredje år. Då sådant möte hölls år 1901, har Föreningen ej under nu förflutna sommar varit samlad.

Efter senaste årsmöte har det 35:e häftet af tidskriften ntkommit, med hvilket häfte det 12:e bandet börjats.

Förberedande åtgärder äro vidtagna för ett nytt häfte af Svenska konstmännen från medeltiden och renässansen.

Föreningen samlades under år 1903 tre gånger här i Stockholm, nämligen vid årsmötet, den 27 februari, samt den 27 maj och 10 november.

Vid dessa sammanträden hafva följande föredrag hållits:

Den 27 februari af:

Docenten Almgren om den stora grafhögen vid Håga nära Uppsala; de ovanligt präktiga föremål från bronsåldern, som han där anträffat, förevisades.

Kandidat Wennersten: »Förhistoriska gårdar och vägar på Gottland».

Kandidat Ambrosiani: »Två märkliga vasaporträtt».

Den 27 maj af:

Professor Montelius om de på våren, vid arbetets avslutande i Håga högen invid Uppsala, gjorda fynden, hvarvid han framhöll betydelsen af att en så rikt utstyrd graf från bronsåldern upptäckts i Uppland.

Densamme om de senaste årens fynd från Roms äldsta tid, särskildt de på Fornn upprädda.

Doktor Ekhoff: dels om de i Mosjö kyrkas golf i Nerike funna plankor, som visat sig hafva tillhört en stafkyrka; dels om de spår han i Bromma kyrka, Uppland, funnit af försvarsanordningar.

Den 10 november af:

Amanuensen Arne om de nyaste forskningarna rörande människans första uppträdande i Europa.

Amanuensen Janse: Träornamentik i svenska stenkyrkor från början af medeltiden .

Professor Montelius om etruskiska rökelsekar från det 9:e århundradet före Kr. föd.; om etruskiska afbildningar af hvita och svarta änglar; samt om babyloniska föreställningar om strid mellan ljnssets gud och en orm, en förebild till S:t Görans strid med draken.

Styrelsen anser sig böra begagna detta tillfälle för att uppmana Föreningens ledamöter att göra hvad de kunna för en angelägenhet, som borde ligga alla landets fornvänner om hjärtat.

Runstenarna höra visserligen till de förminnen, som tidigast blefvo föremål för uppmärksamhet, men många af dessa märkliga stenar sakna ännu den omvårdnad de skulld behöfva. De som stå på sin ursprungliga plats böra naturligtvis, såvidt möjligt, förblifva orubbade. Men de flesta hafva för längre eller kortare tid sedan flyttats och många af dem slagits sönder. Redan vid Föreningens möte i Skara sommaren 1883 framhöll man vid behandlingen af denna fråga önskvärdheten af, att så många som möjligt af de runstenar, hvilka behöfde sådant skydd, måtte få sin plats i eller vid soeknens kyrka; särskildt torde i vapenhusen plats för mången sådan sten kunna beredas.

På grund af den erfarenhet, som under de sistförflutna årtiondena vunnits, och som ådagalagt nödvändigheten af ett bättre skydd åt många nu för vanvård utsatta runstenar, får styrelsen framhålla önskvärdheten af, att åtgärder i nu angifna riktning snarast möjligt vidtagas.

KARL SIDENBLADII.

Oscar Montelius.

Revisionsberättelse för år 1903.

Undertecknade, utsedde att granska Svenska Fornminnesföreningens räkenskaper och förvaltning för år 1903, få efter fullgjordt uppdrag härmed afgifva följande revisionsberättelse:

Debet.

Behållning från år 1902:

Fasta fonden: fordran af Svenska Fornminnesföreningen	1,500: —
Allmänna Hypoteksbankens 4% obligationer	1,200: —
Annan räkning	385: —
	3,085: —

Inkomster:

1 ständigt ledamotsafgift	50: —
85 årsafgifter i Stockholm	425: —
35 » » Uppsala	175: —
212 » » öfriga landsorter	1,060: —
4 » » utlandet	20: —
	1,680: —
Häftet af tidskriften och Svenska konstminnen, försålda	87: 85
Räntor, såväl betalda som upplupna, å obligationerna	48: —
	1,865: 85
<i>Förskott</i>	474: —
	Summa kronor 5,424: 85

Kredit.

Utgifter:

Tidskriftens 34:e häfte	380: 73
» 35:e »	1,192: 75
	1,573: 48
Annat tryck	29: 50
Distribution och arvoden	584: 21
Diverse	71: 70
	2,258: 89
<i>Återbetaldt förskott</i>	30: 96
	Transport kr. 2,289: 85

Transport kr. 2,289: 85

Behållning till år 1904: Fasta fonden:

Fordran af Svenska Fornminnesföreningen	1,500: —	
Allmänna Hypoteksbankens 4 % obligationer	1,200: —	
Annan räkning	435: —	3,135: —
		<hr/>
		Summa kronor 5,424: 85

Räkenskaperna äro förda med ordning och reda, inkomster och utgifter verifieerade och behållningen öfverensstämmande med räkenskaperna, hvadan vi tillstyrka Fornminnesföreningen att bevilja full och tacksam ansvarsfrihet åt styrelsen och kassaförvaltaren för år 1903.

Stockholm den 26 februari 1904.

Edv. Wilhelm Berggrén.

Erik G. Folcker.

Årsberättelse

afgifven af Svenska Fornminnesföreningens styrelse
den 27 februari 1905.

Enligt Föreningens särskildt fattade beslut hölls intet sommar-
möte under året. Styrelsen hoppas, att ett sådant möte skall kunna
anordnas under innevarande år.

Efter senaste årsmötet har det 36:e häftet af tidskriften ut-
kommit, hvilket bildar det 12:e bandets andra häfte. Det 37:e häftet
ligger under pressen och kommer inom kort att utdelas bland leda-
möterna.

Sedan Styrelsen hos Kungl. Maj:t anhållit om ett anslag af
800 kr. för utgifvande af ett nytt häfte, det nionde, af »Svenska
konstminnen från medeltiden och renässansen» har Kungl. Maj:t
täckts härtill lämna bifall. I häftet kommer den i flera hänseenden
märkliga Vaksala kyrka invid Uppsala att behandlas. Förarbetena
för detta häfte hafva redan långt framskridit, men emedan den af
Föreningens ledamöter, som ledt dessa, genom sjukdom hindrats
att på en längre tid slutföra arbetet, kan utgifvandet ej ske så fort,
som man ursprungligen hoppats.

Föreningen samlades under år 1904 tre gånger här i Stockholm.
nämligen vid årsmötet, den 27 februari, samt den 13 maj och den
26 oktober.

Vid dessa sammanträden hafva följande föredrag hållits:

Den 27 februari af:

Amanuensen Arne: »De nyaste i Sverige gjorda fynden från tiden
omedelbart före Kr. föd.»

Professor Montelius om de i Sverige funna glaskärl från hednatiden,
som förvaras i Statens Historiska Museum, med redogörelse för
deras ålder och härkomst.

Den 13 maj af:

Professor Montelius: »Sverige och vikingafärderna västerut», hvarjämte densamme redogjorde för doktor Bernhard Salins kort förut färdiga arbete »Altgermanische Thierornamentik» samt detta arbetes betydelse.

Amanuensen Nilsson: »Härd, rökugn och spis.»

Den 26 oktober af:

Amanuensen Ambrosiani: »Renässanstidens gafvelformer i Norden». Amanuensen Arne: »De äldsta spåren af människan här i Norden», med särskildt afseende på den danske forskaren Sarauw's undersökningar på en stenåldersboplats i Maglemose på Sjælland.

På de forskningsområden, som äro Svenska Fornminnesföreningens, har vårt land efter senaste årsmötet förlorat flera arbetare, bland hvilka här särskildt böra nämnas Föreningens Hedersledamot friherre Nils Gabriel Djurklou, professor Hjalmar Stolpe och doktor Gunnar Hazelius.

KARL SIDENBLADH.

Oskar Montelius.

Revisionsberättelse för år 1904.

Undertecknade, utsedde att granska Svenska Fornminnesföreningens räkenskaper och förvaltning för år 1904, få efter fullgjordt uppdrag härmed afgifva följande revisionsberättelse:

Debet.

Behållning från år 1903:

Fasta fonden:

Fordran af Svenska Fornminnesföreningen . 1,500: —

Allmänna Hypoteksbankens 4 % obligationer . 1,200: —

Annan räkning 435: — 3,135: —

Inkomster:

1 ständigt ledamotsafgift 100: —

312 årsafgifter 1,560: —

Försålda häften af tidskriften och Svenska

konstminnen 86: 10

Ränta å obligationerna 48: — 1,794: 10

Förskott 557: 66

Summa kronor 5,486: 76

Kredit.

Utgifter:

Tidskriftens 35:e häfte 63: 30

» 36:e 1,004: 25

Årsberättelsen afgifven år 1904 29: 50

Distribution och arfvoden 614: 62

Diverse 66: 09 1,777: 76

Aterbetaldt förskott 474: —

Transport kr. 2,251: 76

Transport kr. 2,251: 76

Behållning till år 1905:

Fasta fonden:

Fordran hos Svenska Formminnesföreningen . 1,500: —

Allmänna Hypoteksbankens 4 % obligationer . 1,200: —

Annau räkning 535: — 3,235: —

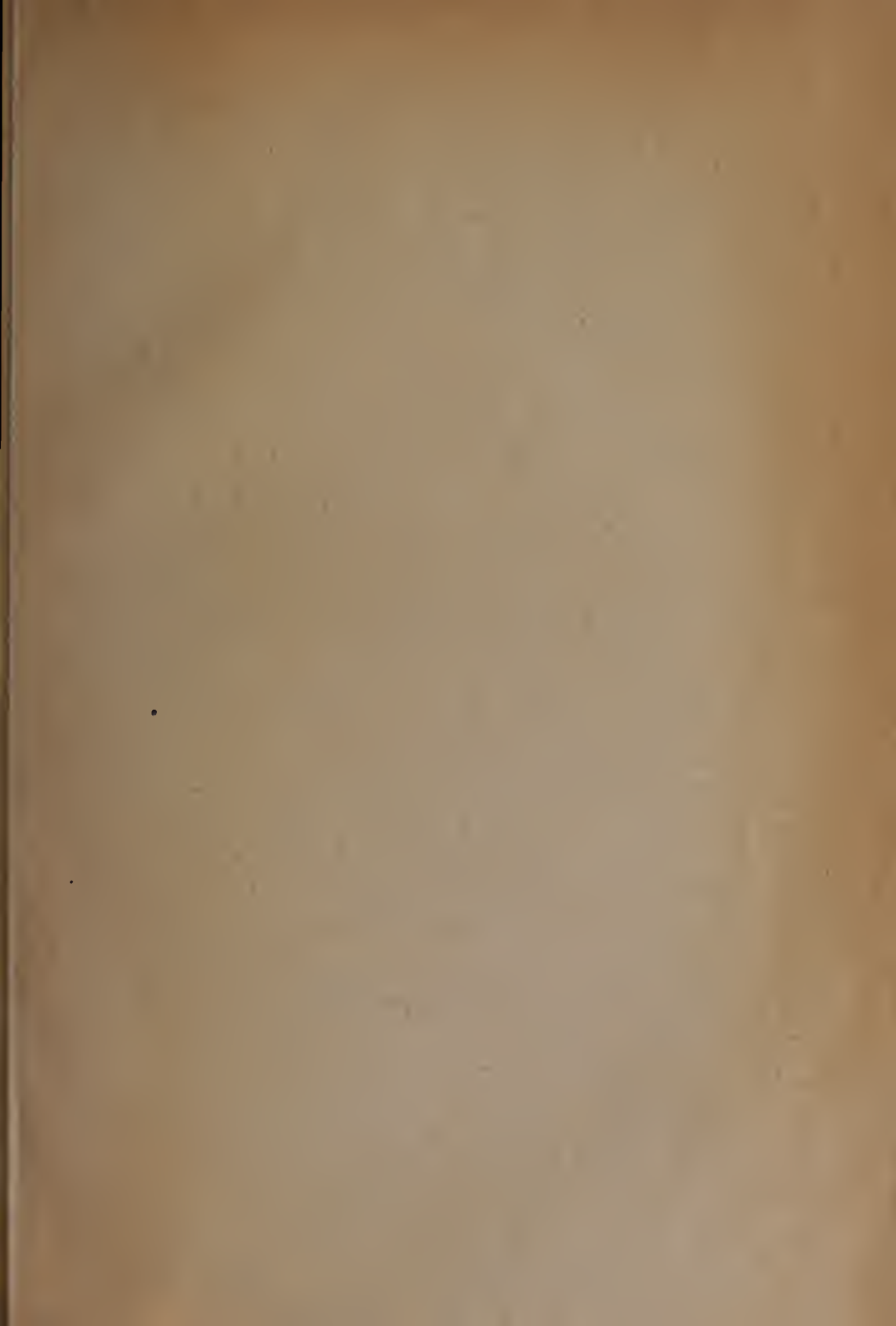
Summa kronor 5,486: 76

Räkenskaperna äro förda med ordning oeh reda, inkomster oeh utgifter verifierade oeh behållningen öfverensstämmande med räkenskaperna, livadan vi tillstyrka Formminnesföreningen att bevilja full ansvarsfrihet åt Styrelsen oeh kassaförvaltaren för år 1904.

Stockholm den 25 februari 1905.

E. W. Berggrén.

E. G. Folcker.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00625 1041

